Ш. КУЛИШИЋ · П. Ж. ПЕТРОВИЋ · Н. ПАНТЕЛИЋ

СРПСКИ МИТОЛОШКИ РЕЧНИК

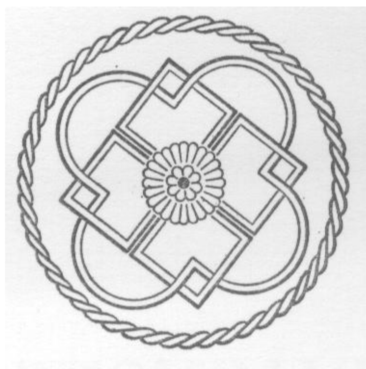

БИБЛИОТЕКА СИНТЕЗЕ

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НОЛИТ

БЕОГРАД,
ТЕРАЗИЈЕ 27

НОЛИТ 1970
БЕОГРАД

УВОД

РЕЧНИК ОБУХВАТА МИТОЛОГИЈУ СРБА И ЦРНОГОРАЦА, која, и поред неких занимљивих разлика и специфичности, ипак представља целину. Сама материја потиче из далеке старине, представља једну преживелу, архаичну идеологију, донекле и етничку карактеристику, али не одражава историјско диференцирање самих нација. Верујемо, међутим, да ће ово спајање српских и црногорских обичаја и веровања имати своје оправдање и у томе што је Речник замишљен и као први прилог једном потпунијем речнику јужнословенске митологије.

Као што је познато, митологија јужних Словена, онако како је сачувана у историјским изворима, у народном предању, народним обичајима и веровањима, не одражава пантеон једне више и развијеније религије. Због тога и наш Речник великим делом није митолошки у уском значењу те речи, али обухвата богату митолошку материју која претежно одражава ниже фазе у развоју наше старе религије. Ту у првом реду спадају многа веровања о разним митолошким бићима, вилама, суђајама, вампирима и сличним демонским бићима. Речник, уз то, својим највећим делом обухвата многобројна народна веровања, мађијске радње и ниже елементе култа који показују однос према природи, биљкама, животињама, небеским телима, атмосферским појавама, па и према појединим предметима, као што су, на пример, вериге, секира и сл., којима се приписује мистична моћ и који су предмет култа или атрибут неког старог божанства. Обухваћени су такође обичаји и веровања у вези са радом, с производњом, пре свега са земљорадњом и сточарством, затим мноштво веровања и верских обичаја везаних за људски живот од рођења до смрти, где се посебно истичу веровања и обичаји из култа покојника.
Многа веровања и многи обичаји везани су за поједине празнике и светковине*, и садрже остатке обичаја и обреда који су се у старини вршили у одређено доба године и представљају у суштини остатке једне природне религије. На тај начин, Речник садржи и оне елементе из претежно нижих фаза наше старе народне религије који су делимично ушли и у састав вишег паганског култа, да би затим, обухваћени хришћанским култом, представљали специфичну форму спајања народне религије са хришћанством. Овде би спадала и веровања о неким историјским личностима, којима је у процесу деисторизације народ придавао извесне мистичне особине, стварајући донекле од њих митска бића.

* Датуми празника и светковина означени су по старом (јулијанском) календару, како је то у народу било уобичајено.

С друге стране, Речник одражава и стање наше науке, јер су потпунија објашњења појединих веровања и обичаја већином била могућа у оним случајевима где о њима постоје ваљане студије. Како је, међутим, таквих студија веома мало, нисмо се понекад могли упуштати у дубља објашњења суштине неких веровања и обичаја. Стога и обрада извесних појмова представља више груписање и одређену класификацију материје него њено потпуније објашњење. При оваквом стању ствари, и поред заједничке концепције Речника, сталне сарадње аутора и јединствене редакције, морало је понегде доћи и до извесних разлика у схватањима појединих аутора. Студиозније анализе, на широј компаративној основи, захтевале би толико времена да један овакав речник још задуго не би угледао дана.

Мада смо свесни да сви појмови нису могли бити обухваћени, да је понешто и пропуштено, или да је негде грађа можда и сувише аналитички исцепкана — ми се ипак надамо да ће Речник и у овом облику бити од користи, како стручњацима, тако и ширем кругу читалаца.

СТАРА СРПСКА РЕЛИГИЈА И МИТОЛОГИЈА

О РЕЛИГИЈИ СТАРИХ СРБА И УОПШТЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА има веома мало података у историјским изворима. Саопштење византијског писца Прокопија, из VI века, који каже да Словени поштују врховног бога, господара грома, и њему жртвују говеда — свакако се првенствено односи на јужна словенска племена, која је Прокопије могао боље познавати. У бугарским изворима спомињу се божанства Сварог и Дажбог, којему би одговарала и српска традиција о Дабогу. Других података о боговима старе религије јужних Словена у историјским изворима нема.

У једном српском номоканону из 1262. године наводи се народно веровање о вукодлацима који гоне облаке и који изедоше месец и сунце. Неки извори показују да су јужни Словени поштовали поједина небеска тела. Тако се у једном глаголском извору из 1452. године каже: „Ако ли би се кланал сунцу али мјесецу али ином створениу, ки то чини, сагрјеша смртно." У изворима има података и о веровању у огњевите змије или змајеве, а спомињу се и **влсви** — чаробници (тако у књизи). Душанов Законик садржи забрану спаљивања мртваца за које се сматрало да су се повампирили. Дубровачки историчар Лукарић саопштава да је тело цара Душана сахрањено уз свете ватре, што Нодило објашњава као остатак некадашњег обичаја спаљивања мртваца. У историјским изворима из VII до X века налазимо непосредне податке о спаљивању мртваца код јужних Словена, док нам археолошка истраживања откривају и сам начин спаљивања, а затим и начин сахрањивања мртваца, који у понечем одговара и каснијим народним обичајима. У преводима грчких легенди о хришћанским мученицима срећу се изрази **треба** — жртва и **требиште, требник** — место на коме се приносила жртва.

Због тако оскудних података у историјским изворима, неки старији научници сматрали су фолклор, пре свега народну поезију, главним извором за упознавање наше митологије. На основу народне књижевности Нодило је израдио обимну и целовиту студију о старој српској и хрватској религији. Међутим, да би фолклорна грађа могла послужити као поуздан извор за проучавање митологије словенских народа — како истиче Нидерле (Niederle) — било би пре свега потребно проверити да ли је реч о стварном народном веровању, а затим утврдити шта је преузето од других народа и, најзад, критички издвојити у тој грађи оно што има митолошку основу и представља извесну вредност за проучавање митологије словенских народа. У Нодилово време наука још није пружала такве могућности. Довољно је ако кажемо да се, поред народне књижевности, за проучавање старе српске религије Нодило могао послужити још само Вуковим етнографским списима и подацима, и тек првом књигом Српског етнографског зборника. Због тога, и поред опсежних компаративних анализа и смелих реконструкција, Нодилова студија има данас веома ограничену научну вредност. Према свему томе, можемо рећи да главни извор за познавање старе српске религије (и митологије у ужем смислу) представљају народна веровања и народни обичаји, који су, по мишљењу Чајкановића, „за стару српску религију готово и једини извор". Богата грађа о народним веровањима и обичајима која је до сада сабрана и објављена, као и неколико студија израђених на основу ове грађе, пружају могућност да се, захваљујући општем напретку науке о првобитним религијама, сагледају основне карактеристике старе српске религије и објасни порекло и суштина многих обичаја и веровања.

Како је у народним обичајима и веровањима сачувана претежно нижа, анимистичко-демонистичка фаза старе српске религије, много је теже у тој грађи открити елементе веровања у виша божанства, која је и хришћанска црква првенствено настојала да потисне, или да их барем уведе у оквире своје теолошке концепције. Због тога се извесни елементи паганских божанстава могу најпре наћи у веровањима и обичајима везаним за поједине хришћанске светитеље.

Као главну карактеристику старе српске религије Чајкановић је сматрао место и значај које у њој има култ предака. „Сви празници у години, са Бадњим даном на челу, — каже Чајкановић—групишу се око тога култа; кудикамо највећи број жртава, случајних и периодичних, намењен је прецима. Без претеривања може се рећи да се **цела српска религија своди на култ предака**." Иако култ предака, и уопште покојника, без сумње, има изузетно и веома значајно место у старој српској религији, ово

гледиште је ипак једнострано и не одговара познатим чињеницама. Анализа обимне грађе показује да суштину старе српске религије сачињавају пре свега анимистичка веровања и мађија, затим култ покојника и веровања у разна демонска бића, и најзад извесни трагови поштовања виших бића или божанстава. Из народних обичаја и веровања видимо да су и природа и човек, односи између човека и природе, као и односи међу људима, нашли свој мистични одраз у анимистичким схватањима. У обичајима и веровањима налазимо доследна анимистичка схватања о биљкама и животињама, о људима и њиховим покојницима, о природним појавама и небеским телима. Овим основним схватањем обухваћени су природа и људске заједнице, тако да анимизам представља основу старе српске религије и има у њој доминантно место. Анимистичка и демонистичка веровања, која су редовно праћена многобројним мађијским и култним радњама, јављају се у обичајима везаним за сваку акцију, личну и колективну, и за све важније моменте у животу људи, од рођења до смрти.

Другу основну карактеристику ове религије представља њен динамичан, њен активан однос према природи и замишљеним демонским бићима. Из обичаја се може јасно сагледати настојање да се природа потчини потребама људи и заједнице, да се постигну жељени резултати у свакој животној ситуацији, у сваком послу и подухвату, или да се избегну нежељени догађаји и неуспеси. Једном речи, ова пракса открива доследну и упорну тежњу да се мађијским и култним радњама утиче на целокупан живот и да се животним интересима људи потчине, или барем придобију и умоле, мистичне силе и мистична бића, којима је, по том схватању, испуњен свет. Ово настојање најдоследније је изражено у обичајима и веровањима везаним за производњу. Штавише, можемо видети да је велики део ових веровања и обичаја настао у вези са производњом, из жеље да се на неки начин делује на мистичне снаге од којих, по том схватању, зависе резултати производње и успех у сваком послу. Стога је сасвим разумљиво што је низ веровања и обичаја везан за биљке и животиње, за земљорадњу и гајење домаћих животиња, са основним настојањем да се утиче на плодност поља, на здравље и размножавање стоке.

Ова веровања и обичаји уједно откривају производну и уопште друштвену основу на којој су се првобитно развили. Најпотпунији и најдоследнији систем обичаја везан је за земљорадњу. Обичаји се одржавају о празницима у разна доба године, често у време значајно за земљорадничку производњу, или су директно повезани са земљорадничким пословима, орањем, сејањем, жетвом и вршидбом. Ако их размотримо са те стране, можемо закључити да у старој српској религији има веома много анимистичко-мађијских аграрних обичаја, који су се првобитно развили у родовском друштву мотичких земљорадника и одгајивача неких домаћих животиња. Многобројна веровања о неким животињама првобитно потичу још са ловачког ступња, али из обичаја везаних за гајење стоке уједно се види да стара српска религија није била религија изразитих, још мање искључивих сточара. Она је у својој основи примарно религија земљорадника, што често долази до изражаја и у поменутим обичајима. Неки обичаји заправо одражавају спајање земљорадње и сточарства у један виши степен земљорадничке производње са употребом рала и oраће стоке.

Обичаји често одражавају и родовско-задружну структуру друштва у којем су се првобитно развили или у којем су се касније одржавали. У неким од њих могу се назрети и трагови матријархалног родовског друштва, у којем су земљорадњу првенствено обављале жене. Истог је мишљења и чешки научник Вацлав Полак, који у својој студији о старој словенској религији каже да је први облик словенских верских представа био „без сумње култ плодотворне силе, карактеристичан за земљорадничке цивилизације са матријархалним друштвеним уређењем". У многим српским крајевима, особито у источном делу српског народа, божићне обредне хлебове, са изразитим аграрно-мађијским значењем, спремале су жене. Обичај из околине Мркоњићграда да домаћин приликом мешења чеснице обавезно покрива главу женском марамом највероватније указује на то да су и код западних Срба чесницу првобитно месиле жене. Занимљиво је да су мистично-мађијске игре (краљице, лазарице, понекад и коледарке), као и обредна кола, изводила женска лица. У неким крајевима жене су изводиле и обредне обичаје. У Руплју, у лесковачкој Морави, домаћица је на Бадње вече сама жмурећи ломила обредну погачу са сребрним новцем. У истом крају био је обичај да на Бадње вече домаћица седне крај огњишта, које је седиште душа предака, па да затим укућани обилазе око ње, а женска чељад је обавезно пазила и када ће бадњак прегорети. У источној Србији обичај допушта да и женско чељаде буде полаженик, а понегде се на Св. Игњата, поред мушког полаженика, и домаћица појављује у истој улози.

У околини Бољевца су на Св. Игњата утеравали свињу у кућу и частили је као полаженика. Појава домаћице у улози полаженика паралелно са утеравањем свиње очевидно указује на аграрно-матријархалну културу у којој су се ови обичаји првобитно развили. У Кучима се Нова година (Мали Божић) зове и **Женски Божић,** а навече тога дана налагало се толико **бадњарица** колико је било женских особа у кући. Том приликом за вечеру се спремала каша од разног семења (панспермија), што такође упућује на женску земљорадњу. Ови нас обичаји не изненађују када знамо да се у Кучима, још до почетка овог века, сачувало много остатака материнске филијације и уопште архаичних, претпатријархалних родовских односа.

Како се из обичаја може разабрати, жене су код Срба уопште обављале низ мађијских радњи, у првом реду ради плодности и заштите поља и стоке. Те су се радње најчешће изводиле у време сезонских празника (Божић, Ђурђевдан и др.); а у неким крајевима, као, на пример, у Јању у Босни, када би удата кћи после очеве смрти наследила земљу, ако је овај остао без мушке лозе, она је морала прислуживати и очево крсно име. Исто крсно име морала су прислуживати и њена деца, макар била и само женска, ако су наследила земљу од мајке.

И особито развијено поштовање месеца на које наилазимо у народном веровању и обичајима, особито у вези са земљорадњом — такође указује на првобитну аграрно-матријархалну културу. Неки научници (L,. Schroeder, W. Schmidt) сматрају да је и округла, бесквасна погача примарно представљала аграрну жртву месецу. Гаспарини претпоставља да и погача премазана медом у култу Световида, за који налазимо изразите подударности у неким нашим обичајима са чесницом („милати се"), такође указује на Световида као подземног демона вегетације. По његовом мишљењу, полицефални Световидов идол из Арконе представљао би лунарно и хтонско божанство, а Световидов коњ, који путује ноћу, представљао би ноћног астралног коња. И Чајкановић истиче да Световид, чијем култу налазимо трага и у нашој народној традицији, представља хтонско божанство. Трачки коњаник, коме по неким цртама одговара и Световид, представљао је хероизованог покојника, а занимљиво је да су неке фигуре трачког коњаника биле посвећене женским божанствима (Хигијеи, Дијани, Афродити). Двоглаву богињу месеца имали су и стари Римљани (Iana Luna), што би такође говорило у прилог лунарног објашњења Световидове полицефалије. Световидов идол у Аркони држао је у руци рог напуњен вином, по којем се гатало каква ће бити летина. Веома је занимљиво да је овај Световидов атрибут првобитно припадао женским митским фигурама, званим **камене бабе,** које су у великом броју нађене у јужној Русији и даље у евроазијским степама, од Кавказа све до Монголије. Гатање са пуним рогом забележено је и код Чеченаца на Кавказу, а по нашим обичајима волу се о Новој години на десни рог натицао шупаљ колач, по којем се гатало каква ће бити летина.

Већ је Чајкановић скренуо пажњу на то да стара српска религија има веома мало соларних елемената и да она у суштини није соларна религија. Лингвисти су име божанства **Сварог** етимолошки довели у везу са санскритским називом **svar** (**surya** — сунце) и **svarga** — небо, а у неким руским хроникама Сварог је изједначен са Хефаистом, грчким богом ватре, и уједно означен као отац Дажбогов. Према томе, Дажбог и Сварожић (син Сварогов) били би исто божанство сунца. Међутим, како примећује Гаспарини, лингвисти се не слажу увек у тумачењу етимологије, а исто тако ни у тумачењу порекла и значења ових имена. Он уједно указује на то да су називи за сунце у индоевропским и семитским језицима примарно били женског рода, како се то сачувало у германским и у балтичким језицима. У словенским језицима реч **сунце** је средњег рода, са деминутивним значењем, које би пре упућивало на „рађање" сунца и схватање сунца као да је дете, како га често наша традиција и приказује. Шредер је код словенских народа запазио извесна колебања у схватању сунца, које се помиње час као мушко, час као женско биће, истичући да се у руском народном веровању сунце јавља као женско биће („Матушка, красноје солнце"). Занимљиво је да у српској народној поезији и сунце и месец од родитеља имају само мајку. О оцу нема помена, а у неким песмама сунце представља ујака, што би у потпуности одговарало многобројним траговима авункулата у народним обичајима и у некадашњој друштвеној пракси.

С друге стране, веома је занимљиво да је у германским, балтичким и словенским језицима месец мушког рода. Вредна је пажње и чињеница да у српском народном веровању и фолклору срећемо цели низ женских бића, као што су мòра, суђаје, бабице, виле, вештице.

Напоредо са распадањем матријархалног родовског друштва, и у старој религији словенских народа многа веровања и обичаји били су прилагођени тим променама у друштвеној структури. У обичајима често можемо пратити одраз формирања патријархалног родовског друштва, док представе о вишим божанствима показују развој класног друштва и чвршћих државних организација. Осим тога, стара религија словенских народа развијала се и под извесним утицајима верских схватања оних народа и племена с којима су протословенска племена долазила у ближи додир или се с њима и етнички мешала. Пратећи развој старе религије словенских народа, Полак истиче да се стара словенска религија развила из домаће основе, у којој посебно место припада веровању у демонске силе. Њихови називи **бес, вила, чрт** и сл. имају општији словенски карактер, из чега се може закључити да су и одговарајуће представе чиниле део опште словенске религије. Слична мишљења изразили су и неки старији, као и новији научници. Како истиче С. А. Токарјев, реч **бог** је исконска словенска реч и заједничка свим словенским језицима, а одговара староиранској речи **baga** и староиндијској **bhaga,** што значи срећа, успех, обиље (упор. наше речи **bogat, ubog**). Из старе словенске терминологије код Срба се јављају називи **чаровник** и **волхв** (у истом значењу, на пр., у Душановом Законику), који би по мишљењу неких научника указивао на везе с Келтима (волох, валах), док га други доводе у везу са германском речи **völva** — пророчица или са финским називом **velho** — врач. У примарним анимистичким схватањима и у култу покојника јављају се значајне паралеле са веровањима и обичајима финских народа. У вишој фази развоја старе религије словенских народа Нидерле и Полак откривају знатне иранске утицаје. У ту групу спадале би речи **жерти** (приносити жртву) и **жртва,** затим **ватра, чаша** (као култни предмет), **рај, могила** и др. Поред речи **бог,** која одговара Староиндијској **bhaga** и староперсијској **baga**, и словенски придев **свет** одговарао би придеву **spenta** у Авести, са значењем магичан, моћан. Полак истиче да је верска терминологија општесловенска, док имена богова нису општесловенска. По неким веровањима може се претпостављати да су се бар неке, основне представе о вишим божанствима развиле у словенској старини, а неке још и у индоевропској заједници, али и поред тога, по једнодушној оцени многих научника, словенски народи нису имали заједнички пантеон богова.

У току свог историјског развоја словенски су се народи разишли на огромном простору и дошли у додир са разним народима и културама. Али, ако за поједина божанства није утврђено да су била општесловенска, из народних обичаја и веровања јасно се види да је анимистичка, донекле и демонистичка основа, из које су се код појединих словенских народа развиле и представе о вишим божанствима — несумњиво заједничка, прасловенска, а једним делом и општа индоевропска. Обичаји из култа покојника садрже много заједничких словенских елемената, а општесловенска веровања сачувана су и у нашим веровањима о ватри, о земљи и води, о биљкама и животињама. Међутим, понекад се и ту јављају знатније разлике. Док, на пример, код источних Словена поштовање храста није имало већег значаја, код Срба је оно имало истакнуто место, и посебно је изражено у обичају бадњака и затим у обичају заветина, када се код посвећеног храста — **записа** вршио обред за плодност поља, са жртвом у плодовима, колачу, вину и уз клање жртвеног јагњета. Значајно је и то да су ови српски обичаји имали родовски карактер и да се у њима могу наћи и елементи култа покојника. И поред многих заједничких веровања, знатније разлике јављају се и у веровањима о неким домаћим животињама.

Токарјев, на пример, истиче да се код источних Словена једва могу наћи трагови култа бика и краве, који је иначе био распрострањен у неких медитеранских народа, док у српским народним веровањима и обичајима поштовање вола има веома значајно место. Особито се поштовао во дешњак, који је у многим крајевима на Божић био први полаженик. Неколико дана у години није се смело радити „због волова" или се волови тих дана нису смели презати у плуг, а постојали су и специјални воловски празници. По мишљењу Мошинског и Токарјева, свиња није имала скоро никаквог значаја у религиозном животу словенских народа. По српским веровањима и неким обичајима, свиња је имала изузетан значај у народној религији (свиња полаженик и божићна сакраментална жртва). Обичај ритуалног клања свиње познат је и у Закарпатској Украјини, где се обављао на Св. Игњата; а наш обичај полаженика познат је у Словачкој и у суседним крајевима Пољске и Украјине. Богатирјов сматра да су овај обичај Словаци и Украјинци преузели од балканских Словена, јер се његова распрострањеност подудара са облашћу „југословенских дијалекатских црта у Словачкој". У сваком случају, он претпоставља да се овај обичај, „као комплекс и по свом називу — развио негде близу Балкана".

Међутим, веома је занимљиво да се обичај полаженика јавља и у западној Транскавказији, и да се по својој суштини и по низу веома значајних детаља потпуно подудара са српским обичајима. И кавкаски обичаји са бадњаком идентични су у многим детаљима са српским обичајима. Мошински мисли да су на Кавказу нађени примитивнији облици или ступњеви неких културних појава које су карактеристичне и за Балкан, и претпоставља да би даља истраживања у том правцу боље осветлила неке појаве у култури Бугара, Срба и других балканских народа. И по неким другим, и веома значајним, елементима српска народна религија је најближа религији кавкаских народа. Поред култа посвећеног дрвећа, на Кавказу, као и код Срба, био је особито развијен култ огњишта и верига над огњиштем. Велика је подударност и у неким обичајима у вези са покојницима, а кавкаски мађијски обичај ради кише и плодности поља идентичан је са српским обичајем додола. Али ту се уједно намеће и питање да ли су неке од тих религиозних елемената првобитни Срби наследили из периода ближих етничких и културних веза са кавкаским народима или су их можда преузели од балканских старинаца као остатак старих медитеранских култура. Значајно је за ово питање да српски обичаји са полаженником и са бадњаком нису нимало сиромашнији, ако нису и богатији, од кавкаских обичаја и да често садрже веома архаичне елементе, који су битни за објашњење ових обичаја. У целом овом комплексу обичаја посебно се истиче проблем српског обичаја славе, за који такође налазимо суштинске паралеле код неких кавкаских народа и код Арбанаса. Како слава у суштини представља остатак култа родовских и племенских предака, значајне подударности у развитку кавкаског, балканског и старог српског родовског друштва тим више указују на потребу истраживања у овом правцу.

И Чајкановић је претпостављао да су религиозна схватања старијих балканских народа могла имати утицаја на српску митологију, па пре свега наводи циклус Милоша Обилића и „можда, војводе Момчила". Будимир је у нашем култу **Дај-бабе**, везаном за једну пећину у Црној Гори (близу Титограда), претпоставио остатак култа Кибеле, чија би имена **Kibebe, Kombabus** и сл., у значењу **Magna mater,** водила до протословенског облика **Baba**. Уз то он посебно истиче „околност што се култско место код Подгорице јавља под истим условима као и сва важнија места Кибелина култа, нарочито она у Анадолу и на егејским острвима". Овај траг поштовања Кибеле, по мишљењу Будимира, упућује на протоиндоевропски матријархат и на „његове балканско-анадолске корене". Будимир и у имену српског божанства **Дајбог** допушта везу „са именом старобалканског и догрчког хтонског божанства **До**(**матрос**), односно **Доис,** и то стога што споредан облик за **Дајбог** гласи **Да-бог**. А када се име словенског Перуна објашњава у вези са старо-индијским **Parjany-a** и са литванским **Perkunas,** Полак указује на потребу да се мисли и на арбанашку реч **perendi,** у значењу **бог,** као и на „кореспонденцију илирско-словенску, јер се у арбанашком језику уопште ради о старој домаћој речи".

На основи неких археолошких налаза и иконографских студија могу се сагледати и непосреднији тракоилирски утицаји (трачки коњаник, трагови култа илирског бога Бинда, аналогије нашег „божанског" чобанина, божићног полаженика, са илирским богом Силваном). У сваком случају, може се констатовати да су се многи српски верски обичаји коначно обликовали на Балкану, често и у процесу стапања с обичајима балканских старинаца, а понекад и под извесним античким утицајима. Преко грчке цркве уведени су и неки грчки називи, обичаји и веровања.

У називу **васиљица, василица** за новогодишњи обредни хлеб у неким српским крајевима, а можда и у неком детаљу обичаја, огледа се утицај грчке **василопите,** која је под називом **басила** позната и на Кавказу код Картвела и Осета. Исто тако у називу и у неким елементима обичаја **коледа** видан је утицај римских новогодишњих обичаја (**calendae ianuariae**). Под истим називом (новогрчки **kolianta**, румунски **colinda**) обичај је познат код Грка и Румуна, код Абхазаца, Грузина и Осета (**kalanda, kalinda**), и затим код старог хорезмијског становништва, према арапској транскрипцији, **al-qualandas**. По мишљењу С. П. Толстова, обичај коледа, са истим битним детаљима, припада широј етнографско-историјској области, у којој су се чувале скитско-сарматске традиције, прожете утицајима источног хеленизма. И назив српског обичаја **дружичало**, **ружичало**, који се одржавао у част покојника, води порекло од латинског **rosalia** (преко грчког **русалиа**), чије су паралеле лингвисти нашли код Арбанаса (рсаје, ржај) и код Румуна (русале).

Чајкановић је указао и на могуће утицаје митраизма и манихејских веровања у српској народној религији. Компромис, који је временом извршен између хришћанске цркве и народних религиозних

схватања, сачувао је безброј архаичних, претхришћанских веровања и обичаја, који су често везани за поједине црквене празнике. Како каже Чајкановић, „старински празници продужили су да живе и даље, само им је црква дала ново име, ново објашњење и неколике доста безначајне детаље из хришћанског култа". Црква је очито настојала да наметне хришћански карактер главним празницима и да првенствено похришћани извесне представе о појединим божанствима. Због тога се неки елементи веровања о вишим божанствима могу открити у веровањима о појединим хришћанским светитељима и у обичајима који се врше у данима посвећеним појединим хришћанским свецима. „Ми, дакле, имамо разлога веровати — каже Чајкановић — да су култови и традиције који су некада били везани за старинске богове пренесени сада, у мањем или већем обиму, на друге натприродне личности, у првом реду на данашње **свеце**." Чајкановић претпоставља да се у недостатку историјских извора морамо обратити и неким народним личним именима, која „у себи крију, или чак без икакве измене репродукују, имена старих богова". Не мању вредност за одређивање имена наших некадашњих божанстава, по његовом мишљењу, имају и неки топографски називи (Перун, Велес). А све то показује да су, и поред утицаја хришћанске религије, народна схватања, особито са нижег, анимистичко-мађијског и демонистичког ступња, живела и даље у народним обичајима и веровањима. И сама представа о богу, коју налазимо у народној традицији, садржи видне елементе старих паганских схватања и веровања.

Стара народна религија, поникла из живота и друштва у којем се нужно појавила, продужила је да живи и у класним друштвима, прилагођавајући се њиховим изворима религиозне свести. У тим условима традиција је чувала старе верске представе и обичаје, а народна машта је не ретко хероизовала поједине историјске личности, стварајући мит о њима и придајући им мистичне особине какве су понекад придаване и појединим старим божанствима. Због свега тога, стара српска религија и митологија, поред општих индоевропских и словенских елемената, садржи и нека специфична веровања и митове, условљене не само туђим културним утицајима већ и друштвено-историјским развојем српског и црногорског народа. И као што се ова религиозна свест некада развијала и одржавала у одређеним историјским условима, тако данас у нашем новом друштву све више нестају њени друштвени и психолошки извори. У исто време научна сазнања о човеку, природи и друштву све више продиру у свест људи и постепено потискују остатке религиозне свести, чему доприноси и научно познавање развоја и суштине многобројних и веома сложених облика народне верске традиције.

ш. к.

А

АВЕТ је некакво као сенка сухо биће, које својим наказним изгледом изазива страх. Неке авети изгледају као мртвац, с белим огртачем који се не закопчава (покровом). За авет има неколико назива: аветиња, приказа, утвара и др. Авет или аветиња је и личност која је исцрпена болешћу, бледа и телесно изобличена: сув као авет. Замишља се и у облику старца беле браде до појаса и великих буљавих очију из којих севају варнице.

АВЕТ, цртеж Б. Цветковић

Понегде се аветима називају сви демони (духови и бића). Постоји и веровање да душе самоубица не могу да оду на небо, него дуго лутају по васиони и на облацима, па се повремено враћају у своја унакажена тела, лешеве. Иначе, авети станују у опустелим кућама, у којима даве своје жртве. Крећу се у глухо доба ноћи, највише за време Некрштених дана. Гоне их светлошћу, крстом и бајањем. Ко носи уза се бели лук њега не нападају авети, нити их привиђа.

п. ж. п.

АДАМСКО КОЛЕНО је личност срећна, племенита и добре душе, дете од Адама (човека): „Моја снаша, адамско колено, чекала га за девет година" (па се преудала). „Ој, Ковиљка, колено адамско, проста душа твојих родитеља"... — пева се племенитој жени која се старала о детету своје умрле јетрве. Тако се каже свакој ваљаној и поштеној жени. По веровању, осмо дете у родитеља је необично добре душе, доноси напредак, служи сваком за срећу, а себи за невољу.

п. ж. п.

АЖДАЈА је митско биће, настало у веровању и предању многих народа о огромним рептилијама (археорнису, ихтиосаурусу и др.). Описи тих праживотиња мало се разликују од аждаје народних веровања и предања. Аждаји су сродна бића ала и змај, па их зато неки писци идентификују. О изгледу аждаје наш народ прича готово до танчина, о змају знатно мање, а о али најмање. Аждају виде и смртни људи, а алу и змаја само видовити. Аждаје су огромне крилате змије у облику гуштера или крокодила, с непарним бројем глава, изузетно са две. У предањима се спомињу најчешће троглава аждаја, затим седмоглава и деветоглава, са четири кратке ноге, са змијским репом, крилима као у слепог миша, отворених чељусти из којих избија модар пламен; страховито риче и гледа, љута је, прождрљива и незасита. О њеном постанку у народу се неједнако казује. Она постаје од змије која преживи тридесет или сто година, и тада добије ноге и крила: „Док змија змију не прождере, не може аждаха постати." Кучи и Зећани аждајом су називали највећу змију, а у Херцеговини је то змија с неколико глава. Оне тобож рађају змајеве.

АЖДАЈА ГУТА ДЕВОЈКУ,
на надгробној плочи у Гвозду, Бока Которска

Аждаја станује у планинским и пећинским језерима: „Уједанпут брчак удари из језера, кад имаш шта видети, аждаја с две главе"... „А од хуке замути језеро, а аждаје главе помолиле"... „Па замути дубоко језеро, те потражи проклете аждаје"... „У води је несита аждаја, што прождире коње и јунаке"... „Ту има језеро и у њему аждрахин, па само кад пухне, све се језеро заљуља и замути, а думен (вал) дигне се до неба"... По једној легенди: „Када је било око пола ноћи, заљуља се језеро, човек се јако препане кад виде — нешто од средине језера иде право к њему. То је била аждаха страховита, са двоје уши, па јурне на њега, а он потеже нож и одсече јој главу; човек одсечене уши стави себи у џеп, а главу и трупину баци натраг у воду."

Аждајина снага је у врапцу. „Далеко, у другом царству, код царева града има језеро, у њему аждаја, у аждаји вепар, у вепру зец, у зецу голуб, у голубу врабац и у њему аждајина снага." По предањима, троглава (или седмоглава) аждаја живела је у пећини испод рушевина града Голупца на Дунаву, затим у језеру код села Облачине у пределу Добричу, у језеру испод Тројановог града на Пештерској висоравни, у пољу Змичу код Параћина, у мочварама Засавице у Мачви, у Скадарском језеру, у планинском језеру код села Мамуњева у Кучима, у мочварама „без дна" код Мостара, у језеру села Калудре у беранском Хасу, у језеру планине Округлице у Височкој нахији, у језеру испод Ширин-

града код Сиња, у језеру на планини Звијезди у Подрињу: „Љуто звижде несите аждаје, сво језеро собом замутиле, помоли се сила страховита."

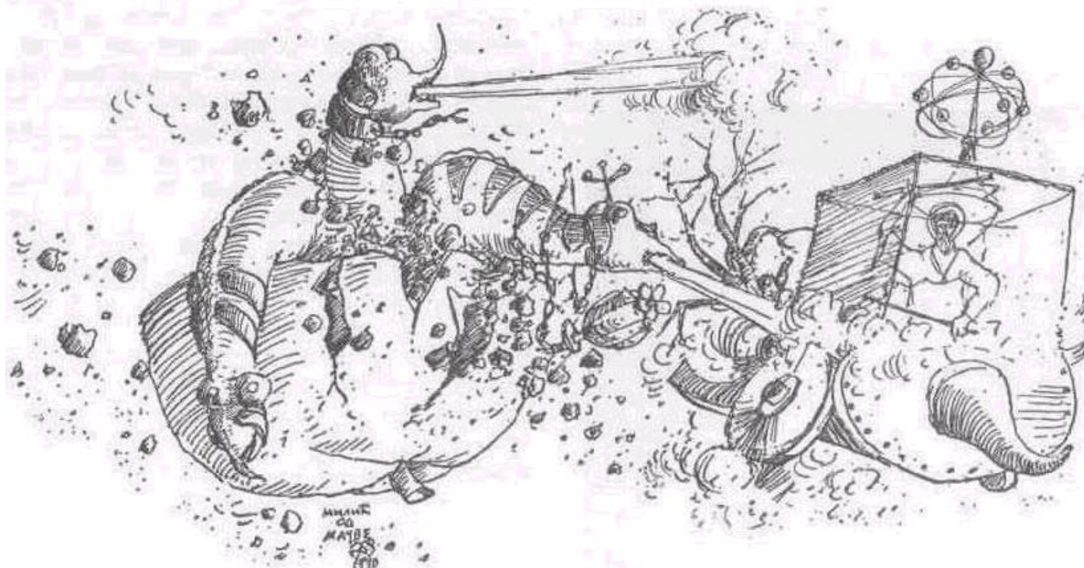

АЖДАЈА, цртеж Милића од Мачве

Аждајама су људи приносили животињске жртве и покоју девојку. У језеру под Тројановим градом аждаји се доносила сваког дана овца и девојка. По другом предању, становништво града Тројана било је многобожачко, веровало је у сребрног и позлаћеног бога. Једног дана град потоне у језеро, у коме се појави аждаја. Она је сваког дана прождирала по једну девојку. Становништво се спасло опасне немани када је дошао ред на краљеву кћер да се жртвује аждаји. Она прими хришћанство, а свети Ђорђе копљем прободе аждају, па се тако и краљева кћи спасе смрти. Аждаја је ранила комску вилу, која се купала у Плавском језеру, па јој је вилин побратим одсекао главу. Она се не може лако убити из пушке, јер олово одскаче од ње. По веровању, човек који успе да је убије мора убрзо да умре. Једну је убио у беранском Хасу неки Рале буковим маљем, а она се тргла и избацила сву воду из језера, па је тако пресушило. Та аждаја дошла је из неке пећине. Аждају у неком добричком језеру, по једном предању, убили су Турци, а по другом, одлетела је у Блатно језеро, у Мађарској. У селу Белом Пољу, код Горњег Милановца, било је језеро на месту Врановцу и у њему аждаја, која је гутала стоку на језерском појилу. Неки ковач окује гвожђем рогове свом бику, пусти га у језеро, у коме нађе аждају и прободе је, а језеро отекне у рудничко село Трепчу. По хагиографском предању, Нестор, чобанин св. Димитрија, убио је аждају, па се од њена леша размилело мноштво змија, гуштера, мишева и друге гамади. По народном предању, неки ловац ранио је аждају у пределу Стигу, а она побегла у пећину испод града и ту угинула. Од њене проливене крви настале су опасне голубачке мушице, које нападају стоку и људе. По другом предању, Милош Обилић хтео је да подигне манастир Туман у Браничеву. Њему се јавио св. Ђорђе и рекао да ће манастир подићи тек онда кад погуби аждају испод града Голупца. Обилић јој је одсекао све три главе. Њено младунче плакало је за погубљеном мајком и од његових суза постале су голубачке мушице. Аждаје су изузетно живеле и у мочварним тамницама, у којима су прождирале људе који су тамновали: „Кад је Марко (Краљевић) сишао у тамницу, дочека га несита аждаха." Има је и у паклу, у коме прождире грешнике.

Аждаје гађа громом св. Илија, али никако да их погоди. Прогони их и убија св. Стеван. У неких аждаја је глава окована гвожђем, па их зато нико не може да убије, осим св. Ђорђа.

п. ж. п.

У нашем народу се још веровало да аждаја напада на сунце у тренутку кад се оно рађа. Тако, по једном веровању, некаква велика змија (аждаја) попела се на високу планину иза које су се рађала три сунца. Одатле је подигла главу и успела да испије два сунца, а започела је и треће, али су то приметиле ластавица и гуштерица, и њих две спасу треће сунце, оно које нас греје. Ластавица склања сунце испред

аждаје, а гуштерица је угризла за реп и тако јој скрене за извесно време пажњу. По другој верзији, негде на истоку у великој води, одакле се сунце рађа, живи аждаја, која кад се сунце појави из воде, полети да га прождере, али је св. Илија удари громом. Она се од тога уплаши и побегне у воду, те тако сунце успе да одскочи.

АЖДАЈА (аспида), црква се. Николе
у Студеници, око 1240. (фреска)

Поред овога, народ у источној Србији веровао је да аждаја предводи облаке са градом (замењује алу). У неким крајевима веровало се да је дýга аждаја која пије воду.

Назив аждаја потиче од иранског аждаха, а до нас је дошао вероватно посредством Турака.

н. п.

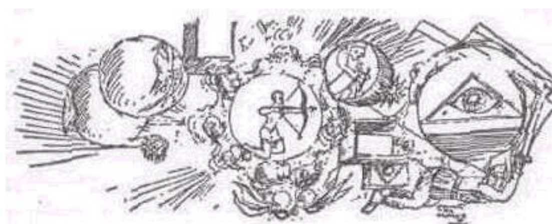

АЗДИЈА, цртеж Милића од Мачве

АЗДИЈА је врста шареног и скупоценог огртача персијске провенијенције: azdi, везен, шарен. По нашим народним песмама, јунаци су носили коласту аздију, која: „покрива коња и јунака, све около сребром извежена" — отуда коласта. У песмама се често описују скупоцене одеће јунака које су ишаране симболичним звездама, месецом и сунцем. Звезде су биле представљене звездастим орнаментима, месец српастим, а сунце коластим (кружним). На аздији могли су да буду и магични кругови, који су се примењивали на огртачима и штитовима јунака као апотропејони од погибије. Првобитна улога тих орнамената била је верска, па је замењена украсном.

п. ж. п.

АЛА (одомаћена турска реч) је зооморфно биће, сродно аждаји и змају. На Косову се казује да је ала огромна, с репом који се спушта до земље а главом у облаку. Ако би јој човек спазио главу, онда би од страха померио памећу. Она је необично снажна: „Јак као ала!" Прождрљива је и несита: „Ждере као ала!" Највише се јавља и пакости људима у првој половини лета, управо када дозревају жита; води црне и градобитне облаке, олују и буру, и њима туче и уништава летину (усеве и воће): „Бори се као ала с берићетом" (летином)! Она се тада може видети у виду орла пред облацима и чује се њено пиштање. По

власинским селима але купе туђу летину и односе у свој крај. Њима иду у сусрет змајеви (чувари усева у својим крајевима), па с њима воде борбу и разбијају облаке. Але се и међу собом туку, леденим зрнима око чаробне палице, и тада пада град. Уочи већих празника але се скупљају на игру. Када заиграју, подигне се вихор, и све што се нађе у њему оне однесу. Човек захваћен вихором мора да полуди. У Срему се верује да але узимају памет и здравље. Човек постане алосан и полуди. Птица шева која, певајући, узлеће небу под облаке, постаје алосана и, приликом слетања, пада на земљу и разбија се. Ако је нађе пас и поједе, онда и он постаје алосан (побесни). Алосани бик, кад спази але пред облацима, истргне се из јарма и одлети им у сусрет, па се с њима туче.

АЛА, цртеж Милића од Мачве

Када наступи помрачење сунца или месеца, то их, верује се, заклоне але својим крилима, почну да их нагризају и хоће да их прождеру. Када сунце поцрвени, онда га је облила крв од уједа ала, а када засветли, онда их је сунце победило. Док але ждеру сунце или месец, многи старији људи су утучени, не смеју се, а понеки у страху и плачу. Пеге на месецу су трагови задобијених рана од уједа ала. Када але буду успеле да поједу сунце, онда ће, по веровању, настати смак света. Да се то не догоди, људи пуцају из пушака према помрачењу, лупају у клепетала и звона, а жене непрестано бају. Предање говори да су људи гонили неку алу, стигли је у Стигу (браничевском крају) и тешко ранили, а она рањена утекла у пећину код Голупца и ту угинула. Казује се да су од њене лешине настале голубачке мушице, опасне по живот људи и стоке. Уз Белу недељу (седмицу) не мути се вода због ала. Када наиђу црни облаци, које предводе але, онда се виче: „Ало, не овамо, путуј на Татар-планину!" Када се појави вихор, у коме играју але, онда се на њега пљује и говори: „Под лево колено!" Пре него што се дигне олуја износи се пред кућу сто и на њему хлеб, со, нож црнокорац и секира са окренутом оштрицом према облаку. Але пред облаком прогоне змај, смук, здухаћ и нага видовита жена.

Але се претварају у људе и животиње, и тада их могу видети само шестаци (који имају на свакој руци и нози по шест прстију). Приликом њихове посете кућа се затресе. Але се скупљају ноћу уочи већих празника, свраћају људе с пута и јашу их по потоцима. По предању, оне хватају децу, односе их у своја станишта и тамо прождиру. У њиховим становиштима налазе се дечје кости и проливена крв. Прождиру и волове. У својим становима скидају своје главе с рамена, па их бишту, а на њихово место

стављају коњске. Ала одлази у лов с ћосом, спаљује змаја, скаче у казан с врелом водом. Алу је преварио Циганин када су одмеравали снагу, а лисица је преваром сагорела алу. Грешна царева кћи претвара се у алу. Сродна веровања о али имају Арбанаси и Грци.

Алом или ала(х)уком назива се студени ветар северац који, у свом наглом кретању, звижди као ала, чупа дрвеће из корена и диже кровове на зградама (в. **аждаја**).

п. ж. п.

АЛОВИТИ ЉУДИ. — По једном веровању, дете рођено у материчиној кошуљици постаје аловито, по другом, оно се рађа парењем але и жене: добије под пазусима невидљива крилца. По трећем веровању, опет, ала се увуче у човека, па га гони да много једе, да би се и она нахранила. Такав човек постаје прождрљив („алапљив"), јер је: „у њему зинула ала". Својим дахом ала може да убије човека, а ако остане жив, онда постане аловит, добије необично велику снагу. По предању, и велики жупан Немања био је аловит, снажан и прождрљив као ала. Непромишљен и брзоплет човек је аламуња. Аловите људе пушка не убија, осим оне која је напуњена сребром и златом. Алосани људи постају видовити. Они су бледи, сухи, беле браде, и дугих нокатa. Они, као и але, предводе градобитне облаке, али их не наводе на потес свога села, него на туђ. Када наиђу облаци, аловит човек падне у занос, из њега изиђе ала или његова душа и одлети пред облаке. Прича се да је у неком селу био аловит човек необично високог раста, дуге браде и бркова, сух и коштуњав у лицу. Када је било лепо време, он је радио своје послове као и други људи, а чим би се наоблачило, затворио би врата на кући и капке на прозорима, па би у заносу остајао сам за све време грмљавине. Казује се да је боловао од падавице.

п. ж. п.

АМАЈЛИЈА, в. **хамајлија**.

АМБАР. — Вук Караџић забележио је народно веровање да се „у вријеме глади често привиђају (вампири) око воденица, око амбара житнијех и око чардака и кошева кукурузнијех". Из овога се види да су амбар и кош за кукуруз, зграде у којима се чувају основни аграрни производи, исто као и воденице, погодна места за скупљање демона, односно душа умрлих предака. Како је вампир зао дух, лако је објаснити што је народ веровао да се он јавља око амбара у време глади; а можда се у овом веровању стапа представа о житном демону са представом о нечистом покојнику.

н. п.

АНАТЕМА је, по предању, уклето биће необично велике главе, малих очију, ситних зуба као зупци у српа: главом задаје страх, очима испија жртву а зубима је прождире. Анатеме иду у друштву, куда прођу за собом остављају пустош. Када сретну жртву, одузму јој снагу, поломе кости и попију крв. Оне се претварају у животиње (медведа, орла и др.). Имају моћ да претворе мушко у женско и обратно. Тако се називају и сва зла бића (ђаво, ала, вештица, караконџула и др.). „Анатема га било!" — каже се у смислу: Однео га ђаво! По црквеним предањима, анатема је безбожник, отпадник од Бога и свс што је уклето од њега (в. **проклетија**).

п. ж. п.

АНЂЕО. — Култ многобожачких духова прилагодио се у монотеистичким религијама култу анђела, као добрим бићима, која се деле на арханђеле (најстарије), серафиме (бића светлости са шест крила) и херувиме (који круже око Бога); грчки: агели, у смислу божјег гласника. Под утицајем цркве у народу се анђели замишљају као добра небеска бића у људском облику (мушком), наги, с крилима на плећима, особите лепоте, вечито млади, умиљата гласа, телесно чисти и невини, обичним људима и грешницима невидљиви, за њих бестелесни. Има их много, колико и људи. Сви су оличење људских врлина. Међу њима најстарији су арханђели Михаило и Гаврило. У молитви: „Шестокрили арханђеле, закрили (заштити) ме крилима својим!"

О постанку анђела постоје три верзије. По једној, Бог је створио анђеле пре људи, да му помогну у стварању света и управљању, по другој, када мало дете умре, онда оно, као безгрешно, постане анђелак без крила, а када одрасте, анђео с крилима; по трећој варијанти, нека деца пила воду на извору у коме се окупала Богородица, па их Бог благословио и претворио у анђеле.

АНЂЕО, Пећка патријаршија,
црква св. Димитрија, 1334-46. (фреска)

На представу анђела у нашем народу имали су знатног утицаја јудеизам, хришћанство и мухамеданство. Анђели врше вољу Бога, круже око његова престола, који је обасјан јаком светлошћу, и певају у хору: „Дивна ли је божја црква Софија, у њој поју шестокрили анђели". Када се појави земљотрес, анђели запевају и земља се умири. Бог је наредио анђелима да певају на небу, а петловима на земљи. Анђели ноћу пале месец и звезде као што се пале кандила. Из раја посматрају људе и њихова дела на земљи. Чувари су небеских врата и, по потреби, отварају улаз у небо: „А није се небо саломило, но анђели небо расклопише". Они слећу на земљу. Невидљиви су, али се виде када се претворе у путнике и просјаке, путују по свету и кушају људе, помажу породиљама приликом тешких порођаја; ако породиља умре, онда јој анђео однесе душу у рај.

Анђели су верни Богу, али се један ипак одметнуо, а то је сотона са својим присталицама ђаволима, који су оличење сваке пакости и зла. По хагиографским предањима, анђели трубе (објављују) мир на земљи. Они су символи мира и љубави међу људима, и безгрешни су. Сматрају се за свеце, па се зато не вређају и њихово се име не скрнави. Посредници су људским душама код Бога. Истраживањем прастарих веровања показало се да су анђели добри духови који су имали улогу да штите душе митских предака.

Свако дете приликом рођења добије свога анђела чувара, који га прати од рођења до смрти, стојећи му на десном рамену, учи га добру и одвраћа од зла. Када дете у повоју почне да се смеје и да посматра своје безгрешне ручице, онда га то анђео забавља; када дете прохода и иде натрашке, онда се радује ђаво, јер га он тако води, а анђео плаче. Када човек чини добро, анђео се радује и милује га крилом, а када греши, онда је тужан, јер је човек прешао у власт ђавола. По једној басми, анђели моле Бога да дарује болеснику зечју брзину, видрину хитрину и псеће здравље. Анђео невидљиво долеће самртнику у помоћ. Пошто самртник умре, анђео прати његову душу и брани је на Божјем суду.
По предањима, анђели се јављају невино угроженим људима у сну, спасавају их вешала и растрзања, лудацима дају магичне дарове, завлаче се петловима под крила, буде их да певањем оглашавају разна доба дана и ноћи. Анђео је чувао овце, које су биле беле, а ђаво козе, које су на ногама имале нокте. Анђео посече козама нокте и оне добију папњке, а ђаво обоји неколико оваца у црно, па их данас има белих и црних.

п. ж. п.

АНИНО ЗАЧЕЋЕ, 9. XII. — Уочи овога дана просипало се просо (сада пепео) око куће, млекара и тора да би се заштитили од набацивања чини. Многе жене седеле су сву ноћ будне поред огњишта. Пред зору, чим чују првог петла, изговоре: „Чујем, петле, своје чувам, селско збирам!" — па онда оду на спавање.

п. ж. п.

АРАПИН. — Наш народ је све припаднике арапских народа, као и црнце, називао црни Арапи. У веровањима многих народа, а посебно балканских, Арапин је био симбол и синоним за демона доњег (загробног) света. По нашим народним песмама и другим предањима, постоји тамна успомена о црном троглавом Арапину, који има и свој култ.

На муслиманском гробљу код Новог Пазара, поред пута идући за Сјеницу, налази се необично велики камени гроб неког Арапина, са каменим обележјем. Пролазећи поред гроба, људи бацају на њега новчиће, а ноћу уочи Ђурђевдана неко остави заклану птицу или јагње. Величина гроба одговара гробовима хероја. Приношење крвне жртве и стављање новца на гроб указује на место на коме почива херој или божанство, а ноћно време кад се чини жртва, на његову хтоничну припадност. По другом предању Арапин је био посечен у неком боју, па је, бежећи за Нови Пазар, носио своју одсечену главу под пазухом. У путу је срео неке жене, од којих је једна, кад га је спазила, узвикнула: „Ено човека без главе!" У тај мах Арапин је пао, па су га сахранили на том месту. Предање о човеку који носи своју одсечену главу познато је многим народима.

Арапин се скоро редовно приказује као насилник црне боје који отима девојке и удате жене, а често их одводи и у своје царство. По својим атрибутима и особинама (црна боја, а понекад и троглавост) он се изједначује са демонима доњег (загробног) света. Стога неки писци упоређују Арапина, као митско биће, са старим словенским божанством Триглавом и у њему виде божанство доњег света. Иначе, он је сличан хтоничним божанствима у других народа. Свему овоме треба додати да су Арапин и Турчин често супституција за ђавола, који је несумњиво увелико заменио некадашње хтонично божанство.

п. ж. п. и н. п.

АРХАНЂЕО ГАВРИЛО, 26. III, 13. VII, млађи је, по старешинству, од Арханђела Михаила; он је међу анђелима други пред Богом. Има крила и окриља. Помагао је Богу у стварању земље и света. По црквеном предању, он је гласник божје воље. Народ га сматра за свеца, заштитника људи и стоке. Дан Арханђела Гаврила, који припада кругу пролећних празника, заветан је многим селима противу временских непогода. Постоји мишљење да је хришћански Арханђео преузео улогу словенског Дабога.

По предању, Арханђео Гаврило становао је неко време на месецу. Једном је слетео на земљу и напио се воде са ђаволовог извора. Ђаво га потера, стигне на месецу, па потегне гребеном и закачи му табан на стопалу. Од тада људи имају угнуте табане. По другој верзији, када су ђаволи отпали од Бога и утекли на земљу, однели су са собом и сунце. Цар ђавола, Хроми Даба, набио је на копље сунце и носио га на рамену. Арханђео слети на земљу, нађе ђаволског цара и предложи: који може дубље да зарони у море. Цар пристане. Арханђео зарони у море и с његова дна изнесе морског песка. Онда цар створи свраку, да чува сунце док он буде у води. Чим цар зарони, Арханђео прекрсти море и оно се заледи, он зграби сунце и понесе га пут небеса, а сврака закречи. Цар пође натраг, али није могао од леда. Онда се врати и с морског дна узме камен од хиљаду ока, пробије лед, па потеци за Арханђелом. Када је Арханђео корачио на небо, стигне га цар ђавола и ишчупа му комад меса са стопала. Арханђео приступи Богу и преда му сунце.

У Босни је св. Гаврило „волујски светац". У пољу се на дан св. Гаврила ништа не ради са стоком, али се другима моби. Женскиње се на тај дан уздржава од ручних женских радова. Казује се да је неки човек обећао свецу говече, па одрекао. Зато се сада говеда међусобно боду роговима.

п. ж. п.

Предање о св. Гаврилу садржи све основне елементе општег мита о постанку земље од шаке песка узетог са морског дна. Мит је раширен у северној Евроазији и посебно код балтичких и

словенских народа, а у једној српској народној песми ђавола је заменио цар Дукљанин (в. **Св. Јован**). На лунарну природу нашег мита веома јасно указује веровање да је Арханђео Гаврило једно време становао на месецу. Откидање меса са стопала Арханђеловог, по једном мишљењу, представљало би осакаћени месец. Да и у нашем миту Арханћео Гаврило и св. Јован примарно представљају лунарног претка, показује поређење са митом неких алтајских народа у којем песак са морског дна узима први човек.

ш. к.

Хамајлија са фигуром Арханђела Михаила

АРХАНЂЕО МИХАИЛО, 8. XII, најстарији је анђео, с дванаест крила, па је прозван арханђелом. По једном веровању, био је бог доњег света. Он је, заједно с Богом, негде на крају неке воде, коју покрива небо. Арханђео Михаило је једини светац који својим крилима заклања месец приликом помрачења да га не поједу аждаје. По предању, није умро, већ живи на небу и, по потреби, силази на земљу. Њему се, као живом свецу, не кува жито (кољиво) о крсном имену (слави). На земљу силази прерушен у путника или просјака, награђује или кажњава људе. По божјем наређењу, вади душе праведницима босиљком, а грешницима копљем, односи их на небо и мери на теразијама њихова добра и зла дела: праведне душе шаље св. Петру да их уведе у рај, а грешне баца у пакао. Ниједна душа не може да избегне то мерење, а у његову правичност се не сумња. Па ипак једну је оставио неизмерену и од ње добио новац. Зато се сада за новац може добити и изгубити душа. Од њега је преузео ту улогу Арханђео Гаврило, јер Арханђео Михаило неким људима, из сажаљења, није хтео да извади душу. Арханђео Михаило односио је људске душе пред пакао: грешне душе прелазиле су га преко длаке, па су с ње падале у зажарени катран, а праведне су прелазиле преко брвна и тако стизале у рај. По тој улози у народу се називао и душовадник. Он је ту улогу добио од св. Николе. Болесници му се заветују постом и молитвом, пред његовом иконом пале свеће и кандило и остављају разне дарове, да би их спасао болести или тешке смрти. Ако светац стоји код главе самртникове, онда ће самртник остати у животу; ако му стоји код ногу, умреће. У неким крајевима верује се супротно: ако светац стоји код самртникове главе, па у десној руци држи мач, а у левој јабуку, онда му нема спаса. По предању, Арханђео је победио сотону (Луцифера). Претпоставља се да је Арханђео Михаило заменио многобожачка божанства или демона таме, зла и смрти.

Свети Арханђео Михаило прославља се као домаћи заштитник. Приликом прославе невидљиво стоји на десном рамену свога свечара (који га прославља), па је по тој улози сродан руском „заплећном" претку. По народном предању, династија Немањића славила је Арханђела Михаила. Цар Душан је на Арханђеловдан служио госте стојећи, а Арханђео му је невидљиво стајао на десном рамену и миловао га крилом; када је цар сео за сто, онда: „Расрди се свети Арханђео, удри цара крилом по образу, па отиде из царева двора." После дугих молитава цар је успео да га умилостиви. Један писац претпоставља да је Арханђео Михаило на десном рамену свечара митски предак, домаћи заштитник, лар.

По народној песми, када су свеци делили улоге, онда је Арханђелу Михаилу припало јесење бреме (предзимске тешкоће). По песми, он је преузео улогу неког многобожачког демона који се празновао у позну јесен. Има планинских крајева у којима се Арханђео Михаило празнује као заштитник волова. На његов дан спрема се колач и ломи за здравље стоке. Он је затворио вуку чељусти и тако заштитио људе од њега. Чобани се не чешљају на његов дан, нити сучу врпцу, да им вуци не кољу стоку.

У народу се прича да је краљ Дечански (1321—1331), пошто му је отац извадио очи и обесио их на концу више градских врата, изашао слеп у шетњу иза града Призрена, па га спазио св. Арханђео, његово крсно име, сажалио се, претворио се у орла, долетео, узео његове очи изнад врата, даровао му их и рекао: „Одечи очи!" Онда је краљ прогледао и на оном месту подигао манастир Дечане.

п. ж. п.

Б

БАБА се јавља као **ђедова баба,** коју у маскираној поворци о Белим покладама (Рисан) представља мушкарац у женским хаљинама, са симболичним дететом на руци. Баба у овом обичају означава женског претка међу **ђедовима,** који представљају духове мушких предака (в. **Покладни сватови**), а вероватно и старинско божанство плодности, протословенско **Баба,** чији се траг сачувао у имену **Дајбабе** за једну пећину близу Титограда. У овом имену Будимир налази архетип **ke** (**ko-ba ba** „magna mater") који би одговарао варијантама Кибелина имена **Kupapas, Combabus.** Назив **Дајбабе** везан је за пећину „под истим условима као и сва важнија места Кибелина култа, нарочито она у Анадолу и на егејским острвима". У Босни се верује да се у свакој већој јами крије **дивија баба,** „која има доље све посуђе и ради све послове као и на земљи што се раде". Можда и њене „брашњаве руке" указују на демона плодности.

Белоруски назив **баби,** којем одговара и украјински **дјадинки,** такође означава духове женских предака. У Кучима колачиће које спремају за задушну суботу називају **бабице,** а у Македонији коледаре, који представљају духове предака, понегде зову **бабари**. У Малошишту (Лесковачка Морава) патарицу (последњи дан славе) називају **баба,** а преко Мораве патарица се прославља готово исто као и слава. Патарицу називају и **женска слава.**

ш. к.

У старословенским веровањима баба је била демонско биће. Тако се еуфемистички називало и старо женско божанство у Срба, које је имало хтоничке особине и чији атрибут може бити жаба. Њено име није се сачувало, свакако из претераног страхопоштовања према њој, али се сачувао њен еуфемистички назив Баба. Успомена на њу сачувала се у топонимима, који се односе на планине, њихове врхове и насеља: Баба је планина у Херцеговини, једна у Србији (код Параћина), једна у западној Македонији, Тресибаба у Тимоку, Бабина чука (1004) у Горњој Топлици, брдо Бабина глава у колубарском селу Дражевцу; Бабина гора, Бабин зуб, Бабино поље, Бабина ријека, Бабино језеро, Бабин дуб, итд.; Мучибаба је село код Књажевца, друго код Гњилана, поток у лепеничком селу Губеревцима (сада Борцима); село Бабе у Космају, село из XIV века код Дечана, Белобабе код Пријепоља, Бабине у Полимљу, Бабица у Косаници, Бабичко код Лесковца, Бабајић у Колубари, Пленибабе у Штавици, Бабушница у Лужници; у Црној Гори: Бабино и Дајбабе; у Босни: Бабино село, Бабетино, Бабешница, Бабинац, Бабине и друга; у именима биљака: бабина душа, бабино ухо, бабина свила и др.; у басми: „Пусти, баба, коњу крв и телету млијеко"; у етиолошким скаскама: Бабини хукови, Бабини јарићи који

су се окаменили; босанско веровање да у свакој јами (пећини) има „дивија баба"; бабом се назива крсни (славски) колач који се у тимочким селима ставља на сто уочи славе и не склања се док траје слављење; бабурица је подушни колачић у шумадијским селима. п. ж. п.

БАБА ЈЕГА. — У селима источне Србије, приликом забавних игара о Ускрсу, прерушено чељаде с којим се збијају шале назива се Баба Јега (руски: Баба Јага, пољски: Језибаба, словачки: Јежибаба, чешки: Јежинка). п. ж. п.

БАБА КОРИЗМА је персонификовани Ускршњи пост (италијански: кварезима). Она се замишља као стара, мршава и висока жена у црној сукњи. За време поста иде по кућама, купи децу која не посте и односи их у некакву јаму. По другом казивању, Баба Коризма држи у руци дренов штап, којим бије чељад по кући ако би се било чим омрсила; у левој руци носи велику врећу, у коју баца немирну и непослушну децу, односи их у планину у некакву пећину, па их родитељи о Ускрсу откупљују шареним јајима. Која мајка нема довољно јаја колико Баба Коризма заиште, не враћа јој се дете. Зато се уз пост не једу јаја, да би их било за откупљивање деце. Бабу Коризму не може нико да види када уђе у кућу, јер не улази на врата, него крадом кроз рупу, па се претвара у лептира и крије по рупама (в. **Кучибаба**).
п. ж. п.

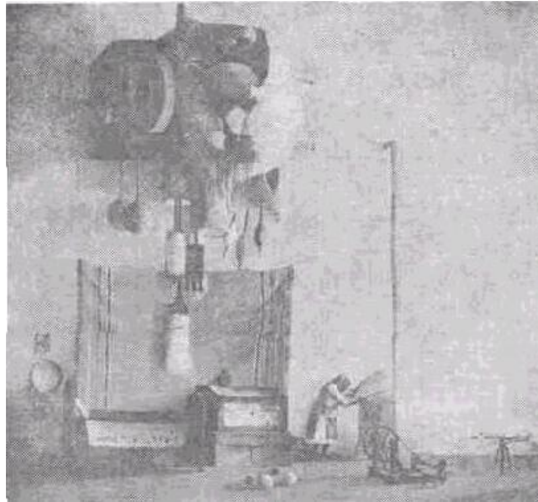

Из колекције „Девет бабиних укова".
уље Милића од Мачве

Момак који се на Чисти понедељак обуче у женске хаљине, као **ђедова баба,** носећи на рамену седам штапова и вукући за собом вериге, представља **Бабу Коризму** (у Рисну). Жене плаше децу Бабом Коризмом која се крије на тавану. По народном објашњењу, седам њених штапова значе седам недеља поста. Како која недеља прође, деци се говори: „Бацила Баба Коризма један штап" или: „Испаде Баби зуб". Бабом Коризмом плаше и мале прење и плетиље, као и **гвоздензубом**.

Баба у ствари симболички представља месец или лунарно биће. Штап је атрибут лунарних бића (Баба Јега), а одбацивање штапова и испадање зуба симболички приказује месечеве мене. ш. к.

БАБА МАРТА је народна персонификација месеца марта и његових непредвиђених и наглих временских непогода (в. **Бабини укови, остењак**). п. ж. п.

БАБА РОГА је персонификовано страшило у виду крезубе бабе наказног лица и с рогом на глави. Она купи несташну децу и одводи је у свој стан. Њоме се плаше мала деца. п. ж. п.

БАБА РУГА. — У Црној Гори и Паштровићима плашили су непослушну децу Баба-Ругом, којој су се деца ругала, па је по томе добила име. У Рисну се називала **ђедова баба**. Тамо би се на Беле покладе обукло неколико младића у кожне одеће, изврнувши длаку упоље, накитило се разним реповима и дроњцима и обесило низа се звона; једног би обукли у женске хаљине и дали му у наручје као повијено

дете. Младићи су се звали ђедови, а онај у женским хаљинама ђедова баба. Они су читав онај дан ишли по вароши, скакали, грлили бабу, љубили њу и дете и тако изазивали смех. За њима је пристајала сила деце, која су викала: „Бу, ђеде, бу, баба!" п. ж. п.

БАБИНИ КОЗЛИЋИ. — Време око Благовести, кад удари снег, зове се **бабини козлићи, бабини јарци, бабини позајменици и бабини укови**. „Приповиједају да је у то вријеме некаква баба истјерала јариће у планину, па духну сјевер и удари снијег"... Баба и јарићи се смрзну и окамене, и то баба у средини, а јарићи око ње. Поређење са веровањима разних народа указује да би баба могла представљати лунарно биће, а јарићи месечеве српове, односно светли и тамни месец. Преображај светлог месеца у тамни понекад се замишља као скамењивање.

ш. к.

БАБИНИ УКОВИ. — Тако се називају дани који падају пред крај марта или почетком априла, када изненада наступи лапавица (суснежица са студеним ветром). Назив је настао по веровању да (х)укове (лапавицу) наноси нека виша увређена сила (в. **остењак**). п. ж. п.

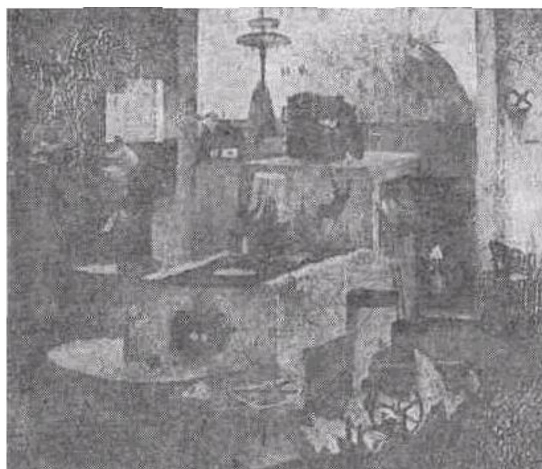

Из колекције „Девет бабиних укова".
уље Милића од Мачве

БАБИНО ЛЕТО. — Тако се називају дани од Петковдана (13. X) до Митровдана (26. X), а и други топли јесењи дани (в. **Михољдан**). п. ж. п.

БАБИЦЕ. — Опште је познато веровање да су породиља и новорођенче за четрдесет дана од порођаја изложени утицају порођајних демона, који се најчешће зову **бабице,** ређе **наве** и **навије** (в. **нав**), и друкчије. То су зла бића која хоће да уморе дете и породиљу, а мисли се да дејствују највише ноћу, истовремено више њих, тј. у множини — по три, по седам. Зато је потребно предузети мере како би се у опасном периоду дете и породиља одбранили од порођајних демона. О изгледу бабица нема много података. У источној Србији верује се да су то жене дуге косе и у црнини. Свугде се верује да су оне зла бића која се не могу видети. Уз то су извршене и контаминације с другим бићима (виле, вештице), чије су особине понекад пренете на ову врсту демона, што није било тешко да се догоди, јер им је основа иста, манистичка.

Бабице живе негде „далеко", а појављују се само о порођају или нешто пре. Самим тим верује се да је и њихово дејство ограничено на одређено време. Велики страх од бабица нагнао је људе да штите породиљу и дете. Зато се они крију и не излазе одређено време из куће. Мајка се никако не одваја од детета у периоду док је подложно утицају бабица. Посебно су бабице опасне ноћу, зато породиља не излази никуд из куће после заласка сунца. Она и дете обично нису никад без светла. Чак ако се деси да детиње пелене остану напољу после заласка сунца, потребно их је протрести изнад огњишта и тако очистити од злих духова и њиховог дејства. Као заштитно средство за породиљу и дете, на прво место

свакако долази бели лук, а затим црвена боја. Тако ће се на детету и породиљи, или поред њих, увек наћи бели лук и црвени конац, односно црвена вуна. И кађење непријатним мирисима штити. Оштри и метални предмети такође се стављају поред детета и породиље да их штите, нпр. нож (црних корица), секира, срп, вретено, ватраљ, а нарочито гребени. Заштита се врши још бајањем и обављањем разних мађијских радњи.

Огрлица—хамајлија, србија

Бабице, или наве, како их, ређе, зову у источној Србији, у ствари су душе умрлих предака, које долазе по рођењу да одреде судбину новорођеног члана рода. Да су ово душе предака, види се, између осталог, и из старог значења именице нав — душа (в. **нав**). Исто то потврђује и припремање култних колачића званих **бабице** у Куча, у Црној Гори. Ови колачи у виду крста пеку се за Задушну недељу и деле се деци из суседства и сиротињи. Чобани посебно обилазе домове и траже „бабице". Од тих колача касније праве заједнички обед. Тог дана се обавља и помен умрлима на гробљу. Већина оставља по неколико „бабица" на гробовима скоро умрлих сродника, које касније деца узимају и поједу.

н. п.

Бабица је, по веровању у селима источне Србије, зло биће које напада породиљу и дете за четрдесет дана од порођаја или док дете не буде крштено. Она се не може видети. Напада ноћу. Име јој се нерадо спомиње: „Не зови зло, јер само може доћи." Против ње се предузимају превентивне и репресивно-куративне мере, прве, да се одбије њено присуство, док се другим отклањају лоше последице. Пред порођај даје се породиљи шака брашна, од којег она замеси колачић, испече и поједе. То је архаично веровање у заштитну моћ брашна; породиља се закити за десно ухо црвено обојеном вуном; на црвени конац нанижу се чесна белог лука, стара пара, љуштура пужа, детету се око врата веже црвени кончић, који носи за четрдесет дана.

У пределу Сврљига бабица је зао дух који мори малу децу. Чим се дете роди, намажу му чивитом крстиће на челу, бради и на оба образа, да би се бабице одбиле од њега. п. ж. п.

БАДАЉ (herbae genus) је некаква биљка у које је лист бодљикав. У Боки се приповеда да онај ко је срећан може у земљи под овом биљком наћи драгоцен прстен (по Вуку). п.ж. п.

БАДЊА НЕДЕЉА је седмица пред Божић. Тих дана се не шиша, не брије и не сарезују нокти, да се не би „секло" здравље, а деца се не туку, да им се не појављују чиреви по телу. п. ж. п.

БАДЊАК. — У свим српским крајевима на Бадње вече налагали су један или више бадњака. Док је у источној и јужној Србији бадњак од церовог дрвета, у западним крајевима бадњаци су од храстовог или, ређе, од буковог дрвета. У области херцеговачког говора, дакле у западним крајевима, обично секу три бадњака, а у источним и јужним крајевима, са старијим штокавским говорима, секу један бадњак. Међутим, у Левчу, Темнићу и Ресави, затим у западној Србији и источној Босни секу један бадњак, који потом пресеку на три дела. И у области зетских говора издваја се главни или домаћинов бадњак, али је за ову област карактеристично да се сече онолико бадњака колико је мушких чланова куће, а негде још и посебан бадњак за полаженика. У Старој Црној Гори и у неким местима Боке био је обичај да се „редовно сече онолико бадњака колико је мушких у кући, па и више". И полаженик у овим крајевима

уноси посебан бадњак, који га чека пред кућом. И у Кучима уз бадњаке исеку „доста бјелошумовијех дрва за полазнике на дане Божића". У истом крају за Нову годину наберу толико **бадњарица** колико је женских у кући, па их навече налажу на ватру (в. **Женски Божић**). У неким местима Боке секу двоструке бадњаке, па их налажу уочи Божића, уочи Нове године и Богојављења, а понекад и уочи Св. Саве. Глава домаћиновог бадњака остаје за следећу годину и на њој ће се наложити нови бадњаци. И на Косову остављају један крај бадњака, који поново пале на Нову годину и на Богојављење. У Темнићу такође остављају крај божићног бадњака, па тај остатак на Нову годину исцепкају и од њега праве крстиће.

Бадњаци се секу уз особиту пажњу и уз такве обичаје који показују да се бадњак поштује као дух дрвећа, по неким, и као само божанство, од којег се очекује помоћ и од којег зависе плодност, срећа и напредак. По старијем обичају, бадњаке су секли рано пре сунца. По бадњаке иду мушкарци, а обично их сече старешина, који мора носити рукавице на рукама. И укућани који носе бадњаке морају навући рукавице. Пре него што почне да сече бадњак, домаћин се окрене бадњаку у правцу истока, обаспе га житом, а понегде преломи и колач мешен за ту прилику, понегде пола колача поједе, а другу половину остави на пању првог посеченог бадњака, чиме се бадњаку већ приликом сечења приноси жртва. Уједно се домаћин обраћа бадњаку желећи му срећан дан или честит Бадњи дан, односно честит Божић. Негде бадњак ословљавају „свети бадњаче" и уједно му објашњавају с којом га намером секу. Том приликом домаћин у Левчу обраћа се бадњаку овим речима: „Дошао сам к теби да те однесем дому моме, да ми тамо будеш веран помоћник у сваком напретку и бољитку, у кући, у тору, у пољу и на сваком месту." Бадњак се сече са источне стране, тако да и падне на источну страну, и то без задржавања, да се не би срећа задржавала. Приликом сечења пази се да пресек буде кос, како би се на њега могли касније ставити поклони бадњака. Добро је да се бадњак тако скрши да добије браду, чиме му се придаје антропоморфни вид. Демонски карактер бадњака открива и веровање да се бадњак после трећег удара секиром не сме више сећи, већ само рукама трзати. Исто се тако засечени бадњак не сме оставити, јер ће у том случају проклињати, па кућа неће имати среће. Већ и првом иверу који отпадне од бадњака приликом сечења придаје се мистична снага, па се стога носи у пчелињак да пчеле буду напредне, или се ставља под карлице да би се нахватао дебео скоруп.

Као демону растиња који доноси плодност, бадњаку се приноси жртва биљних плодова и приликом уношења, на тај начин што бадњак и лице које га уноси укућани посипају пшеницом или сваковрсним житним семеном. У Црној Гори домаћина с бадњаком дочекују хлебом и крчагом вина. У Кучима када донесу бадњаке, домаћица изнесе неначет хлеб главноме бадњаку, те му њиме дотакне браду. Бадњаци се кући носе одсечком натраг а гранама напред, па се пред кућом прислоне уз врата врховима наниже, док се на ватру полажу брадом према истоку. По општем обичају, домаћин поспе бадњаке пшеницом и прелије вином, што очито представља жртву бадњаку, од којег се очекује свако добро. На то указују и речи које обично домаћин том приликом изговара: „Ја тебе вином и пшеницом, а ти мене сваким добром и напретком!" У Кучима када наложе бадњак, прелију му браду вином, а затим „ради напретка стоке на бадњак за час сједе омања ђевојчица". У неким крајевима источне и јужне Србије проврте бадњак сврдлом, па у ту рупу сипају вино или масло и мед. Чим бадњак положе на огњиште, жене стављају на бадњак, или уз његов дебљи крај, раоник, рукавицу напуњену пшеницом или колач, шећер и разно воће. У Гружи домаћин преломи колач на бадњаку, па делове колача и бадњак прелије вином. Негде се бадњаку „даје вечера" на тај начин што се на њега ставља понешто од јела. Бадњак најпре љуби домаћин, а за њим и остала чељад. Демонска снага бадњака преноси се на људе на тај начин што свак окуси плодова и јела положених на бадњак.

Бадњаком се чара по ватри и уједно изражава жеља за срећу, плодност и напредак. Домаћин „тарка" бадњаке, помиче их унапред ради напретка, а понегде то ради полаженик. У Васојевићима домаћин „тарка" ватру цепаницама и говори: „Колико жижака на огњишту, толико оваца у тору," па затим при сваком удару наставља: „Оволико жита на њиви, оволико пчела у кошнице, оволико здравља код чељади, оволико мушкије' глава, оволико среће и напретка!" Понекад овршцима бадњака домаћица запреће чесницу, а понегде остатке погашеног бадњака носе у њиву, у виноград и у стају.

По старијем обичају, сви су укућани чекали будни док се бадњак (весељак) „превесели", што је касније сведено на обичај да једно лице бди, чекајући док бадњак прегори. У Кучима је ова дужност

припадала женској чељади. Изгледа да је по овом обичају бадњак и добио своје име (од **бдети**). Где се налажу три бадњака, понекад се један означава као бадњак, други као бадњачица, а трећи као дете. На Косову неки држе бадњак на рукама „као дете", а други га полију вином и заспу пшеницом. У Лесковачкој Морави бадњак завију као одојче домаћиновом чистом кошуљом, а понегде кошуљом најмлађег детета. Где налажу два бадњака, један зову бадњак, а други бадњачица. По народном објашњењу, главни бадњак је бог, а придавак је Божић, док се у једној народној песми бадњак јавља као стари, а Божић као млади бог.

Љубљење бадњака на огњишту. Шумадија

Чување бадњака на огњишту, Шумадија

Обичаји са бадњаком раширени су у оним деловима Европе који су некада припадали Римској Империји и у суседним земљама, а особито на Апенинском, Пиринејском и Балканском полуострву. Многи архаични земљораднички елементи са бадњаком у нашим обичајима указују да се на општесловенске представе о духу дрвећа највероватније надовезала аутохтона традиција земљорадника медитеранске области, уз извесне античке утицаје (упор. vigiliae Cereris). На медитеранске, можда и преиндоевропске утицаје указивала би и истоветност неких особитих црногорских обичаја са обичајима кавкаских народа. Специфични црногорски обичај индивидуалних бадњака, уз многе истоветне детаље обичаја, налазимо и код неких кавкаских народа. Код Грузина је сваки мушки члан куће уносио свој бадњак и приликом налагања сјаривао ватру на огњишту, чарајући за плодност стоке и усева. Ингуши су имали исти обичај, а два бадњака остављали су за полазника, који је дочаравао плодност на исти начин како то ради и наш полаженик. Индивидуални карактер имају и женски бадњаци у Кучима, који би могли представљати и старији обичај, јер је рад око биљака првобитно био искључиво и затим претежно женски посао, на што би указивао и наш обичај да се том приликом обавезно спреми и каша од разног семења (панспермија). Спаљивање бадњака, по Чајкановићевом објашњењу, представљало би спаљивање самог божанства, које на тај начин умире и поново се рађа. По објашњењу неких других научника, спаљивање бадњака би значило помоћ младом сунцу у доба зимске краткодневице или пак спаљивање самог духа биља у ватри која представља сунце, како би се на тај начин мађијским путем постигло да растиње добије довољно сунца, од којег уопште зависи живот, плодност и обиље. ш. к.

БАДЊЕ ВЕЧЕ. — На Бадњидан обављају се припремне радње за Бадње вече или за Божић (сечење бадњака, спремање печенице и обредних хлебова), али главни ритуални обичаји изводе се на Бадње вече, које је делимично посвећено култу покојника, а делимично култу демона и, најзад, једном вишем божанству. Вечера на Бадње вече даје се првенствено у част покојника. Обичај да се једе с вреће, тј. са земље, да се склањају столице и метални предмети (ватраљ, ножеви, виљушке), да се по вечери оставља преостало јело и пиће, обичај да се јела дају сиромасима — „све су то прописи који важе за даћу, за **култ мртвих,** и код Срба, и у целој индогерманској прошлости". Јела која се једу на Бадње вече имају изразито хтонички карактер (туцани пасуљ, мед, риба, ораси), а вино, које представља замену за крв, такође је несумњиво из култа мртвих. Жито у које се усађује свећа такође одговара култу мртвих. На Косову је био обичај да домаћин на Бадње вече изнесе трпезу на врата и позове душе покојника на част.

У околини Ниша домаћин је износио напоље синију пуну јела и позивао на вечеру сваки „празник", да би се њиве и виногради сачували од града. Демони којима се нуди вечера да би се отклонио град могу бити само душе покојника које доводе град и непогоду. Из свега овога види се да Бадње вече има карактер задушница, као и римске Ларенталије, које су такође прослављане крајем децембра. Како су у ово доба године задушнице прослављали и германски и келтски народи, закључује се да обичај потиче из индоевропске старине.

Међутим, неки обичаји примарно припадају култу природе, садрже анимистичка и демонистичка веровања о биљкама и животињама, која су се затим повезала са култом покојника, а нека садрже и јасне елементе производно-мађијских обичаја. Бадњак и божићна слама, који се уносе на Бадње вече, представљају демоне вегетације и, према обичајима и народном веровању, те вечери доносе плодност и напредак. Неки обичаји са обредним хлебовима, којима претходи обичај симболичног сејања, као и уношења деловаораћих справа, очито представљају остатак производно-мађијских обичаја симболичког извођења пољских радова. Тако на Косову „бадњакчија обиђе прво три пута са децом око огњишта и посеје по кући пшеницу руком, на којој је рукавица, па после уноси бадњак, ложи ватру и разастире сламу". У неким селима западне Босне на Бадње вече омлатили би код огњишта класје из последњег снопа, а пшеницу би затим помешали са оном која је одређена за чесницу. Негде се овај обичај изводи око стожера, где су деца обављала вршење жита за божићни обредни хлеб (в. **божићна слама** и **божићни хлебови**). У области косовско-ресавског говора на Бадње вече изводи се ритуално ломљење и једење колача који симболички представља усеве. Ломљењу колача претходи преливање вином и пијење у славу, али се уједно завршава мађијским подизањем половине или четвртине увис, да би толико порасли усеви. У Лесковачкој Морави ломе погачу са сребрним новцем, која иначе одговара чесници, али је занимљиво да негде ову погачу ломи сама домаћица и затим је дели људима и стоци, остављајући последње парче себи. Овај обичај, као и обичај да домаћица седне крај огњишта и да чељад обилази око ње, јасно указује на улогу жене у првобитној земљорадњи и у аграрно-матријархалном култу. Са овим је у складу и обичај да женско чељаде пази када ће бадњак прегорети.

Понегде се на Бадње вече посебни хлебови дају стоци. У неким крајевима Херцеговине на Бадње вече стоку утеравају у тор између запаљених свећа, домаћин је посипа житом и прелива вином, а затим заједно са чобаницом ломи на вратима колач **навратњак,** па на крају чобаница од свог дела раздели стоци.

На Косову, пошто би обишли око огњишта, обилазе око куће три пута, па домаћин, држећи на глави хлеб, позива на вечеру сваку дивљач. Неки су износили велики колач на кућна врата, па би, машући трипут, дозивали вука на вечеру. У западној Босни носили су на раскршће од сваког јела обредне вечере вуку за вечеру. Садржај вечере (од сваког јела), место где се вечера доноси (раскршће) и цео церемонијал показују да вук, према овим обичајима, као и код многих других народа, овде представља демона доњег света. Уједно, с обзиром на карактер обредног хлеба, који садржи вегетативну снагу житног демона, изношење овог хлеба вуку показује да у њему можемо назрети и животињског представника житног демона. Међутим, на Бадње вече очекује се и теофанија, лични долазак старинског божанства које треба да учествује на вечери, а чија се представа, у вишој фази наше старе религије, развила из претходних представа о демонима природе и подземног света (у биљном и животињском облику). Бог или Божић позива се и директно на вечеру („Хајде, Боже, да вечерамо."). Понегде се на Бадње вече први комад обредног хлеба намењује Богу, а исто тако и прва чаша вина. На теофанију би упућивала и изузетна част која се на Бадње вече и на Божић указује чобанину, а по једном мишљењу, у овим обичајима могу се видети остаци култа Дабога, нашег старинског божанства, чији се празник прослављао у божићној сезони, аналогно празнику германског бога Водана.

ш. к.

БАЈАЊЕ је архаични остатак народне мађијске медицине. То је нека врста тајанствене радње против злих демона, духова и болести, уз употребу мађијских предмета и басама. И Хомер је знао за бајање помоћу кога се заустављало крволиптање. У нашој народној прошлости ту улогу имали су чаробници и врачи (лекари), па су је имали дуг низ векова и свештеници, а донедавно старије жене из народа, ређе и мушкарци. По улози жене у бајању претпоставља се да је у нашем многобожачком времену улогу бајања

имала жена. Она је конзервативнија од мушкарца у неговању прастарих верских остатака, па га је и одржала у свим српским крајевима. Она је обдарена видовитошћу, многа од њих апострофирана неким телесним недостатком (слепилом, разрокошћу, промуклошћу и др.), маниром и нервним нападима. Цркве су прогониле и проклињале бајалице, па зато оне нису одлазиле у цркву, нису се причешћивале, нити исповедале.

Бајало се и басмало болесном да оздрави, здравом да се сачува од урока, демона и ветрова који наносе болести: несаницу, страву (страх, трзавицу), падавицу (епилепсију), вртоглавицу (склерозу мождане опне, код деце „бубу у глави"), одузетост (парализу) нанету од вила, црвени ветар (еризипелас), секавину (ишијас), жутицу, далак (крвни притисак), богиње велике и овчије, смашен врат (крајници у запаљењу, дифтерија), килу, струну (спуштени желудац), разне врсте краста, пљузга, чирева и друге болести. Бајало се код огњишта, на прагу, буњишту, дрвљанику: „Како се дрва скидала с кола, тако и болест да се скине"; на месту на које слећу кокошке са седала: „Како се кокошке скидале, тако да се скине и болест"; поред реке: „Како вода одлази, тако да оде и болест." Најрадије се бајало у скончане дане, када опада месец, да би и болест опадала, увече пред залазак сунца, да с њим зађу (оду) и болести: „Сунце залази да болест одлази." Највише се бајало у уторак, па онда и других дана, а у петак, недељу и о већим празницима није се бајало, јер се тих дана помоћ тражила од светаца. Редовно се бајало левом руком: „Лева рука крста нема; бајалица ће руком ма(х)нути, душом (дахом) да(х)нути, па ће обајати и Н.-у ће лакнути". Труну у оку баје се басмом: „Падни русак (трун) на путак (пут), позвала те мајка на ручак" — затим се пљуне преко левог рамена да се отера ђаво који је натрунио око. Бајалице су носиле уза се лековито биље, које су, пре или после бајања, давале болесницима у виду мелема или напитка. Понекад је лековито биље деловало на болести, али се у наивном народу више веровало бајању него лечењу биљем: „Ој травице, побогу сестрице, одведи ме на девет збегова... до Павла разбојџије, да ми каже која је трава лек Н.-у." (име болесника). Изјутра пре сунца ископа се биљка, па се на њено место остави болесникова белега од одела. Том приликом се гата: ако се биљка не оштети, онда ће болеснику бити боље, а у противном њему нема помоћи (в. **гатање**). Вајалица позива чињарке (младе, старе, мушке, женске), које су напратиле (подметнуле) чини и проузроковале болест, па их моли да рашчине (отерају) болест. Свака бајалица је тобож специјалиста за једну врсту болести, ређе за више болести: скида је као да је руком однесе. За сваку болест постоји посебан лек, начин бајања и употреба басама.

Атрактивном снагом бајања демони су се придобијали, а апотропејском гонили. Редовно се бајало уз шапутање басама (тајанствених речи), молитве и преклињање да се болест, која се замишља као демон, умилостиви и измами из тела, и то помоћу ароматичног биља: „Стадох на све траве и погледах на све стране, од истока до запада, од истока огањ гори (сунце), и у огњу човек стоји..."; помоћу сечива: „Што затеко, ја посеко"; помоћу старе метле: „Браћа да посеку (болест), сестре да помету"; после употребе метла се спаљивала, да се с њом спали и болест; помоћу камена: „Урок на камен стаде, па га нестаде"; помоћу воска, којим се дотакне оболело место на телу и баје: „Имала Мица девица девет девојака, од девет осам, итд., до једне и напослетку ниједне"; восак се баци у ватру да сагори заједно са болешћу. Уз бајање употребљавају се још и ова средства: ватра, вода, чешаљ, трн, перо црно и друго. Бајалица у бајању често понавља неку врсту припева: „У руци ми копље убојито, где те стигне, да те жигне (прободе), где почине, да погине (болест)." У народу се казује, уколико је болесник више веровао у моћ бајања, утолико се лакше опорављао. Бајање се одржало у тајности због бољег успеха лечења. Оно се предавало у наслеђе заједно са басмама.

Басма је архејска народна поезија, ређе и проза, која прати мистично бајање. Она има својствену стилизацију и садржину из верског живота наших далеких предака: „Н. (име болесника) цвили и пишти гласом до неба, сузом до земље. Усту биче, моје биче јаче. Петао пева да сване, да твој (болесников) далак уса(х)не." Болести се гоне: „У небеске висине, у морске дубине, где петао не пева, где пас не лаје, где ватра не гори, где нигде ништа нема." Басмама се позивају свеци у помоћ: „Сусрете га мили Боже, па му поможе." — „Заклињем те (демона болести) хлебом и сољу, небом и земљом и свим свецима да ту теби места нема док не избројимо по небу звездице, по земљи травице, по гори лишће, по мору песак, уступи, ту ти место није." — „Свети Врач иђаше гором Јелеонском на сиву (или: црвену) коњу, у златном седлу, крваво копље носаше; иде да изагна проклету поганицу (болест) из раба божјег Н-а. Бежи, проклета поганице, као (што бежи) роса пред сунцем."

Свака болест има своју басму. Од ветрова се басма (бахори) шапутањем: „Пође ветар да се жени, све ветрове у сватове зове: црне, беле, црвене, суре, riђе, модре, горске, морске, нагажене, намерене, набачене, полежаке, копиљаке, покоснике. Он хоће Н-а, а ми га не дамо. Ветрови отишли и више се не вратили. Иди, ветре, у црну гору, под црну кору." Да се болест растури, баје се: „Као прах у путине, као магла у планине, као облак на небу, као роса по пољу, као пена на води". Да се болесник очисти: „као сребро, да му лакне као перо, да оздрави као здравац". Болесном говечету баје се: „Парам, парам паучину, да истерам болекчину." Има басама грубих, непристојних и наивних: „У вука четири ноге, један реп, моја ти рука била лек."

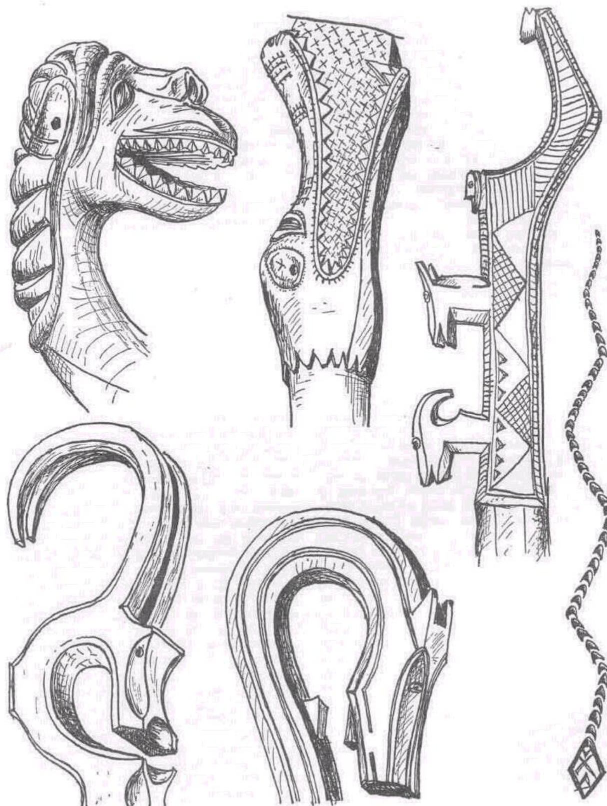

Главе и детаљи митолошког значења на гуслама,
из збирке Етнографског музеја у Београду

По народним схватањима, живот и напредак људи зависан је од виших сила, добрих и злих, које су једнобожачке религије ујединиле у веровање у једног Бога и његове помагаче (свеце и анђеле). Зато су се људи молили и басмали добрим силама да би одржали њихову милост, а злим приносили жртве да би их придобили, или су им претили и силом прогонили. Басме, по веровању, делују на ствари, радње и стања која се желе. п. ж. п.

БАЛАЧКО. — У народној песми о женидби цара Душана спомиње се Балачко, митска грдосија са три главе: „Има један Балачко војвода..., на Балачку јесу до три главе, из једне му модар пламен бије, а из друге (х)ладан ветар дува; кад два ветра из главе изиђу, Балачка је лако погубити." Балачко је припремио заседу сватовима, али је у њој погинуо од народног јунака, царевог сестрића. Троглави Балачко и Троглави Арапин наших народних песама заменили су троглавог демона из наших народних прехришћанских веровања. п. ж. п.

БАЛВАН је реч непознате припадности, туђа, али одомаћена још у старој словенској заједници у значењу посеченог стабла дрвета, отесаног као дирек; значи и груб камен (у Херцеговини), па је означавала и идола (кумир, кип). Назив балван, са својим синонимима (бован, болван и др.), код нас се употребљава од XVII века као хришћанска алузија на многобожачке идоле. У таквој употреби реч није поуздана у решавању питања о идолима, како код Срба, тако и код других Јужних Словена. Али у

јужнословенским земљама има топонима који се спомињу у писаним изворима из XIV и XV века, и они су знатно ближи времену када су се идоли употребљавали у народу од извора из XVII века. Обично се сматра да топоним Баван указује на места из времена многобожачких веровања на којима су били постављени идоли и на култна места верника. Такво гледиште се не може одржати ако не постоје и други докази за то, јер „бавани" могу бити примитивни пешачки мостови преко река, градови (утврђења) од балвана (брвана, Брвеник у Ибру), места са посеченим балванима и др. Зато истраживања култних многобожачких светилишта помоћу топонима Баван и његових изведеница захтевају нарочиту опрезност. По Бањској повељи, која је писана око 1316, граница манастирског земљишта у Зети ишла је: уз реку на баван, итд. Очигледно је да се баван из повеље односи на брвно које је служило за прелаз преко реке, а не на топоним који је настао по култном месту на коме су се држали балвани или бовани (идоли). И име Бован, сада село у Бованској клисури повише Алексинца, које се помиње у забелешкама 1395, не може се изводити по култном месту са идолима, када се зна да је на том месту било утврђење, несумњиво од бована (балвана), које је порушио Муса 1413.

У истраживању топонима који су настали на основу улоге идола (балвана) на тим местима помажу подаци из народног верског живота, на које се поуздано, или доста поуздано, може ослонити. Такве топониме треба тражити у средиштима старих и данашњих старијих насеља са врло старим гробљем, или црквином, или записом (посвећеним дрветом), посвећеним извором, на границама сеоских потеса и на врховима брда (в. **колац, соха**). У том погледу, особито значајна успомена из српске старине јесте име једног врло истакнутог крша између (цуцких) села Круга и Трњина — Бован (у Црној Гори). Оваква и слична топографска имена (најчешће Балван) врло су распрострањена по свим нашим крајевима, и многи писци (међу њима Јиречек и Нидерле) с правом их сматрају за успомену на места негдашњих многобожачких идола, који су се и код нашег народа, као и код осталих Словена, означавали још и речју болван или балван и сл... „И овај високи крш у Трњинама с именом Бован можемо сматрати за једно од таквих места на којима су стајали идоли наших многобожачких предака..." За овај крш може се утолико пре веровати да је имао поменуту улогу што је веома истакнут, те се добро види из целе даље околине (по Ј. Ердељановићу). У јужнословенским земљама има приличан број топонима Баваниште и Бованиште, међу којима може бити таквих на којима су давно напуштени бавани или бовани, као што су настала Црквишта, Манастиришта, Кућишта и др. п. ж. п.

БАНОВИЋ СЕКУЛА, по народним песмама, био је сестрић војводе Сибињанин Јанка. Обојица су личности из XV века. Када је Секула био мали, подојила га је вила и тако је постао јунак, а када је одрастао, успео је да ухвати вилу Анђелију, скинуо јој крила и окриља и оженио се њоме. Вила му је родила девет синова и одгајила их. Кад су деца одрасла, постала су дивови, отишла у пећине и тамо се поженила вилама. Једном је војвода Јанко пошао с војском на Косово и повео сестрића Секулу. На Косову турски цар је извео велику војску и разапео шатор. То је забринуло Јанка, али није било лако ни турском цару, који се: „сазда (претвори) у сокола, па одлеће небу под облаке; припази га Бановић Секула, па се сазда у шарену гују, па одлеће небу под облаке, те турскога цара ухватио, донесе га Јанку на чадора". п. ж. п.

БАРЕНИЦА од кукурузног брашна спрема се за Нову годину (Косово) као обредни колач среће, који у суштини има исту улогу и исто значење као и чесница. У бареницу мећу шљивове гранчице или парчиће од бадњакове гранчице, а неки је оките босиљком, чиме се вегетативна снага биља првенствено преноси на усеве, које бареница симболично представља. Магијско деловање баренице на усеве најбоље показује обичај да деца своје парче једу ритуално на гувну код стожера, „што значи да ће се жито лако грувати при вршидби". У овоме налазимо и елементе симболичног вршења, који такође показују да се од баренице, као и од чеснице, пре свега очекује деловање на род усева. Преко новца стављеног у бареницу њена мистична снага преноси се на стоку и пчеле, а уједно се врши и подела посла на мистичној основи, јер ко нађе пару намењену стоци, биће срећан у стоци, ко нађе пару од пчела, биће срећан у пчелама, итд. Мистична снага баренице преноси се на стоку и на тај начин што се босиљак и трохе од баренице посипају у јасле ради берићета и здравља стоке. Пару из баренице бачица на Ђурђевдан веже за ведрицу „ради берићета и здравља стоке". Пару из баренице неки вежу за кесу ради добре течевине (в. **чесница**).

ш. к.

БАСМА, в. бајање.

БАУК се у народу замишља као страшило у животињском облику, које својом појавом улива страх малој деци, па и одраслима: „Ето баука!" Баук се дању крије по кутовима запустелих кућа, рупама и мрачним местима, отуда вреба жртву да је уграби, однесе, удави и прождере: „Погле, отац, крај шуштава луга, зар не видиш ноћнога баука. Око куле шикарје порасло, у шикарју вуци и бауци. Лисна горо, ватром сагорела, (јер) у теби нигде ништа нема... нити вука, нит' љута баука." У једној дечјој народној успаванци мајка пева детету: „Несанке ти вода однијела, гдено нема вука ни баука." Баук се гони виком, лупањем и светлошћу, а тако се гоне и медведи. Бауков ономатопејски израз „бау", његов трапави ход „бауљање", по којима је и настао назив баук, његова места пребивања, прождрљивост и друге особине упућују на то да се бауком називао медвед, а не вук, како мисле неки писци. Назив медвед није се спомињао да се не би деца плашила, па се место њега употребљавао хипокористик баук, као што се употребљава за змију, лисицу, вука и друге зверове.

БАУК, цртеж **Милића од Мачве**

Медвед је данас ретка звер у нашим планинским крајевима, а у неким се о њему зна само по предањима. Али се свуда зна да је то опасна звер: „Село јаче од медведа". Зато се у народу његов назив замењивао еуфемизмом баја, баук. Остатак релативно старијег, могућно и прастарог страха од медведа одржао се у обичају и светковању Мечкиног дана (30. XI). п. ж. п.

БЕДА. — У словенским народним предањима (приповеткама, песмама и изрекама) беда се приказује и као натприродно биће које путује по свету, посећује људе, напада их и мучи. Сродно веровање о беди или невољи постоји и у српским народним предањима: „Нашла га беда." „Невоља се не зове, она сама долази." „Беда беду родила, а ђаво (родио) беду." „Беда прати човека од рођења до смрти." „Сила за време, а невоља редом иде." п. ж. п.

БЕЗИМЕНА НЕДЕЉА је трећа седмица Великог (Ускршњег) поста. Ова седмица била је посвећена празновању неког злог божанства чије се име није спомињало, да се спомињањем не би призвало по народном начелу: „Ми о вуку, а вук на врата" (дође). п. ж. п.

БЕЛА НЕДЕЉА је последња седмица зимског периода, управо када још трају кретања ноћних демона. Она непосредно пада пред Велики (Ускршњи) пост. Наредна седмица назива се Чиста недеља, у којој се демони не крећу. Назив Бела недеља настао је, вероватно, у народној прошлости, када се бела боја употребљавала као знак жалости за покојницима, који су, по веровању, оживљавали и ходали у време мртвог зимског периода, па и уз Белу недељу. Она се назива и **Загонетна недеља,** зато што се, по народној етимологији, тада много загонетало на скуповима. По свој прилици, тај назив је настао по

загонетним (мистичним) приредбама: кретале су се тада маскиране поворке људи нагаравлјених лица и прерушених у разна одела или су се огртали животињским крзнима, успут су звонили, шкљоцали клепетушама, галамили, разуздано се понашали и скупљали дарове. Учесници су инкарнација оживелих покојника и предака, дошлих из загробног света — обичај који припада култу мртвих. Нагаравлјено лице учесника је оличење црних демона, покојника који се појављују прерушени у разне животиње. Звоњењем и галамом објављивали су долазак, разузданим и непристојним понашањем приказивали су демонску моћ, вишу од оне коју имају обични људи.

Поворка маскираних сватова уз Белу недељу је стар обичај, познат и старим народима вишег културног ступња. Она је ишла рано с пролећа, када почиње сетва, па се путем аналогне магије (свадбене поворке и пољопривреде) изазивала пољска плодност. Учесницима поворке, као демонима, давали су се дарови, да би се од њих добило уздарје у породу, плодности усева, стоке и др. Нису биле ретке појаве по селима да се младићи преруше у женска одела, а девојке у мушка, нагараве лице, наместе бркове и браду, па иду по кућама и збијају шале. Они су потајно прикачињали репове дивљих животиња на леђа присутних. Ако је лепо време, онда се излазило на врхове оближњих брежуљака, где су биле постављене љуљашке за љуљање или витлови за витлање. По кућама приређивали су се састанци омладине, играло се, певало и веселило уз разне шале и представе. Последњег дана Беле недеље народ се скупљао негде на отвореном пољу у сеоском потесу, па се ту веселило уз пиће и шале, а омладина је играла у колу. За овај скуп биле су две особите забавне приредбе ожењених и удатих: игра пауна и пауница и игра куповина кобила. Ожењени су паунови или купци кобила, а удате су паунице или кобиле. Игре су слободне и непристојне у свакидашњем животу, сродне баханалијама. Оне се изводе без замерања мужева својим женама и жена својим мужевима. То је дан слободног народног весеља и још слободније шале.

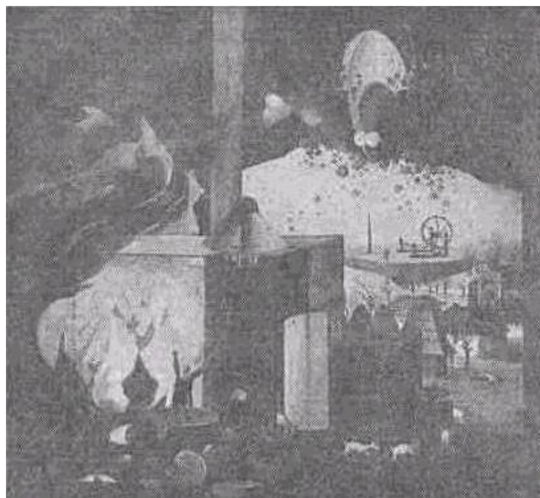

Из колекције „Девет бабиних укова",
уље **Милића од Мачве**

У народу се верује да ове седмице спава Земља, па се зато тада ништа не ради у пољу, а као разлог уздржавања од пољског рада наводи се да се волови не убијају у врат и да град не туче летину. Уз Белу недељу вода се не мути, да ала не би тукла усеве. Тада женскиње не узима ништа пртено у руке, а понегде се не раде ни ручни женски радови. п. ж. п.

БЕЛА СУБОТА, в. **субота.**

БЕЛИ БОГ. — Назив **бели бог** сачуван је у српском изразу „не види белога бога", као и у бугарском „вика до белога бога", из којих је јасно да **бели бог** значи исто што и **небо,** односно **небески бог,** али нипошто бог громовник, како је то Чајкановић мислио. Небески бог, којем припада горње, сјајно небо, разликује се од Перуна, персонификације бурног, атмосферског неба, чије су функције пренесене на св.

Илију (в. **бог**). Чајкановић је претпостављао да са култом **белог бога** имају везе и месна имена типа **Бела Црква** и **Бело брдо,** затим назив **Беле покладе,** и израз **бели свет.**

Хелмолд у својој **Хроници** (XII в.) спомиње **Црнобога,** као божанство полапских Словена, којему су жртве приносили и здравице напијали, из чега неки научници закључују да је у старој словенској религији морао постојати и **Бели бог,** као његов корелат. У прилог овој претпоставци говорили би и топоними **Белбожице** у Чешкој, **Бијалобоже** и **Бијалобожнице** у Пољској, **Белије боги** у Москви.

Посебно је занимљиво да се некад два насупротна брда називају Црни бог и Бели бог, као што су **Черник** и **Белбох** у Чешкој, **Чорнебох** и **Билебох** код Будишина у немачкој Лужници. На тој основи Пајскер и Пилар изградили су тезу о дуализму иранског порекла у старој словенској религији, која је у науци одбачена. Чајкановић је усвојио мишљење да називи типа **Чорнебох** и **Билебох** означавају паганска светилишта, али не у смислу заратустранских схватања, већ као светилишта бога доњег и бога горњег света, јер овакав заједнички култ није редак у народним религијама, посебно у старој германској. Потврду за ово схватање он налази и у космогонијским скаскама Срба и источних Словена у којима се каже да је ђаво био божји **брат** или **побратим.** Међутим, како је указао Гаспарини, веровање словепских народа да су бог и ђаво били браћа, евроазијског је порекла и налази се и у традицији Монгола, Јакута, Черемиса и Мордвина. ш. к.

БЕЛИ ЛУК (Allium sativum) по народном веровању има изузетну заштитну моћ, особито штити од урока и вештица, служи и као хамајлија. У Васојевићима се прича како је бели лук рекао човеку: „Чувај ти мене од нокта, а ја ћу тебе од урока." Трудна жена носи у недрима белог лука, а породиља се такође штити белим луком. Ради заштите од злих бића и урока детету натрљају табане белим луком. Бели лук пришивају на мараму којом се дете покрива после првог дојења и приликом крштења. Белим луком мајке мажу децу „да их ко не урекне и да их вештице не поједу". На Беле покладе мајке дају деци да поједу „по једно чено бела лука ради одбране од урока и од злих очију". Негде су на Бадње вече сви укућани белим луком мазали враг и руке. Главица бела лука од једног чешња(инок) „меће се у хамајлије и уза себе носи под пазухом". Девојци се метне у џеп чешњић бела лука „да је не урекну". Појављује се и у неким обредним обичајима (нпр. у обичају **лазарица**), уплиће се у венце које девојке плету приликом свадбе. На Тодорову суботу белим луком мажу воловима вратове. У Лесковачкој Morави за Тодорову суботу (коњски празник) месе колач чију половину насаде чеснима белог лука или од теста начине на колачу коњске потковице са клинцима од белог лука. Белим луком мажу стоку по слабинама приликом протеривања кроз живу ватру. Бели лук се посебно јавља као заштитно средство у неким ђурђевданским обичајима, ставља се у венац којим се тога дана кућа закити, белим луком мажу кравама вимена, а негде уочи Ђурђевдана остављали су чесно белог лука на сваком ћошку њиве под пшеницом. Употребљава се приликом бајања и у народној медицини (в. **бабица**). ш. к.

БЕЛУТАК има мистичну моћ, служи као хамајлија, ушива се у детиње пелене, доноси срећу, представља седиште душа покојника. „Сваки ловац треба да носи под појасом... округао белутак, узет с реке, с оног места где је прошао зец или која друга дивља животиња." Болесника окупају у води у којој су преноћила два белутка што их је његова мајка или сестра извадила из реке. То што се за ову прилику белуци ваде из реке пре зоре и затворених очију, указује на веровање да се у њима налазе душе покојника. Болесник на тај начин бива уведен у друштво покојника, да би затим био избављен од мртвих.

И обичај „пуштања воде" (о Великом четвртку) за душу мртвима такође се делимично изводио преко белутака, у којима се, према анализи обичаја, налазе душе покојника. ш. к.

БЕС је зао дух. Он се, по веровању, увлачи у човека и у животињу, који затим побесне. Његовим именом називао се у средњем веку ђаво. У млађим писаним изворима спомињу се зли „беси", у које су хришћани убрајали и многобожачке демоне. Христос је рекао: „Именом мојим бесове ће изгонити." На Косову се и сада бесом назива демон: „Куј ти је бес?" У Шумадији је та реч постала архаична: „Ушао му бес (детету), па никако да се смири." У басми: „Устук бес, ту ти место није." У источној Србији, време

од 9. до 25. марта назива се Бесне кобиле. Тако се назива и једна планина код Сурдулице. У то време на њу пада крупа.

Када у неког уђе бес, онда се слива вода низ мођи (мртвачке кости) и даје болеснику да пије. По веровању, беснило настаје када неко преде уочи недеље или када пљује у ватру. п. ж. п.

БИК, в. **аждаја, благо, језеро.**

БИЉАНИ ПЕТАК је испред Ђурђевдана. По веровању, многе биљке ноћу уочи овога дана стичу лековитост. Зато се биље почиње брати још у току ноћи. Убране биљке дају се стоци о Ђурђевдану и Спасовдану, а неке се суше и чувају за лек. Сточари светкују овај дан, да мухе не нападају стоку. У селу Дубокој, у пределу Звижду, на Биљани петак окупљао се народ пред сеоском пећином. Женскиње је доносило лековито пољско биље, а мушкарци су уносили у пећину дрва и ложили велику ватру. Пред пећином се обедовало, а у њој се проводио дан у општем весељу. Обичај је синкретизам веровања у пећинске (подземне) духове и оживелу нову природу после зимског сна (в. **пећина**).

п. ж. п.

БИСЕРКО. — Митско биће из народне приповетке, зачето од зрна бисера, врло брзо порасте и има натприродну снагу. Са лакоћом убија змаја несразмерно снажнијег од обичних људи. У нашим народним предањима и веровањима није редак случај да се у младим и малим створењима крије огромна снага. Тако, нпр., змајевито дете још у колевци, по народном веровању, било је у стању да убије алу. н. п.

БИЧ. — Његова улога долазила је до изражаја уз нека веровања. Ставе се конопљана зрна у одсечену змијину главу па се посеју. Од изниклих конопаља, пошто сазру, усуче се и испреде бич, па се њиме гони стока на продају да би се лако и повољно продала. Прву змију од године треба убити бичем. Када трговац потера стоку на продају, онда је гони тим бичем и верује да ће је лако продати. У једној народној песми која има легендарну садржину казује се о некој видовитој девојци на коњу: „Љутом га је змијом зауздала, још га љућом змијом ошибује." По веровању, девојка која се ошине чаробним, бичем претвара се у златну јабуку. п. ж. п.

БЛАГА МАРИЈА, 22. VII, била је, по предању, слободна и несташна девојка. У суседству причало се да је остала гравидна. Она се, увређена, пожали брату Илији, а он је посаветује да за девет месеци сваки дан опасује по један појас. Она тако и учини, и када се навршило девет месеци, позове сусетке да се тобож пред њима породи. Када су се сусетке увериле у њену невиност, прозову је Благом Маријом и прогласе за светицу.

По веровању, Громовник Илија би све спалио на земљи својим громовима да га сестра, Блага Марија, не одвраћа од те намере. Ако би јој брат Илија дознао за свој дан, онда би загрмео тако да би се небо проломило и стропоштало на земљу.

На дан Благе Марије (Маре) може се радити у пољу, али само на мобу. У Подгорици (сада Титограду) деца су уочи Благе Маре палила ватре по улицама и прескакала их. п. ж. п.

БЛАГИ ПЕТАК је у седмици Светле недеље, па се назива и **Светли петак.** Изузетно се у овај петак не пости. У источним пределима Србије „блажити" има значење мрсити, јести „благоту" (млечне производе) од „блага" (стоке). Тако су настали називи за два блага (мрсна) петка у години: један је у Светлој недељи, први по Ускрсу, а други је у Тројичкој недељи, први по Тројицама. У пределу Нишављу у Благи петак по Ускрсу боје се „перашке" (скувана јаја) за мртве, Има села у којима се овај дан празнује као сеоска слава, али без верске поворке. У неколико пиротских села овог дана „коље се молитва" (јагње) као жртва за стоку. п. ж. п.

БЛАГО закопано. — Оставе са закопаним благом се повремено откривају, налазачи то узимају и користе се њиме и тако преко ноћи постају имућни. То је дало повода људима да трагају за закопаним

благом и да се од стварних чињеница закорачи у царство бајки о скривеним баснословним оставама блага, међу којима се нарочито истиче благо митског цара Радована. У тежњи да се обогате на лак начин, људи су непрестано размишљали и почели да сањају места са закопаним оставама. У ноћним привиђењима откривали су та места: пламичак као у свеће, скотурену змију, краставу жабу, црног овна; над оставом подиже се вихор, пада зрак сунца који се пробио кроз грање дрвета, итд. Тако означена места копали су ноћу уз помоћ биљке расковника и запаљене свеће, прављене на Велики четвртак, али узалуд. Онда је настало веровање да благо чувају демони, којима треба принети крвну жртву па доћи до њега. Најдрагоценија жртва била је људска, коју је заменила кап људске крви, па онда животињска, коју треба открити: на месту с благом поспе се просо, брашно или пепео, па се сутрадан по остављеном трагу гледа која је животиња или птица за жртвовање.

По веровању, пре и за време копања блага потребно је држати се следећих магијских радњи: место са закопаним благом никоме не треба поверавати; треба приыети жртву чувару блага, затим невини и голи, мушко и женско, морају обиграти око закопаног блага; око блага и копача треба запарати магијски круг да преко њега не пређу демони који ометају копање: копа се у тајности и уз ћутање. Приликом копања привиђају се ноћне немани, од којих се копачи не смеју плашити. Први утрошак од пронађеног новца даје се просјацима и цркви. Ако се преступи од наведених обавеза, онда се благо претвара у угљен или у сламу. Када се благо пронађе, копачи брзо постају имућни, али их и брзо нестаје. Хајдучке оставе су отете, а све што је отето, оно је проклето, плаћа се смрћу.

Код Скрадина једна главица Отреса назива се Челинка. Прича се да је ту некакво благо закопано и да су неки (људи) ту свашта привиђали. У народу се казује да закопане новце чува нешто и да се не могу лако ископати. Многи приповедају како су их у том послу плашиле разне авети. Приповедају да је неки човек гледао из прикрајка где је други новце закопавао у земљу, па кад их је закопао, а он преко оног места бацио виле и изговорио: „Чувајте како сад, тако до суда Божјега, већ ако ја да бих дошао по њих." После тога дође онај што је гледао из прикрајка да новце ископа, али се уједанпут однекуда обре велики страшан бик и навали на њега да га убоде и он једва утече. Потом доведе (свога) бика и закоље на оном месту и новце ископа на миру (по Вуку). (**в. расковник**) п. ж. п.

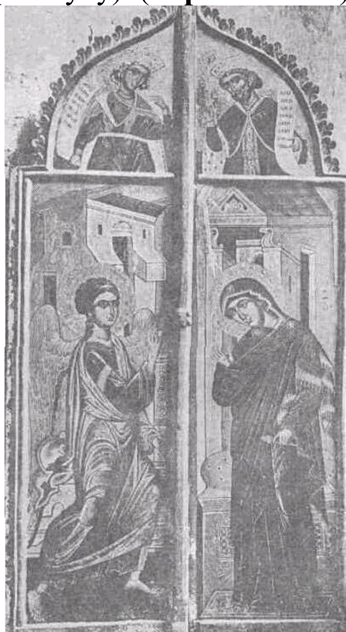

Благовести, Георгије Митрофановић,
поч. 17 века, Хиландар

БЛАГОВЕСТИ, 25. III. — О Благовестима се казује да је толико велик празник у години да ни птица у гори тога дана не савија гнездо — а у тимочким селима: „Благовести враговести, Велигд'н (Ускрс) вражи д'н, Ђурђевд'н божи д'н." Благовести строго празнују жене које рађају, а нероткиње посећују цркве, клече пред иконом Благовести у нади да постану гравидне.

Ако човек убије змију пре Благовести па у њену главу посади чесно белог лука и оно никне пре Благовести, онда га узме, задене за капу, оде цркви и у њој ће познати све жене вештице. Оне ће се окупити око њега да му украду или отму магијско чесно. Ако кукавица закука пре Благовести, онда ће у селу бити преко године доста змија. Уочи Благовести жене обилазе око куће, лупају у металне предмете, да би отерале змије: колико се далеко чује звук, толико ће далеко бити змије од куће. И деца иду око куће и говоре: „Беж'те змије!" На Косову пали се суха балега па се њоме каде торови и кошнице, да би се отерале змије. У тимочким селима скупљају се младићи и девојке око поноћи на сеоско игриште, ложе ватру и код ње играју у колу до сванућа. Изјутра се пред улазом у кућу запали ватра противу змија. Свуда у Србији пале се буњишта па се пепео просипа око торова са стоком противу чињарица. Да би се стока заштитила од епидемичних болести преко године, на Благовести се протерује између две ватре (запаљене кременом) или између две запаљене свеће.

На Благовести многи поране, стари и млади, пре сунца, одлазе на извор или на реку и умивају се; затим узму камичак, зажмуре, баце преко себе, па брзо затворе уши да не чују његов пад на земљу; то чине да не срећу змије преко лета. Сврљижани не отварају заклопе, бритве, маказе и слично, да змије не отварају чељусти преко лета. Не увлачи се конац у иглу, да се змије не увлаче у кућу. За собом се ништа не вуче из истог разлога. Стока се не хвата за рогове, нити се употребљава уже због змија. У кућу се не уноси младо биље, да се њиме не намаме змије. Женскиње се не чешља на Благовести, да их преко године не нападају змије; не праве се опанци, да се не би нагазило на змију. Ко овога дана види змију, треба да је убије, а ако му умакне, онда ће му однети срећу. Стоци се мажу губице а кравама вимена остатком јела од Белих поклада, да их преко лета не уједају змије. На уљанике се стављају животињске лубање, да штите пчеле од урока. Верује се да животиње говоре својим немуштим језиком који се може чути само на Благовести. Готово свуда се овога дана љуља на љуљашкама због здравља преко године. Од Благовести почиње сетва јарих жита. Зато се тада изнесе семе на сунце. Благовести су срећан дан за калемљење воћака. Женској деци се буше ушне ресе за обоце. Псето оштењено на Благовести неће бити зло. п. ж. п.

БЛАГОСЛОВ је говорни израз који се заснива на веровању да се обистини оно што се благосиљањем жели, ако се позивају на моћ и милост више силе. Он се изриче, у пригодној прилици, драгој, цењеној и заслужној личности као излив срдачности, нежности и захвалности (М. Кнежевић). У благосиљању се жели и успех у раду, напредак и срећа у животу. Благосиљају се деца и одрасли: „Благо мајци која те родила!" „Срећан био куда ходио!" „Сунце те грејало!" „Живота се наживео!" „Здрав био!" „Младости се наносио!" „Радовао се ко птица у гори!" Благосиља се образ (поштење), јунаштво, сабља, пушка, имовина: „Што радио, то ваjдио" (користио)! „Од неба ти росило, а од земље родило!" „Бачве ти се преливале вином, дом животом и здрављем, поље пшеницом, планина овчицом, уљаник трмкама, обор крмкама," итд. Било је у обичају да домаћин пожели послузи зарађени новац, а послуга домаћину хлеб у његовој кући. Приликом продаје и куповиие, готово редовно се обострано благосиљало: „Нека ти је користан брав!" — а одговара се: „И теби моје паре!" Самртници позивају рођаке и пријатеље на међусобно благосиљање и праштање увреда: „Богом, бако, лепе Маре мајко, тебе Мара на благослов зове."

Народ тврдо верује у моћ благослова (као и клетве). Марка Краљевића проклео је отац да му се не зна гроб, а његов кум цар Урош благословио га, па је постао најпопуларнији српски јунак. Највише се благосиља о народним скуповима, народној новој години (о Игњатовдану, 20. XII, Божићу, 25. XII, Богојављењу, 6. I), крсној слави, затим о женидби, удаји, крштењу деце, ређе и о даћама: „Бог да прости покојника, живима живот и здравље!" п. ж. п.

БОБ (Vicia faba) назив је у употреби у свим словенским језицима. Он се често употребљава у гатању: „Бацале бабе боб и гатале." „Погодио као да је у боб гледао." У тој улози спомиње се и у **Горском вијенцу:** „Што бајете као бајалице или бабе кад у боб врачају." У тимочкој Црној Реци, када невеста пође на венчање, стави боб у недра да не би брзо постала гравидна. п. ж. п.

БОГ. — У народној традицији сачувани су трагови веровања у врховног небеског бога старе религије који је некада живео на земљи, док је још свет био бољи и поштенији, а сада живи на небу. По народном веровању, откад је народ почео да псује божанства, бог се преселио на небо. У народним пословицама и изразима, реч **бог** често значи небо („.. .испод бога нема се куд," „не види белога бога," „што је под сунцем и под богом"). У народним песмама спомиње се бог неба као цар небесни који жени Сунце, свог сина. У песми која говори о Месечевим сватовима, невеста, делећи дарове, богу даје небеске висине, а св. Илији муње и громове. Овај врховни небески бог, којем припада горње, сјајно небо, разликује се од Перуна, персонификације бурног, атмосферског неба, чије су функције пренесене на св. Илију. Гаспарини је указао на веома значајно место у Хелмолдовој **Хроници** (XII в.), где се каже како Словени верују да на небу влада један врховни бог који се стара само о небеским стварима, док је управљање светом препустио нижим божанствима рођеним од њега. У једној нашој приповеци бог сазива скуп свих светаца, да би извршио поделу управљања, а траг ове поделе функција сачуван је и у песми **Свеци блспо дијеле.**

Слична веровања нађена су и код других словенских народа, а словенско веровање у врховног небеског бога сасвим се подудара са веровањем угрофинских народа о врховном небеском богу (Нишк'е паз, Нум), који је управљање светом препустио нижим божанствима. По веровању словенских народа, бог у разним облицима, као и угрофински Нишк'е паз, посећује домове људи и доноси им срећу и обиље (наш персонифицирани Божић), што би, у ствари, представљало остатак нижих, почетних представа о богу као даваоцу богатства и обиља. Општа словенска реч **бог,** која одговара староиндијској речи **bhagas,** по мишљењу многих научника, потиче од иранске речи **baga** — богатство, обиље, господар, бог, коју су Словени највероватније примили од Скита или Сармата. ш. к.

У народу се и до данас одржало веровање о више богова, од којих су једни добри, а други зли. Разговарали се двојица, па један упитао: „Каква је летина код вас?" — а други одговорио: „Не може бити боља." Онда први рекао: „Е, тамо је други бог, а код нас потуче град, па што је и остало, то је до зла бога рђаво." По другом разговору, када се девојка уда негде далеко или у забачени планински крај, онда се каже: „Удала се богу за леђима." Оба наведена примера показују да сваки крај има свог бога. У народу се често чује у разговору о добром богу: „Не дао благи (или преблаги, милостиви) бог", „Забога милога"; „Иди с милим богом." По народном стиху: „Бог ће дати који му се моли"; „Не дао јаки бог." Вишњи бог је најузвишенији, горе на небу одакле све види на Земљи. По једном народном стиху: „А сила је у бога вишњега." Братимство се обављало уз позив: „Вишњим Богом и светим Јованом." Очигледно мисли се на хришћанског Бога, али се у проклињању зна и за прастарог бога: „За прабога немој..." О злом богу казује се: „До зла бога рђаво време." „Љут до зла бога." Питали неку старицу да ли се боји бога, а она одговорила: „Ко се не би зла бојао." У Вишњићевој песми о смрти Краљевића Марка казује се: „Нит' ти можеш умријети, Марко, од јунака, ни од бритке сабље..., већ ћеш, болан, умријети, Марко, ја од бога, од старог крвника." У Паштровићима се редовно, после нечије смрти, позивало на жалост. На питање ко га уби, одговарало се (ако је умрли умро природном смрћу): „Стари крвник." У љутини говори се: „Бог твој" (или његов). „Видеће свог бога." „Не може му помоћи ни бог богова." „Сто му богова (громова)." „Бога му божијег." „Он је био бог богова у свом селу."

У народу се понегде, у југозападним нашим крајевима, уместо назива бог употребљава **бор,** који је постао архаичан. Та реч, у значењу бога, позната је свим Словенима. У заклињању: „О, бора ти, драги господару." По стиховима једне народне песме из Босне: „Ој, ти, горо, бор те не убио што у теби воде капи нема." Или: „Ах, каква је, да је бор убије." На десној страни реке Рашке, непосредно до Новога Пазара, има купаста главица, са старим, сада напуштеним, хришћанским гробљем на врху, коју називају Својбог или Својбор. п. ж. п.

БОГИША (Iris germanica) је врста биљке перунике, која у нашем народу има неколико назива, али, с верског гледишта, карактеристични су: богиша, цвит небески, перуника и чуваркућа. Прва три упућују на то да је биљка била посвећена старом словенском богу Перуну, божанству муње и грома, а последњи показује њену верску улогу у чувању куће. О њој и сада постоји веровање да чува кућу од грома, пожара и сваке друге несреће и штете. У Босни се казује да је чуваркућа „боља на кући (крову) него два пса

пред кућом". У Чајничу се казује да ни лопов не може провалити у кућу која на крову има чуваркућу. Кад се она расађује, онда се говори: „Бог дао да се примила како на шљемену, тако у вимену, како на стрехи, тако у пчели." У Шумету, код Дубровника, богиша се садила по њивама несумњиво зато да би их штитила од временских непогода. Један заселак у крушевачкој Жупи има назив Богише. п. ж. п.

БОГОЈАВЉЕЊЕ, 6. I. — Овога дана завршавају се Некрштени дани, па се с њима завршавају и ноћна кретања демона. Богојављење је био празник многобожачког бога даваоца Дабога, који је испуњавао жеље људи који су му се обраћали приликом отварања неба. По веровању, уочи Богојављења, у глухо доба ноћи, отвара се небо и у том часу Бог се јавља људима (теофанија), отуда назив Богојављење. Старији људи су сву ноћ били будни и очекивали отварање неба. У народу се казује: када се небо отвори, онда све воде стану за тренутак (воденице престану да раде) и претворе се у вино, а ветар престане да дува. Захваћена вода добија профилактичну моћ, а оне воде које се тада не захвате посвећују се изјутра крштењем (отуда: Водокршће), бацањем крста од леда у воду. До рата 1914. крст се бацао у Саву код Београда и Шапца, у Брчком и после тога рата, затим у Колубару код Ваљева, у Рашку у Новом Пазару, итд. Ко успе да извади крст из воде, тај је добијао новчану награду од присутних. На основу остатака бацања крста у воду (бацао се и када настане суша и о заветним данима), дознаје се да је крст супституција људске жртве демону воде из многобожачког времена. На људску жртву упућује и остатак обичаја купања овога дана у рекама, када се у давној народној прошлости обавезно приносила људска жртва дављењем једног од купача. Тај груби обичај ублажио се бацањем крста у воду. У Алексинцу, Нишу и још неким градовима богојављенска „водица" светила се на раскрсници у средишту града. Ту се постављао сто и крст на њему, оба од леда, а око стола били су постављени чаброви с водом. После црквеног освећења воде, она се делила народу, а сто и крст остајали су да се сами растопе.

Богојављенску водицу пије домаћин куће стојећи на секири

По селима, на Богојављење рано изјутра, пре сунца, оде домаће чељаде да донесе воде са извора (одакле се узима за пиће и домаће потребе), пошто се у воду или поред ње баци прегршт жита и изговори: „Добро јутро, водице, како ти ишла, тако да иде и берићет на њивама." Ако се вода узме с реке, онда се у воду баци струк босиљка и изговори: „Богу и светому, ти у здравље и ја у здравље!" Судови с водом заките се босиљком. Код куће се мушкарци, редом по годинама живота, умивају донетом и неначетом водом на секири, окренути лицем истоку, сунцу. У ј-и пределима Србије обред се

обавља у кући, а секира се стави на раоник. Учесник држи у руци запаљену свећу или, место ње, стави се поред секире црепуља или вршник са распаљеним жаром. Затим учесник, пошто се трипут окрене од леве руке према десној, сркне мало воде пре употребе јела и крсти се, скаче према истоку, пази да му се свећа не угаси, или, ако је напољу, у три скока ускочи у кућу, пошто претходно узме жишку и баци преко себе. Жене се умивају стојећи на ожегу (ватраљу), девојке на преслици, и говоре: „Прођох сабљу, не посекох се, прођох воду, не удавих се." Из цркве се доноси освећена богојављенска „водица", у коју се стави струк сухог босиљка. Она се чува као лек за болеснике и болесну стоку, па се употребљава и као профилактично средство противу сваке гангрене и гамади. У селима лесковачког Поморавља изјутра се иде на реку, умива се, у воду се баци босиљак и изговори: „Богу и светоме, ти надоле, ми нагоре!" Неко хвата бачени босиљак и њиме се кити. О Богојављењу се „умива" икона домаће крсне славе. Омладина се скупља поред реке, прскају се међусобно водом, а одважни се и купају. Домаћица однесе клип кукуруза на реку, попрска га водом, окруни и нахрани кокоши. Понека пушта кукуруз низ реку, да би дочарала кишу преко лета. Херцеговци носе семе за сетву у цркву да се благослови.

О ручку на Богојављење, изнесе домаћица леву плећку божићне печенице и пихтије, које се до тога дана нису спремале. О ручку гори богојављенска свећа. Ко не види своју сенку о ручку, по веровању, неће дуго живети. Народ верује у лековиту моћ богојављенске водице. О њој се казује да годинама може бити свежа (штити је етерично уље босиљка). Њоме се кропе зграде, стока, баште, бурад, каце и све што је подложно квару, да би се заштитило. О Ђурђевдану носи се свећа и богојављенска водица на њиву, па се сваки њен угао закрсти свећом, попрска водицом и изговори: „Црна земљо, дарујем ти водицу, а ти мени пшеницу." Она се сипа у воду приликом купања болесника, па се њоме и запоји.

У Херцеговини има старијих људи који уочи Богојављења налажу бадњак као и о Божићу. У моравским селима извијале су се две „живе ватре", па се између њих прогонила стока, да би се очистила од болести.

Уочи Богојављења младићи и девојке гатају како ће се оженити, односно удати. У тимочким селима девојке изливају олово у воду, па по изливеним фигурама гатају о својим суђеницима (младићима). Од несагореле богојављенске свеће девојка направи колут, па кроз њега погледа на младића, да би је заволео. Ко се овога дана окупа у реци, биће здрав преко године. Верује се да само праведници умиру на Богојављење и да њихове душе одлазе у рај. Ако је на Богојављење облачно или пада снег, онда ће бити родна година; ако је ведро, лето ће бити сушно.

На херцеговачким поселима, која се приређују увече, певају се песме и играју забавне игре. Том приликом се не пази много на скромност и пристојност, јер: ко је стидан, нека изиђе напоље; ко не зна за шалу и весеље, нека оде у манастир. У поселу се одржао рудимент прастарих зимских оргија. п. ж. п.

Богородица са Христом,
мозаичка икона из Хиландара крај 13 века

БОГОРОДИЦА, 15. VIII, велика је светица, па се назива и Велика Госпођа, Госпојина. По предању, она је видела у сну да се небо проломило па се опет саставило. Смрвила је ђавола и претворила га у пепео. Жабу је благословила да се, пошто угине, не може распасти, него се само осуши. После своје смрти Богородица је оживела и успела се на девето небо (Успење). Многи манастири посвећени су јој, међу којима и Студеница код Ибра, с краја XII века.

Богородица је заштитница породиља, коју у невољи позивају у помоћ: „О, света Богородице, помози јој лакост" (да се лако породи). Опере се Богородичина икона, прихвати вода и даје породиљи да је пије. Стави се уже на њену икону да преноћи, па се сутрадан породиља њиме опаше. Нероткиње клече пред Богородичином иконом и моле јој се да остану гравидне; оне стружу представу њене одеће на икони или фресци, пију струготину с водом, да би затруднеле (в. **Ваведење**). п. ж. п.

БОГОРОДИЧИН ПОЈАС, 31.VIII, празнују само гравидне жене, да би се лакше породиле. — **Богородичин покров** или **Покровице,** 1. X, посте само жене да би лакше рађале. п. ж. п.

БОЖИЋ у многобројним обичајима и веровањима садржи остатке неколико старинских празника који су прослављани у време зимских солстиција. У циклусу божићних празника, који трају од Св. Игњата до Богојављења, многи обичаји, особито о Бадњој вечери, садрже елементе култа покојника, којима се на Бадње вече „даје прилика да се нахране и огреју". Вечера на Бадње вече представља жртву покојницима, са циљем да се погосте њихове душе и да се од њих обезбеди помоћ, првенствено њихов утицај на плодност и сваки напредак (в. **Бадње вече**). Позивање дивљих животиња на вечеру и ритуално давање божићних јела, особито божићног хлеба домаћим животињама, „мирбожање" са њима и свечано увођење животињског полаженика у кућу или на кућни праг, представљају остатке култа животиња као демонских бића.

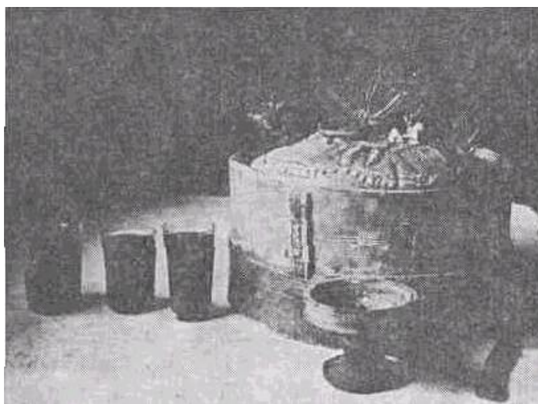

Божићни колач, село Страгари у Шумадији

За време Божића у обичајима се посебна пажња поклања житу, заправо последњем пожњевеном класју од чијег су жита некада спремани божићни обредни хлебови. Многобројни обичаји са божићним хлебом садрже мађијске радње ради плодности жита, које у суштини представљају симболично извођење пољских радова, а на основи анимистичких веровања о плодотворном деловању житног демона, садржаног у последњим класовима. Како показују многи обичаји, плодотворна снага приписује се и божићној слами, која такође представља житног демона (в. **чесница** и **божићна слама**). Према обичајима неких словенских народа, у даљем развоју ове старе религије, о Божићу походи кућу само божанство у виду снопа који уноси домаћин. Прастарој аграрној култури припада и обичај уношења и налагања бадњака, који представља демона шумског дрвећа и од којег се такође очекује деловање на плодност и општи напредак (в. **бадњак**). Божићна печеница такође представља демонску животињу, првобитно самог животињског полаженика, а жртвовање ове животиње делом одражава веровање о изабраном представнику животињске врсте који се жртвује у сврху њеног размножавања, а затим и веровања о животињском представнику житног демона, који се жртвује ради житног рода и плодности уопште (в. **полаженик**). На Божић полази кућу и људски полаженик, који је очевидно заменио животињског полаженика са свим његовим значењем, и као митски предак доноси плодност, срећу и

напредак. Овом кругу припадају и маскиране поворке коледара или колеђана (негде коледарки), који представљају духове предака и доносе плодност и напредак свакој кући. Стапањем веровања о духовима биља и демонским животињама са веровањима о душама предака постепено се формирала представа о једном вишем божанству, које о Божићу походи кућу и доноси плодност, обиље и напредак за нови годишњи период.

Из обредних песама, веровања и обичаја јасно се види да се о Божићу очекује епифанија, лични долазак неког вишег паганског божанства. Долазак божанства „из далеког краја" очекује се са нестрпљењем и за његов дочек врше се посебне припреме. Његово замишљено путовање прати се временски, из дана у дан, и просторно, од брда до брда или од села до села, док се не утврди да је већ близу и да ће „довече бити на тавану". По народном веровању, демони и божанства улазе у кућу преко тавана и кроз оџак, а један обичај из источне Србије директно показује да се о Божићу божанство налази у оџаку. Према обичају, чим полаженик уђе у кућу, џара ватру на огњишту и, гледајући у оџак, каже: „Боже, помози!" Када се сматра да је божанство већ стигло, директно и свечано се позива на вечеру: „Хајде, Боже, (или Божићу) да вечерамо." У овој фази развоја наше старе религије и божићни обредни хлебови могли су уједно добити и значење жртве вишем божанству. Слично је могло бити и са божићном печеницом, која се на неки начин поистовећује са самим божанством, како показује изрека: „Божић је Божић, а пециво му је брат."

Ломљење божићног колача

Чајкановић неке наше божићне обичаје доводи у везу са култом германског божанства **Nerthus,** које је код Скандинаваца замишљано као мушко, а код Германа јужно од Балтика као женско божанство мајке Земље. Према Тацитовом опису, када богиња у одређено време крене на пут, настану весели дани, и празнује се у свим местима које богиња посети. Тих се дана не ратује, склања се све што је од гвожђа, оружје се не дира, настаје општи мир. Када се богиња засити људског друштва, свештеник је врати у храм, заправо њен кип који тада оперу у неком скривеном језеру. „Ко се не би овде и нехотице сетио" — каже Чајкановић — „епифаније нашег Божића и прописа који важе за празник: на обавезни ‚мир Божји' и мирбожење; на пропис да се о Бадњем вечеру и о Божићу склањају кашике, ножеви и сви предмети од гвожђа; најзад на пропис да се после Божића иконе морају опрати у реци?"

По једној нашој народној песми, Божић долази на коњу, као што је коњаник и Световид балтичких Словена и германски Водан, чији су празник стари Германи прослављали у зимском периоду. Попут германског Водана, Световид је ноћни коњаник, божанство доњег света. Као што је последњи откос жита био посвећен Водану, тако и главни обичај из Световидовог култа, који је истоветан са нашим обичајем **милања** са чесницом, открива јасну везу овог божанства са новим житом (в. **милати се, чесница, божићна слама**).

Многи наши божићни обичаји имају у суштини значење новогодишњих обичаја којима се настојало утицати на плодност поља, на размножавање стоке, на здравље људи и општи напредак у новој сезони. У овом комплексу многобројни су пролетњи обичаји из времена када је, као и код многих других народа, нова година првобитно прослављана. У неким божићним обичајима уочљива је и веза са обичајима што су се обављали на свршетку жетве.

Изгледа да се у божићним народним песмама и у неким божићним обичајима могу назрети и извесни елементи култа сунца, који је делимично заменио првобитни култ месеца. На рађање новог, младог сунца могли би указивати стихови:

Да окупам коледо!
Малог бога, коледо!
И Божића, коледо!
Божић виче иза воде:
„Пренес'те ме преко воде!"
Божић сједи у травици,
У црвеној кабаници.

У неким крајевима Босне и Херцеговине домаћин рано на Божић испред окупљене чељади окреће запаљене свеће, а сви углас говоре" „Сјај, Богу и Божићу, и нашему ...", наводећи име домаћина и осталих укућана редом по старешинству, затим „сјачу" на исти начин „птичици у горици која Бога моли да нам жито роди" и најзад стоци.

По мишљењу неких научника, и обичај паљења бадњака садржавао би елементе соларног култа, вероватно под утицајем старијих медитеранских култура, док се у неким могу запазити извесни антички утицаји (нпр. у коледарским обичајима). О Божићу, који представља почетак нове године, врше се разна врачања за срећан почетак свих послова и прорицања о животу, здрављу и успеху свих послова у новој години. ш. к.

БОЖИЋНА КОКОШ. — У многим крајевима Србије постојао је обичај да се на Божић кокош или петао убија и једе ритуално. По ужичким селима био је општи обичај да на Божић, поред печенице, испеку и петла на ражњу. Код Срба граничара кокош закољу на Божић пре сунца, па је затим сви укућани заједнички поједу, а негде је поједе сам домаћин. Све кости, перје и дроб ове кокоши однесу затим на мравињак, „па ће бити живади као мрави". Божићну кокош често убија полаженик, а некад обавезно на кућном прагу. У Гружи полаженик коље петла на прагу куће, у којој се налази огњиште, а затим петла пеку на ражњу, као и печеницу, и поставе га на сто о ручку. Аналогно убијање кокоши и печенице (свиње) показује да је и божићна кокош, коју и убија полаженик, исто као и свиња-печеница, првобитно имала уједно и улогу животињског полаженика (в. **полаженик, св. Игњат**). Међутим, за објашњење обичаја значајно је то да полаженик намами и нахрани живад у кругу конопца у којем је донесена божићна слама и затим ухвати петла „у завеску конопца". Божићна слама, која примарно потиче од последњег снопа, заправо од последњег пожњевеног жита, представља, у ствари, житног демона.

Да је божићна кокош у директној вези са новим житом, показује и обичај да се негде кокоши нахране у кругу „вршаног конопца", понекад и на гувну, као и обичај да се негде божићна кокош обавезно коље над житом. У неким селима око Босанског Петровца, на Божић закољу кокош над житом, тако да крв истече на њега, па се то жито даје затим благу. У Дугопољу код Доњег Лапца, на Божић пред подне заклали би петла над зоби, затим би довели коње до огњишта, везали их за вериге и давали им зоб натопљену петловом крвљу. Ритуално убијање кокоши или петла о Божићу, понекад обавезно над житом, потпуно одговара аналогним обичајима који се обављају приликом жетве или вршидбе, а употреба вршаног конопца директно упућује на обичај ритуалног убијања кокоши или петла приликом жетве или вршидбе. У околини Плашког, за време божићног ручка савију вршани конопац на гувну, па домаћица при сваком новом јелу које се износи на божићну трпезу, сипа живади жита са божићног хлеба. У Банији се овај обичај обавља док се једе чесница. Обичај да се живад окупља и нахрани на

гувну, у кругу вршаног конопца, баш у време кад се ритуално једе обредни хлеб првобитно спреман од новог жита, очевидно указује да живад у овим обичајима представља житног демона.

Обичаји откривају и непосредну везу између божићне кокоши и печенице, која такође представља житног демона. У многим селима западне Босне био је обичај да се у печеницу метне „нешто крилато", обично кокош или пиле. Негде ову кокош једу на Божић као први омрсак, а негде су је остављали за Нову годину, као што се редовно остављала и глава печенице. У Бравском, кокош из печенице начне полаженик, а затим је окусе укућани као омрсак на Божић. У алексиначком Поморављу, на Божић би се најпре омрсили врапцем који се пекао у печеници, и то би се најпре омрсило женско чељаде, „да би се плодила женска стока". На Косову је такође био обичај да се на Божић омрсе врапцем, а у Хомољу неколико дана пред Божић убију дивљег голуба, јаребицу или коса, просуше их у оџаку и на Божић даду сваком укућанину по комадић. Очевидно је да птице овде представљају демонске животиње, а у неким обичајима птице се као такве јављају у директној вези са житом. Обичај да се приликом симболичког вршења, које се обављало о Новој години, оставе мрвице обредног колача „птичици богомољци" упућује на везу између птице и колача који представља жито из последњег снопа. У Босанској Крајини, на Мијачици и по околним селима, после обављене жетве остављали су у хамбару сноп пшенице, који су затим на Нову годину деца на гувну врхла, а пшеницу су тада остављали птицама, „да година боље роди". Ова веза између птица и зрња из последњег снопа, по целокупном значењу магијског вршења, указује да птице овде представљају житног демона. Аналогно убијање кокоши и петла о Божићу и приликом жетве и вршидбе, обичај да се на Божић кокоши хране на гувну, у кругу „вршаног конопца", односно конопца у којем је донесена божићна слама, као и обичај да се у том кругу ритуално убија кокош или петао — очито показују да божићна кокош првобитно представља житног демона. С обзиром да Бадње вече има карактер задушница, није искључено да су се на првобитну представу кокоши као житног демона надовезале и представе о душама покојника. Међутим, по нашем обичају да полаженик убија кокош, понекад на кућном прагу, и да је он први окуси, пре би изгледало да је божићна кокош у даљој фази развоја ових анимистичких схватања уједно представљала и жртву прецима. На везу између божићне кокоши и душа предака могао би указивати и наш обичај да се понекад на Божић кокоши нахране у кругу начињеном од верига над огњиштем, које представљају фетиш „домаћег божанства". ш. к.

БОЖИЋНА ПЕЧЕНИЦА. — На Туцин-дан, два дана пред Божић, или на Бадњи-дан, коље се ритуално свиња одређена за печеницу. Већ само одабирање и припремање животиње одређене за печеницу показује да од ње, по народном веровању, зависи срећа и благостање куће која је коље. Свињче за печеницу намени се знатно раније и потхрањује се одвојено од остале прасади. „Печеницу јоште с јесени почну прихрањивати (не тражи се печеница уочи Божића), а пред Божић на неколике недјеље затворе је у обор па хране кукурузима и мећом." Печеница мора бити бела и без икакве мане и телесног недостатка. Печеница се убија до подне, док дан напредује, а на место где ће је убити претходно положе сламу. Печеницу нипошто не ваља оборити секиром, већ само ножем заклати. Понегде су печеницу убијали ударајући је крупицом соли у чело, чиме онај ко убија скида одговорност са себе и преноси је на cô, јер она, по народном веровању, има изразиту демонску снагу. Крви убијене животиње придаје се особита, у првом реду лековита моћ. Понегде домаћин који закоље печеницу лизне крви из „закоља", чиме директно преноси на себе демонску снагу жртвоване животиње. Затим стави у рану клип кукуруза да се окрвави, па то окрвављено зрње служи као лек за људе и за животиње. Крвљу заклане печенице у неким местима замесе нарочити колач, који се потом употребљава као лек за оболеле животиње, у првом реду свиње. Негде већ на Божић закрме стоку, и то посебно свако бравче, крвљу печенице, помешавши је са сољу и кукурузом који су претходно били у устима печенице. У неким местима у печеницу стављају јабуку или дуњу, којом се на Божић омрсе ради добра здравља или је чувају као лек. Особито су лековити поједини животни делови печенице: срце, бубрег, слезина и јетра, а посебна снага придаје се глави печенице, њушци и вилици. Мистична снага придаје се и предметима који су били у вези са печеницом, ражњу и врпци којом је печеница била везана.

Поред веровања у лековиту моћ њушке од печенице, она се чува „да би се свиње множиле". Из истог разлога понегде су вилицу и плећку печенице остављали на тавану. Наши обичаји указују на

веровање да је за главу печенице, особито за њушку и вилицу, а затим уопште за кости, везана душа жртвоване животиње. Кости печенице не растурају се до Нове године или до Богојављења, „да се не би свиње растурале", или их из истог разлога мећу у шупљу букву. Негде скупљене кости носе на мравињак, „да буде прасади много као мрави". Код ловачких племена налазимо аналогне обичаје који се врше у намери да се изазове размножавање животиња које се редовно лове. Код Гиљака, пошто би појели месо жртвованог медведа, најстарији људи свечано су односили кости и лубању медведа у шуму, недалеко од села, и ту би кости закопали, а лубању би натакли у процеп неког стабла. И по нашим обичајима, особита се пажња обраћала глави печенице. Она се остављала за Нову годину и тада се пазило да се не разглави. Како смо видели, кости главе, особито вилица, остављају се на тавану и њима се придаје лековита, плодотворна и уопште мистична моћ.

Иста мистична моћ придаје се и плећки печенице, односно њеној кости, на којој се гата и која се ради тога не сме зубима дохватити. Према нашим обичајима и веровањима, ритуално убијање свиње о Божићу значило би жртвовање изабраног представника животињске врсте која се иначе редовно убија. Ови наши обичаји, уопште, садрже многе елементе карактеристичне за исти тип жртвовања код Аина и Гиљака, ловаца на медведе, где се медвед уједно појављује као полаженик и као сакраментална жртва. Свиња се понегде и код нас јавља као животињски полаженик на Св. Игњата, а у Закарпатској Украјини на Св. Игњата убијали су ритуално свињу на исти начин као што се код нас убија о Божићу. Све то показује да су животињски полаженик и животињска жртва у божићној сезони некада представљали две стране, два битна елемента јединственог обичаја, који првобитно потиче још из ловачког ступња.

Домаћин са божићном печеницом, Шумадија

Међутим, у нашим обичајима уједно налазимо и јасно изражено веровање да свиња печеница утиче на род усева. Негде се веровало да жито неће родити ако угине крме одређено за печеницу. У неким селима западне Босне, у печеницу су стављали један или више клипова кукуруза, чије су зрње чували до пролећа, када би га помешали са житним семеном. Ова плодотворна моћ печенице, по народном веровању, налазила се и у њеној вилици, којом би понегде промешали житно семе пре него што ће га посејати. Да се од печенице очекује деловање на род жита, најбоље показује обичај што се понегде, приликом мађијског вршења, глава печенице износила на гувно и стављала на стожер уз последњи сноп. У многим западним крајевима, на Нову годину после мађијског вршења жита (в. **божићна слама**) спремали су чорбу од главе печенице, у коју су мећали комаде ковртња и остатке чеснице. Ово ритуално једење главе од печенице и божићних хлебова одговара њиховој улози приликом мађијског вршења. Везу између усева и печенице налазимо и у обичају да се чесница шара папком

печенице. Како је чесница обредни хлеб који симболички представља усеве и од којег првенствено зависи род жита, шарање чеснице папком печенице треба да појача њено мађијско деловање на род усева. Исто значење има и обичај да се чесница замеси понегде машћу од печенице. Ови обичаји, као и обичај да се у печеницу ставља кокош, која, у ствари, представља житног демона, јасно показују да је печеница, у вези са развојем мотичке земљорадње и са припитомљавањем дивљих животиња, добила и значење животињског представника житног демона. У многим крајевима Европе познато је веровање да се дух жита приликом жетве или о Божићу јавља као свињче, а наши обичаји и веровања садрже трагове поштовања свиње у примарним облицима, који су се сачували у медитеранским култовима Адониса, Диониса и Деметре.

У Херцеговини и планинским деловима Босне, уместо свиње, за Божић ритуално кољу овцу, коју зову **заоблица** или **веселица.** У овим крајевима се овца јавља и као животињски полаженик, а из неких се обичаја види да је свињску печеницу заменила овца у вези са развијеним гајењем оваца. За овцу која се ритуално коље о Божићу везана су нека иста веровања као и за свињу, с том разликом што нема обичаја и веровања у вези са усевима. Веровање у оплодну моћ веселице изражено је у обичају да се њеним рогом удари воћка која не рађа. Обичаји са божићном овцом у првом реду одражавају везу између жртване овце и стада. Главу божићне овце негде такође чувају до Нове године, а њену вилицу остављају до следећег Божића. У Херцеговини домаћин на Нову годину „чисти и реже главу, чувајући да је не разглави, јер веле да је то велики удес ради вукова". У Кореници вилицу веселице не разглављују и чувају је до другога Божића, „па неће вуци чинити квара у благу". Божићној овци не смеју се ноге пребити, „јер ће се у том случају овцама ноге пребијати". Из наведених обичаја јасно се види да је божићна овца представник животињске врсте и да од ње првенствено зависи напредак стада. ш. к.

БОЖИЋНА СЛАМА. — По општем обичају, на Бадње вече домаћин свечано уноси сламу, обично је он и просипа по кући и око огњишта квоцајући, а за њим трче деца пијучући и расипајући је, а понекад и остали укућани. Међутим, према Вуковом опису, сламу на Бадње вече просипа домаћица, која при томе квоца и баца орахе по њој. У Црној Гори, пошто наложе бадњаке, „узме домаћица сламе и квочући (а за њом дјеца пијучући) простре по соби или по кући, ако нема собе. Потом узму неколико ораха и баце по слами". У Кучима домаћица проспе пшеничне плеве око огњишта, па укућани поседају на плеву. Многа домаћица, квоцајући као квочка, пред осталим укућанима учини покоји обрт око огња ради напретка у породици. По старијем обичају, на Бадње вече се јело постављало на сламу покривену врећом или покровом, некад и о Божићу, а слама се износила тек после Божића. Већ из обичаја који прате уношење сламе види се да она садржи демонску снагу. Божићна се слама уноси у рукавицама, као и бадњак, често уз исти дочек као и бадњак, уз посипање житом сламе и лица које је уноси. У околини Плашког, домаћина који уноси сламу сачекују на прагу са упаљеним лучем. У околини Ваљева, кад домаћин уноси божићну сламу, свако дете, па и старији, чупне помало сламе, што можемо објаснити жељом да се мађијско деловање божићне сламе пренесе на укућане. Њену демонску снагу открива и забрана деци да боса скакућу по божићној слами. Како се из обичаја види, од божићне се сламе пре свега очекује да делује на плодност.

По општем обичају, божићна се слама носи у кокошињац, некад у пчелињак, или се њоме обавију воћке да би боље родиле. Негде се божићна слама пали по градини, у воћњаку и на гувну око стожера, или се носи у њиву и у виноград. У околини Ваљева, сламу су на Бадњидан три пута уносили у свињац, да би се крмаче три пута у години прасиле. У Кучима су износили божићну плеву и нешто мрса на њиву под пшеницом. Плевом би начинили повећи круг и у њему крст, па би ту сео и омрсио се онај који је плеву изнео. У Поповом Пољу, за обичај кићења куће бршљаном и просипања сламе по кући о Божићу, кажу: „гобињати кућу". Ако имамо у виду да израз **гобињати** потиче од старословенске речи **гобино** — усеви, урод, у значењу обилнога рода, онда је јасно да божићна слама представља усеве и да се од ње првенствено очекује плодотворно деловање на усеве. Исто веровање открива и обичај из Горње Пчиње, где домаћин на Бадње вече спава на крсту начињеном од божићне сламе, са раоником под главом. Веза између божићне сламе и усева особито је видна у обичају да се слама по Божићу носи у хамбар или на гувно, где остане док се ново жито не почне да врше. По неким обичајима се веома јасно види да божићна слама симболички представља усеве. У неким селима Босне био је обичај да на Бадње вече сви

укућани легну на сламу, окренути на једну страну, да им се жито у њивама „не би замрсивало, него да би легло на једну страну". На Косову, на Бадње вече сви се укућани помакну до зида па окрену руке иза леђа и везују божићну сламу „за берићет", изјављујући жељу да роде усеви и да се множе пчеле и живина.

Да је божићна слама примарно представљала усеве, заправо ново жито, најбоље се види из улоге коју је она имала у обичају симболичког вршења. У многим селима Баније, Кордуна и Босанске Крајине, на Нову годину, пре сванућа, обављао се обичај симболичког вршења, у којем је божићна слама представљала ново жито, а специјални шупљи колач — **ковртањ** — симболички исход овог мађијског обичаја. На Машвини, на „Млади Божић" домаћин изведе децу на гувно пре свануће, и уједно изнесу ковртањ и божићне сламе. Ковртањ домаћин натакне на стожер, па затим за стожер веже конопац, који прихвате деца и, ржући попут коњâ, три пута оптрче око стожера. Ковртањ затим носе у шталу и натакну га на рог волу дешњаку. Када во збаци ковртањ, гледају на коју је страну пао, јер се веровало да ће година родити ако ковртањ падне тако да се види лице.

Уношење божићне сламе у кућу, Шумадија

Негде су уз божићну сламу износили на гувно пшенице и другог жита, а у Врпољу су обичај вршења изводили уз запаљене лучке. У Горњој Крајини домаћин на Нову годину узме ковртањ, божићне сламе и жита, којих је за време Божића било под столом, па сви изађу на вршај. Сламу и жито проспу око стожера, па се онда сви ухвате за конопац и скачу око стожера, а домаћин их гони бичем и пита: „Што вршете?" На то они одговарају да врху пшеницу, и тако редом за остала жита. У околини Мркоњићграда ковртањ метну на стожер и кад деца прихвате за конопац, потерају их мотком да трче по разасутој слами, подвристкујући и ржући као коњи на вршају. Пошто овако обиђу три пута, поређају се сви укруг око стожера, обема рукама прихвате ковртањ и разломе га на стожеру, гледајући да свак одломи што већи комад. Комаде изломљеног ковртња носе затим кући, где остала чељад узима по комадић „као нафору". Преостале делове ковртња изломе, прелију кајмаком и међу на софру као прво јело. Занимљиво је да се понегде у овом обичају место ковртња појављује чесница. У неким селима из околине Санског Моста, на Нову годину изнесу на гувно божићну сламу, преостали комад чеснице и главу печенице. Комад чеснице натакну на стожер, па деца затим скачу по слами — „вршу божићни колач".

Симболичко вршење има јасан мађијски карактер, а обављало се у намери да се на основи имитативне мађије утиче на род жита. По народном објашњењу, обичај представља вршење божићног колача, односно жита од којег се меси божићни колач, а ковртањ и чесница у целом обичају заиста се појављују као резултат вршења. Међутим, за објашњење улоге и значења божићне сламе од особитог је значаја да се понегде приликом мађијског вршења место божићне сламе употребљава последњи сноп. Према томе, можемо сматрати да божићна слама првобитно потиче од последњег снопа, који садржи демонску снагу новог жита и од којег потиче и демонска снага божићне сламе. Да божићна слама има, у ствари, исто значење и исту моћ као и последњи сноп, показује и руски обичај да се уочи Нове године омлати последњи сноп и да се затим његова слама даје животињама или се њоме обавију воћке. Из наших обичаја јасно произлази да је божићна слама примарно имала исту улогу и исто значење као и последњи сноп. Њена мистична снага преноси се на усеве, на њиве, на виноград и воћке, на животиње и, коначно, на укућане, као што се преноси и демонска снага последњег снопа и жетвеног венца или хлеба начињеног од њиховог жита.

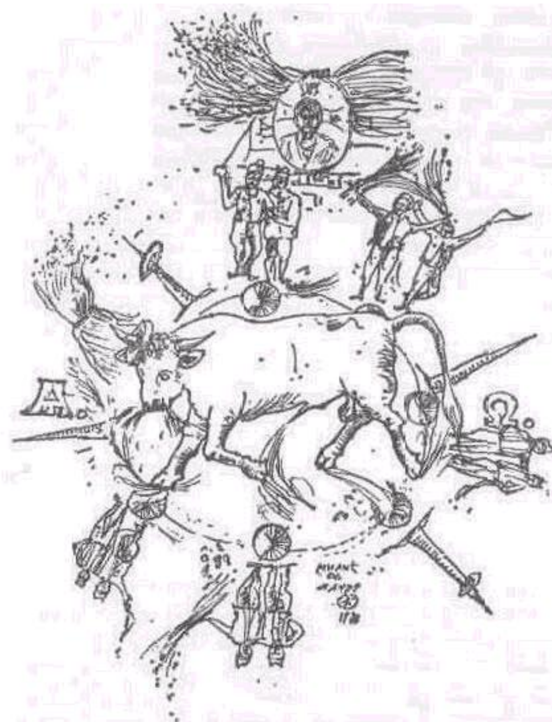

Божићна слама, цртеж Милића од Мачве

Свечано уношење божићне сламе потпуно одговара обичају уношења последњег снопа, које на Бадње вече изводи домаћин у неким местима Галиције, где последњи сноп уједно представља и митског претка, а по једном мишљењу, и само божанство. Иначе је познато да се код многих словенских народа последњи сноп назива **дед** или **баба,** а Хуцули називају **дид** или **дидух** и сламу коју о Божићу простиру по кући. Према томе, божићна слама има исто значење као и последњи сноп, од којег првобитно и потиче и уједно се са њим поистовећује као са представником митског претка. Стога и по нашим обичајима можемо претпостављати да је са првобитном представом житног демона, садржаног у последњем снопу и божићној слами, спојена и представа о митском претку. По Чајкановићевом објашњењу, просипање сламе и квоцање који се изводе на Бадње вече имају циљ да сакупе душе на гозбу која се те вечери приређује душама предака. Међутим, из наших се обичаја сасвим јасно види да плодоносна снага божићне сламе примарно потиче од новог жита, чија је демонска снага сачувана у последњим класовима, као што и божићна кокош првобитно представља житног демона (в. **божићна кокош**). ш. к.

БОЖИЋНИ ХЛЕБОВИ. — Главни божићни хлеб ритуално се ломи и једе за божићни ручак. У источној Србији, поред тога, један или два божићна хлеба свечано се ломе и једу на Бадње вече.

Занимљиво је да у неким селима лесковачке Мораве погачу са сребрном паром ломи жмурећи сама домаћица, која је затим дели људима и стоци, остављајући себи последње парче. За разлику од западних крајева, где се за Божић спрема један обредни хлеб, у Шумадији, у источној и јужној Србији, за Божић спремају више обредних хлебова уз главни хлеб, који су намењени њивама и усевима, винограду, појединим врстама животиња, кући и одређеним лицима, или представљају поједина оруђа. У Шумадији спремају низ колача од стрмног брашна. Један представља вола у плугу, други је браздаст као орање, трећи представља кошницу, четврти ситну стоку, пети кокоши. За сваког укућанина меси се по један колач, посебно за мушку (кијак) и посебно за женску чељад (плетеница).

У Бољевцу спреми се више колача који представљају кућу, бачву, овчарицу, козарицу, свињарицу, срп, косир, кола, њиву, крстине, виноград, кошницу и поједине домаће животиње. У Хомољу спремају више колача који представљају јарам, волове, овцу, гуску, пловку, петла, кошницу, плуг, срп, косу, секиру и све друге алатке којима се домаћин служи, и на крају самог домаћина. У Левчу и Темнићу начине сличне колаче, па колачем који је умешен за овце закрмљују овце, а оним који је намењен свињама закрмљују свиње. У алексиначком Поморављу колач **њива** има ознаку пса у једном крају, а у другом змије. Између пса и змије означени су снопови. Колач **ливада** има ознаке за човека, штап, овце и јагњад. Колач **волови** има знаке за волове, плуг, јарам и орача Колач **гувно** има ознаке стогова, камара жита, снопова, стожера, коња и човека. Колач **бачва** има удубљење у средини — бачву, а поред ње су ознаке гиџа, лозе и грожђа. Колач **стока** има ознаке за сваку врсту стоке.

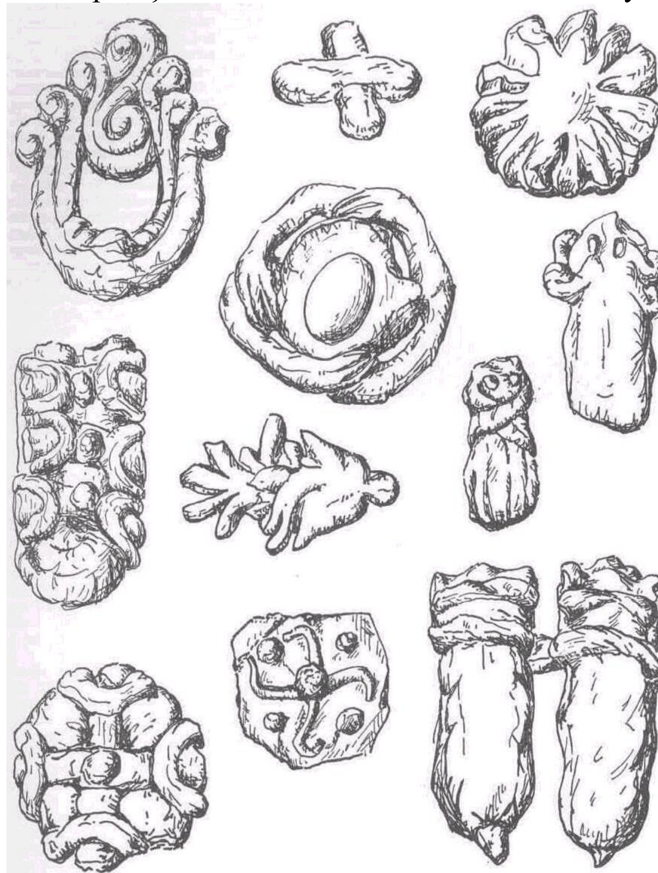

Обредни хлебови,
из збирке Етнографског музеја у Београду

У неким селима уместо свих наведених колача спремају један велики — **вечерња**, који садржи све споменуте ознаке. Сви се ови колачи изломе приликом вечере на Бадње вече. У Лужници и Нишави, поред чеснице, месе један велики хлеб — **поље**. На њему се начине од теста фигуре које представљају крстине, људе и змију са класом жита у устима. Посебно се меси хлеб **овчарник,** на којем су означене овце, овчар и пас, затим **воловарник,** са воловима и јаслама. Колач **ижа** носи ознаке за огњиште и људе око огњишта. Низ мањих колача представља кола, саоне, бачву, срп, кошницу и поједине домаће

животиње. Сличне хлебове спремају и у лесковачкој Морави, где посебно месе хлеб **кућну змијурку** и преко њега у цикцак увијено тесто у облику змије („змијурка"). У неким селима месе колачић **кравајче** за њиву, које ће првог дана Божића котрљати, „јачкати" по њиви што је прва житом засејана. У Лесковцу за Бадње вече спремају обредни колач „кравај" са фигурама од теста које представљају кућу са огњиштем и све укућане. На истом колачу тестом су означени: њива, прасе („божићар") и бачва с вином. Негде овај колач мажу медом, а у неким селима на кућном кравају представе још и орача са упрегнутим воловима. У Заплању, на средини хлеба начине од теста „као огањ", а око огња означе толико кругова колико има укућана. На једном крају начине од теста крстине кроз које преплету змију од теста, тако да јој главу изведу у средини између крстина. На другом крају начине тор намењен овцама или обор за свиње. На трећем означе воденичко коло, лозу и вола, а на посебном крају још и бачву. Колач се тако сече да сваком западне по један део са одређеном фигуром. Другог дана Божића ко је добио комад са ознаком бачве иде у виноград и ту поједе свој део колача, а ко је добио комад са ознаком крстина иде у њиву и тамо га поједе.

Симболичне фигуре на божићном хлебу општег типа и посебни хлебови, који често одговарају одређеним фигурама на овом хлебу, имају у ствари исто значење и откривају њихов мађијски карактер јер се очекује да делују на плодност и успех у пословима. У симболичним фигурама божићног хлеба општег типа и у посебним хлебовима са одређеном наменом налазимо исту идеју коју садрже знаци у чесници и обичај да се делови чеснице намењују одређеним лицима, животињама, њивама, винограду, напретку и благостању целе куће. На мађијски карактер божићних хлебова указују и неки обичаји приликом ломљења главног божићног хлеба. У Бољевцу домаћин са једним мушким чланом куће окрене трипут колач, а затим га преломе па обојица дигну увис половине говорећи: „Оволика да порасте 'шеница и свако жито да роди! " Половине затим спусте на сто тако да се укрсте, а укрштајући их, домаћин говори: „Овако да се крсте стогови на њиви." У алексиначком Поморављу парчад колача усправе на столу, „да представљају крстине," па их тек онда секу и ритуално једу сви укућани. У Левчу и Темнићу, приликом обредног ломљења божићног хлеба, сваку половину поново ломе, па једну четвртину мећу у сито, „нека је сита година", а другу подигну увис говорећи: „Оволика нека буде 'шеница, конопље, лан, кукуруз." Ову четвртину ставе затим на полицу или на које друго узвишено место. У Хомољу преломљени божићни колач подигну увис и кажу: „Оволика 'шеница нарасла у њиве, трава у ливаде, конопље у градине, нарасло свако добро и срећа у наше куће и стоке!"

Из свих ових обичаја, и посебно из обичаја да се комади божићног хлеба идентификују са крстинама жита, јасно се види да је божићни хлеб симболички представљао усеве. Према обичају неких крајева да се чесница меси брашном од жита из последњег снопа, можемо закључити да мистична снага божићног хлеба првобитно потиче од новог жита, сачуваног у последњем снопу, у којем се, по општем веровању и према многобројним нашим обичајима са чесницом, налази дух жита. Представљајући симболички обилну жетву, наш божићни хлеб у суштини се појављује у истој улози и у истом. значењу као и обредни хлеб у култу Световида, који се код полапских Словена обављао на свршетку жетве. Како по неким обичајима изгледа, наш божићни аграрно-мађијски хлеб са анимистичком основом (дух жита) могао је добити и неке елементе жртве. Иако се у неким жетвеним обичајима змија појављује као житни демон, фигура змије на божићном хлебу и специјални хлеб „кућна змијурка", који се понегде меси за Божић, могли би указивати на везу божићног хлеба или барем неких хлебова са хтонским демонима и са духом кућног претка. И обичај да се понегде божићни хлеб „диже у славу", као што се и чесница негде намењује Богу, могао би указивати да је главни божићни хлеб, у каснијој фази развоја старе српске религије, добио и карактер жртве. Ритуално једење божићног хлеба, чиме је првобитно уношена у тело сваког учесника обреда анимистичко-мађијска снага божићног хлеба, могло је добити и значење жртве, чији последњи чин представља једење хлеба жртвованог неком вишем духу или божанству (в. **чесница**).

ш. к.

БОЖЈА БРАДА. — Називи „божја брада", „богова брада", „богу брада" познати су у Србији, а означавају последњу руковет жита коју су жетеоци остављали на њиви, китили цвећем и црвеним концем, као жртву птицама. Међутим у многим местима су „божју браду" носили кући домаћиновој, где су је чували на прозору на кућним вратима, под стрехом или у хамбару. У већини предела у Србији

божју браду не жању, него струкове ишчупају с класјем, понегде извуку из последњег снопа, па је од тих струкова исплету у облику троугла, с врхом доле а основом горе. (Претпоставља се да је према овом узору и настао мотив троугласте људске главе у народној орнаментици на текстилу и на ускршњим јајима.) У неким крајевима био је обичај да жетеоци три пута обиђу „браду" здесна налево — „како се сеје". У селима из околине Лесковца пре чупања житних струкова жетеоци поседају око непочупане „браде", окруже је срповима и затим почупају влаће и плету „браду". У околини Пећи непожњевену „браду" вежу црвеним концем, а затим се жетеоци ухвате у коло и три пута је обиграју. Демонски карактер жита из последњих струкова открива и обичај да онај који носи „богову браду" не сме говорити „због мишева", који такође представљају хтонске демоне, а можда и духове предака. Из обичаја се уједно види да се житу из последњих класова придавала плодотворна моћ. У неким селима лесковачке Мораве сејач је приликом првог сејања стављао у џеп или у недра замотуљак са семеном од „богове браде". У Печењевцу и околним селима око Лесковца, за прво сејање стављали су у семе и жито из „божје браде", која је чувана под стрехом. На Косову су мешали са семеном и оно класје које су по свршеној жетви донели као „богу браду". Негде су „божјом брадом" китили стожер на гумну, понекад тек по завршеној вршидби.

И у другим крајевима где није познат назив „божја брада", чували су последње пожњевено класје, а његово жито мешали су са семеном. Често су од последњих класова плели венац који се чувао у кући домаћиновој или у хамбару, па би приликом сејања његово зрње прво посејали или би га помешали са првим семеном. Последњи сноп употребљава се и приликом мађијског вршења (в. **божићна слама**), а у неким селима западне Босне жито из жетвеног венца или последњег снопа чувало се до Божића, када се употребљавало за чесницу (в. **чесница**). У основи свих ових обичаја налазимо примарно веровање у плодотворно деловање житног демона, које се мађијским радњама настојало пренети на усеве и на обредне хлебове, од којих се очекује деловање на плодност.

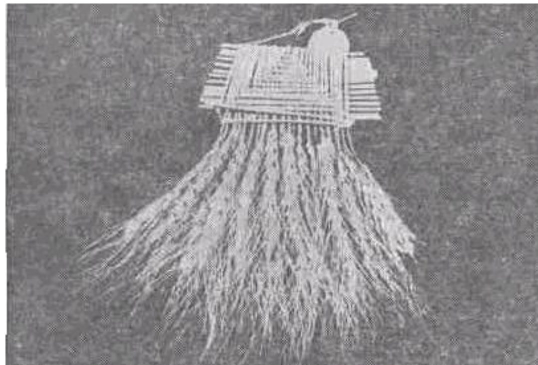

„Божја брада", околина Кикинде

У нашим обичајима има и других трагова антропоморфног схватања житног демона у последњим класовима. У неким селима из околине Крагујевца, од последњих класова правили су киту налик на „смиљевац" (младина венчана капа), китили је цвећем и остављали на њиви. Сличне обичаје имају и други словенски народи. У многим крајевима Русије последњем снопу давали су антропоморфни изглед на тај начин што би му навукли женску кошуљу или би га умотали у женску мараму. Негде су последњи сноп облачили у сарафан и покривали женском капом званом „кокошник". У Чешкој се први пожњевени сноп зове „дед", док су у Моравској последњи сноп звали „баба" или „стари", у Украјини такође „баба", а негде и „кумушка". У Украјини су последњи сноп смештали под иконе, у чему се, по мишљењу Гаспаринија, испољава и веровање о утицају духова предака на род жита. На тај начин последњи би сноп уједно представљао и духове предака, а по неким обичајима и само божанство. У Бугарској је такође био обичај плетења „божје браде" од последњих класова. Код Руса, у некадашњој курској и вороњешкој губернији, такође су на свршетку жетве остављали руковет везаног класја, и то у част пророка Илије, а сам обичај називали су „везивање браде св. Илије". У неким другим крајевима ову руковет везаног и цвећем окићеног класја звали су „Спасова брада". Код Немаца су последњи сноп

жртвовали богу Водану, из чега Чајкановић закључује да се „божја брада" код Срба „има сматрати као жртва Дабогу", који је по многим својим атрибутима сличан германском Водану.

У виноградским селима крушевачке Жупе остављали су необран најбољи чокот, који би китили цвећем и везивали црвеним концем, и звали га такође „божја брада". ш. к. — п. ж. п.

БОЖЈАК (убог просјак) представља митског претка. Пољска реч **uboze,** сродна са нашом речи **убог,** значи исто што и **преци.** У једном пољском извору с почетка XV в. каже се како неки на Велики петак остављају остатке јела за храну душама покојника или неком демону које зову **vbosshe**. У једном другом извору говори се како Руси душе умрлих називају — **убозе**.

Због тога се и по нашем народном схватању, просјаку мора обавезно нешто уделити („Ко проси, да круну носи, ваља му дати"). У једној народној песми сматра се као тежак грех што су с прага отеране „две сиротице". Особито се пази да се просјацима удели о слави, о Божићу и задушницама, када се претпоставља директно присуство душа покојника. По једном податку из Боке Которске (село Шкаљари), крсни хлеб се ломио о подне, и то тек пошто би наишао просјак којему су давали први комад. У Крнићу, у Босни, од првог хлеба испеченог од новог брашна најпре се давало намернику, „особито сиромасима". У Пољској су о задушницама за просјаке месили нарочите хлебове, а Руси су том приликом спремали прецима нарочиту чинију са понудама (**дедовскаја тарелка**). Реч **дед,** и речи од ње изведене, у разним словенским језицима значе „и просјак и предак". ш. к.

БОЖУР (Paeonnia officinalis) је пољска биљка са цветом у облику руже тамноцрвене боје. У народу је одомаћен арапски назив. По грчком миту, из крви Адониса, који је погинуо у лову, никле су румене руже. Старо сиријско предање, по коме је из крви сиријског божанства Атиса никла љубичица, пренето је у Египат, отуда у Грчку, а од Грка су га примили Срби: косовски божури никли су из проливене крви косовских јунака 1389. По народној песми, брат је невину сестру растргао у пољу: где су њене капи крви пале, ту је никло смиље и босиље. п. ж. п.

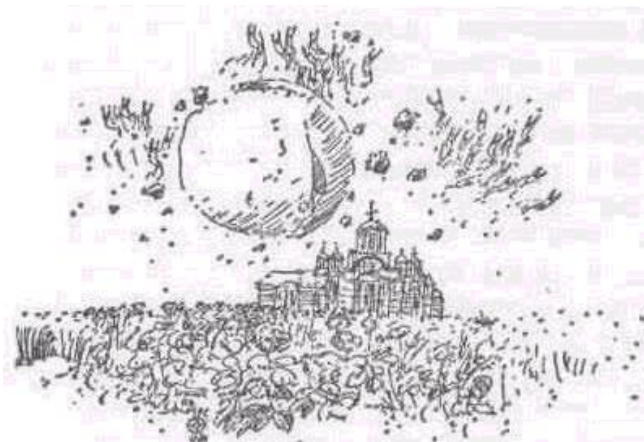

БОЖУР. цртеж **Милића од Мачве**

БОЈА је одомаћен турски назив, а народни је маст (мастити: бојити). Неке боје неједнако су ушле у народна веровања и предања, а неке су у прошлости имале друкчије улоге и значења од данашњих.

Црвена боја одбија уроке, зле погледе, штити од демона: црвеном кабаницом огрће се невеста када пође на венчање, да се заштити од урока и злих погледа, гравидна жена завеже црвени конац око прста на руци када излази из куће у мрак и када посећује мртваца; детињи пупак завезује се само црвеном врпцом; када се мало дете купа, онда се убаци у воду било који предмет црвене боје, да би дете било румено и здраво; да се дете сачува од болести, ставља му се око врата сребрна пара нанизана на црвеном концу; на Ђурђевдан, а у западним крајевнма на Ивањдан, завезује се деци црвени конац око врата; помоћу црвеног конца вију се свечани венци. За Ускрс спремају се барена јаја и боје у црвено. Волу, божићњем полазнику, привезивало се за рог повесмо црвеним концем. Сејач приликом сетве завезује црвени конац на прст десне руке и врећу

са семеном; о жетви њиме се везују непожњевени струкови на крају њиве, затим глиста да престане киша, о Ђурђевдану ведрица у коју се музе стока, итд. Срби граничари спремали су црвену капу за мртваце. Такву капу носили су Левчани и Темнићани. Малу црвену капу на глави мртваца у Јагодини видео је 1555. А. Бузбек, изасланик немачког цара, путујући за Цариград. Црвена боја се истиче над другим бојама у басмама: „Пошла црвена девојка са црвеним очима, ушима (тако и с другим деловима тела), понела црвену секиру и црвену мотику, да (болест) истера (из тела), исече и закопа." „Пошао свети Јован на црвеном коњу, црвена му глава, руке..., да истера црвени ветар" (врста болести). Помоћу црвеног конца тражи се вампиров гроб. У сну црвена боја предсказује брзи догађај, изненађење, проливену људску крв. По црвеној боји дуге гата се какво ће бити вино у текућој години. Црвена боја симболише здравље и борбеност. Јасна црвена боја је „жарка", па се и о сунцу, када поцрвени на западу, каже да је „жарко". Зато се помишља да црвена боја симболише сунце, ватру и живот.

Бела боја је у народној прошлости била знак жалости. По предању, када су Христа сахранили, мајка му је ставила на гроб бела јаја као знак жалости; када је ускрснуо, јаја су поцрвенела, па се сада, као успомена на његово ускрснуће, ускршња јаја боје црвено. У манастиру Љубостињи кнегиња Милица представљена је фреском с белим удовичким велом. До западног прозора Спасове цркве у Жичи живописане су, у првој четвртини XIV века, четири личности како носе на раменима ковчег с телом св. Стевана. Носачи имају беле одежде. Испред носача су људи, иза њих жене, чије су главе завијене белим веловима, несумњиво у знак жалости. По власинским селима бела боја је знак жалости. Она је била, а понегде је и сада, знак старости, телесне изнемоглости и душевне скрушености. Старије жене носиле су коњгу (покривач главе) с белом марамом, а сада носе белу повезачу. По једној народној песми, Иванбеговица на самрти наручује својој кћерци: „Свуци, Маре, црвену кадифу, (п)а обуци б'јелу антерију ..., а покриј се бијелом округом." Болесник који има грозницу огрће се белим огртачем, па, пред залазак сунца, оде на раскршће да би оздравио. За божићну печеницу спрема се прасе беле боје. И душни брав је беле боје. Ко од Нове године види белог лептира или бело јагње, то ће за њега бити добар знак (релативно новије веровање). Дете рођено у белој кошуљици биће срећно. Виле имају бели вео; вукодлак има бео покров, а приказа бели опасач; по веровању, мртваци јашу беле коње; девојка гони болест белом метлом.

Црна боја у народним веровањима и предањима има магичну заштитну моћ. Она је утук на демоне, духове, бића и уроке. Нож са црвеним корицама има магичну надмоћност над другим сечивима. На варицу, која се кува на Вариндан (4. XII), ставља се нож црних корица противу злих житних демона; такав нож ставља се под јастук болеснику и детету противу вештица, а кад загрми, онда се ставља у жар. У магији (врачању и бајању) редовно се употребљавао нож или бритва црних корица. Демони света мртвих су црни; црна кокош жртвује се црним демонима; црна кокош излеже цицкавца. Вештица бежи од костију црног пса. Вукодлак се претвара у црног коња, а див у црну мачку; вукодлак се гони коцем од црног трна; трн црног трна забада се мртвацу под нокат, да не излази из гроба. Црно пиле обноси се око усева противу града. Грешник има црну крв, од које постају гавранови. У народној прошлости црна боја није била знак жалости као што је то данас. Душни брав, који се спрема (жртвује) за душу покојника, не сме бити црне боје. Ако се прво од Нове године види црно јагње, онда то није добар знак.

Жута боја добила је магијску улогу због боје сунца, злата, зрелог жита и сламе, с једне стране, а с друге, због боје болесника и мртваца. Зато се она двојако примењује у народном верском животу: као знак живота и напретка (у ношњи одела представља благостање, зрелост, искуство и др.) и као знак немоћи, болести и смрти. Она делује апотропејски: уочи Ђурђевдана мајка завеже црвени и бели конац за дивљу ружу, па их сутрадан одреши и везује деци око врата, а за дивљу ружу завеже жути и црни конац и изговори: „Остављам жутило, узимам црвенило, остављам црнило, узимам белило" (светлост дана). У басми: „Ја теби жут цвет (даје мртвацу), а ти мени бео

свет." Ако неко први види жутог лептира, биће му то знак слабог здравља у тој години. Жута боја дуге значи напредну летину у тој години.

Плава, модра боја симболише бескрајност, свакако због бескрајног неба и мора. Плава дугина боја означава количину прихода у тој години. Верује се да плава боја штити од урока.

Зелена боја је знак напретка, бујности, свечаности и весеља. Примењује се у верским обредима, о свадбама и свечаностима. По предању, св. Ђорђе је јахао зеленог коња искићеног зеленим класјем и биљем. Ђаво јаше на зеленом коњу. Зелена боја је боја хтоничних демона (по В. Чајкановићу). Дугина зелена боја означава усеве.

Седа боја је знак зрелости, искуства и старости, **риђа** отпорности и свирепости, **сива** тајанствености и неизвесности, **љубичаста** (црвенкасто плава) нежности, младости, љубави, чежње, **мрка** дотрајалости, зебње и кајања, ***плава*** мушкости, **црвена** женскости.

п. ж. п.

БОСИЉАК (Ocimum basilicum) има изузетну улогу у српској народној религији, где му се придаје особита мистична моћ, у првом реду заштитна, а по неким обичајима и плодотворна. Босиљком се штити новорођенче, а детиња коса, коју кум ритуално одсече, чува се у босиљку. Тканице којима свекрва опасује младу закићене су босиљком, као и велика капа, **смиљевац,** коју млада носи четрдесет дана по венчању. На Нову годину негде жене међу босиљак за десно ухо, а мушкарци за капу. Босиљком се кити домаћин када уђе у кућу и честита Божић, а исто тако и полаженик и девер о свадби. Босиљком је окићен и коњ који се ритуално projаше на Тодорову суботу (коњски празник). Приликом првог орања, босиљком закитe јарам и волове. Приликом сетве, босиљак се меће у семе, а на свршетку жетве босиљком се кити остављено класје (божја брада), као што се на свршетку вршидбе кити стожер. На исти начин босиљком се ките или боду и обредни хлебови о Божићу и Новој години, о слави, Младенцима и Ђурђевдану, као и приликом свадбе. Босиљком се врше и гатања о удаји. Испрошена девојка шаље момку струк босиљка, а невесте га у јелу „зачаравају" својим мужевима. У неким свадбеним обичајима битно је гледање кроз босиљак или кроз венац од босиљка, при чему се понекад исказује жеља за добијањем порода.

Босиљак се особито употребљава у разним лустрацијама, у врачању и у народној медицини, а изузетну улогу има и у култу покојника. Тако се мртвацу меће босиљак око руке. Босиљком се кити софра о задушној судбини, а иначе о задушницама меће се у реку. На **отворене задушнице** жене саде босиљак по гробовима.

ш. к.

БРАЗДАНИЦА (браздионица, убражђаоница, подораница) је погача која се спрема за први дан орања, а обично је поједу орачи, некад на њиви. У Атеници, код Чачка, половину ове погаче „заоре орач у њиви". У неким селима западне Босне остављали су брашно које преостане од мешења чеснице па су од њега, на пролеће, за прво орање, спремали **подбразданицу**. У подне би домаћин на њиви погачу поделио са орачима, а комад би убацио у бразду. У овом обичају брашно преостало од мешења чеснице има исту плодотворну снагу као и зрње из жетвеног венца или последњег снопа, од којег се у тим крајевима месила чесница.

ш. к.

БРАТИМЉЕЊЕ је вештачко орођавање у народу. Оно настаје из више разлога, али су три главна: да се привидним орођавањем, уз позив Бога као сведока, обезбеди пријатељство; да се у некој невољи добије помоћ и заштита божанства, и да болесници, магијским чином братимљења, оздраве. Братиме се међу собом стари и млади. Женскиње братими мушкарце (нарочито девојке које немају браћу) и обратно, али знатно ређе. Оно настаје из другарских и пријатељских побуда и из неке невоље (размирица, освете и због болести). Одрицање братимљења је изузетно, само у преким потребама. Љуба Стевана Мусића братимила је свога слугу, да не би будио господара, који зором треба да пође у бој на Косово. Он није могао да јој одрекне братимство, али јој је изневерио жељу, јер је пробудио господара на време. Братимљења се спомињу у нашим старијим народним песмама, па постоје и данас.

Људи се најчешће братиме у невољама. У народу се казује: „И вук ако се братими, неће учинити зло." У невољи било је довољно позвати: „Помози, да си ми брат од сад па до века (смрти)!" Таква братимљења обављала су се без обреда и орођавања, али су се поштовала. Они се само рукују и пољубе у образе. Тим начином братимили су се и иноверници, па је накнадно онај који је братимио позвао братимљеног на част (гошћење) и даривање.

Када два друга зажеле да се братиме, онда би пустили мало крви из своје мишице, лизнули би један другом пуштену крв, пољубили се и зарекли да ће се узајамно пазити и бити верни до смрти. По угледу на братимство, два добра друга или пријатеља побратиме се без обреда и орођавања. Они се међусобно ословљавају: побратиме, побро. Тако се ословљава и непозната личност из почасти, уместо да се каже: пријатељу. По мотивима народних песама, јунаци су имали своје побратиме и посестриме. Спомињу се и посестриме виле. У братимљењу се није гледало на веру. О братимљењу хришћана и мухамеданаца у Босни казује турски путописац Евлија Челебија (око средине XVII века). Побратими се међу собом пазе и испомажу као верна браћа. И женскиње се сестрими, нарочито девојке, које заједно иду на народне скупове и забаве. Таквим сестримством се није стицало орођавање, али се поштовало.

За време племенских размирица и крвне освете у нашим западним крајевима братимљење је имало, поред крвног сродства, знатну улогу, готово као што га је имало и кумство. Мир међу завађеним племенима утврђивао се узајамним братимљењима, кумовањима и женидбеним везама између обе стране. Тиме се обезбеђивала залога за добре односе међу племенима.

Права братимљења настајала су када се посредством неке личности, будућег побратима, очекивала помоћ од Бога, светог Јована и других светаца. Братимили су тешки болесници здраве и пороцима неокаљане личности, да би и они оздравили. Оно је, као и кумство, било под окриљем св. Јована. Братимљењем у ту сврху, редовно уз верске обреде, настајало је вештачко сродство међу збратимљеним. Мушкарци су побратими као да су браћа, а женскиње су посестриме као да су сестре. У родбинском односу, оно што су поједине личности побратиму, односно посестрими, то су и другом побратиму, односно посестрими. Његова жена је побратиму снаха као што му је снаха жена рођенога брата. Он је посестриминим родитељима посинак, а они њему су поочим и помајка; посестрима је побратимовим родитељима поћерка, а они су јој поочим и помајка. Обљуба између побратима и посестриме сматрала се за велики грех, јер је братимство, као и кумство, крвно сродство које је настало на мистичан начин.

По народним песмама, било је довољно да се неко од парова позове на братимство па да се уздржи од скрнављења. Од неколико примера из народа, два су нарочито карактеристична. По једном, девојка је залутала у планини, нашла овчара, па га братимила: „Богом брате, Јово чобанине, изведи ме из горе зелене, одведи ме на воду студену..." Јово јој се за братство примио. Када се девојка умила на извору и освежила, онда: сину лице као јарко сунце — а Јован, видећи њену лепоту, рекне: „Да сам знао да си тако лепа, ја бих тебе за љубу узео." Девојка се заплакала, сузама је покапала камен: из камена гуја измилела, у недарца Јови умилела, итд. — очигледно зато што је пожелео да узме посестриму за жену (в. **суза**). По другом мотиву, младожења и невеста нису добили дете ни после девете године проведене у браку. Брижна мајка запитала је сина да ли је мушка глава, а он јој је одговорио: „Кад си мене оженила, мајко..., ја сам хтео обљубит јој лице (невести), ал' је она мене братимила, да живимо ко брат и сестрица." По таквом схватању, побратими и посестрима не могу да ступе у брак.

За побратима (посестриму) бира се личност која се болеснику јави у сну, или коју одреди врачара, или се чека намерник на путу или на раскрсници и позове: „Прими Бога и светога Јована, да отвориш роба (болесника) од гроба." Позив неће нико да одбије због греха. По предању, дошао св. Арханђео човеку да му узме душу, али човек побратими Арханђела, који није могао свом побратиму да узме душу, него му продужи живот још три недеље.

Братимљење се обављало на огњишту, прагу, дрвљанику, поред реке, али најчешће на незнаном гробу и у цркви. Приређивало се заклапањем и отклапањем болесника за непознати гроб. Ако је болесник непокретљив, онда се узимала његова десна чарапа, односила на непознати гроб, пунила земљом с гробне хумке, па се носила на место одређено за обред братимљења. За заклапање и отклапање болесника употребљавала су се путила (негве), којима се путе предње ноге у коња. У један

крај путила стави се болесникова нога, а у други чарапа са земљом узетом с гроба, па се оба краја заклопе. На тај начин болесник је привидно завезан за покојника, он је у његовој власти. Или: болесник се најпре уведе међу мртве, па се онда отме из њихове средине. Болесник и учесници братимљења ништа не једу и не пију пре обреда. Они су окренути истоку пре сунчева рађања. Тада се болесник или његов заменик обрати побратиму: „Прими Бога и св. Јована, отклопи роба од гроба!" Побратим одговори: „Примам Бога и св. Јована, отклапам роба од гроба!" — и отклопи путила. Тако се учини три пута. Побратими сркну вина, изломе погачу, умију се водом и пољубе у образе. Пошто болесник оздрави, позове побратима на част (гошћење) и даривање.

Други начин братимљења био је непосредно на гробу на исти начин као и код куће, само тада чарапу са земљом замењивао је надгробни крст или камен, а ако њих нема, онда дрво или шибље на гробу. Трећи начин братимљења био је поред реке. Тада се, место путила, стављао мали камен на болесника и, пошто се прими Бог и св. Јован, онда се камен баца у реку, па с њим и болест, да је вода однесе. Братимило се и на тај начин што се будући побратими или побратим и посестрима опашу појасом пред свештеником, који чита неку молитву и тако се обави чин братимљења.

По народним песмама, братиме се животиње и ствари: „Богом сестро, горо и планино"; „Богом сестро, тицо кукавицо"; „Збогом, сејо, звијездо преходницо"; „Богом брате, џевердане (врста пругасте пушке), немој мене ватром преварити."

Црква је народно братимљење санкционисала и обратила у црквене обреде. Место употребе камена, употребљавају се три крстића, место бахорења, свештеник чита нарочиту молитву за оздрављење, пошто болесника покрије епитрахиљом по глави. Братимљење у цркви назива се и причесно братимљење, јер побратими пију уместо обичног вина причесно (освећено), оно којим се народ причешћује уз пост. Ако болесник настави да болује, братимљење се понавља сваке непарне године од првог братимљења: „Трипут сам га Богом побратио."

У нашим старим требницима има нарочита молитва која се чита кад се ко с ким братими. По томе се може рећи да је у стара времена побратим знатно више поштован него данас. Црногорци се братиме у цркви и нешто им поп чита, напослетку пољубе крст. У Србији побратими постају на разне начине: кад ко у сну у каквој невољи рекне: „Да си ми по Богу брат!"; кад ко на јави братими кога у каквој невољи; кад ко братими кога у цркви, а то највише чине жене и девојке: кад се разболи жена или девојка, онда иза-бере неког младића и оде с њим манастиру или цркви, па јој он стави крст... а поп или калуђер чита јој молитву. Пошто оздрави, она зове младића братом а он њу сестром. Многи се назову побратими иако се нису братимили никако. Кад човек не зна имена намернику, онда му се обраћа: „Еј, побратиме! "

Као што човек у сну или на јави братими, тако се може посинити, посестрити, поочити, поматерити (по Вуку). п. ж. п.

БРАШНО. — Употребљава се приликом тражења скривеног блага. Место на којем се претпоставља скривено благо поспу пепелом или брашном, па сутрадан по трагу отиснутом у пепелу или брашну траже животињу коју ће на том месту жртвовати. Исто тако, ради заштите од чини и демона, сумњива места посипљу се брашном. Посебан значај придаје се новом брашну, односно првом тесту од новог брашна. Од првог теста, замешеног од новог брашна, начине крст на источним вратима, на горњем кућном прагу или изнад наћава, где служи као заштита или треба да утиче „да порасте пшеница до прага или греде". У неким крајевима од божићног теста начине крст на кућним вратима, на хамбару, на стајама и оборима.

Чајкановић објашњава овај обичај као профилактичну меру против душа које лутају у време Божића, наводећи да тесто уопште, као и хлеб, има спасоносну, мађијску снагу. Међутим у овим обичајима налазимо веровање у мистичну снагу одређеног брашна и теста — божићног теста, које према многим народним обичајима првенствено делује на плодност. Лице које је месило божићне хлебове намаже кошнице тестом, да се пчеле роје и да се не би губиле. Божићног теста даје се овцама које се муче при јагњењу, да би се лакше ојагњиле. У Хомољу жена нероткиња кад меси „повојницу", намаже се тестом по челу, а домаћина по носу, верујући да ће затруднети. По тесту чеснице гата се хоће ли бити родна година. Водом са остацима овог теста мажу воловима врат приликом првог орања. Негде на

пролеће умесе брашном које преостане после мешења чеснице мању погачу за прво орање. Обичај да се чесница меси брашном од жита из последњег снопа или жетвеног венца показује да плодотворна снага овог брашна и теста потиче од новог жита (в. **чесница**).

Квасац и тесто могу се урећи, па се стога мешење хлеба сакрива, а тесто „закрсти". Особито се настоји заштитити мешење обредних хлебова, на пример о слави или Божићу (в. **чесница**). ш. к.

БРИТВА. — Бритва се врло често употребљавала као заштитно средство против злих демона, невидљивих натприродних сила. Посебно се верује у дејство бритве са црним корицама (в. **хамајлија**). У Хомољу бритва за заштиту од демона припрема се на специфичан начин. На дан светог Вратоломе, старије жене припремале су бритву с корицама од десног рога црног овна, коју су стављале у тепсију са водом у дворишту за време помрачења („једења") месеца. Том приликом тихо су изговарале: „Кано што тебена, божја светлоношо, не могу ништа учинити небесни ђаволи и але, тако да не може никаква болештина ништа учинити онем над којем се принесе ова бритвица. Усили је, месече, ојачај је, месече, освети је, месече!" Ово се понавља три пута док траје помрачење. После тога жене се крсте три пута, а затим изваде бритву из воде и држе је сутра цео дан у недрима. На крају вежу је за појас и не скидају је све до смрти. Веровало се да оваква бритва има велику моћ и да ће проћи и најтежа болест кад се њом пребаје болеснику. Али таква бритва губи своју моћ чим промени власника, од тог тренутка постаје обичан нож (в. **нож**). н. п.

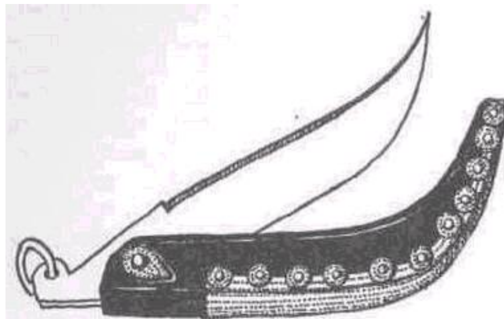

Бритва

БРКО је митски горостас; када иде, диже се олуја за њим; у његову брку има триста шездесет птичијих гнезда; лежи с главом у вереничком крилу, а она га биште. Мећедовић, други горостас, удари Брку својим буздованом у главу, а он прстом покаже вереници место на коме га је нешто ујело. Када га је Мећедовић и по трећи пут ударио буздованом, онда Брко дрекне на своју вереницу што га рђаво биште, а она му каже да га ништа не уједа, него га буздованом туче Мећедовић. Брко устане, а Мећедовић побеже пред њим, стигне поред неке велике реке и ту нађе људе на гувну, који га лопатом пребаце преко те он настави да бежи испред гониоца. Брко прескочи реку, па се натури за њим. На брду Мећедовић нађе сејача, који га сакрије у свој шупљи зуб. Ту је Брко изгубио траг Мећедовићу. п. ж. п.

БРОЈЕВИ стални су, по веровањима, магични, а запажени су као стални у природи (једно је Сунце, Месец, Земља, срце, ро-ђење, смрт и др.), два су ока, уха, руке и др.) итд. Због напретка, бројеви се држе у тајности, нпр. чељади, стоке, кошница са пчелама, насађених јаја под квочком и др. Не броје се звезде, не гледа се измерена тежина, мера измереног болесника и друго. Бројни пар (тако, **чифт**) су мужјак и женка, голуб и голубица, а непар (**лихо**) су бројеви који се не могу спарити. Непарни бројеви се често употребљавају за: насађена јаја, сватове, госте, погашен угљен у гатању, итд. Безбројно је звезда, лишћа у гори, траве на земљи, песка у мору, душа на небу. Кад се издају даће, за сваку наредну позове се један учесник мање, да би опадала жалост. Пратњу мртваца чини непаран број учесника. На мртвачком сандуку доње пречаге су у непарном броју. Демони наступају у множини у непарним бројевима. Лазарице иду у непарном броју. Кад се проси девојка, онда иде непаран број просилаца, да би се постигао успех. Невести долази у походе непаран број похођана. У областима Косову и Рашкој продавало се и куповало на „чифт" (пар). Куповале су се две лампе (домаће светиљке), иако је потребна

само једна. Такву продају и куповину објашњавају наши мухамеданци тиме што је Алах створио све на свету „на чивт". Стални бројеви заступљени су у народним веровањима и предањима.

један: бадњак се сече једним замахом; змја и ала ударе се само једном; један је Бог; у песмама: „И он гони један товар блага."

два: секу се два бадњака (бадњак и бадњачица); два брата близанца и два јунца првенца оборавају село; између две ватре или две запаљене свеће протерује се стока када се појави епидемија; гравидна жена не једе двожучно јаје или две слепљене воћке; двоје у исти мах не пију воду, не устају иза стола, не распирују огањ; младенцима се не даје ништа парно; у предањима: два анђела, брата, побратима, џелата; два срца имао је народни војвода Момчило.

три: с три зовине или дренове гранчице шара се чесница; три зрна грожђа треба окусити на Преображење; три су суђаје; три су обредна купања у човекову животу: када се роди, пред венчање и када умре; ако у току године умре двоје у кући, онда се верује да ће умрети и неко трећи (потрећити); три дана се не ложи ватра у кући када умре домаћин; у гроб се баце три камена белутка, да се мртвац не повампири; трећи дан улази зао дух у вукодлака, а змија испија очи мртвацу. Има три света: један на небу, други на земљи, трећи под земљом или негде иза мора. Виле имају три хлеба; у њиховој коси има три жућкасте длаке. Три пушчана зрна убијају демона. Херојисаним људима повећавали су се поједини делови тела на три, утројавали. Таквих људи било је у старој грчкој и римској митологији, па их има и у нашим народним приповеткама: три главе имали су Арапин, цар Тројан, Балачко и аждаја; Муса Кесеџија имао је три срца и троја ребра. У магији узима се вода са три брода, растоке, врела, и земља са три раскрснице. Гатара гаси три угљена, три сестре гоне болест, три калуђера дошла на вечеру. Пију се три здравице, три гутљаја обајане воде. Три пута се вукодлак прелива вином. „Без треће (здравице) нема среће."

Свака магијска радња обавља се три пута: удара чекићем о наковањ, куца о камен или зид (када се спомене болест или каква несрећа), дотиче дрен да се одржи здравље, крсти приликом гоњења демона, окреће невеста наопослено, обилази око култних предмета, гази и пљује метла уз три изговора: „Пала мука на медведа." Три пута се помера бадњак на бадњој ватри, гризе бадњидански колач, о Ђурђевдану пуца преко стоке. „Три пута Бог помаже." „И држаше велика (б)денија за три дана и три ноћи тавне." По предању, главна су три духа, које је црква санкционисала у свету Тројицу (отац, син и свети дух). Број три симболише три поколења: оца, сина и унука. О крсном имену (слави) палила се трокрака свећа. Три пута се окрећу обредни колачи. По народним предањима су: три виле, суђенице, сестре, царевића, кукавице, вражје длаке, вилењака, јабуке, чуда, струке бисера, вреће новаца, товара блага, итд. „Ваља сабља три царева града." „А на плећа три кавада жута, а по њима три ћемера златна," итд.

четири: по веровању, четири бика држе земљу на својим леђима, четири дирека држе ђаволову зграду. Човек убио четири ваши, па ископао благо; у хришћанству су четири еванђелска ступа. По предањима: „Марко и Арапин ћераше се четири сахата"; „на долами златне токе од четири оке". Пред своју смрт Марко Краљевић: „бритку сабљу преби начетворо; и четири главе посјекоше"; „даде хабер (вест) на четири стране".

пет: по предању, цар свих људи и животиња имао је пет душа, убијен је пет пута, умирао је пет пута и имао пет товара блага. „Пет си мојих брата погубио." Мушко дете носи сребрну наушницу (као хамајлију) пет година. У магији употребљава се пет биљних зрна.

шест: у предањима се често спомињу: шестоглави змај, шестокрили анђели. „Ево има шест година дана како тебе дворим, господару."

седам: по веровањима, има седам небеса, вилинских извора, дивова у пећини; аждаја има седам глава; седмог дана од нечије смрти издаје се даћа; вода узета са седам извора (бунара) штити од урока; детету се први пут обуку гаће у седмој години. У магији употребљава се мотика којом се није копало седам година; у басми се спомиње девојка седмакиња (седмо дете у родитеља), која је седморо деце родила. По предањима: „Чедо мушко од седам година." „Уплете му седам хамајлија." „Ја тавновах за седам година." „Рујно вино од седам година." „Седам дана преко сиња мора." „Бојно копље сломи на седморо." „На мркову седам грдних рана." „Јер је јунак у мајке просио још малену од седам година." „Просио ме Плетикоса Павле седам пута у седам година." Краљу Милутину родила се змија уместо детета, па се сакрила у дувар. После седам година, проговара змија из дувара...

осам: осмо дете (адамско колено) у родитеља је срећно за кућни напредак; осам дана је назатка ономе ко убије змију блавора (слепића), кога сунце затекне изјутра неумивена, када млеко покипи на ватри. У предању: Осам ковача кују топуз; када осмо јутро освануло...

БРОЈЕВИ, цртеж Милића од Мачве

девет: има девет небеса (по другој верзији: седам); Бог је на деветом небу; Богородица се успела на девето небо; петао од девет година снео јаје; девет змија убије блавор, а десета убије њега; ако се за девет година не види нека змија, онда се она претвори у змаја, што су вештице прешле за једну ноћ, старцу је потребно девет година; када нечиста вода пређе преко девет каменова, постаје чиста; сечиво наоштрено громовном стрелицом не тупи се за девет година; девет биља чува нероткињу да је муж не отера. У црној мађији употребљава се девет гранчица везаних црвеним концем; вода с девет бродова (места на којима се прелази река); спомињу се сестра бајалица с девет метала, девет невеста с девет мотика, жена с девет секира (да посеку бољку);

царевих девет брата отишли у војску, девет царевих кривоклетника; узима се од девет Стана и девет Марија вода, па се пије за девет јутара; вода за лечење болесника узима се са девет извора; гатара гаси у води девет угљена; употребљава се деветоро биље. У предањима: девет јармова волова нису могли да покрену мртвог цара Уроша; било је девет браће Југовића. Девет година: лежао болесник, била девојка код змаја, нико не посећује посечене хајдуке, храни син оца у бурету, гради се воденица; на деветом брду су виле и мртав змај; девет пута је већи него што је био за живота; под каменом девет дилбалија (кутија са магијским записима); болест има деветоро браће; кириџија гони девет ведара вина; змај с девет глава и деветоглава аждаја. Девет година родитељи не чују о свом детету. „Закукало девет удовица, заплакало девет сиротица, завриштало девет добрих коња, залајало девет љутих лава, закликтало девет соколова, и ту мајка тврда срца била..." „Осам паша бише и убише. кад деветог бити започеше..." Војвода Дојчин боловао је за девет година. „Донеси ми суве дреновине са тавана од девет година." Дозвала је девет другарица. Деветора врата отворила. „Ево има девет годиница како си ме удомила, мајко." Црногорци су предавали у завет крвну освету за девет година.

десет: „Градио бих десет манастира."

једанаест: „На Раду су једанаест ранах."

дванаест: дванаест срдаца имао је Грујица Новаков; толико је било ковача који су ковали топуз. „Кад ето ти дванаест Арапа." „Он се руком у џепове маши, те извади дванаест дуката." Марко не пије вино чим се пије, већ леђеном од дванаест ока. „И извади крстат свилен барјак, на коме је дванаест крстова." „На глави му чекркли челенка, баш челенка од дванаест пера." Цар Стјепан градио високе Дечане дванаест година. Девојка убила дванаест ваши, па ископала благо. Било је дванаест апостола. Дванаест жена, с децом у колевкама, одлазе роду убијенога, да га моле за опроштај и кумство.

тринаест: несрећан број. У Босни, ако домаћину дође тринаест гостију, позове суседа да не би остало на броју тринаест. У хотелима гости избегавају собу под бр. 13.

петнаест: „Лов ловио за петнаест дана." „У Илије млада оста љуба, млада љуба од петнаест дана."

шеснаест: „Млади Иво Сенковић нема ни шеснаест лета."

седамнаест: „Ал' ето ти слуге Милутина, на њему је рана седамнаест."

двадесет: двадесет година не сме јести никакав реп онај који жели да порасте. У предањима се спомињу двадесет товара блага. „На Солуну порез ударио..., по двадесет жутијех дуката." „У тамници двадесет сужања."

двадесет четири: толико главара иде на крвни умир братству из рода убијеног, да се братиме и куме и да тако смире крвну освету.

двадесет пет: „Двадесет пет главах уграбише, а мртвијех ни броја им нема."

тридесет: често се спомиње у предањима: тридесет товара блага, робе, конака (свратишта, преноћишта). „Путоваше тридесет конака, док дођоше под ломну планину." „Под шатором триест ђевојака, међу њима црни Арапине." „Још пропишта тридесет робова." „На долами тридесет путацах."

четрдесет: често се овај број спомиње у библијском предању, а преко цркве ушао је у народ: толико дана трајала је киша и од ње постао потоп; толико је Мојсије провео на Синајској гори; четрдесет година су лутали Јевреји по пустињи; спаљено је четрдесет мученика, итд. Четрдесет дана носи невеста венчани венац у недрима, да би постала гравидна; толико дана се крије домаћа светлост, да демони (вештице, суђаје и др.) не нађу кућу у којој је породиља с дететом; за то време крије се измерена детиња тежина; гравидна жена је нечиста четрдесет дана пре и после порођаја; за четрдесет дана од рођења детета сипа се освећена вода за његово купање; у четрдесети дан од порођаја невеста однесе дете у цркву. Четрдесет дана лута душа мртваца око свог бившег станишта или места на коме је издахнуо, па тек онда одлази; то време се не прелази и не прескаче његов гроб, да се не би повукодлачио. Људи у жалости се не шишају и не брију четрдесет дана. У четрдесети дан од смрти издаје се покојнику даћа. Лек од главобоље употребљава се за четрдесет дана. У песми: „Челенка од четрдесет пера."

педесет: ко преживи педесет година, треба му ставити обојак (или хлеб) на чело и убити га.

седамдесет: седамдесет травки лече седамдесет рана. Лисица има седамдесет памети.

седамдесеш седам: толико има вилинских извора у планини, лисичијих лукавстава, сватова, дивова у пећини, бродова (прелаза) на реци, градова, конака. Нека њива про-менила је седамдесет седам власника, који су имали имена Ћор-Јован; седамдесет седам хиљада Срба је погинуло на Косову.

деведесет: „С њима пију деведесет друга."

деведесет девет: деведесет девет биволских кожа; толико ока може висити о длаци којом виле одузимају живот.

сто (стотину) дуката добио сиромах за чаробну птицу; толико ока граха поједе баба; толико ударило громова. „Старац Фочо од стотину лета." „Дат ћемо ти коња још бољега и још прида стотину дуката."

двеста: толико година живео неки цар са животињским телом. Толико година имала мајка неког краљевића када се удала.

триста: чуда, ђавола, мука, калуђера, грехова (има на души); триста лаката изгореће земља у дубину; триста година било краљу Вукашину када се оженио; триста, без попа ништа.

триста седамдесет седам: толико има врела на планини.

девет стотина година жели старац да живи да би се наживео.

хиљада, тисућа је број који се употребљава и за множину: пратилаца, оваца, птица, итд. „За њих (пушке) даде хиљаду дуката."

БРУС је вилински дар. Не употребљава се од Туциндана до Малог Божића. У Горњем Подрињу, када наиђу облаци, брус и коса се изнесу пред кућу, да не падне крупа. Ако се брус стави под сто, онда, по веровању, није ништа укусно што се једе са стола. п.ж. п.

БУБАМАРА је шарена и врло кротка бубица, коју девојке стављају на кажипрст десне руке и говоре: „Полет', полет', бубамаро, откуда ће доћи сватови." На коју страну буба одлети, с те стране, верују, доћи ће сватови по девојку. п. ж. п.

БУКАВАЦ. — У Срему је било познато веровање да постоји биће-демон, слично вукодлаку (вампиру), које су називали букавац. Неки су га замишљали као чудовиште са шест ногу и квргавим роговима. По предању, он живи у језерима и великим барама. Ноћу излази из воде уз буку (отуда му назив), скаче на људе и животиње и дави их. Сличан му је дрекавац у Босни. н. п.

БУНАР. — Бунар је место на којем се или у којем се, према народном веровању, радо ноћу скупљају демони (ђаволи). Како се за поједине дубоке јаме и провалије веровало да је ту улаз у „доњи свет" (в. **јама**), појава хтоничних демона на бунару или у њему сасвим је оправдана јер и бунар би могао бити улаз у доњи свет. н. п.

БУЊИШТЕ. — По веровању, на њему се скупљају демони, нарочито вештице, на вечеру, па их посећују и душе покојника. Зато се буњишта избегавају, да се не би награисало (намерило). Врачаре врачају на њему пред залазак сунца и басмају болеснику да би оздравио. Пошто се на њега бацају отпаци, то се, по аналогији, бацају и болести (по Т. Маретићу). Буњишта се спаљују сваке године изјутра на Тодорову суботу, Младенце или на Благовести, Ђурђевдан, Јереминдан противу демона и змија. п. ж. п.

Кнез Лазар, XVII век, гравира

В

ВАВЕДЕЊЕ, 21. XI, сточари празнују да би им светица заштитила стоку од зверова. Тога дана нико не узима сечива у руке, међу њима и маказе, да се не би зверовима отварале чељусти. Устручавање у узимању сечива карактеристично је и за мртвачке празнике. У селима јужног Поморавља нероткиње одлазе у манастир Црковницу да у њему преспавају ноћ, па онда верују да ће остати гравидне. У селима Тимочке Крајине гата се: ако на Ваведење пада киша, онда ће бити родна година, а ако је ветровито, биће неродна. п. ж. п.

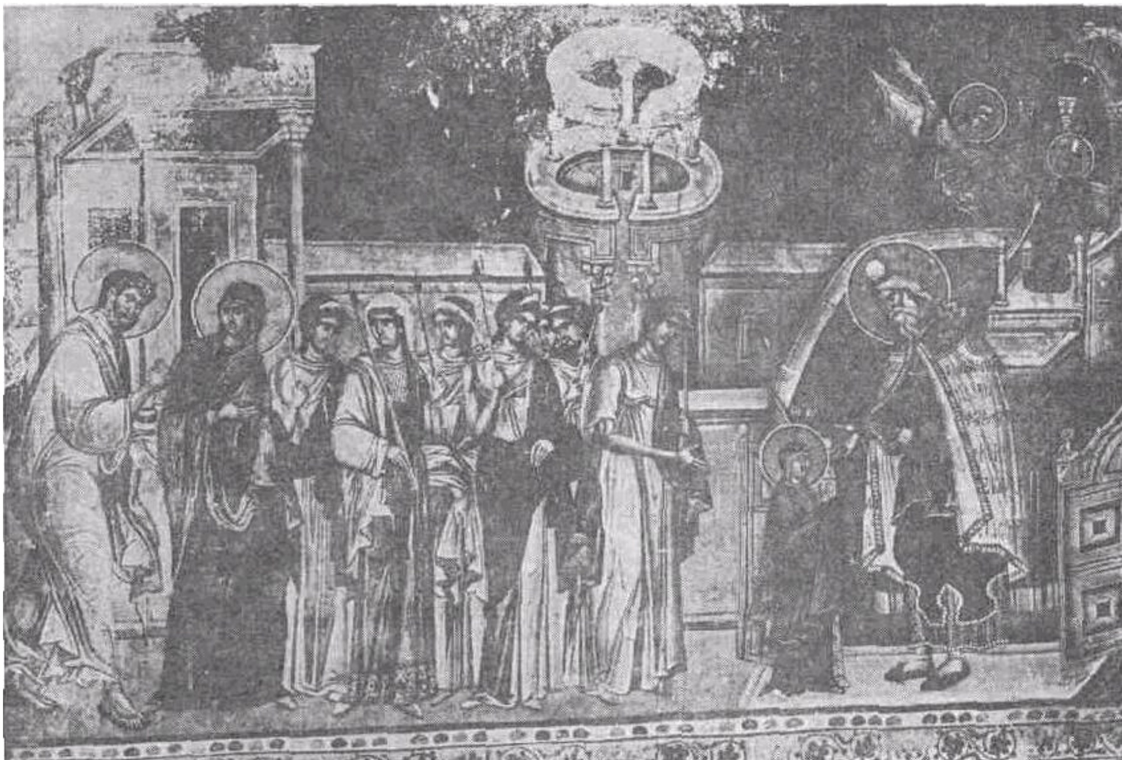

Ваведење, Краљева црква у Студеници, 1314 (фреска)

ВАДА је пећински дух који плаши посетиоце пећина. У страху пред њим, срж се леди у костима. То може бити и ноћна приказа, која не наноси никаква зла. п. ж. п.

ВАМПИР. — Вампир (вукодлак, вапер, лампир, лапир, лампијер, вук, вједогоња, једогоња, тенац и друкчије) је мртвац у којег уђе „неки ђаволски дух" и устаје из гроба огрнут белим покровом. Он иде по кућама, прави буку, гњави људе и пије им крв. То исто чини и напољу. Неки људи се могу повампирити још за живота, али по правилу то постаје тек после смрти. Мисли се да вампир више личи на надувену мешину него на човека, или да му је тело покривено длаком као у вука, па га зато и зову негде вук и вукодлак. Он нема костију, пун је крви и увек црвен. Има велике очи и дуге нокте.

Вампиру (вукодлаку) сродни су или истоветни по особинама: **букавац** (веровање забележено у Срему), који се појављује ноћу и дави људе; **дрекавац,** који има шарено дугачко и танко тело као вратило, појављује се ноћу на гробљу и по селу, дречи разним гласовима, као јарац, мало дете, мачка итд., и боји се паса. У Херцеговини је **плакавац;** он ноћу обилази око куће своје мајке и плаче страшним вриском малог детета. Верује се да исто изгледа као и вампир, само што је мали, јер постаје од детета које је мајка (чедоморка) удавила. **Некрштеници** и **навије** у околини Пирота, **мацауро** или **мацируо** и **лорго** у Боки Которској, **свирац** из околине Врања и друга слична бића постају од деце која умру некрштена. И

они, слично вампиру, излазе ноћу и чине зла. Некрштеници сатиру малу децу и одузимају мајкама млеко, а нарочито су опасни у време „некрштених дана" (од Божића до Богојављења). Углавном исто чине свирац, мацауро и лорго. Свирац је у облику птице и врло мален, величине људске шаке.

Вампир се јавља у свако доба године, али највише зими (од Божића до Спасовдана). Редовно је обучен у одело у којем је сахрањен, а огрнут је белим покровом. Ако се вампиру одузме покров, не може се вратити у гроб, и тако се може ухватити и уништити. У Хомољу се веровало да вампира у селу прво осете пси, они се узнемире, бесно лају и настоје да се сакрију. После њих осете га коњи и волови, који њиште, мучу и хоће да провале обор и да се разбегну.

Веровало се да вампир не излази сваког дана из гроба. У околини Лесковца и у Кучима у Црној Гори држе да суботом вампир лежи у гробу. Неки вампири живе животом обичних људи, далеко од свога гроба, чак и у некој другој земљи, тамо се баве трговином или су месари. Али у одређене дане (обично су то мртвачки дани, нпр. субота, задушнице), по веровању, морају бити у гробу.

У вампира се претвара онај умрли грешник чија душа не може да оде право на „други свет", већ остаје у сахрањеном телу и способна је да излази из гроба и лута по свету. Мада се може повампирити и мушко и женско, старо и младо, ипак се веровало да се најчешће вампире старије особе, али жене много ређе него мушкарци. Верује се да ће сваки мртвац преко којег прелети каква птица или друга животиња постати вампир. Нарочито је опасна мачка, затим пас и миш. Стога се мртвац непрестано чува све док се не сахрани. Вампир постаје и мушкарац који се роди у крвавој кошуљици (плаценти), а женско вештица (в. **вештица**). И насилно умрли, удављени, обешени и убијени вампире се.

Вампир се појављује у најразличитијим видовима и на различите начине. Он се претвара у разне домаће и дивље животиње. Може бити невидљив, може се провући и кроз најмању рупицу, слично вештици. Вампир напада људе, гњави их и мучи, доноси болест, убија, сиса крв итд. Напада и стоку, дави је и пије јој крв. Он се креће само ноћу, у „глуво доба", а чим запевају петли, враћа се у гроб. Појављује се обично на раскрсницама путева, на гробљу и око њега, у својој бившој кући и у кућама својих рођака, а врло често и око воденица. Познато је да вампир може долазити својој жени и са њом полно општити. Веровало се да дете рођено из оваквог односа може познати вампира, гонити га и убити (в. **вампировић**). У источној Србији мисле да се вампир боји курјака, јер га само он може појести.

Различито се веровало колики је век вампира. У неким крајевима мисле да он може живети врло дуго, по неколико деценија, па чак и сто година. Постоји и друго мишљење, такође доста распрострањено, по којем вампир не може дуже трајати од 40 дана, што се подудара са веровањем код многих народа и племена да душа умрлог лута око куће и села извесно време и да се треба од ње заштитити.

Страх да се мртвац не повампири изазвао је разне мере предострожности. Једна од најважнијих састоји се у томе да се мртвац „начне", засече или прободе, док је још на одру у кући. Управо, за кога се сумња да би се могао повампирити, расеку му кожу на табану или који прст на нози; пресецају му тетиве испод колена или забадају глогово трње под нокте, а све зато да му се кожа не би могла надути. Од вампира се штити и молитвом, грдњом и физичким отпором. Као добра заштита сматрао се и крст. И ватра је средство за борбу против вампира, а посебно се плаши бодљикавих и оштрих предмета, нпр. чешљуге (Dispocus L.), секире, гребена, ножа црних корица и др. Али најбоља заштита је, свакако, глог (в. глог), тј. глогов колац или глогов трн, од којег вампир увек бежи и којим се најлакше убија.

Вампир се проналази помоћу црног петла. Истраживање се најчешће, ипак, обављало с црним ждрепцом без белеге, „одведу га на гробље и проводе преко гробова у којима се боје да није вукодлак, јер кажу да такови ждријебац неће нити смије пријећи преко вукодлака". Кад се тако пронађе гроб с вампиром, раскопа се и убија вампир. Обично га пробадају глоговим коцем или га спаљују, а ређе даве у води или негашеном кречу. Вампира може пронаћи и дете „рођено" од вампира и оно га може лако убити. Приликом убијања вампира, посебно се пази да оног који га убија не попрска његова крв, јер би се и тај човек могао касније повампирити.

Веровање у вампире је веома старо, раширено и познато скоро свим народима света. Међутим мало се где у Европи тако добро очувало као у нас, све до најновијег времена. Карактеристике вампира указују да је у питању манистичко веровање да душа покојника извесно време борави у близини своје куће. Живи страхују од душе умрлог и настоје да је се ослободе, зато се и предузимају многобројне

радње као предохрана или заштита. Ако пак не успеју у томе, настоје да после смрти униште материјалне делове покојника и најзад сам дух, односно душу, која се обично јавља у облику лептира.

Први писани подаци о веровању у вукодлаке-вампире у Срба потичу још из XIII века. Ту се наводи како вукодлаци прождиру месец и сунце и гоне облаке (в. **ала**).

Порекло саме речи вампир различито се тумачи. Миклошић ју је доводио у везу са турским **uber**. Чешки фолклорист Поливка изводи порекло из санскритског **vyambura** док неки други лингвисти мисле да је реч **упир** словенска, и да су је и Турци могли примити од Словена. Код Срба првобитни облик „упир" замењен је обликом вампир вероватно негде у XV или XVI веку, а крајем XVII века овај српски назив продро је и у западну Европу. н. п.

Вампирић. цртеж И. Живковић

ВАМПИРИЋ. — У вампиру, по народном веровању, налази се лептир-вампирић, који излази кроз уста. Понегде верују да има више тих лептира у телу једног покојника. Својства вампирића су иста као и вампира (в. **вампир**). Стога је, тобоже, приликом уништавања вампира најважније убити тог лептира, јер ако се деси да он побегне, узалудно је уништење тела. Лептир-вампирић способан је и даље да чини зло живима.

Познато је да у многим религијама лептир представља душу покојника, а у нашем народном веровању видимо да је то дух у којем су сједињене особине демона-вампира (в. **лептир**). н. п.

ВАМПИРОВИЋ је дете рођено из односа нормалне жене и вампира. Овако зачето дете, по веровању, има посебну способност да препозна вампира, тј. види га, може с њим да разговара и да га убије (в. **вампирче**). н. п.

ВАРИВО, в. **жито, варица.**

ВАМПИРЧЕ. — Према народном веро-вању, вампирче је дете рођено из односа жене и вампира (в. **вампировић**). Оно може видети вампира, разговарати с њим и убити га. Зато се, кад се тражио вампир, позивала она особа за коју се веровало да је рођена из таквог односа. Вампирче се, тобоже, може познати по томе што нема сенке. У једној народној приповеци прича се како је постојао неки вампир који је после заласка сунца одлазио у воденице и давио људе.

Ове напасти људе је ослободило вампирче, које је одузело вампиру покров, па су га без овог атрибута врло лако ухватили и убили. н. п.

ВАРИЦА се кува од сваког жита и варива уочи Вариндана (Св. Варвара, 4. XII). Обичај спада у круг божићних (новогодишњих), а до антиципације највероватније је дошло повезивањем са именом Варвара (Варвара — варити). Варица представља јело од разних плодова, у првом реду житарица, које по свом значењу и својом улогом одговара јелима од нових плодова, чију вегетативну снагу садржи у себи. По варици се пре свега гата каква ће бити летина. Ујутро на Вариндан, гледа се „с које је стране наврела, те на оној страни сеју жита оне године, јер кажу да ће онамо најбоље родити". Веровање да варица утиче на плодност откривају многи обичаји, као и речи које прате просипање варице по кући („Оволико људи, волова, бродова, коња, улишта, пила, коша, да се плоди плод и род"). Да се од варице очекује плодност, указују и следећи стихови:

Вара вари варице,
Да се рађу јарице,
И бијеле јагњице,
И ђетићи и јунчићи.

Мистична снага варице преноси се на људе, јер је мора окусити сваки укућанин, а у неким крајевима најпре старије жене и нероткиње. Негде варицу просипљу на кошнице, мећу је у со и дају стоци или њоме мажу воловима вратове. У неким селима Боке, са старим црногорским становништвом, варице су бацали на лозу, на маслине и воћке, а негде су на Вариндан поред варице спремали и хлеб типа чеснице (по улози и значењу овог хлеба). Овде се, у ствари, у два облика појављује паралелно исти обичај, јер варица у суштини има исто примарно значење као и чесница, која се у неким крајевима спрема брашном од сваког жита или се у њу меће по зрно сваког жита, „да жито добро роди". Као што се чесницом, која симболично представља усеве, преноси плодотворна снага усева на поља, на људе и на животиње, обичаји показују да се плодотворна снага жита у другом облику преноси и преко варице „од сваког жита и варива".

У неким крајевима источне Србије варице најпре дају кокошима, и то у кругу начињеном од конопца (према сличним обичајима, у кругу од вршаног конопца или оног у којем је донесена божићна слама), што указује да и овде кокоши примарно представљају житног демона. Негде се варица чува до Св. Игњата (Кокошињи Божић) и тада се даје кокошима, које се појављују у улози животињског полаженика. Укућани једу варицу тек пошто кокоши искљуцају своју. Како се већ у неким обичајима и веровањима у вези са последњим класовима и дозивањем кокоши, заправо квоцањем на Бадње вече, назиру елементи поштовања покојника и хтоничних демона, тако је и варица у разним приликама, на поједине празнике добила и значење мешовите жртве у плодовима (панспермија). Мешовита жртва понекад је обедна, када се једе заједнички (на пример, на Бадње вече или о подушју), или чешће даровна, када се просипа или баца на месту „где борави божанство или демон коме се жртва намењује".

Код Срба мешовита се жртва приноси и слави на Бадње вече и друге празнике зимског периода сродне са Бадњим вечером (Мратинци, Вариндан, Св. Игњат, Богојављење, Младенци). Она се често намењује и даје извору или реци, затим сиротињи, птицама, вуку, мечки, износи се на раскршће или на буњиште, обично пре сунца или по заласку. Слава, Бадње вече и остали наведени празници зимског периода посвећени су душама предака. Према општем веровању, у изворима и рекама такође се налазе душе покојника. Даривање панспермије просјацима исто тако значи жртву прецима, „јер је просјак, у оваквим случајевима, у ствари инкарнација претка," „прерушени предак." Претпоставља се да је и панспермија која се просипа по кући такође намењена душама предака. Раскршће и буњиште такође представљају позната места на којима се, по народном веровању, „душе радо баве". Из далеке старине мешовита је жртва позната и другим европским народима, а код словенских руска варица с медом представља типичну жртву покојницима.

Међутим многи наши обичаји у вези са панспермијом садрже и неки елеменат првобитних веровања о демонској снази вегетације и њеном плодотворном, а некад и заштитном деловању, на које су се касније надовезале представе о душама покојника, односно о подземним демонима и божанствима, који доносе плодност. Сем тога, и многи празници о којима се појављује панспермија нису само посвећени душама покојника, јер се у битним обичајима могу често сагледати и веома значајни

елементи поштовања природних сила, првенствено демона вегетације, као и многобројне магијско-производне радње. И најзад, панспермија се јавља и у друкчијем облику када се просипају суви плодови, или у редуцираном облику, када се јављају два или само један плод, обично пшеница, а понекад кукуруз. ш. к.

Св. Атанасије Велики (у средини) и Св. Василије Велики (десно).
Богородична црква у Студеници, 1209 (фреска)

ВАРТОЛОМА, 11. VI, апостол, народ га назива „Вратолома". Празнује се због вртоглавице. Зато се на његов дан не пење на дрвеће и на стрменита места, да се отуда не би пало и сломио врат; не купа се у рекама и не бућка млеко. Вартолома строго кажњава људе који раде у „оброчите" (празничне) дане: „Врти, Вртоломе, удри, свети Ђермане!"

У качерском селу Босуту има место Вртоломине, за које се казује да је некада туда прошао св. Сава и спазио орача на њиви на дан Вартоломе, па га укорио, а орач му одговорио: „Ко хоће да врти, нека врти, а ја ћу да орем!" Онда се његова њива проломи у провалију. п. ж. п.

ВАСИЛИЈЕ ВЕЛИКИ, 1. I, био је архиепископ, родио се 329. у Кападокији. У народу се мало зна за њега, јер се његов дан назива Мали Божић и Нова година. Па ипак у народу се спремају мали колачићи „василице", који се шарају помоћу три увезане цеви; стави се стари скоруп, па их пастири поједу код стоке. Понегде се василице дробе у млеко или се прже на масти. Има родова којима је св. Василије домаћи заштитник и прослављају га као крсно име (в. **васиљица**). п. ж. п.

ВАСИЛИЈЕ ОСТРОШКИ, 29. IV, је Василије Јовановић, епископ захумски и скендеријски (1639—1671), родио се у херцеговачком Попову, неко време живео у Оногошту (Никшићу). Народ га је за живота необично поштовао, а после његове смрти прогласио га за свеца, што је црква и санкционисала. Његове мођи чувају се у пећинском манастиру Острогу, по коме је и назван Острошки. Посећује га народ и из удаљених крајева о Духовима, и доноси му дарове. По легенди, светац је за живота често носио камење и бацао га „на гомилу". Кад је Омер-паша опсађивао Острог, било је опсађених

Црногораца. У једном критичном часу, опсађени затраже помоћ од свеца, а он им одговори: „Турци ће се невесели вратити натраг." Тако је, казује се, и било. Ко се закуне на његову ћивоту, оглашавао се за невиног. Свети Василије је домаћи заштитник родова који га славе. Он је заветан многим болесницима. У Острог долазе и лече се аутосугестијом хипохондристи. Немоћни стављају своје одело да преноћи код свечева ћивота, па га затим облаче у нади да ће оздравити. п. ж. п.

ВАСИЉИЦА је колач који се спрема за Нову годину. У Поморављу и источној Србији зову га и **васуљица.** Негде представља колач среће и у њега међу новац, негде мале округле колаче **василице** дају деци за покој душе умрлих, а негде чобанима да их поједу код стоке. Сам назив овог колача, као и неки детаљи обичаја, указују на везу са грчком **василопитом** и са новогодишњим колачем **басила** код Осета и Картвела на Кавказу. Назив овог колача, који се претежно јавља у источним и јужним крајевима, изгледа секундаран и вероватно је грчког порекла, јер „колач среће који се у нас меси 1. јануара и у који се меће новац или друго што не зове се свуда васиљица, да би се могао доводити у везу са св. Василијем", и затим: „у нас се понајвише колач среће нити зове васиљица да би именом подсећао на св. Василија, нити се меси о Св. Василију, већ на Божић или на Бадњи дан" (в. **чесница**). ш. к.

ВАТРАЉ. — Гвоздени ватраљ употребљава се као заштита од порођајних демона. Познато је да гвоздени предмети, по веровању нашег народа, имају заштитно својство. Ватраљ, поред тога, из додира са огњиштем стоји у вези са прецима — демонима који бораве око огњишта. Ватраљ од буковог дрвета којим су запретани божићни хлебови има плодотворну моћ. н. п.

ВАТРЕНИ ЗМАЈ. — За многе природне појаве народ верује да су некаква виша бића или демони. Наш народ назива ватреним змајем метеорите (болиде) који се понекад могу видети ноћу како прелећу преко неба (в. **змај**). н. п.

ВАТРА. — У веровањима свих народа на свету, ватра је имала значајну улогу. Веровања Срба у вези са ватром такође су многострука и имала су значајну улогу у религији и култу.

Вађење живе ватре помоћу притке у Бољевачкој Јабланици
(фотографија цртежа В. **Тителбаха**)

Због изванредних својстава ватре и жеље за објашњењем њеног порекла настале су многе легенде и митови, чију основу чине веровања о натприродном, божанском и светом пореклу ватре. Једна прича митолошке садржине у којој се објашњава порекло ватре записана је и у Срба. У њој се говори о воденици „Пландиште" (у родном месту Вука Караџића, селу Тршићу), у којој су живеле анатеме, фантастична митска бића. Кад је једном туда пролазио св. Сава, ушао је у воденицу и видео да између анатема гори ватра, за коју он до тада никад није ни чуо. Он их је прво упитао шта је то, а затим се распитао о својствима ватре. Уверивши се у корисне особине ватре, затражи од анатема да му је даду. Оне одбију његов захтев, јер ватра „није за људе". Свети Сава се после овога одлучи да украде ватру, и док је разговарао са анатемама, загори свој штап у ватри, а затим брзо крене даље. Кад је отишао, анатеме угледају да му се палица пуши и пођу да му је отму. Видевши да је у неприлици, св. Сава удари

штапом о камен и рекне: „У камен ватра!" Кад су стигле анатеме, виделе су да му је штап угашен и пустиле су га да иде даље. После неког времена, св. Сава укреше ватру из камена. По својој суштини, ова наша прича најближа је грчком миту о Прометеју, који краде ватру од богова и предаје је људима.

И порекло наших речи **огањ** и **ватра** указује на некадашње обожавање ватре као светиње. Објашњава се да наша реч **огањ,** латинска **ignis**, литванска **ugnis**, као и име староиндијског божанства ватре **Agni**, воде порекло из индоевропске старине. Такође се претпоставља да наша реч **ватра** води порекло од староиранске речи **atar,** која је значила пламен и свету ватру, још у светим иранским књигама Авестама. Али различито се мисли о томе којим су путем ову реч примили Словени. Реч ватра позната је свим народима у области Карпата у истом значењу као и код Срба, или као назив за прву ватру, пламен, односно огњиште. Исто тако, Албанци Геге имају реч **votr(e), voter** са значењем огњиште, а као старију форму Албанци Тоске имају реч **vatre, vater,** што значи прва ватра, згариште, оно што је горело. На основи ових чињеница, неки лингвисти су мишљења да су реч ватра преузели Власи од Албанаца, а Срби од Влаха. Други претпостављају да је у питању директна позајмица од Албанаца, овом се донекле прикључује и С. Тројановић, али он не искључује и старије порекло речи ватра у Словена. Наиме, он претпоставља да она може потицати још из словенске празаједнице, где су словенска племена могла реч примити од иранских племена.

Наш назив „жива ватра", као и израз: пламен **лиже**, **гута**, указују на могућност да је ватра сматрана за живо биће као и у других народа.

Из митског порекла ватре, по народном веровању, свакако проистиче њена мистична снага и култни значај. Зато је она поштована, обожавана и придавана су јој натприродна својства, исто као и месту на којем гори и предметима који су у сталној вези с огњиштем.

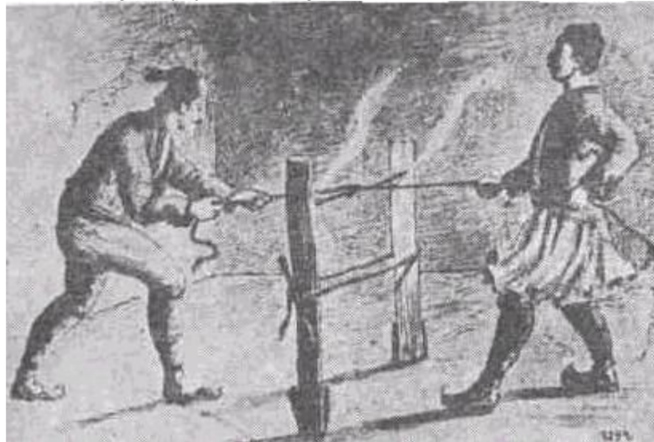

Вађење живе ватре на чекрк у Љубовији
(фотографија цртежа В. **Тителбаха**)

Пре свега, у народним веровањима, ватра је имала апотропејску и лустративну моћ против мистичних сила. Особито се приписивала велика снага „живој ватри", која се употребљавала за очишћење од злих демонских сила, као лечење и предохрана од болести. Најраспрострањенији начин за добијање живе ватре састојао се из трења два сува дрвета. Осим овог начина, она се могла добити још кресањем камена, ударањем чекића по хладном гвожђу на наковњу (тзв. „гвоздени огањ"), а и за дрво које запали гром сматрало се да гори живим огњем. Највећу мистичну снагу веровало се да има она ватра која се добије трењем дрвета о дрво. Али под којим условима, кад и ко може да **вади — извија** живу ватру, било је тачно утврђено и тога се морало строго придржавати ако се желео постићи успех.

Жива ватра се обично вадила лети, периодично или повремено. У ствари, чинило се то у одређене дане, обично на неки празник, али и онда кад се укаже потреба. Само извијање изводило се у „глуво доба" ноћи или пре изласка сунца. Они који су били одређени да ваде живу ватру морали су бити близанци или „једноданчићи" (рођени истог дана), или са сличним, односно истим именима. Негде се за тај ритуални посао одређују само невине особе: дечак и девојчица, момак и девојка; негде опет могу бити два мушкарца, и они који ваде ватру не морају обавезно бити невини. Трећи и остали учесници у обреду добијања живе ватре само су помоћници. На неколико дана пре вађења ватре, они који су

одређени за овај култни чин морају се држати посебно чисто, не смеју се свађати, а ако су у браку, дужни су да се уздржавају од полног односа. За време самог обреда, они који ваде живу ватру били су потпуно или делимично наги и цело време нису смели проговорити ни речи.

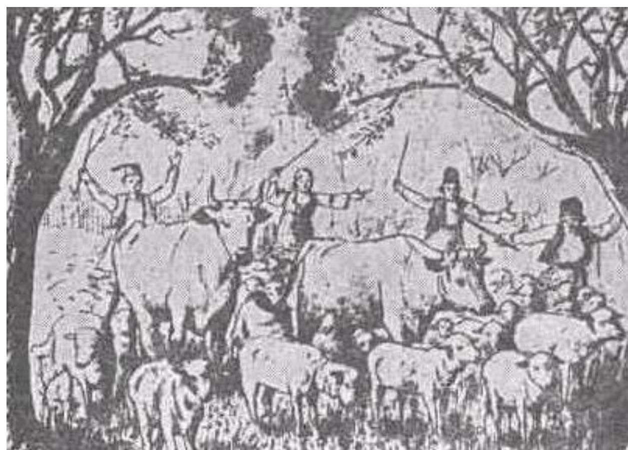

„Говеђа богомоља". Жива ватра подигнута на два дрвета у Азбуковачком постењу.
(Фотографија цртежа **В. Тителбаха**)

Вађење ватре се обављало на месту припремљеном за одржавање светковине, односно обреда са живом ватром. У близини неке воде (потока), кроз неко узвишење прокопавао се пролаз као мали тунел. Кад се извије жива ватра, њоме су се палиле ватре на источној страни прокопа, с леве и десне стране. После тога се кроз прокопани отвор протеривала стока и пролазили су људи са запада према истоку. Поред ватре стајали су они који су је вадили, или друге одређене особе са нагорелим палицама и њима додиривали стоку и људе који су пролазили, да се очисте од злих сила, односно да се заштите од болести. У овом магијском народном обреду учествовали су и свештеници.

По завршетку обреда, ватре се нису гасиле, већ је сваки домаћин носио по угарак на своје огњиште, да потпали нову ватру, где се даље непрекидно, симболично, одржавао живи огањ. На огњишту се ватра никад није гасила, осим кад се гасе све ватре у селу, управо непосредно пред вађење нове живе ватре, којом ће се упалити и нова ватра на огњишту, или кад неко умре у кући. Тад се гаси ватра на домаћем огњишту.

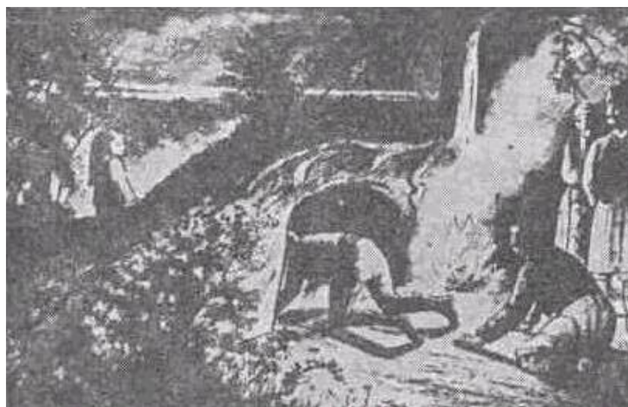

Провлачење кроз прокоп између две ватре у Бољевачкој Јабланици
(Фотографија цртежа **В. Тителбаха**)

Мистична снага ватре и њена култна улога у животу човека огледа се и у изузетном поштовању огњишта. Оно је било центар многобројних сакралних обреда и обичаја у кући. Огњиште је фетиш према којем сви изражавају дужно поштовање. Оно се сматрало за највећу домаћу светињу и њиме се заклињало: „Тако ми се огњиште мојом крвљу не угасило"; „Тако ми се огњиште на крсно име мојим пуњем (вином) не угасило." Огњиште, и ватра на њему, није се смело ни на који начин оскрнути. Уз ово треба знати да се веровало да је огњиште боравиште душа предака. У давној прошлости домаћи

покојници сахрањивани су под прагом или на огњишту. И нови члан породице — млада, кад се уводила у кућу, приводила се прво огњишту, центру домаћег култа, где ју је дочекивала свекрва. Одвођена је три пута, прилазила је огњишту, и љубила га, држала је ватру и вршила друге симболичне радње са предметима на огњишту, љубила вериге и преклад, гледала кроз комин и сл.

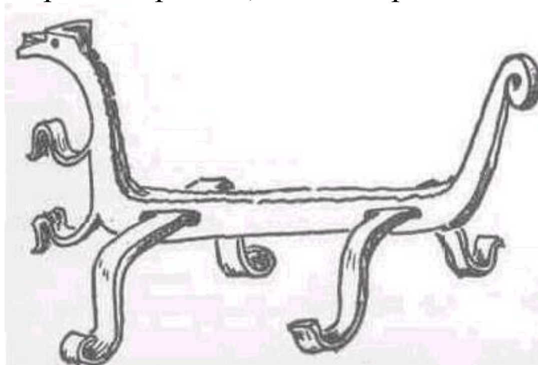

Преклад

Познато је да су стари Словени своје мртве спаљивали, чиме су им помагали, како су веровали, да очишћени оду на „онај свет". Као траг некадашњег спаљивања и очишћења „вечите куће" од злих сила, био је обичај код Срба да се у ковчегу или гробу запали мало сламе или се баци неколико жеравица, односно гроб се посипао пепелом или се кадио, као што се то чини и данас. н. п.

ВЕЗИВАЊЕ магично. — Стари културни народи ценили су Хераклов чвор и његов повољни апотропејски утицај на живот људи. Завезак и чвор имају, по веровању, магијску снагу коју има и круг, али с том разликом што се завезивањем духови и демони завезују, они су у завеску или чвору, а кружном линијом се штити простор и све што је у њему од спољашних напада духова и демона, који проузрокују болести, смрт итд. Магично везивање познато је у свим крајевима у којима живе Срби. Аналогно практичном везивању и одвезивању, магичним се тежи уклањању опасности и препрека или пак придобијању или заштити: у Шумадији женскиње увече завезује своје изувене чарапе и скинуту сукњу да тако преноће, јер ноћу долазе авети и траже оно што се дању носило; када се изгуби стока у планини, завезују се вериге, да би се завезале чељусти зверовима; на Бадње вече чобани пред спавање завезују своју обућу, да им преко лета стока буде на окупу, да се не растура; крпу судоперу, којом се опрало посуђе од масноће покладне вечере, однесе жена жмурећи у воћњак, завеже је о грану воћке и изговори: „Везујем јастребу кљун, канџе и очи да не хвата пилиће."

Уочи Божића везују се кашике и тако се везане држе три дана, да би се птицама грабљивицама завезали кљунови и канџе; када се биљка расађује, длаком јој се завеже корен, да би се примила; ако опада коса на глави, оба се палца на ногама завежу, па коса тобож неће опадати; ако жена не жели да рађа, завеже мужевљев учкур у онолико чворова за колико година не жели да роди; кад муж и жена немају деце или им се не држе, онда жена оде бајалици да јој завеже чаробне узлове (чворове) (везује их рукама за својим леђима), које жена носи уза се до порођаја; болесник од сипње (астме) оде на раскрсницу, па му се концем измере дужина и ширина и конац се завеже уз изговор: „Ја завезах крајчицу (сипњу) на овај конац." Кад иде крв из носа, ишчупа се длака из главе, завеже и закопа у земљу; конац или крпица узета са болесникова одела везује се за сеновито дрво или за она која су у близини култних места, да би болесник оздравио. Дете једноданче, живо, опаше се ланцем и закључа катанцем. Пошто се сахрани умрло дете једноданче, онда се на живом детету откључа катанац и скине ланац.

У Црној Гори стављале су се на мртваца вериге (могућно да се њима некада везивао); ако се на дан венчања младенаца завежу два младара (летораста), онда ће, по веровању, међу младенцима настати омраза; када девојка пође на венчање, она завеже врпцу у чвор на десној чарапи и, док је тако буде носила, тобож неће остати гравидна, а када чвор одвеже, онда ће зачедити; ако је жена рада да не рађа, узме мужевљев гаћњик (атрибут мушкарца) и на њему завеже онолико чворова за колико година жели да не рађа; ако жена жели да прекине рађање, онда после чешљања завеже своју косу; црвени конац

везује се малој деци око леве руке, да се не би урекла; на Ђурђевдан везује се деци црвени конац око врата противу болести; ако гравидна жена жели да посети мртваца, завеже мали прст десне руке црним концем, да би заштитила дете у утроби; жена распуштеница завеже конац у неколико чворова, па га веже болеснику око врата, да би га оставила грозница. Магијско завезивање примењује се и у тежњи да се купљени брав веже за своју корист; тако и рој пчела, невеста за младожењу, итд. Црвеним концем везује се крст од лесковине, да би престала суша. Не једе се из поврженог лонца, да се памет не помути. Када се нешто изгуби и жели да га други не нађе, онда се завежу три чвора и изговори: „Ја завезах ђаволу задњицу док ми ствар не нађе."

Девојка не сме имати на себи више од три узла (завеска), јер се не би, тобож, удала; невеста пред полазак на венчање одреши све завеске и чворове на себи, да би лако рађала; и на младожењином коњу не сме бити ништа завезано; у Црној Гори, кад муж и жена немају деце, гледају венчане одеће, да ли је нека пакосница што завезала на њима, па завеске дреше; у Власеници, пред свођење младенаца, невеста завеже девет „мртвих узала" (на чворове) на учкуру, које младожења обавезно одреши, умрлој жени расплету се витице, да би јој се муж опет оженио; у Левчу, пошто муж сахрани жену, при повратку кући одреши своју обућу, да би се лако оженио; кад девојка одива пође на венчање, не сме на себи имати ништа завезано, расплете косу на глави, а међу својим понетим стварима не сме бити ништа закључано, да би се лако порађала; ако сватови сретну кириџије (поноснике), онда првом коњу одреше узлове (везе), да би невеста лако рађала; на месту на коме се невеста порађа не сме бити ништа завезано; када се породиља тешко порађа, онда се на њој и на њеном мужу одреше сви чворови и завесци.

Обредним везивањем и одвезивањем посвећена су три дана у години: Детињци, Материце и Очеви (Очићи), који падају у трећој, другој и првој недељи пред Божић, управо у дане пред крај старе (соларне) године. На Детињце родитељи привидно завежу ноге и руке својој деци, да би их магијским завезивањем привезали уза се, а деца им дају припремљене поклоне (сухо воће, колаче и др.) да их одвежу. Тако су деца завезивала своју мајку (сада и сваку мајку познаницу по градовима) на дан Материца и оца на дан Очева. Првобитни поклони били су, вероватно, жртвени, а сада се дају оном који завезује и одвезује (по селима готово изобичајено). Везивање руку, ногу и доње вилице умрлом нема ритуалну улогу, као што то нема ни склапање његових очних капака. п. ж. п.

ВЕЛЕС. — Са именом бога Велеса (Волоса), заштитника стоке, код источних и северних Словена паганског доба, доводи се у везу брдо и заселак **Велес** у западној Србији, село **Велесница** на Дунаву и село **Велестоео** у Црној Гори. На извесне аналогије са Велесом указивало би и народно веровање да је св. Сава заштитник стоке (в. **Власов дан**). ш. к.

ВЕЛИКА НЕДЕЉА је седма седмица Великог (Ускршњег) поста, непосредно пред Ускрс. Ове седмице строго се пости, настаје строго испаштање гладовањем и избегава се брачна постеља. п. ж. п.

ВЕЛИКА СУБОТА, в. **субота**.

ВЕЛИКИ ПЕТАК, који се назива и **Распети петак,** а у Ресави и **Распорити петак,** је испред Ускрса. Строго се пости, а старије личности су и једноничиле, јела се нису кувала, осим коприва. То је дан Христова распећа, па се зато овога дана нису прихватали ексери и игле, да се не би позлеђивале Христове ране.

По веровању, у глуво доба ноћи за часак се земља затресе, воде престану да теку и ветар да дува. Домаћица рани у зору, обоји неколико јаја и на сваком, помоћу налепљеног воска, добије бео крст. У Срему се овога дана боје јаја у жуто, а у суботу у црвено. Јајима се омрси домаћа чељад на Ускрс. Тада свако чељаде прогута пупољак од леске, а то је врста народног причешћа. Не једе се бели лук; метла којом се помела кућа баци се преко потока. Уочи овог петка чињарице су подметале чини, па се чувало да се не нагазе. Ако преко дана падне киша, гатало се да неће бити шљива. По веровању ко умре на Велики петак, томе душа одлази у рај. п. ж. п.

ВЕЛИКИ ЧЕТВРТАК, в. **четвртак**.

ВЕНАЦ се вије од разног цвећа и зимзеленог биља, а сада се употребљавају и вештачки венци. По народној песми: „Кад изведу лепоту девојку, не гледај јој венце ни обоце, (јер су) венце кујунџије виле." Венац има кружни облик, што указује да је у веровањима добио магијску улогу круга. Има и лучних венаца, који су такав облик добили због нарочите употребе (славолуци и свадбени венци; испод њих се пролази). По свом саставу, облику, а под утицајем круга, венац је првобитно имао магијску улогу за заштиту од демона, тајанствених појава и радњи, а по шаренилу цвећа, њихова мириса и по облицима лишћа, добио је секундарну улогу: њиме се приказивала свечаност, победа, а приносио се и из пијетета заслужним људима и покојницима. У каснијем друштвеном контексту венац је добио разне симболичне улоге и ознаке.

Аналогно магичном кругу, венац у нашој народној употреби симболише Сунце. По једној народној песми, венац на девојачкој глави симболише сунчеву светлост, а у преносном значењу животну радост: она наставља живот породице младим нараштајем да се огњиште не угаси и кућа не запусти. Да би привукла снагу сунца, девојка уочи Ђурђевдана умеси колач у облику венца, па на празник гледа кроз њега у сунце. По једној народној песми, девојачки венац је од злата, сребра и жутог цвета невена. Сва три елемента у саставу венца подражавају сунце.

Упадљиво је да се биљни венци у нашем народу употребљавају од почетка соларне нове године (Божића), па углавном до Ивањдана (24. VI), управо до летње солстиције. О Божићу ставља се венчић на сваку кошницу, да се пчеле, приликомројења, не би плашиле и одлетале. Уочи Ђурђевдана или на Ђурђевдан пре сунца вију се венци од ђурђевог биља (ђурђевка, посвећеног св. Ђурђу) и млечике, да би стока давала доста млека, од врбових гранчица да би било домаћег напретка као што врба напредује у пролеће. Венац се ставља на улазу у двориште и тор и уноси у кућу; њиме се опасује ведро где се музе стока; кроз венац или кроз колач у облику венца музе се стока. Изјутра се стока протерује испод лучног венца, који се поставља на излазу из тора. Венац од биља узбраног на Биљни петак ставља се на врат првој ојагњеној овци или првој помуженој о премлазу; ставља се поред воде одакле се узима за пиће и домаће потребе.

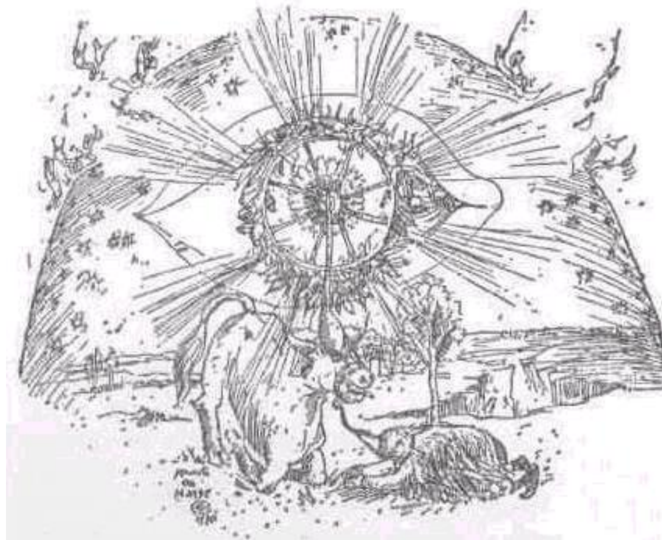

Венац, цртеж **Милића од Мачве**

О Тројицама (Духовима) изјутра црквени под је прекривен биљем на коме клече верници за време богослужења; од тог биља праве се венчићи, који се носе кући и стављају поред иконе или у одеће, да их заштити од мољаца, а девојке узимају биље с пода испод десног колена и од њега вију мале венце, па, пошто изиђу из цркве, машу њима на све стране и шапућу: „Богом суђени, ма где си, пођи брзо за овим венцем, јер ће он увенути, а моје лице прецветати"; увече ставе венац под јастук заклињући суђеника да дође док венац није увенуо. Спасовдански венац спомиње се у народним песмама: „Све девојке ружу беру, ружу беру, венце вију." У Будви поране младић и девојка, оду на брдо Спас, наберу цвећа, од њега извију два венца и ставе их на главе. Овог дана венцом се опасују краве, да би биле

млечне. Понегде се уочи Петровдана вију венци од Петровог биља и кукурека, па се стављају на зграде. Ивањдански венци симболишу сунце и његову светлост у пуној снази. Ивањдан је био народни празник летњег солстиција. Биље се бере уочи Ивањдана или изјутра пре сунца. Од њега се вију венци и стављају пред улаз у зграде, да штите од урока и болести. Болесно дете се провуче кроз венац, да би оздравило, а одрасли се купају у води у коју је стављен ивањдански венац.

За време пролећне суше, иду додоле од куће до куће. Оне, песмом и игром, изазивају кишу. Играчица додола има на глави венац од биља и цвећа. У једној краљичкој песми пева се младићу: „На руци му златан прстен, на глави му зелен венац."

Пред крај жетве ишчупају се три непожњевена влата или се узму из последњег снопа, па се од њих извије венац. Девојка га однесе на глави домаћину и успут пева, па га стави домаћину на главу. Он се чува за годину дана, а стари се искруни и његова зрна помешају са семеном за сетву.

Венци у магији имају магијску улогу. Девојка уочи Младог петка извије венац од бршљана, стави га на главу и изговори: „Зелени венче, ти ћеш се осушити ако ми не доведеш суђеника да те скине с главе," па га баци у реку и каже: „Пливај, пливче (пливачу), мој зелени венче, и допливај до Ђурђеве мајке (која има сина за женидбу)!" Затим провуче руке испод појаса, жмурећи набере биља и цвећа, исплете други венац, кроз њега гледа на завољеног младића и, ако јој се укаже прилика, обнесе га око њега, верујући да ће и он њу заволети.

Венци се употребљавају и у друштвеним обичајима. Кад се роди дете, онда се родитељима честита принова и пожели се да дочекају зелене венце свом детету (венчање). Пошто кум први пут ошиша мало дете, стави му нову капу и венчић на главу, пожели да порасте велико и да му, приликом венчања, држи венце. Раније су деца у свечаним приликама носила зелени венац на глави, који их је штитио од урока. Главе синова кнеза Лазара, Стевана и Вука (старији је имао око десет година, а други је био млађи), имају венце, како се то види на фресци из 1381. у манастиру Раваници, у Србији.

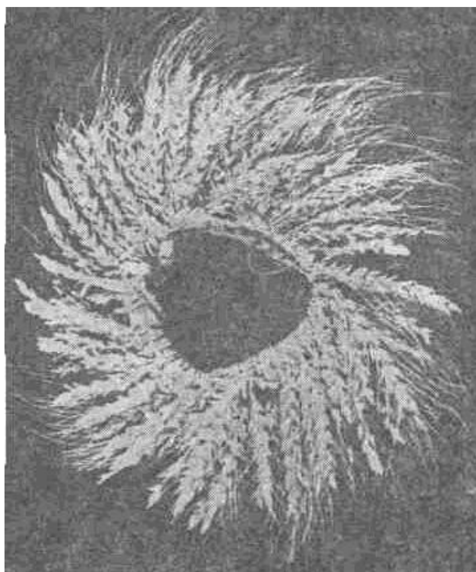

Венац од жита.
село Умчари код Смедерева

Две шипарице зарекну се да се друже и да живе у присној љубави као сестре, па се пољубе кроз венац од цвећа. Зелени венац на глави носили су младићи и девојке као знак да су спремни за женидбу, односно удају. У једној народној песми пева се: „Ви, младенци, зелени ви (вам) венци." По другој песми, девојка спремна за удају носила је зелени венчић на глави, јер се одлучила: „да пије вино црвено, да носи венац зелени и да љуби младог јединца."

У Кордуну девојке су носиле на глави венац од вештачког цвећа. На седељкама младићи су вребали прилику да завољеним девојкама скину венац с главе и да их тако придобију за себе. Приликом прошевине, младић је давао девојци венац и тиме означавао да је испрошена. У околини Шибеника каже

се за заручену (верену) девојку да је „под венцем", а у Шибенику „под круном", коју је добила од заручника. По улогама, венчани венац и венчана круна у црквеном обреду су синоними: стефанос означава владарску круну и круну верског мученика, а венци изабранике младенце који ступају у брак (отуда: венчање). Црква је народни венац заменила круном (дијадемом), али је задржала и народни венац, природни или вештачки. Немања је 1196. предао престо сину Стевану: „....и сам венчав јего" (крунисао га).

Народни венчани венац био је од витких лескових прутића, привезаних црвеним конопцем и искићених цвећем. У тимочким пределима искупе се девојке на три дана пред венчање младенаца на дрвљаник код младожењине куће, и ту, уз запаљену свећу која симболише сунце, вију свадбени венац и певају: „Вij се, венче, завијај се..." Када сватови стигну по девојку, онда одива девојка погледа кроз венац од смиља и босиља на младожењу, да би јој био потчињен. Девојка, пред полазак на венчање, рашчешљану косу спусти низ леђа (не сме бити сплетена ни завезана), на главу стави венчић, који у цркви размени с младожењом; у Мачви се девојци стави венац на главу с превесом, који се иглама причврсти за венац. У јужним крајевима Србије венчани венац је од лима, украшен цвећем, куповао га је кум. Венчани венац носи невеста за четрдесет дана од венчања, да би остала гравидна.

Од венчаног венца настала је, с додацима накита, невестина свечана капа венац (смиљевац, перјаница, а од ње коњга, џега). Такву капу носиле су невесте по свој Србији до пред крај XIX века, па и изван ње. Жене у млавским селима носиле су око 1826. неку врсту високе полукружне капе, а такву једну капу у облику венца нацртао је Ф. Каниц 1860. у околини Параћина. У Подрињу носила се сродна капа тарпош. Те невестине капе украшавале су се пауновим перјем са „окцима" за заштиту невесте од злих очију. Њима се појачавала заштитна улога невестиног венца од урока.

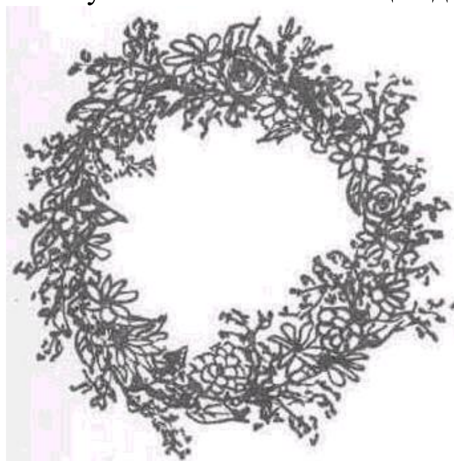

Цветни венац

Свадбени венац од биља и цвећа, лучног облика, ставља се на главни улаз у двориште или на улаз у кућу, испод кога пролазе младенци, законици, сватови и гости. И он је имао улогу заштите младенаца и сватова од злих духова, а сада се њиме означава место за скупљање сватова и место породичног весеља.

Кад умре девојка или младић, онда им се око главе стављао венац од цвећа. Венац се носио, па се и сада носи, испред мртваца, када се понесе на сахрану, и остављао се на његовом гробу. Значење венца („котача, воденице") на стећцима неједнако се објашњава: старији писци сматрају га знаком ратничке славе, млађи пак објашњавају да је покојник обећан праведнима у рају, а по најмлађим представља покојникову главу с венцом, јер се венац редовно носио на глави за живота, он је атрибут покојникове главе. Год. 1719. записан је међу вотивима Мазура у Пољској и венац од воска, који су спремали људи који су патили од главобоље, да би оздравили. Према томе, венац у мртвачком култу симболисао је покојникову главу, а сада се њиме изражавају његове за живота стечене заслуге. п. ж. п.

ВЕРИГЕ. — На Бадње вече у вериге које висе изнад огњишта забада се врх од бадњака, а на Св. Игњата најпре домаћица, затим полаженик и најзад свако страно лице које уђе у кућу забада у вериге шљивову

гранчицу. Уочи Св. Мрате, у источној Србији, клали су на кућном прагу црног петла, чију су главу, негдје и мало перја, вешали о вериге. У неким местима стављали су у петлов кљун покоју длачицу од сваке врсте стоке. Обичај би представљао жртву веригама, као фетишу домаћег божанства. На жртву хтонском демону указује црна боја жртве, околност да се жртва приноси увече и да се коље на прагу, под којим се замишљају душе предака. Длаке од сваке врсте стоке представљале би замену мешовите жртве у стоци, која је карактеристична за хтонске култове. По народном објашњењу, жртва веригама приносила се „да вуци не би клали стоку". Кад чобани изгубе стоку у планини, код куће везују вериге да би се везала уста вуковима. Уочи Св. Мрате или о Божићу, вериге везују пртеним концем „од вука" или „да би се вуковима уста завезала", што би значило да вериге представљају фетиш божанства које господари вуцима. На Божић пред ручак био је обичај да се свако чељаде ухвати за вериге и прекорачи преко ватре, а негде би тога дана нахранили кокоши у кругу начињеном од верига са огњишта. У Призрену младу су доводили у везу са веригама и тако је уводили у домаћи култ. У Црној Гори на покојника, док је изложен у кући, стављали су вериге узете са огњишта. По народном веровању, не ваља да странац покрене вериге. Вериге су атрибут св. Саве, а ушле су као празник и у народни календар, на место Часних верига апостола Петра (16. I). ш. к.

Вериге се често употребљавају у магији. Оне се износе из куће да град не туче усеве. На њих се преноси болест са болесника, да би сагорела или се осушила као што су вериге сухе. Када се испиле пилићи, ставе се у решето и обнесу око верига, да их не би грабиле птице. Око верига се трипут обнесе колач од леве руке према десној, да би се ватра на којој се парила пређа могла користити и за друге потребе. Вериге се не љуљају, јер, по аналогној магији, тада се и лађе љуљају на мору. На Божић се загризу вериге, да би зуби били здрави.

По народној легенди, некада су вериге висиле о небу и људи се заклињали стављајући руке на њих. Ако се заклиње кривоклетник, онда се вериге повуку према небу и тако означе кривоклетника. По верзији, некада су се цркве подизале на врховима брда, а њихове звонаре на врховима oближњих брда. Црква и звонаре биле су повезане веригама, на којима су се људи заклињали. Једном се догодило да се кум кривоклетник хтео да закуне на веригама, па су оне попуцале и од тада се на њима не заклиње. Свеци, који су имали вериге као атрибуте, примили су улогу божанства правде (в. **верижњаци**). Представа верига у народној орнаментици има, уз украсну улогу, и ознаку повезаности, верности и слоге. Ко хоће да унесе неслогу у кућу, тај узме трн, њиме дотакне вериге и тако се, по веровању, изазове домаћа неслога. п.ж. п.

Верижњаци, цртеж Милића од Мачве

ВЕРИЖЊАЦИ, 16. I. — Свеци: Сава, Петар и Хрисогон имали су свете вериге као атрибуте. Св. Сава и Петар разменили су своје вериге: Сава је дао Петру хладне, а Петар Сави вруће. Да нису тако учинили, онда би, како се казује, људи лети горели од прекомерне врућине, а зими се мрзли од великих мразева.

По веригама оба свеца, дознаје се да су Сава и Петар преузели многобожачку улогу неког божанства, вероватно правде (в. **вериге**). Један дан у години посвећен је светим или часним веригама (16. I). Тај дан узели су неки родови за прославу свог крсног имена (славе), јер су часни крст и часне вериге имали исту улогу. Косовско становништво празнује Верижњаке због куге, у неким селима пак због грома, а сточари их празнују због стоке. Они пре сунца захвате неначету воду на извору, па њоме попрскају стоку, а ратари жита у кошу, да би здраво презимили. Ко носи одело које је шивено на Верижњаке, верује се да ће погинути од грома. На Верижњаке везују вериге да би се завезале чељусти зверовима.

По предању, неки сиромашак посетио ћивот св. Саве у Милешеву и даровао му своје чађаве вериге. Калуђер избацио вериге из манастира, па се у том часу, казује се, затресао ћивот и свеће погасиле. Онда калуђер вратио вериге на своје место и од тог дана се празнују Савине вериге. п. ж. п.

ВЕСЕЛИЦА. — Овца која се о Божићу жртвује (в. **заоблица, божићна печеница**). У Грбљу се и чесница називала **веселица**. ш. к.

ВЕТАР. — Поветарац се креће тихо у топле летње дане и освежава, а ветрови: олуја, кошава (северац) и бура дувају великом и снажном брзином, ломе гране, чупају дрвета из корена, обарају стогове сена, дижу кровове на кућама. Они гоне маглу, носе облаке, доносе кишу, град, крупу и снег. Неки ветрови доносе сушу, други пљускове, трећи болести. По неједнаким особинама ветрова, настало је дуалистичко веровање о њима: једни су добри, а други зли.

У народу се казује да је ветар велики божји дар. Да нема ветра, ухватила би се паучина од земље до неба и од ње људи не би могли да виде куда иду, па би главом ударали час о дрво, час о стену.

Одбијањем снажних ветрова о стене, дрвеће, шупљине напуштених градина, црквина, старих широких димњака и др. настају тајанствени звуци који се приписују промуклим гласовима демона. Те особине ветрова биле су људима дуго несхватљиве и загонетне, па им се приписивала чаробна моћ и веровало се да су у њима зли духови и персонификована невидљива бића (виле, змајеви, але, здухаћи, стухе, вештице и др.). Ветар југ је ожењено биће, има лепу кћер, за коју се боре западни и источни ветар. По народној песми: „Бура с југа слећела, да удари мећава; југ се бури брани, да он овце храни." Кад зафијуче ветар, онда чобани казују: „Прођи с Богом, путниче!"

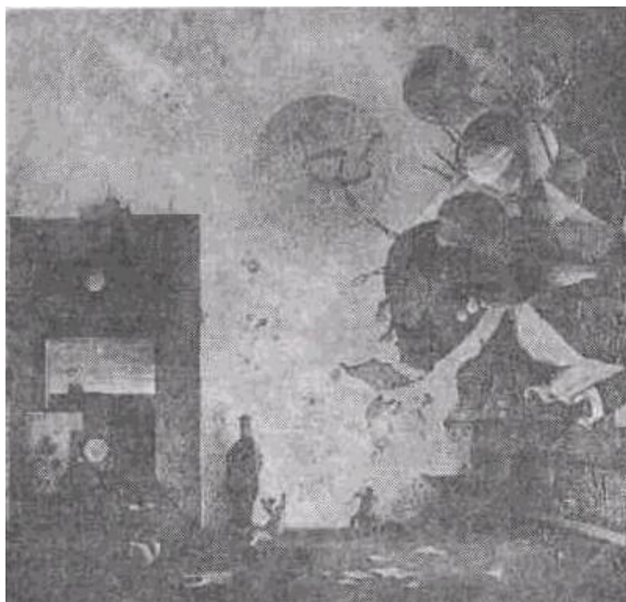

Из колекције „Девет бабиних укова".
уље Милића од Мачве

Ветрови су тајанствене хтоничне силе које на овај свет долазе из земље, из доњег света, кроз јаме и пећине. По другом веровању, ветрови излазе из тела мртвог змаја, а по трећем, из огромне аждаје, која

је негде на истоку: кад се сунце рађа, онда аждаја полети да га прождере, а св. Илија пуца громом у њене чељусти; аждаја штукне у воду, а сунце одскочи од земље. Зато што не може да зграби сунце аждаја шмикне кроз нос и тако постане ветар.

Постоје тихи ветрови који се крећу по тлу земље и доносе болести. То су: полежак, копиљак, нагазни, црвени, бели, модри и жути. Они се увлаче у људска и животињска тела, а покосник продире у коштану срж. Ко „набаса на смућене ветрове", којих има највише у гробљима и по раскрсницама, тај се мора разболети. У Горњој Пчињи падајући ветрови називају се бесни; они се деле на беле и црвене, имају некакву силу, задахну човека или животињу и они побесне.

По ветровима се гата: ако за време рата дува северни ветар, онда је то знак да ће победити Турци, а ако дува јужни, победиће хришћани. Ветрови се крсте (укрштају) на Крстовдан (5. I), и онај који надјача дуваће преко године. Највеће олује су за време великих врућина, које падају око дана св. Илије (20. VII). Они се стишавају када се у ветар баце нож, виле и рогуље. У Гацку, када ветар јако дува, баци се у ватру део одеће, да би се стишао. Ово је остатак некадашње људске жртве божанству ветрова. У таквим приликама људи се моле свецима заштитницима од злих и снажних ветрова: Трима јерарсима (30. I), св. Павлу (30. VI), Атанасију (18. VII), Пантелији (27. VII) и Стевану Ветровитом (2. VIII) (в. **вихор**). п. ж. п.

ВЕТРОВЊАК. — Веровало се да градобитне облаке предводе душе покојника или некаква натприродна бића, што је у основи исто. Тако су у Србији често те „предводнике" облака називали ветровњаци, док су их у Лици звали виловњаци и времењаци (в. **ала**). н. п.

ВЕЧЕРЊАЧА је назив за планету Венеру када се појави као вечерња „звезда" (в. **Даница**). н. п.

ВЕШТАЦ, цртеж И. Живковић

ВЕШТАЦ. — Вештац је мушки пандан вештици. У народу, изгледа, није било развијено веровање у вешце, нити су им улога и изглед потпуно јасни као што је то случај са вештицама. Стога, вероватно, ни испитивачи народних веровања нису том питању посветили довољну пажњу па се данас о вешцу не може ни рећи ништа више. н. п.

ВЕШТИЦА је жена која помоћу извесних средстава (мазањем „машћу") може да се претвори у лептира или црну птицу (кокош, ћурку, и кучку) и да лети ноћу куд год зажели. По другом веровању, из жене-вештице, док спава, излети „дух" у облику једне од поменутих животиња и лута (лети). Вештица се скоро редовно замишља као стара и ружна жена, а и у првом и у другом облику наноси зло људима.

У Херцеговини се веровало да вештица постане она жена која се „зачедила у зли час или уочи каквог великог празника", али може је томе научити каква стара вештица у току свог живота. Рађа се у крвавој кошуљици (плаценти), али вештица постане тек кад остари, а као млада је мора (в. **мора**).

Вештица највише напада људе, а особито младу и напредну децу и „изеде" их. То чини обично тако што некаквом „чудотворном" шипком отвори груди и извади срце, које поједе док дете или одрастао човек спава. Они које је вештица „појела" умру одмах или живе неко време, односно како им је досудила док је јела срце, и умиру онаквом смрћу какву им је наменила. У многим крајевима, а посебно у Црној Гори и Херцеговини, верује се да вештица може наносити зло и уништавати само своје сународнике и пријатеље, а да непријатељима и потпуно туђим особама не може ништа нажао учинити. Народна пословица вели: „Куд ће вештица него у свој род", или: „Обрнуо се као вештица у свој род." Вештица у **Горском вијенцу** говори:

Зла мрзноме чинит не можемо;
Ако нам је мио или својта,
Траг по трагу његов ископамо.

У народној песми, чобанин Раде говори:

Вештице су ме изеле:
Мајка ми срце вадила,
Стрина јој лучем светлила.

„Црногорци држе да она жена која хоће да буде вјештица мора најприје своје дијете изјести, па онда може и другу дјецу јести." Вештице имају зле очи, којима могу устрелити. У Срему коњобарка је вештица тако силног погледа да човека њиме обори с коња. Исто се тако у Херцеговини верује да има вештица које могу очима устрелити човека на коњу те да одмах мртав падне. Поред тога што море људе, вештице нападају и стоку. Оне чине помор и изазивају боловање стоке и одузимају јој млеко. Могу водити облаке (в. **ала**) који потуку поља, а и друга чуда могу чинити. Кад лете ноћу, обично јашу на метли или вратилу од разбоја.

Вештице одржавају тајне састанке ноћу и у различито доба године, али у одређене дане, нпр. на Бадње вече, првог марта, о јесењој равнодневници итд. Најчешће се скупљају под каквим орахом или на њему, затим на гувну („на пометеном гувну", „на мједеном гувну") и на крушки. Место њихових састанака обично је врло удаљено од сталног места боравка нормалног овоземаљског живота. Да би жена-вештица добила облик и својства вештице, обично мора претходно да се намаже извесном машћу и да изговори неку мађијску формулу. Вештица у **Горском вијенцу** вели:

Ми имамо једну траву за то,
Па ту траву у лонац скувамо,
Из лонца се редом намажемо;
Иза тога будемо вјештице.

У Херцеговини се верује да је ова маст од људског сала, дечје крви и још неке траве скуване у лонцу. Припремљену маст чувају сакривену обично на огњишту и до ње се не долази лако. Увече, кад сви укућани легну, вештица устане, свуче се гола, узме некакав штап, њиме удари неколико пута по прекладу и говори као да ваби овна. Тад из преклада излети црн лонац, она узме руком маст из њега и намаже се по целом телу. Затим изговара мађијску формулу, претвара се у вештицу и одлази на састанак кроз „баџу" — отвор на крову куће, димњак, кључаницу или какву другу рупу на кући. Ова маст и мађијска формула могу учинити да и оне особе које нису вештице доспеју на састанке вештица, само је морају правилно употребити и изговорити одређене речи, иначе зло по оног ко то покуша а не учини како ваља.

Различито се мисли о томе шта раде вештице на својим састанцима. По неким причањима, ови састанци су колико фантастични толико и наивни, нпр. вештице се часте за златном трпезом и из златног посуђа најбољим јелима. Међутим, по другима, ови састанци су чак и стравични. На њима се договарају како да нанесу некоме какво зло или чак о жртвовању сопствене деце или кога из рода. „На састанцима разговарају колико је која џефердара о клин објесила и мајака у црно завила", тј. колико је мушких глава уморила.

Виле крунишу Бранка, Новак Радонић.
Народни музеј Београд, уље

Страх од вештица нагаао је људе да се штите од њих. Како оне најчешће нападају децу, често су се права дечја имена крила или су им се давала таква као Вук, зато што се вештице плаше вука. Иначе, вештице на-падају на људе у одређене дане, на покладе, првог марта, о јесењој равнодневници. Уочи тих дана, људи, а нарочито деца, мажу се белим луком, који се сматра за веома снажно средство у одбрани од вештица, јер оне никако не подносе његов мирис. Исто тако добро је уза се имати и какав оштар предмет, нпр. нож. Вештице беже и од других непријатних мириса, од дима за-паљеног ђубрета или од смрада коже која гори. Добра је заштита и глогов колац, који се у неким крајевима Србије држао у кући. У Херцеговини изврћу вериге наопако, да вештице не би могле ући кроз оџак у кућу. Оне се боје и да буду откривене, тј. да се сазна да су вештице те да буду кажњене. Поступци према женама за које се веровало да су вештице различити су. Каменовали су их» бацали у провалије, спаљивали, утапали у воду. Али вештица може бити опасна и после своје смрти, зато је потребно да јој се ножем црних корица пресеку тетиве из-над пета и испод колена како би се онемо-гућила за даље дејствовање. Најзад, вештица може постати нормална и безопасна жена ако се сама открије, исповеди и заветује да неће чинити зла. Порекло веровања у вештице можда је у вези са обредима који су захте-вали и људске жртве; нарочито су била погодна деца и млађе особе. Синкрети-змом са култом мртвих и разним веро-вањима о души, селекцијом и редукци-јом лштолошке садржине вештице, уобли-чила су се веровања сачувана до наших дана. н. п.

ВИДОВДАН, 15. VI. — И сада има тра-гова у српским народним веровањима о многобожачком божанству Виду. Уз веровања, очувало се његово име и дан празновања. Они који болују од очних болести обраћају се св. Виду да их извида (излечи). На Видовдан бере се биљка видовчица, која

је посвећена св. Виду и има његово име, па се њоме лече очне болести. У Црној Гори и Херцеговини уочи Видовдана палиле су се испред кућа ватре од сламе и сухог грања, прескакали су их младићи и девојке (ове с венцима на глави) и говорили: „У име Бога и светога Вида." То је несумњив остатак опште народне свечаности дочекивања дана многобожачког божанства видара (лекара), који је, по каснијој наивној народној етимологији његова имена, задржао само улогу лечења вида (очију), а сва остала лечења пренета су на враче (лекаре), хришћанске свеце Кузмана и Дамњана (1.XI).

Неколико веровања и љубавних гатања употпуњују бледу слику празновања Вида. О Јелесијевдану (14. VI) се говори: „Јелесије просо сије, иде Виде да обиде (обиђе), што је никло да је никло, а што није нек' не ниче." Пре Видовдана се не једу трешње, а св. Вид у загробном свету не да трешње оној деци чије су их мајке окусиле од нове године а нису их поделиле туђој деци. На Видовдан, пре сунца, посећују се извори и умива се, пошто се у воду убаци биљка видовчица. Када се сунце појави, верници се, окренути истоку, крсте и говоре: „Виде, Видовдане, шта очима видео, то рукама створио." Код извора се остављају црвени конци, које нико не узима. У Босанској Крајини девојке уочи Видовдана беру црвено цвеће вид (видић) и „модро виду". Пред спавање цвеће ставе под јастук и изговоре: „О, мој Виде, виђени, о, мој драги суђени, ако мислиш јесенас (да је проси), дођи вечерас, у први санак на састанак." Онда се верује да ће се удати за младића који јој дође у сну. Изјутра на Видовдан девојке се умивају росом и беру расцветало пољско цвеће, завежу га у струк црвеним концем, однесу на брзак реке и потопе у воду. Сутрадан прскају струком младиће које воле (тако откривају своју љубав према младићима). Изјутра се готово обавезно износи рухо из куће да се проветри и да га сунце „види".

На Видовдан оживе предања о косовској бици, која се одиграла на Видовдан 1389., препричавањима и величањем косовских јунака (Обилића, браће Југовића и др.) и певањем уз гусле. Иначе се овога дана не пева, не игра и не весели. На Косову се казује да уочи Видовдана у глухо доба ноћи све реке потеку за часак црвено као крв, јер су многи ратници тог дана изгинули на Косову. У земљама северне Европе играло се у славу св. Вита на дан 15. јуна: играчи су водили коло три (или пет) корака напред, два (или три) корака назад. Такав начин култног играња најбоље су одржали Срби, али само у својим забавним играма.

На Видовдан кукавица престаје да кука за изгинулим косовским јунацима. Од 1913. уобичајило се да се на Видовдан спомену изгинули ратници у периоду 1912—1918. и да се дели јело и пиће за њихову душу. Тако се на Видовдан евоцира сећање па изгинуле ратнике. п. ж. н.

ВИДОВИДОСТ. — Ко превари ђавола да му узме црвену капицу, тај постаје видовит, па му ни ђаво ништа не може. По веровању, ако женско чељаде пренoћи голо на месечини, онда ће затруднети; тако зачето дете постаје видовито. Видовити постају и они који се роде у материчиној кошуљици. Такав човек или жена иду с вилама и знају више него други људи. Видовите личности виде оно што обични људи не виде, чују како трава расте, како птице и животиње разговарају, у треперењу лишћа и звиждању ветра чују разговор духова, итд. Они познају жене које су вештице, гатају и проричу народу, јер унапред предвиђају догађаје. И обичан човек може да постане видовит, али му је потребно да обави неку теургичну радњу. Он ухвати црну мачку, оде наг у глухо доба ноћи на раскршће, наложи ватру и, уз ћутање, скува живу мачку. Пошто се мачка распадне у врелој води, онда јој човек растави кости и, помоћу својих зуба, нађе једну која је магична и носи је уза се, па тако постане видовит, способан да опчињава, врача и да лечи. Видовити могу бити коњи и пси, јер предосећају несрећу, штету, нечију смрт, итд. п. ж. п.

ВИДОГОЈА — Видогоја је назив за вампира (в. **вампир**). У Котарима у Далмацији веровало се да су то људи с посебним својствима, који могу излечити болесника, али исто тако могу нанети зло као што га могу и отклонити. У Видогоје су очи урокљиве и људи се с њима нерадо састају да их очима „не устријеле". н. п.

ВИЛА. — Народна веровања и предања, посебно народна поезија, пуна су приповедања о вилама и људима који су, стицајем околности, тобож дошли у везу са овим митским бићима. Виле су, како их представља народна фантазија, натприродна женска бића. Њима се приписује изглед изузетно лепих и

увек младих девојака, које проводе живот далеко од људи, у води, на небу, у облацима, у планинама, пећинама, и увек су потпуно слободне. Поред многих својстава која немају обични смртници, често им се приписују и таква која их изједначују са људима. Поред осталог, оне имају моћ да се претворе у лабуда, сокола вука, змију и неке друге животиње. Ово открива њихову вероватну првобитну суштину, наиме, виле су, свакако, прво представљале духове природе, а касније, спајањем са душама предака и персонификацијом, дошло је до веровања каква ми данас познајемо.

Већ је поменуто да се виле редовно замишљају као изванредно лепе девојке одевене обично у лаке и прозрачне дугачке хаљине а некад су и наоружане стрелама. Описују се са дугом расплетеном косом светле боје, понекад и златном. Међутим, вилама скоро редовно лепоту умањују ноге, које могу бити: магареће, коњске или козје, па их зато крију. За неке виле се каже да имају и непријатан мирис. Оне су сујетне на своју лепоту и не воле да је ма ко лепши од њих. У Херцеговини „народ приповиједа да свака ђевојка одвећ лијепа подложна је уроку и зависти вилах, и гледају овакве ђевојке у чему покварити да није љепша од виле" (Вук).

Оне знају бити врло осветољубиве и завидљиве, нарочито кад су у питању особине по којима се неки људи изједначују са њима, нпр. ум, телесна лепота, лепота гласа и сл. Знају да праве сплетке и да завађају људе.

Виле имају крила и могу да лете, а према народној поезији, у коју су уткана и народна веровања, ако им се одузму „крила и окриље", оне постају обичне жене, без вилинске моћи. Негде се говори како су врло снажне и неустрашиве. Воле да јашу на јеленима и коњима. Ипак, и поред свих ових особина које им народна фантазија приписује, у народним песмама се приповеда како их поједини јунаци успевају да победе у међусобном двобоју. У познатој народној песми **Марко Краљевић и вила** говори се како је Краљевић Марко савладао вилу која је устрелила Милоша Обилића зато што је певао лепше од ње, и присилио је да му излечи побратима.

По правилу, виле су добре све дотле док их неко не наљути, чак помажу људима у невољи, особито јунацима са којима су и посестриме, као и заљубљеним младим особама ако их ове позову у помоћ. Исто тако, понекад јунаци помажу и вилама кад су оне у неприлици. Народ је у неким крајевима веровао да је на земљи владало благостање док је било вила, јер оне су милостиве према потиштенима и сиромашнима. Иначе, сматрало се да доносе срећу људима, да су правичне и да кажњавају неправде. Али виле могу бити и зле, нарочито кад их неко увреди. Тешко оном на кога се оне расрде. Довољно је да вила само погледа човека па да га устрели својим погледом. Виле се обично увреде кад им неко нагази на њихово коло (в. **вилино коло**). У народној песми се опева како је Сибињанин Јанко сакупио војску и одвео је „на игриште ђе играју виле" и тиме их увредио, па му зато вила из облака прети:

Макни војску са игришта мога,
Кунем ти се и вјеру ти дајем,
Кајаћеш се кад ме не послушаш,
Ја ћу твоју силу уломити,
Коњима ћу ти траву отровати,
На јунаке болест натурити,
Главобољу љуту срдобољу,
Сва ће твоја изгинути војска
Прије ноћи на игришту моме,
А тебе ће Турци ухватити,
Колико је у свијету мука,
На сваке ће тебе ударити,
У мукама ћеш испустити душу.

О постанку вила, односно њиховом рођењу, различита су веровања. Најчешће се веровало да се замећу из росе или неке траве, али и да су кћери првих људи Адама и Еве, које је Бог проклео. Међутим, у извесним случајевима виле могу учинити да и од женског детета постане вила.

Ако л' буде лијепа ђевојка,
Ми ћемо је себи прихватити,
У планине велике носити,
Обући јој крила и окриља,
Па ће бити нагоркиња вила.

Виле се заљубљују у младе и лепе људе, особито јунаке и чобане, са њима често ступају и у љубавне односе и чак рађају децу.

Ал' ето ти виле нагоркиње,
Она носи чедо под криоцем
Па га меће Јоци у ложницу.
Овако је чеду говорила:
„Ево теби твога милог бабе!"

Али своју љубав виле врло брижљиво прикривају и забрањују својим љубавницима да то открију. Онај који открије свој однос са вилом обично се зло проведе. Занимљиво је веровање да оне воле слободну љубав, а према браку имају одвратност;

Ја сам вила што се не удајем,
Вољела би теби робовати
Него с тобом дивом друговати.

У народном предању ипак има доста примера о браку између виле и обичног човека, али до тога увек, према веровању, долази на силу, кад мушкарац одузме вили „крила и окриље". Вила обично остаје у браку само дотле док јој се не пружи прилика да се ослободи и врати ранијем животу. Из љубавног односа или брака са обичним мушкарцем, односно змајем (в. **змај, јунак**) рађају се велики јунаци. Тако су рођени, на пример, многи јунаци који се опевају у народним песмама:

Венча вилу Вукашине краљу,
Два је њему породила сина:
Првога је Краљевића Марка,
А другога Андрију Нејака.

И Змај-Огњени Вук и Грујица, син Старине Новака, и Милош Обилић су рођени од вила. Али оне могу бити и помајке епским јунацима.

Што год има Србина јунака,
Свакога је задојила вила.

Веровало се да дете које одгаје виле тиме стиче извесна натприродна својства, управо да постаје велики јунак, сабља га не сече и зрно не бије, или постаје изванредна лепотица ако је женско. Отуда и легенде да су хероји нашег народног епоса потомци вила или да су их оне задојиле после рођења.

Како виле живе на различитим местима, по своме пребивалишту обично добијају и име, нпр.: водаркиња, бродаркиња, нагоркиња, пригорка, подгорка, загоркиња, планинкиња, пештеркиња, облакиња, баждарица (она која наплаћује баждарину — царину). Називали су их и по другим замишљеним особинама, нпр: златокоса, бела итд. Поред овога, виле у народним песмама имају и своја лична имена: Ангелина, Андресила, Анђелија, Ђурђа, Јања, Јањојка, Јованка, Јелка, Јерина, Јерисавља, Катарина, Коса, Мандалина, Наданојла, али вероватно је најпознатије Равијојла.

Виле особито воле да играју и певају, и у народу се веровало да су посебно добре играчице и певачице. Због играња и песме оне се састају обично поред какве воде (извора, језера) на шумским пропланцима, а некад у облацима и пећинама.

Усред поља зелено језеро,
Код њега су на састанку виле.
*
Све окрећу коло наоколо.
Ту имаде десет сестриница
И пред њима вила најстарија,
По имену вила Јерисавља,
Што окреће коло наоколо.
*
Многе су се виле састануле
У облаку, према жарком сунцу,
Окретале коло наоколо.

Виле су особито веште у лечењу, посебно тешких рана задобијених у бојевима. Лечење које оне предузимају састоји се у видању разним биљем које само оне познају. Оне видају и очи, обично чудотворном водом. Најзад, виле имају способност да проричу судбину. У познатој песми **Смрт Краљевића Марка** вила је прорекла Маркову смрт. И саме виле нису увек бесмртне, у више случајева се прича о њиховој смрти.

То изусти вила племенита,
То изусти, а душу испусти
И умрије вила изненада!
*
Трже Марко из потаје ноже,
Просу јој се низ планину дробе.
Врисну вила и клети га стаде:
„Ао, Марко, чуда дочекао
Јер погуби вилу и баницу
Од горице и језера бистра."

На основу поређења вила са грчким митолошким бићима, нимфама, сиренама и новогрчким нереидама, лако је утврдити извесне веће или мање сличности. Русалке руског народног веровања у много чему су истоветне са нашим вилама, а порекло веровања је у суштини идентично.

Што се тиче порекла имена, оно ни до данас није дефинитивно протумачено. Поуздано је утврђено да је врло старо и да га познају сви словенски народи. Први помен речи вила у Јужних Словена потиче из XIII века, а код Руса још из XI века. Више научника се бавило тумачењем те речи, али чини се да је Нидерлово мишљење, које се ослања на претходна тумачења, а посебно на Миклошићеву претпоставку, доста вероватно. Он је мишљења да је име вила настало од старог словенског корена речи која је означавала опседнутост, а да се само биће, онако како је напред дефинисано, формирало на Балканском полуострву знатно касније. Иначе, мишљења је да вила спада у категорију манистичких демона, али претпоставља и могућност синкретизма с духовима природе, што је сасвим исправно. Заправо, мисли да су оне првобитно представљале духове природе (ветра, облака) у коју су пренете душе предака. У млађим веровањима, виле, као и русалке, представљале су душе девојака умрлих насилном смрћу. Најзад, виле су потпуно персонификоване, а средина у којој стално бораве (облак, планина) представља природу из које су произашле. н. п.

ВИЛАЧ, в. **виленик**.

ВИЛАШ. —Вилаш је онај човек који постане вилин муж. Он сам обично нема никаква натприродна својства, ако их не стекне наклоношћу своје жене-виле. Уз помоћ виле може да учини извесне радње и дела која обичан човек није у стању да изведе. н. п.

ВИЛЕНИК. — 1.У Боки Которској вилеником називају оног човека „којега је вила била устријелила па га она сама и извидала и својијем му скутом ране завијала; потом је он посестрио и она му даровала биље да га не може нико преварити и да му жена рађа добре јунаке и лијепе шћери".

Сем тога, у народу сматрају да је виленик и онај „којега виле понесу или украду и у пећини га подране и дарују крилима и оружјем, а и сви они побратими којима оне дарују биље" (Вук).

2. Виленик (вилач) у Херцеговини и Далмацији је животиња здухач; то је коњ, во или ован што води борбу са животињама здухачима „прекоморцима" (из Италије). Од његове победе зависи напредак у стоци (в. **здухач**). н. п.

ВИЛЕНИЦА. — Жена за коју се верује да су је виле однеговале и отхраниле, или да су је обукле. Није познато да има каква натприродна својства, само се верује да су виленице, док су младе, по лепоти достојне вила. н. п.

ВИЛЕЊАК. — Свака вила, према народном предању, има по једног човека којег је још при рођењу усвојила, задојила и задахнула својом душом. Ти људи су необично јаки, слободни и чак дрски. Њих народ сматра за вилине синове и зове их **вилењаци**. Постоји веровање да су вилењаци и други мушкарци који су на неки начин доспели у везу са вилом итако стекли извесна натприродна својства.

Вилењаци су, по правилу, снажнији од обичних људи, неки знају да лече као и виле, други не могу бити уречени итд. Некад је довољно, да би неко постао вилењак, само да види вилу. Вилењаци су и љубавници вила, а оне воле само снажне, лепе и слободне људе. Деца рођена из односа вила са људима такође су вилењаци, као и она коју су оне одгајиле. н. п.

ВИЛИН ИЗВОР. — Људи верују да се виле обично састају поред неке воде (извора) и ту се договарају и играју. У Црној Гори су чести топоними Вилин Извор и Вилина Вода (в. **Вила, Вилина Вода**). н.п.

ВИЛЕЊАК, цртеж Милића од Мачве

ВИЛИНА ВОДА.—Поред назива Вилина Вода, има још и: Вилине Воде, Вилина Водица, Вилин Извор и слично. Све су то имена за планинске или шумске изворе са бистром водом. Некад се веровало да ови извори припадају вилама и да се оне ту ноћу окупљају на игру, те зато није добро ноћу долазити

на њих. Ако се већ мора ићи ноћу на вилину воду, добро је претходно некако огласити свој долазак, на пример бацањем камена, да би се виле склониле. У противном, по веровању, нежељеног посетиоца могла би снаћи неизлечива болест или каква друга несрећа. н. п.

ВИЛИНА КОСА.— За једну врсту траве (Cuscuta epithimum) у народу се веровало да је постала од вилине косе. н. п.

ВИЛИНА ПЛАНИНА. — У народу је добро позната приповетка у којој се спомиње Вилина Планина са многим изворима које нико не може пребројати. Ако неко ипак успе да их преброји, добиће цареву кћер за жену. Тајну о броју извора зна само вила. У предањима, Вилина Планина толико је висока да својим врхом дотиче месец. У њој су стабла од сребра, а лишће на њима је од злата. Једно дрво је од чистога злата, а лишће на њему је бисерно. То дрво припада свим вилама, под њим се оне окупљају лети те везу на ђерђефу. Ко им се тада приближи, одмах га очима устреле или претворе у какву животињу.

Планине су, по веровању, пребивалишта вила (божанстава и разних демона), а посебно врхови, који се сматрају за њихова зборна места. За многе наше планине народ је веровао да су настањене вилама, нпр. Мироч, Романија, Мосор, Перун и друге. н. п.

ВИЛИНО ГУМНО. — На брду Спас код Будве место на којем се некад скупљала младеж на Спасовдан зове се Вилино Гумно. Кад би се момци и девојке искупили, започињало је играње кола уз песму: „Добро јутро, б'јеле виле! и нама га дајте!" Том приликом су певане разне песме у којима су се помињале виле и друга митолошка бића. н. п.

ВИЛИНО КОЛО.— Топоним Вилино Коло среће се на више места. Редовно је за таква места везана легенда да су ту некад играле виле. Места која се називају Вилино Коло, Виље Коло, представљају круг или полукруг траве која се разликује од остале; негде је она закржљала, негде је друге боје, а негде бујна. Вилиним колом је народ називао свако место где би се такав круг траве појавио, посебно ако је то на каквом врху брда, пропланку у шуми или код неког извора. Исто се верује ако се на пољани појави круг од печурака. Народ се бојао да нагази на вилино коло, јер би онај који би ту наишао могао да се разболи или чак да умре. Понекад се у таквом „колу" нађе и какво узвишење. За то место веровало се да је било одређено за свирача који је свирао у гајде или какав други инструмент док су виле играле. н. п.

ВИЛОВЊАЧА. — Велика печурка за коју се веровало да расте на местима где су виле играле. н. п.

ВИЛОВЊАК, в. **виленањак, виленик и ветровњак.** н. п.

ВИНО као замена за крв неизоставно се употребљава у култу покојника: оставља се поред мртваца или се са њим сахрањује, вином се прелива покојник, место на којем ће се гроб копати или сам гроб. На даћи просипа се испод стола или на земљу, оставља се поред кандила. На Бадње вече оставља се на столу за покојнике. Употребљава се у обичају „братимљења", да би се болесник избавио од болести. Вином се напијају здравице о Божићу, о слави, о свадби, а упућене су врховном божанству и затим прецима. Вином се прелива бадњак. Приликом заветина, жртвује се посвећеном дрвету — запису. Оставља се на месту које се бира за градњу куће, а домаћин нове куће сипа вино кроз димњак. Вино се износи као жртва персонифицираној куги — „тетки". Употребљава се у народној медицини. ш. к.

ВИСОКИ СТЕВАН, деспот Србије 1389— 1427, син кнеза Лазара, владао српском деспотовином после косовске битке у њеним најтежим данима пред турским завојевањима. Иако је био турски вазал, он се вешто сналазио у односима с Турцима и Мађарима. Код извора реке Љига, у селу Баху, била је црквина којој су западна врата хват и по висока. Народ прича да је та висина измерена према узрасту Стеванову. Он је опеван у народним песмама. После трагедије на Косову 1389, Стеван је побегао у Русију, па после неколико година дошао с војском преко Мађарске у Србију, тукао се с Турцима, претерао их преко мора и за њима бацио свој буздован те рекао: „Кад овај буздован изишао на сухо, онда се и Турци вратили

амо!" — а буздован сам изишао из мора на брег. Утом се анђео јавио и рекао: „И ти можеш и коњ ти може, али ти Бог не да!" То је сликовит народни приказ тадашњег народног стања пред турским нападима на српску деспотовину, обавијен митским и хришћанским рухом (Т. Маретић).

Неке митске функције путујућег божанства пренеле су се на Високог Стевана. По предању, Стеван се прерушио у просјака, пошао по свету и просио. Све што је добијао давао је сиротињи. Тако, идући, стигао је пред царски двор. Царева послуга упитала га шта жели, а он одговорио да жели преноћиште. Послуга га одведе у неко мрачно одељење, запали воштану свећу да му се види, па оду цару и кажу шта су учинили. Онда цар нареди да виде шта ради просјак. Послуга се врати и спази да је Стеван запалио још једну дебелу свећу, која му је горела више главе, а она што су му је дали горела му је под ногама (упоредити: Сибињанин Јанко). п. ж. п.

ВИХОР је ветар који се креће у ковитлац, носи све што дохвати (прашину, лишће, сламу и друго) и врти у облику стуба. По веровању, њега покрећу зла бића и духови који, невидљиви, обитавају у ветру. У народу се казује да у вихору играју ђаволи, вештице, стухе и але. По другом веровању, у вихору су сватови ђавола који играју у колу. Пред вихором људи се крсте да би отерали ђаволе или се склањају да их вихор не захвати и говоре: „Вук (или мечка) ти на пут, трмка (купаста кошница) ти на главу, иди под лево колено, не иди на мене!" На вихор се пљује и баца камен, да се одбије. Кога захвати вихор, тобож, разболеће се. Вихор омета копање скривеног блага.

По предању, змај уграбио три сестре девојке и однео их помоћу вихора, једну себи а две својој браћи. По другом предању, неки цар брижљиво чувао три кћери, па их, пред удају, пустио да играју у колу. Али чим су се оне ухватиле у коло, наиђе вихор и све три однесе. По једној народној песми, вихор је узнео Христа на небо, а по црквеном предању, и св. Илија се узнео на небо помоћу вихора (в. **аждаја, ветар**). п. ж. п.

ВЈЕДОГОЊА, в. **вампир, здухач, једогоња.**

ВЈЕДОЊА, в. **вједогоња**.

ВЈЕТРЕНО БРАВЧЕ. — Вјетрено бравче (говече или овца) у ствари је здухач (в. **здухач**). Оно је, док дува ветар и док је небо покривено тмурним облацима, немирно и стално хода. Овакво „бравче осјети и вука и хајдука па стане букати и оглашује напаст". н. п.

ВЈЕТРУШНИЦА је жена из које, када заспи, изиђе дух (душа), па другима наноси пакост. Спомиње се у басми. п. ж. п.

ВЛАДИМИР (Јован), зетски кнез (22. V), заробио га македонски цар Самуило крајем X века и одвео у македонски град Преспу. По легенди, Владимир је придобио љубав цареве кћери Косаре, њоме се оженио и цар га вратио у Зету. После цареве смрти настао је раздор у његову двору. У дворској неслози пао је као жртва и кнез Владимир, у Преспи око 1016. год., па је ту и сахрањен. На његову гробу јављала се чудновата светлост, те је отуда пренет у Маријину цркву у црногорској Крајини. Око 1215. Епирци су му пренели мошти у манастир св. Јована (Шин Ђон) код Елбасана у Албанији, у коме и сад почивају. Култ кнеза Владимира одржао се до наших дана у црногорској Крајини. Тамо се сваке године првог дана Духова износи његов („крајински") крст пре сунца на врх Румије, уз велику народну свечаност. п. ж. п.

ВЛАСОВ ДАН (11. II) у Лужници и Нишави празнују за здравље волова. Тога дана сваки домаћин меси колач, који негде пререже свештеник, а од колача се обавезно давало и воловима по парче. У многим селима за овај су дан светили водицу као и за славу. У селима око Пирота одржавали су тога дана заједничко весеље. По мишљењу Нидерлеа, и у неким обичајима балканских Словена на св. Блажа пренесена је функција заштитника стоке старог словенског бога Велеса или Волоса. ш. к.

ВЛАШИЋИ, група звезда **Плејаде,** за које се обично верује да представљају седморо браће или шесторо браће и једну сестру. Свакој од седам звезда народ је дао посебно име, на пример: Мика и Миока, Рака и Раока, Орисав и Борисав и седми Милисав; или: Воле и Волета, Рале и Ралета, Миле и Милета и Мали Пржожак.

По народном предању, Влашићи се не виде од Ђурђевдана па до Петровдана, тако да својом појавом отварају лето а затварају зиму. „Ђурђевска зора Влашиће затвара, а видовданска зора Влашиће отвара", када се поново јављају у пуном сјају. Од Видовдана до Велике Госпојине, по народном веровању, Влашићи путују дању па се од сунца не могу видети. По њима се ноћу одређује време, а када се појаве са истока, народ каже: „Пробудила се квочка с пилићима." Када се Влашићи први пут појаве, обављају се или започињу одређени послови. Према једном податку, Влашићи се поново јављају уз вршидбу проса. Негде се верује да усеве треба сејати онога дана када се први пут виде Влашићи, па ће усеви добро успевати. Када о Петровдану грану Влашићи, иде се на косидбу. У неким крајевима божићну печеницу ставе на ватру када Влашићи зађу. О постанку Влашића у народу има више скаски, а по неким причама име **Влашићи** доводи се у везу са именом **Власи.** Ово народно објашњење изведено је секундарно по народној етимологији, јер, у ствари, назив Влашићи води порекло још из словенске старине, када се већ јављају називи **Власожилишти, Власожелци, Волосини** и сл. У руском називу **Волосожари** Нодило је претпостављао име словенског бога стада Волоса, који је био и бог душа. Код Срба се негде верује да су **Власци** душе умрле деце, што би могло упућивати и на литванску реч **véles** (pl. fem.) у значењу **imagines mortuorum**. ш. к.

ВО. — Одређених дана у години (Туциндан, Велики четвртак, прва среда Великог поста, среда Беле недеље, Трнова петка), по народном обичају, не ради се ради здравља стоке, а особито се нису смели хватати волови у јарам. У многим крајевима во је полаженик на Божић, којег негде зову Радован. За волове, особито за полаженика, о Божићу или о Новој години спрема се посебан колач или им се даје божићног хлеба (в. **полаженик животињски**). Негде на Бадње вече запале свеће на роговима вола дешњака, а негде воловима мажу врат јелом које преостане на Бадње вече, особито грахом. Саоне приликом сахране мртваца обавезно вуку волови. У народу се веровало да говеда оплакују доброг човека, а у неким крајевима за домаћиновим спроводом терали су и говеда. У Лужници и Нишави Власовдан (11. II) празнују ради здравља волова. Тога дана сваки домаћин меси колач, који негде пререже свештеник, а од колача се давало и воловима. У многим селима за овај дан светили су водицу као и за славу, а у селима око Пирота одржавали су тога дана заједничку свечаност.

У околини Власенице, када би отпочела олуја, сељаци су говорили: „Врати, свети Саво, своја говеда из нашега села..." Олују и град, по народном веровању, доводе душе утопљеника и уопште оних који су умрли неприродном смрћу. Према томе, волови би у овом случају представљали такве душе које воде градобитне облаке. (в. **здухаћ)** ш. к.

ВОДА. — У нашем народу се вода замишља као свако живо биће. Она се у обредима поздравља и позива: „Водице, побогу сестрице, однеси моје грознице." Приликом вађења мазије (гвожђа) из вреле воде, свештеник се обраћа води: „Водо, кумим те небом и преклињем земљом, поштеди праву душу од живога огња" (мазије). Када вода пред кључање почне да зуји, онда је треба уклонити с ватре, да се не би „мучила". Пошто се вода унесе у кућу, спусти се на земљу „да се одмори", па се онда пије. Када лети речна вода опада, онда се на бродовима (најплићим местима за прелазе преко реке) јавља жуборење, па се у народу казује да се то вода прозевље (зева). Неке воде траже жртве. По честим утопљеницима добиле су називе реке Људска повише Новога Пазара и Ђетиња, лева притока Западне Мораве.
По народном веровању, вода једним делом одлази у пакао и тамо гаси силну ватру. Ако не би тамо отицала, онда би потопила свет. Велике воде скупљају се негде на крају света, тамо где се небо наслања на земљу.

Жива вода се сама несметано креће у природи; она извире из земље и отиче, а
мртва вода или мртваја се не креће, нигде не отиче.

Вода застава се сама зауставила после росе или кише на лишћу, шупљем дрвећу, камењу и на надгробним плочама. По тој природној особини, она се сматра за тајанствену и употребљава се за лечење.
Вода заборава је замрзла, па је тако добила окултно дејство заборава. Када се таква вода пије или се њоме умива, онда се на све заборави: „Ми одосмо у цареву војску, да пијемо воду заборавку, да нас старе заборавe мајке и девојке наше јаранице," — или: „Е сам чуо, казивали су ми да то јесте вода заборавна: ко с' умије и ко се напије, своја ће му вјера омрзнути, заборавит своју породицу."
Вода неначета је она која није захватана тога дана на извору или је донета неупотребљавана из посуде, па је тако одржала своју магичну моћ. На изворима је до ње тешко доћи, па се зато захвата рано, пре сунца. Има је скривене у јамама и пећинама. Неначетом водом меси се чесница и други обредни хлебови. У њој се боје ускршња јаја и растварају народне боје за бојење. Редовно се употребљава за купање малог детета.

Глава и мотив змије митолошког садржаја на гуслама,
из збирке Етнографског музеја у Београду

Вода омаја (омаха) је она која се одбија са воденичног кола у покрету. Уочи Ђурђевдана хватају је младићи и девојке, а уз то се говори да се девојка (односно младић) за њим (њом) окреће као што се вода омаха окретала око кола. Њоме се умива домаћа чељад, да их омахне (мимоиђе) свака болест и напаст; кропе се уљаници и стока, да се заштите од чињарица; жене нероткиње хватају омаху с кола које се окреће на леву страну, па је пију да би постале гравидне.

Вода чудотворна узима се са извора потајница које повремено теку и прекапе, затим које не мењају ниво било да вода притиче или отиче невидљиво пукотинама, затим је то вода која истиче из мрачних пећина или се од извора рачва у три крака или пак тече према истоку, која оставља црвени талог, па онда и са оних извора што су, по веровању, потекли под ударом чаробног штапа. Ко уза се има чудотворну воду, тога не нападају водени демони. По веровању, све текуће воде застају и претварају се за часак у вино у поноћ уочи Богојављења. По предању, пошто се цар окупа у чудотворној води, постане здрав и млад као да му је двадесет година.
Нечисте воде нису само оне које су мутне или нечим загађене, него и оне које су на неки начин оскрнављене или су пак у њима станишта демона. У рекама се нерадо купа пре Ђурђевдана, јер до тог дана у њима станују ђаволи и могу купача да зграбе и однесу у дубину реке. Неки косовски јунак хтео је да се напије воде са извора, па га козар спазио и довикнуо: „Не пи' воде одградене, ту су воду виле одградиле, једна вила главу омила, друга дете окупала, трећа пелене опрала." Ако неко оскрнави воду, онда она побегне у дубину земље.

Верује се да је вода потребна покојницима на другом свету, јер тамо влада несносна жеђ. У једној народној клетви казује се: „Не нашла му се вода на оном свету."

У многим селима источне Србије ставља се тиква с водом у сандук с мртвацом, а нарочито оним који је умро под високом температуром. Тамо се у неким селима за седам дана или за четрдесет носи вода суседима за покојникову душу. Она се носи и о народним саборима и о Белим покладама. На месту на коме је издахнуо мртвац држи се посуда с водом за седам дана, а негде за четрдесет. Понегде се на том месту или на гробу разбије посуда с водом. Приликом издавања подушја, под сто се проспе мало воде. О подушјима се сада, уместо воде, пије за душу покојника ракија или вино, па се том приликом пиће, намењено покојнику, мало излије из чаше. Кад неко умре, онда се сва затечена вода у кући проспе и донесе друга. Изливају је и суседи. Ако умре домаћин, онда се вода излије на огњиште и угаси ватра. По веровању, она се излива што у њу улази покојникова душа. У селима источне Србије вода се излива када се мртвац изнесе из куће, јер је „замрла". Тамо се вода излива и у кућама поред којих се пронесе мртвац, па се посуде преврну и на њих стави камење.

По веровањима, у водама живе или се у њима скривају демони. Када загрми, треба покрити судове с водом, да се не увуку ђаволи, који беже испред грмљавине. Раде Неимар није могао да подигне мост на Дрини у Вишеграду, али га је вила научила да понесе сабљу. Када је зашао у воду, није могао даље. Онда Раде размахне сабљом по води, и она се обоји крвљу. Вода се не мути уз Белу недељу због ала. Она не прима ни мртвог грешника, него му кости избацује. Зајам и враћање новца приређује се код воде која се узима за пиће и домаће потребе, несумњиво у присуству доброг воденог демона.

По предањима, има вода које не гасе ватру. Воду трују мрачне силе (врачаре, чињарице).
Вилинска вода, у којој су се купале виле, лековита је: повраћа вид слепима, слух глувима, хроми прохода; ако је пије нероткиња или удовица, постаће гравидна.

Водом се гоне демони. Уочи Ђурђевдана кропи се стока и кошнице водом омахом» а воћке против гусеница. Стока се претерује преко воде (реке) када наступе епидемичне болести. Хришћани ноћу не пију воду на изворима и рекама, да с њом не попију и врага. Вода се не доноси кући после заласка сунца, да се с њом не унесе и демон; ако је прека потреба да се увече донесе, онда се од ње мало попрска ватра на огњишту. Водом се посипа породиља и говори: „Вода из сиња, а ти ђетиња" (роди)! Вода у којој се купало мало дете не просипа се напоље после сунчева заласка. Кад невеста прелази преко реке, онда баци пару у њу и изговори: „Прођох воду, не угазих, родих дете, не осетих!" Пошто невеста ступа у младожењину кућу, излије котао воде пред кућним вратима, да би јој послови ишли за руком лако и брзо. Када путник пође на пут, онда се за њим проспе вода из посуде, да би се срећно вратио с пута. Не ваља сипати донету воду и затечену. Не ваља воду пити прилогом (лежећи).

Девојке употребљавају воду омаху у врачању, да би придобиле младиће. Оне захвате воду испред воденице, купају се у њој и говоре: „Како ова вода на млин наваљивала, тако момци мени наваљивали" (долазили, грабили се о њу). На Ђурђевдан изјутра сипа се мало воде чобанима за врат, да би стока била млечна. Изливањем и прскањем водом за време суше изазива се киша. У ту сврху полива се додола пред кућом. У басми спомиње се нека вода „макавејска".

Грозничав болесник одреже врхове свих двадесет ноката, одреске баци у реку, да их вода однесе заједно с грозницом; или оде у реку, загњури се у воду, а своју кошуљу пусти низ воду да је однесе и изговори: „Као што вода однесе кошуљу, тако да однесе и моју грозницу." Мајка окупа први пут женско дете у хладној води, да не би било „вруће" крви када одрасте. По води се гата: ако убачен угљен плива по њој, онда то је добар знак; ако потоне, онда не слути добру. п. ж. п.

ВОДЕНА НЕДЕЉА је седмица по Ђурђевдану, а у многим селима она се празнује пред Ускрс или после њега, због поплава, односно водених демона. Поплаве су настајале после отапања снега у рано пролеће и после провала облака у временском прелазу од пролећа у лето. Зато народни празници због поплава припадају кругу пролећних празновања, да би се демони умилостивили, а то су седмица Водене недеље и заветни дани када су се догодиле поплаве, па су узети за празновање. п. ж. п.

ВОДЕНА СУБОТА, в. **субота**.

ВОДЕНИЦА је прека потреба и корисна је људима, али је, као и вода, опасна по њихов живот. По таквим њеним одликама, настала су двојака веровања и предања о њој. По легенди, Бог (или св. Сава) направио је прву воденицу, али је она била без чекетала. Пчела открије Богу ђаволово чекетало, које одскаче од камена што се окреће и истреса зрна из коша под горњи камен. Зато се у народу постанак воденице приписује и ђаволу и верује да у свакој воденици пребивају и ђаволи. По предањима, ђаволи заустављају воденице или их руше. Од ђавола зависи да ли ће нека воденица да промеље. Мимо ђавола, нове воденице посећује и некакво чудовиште, од којега се плаше помељари. Понекад и виле у њој играју. Дуга пије воду под воденицом, па се зато под њом не купа. Када воденичари који су криво ујмили умру, носе у паклу воденички камен о врату. У граду Јајцу односили су болесника падавичара на порушено воденичиште, постављали га на место на коме се окретало коло, па га окретали „за сунцем", водећи га десном руком. п. ж. п.

У народној традицији живи још и данас веровање да су воденице (посебно поточаре) места око којих се радо ноћу скупљају демони. Ту се, по веровању, могу срести: вампир, ђаво и слична зла бића. Ово веровање је врло раширено и мотив је многих прича у којима се говори како је вампир или ђаво напао некога, мучио га и можда чак убио, и како су се људи ослободили овог зла. Овај мотив ушао је и у писану књижевност. Глишићев Сава Савановић из приповетке **После сто година** нападао је и морио људе у воденици. н. п.

ВОДЕНИ ЧОВЕК је дух персонификован у човечјем лику. Он мами људе, нарочито када прелазе реку брвном, увлачи их у воду и дави. У Вучитрну, на Косову, прети се несташној деци: „Однео те водењак!" По веровању, постао је од оживелог утопљеника. Германско божанство Водан исто је толико германско колико и других индоевропских народа (в. **кемза, сотона**). п. ж. п.

ВОЗИБАБЕ су забавни састанци омладине у селима око Корјенице. Називају се и „куривеље", по чему се може закључити да представљају остатак некадашњих зимских мистичних оргија. п. ж. п.

ВОЛАРИЦА или **ВОЛУЈАРА** (Sirius). — Када се ова звезда ујутру појави, земљорадници иду тражити волове. Негде су тада волове пуштали на пашу или су их крмили на јаслима. ш. к.

ВОЛОВСКА БОГОМОЉА в. ватра.

ВРАТИЛО је ушло у народна веровања поред осталог и по свом регресивно стилизованом облику коња: има главу и на њој очи и труп (без ногу). Зато га јашу голе врачаре уместо коња, неке га зауздавају веригама, обилазе ноћу уочи Ђурђевдана туђе торове са стоком и врачају; јашу га месечарке кад скидају месец на земљу и вештице кад из куће излећу кроз димњаке да би отишле на састанак. После навијања жица на вратило, њиме се удара у разбој и говори: „Овде криво, а у ткању право." Кад се извуче запињача (штап којим се навија вратило и задржава), онда се запуше рупе на његовој глави, да би се

непријатељима запушила уста. Вратило се баци према личности чија се посета не жели. Напротив, у Босни се баци за путником у тежњи да се срећно врати кући. На Бадњи дан домаћица преда колач чобанину и привидно га удари вратилом по леђима да би стока била напредна. У Подрињу, на Божић изјутра, девојке басмају с вратилом да би се те године удале. Неке девојке јашу га уочи Ђурђевдана, иду око куће и говоре: „Ове године на вратилу, догодине на грабилу" (да их грабе младићи). У Босни уочи Ђурђевдана гола девојка узјаше вратило, иде око куће и говори: „Ове године на вратилу, догодине на батину!"

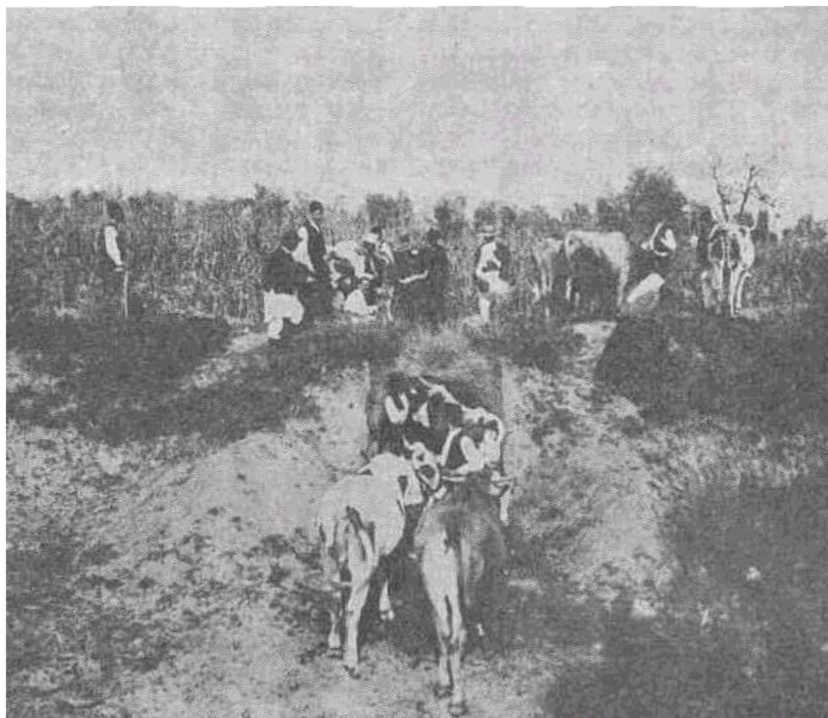

Воловска богомоља

Вратило је и заштита од море. Кад некога мори мора, добро је увече, пре спавања, да стави иза кућних врата или врата од собе метлу или вратило да му мора не уђе у собу. Негде се жене вратилу обраћају као живом бићу: „О, вратило, о, побогу брате, поврати ми благу (стоци) млијеко од вјештица." Македонци у Галичнику и Бугари у Тракији облаче вратило као лутку. п. ж. п.

ВРАЧ је првобитно био народни лекар који је лечио магијским радњама и сугестијом, па је затим постао, по веровањима, моћан да врачањем утиче на природне појаве и људску будућност. Он је гонио болести уз шапутање (бајањем и басмањем) прастарих басама, уз помоћ звоњења, галаме, кађењем напаљеног ароматичног биља и њихових смола, спаљивањем помоћу ватре и спирањем помоћу воде. Када дође до помрачења сунца и месеца, у народу се казује да је то дело неког врача. Он по длану прориче да ли ће се пронаћи нека изгубљена или украдена ствар, да ли ће болесник оздравити, итд. У Русији се тек од XI века лекарска улога врача издвојила од чаробњаштва. У народу се и сада казује: „Што су пре били врачи, то су сада лечници"; „У млинара и у врача најбоља погача." Врачи и врачаре били су личности које преболе неку тешку душевну болест. Здраве личности не могу бити врачи.

У старој словенској заједници врач је био жрец. Он је, уз лекарску улогу, управљао верским обредима и поворкама (од жрети: славити). Касније се јавља као старац и свештеник који је прорицао помоћу пепела спаљених жртава.

Лечење болесника у црквама и манастирима је сугестивно и наивно. У народу се тврдо верује да душевне болести настају зато што се зао дух увуче у људско тело и нагриза га. Он се из тела изгони помоћу молитава. Такви болесници воде се манастирима, да им калуђери, који су наследили улогу жреца, читају велике и мале молитве, како би им из тела измамили злог духа, или би га насилно, шибањем болесника, истерали из тела. п. ж. п.

ВРАЧАЊЕ је магијско опчињавање (омађијавање) живих бића и мртвих предмета. У науци је познато као црна магија, која се заснива на прастарим веровањима да човек може утицати на збивања у природи. Страх од штетних утицаја моћних бића навео је човека да тражи средства и начине помоћу којих ће моћи да придобије или да заплаши и отера од себе и од својих ближих та опасна бића. Тако је пронашао врачање (магију) и дошао до представе да човек, односно његова душа, има у себи нарочиту магијску моћ и силу којом може утицати на појаве у природи (по Ј. Ердељановићу).

По веровањима, врачањима су се, тобож, рушили мостови, заустављали плугови, растурали градобитни облаци, прекидала суша, људи лишавали живота, повампиравали мртваци, скидале птице из јата, итд. Сада се у народу чује и израз „вражати", који означава занимање вражјим (ђаво॰љим) пословима. Врачања, као и бајања и гатања, делују под одређеним погодбама, које су често неостварљиве па се тиме правда неуспех врачања (бајања, гатања). У једном рукописном номоканону из XVII века говори се о чаровању (врачању) призивањем бесова (демона) у тежњи да се неком ослаби моћ, да траје болест, наступи смрт и томе слично. У другој половини XVIII века један наш писац оштро је напао „чародејство". По њему, ко верује у Бога, тај никада неће срести и видети вештицу, вилу, вукодлака и алу. Врачају стари и млади, а професионалним врачањем баве се углавном старије и препредене жене. Врача се тајно увече и ноћу, наго и ћутећи, без освртања и туђег посматрања. Пре врачања обавља се заварчивање предмета који су потребни у врачању, да би добили магијску моћ. Заварчивало се дању, али радије ноћу, уочи већих празника (али не и о празницима), малим прстом леве руке, који је претходно заварен на овај начин: нађе се пуж, па се малим прстом леве руке дотичу његови рогови и говори: „Усту биче, моје биче јаче!" Заварчивање прста понављало се сваке године, да би се ослабљена магијска моћ повратила и појачала.

Заварчена средства у врачању су чини (в. **чини**). Врачало се код огњишта, на прагу, дрвљанику, буњишту, на месту на које слећу кокоши, испод сеновитих дрвета, на незнаном гробу, под мостом, итд. Врачало се уз завезивање и одвезивање чворова и одеће, провлачењем кроз шупље стене, жиле дрвећа, испод надгробних плоча, обилажењем, обношењем заварчених предмета (чина), оборавањем (заоравањем), итд.

Делови одеће остављени на дрвету,
бајање да се болест пренесе на дрво. село
Воиловица у Банату

По улогама у људском животу, врачања се деле на црну магију, којом се пакости, ратну — за заштиту, љубавну — за придобијање наклоности, здравствену — за оздрављење болесника, производну — за успех у пословима, метеоролошку — за заштиту од временских непогода, и другостепену (ситну) магију (по С. Токареву). Примарна улога врачања била је лечење помоћу магија (врач: лекар). Врачањем

су се гонили зли духови и демони као проузроковачи болести. С временом се прешло на стицање животног напретка и добити уопште, а затим да се непријатељу напакости и од њега одбрани.

Девојке и младићи врачали су да се добро удаду, односно ожене, болеснику се врачало да оздрави, да се примаме туђи ројеви пчела, да се преузме плодност са туђих њива, да не туче град, да престане суша, итд. Противу врачања употребљавале су се хамајлије, со, просо, пепео, бели лук, коприва, крст, освећена вода и друго. По народној песми: „Мајка свога сина с(а)ветовала да се чува и да се учува од ујамка (почетних жица у основи тканине) и од урезника (крајњих жица у основи тканине), да га танка пушка не убије." п. ж. п.

ВРАЧИ или **ВРАЧЕВИ** назив је за свеце Кузмана и Дамњана (јесењи 1. XI, летњи 1. VII). Они су били лекари (врачи) „безмитни", бесплатно су лечили народ. По предању, излечили су свог гониоца који их је осудио на смрт. У многим српским и суседним пределима Бугарске, Врачи се празнују због здравља. Болесници празнују њихове дане, а многи су им заветовани. О Врачима се у басми казује: „Воду варе, па ватру (болесникову температуру) гасе." „Поручила баба огорелом старцу да јој пошаље огореле масти од огореле горе" (за лек). Срби у околини Сегедина, у Мађарској, казују да деца која су се родила на дан Врачева ако преживе десету годину, онда ће дуго живети. У Србији нико се не радује телету које се отели на дан Врача, јер ће бити кржљаво или ће угинути. п. ж. п.

ВРБА (Salix). — У обредним обичајима код свих Словена врба и врбово пруће су симбол напретка и подмлађивања. Она заузима видно место и у веровањима других индоевропских народа. У неким крајеви-ма Србије, на Младенце (9. III) ишли су момци и девојке на обалу реке где има врбе, брали врбове гранчице па се узајамно ударали говорећи при том: „Да си здрав као дрен, да се угојиш ко свиња, да си брз као јелен, да растеш као врба." Негде су на Врбицу децу шибали врбовим прућем да брзо и лако расту. Девојке су се на Ђурђевдан опасивале врбом да буду витке као врбове гранчице. Исто тако о младини се шибала стока, да се множи и лако расте као врба. У селима Подриња мислило се да је најбоље млеко варити на ватри суве врбовине, да и оно тако надолази као што расте врба. Хришћанство је анатемисало врбу због њене значајне улоге у паганском култу. Под тим утицајем је, вероватно, и настала изрека „Сигуран као врбов клин" за све оно што је непоуздано. н. п.

ВРЕМЕЊАК, в. **ветровњак**.

ВРЕТЕНО. — Његово окретање и упредање влакана дало је повода веровању да се аналогно томе могу окретати и упредати зли духови, бића и болести и на тај начин прогонити или се с вретена преносити на људе. Вретено расте у ширину намотавањем упредене жице, а по висини остаје непромењено. Тако је настало веровање: ко се дотакне вретеном, тај престаје да расте. Ако се вретеном, приликом окретања, дотакне дете, оно више не може да расте, па се зато вретеном такне о земљу и таван и пљуне; ако се дотакне мушко дете, мајка ће му рађати женску децу, јер вретено употребљава само женскиње; ако се њиме дотакне одрасла личност, она ће изгубити снагу. Вретеном се гоне порођајни демони. Оно се не употребљава у седмици у којој је Митровдан (26. X), нити петком, да не би овце брљавиле (окретале се у круг). Девојка прободе срце у кртице и изговори: „Како се вретено окретало, тако се и Н. (име завољеног младића) окретао за мном." У истој тежњи девојка умеси вретеном колач, који намени завољеном младићу. Гравидна жена не чачка ухо вретеном, да јој дете не би боловало од ушних болести.

Вретено

Знатна улога вретена у народном животу утицала је на народну машту, те се у предањима назива златно вретено. За златно вретено купљена је ноћ за одмор. Оно је дар месечеве мајке. Вретеном се назива и осовина воденичког кола које се окреће помоћу пада воде. Девојке хватају воду омаху, која се одбија од воденичког вретена приликом окретања, па њоме опчињавају завољене младиће. п. ж. п.

Митолошки мотиви са народних тканина,
из Етнографског музеја у Београду

ВРЗИНО КОЛО.—Често се и данас може чути израз **врзино коло** за нешто што је тешко разрешити или за нешто што је врло запетљано. У прошлости врзиним колом се називала стварна игра у колу, али таква коју су играли демони, нпр. виле или але. Ако се, пак, људи ухвате да играју врзино коло, ту се пада од изнемоглости или у транс, али се зато долази у везу са демонима доњег света или са покојницима. С друге стране, врзино коло увек је у вези са атмосферским приликама и у њему се обично појављује дванаест играча, што неки доводе у везу са дванаестожбичним сунчаним кругом код Индоевропљана. Неколико примера најбоље ће илустровати народно веровање о врзином колу.

У неким крајевима се веровало да але, које предводе олујне облаке са градом, кад заиграју врзино коло, униште летину на оном месту где су играле. Заправо, верује се да су олуја и град резултат играња ала. Вук Караџић, опет, вели да дванаест ђака кад изучи дванаест школа оде на врзино коло да доврши сасвим учење и да се закуне. За време читања некакве особите књиге на врзином колу, једног од дванаест ђака нестане, „однесу га ђаволи или виле". Они који остану не могу сазнати који је од њих нестао. После овога ти ђаци се називају грабанцијаши, „и иду са ђаволима и са вилама, и воде облаке у вријеме грмљаве, олује и туче".

Најинтересантнији је пример из источне Србије, из Великог Извора у Црној Реци. Године 1908. била је страшна суша. Сељаци су веровали да облаци не могу да се саставе и киша да падне зато што у њихово село долази змај на љубавне састанке са неким удовицама и удатим женама. Зато једна група од око 50 људи одлучи да истера змаја из села. Ноћу између 21. и 22. јула састали су се на гробљу и наложили велику ватру. Потом су једнога између себе изабрали за „цара"; он је одмах свукао са себе одело и остао го. То су учинили и остали, а онда су заиграли врзино коло. Игра је трајала све док играчи нису изнемогли, а управо толико да се поплаше зли духови. За време игре нико није говорио, већ су се споразумевали мумлањем и мимиком. Кад је завршено играње врзиног кола, „цар" је снажно замумлао. То је била заповест да сви играчи, сем тројице који су остали са царем, крену у село да истерају змаја дижући при томе страшну буку. Са собом су носили звонца, меденице, клепетуше, старе канте, тестије, ватраље, тојаге, буџе и друге разне ствари којима се могла подићи велика бука. Кад су стигли до одређеног места, разишли су се по целом селу и отпочели гоњење змаја у правцу гробља. Све време су дизали буку и страшно мумлали те им је пена ишла на уста. Овај метеж био је пропраћен лајањем многих сеоских паса. На крају су се опет сви сакупили на гробљу око ватре и свога „цара". Ту се поново одиграло врзино коло и тако је завршено гоњење змаја.

Ови примери показују да се играњем врзиног кола ступа у везу са демонима за постизање одређеног циља, односно да демони у пакленом ритму игре и оргијања наносе штету људима. н. п.

Врзино коло или гувно је место на које ноћу долазе демони (виле, вештице, стухачи, ђаволи и др.), ту се договарају и играју. Ако неко наступи на њихово коло, онда га нестане, однесу га демони. По једном предању из источне Србије, неки човек имао је ливаду, којом се није никада користио, јер је у њој било врзино коло. Назив **врзино коло** или **врзино гувно** настало је по имену средњовековног мађионичара Вергилија, Врзила, а у вези са мотивом о тринаестој школи. п. ж. п.

ВРКОЛАК. — Некад се у Тимочкој Крајини веровало да, кад дође до помрачења сунца, у ствари, врколак хоће сунце да прогута. Стога и старо и младо тад излази напоље и „плаши" врколака снажним ударањем у металне предмете који су у вези са огњиштем, у разне клепетуше и све што звечи. Ако се ово не би чинило, веровало се да би неман прождрала сунце (в. **аждаја** и **ала**). Име демона свакако је настало од вукодлака и пренето је на фантастично биће слично аждаји и али. Тако, на пример, вукодлак на пољском је **vilkolak** и **vilkolek**, на турском **virkolak**, на грчком **вурколакас** (поред **вруколакас, вуркулакас, вриколакас**), док румунско **вирколак** значи у веровањима вукодлак, а у бајкама змај (в. **вампир, вукодлак**). н. п.

ВРХОВИ БРДА И ПЛАНИНА. — У нашем народу се веровало да су врхови брда и планина станишта вила загоркиња. На њима виле ноћу, по месечини, певају и играју у колу. Многи врхови брда у Србији имају називе Вилино коло или Виље коло, јер се веровало да су на њима виле играле. По једној народној песми, вила проклиње неку девојку да се не уда док не види три сунца; девојка се попне на гору и види сва три сунца. Има веровања по којима се на врховима брда небо ослања на земљу. Одатле се види цео свет, па се с њих може отићи на небо. На основу таквих веровања настала су предања да су на врховима брда и планина станишта божанстава. Тако на врху једног брда седи божанство оличено у старца (по варијанти у Ћосу), које, седећи, мотовилом мота (смењује) дан и ноћ. У једном предању се казује да је кућа сунчева, месечева и ветрова на врху неког брда. Ономе коме је било потребно божанство одлазио је на врхове брда и одатле га позивао. Људи су се често у невољама пели на врхове брда и одатле позивали св. Саву у помоћ. И Божић „зове (или се одазива) с врха планине, оне високе". У једној народној песми пева се: „Пођ'мо ка врху (брда), на сребрну гумну..." Стихови потврђују народно веровање да у земљи на врху брда Капе (у босанском Височком) има златан сат и златан јарац.

У многобожачкој прошлости наши преци посећивали су врхове брда и планина и на њима подизали светилишта сунцу и соларним божанствима. Та светилишта замењена су нашим најстаријим храмовима, који су били посвећени хришћанским свецима (Спасу, Виду, Ђурђу, Илији, Ивану). По предањима, цркве су се подизале на врховима једних, а њихове звонаре на врховима других, суседних брда, и биле повезане веригама са црквама. На веригама се заклињало уз позивање свеца, односно

божанства правде. Предање је реминисценција на многобожачка светилишта на врховима брда и на њихову улогу у правосуђу (в. **вериге**).

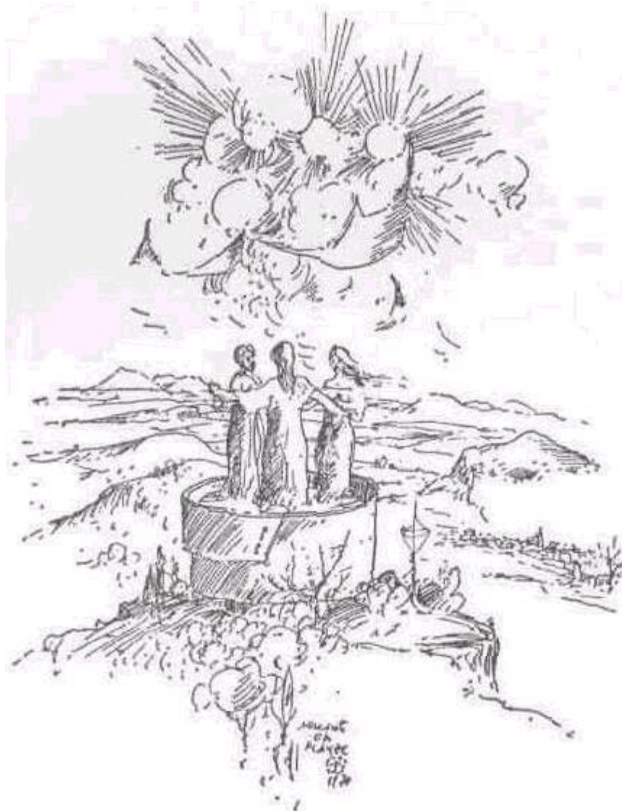

Врхови брда и планина,
цртеж Милића од Мачве

Прастари су остаци народне посете врховима брда и планина на Ђурђевдан, Спасовдан, Видовдан, Ивањдан, Илиндан, ређе и других дана. Планина Румија (1595 м) је између Бара и Скадарског језера. На њеном врху је стара запустела црква, коју о Тројицама сваке године посећује народ пре изласка сунца. Око цркве се носио крст зетског кнеза Владимира (посеченог око 1016), па се затим народ веселио и пуцао из пушака. Племе Мрковићи носили су крст око своје старе цркве на Илиндан. Црквица Суспас, на острву Шипану, код Дубровника, подигнута је на врху брда. Код ње се купи народ на Спасовдан, а омладина стиже зором певајући: „Кокот поје (пева), зору зове, диг' се, зоро, не дигла се..." Девојке у западној Бугарској пеле су се на дан Младенаца (9. III) на врхове брда и певањем објављивале долазак пролећа. Срби су се пели уз Белу недељу (седмицу) с маскираним поворкама на врхове брда и, уз игру, збијали мистичне шале. На Брдо св. Илије, огранак Кома, пењу се Васојевићи на дан св. Илије, пеку јагњад, пуцају и веселе се, на комском Крсту о дану св. Илије приређује се народни сабор, итд. У Србији има приличан број топонима за врхове брда и планина с називима Сабориште, Игриште, Игришник и сл., који указују на зборна и култна места где се некада народ скупљао, а омладина играла у славу сунца и пролећа: Сабориште је врх планине од 1544 м у изворишту Црног Рзава у Старом Влаху, Игришник је врх планине од 1518 м на левој страни Дрине према планини Звијезди, један врх Копаоника назива се Небеска столица, итд. У области старе Рашке нису ретка стара, а понегде и данашња гробља на врховима купастих брдских главица с грубо кресаним надгробним плочама, многа око црквина. Таквих гробаља има и у другим областима Србије, али су ређа. И она су остаци места на врховима брда где су била многобожачка народна светилишта око којих су сахрањивани покојнници. п. ж. п.

ВУК је, по народном веровању, изразито демонска животиња. Таква његова природа види се већ из предања да га је ђаво створио, да има међу очима три вражје длаке и да се сам ђаво плаши вука. На његову демонску природу указује и веровање да вука не треба помињати, нарочито ноћу, а када се то

учини, онда га обично називају другим, заштитним именима (непоменик, каменик, ала и сл.). Ако вук пређе некоме пут, сматра се за лош знак, док се негде, напротив, верује да вук доноси срећу. Веровало се да вукови могу понешто и да предскажу, особито о стоци.

Вук,
цртеж Милића од Мачве

Појединим деловима или органима убијеног вука придаје се заштитна или лековита моћ. Веома је био раширен обичај провлачења кроз вучју чељуст или вучји зев (кожа око уста). Овај се обичај примењивао на новорођенчад, да би била здрава и да би се сачувала од сваког зла. Главе вучје стављане су у пчелињаке ради заштите од демона и злих очију. Око, срце, зуби, канџе и длака вука служе као хамајлија или као лек. Веровање да се од вука може заштитити ако се с њим окуми или побратими указује како на његову демонску природу, тако и на трагове тотемизма. На то би указивао и обичај да се у породици у којој деца умиру, новорођеном детету даје име Вук, са уверењем да ће се дете на тај начин одржати (сачувати од вештица). Као и код Грка, Германа и Келта, у народу је постојало веровање да се душа покојника може инкарнирати у вуку. Душа покојника која се поново инкарнирала називала се **вукодлак**, док се у неким крајевима просто звала **вук**. У Кучима је постојало веровање, познато и германским народима, да се сваки вампир за неко време мора претворити у вука.

О празницима зимске сезоне, од Св. Арханђела до Св. Трифуна, особито на Мратинце и о Св. Сави, а затим и на Ђурђевдан, вршио се низ мађијских радњи ради заштите од вукова. Ти су се дани строго празновали, понекад уз претходни пост који је трајао и по недељу дана, и са забраном одређених радова, особито у вези са стоком. У неким крајевима био је обичај да се на Божић изнесе „вукова вечера" од свих јела са трпезе, каква се иначе приноси само покојницима и божанствима доњег света. Вечера се носила на раскршће, познато зборно место хтоничних демона, а чељаде које би донело вечеру на повратку се није смело обзирати, „што такође спада у хтонични церемонијал". На Косову за вука се на Бадњидан спремао нарочити колач, који би увече износили на кућна врата и нудили вуку.

Из свих веровања и обичаја може се закључити да је вук у старој српској религији, као и у етрурској, грчкој, римској, германској и келтској, представљао демона, а можда и божанство доњег света. У народној традицији извесне функције овог хтоничног божанства — које је, како изгледа, у доцнијем развоју било антропоморфизовано — везане су за неке хришћанске свеце, у првом реду за св. Саву, затим за св. Мрату, св. Арханђела и св. Ђорђа. ш. к.

ВУК МАХНИТИ (будаласти) презиђивао је планине у Црној Гори. То је данашња сухомеђина Вука Махнитога. Један његов брат је зидао огромну цркву у Дукљи, а други састављао реке Цијевну и Морачу (в. **Дукљан**). п. ж. п.

ВУКОВИ. —У свадбеним обичајима неких крајева Босне тако се назива група младића из села која фиктивно напада младожењину кућу непосредно после свођења младенаца. Поређани „у ланац", држећи се један за другог, они завијају као вукови и вичу: „Около, вуче, чувај младу, момче, чувај овцу да ти је вуци не изију." Први и последњи вук довикују један другога речима које указују и на елементе разузданог понашања. Разилазе се тек када им из куће баце завежљај са храном.

Чајкановић указује на паралеле у Дионисовом култу (териоморфни хорови) и претпоставља да „вукови" представљају претке који се јављају у вучјој форми да би узели учешћа у једној породичној свечаности. По неким елементима обичаја, претпоставља се да он садржи и трагове таквих односа када су момци младожењине генерације полагали извесна права на невесту. ш. к.

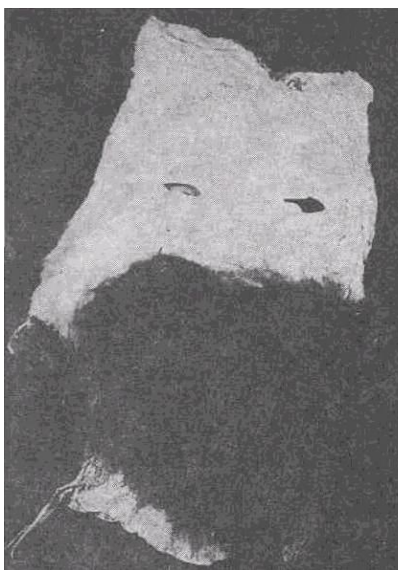

Покладна маска,
околина Крагујевца

ВУКОДЛАК је у суштини исто што и вампир. Из описа вампира види се да се може појавити у различитим облицима, нарочито у обличју неких животиња, као што су вук, пас, мачка, магарац, коњ итд. По неким описима, вукодлак се јавља у човечијем облику као и вампир, само је обрастао по целом телу густим длакама. У овоме би и требало, по неким писцима да буде главна разлика између вампира и вукодлака. Међутим првобитно се вампир замишљао у вучијем облику, што се поред осталог види из, по једном мишљењу, његовог старијег имена вукодлак и вук. У Кучима у Црној Гори је забележено веровање да сваки вампир мора извесно време бити претворен у вука. Ово свакако још очитије поткрепљује тврдњу да су вампир и вукодлак исто биће (в. **вампир**). н. п.

ВУЧАРИ су момци, понегде огрнути вучјом кожом, који о Божићу иду од куће до куће, певају и скупљају дарове. У околини Корјенице настојали су да уз Месојеђе убију вука, па би затим његову кожу набили сламом и на Покладе је носили по селу, тражећи дарове у храни. У Ливањском пољу обичај се изводи онда када би убили вука, а негде у јесен, без обзира када је вук убијен, и тада су певали песме којима се за њега траже дарови у храни. У Кучима обичај „прошења на вучину" држали су Црногорци и Арбанаси. Чајкановић указује да се за вука скупљају дарови исто као што се понекад скупљају за мртвог човека, јер је вук по народном веровању човеков двојник. Вук испуњен сламом представља, свакако, демонско биће, а поворке вучара представљале би поворке покојника или предака који се јављају у вучјем облику. ш. к.

Г

ГАВРАН је кобна птица, весник несреће и смрти. У народним песмама гаврани носе жалосне гласове о погибији у боју. Предсказују лоше време, зиму и кишу. Глава и крв гаврана употребљавају се у народној медицини. ш. к.

ГАЈ свети је мала шума као што је браник или забран, који се чува од сече дрвета за гориво. Назив је старословенски и свесловенски, вероватно у значењу: гајити, неговати, употребљава се у значењу хлад, место с добром хладовином. Гај Косамчић „у чело њиве" код села Кленовника у Браничеву спомиње се 1381. Сада има доста назива Гај за насеља и потесе, међу њима и Попов гај и Гај Ђурца, оба у области Крагујевца. У гружанском селу Бечевици је Округли гај, у коме је старо „џиновско гробље".

Стари Словени имали су свете гајеве као што су их имали и други аријевци. Они су их обожавали као седишта духова и резиденције богова, тамо су одлазиле и душе предака; и у време примања хришћанства били су посвећени политеистичким божанствима. Светих гајева у време нашег многобоштва било је врло много, а сада их има по ретком изузетку. Да су раније постојали, закључује се по именима манастира Грабовац, Крушедол, Ораховац и сл. Манастири су заменили многобожачка светилишта, чија су средишта била у светим гајевима. По Хелмолду (1108—1177), свети гајеви служили су бегунцима којима је живот био угрожен да у њима нађу уточишта. Он спомиње Провов (Прибов) свети гај дубова, а Титмар (976—1018) зна за гај Сватобор у земљи Лужичких Срба. У Феодосијеву Житију (XIV век) казује се да су се људи у околини Трнова, у Бугарској, клањали некаквом дубу. Византијском писцу Пахимеру (друга половина XIII в.) објаснили су у народу да назив македонске области Полог значи „божји гај". Такво тумачење настало је по реминисценцији на свете гајеве. У Ливањском пољу мртваци су се сахрањивали по гајевима, сваки гроб био је под једним дрветом. Пошто се веровало да је покојникова душа у дрвету, то се она нису секла.

Гајеви су као мале и усамљене шуме, с великим дрвећем и хладовином преко лета на пространим голетима, неки и са изворском или текућом водом, били примамљиви за зборна места верника. Свети гајеви настали су око већ подигнутих светилишта на истакнутим и видним местима, па је дрвеће око њих нарасло и било табуисано за сечу, као што је и сада табуисано око цркава, манастира и гробља. Гроб неког свеца коме је била посвећена данашња црквина у селу Калудри код Иванграда, чува њену земљу и шуму, иако је црквина у рушевинама (1905) и непознато место свечева гроба. На неколико старих некропола у Херцеговини (Буљани, Бурмази, Добрица и др.) има огромно дрвеће старо неколико векова које нико не сече. Један такав локалитет има назив Гај. У „гробљанској шуми" на Малом Клику, у драгачевском селу Вичи, дрва се секу само за мртвачке сандуке, крстове и за ограду гробова, а за све друге потребе она су табуисана. У таквим гајевима и у неким топонимима као што је Врачев Гај на Дунаву, у Банату, била су, по свој прилици, многобожачка светилишта. Мноштво фрушкогорских и овчарско-кабларских манастира на релативно малом простору, указују на стециште некадашњих светих гајева на тим местима. п. ж. п.

ГАТАЊЕ је откривало догађаје у прошлости (крађе, убиства и др.) и њиме су се проарицали догађаји у будућности (ратови, земљотреси, болести и др.). Гатањем и проарицањем у даљој народној прошлости бавили су се жреци (чаробњаци, мађионичари), а доскора и гатари из народа. По веровањима, то су били људи обдарени видовитошћу, који су тобож познавали људске и природне тајне у прошлости, па познају и оне које имају тек да наступе. Прокопије (прва половина VI века) казује да подунавски Словени приносе жртве својим божанствима и по тим жртвама гатају. По другој миракули св. Димитрија, вођа Словена који је опсађивао Солун 614—616. захтевао је од једног гатара да му каже да ли ће ући у град, а он му је одговорио да ће ући, али није рекао како.

Гатање (мантика) у народу било је врло распрострањено. Њиме се задовољавала људска радозналост и указивало се на опрезност. Било је људи и у недавној прошлости који су клали брава да би дошли до његове плећке, по којој се гатало. Гатањем су се проривали пожари, суше, поплаве, ратови, погибије, срећна или кобна будућност, итд. Гатало се по природним појавама: дувању ветрова, кретању облака, лету птица, дизању дима, подизању и спуштању валова, жуборењу воде, боји сунца на заласку, бојама дуге, кругу око месеца, треперењу звезда, кретању инсеката, гмизаваца, животиња, по њиховим гласовима, костима, изнутрици, људској утроби, сновима, итд. Пророчки снови се спомињу у народним песмама. Они су предсказали косовску битку, напад Турака на манастир Милешеву, итд. Гатало се и помоћу воде, ватре, боба, сита, решета, огледала, брашна, пепела, ораха (плода), плећке, растопљена олова, гашења угљевља, по длану, итд. Све те дивинације могле су се обавити уз помоћ добрих душа и демона, који су локализовани на местима и у предметима којима се гатало. Највише су гатале старије жене о здрављу, удаји и женидби, да се пронађе лопов, изгубљена ствар, вештица међу женама, итд.

Гатање у плеће (јагњета или прасета). Прориче се гледајући у плеће печена брава: дно чашице је кућа (чији је брав); ако није дубоко, онда је кућа пуна; жиле око чашице зову се улар и по њима се гледа какви су домаћиновн коњи; горњи крај кости, који је из плећа израстао, назива се слеме и представља слеме на кући; испод чашице, с равне стране плећа, су мале јамице као убодене иглом, неке од њих називају се гроб, а неке колевка; ако су јамице удаљене од чашице, онда гроб и колевка нису у кући, него у сродству или у селу; доњи широки крај плећа је поље; ако је чисто, онда предсказује мир, ако је мутно, онда је то војска. Гледа се само у десно плеће. Месо на њему се не глође, него се почупа прстима. Плеће се не даје из руке у руку, него се узима са стола. На сличан начин гата се и у пилећу кобилицу.

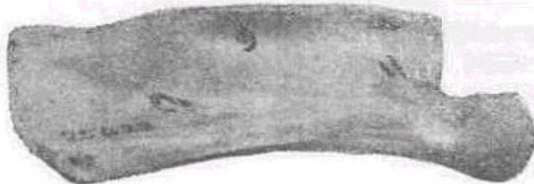

Лопатица од јагњета — плећка у коју се гледало
каква ће бити година, Црна Гора

Гашење угљевља примењује се у гатању када се истражују болести, уроци, личности злих очију, пакосне врачаре (чињарице), затим лупежи, убице и паликуће. Најчешће се примењује у приликама када се неко нагло разболи. По веровању, нагла болест настаје од демона или су је натуриле врачаре. Угљевље се гаси непосредно пред болесником или посредно, помоћу донете његове белеге (капе, косе, кончића узетог с његова одела). Гатара укршта ножем неначету воду у посуду и сама себе пита: „Је ли болест од урока?" — па убаци распаљени угљен у воду и гата: ако угљен у води јасно цвркне и потоне, онда је болест дошла од урока; ако слабо цвркне и плива, онда болест није дошла од урока; ако угљен оде у крај воде у посуди, онда показује да ће болесник оздравити. Затим се понављају потребна питања, гашење наредног угљена за одређивање болести (дијагнозе) и гата се да ли ће болесник преболети или је болест смртоносна. Узима се распаљени угљен од бадњака или од живе ватре (запаљене помоћу кресива).

Одређена болест гони се из болесникова тела бајањем, загрејаним жарачем и ароматичним биљем: да оде у гору, у воду, где нигде никога нема и басма: „У урока три ока, једно водено, друго ватрено, треће урочено... (гони се:) у дубоке дубине, у високе висине, у широке ширине; ни на мору моста, ни на псу рога, ни на длану длака, ни на Н. (име болесника) урока!" Напослетку се болесник умије водом у којој је гашено угљевље, он cpкне три гутљаја, па се остатак проспе на пса и гата: ако се пас стресе, болесник ће оздравити, ако се не стресе, онда болеснику нема лека ни спаса. Болесник се нагарави угљеном по челу и образима, ошиша му се мало косе, зарежу нокти и одреже крпица од одела, па се то све спали, да би се и болест спалила. Гатањем се одређује коју цркву треба болесник да посети, да би се у њој сугестивно лечио под иконом свеца којега је гатара одредила, њему се заветује и моли за оздрављење, затим у које дане да пости, шта не сме да једе, итд.

Гашењу угљевља сродно је сливање растопљеног олова (избаченог из пушке) у воду. У једном рукописном номоканону из XVII века спомиње се сливање олова и воска у гатању. Сливање олова обавља се на исти начин као и гашење угљевља, па се по изливеним оловним фигурама у води одређују болести или личности које су „напратиле" болест. Готово редовно олово се слива деци која пате од страве (страха). Ако оловна фигура има облик или контуре коња, онда болесника свуку, истрљају га костретном врећом, па се она баци на кућни кров, на коме остане до сунчева изласка. Басма се: „Бежи, страво, гони те материна пара, очева сила и сиво кљусе у ражеву сламу, у трулу пољану!" Или: „О, свети Илија Громовниче, узми брата Пантелију и сестрицу Огњену Марију, громом страву погодите, а муњом је опржите!" Затим се фигуре баце на раскршће, па ко их нагази, на тога ће прећи болест. Да би девојка дознала за кога ће се удати, узме уочи Св. Андреје (30. XI) пушчано зрно, истопи га, излије у суд с водом и говори: „Какав је (ко је) мој суђени, нека се његов лик претвори (покаже) у олову."   п. ж. п.

ГВОЗДЕНЗУБ. — Мушку децу која се роде у материчиној кошуљици народ држи за вједогоње. Таквог би бабе провлачиле кроз гвоздене зубе (гребене) и звали би га Гвоздензуб. У Срему, Гвоздензубом плаше малу децу, нарочито младе прeље, говорећи да она, Гвоздензуба, носи у лонцу жара и да ће спалити прсте оним прeљама које добро не преду. Малоруси упозоравају своју децу да не одлазе у врт, јер их тамо чека железна (гвоздена) баба (в. **Баба Рога**). п. ж. п.

ГВОЗДЕНИ ЧОВЕК био је велик и страшан, становао је у бунару, за собом је вукао буџу, орао земљу, за њим је ишла бразда као да је ору осам волова; кад удари песницом о врата, онда се она распадну надвоје, а кад прстом зврцне човека (цара) у чело, онда човек умире. п.ж. п.

ГЕРМАН, 12. V, цариградски патријарх 715—730, заштитник од града и поплава. Хришћански свеци Герман и Илија преузели су улогу старословенског бога громовника и временских непогода. Германа празнују и у његову заштитну моћ верују Срби и Бугари. Постао је заштитник по народној етимологији свога имена: грмети, гр'м (гром) и Герман. У планинским селима празнује се као заштитник од грома и града, а у равничарским од поплава. У селима у околини Ниша, када наиђу градобитни облаци, према њима се виче: „До међу, Ђермо!" Ако загрми на дан св. Германа, онда се говори: „Германе, љути празниче, пренеси га (град) у пусту гору!" Герман се позива на бадњу вечеру, да би се придобила његова милост.

Стари Словени имали су божанство плодности, коме су приносили људске жртве. Пошто су оне биле тешке и грозне, то су, вероватно под хришћанским утицајем, замењене људским фигурама (луткама), а божанство светим Германом, као успомена на цариградског патријарха Германа. Прастаро жртвовање фигуре Германа одржало се до наших дана у северној и источној Србији, у Бугарској и у Тракији. Оно није везано за дан прославе хришћанског Германа, него за време када настане дуга суша, поразна за усеве. У селима с-и Србије фигура од глине назива се Ђерман и Герман, а у пиротским селима Џерман. У селима тимочке Црне реке, када настане суша, женска деца направе повелику лутку Германа, ископају гроб и сахране је. Повише Германове главе пободу крст. Две девојчице седну поред гроба и тобож плачу, а друге две питају их зашто плачу. Оне одговоре: „Умро Герман од сушу, да падне киша!" Пластична људска фигура од глине правила се и у селу Прћиловици код Алексинца, али се место њене главе стављала тиква с два зрна пасуља место очију, па је младићи и девојке однесу у реку и сахране. У лепеничком селу Малим Крчмарима жене праве фигуру Ђермана од дрвета, обуку је, прелију вином унакрст и сахране негде близу воде. Око гроба скупе се жене расплетених витица, као што се то чини у жалости за својим покојником, па наричу за Германом што је умро од суше.

По веровању, Герман добије такву моћ да после суше настану дуге кише. У таквим приликама Герман се ископа из гроба и остави у некој споредној згради, да би га опет сахранили ако настане суша. Успомена на сахрањивање Германа сачувала се у топонимима: Ђерман је село у Горњој Пчињи, Џерман је притока Струме, Ђермановац (Горњи и Доњи) је поље у селу Дивостину код Крагујевца. У Бугарској девојке праве Германа од глине или од старе метле, коју иските крпама, па је сахране у реци, да би се дочарала киша. Герману се издају подушја као и сваком мртвацу. Паралелни обичаји код данашњих словенских народа потврђују улогу српског и бугарског сахрањивања Германа. Руси фигуру називају

Кострома, Пољаци и Моравци Марана или Марена; она се негде потапа у реку, а негде закопава у земљу, то зависи да ли је потребна киша или сунце. п. ж. п.

Слични обичаји сахрањивања симболичних фигура познати су у јужној и средњој Русији под називом Јарило, где се и лутка назива овим именом, затим у украјинском обичају сахрањивања Купала. Обичај је особито изразит код Бугара, са истим називом Герман, и затим код Румуна, код којих се лутка зове Калојан или Скалојан. С обзиром на област у којој се јавља овај комплекс обичаја, неки научници претпостављају његово трачко порекло. Међутим, само име Герман, Џерман не доводи се у везу са трачким личним именом Герман, већ се више претпоставља могућност да је име хришћанског свеца Германа пренесено на ове паганске обичаје, које неки објашњавају и утицајем Адонисовог култа, са симболичним умирањем и оживљавањем вегетације. Неки научници ове обичаје доводе у везу са русалским и додолским обредима и налазе у њима трагове култа покојника. ш. к.

ГЛАДНА НЕДЕЉА је седмица уочи Ускршњег поста. Гладном се назива на Косову зато што се тада једе само пита, којом се не може заситити. У кући се не употребљава разбој (статива) за ткање, нити у њиви плуг; женскиње не преде вуну због стоке. п. ж. п.

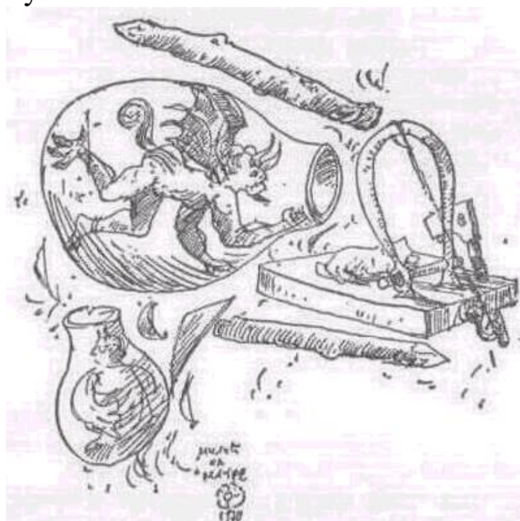

Глог,
цртеж Милића од Мачве

ГЛОГ (Crataegus). — У заклињању „говори се мјесто Бог: глога ми!" По народном веровању, глог има мађијску, у првом реду заштитну моћ. У гвóжђа са глоговом дашчицом може се ухватити ђаво. Глог штити од вампира и вукодлака, од море и вештица. Вампир (вукодлак) уништава се глоговим коцем или глоговом главњом. Да се мртвац не би повампирио, „забоду му у пупак иглу или трн од црног глога". Глогов трн ставља се на покојника. У ваљевској Подгорини, макар једну ноћ после мртваца мора се држати глогова грана у кући за вратима. Глогов колац или трн негде се стално држи у кући због вештица. Дрво или трн од црног глога ушивен као хамајлија штити од вампира, од урока и слабости. Ставља се крај дечје колевке као заштита од море. Глогов колац преко бадњега жара (који се прескаче) превентивно штити од болести. Глоговим коцем удара се малко по челу болесник од падавице. Под глог се склања од грома. ш. к.

ГЛУХА НЕДЕЉА је пета седмица Ускршњег поста. Изузетно у селима у околини Лесковца, то је прва седмица Ускршњег поста. Тако се назива зато што се у те дане не чује песма, свирка, игра и уопште никакво весеље. Верује се да онај ко ове недеље не кине неће дуго живети. п. ж. п.

ГЛУХО или ГЛУВО ДОБА НОЋИ је поноћ, али то може бити и свако друго доба када настане ноћна тишина и када се изгуби временска оријентација, а то је време од повечерња па док запевају петлови у зору. Тада за часак престане ветар да дува, реке да жуборе, животиње да се крећу, пси да лају, петлови

да певају, па је по томе настао назив. Али се тада, по веровању, крећу само демони, вампири излазе из гробова, те се зато тада највише привиђа. Кретање у глуво доба ноћи се избегава, не излази се из куће, нарочито не излазе гравидне жене. Глухо доба ноћи користи се за спремање окултних предмета (кошуље, хамајлије и др.) и потреба за бајање и врачање. Тада полазе голе врачаре, јашући на вратилу, обилазе туђе куће и торове, носе уза се мртвачку свећу, катанац и просипају помије, да напакосте личностима с којима су се замериле. п. ж. п.

Глуво доба ноћи,
Милић од Мачве, уље

ГОДИШЊАК временски (народни календар). — По остацима многобожачких веровања, обичаја и обреда о зимском и летњем солстицију, јесењој и пролећној равнодневници, дознаје се да су стари Срби годишње време одређивали по сунчеву кретању, управо по топлом и студеном времену, а то је соларна година, коју су називали летом у смислу године: „Старац од деведесет лета." По посматрању месечеве мене (прве фазе младог или српастог месеца), његову пуњењу и опадању, народ је годину делио на месеце. Дани у месецу почињали су од месечеве младине и завршавали се пред појаву наредне младине. Време од месец дана делило се на пет делова, сваки од по шест дана, који су се називали по дану одмора: недеља (сада седмица). Данашњи народни називи седмичних дана показују да су стари Срби у прехришћанско време имали шест дана, без суботе, која је уведена с хришћанством. Тада је у месецу било пет недељних седмица. Прецизно одређивање трајања соларне године није постојало, као што и сада у народу не постоји прецизно трајање дана и ноћи. Дан је од изласка сунца па до његова заласка; од заласка сунца па до његова изласка је ноћ. Половина дана, по садашњем узимању, је дан, а његова друга релативна половина је ноћ, прва светла, а друга тамна.

Народ је и годину делио на два релативна полугођа: летње и зимско. Оба полугођа приближно одговарају пролећној и јесењој равнодневници. Прелазно време од зиме у лето је јаро или пролеће, а прелазно од лета у зиму је подзим или јесен. Тако су настала четири годишња доба приближно једнака. У вези са неједнаким природним особинама годишњих доба, неједнаком пољопривредном делатношћу у

та доба и неједнаким појавама болести преко године, свако годишње доба има у народу своја посебна веровања, обичаје и обреде.

Стари Срби нису прослављали нову годину као што се она данас прославља. Место ње, они су прослављали почетке полугођа: лета и зиме. Летником се називало време око првог марта. И сада се тако назива први март у селима Подримља, понегде и на Косову, а у Црној Гори то је пролетњак. У даљој народној прошлости летник се прослављао око пролећне равнодневнице, па је по officijелном календару померен на први март. Летник је народна прослава обновљене природе после проспаване зиме, долазак летњег полугођа. Тог дана се и сада обављају новогодишњи обичаји, који су исти или сродни божићњим. Устаје се рано, деца честитају родитељима сретни летник, иду од куће до куће, да и другима честитају празник. Деца у поворци називају се летничари, летничарке. Они успут скупљају треске (обично сухо храстово грање), па када уђу у кућу, пошто честитају срећан летник за много година здраво и весело, баце треске на ватру и благосиљају: да се рађају мушка деца и телад, женска јагњад, итд. Домаћица их дарује лешницима, орасима и медом који је тога дана извађен из кошнице. Пази се да у кућу прво уђе мушко дете ако се кући желе мушка деца, или женско дете ако су кући потребна женска деца. Учесници гледају да тога дана спазе птицу, да би били лаки као птица, али и да имају новаца у џепу, да би се множили, зарађивали. О летнику се у кућу уноси дренова гранчица, са које свако чељаде узме пупољак и прогута као причест. Пази се на првог посетиоца овога дана, од кога зависи домаћа срећа у новој години. На дан летника бирао се или потврђивао сеоски старешина.

И данас се у народу првог марта и уочи Благовести (25. III), понегде и других дана, спаљују буњишта или се пред улазом у кућу ложи ватра, коју домаћа чељад прескаче да би била здрава. Спаљивање буњишта и прескакање ватре је остатак из многобожачког времена. У марту, управо око пролећне равнодневнице, настаје живот и рад у препорођеној природи, па се у народу сматрало да је потребно ватром уништити сву стару, прошлогодишњу нечистоћу и болести. Том приликом пазило се на кретање дима и гатало: ако иде право увис, онда то предсказује домаћи напредак.

С обзиром на пољопривредне радове преко године, зимско полугође почињало је по завршетку скупљања летине, управо на почетку јесење сетве, а код сточара по спуштању стоке из планинских станова у јесен у жупне крајеве, а то је управо око јесење равнодневнице. И Вук је држао да је стара народна нова година почињала у јесен, пошто се скупи летина. У животу и раду људи рачунало се на временска полугођа, а изузетно или знатно ређе на годину: служба је текла од почетка до краја летњег или зимског полугођа (од Ђурђевдана до Митровдана, од 23. IV до 26. X); стока је у планини о летњем полугођу, а у зимском је код куће; сеобе птица настају у почетку зимског полугођа, а враћају се пред почетак летњег полугођа, итд.

Народни називи за месеце у години давани су, као и за делове године, по њиховим природним особинама: **сечањ, сечко** је месец који мразом сече (I месец у официјелној години, понегде и II), **коложег** (I); у селима у околини Ниша **голожегом** називало се време од нове године (1. I) до дана св. Јована (7. I); у селима у околини Сталаћа казује се: „Берите (скупљајте) дрва, сечко (II) иде"; „Док не прође сечко, нема лета"; **вељача, авељача** је месец често променљива времена; „сечко сече, марта (III) дере, л(а)житрава(њ) (IV) коже дере", — тј. стока се у сечку мрзне, у марту болује, у априлу угине, па јој се тада кожа дере и скупља; **сухи, брезен, летник (III); травањ, биљар, биљобер** (IV) је месец када се бере пољско биље и од њега вију венци за кућу, зграде, торове и њиве, а сада се то чини на Ђурђевдан (23. IV); лековито и магијско биље бере се и уочи Ивањдана (24. VI), па је тај дан посвећен св. Јовану Биљоберу; **цветни, цветањ** (V) је време када цвета цвеће; **црвеник, черешњар** (трешњар VI) је месец у коме зру црвене трешње; **горешњак** (VII) је најтоплији месец у години, назива се и **жарки, жетвар,** када зру жита, и српањ када настају жетве; **коловоз** (VIII) је забележен у XIV веку у значењу најживљег кретања кола у том месецу приликом сабирања летине; у планинским пределима се назива **српањ** када тамо стиже жетва; његов назив **гумник** настао је по вршидби жита на гувнима у том месецу; **гроздобер** (IX) назван је по берби грожђа; „Да идемо у лозје (виноград), да беремо грозје" (у околини Сталаћа); **листопад** (X) је месец када почиње да опада лишће; у селима у околини Сталаћа казује се: „Листопад прође, зима дође"; **груден** (XI); **студени, просинац, коледар** (XII).

С верског гледишта занимљиви су ови називи месеца: коложег, у коме се о зимској солстицији спаљивало коло (точак), да би се појачала снага сунца; биљар, биљобер (IV, VI) је месец брања

магијског и лековитог биља; коледар (XII) је месец када су ишле верске поворке коледара (calendae) око зимске солстиције. Неки месеци су персонификовани: Дедо Сечко (I) и Баба Марта (III), а месец Студен је с белом брадом.

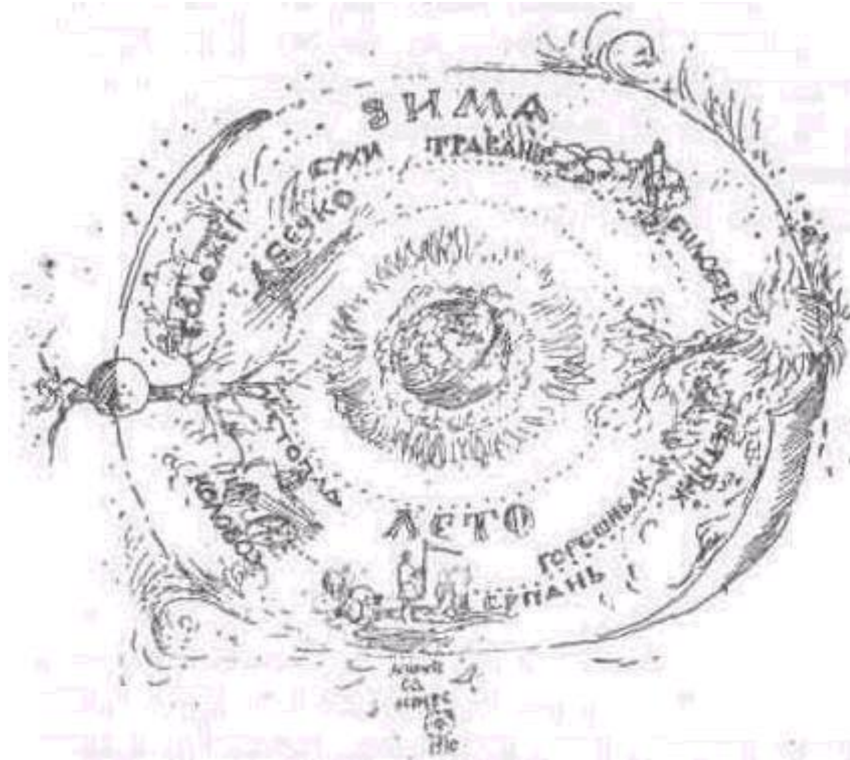

Годишњак, цртеж Милића од Мачве

Најстарији забележени називи месеца су: **цветиј** (V) и **черешњар** (VI) 1450. и 1489. год.; **срп'п'н'** (VI) је старословенски назив, употребљава се и у другим словенским језицима; **коложег** (VIII) у XIV веку; **груден** (XI) и **студен** (XI, XII). На једном недатираном рукописном јеванђељу на пергаменту који је пронађен у манастиру Боговађи, забележени су ови народни називи месеца: **роуиен'** (рујан, IX), **листопад** (X), за XI месец је изгубљен лист, **студени** (XII), **просинец** (I), **сечен** (II), **сухи** (III), **брзосок** (IV), **тревен** (травањ, V), **изок** (VI), **червен** (VII), за август недостаје назив. Брзосок и изок су, вероватно, калуђерски називи. У пределу тимочкој Црној Реци забележени су ови народни називи месеца: **трешњар** (VI), **жетвар** VII, **гроздобер** (IX), **листопад** (X) и **коледар** (XII).

Вук је у Дубровнику забележио у првој половини XIX века ове називе месеца: **сијечан** I, **вељача** II, **лежак** или **ожујак** III, **травањ** IV, за месец V није забележио, **липањ** VI, **српањ** VII, **коловоз** VIII, **рујан** IX, **листопад** X, **студен** XI, **просинац** XII.

У неколико српских крајева забележени су ови народни називи за месеце: **коложег**, **сечко**, **летник**, **биљар**, **черешљар**, **црвеник**, **жетвар**, **гумник**, **гроздобер**, **листопад**, **студен** и **коледар**.

Под утицајем цркве месеци се називају по највећим празницима у месецима: богојављенски I, сретењски II, благовештенски III итд. Српска црква завела је службени јулијански (стари) календар. Тада су многи народни обичаји и обреди померени са многобожачкнх дана празновања на црквене празнике. Тако је испраћај старе године одређен за Бадње вече; нова година се у народу празнује о Божићу (25. XII), а по црквеном календару 1. I; летник се прослављао око пролећне равнодневнице, а сада 1. III и уочи Ђурђевдана (23. IV), итд. Понекад се јавља у позну јесен и у рано пролеће **бабино** или **сиротињско лето**, а то су топли сунчани дани.

Колебања у народним датумима настала су из више разлога, али су значајнија она које је померила црква на јулијански календар и она настала због неједнаких климатских прилика у планинама и жупним крајевима. Планински пољопривредни радови касне према жупским готово за месец и више дана: „Макивије (1. VIII), косе о чивије (престаје кошење), а српове за репове" (настаје жетва). Међутим, у жупним крајевима жетва почиње око средине јуна.

п. ж. п.

ГОЛУБ се сматра за свету птицу коју је грехота убити. Верује се да ће онога ко утре своје голубове снаћи несрећа. Голубови могу да предскажу кишу и смрт. Срце голуба даје се као лек срчаним болесницима. У Хомољу пред Божић „убију дивљег голуба, јаребицу или коса, просуше их у оџаку и на Божић даду свима по комадић да би били лаки и весели као те птице". ш. к.

ГОРЕШЊАЦИ су време од летњег Св. Арханђела (13. VII) до Св. Илије (20. VII), када трају највеће жеге. У пиротским селима убрајају се три дана у Горешњаке: дан св. Ћирика (15. VII) и два дана после њега. У селима јужног Поморавља они трају од 26. до 29. јула. Празнују се због паљевине и пожара. Тада се не ради у пољу, да усеви не сагоре од сунца. Не улази се ни у винограде. По веровању, тих дана орлови не пију воду и од жеђи пиште у ваздуху.

Надгробни споменик,
околина Ужичке Пожеге, XIX век

На први дан горешњака нико се не купа, па ни мала деца. У селима Негосављу и Газдару, у лесковачкој Јабланици, први дан горешњака био је заветан за та села. Клао се заветни во као жртва свецу да не сагори усеве. п. ж. п.

ГОСТ. — Како показују обичаји многих народа, неки поступци приликом дочекивања госта имају религиозан значај, јер се у доласку госта некада претпостављала посета самог божанства (теофанија). Циљ ових обичаја је да госта вежу за кућу и да са њим склопе ритуалан савез, како би се искористила његова божанска моћ. У ту сврху, и по нашим обичајима госту се најпре изује обућа и ритуално оперу ноге. Одмах му се затим понуди јело, што представља остатак првобитног настојања да се са гостом, који је по наведеном веровању могао представљати божанство, склопи савез и пријатељство. Из истих разлога, према обичајима многих народа, госту се стављала на располагање жена из куће. Такав је обичај постојао и у нашем народу, како је показао И. Јелић у свом раду **О гостинској обљуби у нашем народу**.

Понегде је овај обичај забележен у редукованој форми. У Кучима, кад гост легне, каже Ердељановић, „обично ће невеста или уопште најмлађа жена из куће доћи да му помогне покрити се, па ће га том приликом помало и дирнути, погурнути или голицнути". Како се може закључити из веровања разних народа, деца која би била плод везе између жене и божанског госта била би лепша и моћнија од

друге деце и представљала би срећу за целу кућу. На то упућује и наше народно веровање о изузетним особинама детета које би жена родила са змајем или вукодлаком, а по једној народној песми, „Што год има Србина јунака, Свакога су одгојиле виле, Многога су змајеви родили" (в. **божјак**). ш. к.

ГРАБ (Carpinus betulus). — У маћији и празноверицама грабом се желе постићи срећа и успех. У Боки Которској, на Ђурђев дан био је обичај да три девојке, које желе да се удају, у зору оду на воду и тамо једна другој на питања одговарају. Прва: „Идем на воду, да ме воде..." друга: „Носим просо, да ме просе...", а трећа, која носи грабову гранчицу у недрима: „Носим граб, да ме уграбе...". Ретко, граб секу и уносе као бадњак на Бадње вече. н. п.

ГРАБУЉЕ. — По својој улози и називу грабуље се, по веровању, употребљавају за грабуљање (грабљење) сваког напретка. Уочи Ђурђевдана девојка узјаше грабуље, обилази око куће и говори: „Како грабуље грабе, тако се и младићи грабили за мене." Супружници који немају деце оду под воденицу, па муж заграби воду грабуљама, коју жена прихвати и пије, да би постала гравидна. Жене гравидне не прелазе преко грабуља, да се не би тешко порађале. Уочи Ђурђевдана станарице грабуљају око својих торова и говоре: „Ја не грабим туђе, него своје." Тако чине да би заштитиле стоку од змија и чињарица. п. ж. п.

ГРА̀Д — У народу се ова природна појава различито назива: гра̀д, туча, лед, градушка, крупа и др., а свуда се сматрало да је производ неких виших сила, нпр. бога, различитих демона или људи са натприродним својствима.

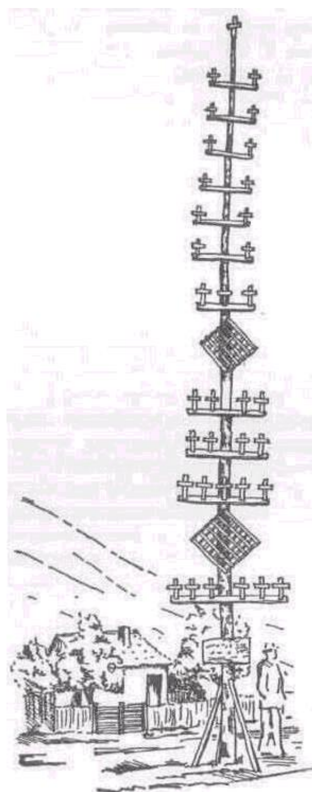

„Крст од леда",
постављен у средини села да штити од града,
Мачва

Најчешће се веровало да облаке са гра-дом предводи неко митско биће — демон, као што је: ала, змај, ђаво, вештица, душа покојника (самоубице или утопљеника), односно орао, који се јавља само као инкарнација неког демона или душе. Тако у неким крајевима, кад виде орла како крстари пред градобитним облаком, кажу: „Ено але, биће града" (в. **ала**).

За заштиту од ове некад необјашњиве природне појаве народ је предузимао разне мађијске радње, да би се одстранили, онемогућили или умилостивили демони који предводе градоносне облаке. Врло је раширен обичај да се уочи Ђурђевдана праве крстови од лесковог прућа („крст од леда") и стављају на куће и привредне зграде у дворишту, у баште и њиве, на торове са стоком, а све зато да преко лета град не би тукао усеве. За заштиту се врши и жртвовање јајета, хлеба, а затим и другог јела. Поред тога врши се обилажење око села са жртвовањем животиње (јагње, пиле), па празновање извесних дана и празника у години. Од града се штити и ватром, изношењем пред кућу неких предмета из покућства кад наилазе градоносни облаци, а особито оштрих металних алатки (секира, коса) које треба да уплаше демона предводника облака, да их скрену на другу страну и тако однесу град.

Врло је раширено средство заштите и дизање буке. Верује се, што је бука јача, да је утолико ефикаснија. Најзад, веровало се да има људи који су у стању да отклоне опасност од града и невремена (в. **здухач**). Ови људи су, по веровању, обдарени натприродним својствима или знају одређене мађијске радње, само њима познате, за заштиту и отклањање града од села и поља. И неке животиње, веровало се, имале су својство да штите од града (в. **здухач**).

За смука (змију) често се мисли да штити, посебно винограде, и зато га у неким крајевима никад неће убити. Верује се да смук, као и здухач, ступа у борбу са демоном предводником облака, који услед тога не успева да пусти град на одређено место већ га преноси даље. н. п.

ГРЕБЕНИ. — Као и за друге оштре предмете (нож, бритву, ножице, косу), и за гребене се веровало да су добро средство у заштити од злих демона, нарочито од вештица, бабица, „злих очију" и др. Жене су редовно стављале гребене са још неким апотропејским предметима (белим луком, црвеним вуненим концем, бритвом и др.) поред главе новорођенчета да га не би напали зли духови.

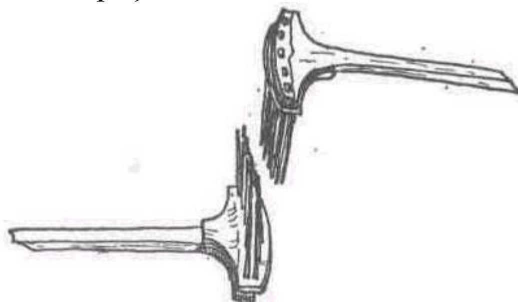

Гребени

У неким крајевима, на Бадњи дан, жене су стављале гребене и нису их дирале све до Богојављења (6. I), верујући да ће се на тај начин затворити и вуковима чељусти те неће моћи да чине штету у тору, тј. неће моћи да даве овце. Ово се ради и против чињарица и болести. У планинским селима, ујутру на Бадњи дан или на Божић, протерују стоку између гребена. Кад стока прође између гребена, онда се они саставе и обесе изнад улаза у тор и ту се држе до Малог Божића (Нове године). И кад се изгуби стока, склопе се гребени, да би се склопиле чељусти зверима, да не нападају стоку.

Уобичајено је било да се на дан св. Андреје склопе гребени да би се и вуковима преко зиме склопиле чељусти. Гребени су склопљени и не узимају се у руке за све време трајања Мратинаца, затим од Бадње вечери до Богојављења и у недељу пред Св. Саву.

У источној и јужној Србији гребени су заоравани у прву бразду, а увече враћани кући. У Шумадији се постављају на сумњива места, како би се отерали демони.

Да би се придобила младићева, односно девојчина наклоност, постављали су се гребени с обе стране пута куда он (она) пролази. Постављали су се и на дан венчања, да између њих прођу сватови с младенцима па се затим заклопе. н. п.

ГРОБ је „вечна кућа" покојника, у коме он почива. Зато се сматра за велики грех скрнавити или рушити покојникову кућу па био он и непознат. Место за гроб узима се међу гробовима најближих умрлих рођака, понекад пак гробови оца или претка. Изузетно гроб се копа тамо где је покојник одредио за

живота, на гробљу или изван њега. У средњем веку покојници су радо сахрањивани на својој земљи: „А се лежи Дабижив Драшковић на своеи земли на племенитои." — На тај начин је покојник ускраћивао својим потомцима отуђивање земље с гробом. Било је уобичајено да се погинули и умрли изван куће сахране на месту где их је затекла смрт. У изванредним приликама, покојници су сахрањивани поред границе својих или сеоских потеса, нарочито у приликама када су оне спорне или се насилно померају. Пошто се гробови не помичу, то су и границе с гробовима биле заштићене од померања. У повељама наших владалаца од XIII—XV века чести су спомени гробова на границама земљишних добара, међу којима су забележени Болестинов код Пећи (око 1260), Обуганов код Дубровника и др.

Старог порекла су и повелике надгробне хумке („гомиле"), које се спомињу у владарским повељама од XIII до XIV века, неке од њих имају називе по личним именима: Придружина, Љупкова, итд.

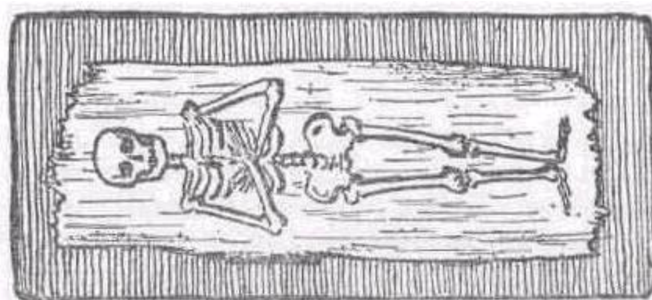

Положај покојника у старословенским гробовима
по Л. Нидерлеу

Одређено место за гроб окади се и унакрсно прелије вином, па се онда копа. Копање се није наплаћивало. Започето копање се није напуштало, нити се мењало место приликом појаве препрека (воде, стена и др.). Гробови су експонирани у правцу запад-исток, с покојниковом главом на западној страни, окренутом лицем сунцу на истоку. Покојници су сахрањивани непосредно у гробу, без сандука, али су редовно покривани покровом, раније рогозином, а сада платном. У гроб су убацивани дарови покојнику, које ће понети успут на други свет: воће, новац, посуда с водом или вином, обавезно сломљена у гробу. У гроб се враћало ископано камење и кости раније сахрањених покојника. Ако је покојник умро с високом температуром, његов се леш (касније сандук) уоквири речним каменима белуцима, да би му се болест задржала у гробу. У гроб, повише покојникове главе, поставља се дрвени крст, један или више непарних барјака.

Положај покојника у старословенским гробовима
по Л. Нидерлеу

На свежем гробу сади се зимзелено биље. По стиху једне народне песме, умрлој вереници посадили су ружу више главе, као супституцију умрле девојке. По мотиву друге народне песме, мајка, пошто је сахранила сина: „Код главе му бунар ископала, код ногу руже посадила, око гроба клупе поставила..." Понегде је у обичају да се код гроба посади дрво, ако то већ није покојник учинио за живота. Верује се да покојникова душа станује неко време у засађеном дрвету или у подигнутом надгробном камену. У неограђеним гробљима, на гробовима се сади бодљикаво биље, да их стока, пси и зверови не скрнаве. Као заштита покојника од хијена, на гробове су се полагала тешка стабла дрвета, стене и камене плоче. Било је обавезно да се старијим и заслужним покојницима подигне надгробни споменик од дрвета или камена за годину дана од његове смрти. Свако је желео да му се, после смрти,

зна где му је гроб. Краљ Вукашин (погинуо 1371) проклињао је сина Марка: „Сине Марко, да те бог убије, ти немао гроба, ни порода!"

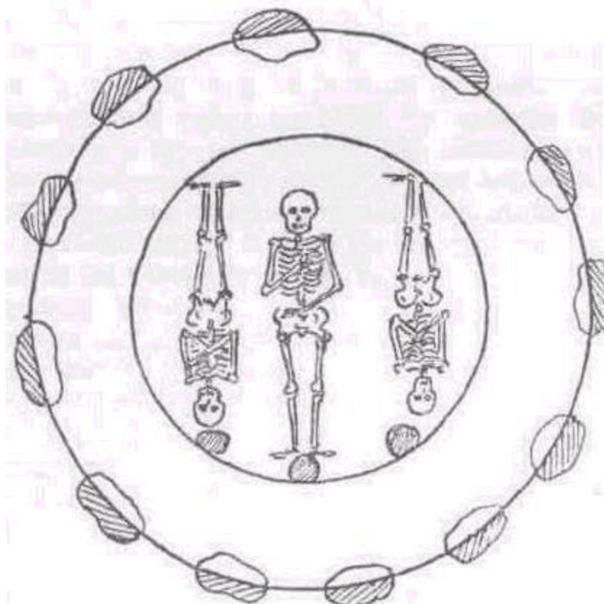

Положај покојника у старословенским гробовима
по Л. Нидерлеу

Пошто су покојници у великом народном поштовању, поштују се и њихови гробови, без обзира да ли припадају непознатим покојницима и људима других вера и конфесија. Они се не скрнаве и, без велике невоље, не уклањају се и не уништавају иако сметају на њивама. Нико не раскопава туђе гробове (осим оних који у њима траже оставе). Раскопавали су их једино када људи поверују да се мртвац у гробу вампири (вукодлачи). По чл. 142. Душанова законика забрањује се вађење мртваца из гробова и њихово спаљивање, а ко то учини казниће се као и за убиство, док ће свештеник бити лишен чина.

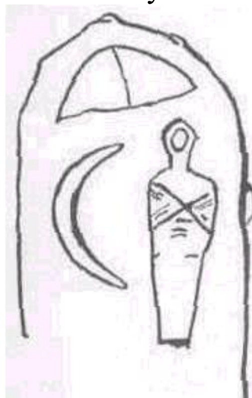

Покојник у повоју
на надгробној плочи из Дрињаче у Босни

Гроб се посећује по сахрани покојника (в. **даћа**). По навршеној години, гроб се посећује сваке године о задушницама ради прекаде гробова и „помена" мртвих. Посећује се и уочи већих празника и прекађује. Обавезно је да се гробови посете на Побусани понедељак (први дан Великог поста), да се гробне хумке побусају (обнове) и очисте од корова.

По веровању, пролећну сушу проузрокују и увређени покојници. Зато се тада посећују гробови предака и читају молитве на гробовима да падне киша; где се то не чини, тамо се гробови, нарочито незнаних покојника, поливају водом. Има села у јужном Поморављу где се са гроба ишчупа крст утопљеника и потопи у реку; када падне киша, крст се врати на своје место. Личности којима прети

погибија имају прибежиште на гробу и заштиту покојника у њему. На гробовима непознатих покојника врача се и обавља обред братимљења (в. **братимљење**).

Жене на гробљу оплакују покојнике на Велики Петак,
Голубовци код Титограда

Верује се: ако на ископани гроб падне киша, да ће још неко из куће ускоро умрети; гроб се не прескаче за четрдесет дана од покојникове смрти, да се не би покојник повампирио (повукодлачио); да се дозна који се мртвац вампири, уведе се коњ у гробље и поведе преко гробова: он све гробове гази, а гробове вампира прескаче. Ако гробна хумка препукне за четрдесет дана од сахране покојника, онда је то знак да се мртвац повампирио и да пукотином излази из гроба. На дан затворних задушница, затварају се сви гробови, а отварају се на дан отворних задушница (в. **задушнице**); отвара их и затвара св. Петар. п. ж. п.

ГРОБЉЕ је место одређено за сахрањивање мртваца из једног или више насеља. Већа насеља имају по два и више гробаља. Свака верска конфесија има своје засебно гробље. Она се називају по местима на којима су, затим по вери којој припадају верници сахрањивани у њему, и по родовима која имају засебна гробља. Стара напуштена гробља често се у народу погрешно називају по народима који су неко време владали нашим земљама: грчко, латинско, мађарско, турско, иако многа имају надгробно камење са српским натписима. Нека се називају и џиновским. Из наше недавне прошлости остала су тзв. сватовска, русалијска, коледарска, краљичка и џамаларска гробља. Има гробаља и с необичним називима, насталим под утицајем веровања. Када су се оснивала нова гробља било из којих разлога (због клизања или денудације земљишта, због плављења, померања места становања и др.), онда на новоизабраном месту нико није хтео први да сахрани свога мртваца, верујући да ће му се затрти породица. Једно такво гробље названо је медвеђе, јер је у њему прво сахрањен убијени медвед. Чумина гробља су она где су сахрањивани мртваци умрли од чуме (куге), а који су за живота били издвојени од становништва.

За гробља бирају се места суха, поред путева, на врховима брежуљака, и због честе посете, приступачна и недалеко од кућа или места становања. Најрадије су подизана поред већих путева, да пролазници и путници могу у пролазу одати почаст покојницима.

Многа гробља урасла су у шибље и горостасна дрвета, па се сматрало да је становништво бирало место за гробље у гајевима и дубравама. Међутим до тога је дошло из верских разлога: нико неће на гробљу да одсече дрво за своје потребе, нити за огрев, јер би тиме покојницима одузео њихову својину, благовање у хладу и могућност да употребе воће са воћака. Старих гробаља било је на границама потеса, а спомињу се у нашим средњовековним изворима (в. **гроб**). Настанак многих гробаља око

храмова данас је тешко утврдити: тј. шта је старије — гробља или храмови, али је поуздано да су наши далеки преци у време многобоштва сахрањивани око својих светилишта. И сада има доста насеља у чијим су средиштима храм (или крст), а око њега гробље, што се може сматрати остатком многобожачких схватања. Има гробаља с великим крстом Христова распећа или капеле (од брвана или камена) у средиштима. Капеле служе за издавање даћа (јела и пића) за душе покојника и за привремено држање мртваца ако су приликом сахране временске непогоде.

Уобичајено је да се мртвац из једног краја или села сахрањује на заједничком гробљу, осим самоубица и утопљеника, који се сахрањују поред гробља и путева, или на местима где их је снашла смрт. Изузетно се изван гробља сахрањују и они који су одредили друго место за живота. Свака породица има своје место на гробљу. Оно је у кругу родовских и братственичких покојника. Ако кћи удата и незарођена умре за живота родитеља, сахрањује се где ће и родитељи.

Гробља су у великом народном поштовању, наслеђеном од предака. На њему хришћани скидају капу. Ј. Вујић видео је 1826. у космајском селу Неменикућама гробље око сеоске цркве: „... по којему неки мртвачки крстови горе са шареним марамама накићени јесу и нико за живу главу не сме мараму скинути и такву на своју ползу (корист) употребити."

Стара гробља нису се преоравала, осим изузетака, нити се надгробно камење померало с гробова. Тврдо је веровање да ће се оном ко то учини затрти породица. По таквом веровању, стари гробови и гробља су табуисана места и боље се чувају од писаних закона.

На гробљима има највише ноћних сенки и најлакше се халуцинира. Тако су настала веровања о оживелим мртвацима (вампири, вукодлаци). Зато нико ноћу не посећује нити пролази кроз гробља, осим у каквој невољи. У Босни се казује: „Ако те неко ноћу нападне, најбоље ћеш се сакрити у гробљу."

У области старе Рашке, у суседним старовлашким селима, сеоске заветне молитве држе се и на гробљима, а у многим босанским селима се о Духовима на гробљима свештају масла. п. ж. п.

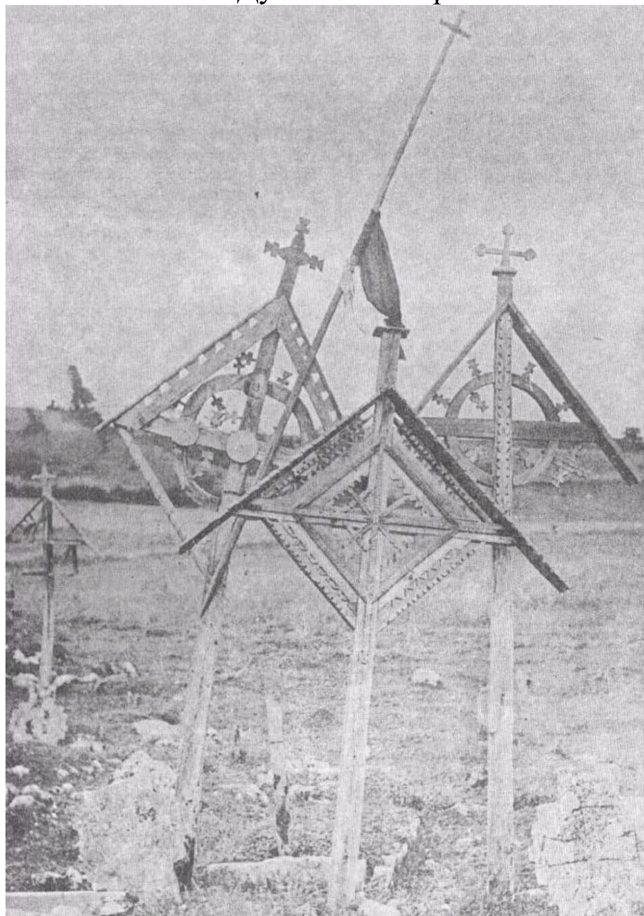

ДРЕВНИ НАДГРОБНИ КРСТОВИ
код Тутина

ГРОБЉЕ СВАТОВСКО. — У Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини нека стара гробља или просто неке локалитете народ назива сватовским гробљима, о којима предање каже да су се на том месту потукли двоји сватови, изгинули, и на истом месту и сахранили. У Херцеговини и Катунској нахији, „у пријашња времена, кад би се случајно срели двоји сватови, неће једни другим с пута да сврну, него је често и до боја долазило". У селу Језеру у Старој Црној Гори налазе се локалитети **Сватовска главица** и **Сватовско гробље** са „десетак мрамора или кињана од сватова, који су се на том месту, приликом сусрета, поклали". По једном црногорском предању, овај се обичај приписује неком старом народу који је ту живео у давна времена.

Занимљиво је да се на Космају, у Србији, једно сватовско гробље спомиње на Влашком брду, „где су се, веле, срели и потукли двоји сватови". Т. Ђорђевић сматра да је то био општи обичај, али оно што није јасно „то је зашто су се сватови, кад би се срели, потукли". Гаспарини сматра да сватови примарно представљају две супротне брачне групе, међу којима је постојао антагонистички однос, као и међу групама коледара. Сукоби сватова одговарају сукобима коледара, као двеју непријатељских дружина. Као што постоје сватовска гробља, исто се тако неки локалитети у Бугарској и у источној Србији означавају као коледарска гробља, јер су, по обичају, погинуле коледаре сахрањивали на месту погибије. Као што су коледари маскирани, тако се и у српским сватовима појединци понекад маскирају, што редовно важи за чауша. Према томе, као што маскирани коледари представљају духове предака, претке би представљала и маскирана лица међу сватовима. Исти је случај и са обичајем лазарица. У неким селима лесковачке Мораве, доскора се дешавало да се лазарице при сусрету побију, а у давнини за лазарице је важило исто правило као и за коледаре и сватове: где приликом сукоба двеју група погину, на томе се месту и сахране. У селу Цекавици лесковачке Мораве „постоји и данас **Лазаров забел,** где су, веле, покопане изгинуле лазарице". Уз то треба напоменути да лазарице представљају још архаичнију, затворену женску групу, са јасним траговима матријархалног порекла.

Према свему томе, може се прихватити објашњење да сватови и коледари, као затворене, антагонистичке групе, представљају духове предака и да ови обичаји, „импрегнирани манизмом и аграрном маћијом", уједно одражавају бинарну родовску структуру. ш. к.

ГРОБНИК постаје мртвац који је за живота био велики грешник. Он устаје ноћу из гроба, претвара се у неку животињу, пакости људима, па се опет враћа у свој гроб.

Ако је гробник успео да облежи своју жену, онда ће она родити вампирче. Само такво дете, вампирче, може да убије гробника (в. **вукодлак**). п. ж. п.

ГРОБОВИ (споменици „крајпуташи"). — У западној и југозападној Србији, налази се више него у другим крајевима камених споменика изван гробља, поред путева и на раскрсницама. На њима су редовно исклесани ликови поетично херојски а истовремено гротескни, са скривеним осмехом на лицу, обојени живим бојама, међу којима доминира интензивно плава. Исклесани ликови представљају војнике, сељаке, бунтовнике, путнике. На споменицима се редовно налазе урезани епитафи, често духовито срочени, који говоре о покојнику за којег је обележје подигнуто. Зато што се често налазе поред путева, у најновије време, а под утицајем литературе, ове споменике називају **крајпуташи**. Блиска родбина покојника подиже овакав споменик, у ствари симболичан гроб, ономе ко страда или умре далеко од своје куће па му се често и не зна прави гроб.

Већи број споменика подигнут је на месту где је неко страдао, умро насилном смрћу, јер се верује да мртвац треба да буде сахрањен на месту где је погинуо. Ово се чини из веровања да се погинули не привиђа пролазницима на месту страдања, у ствари да душа покојника не лута зато што није сахрањена. Како се види, у овом случају се ради о постављању надгробних споменика изван гробља, на месту где често нису сахрањени посмртни остаци покојника.

Обичај подизања споменика, обележја, над „празним гробом" распрострањен је у целој Србији, затим у Босни и Херцеговини и у Црној Гори. Али празни гробови су давнашња појава позната код многих народа. И стари Словени су подизали спомен могиле у којима нису били сахрањивани покојници. Подизање споменика покојнику на месту где није сахрањено његово тело, било је познато и у средњем веку, а како изгледа, овај се обичај посебно развио у Србији у XIX веку, после устанака

против Турака. Међутим, до сада је остало нерасветљено једно од основних питања: зашто се споменици над гробовима ратника, у којима обично покојник није сахрањен, подижу изван гробља? Како се „крајпуташи" редовно подижу онима који су погинули и чији леш често није нађен, вероватно да првобитни разлог за подизање надгробних споменика изван гробља треба тражити у веровањима о покојницима који су умрли насилном смрћу. В. Шмит наглашава да у примарним културама (по његовој подели) постоји особити страх од душа оних који су умрли неприродном или насилном смрћу, као што су самоубице, утопљеници, погинули од грома, они које су звери растргле, као и жене које су умрле приликом порођаја.

По веровању афричких Нијера, душе погинулих од грома и душе несталих, чији леш није нађен, спадају у посебну категорију, звану **колник**. У црначким племенима Ибибио и Еве, у северној Гвинеји сахрањују изван села оне који су умрли неприродном смрћу: **погинули у боју,** самоубице и жене које су умрле на порођају. У основи истоветна веровања и слични обичаји постојали су и у српском народу. У Шумадији село није дозвољавало да се у њиховом гробљу сахрани погибалац, самоубица, обешени, онај којег убије гром, као и некрштени, затим странац, Циганин, утопљеник и копиле. Слично је и у другим крајевима. По нашој народној традицији и према старијим обичајима, погинули су сахрањивани на месту погибије, где им се обично и споменик подизао.

Поред многих других примера, које даје Т. Р. Ђорђевић, о томе сведоче и предања о сватовским, коледарским и лазаричким гробљима, где су на месту погибије сахрањивани погинули приликом сукоба сватовских, коледарских или лазаричких дружина. Чајкановић истиче опште веровање да душа оних који су умрли „пре времена" лута и наноси људима зло. Надгробни камен, вели, „имао је првобитни циљ да силом веже душу за себе, да јој одузме слободу кретања; то је нарочито важило за оне душе за које се унапред рачунало да ће бити зле". Како се може разабрати из неких обичаја и веровања, из истог разлога душама оних који су умрли насилном и уопште неприродном смрћу првобитно није било места у гробљу. Народ је веровао да су самоубицама овладали ђаволи и стога њихова тела не треба сахрањивати у гробљу поред осталих покојника. Самоубице и погинули претварају се у вампире. Такође, не ваља преносити оне који се смрзну, утопе или убију већ их треба сахранити онде где се нађу.

Према свему може се оправдано претпостављати да у обичају подизања споменика **изван гробља** погинулима чији леш није нађен или је сахрањен на другом месту, примарно лежи страх од душе оних који су умрли насилном смрћу и који нису нормално сахрањени. Али и када је у питању пијетет према покојницима; који је заменио првобитни страх, и другде срећемо обичај да се ратницима подижу надгробни споменици поред пута. Племе Гала у јужној Етиопији ратницима и старешинама подиже **дуж пута** споменике са њиховим дрвеним фигурама заштићеним сламном стрехом, који у суштини представљају прототип наших крајпуташа са фигуром покојника и каменом стрехом. ш. к. и н. п.

ГРОМ. — Када грми, верује се да се св. Илија вози по небу и громом гађа ђаволе. Гром народ замишља као материјални предмет, као дугуљасту и шиљату **стрелицу**. Када гром удари, по народном веровању, стрелица се дубоко зарије у земљу, па тек после извесног времена изађе на површину. Верује се да доноси срећу и лечи, нарочито од **устрела** (реуматизам), а помаже и породиљама. Представа о грому-стрелици налази се у Риг-Веди, а наше веровање о стрелицама одговара германском веровању о клинастом камењу које Донар баца с неба. Због грома не ради се на Петрове часне вериге (16. I). Када грми, људи се ваљају по земљи, „да их леђа не боле". Огранци дрвета у које је гром ударио „не смеју се турати на ватру". По народном схватању, гром и муња су персонификовани као брат и сестра, што би одговарало народним представама о св. Илији громовнику, Перуновом наследнику, и Огњеној Марији, Муњи из народне песме, која би представљала женски корелат бога громовника (в. **св. Илија** и **Огњена Марија**). ш. к.

ГРУВАНИЦА или **ЧЕСНИЦА** у Левчу и Темнићу меси се од пројиног брашна за Нову годину, а има исту улогу и исто значење као и чесница. Њено мистично деловање на род усева и њену првобитну улогу у мађијским обичајима за род усева показује и њен назив који потиче од **грувати, грување** — вршење жита (в. **чесница**). ш. к.

ГУВНО је једно од места на којима се, по народном веровању, радо баве демони, посебно зли, и то најчешће вештице. Оне своје састанке одржавају на „пометном гувну" (напуштеном) или на гувну „начињеном од саме мједи", редовно 1. марта и о јесењој равнодневници, у глуво доба ноћи, али и у друге дане. Отуда је свакако и постојало веровање да као што не ваља ноћу ићи на јазове, ћуприје (мостове), буњишта, раскршћа и друга места где се могу срести душе предака или зли демони, тако није добро ноћу излазити на гувна. н. п.

Пометно гувно спомиње се у народној изреци: „Ни о трн, ни о грм, већ на пометно гувно." Казује се да тако изговори вештица пошто се намаже некаквом масти и полети својим другама на састанак. У шумадијским селима се тако казује када се спази да лети „звезда" (метеор), како би пала на гувно с вештицама да их побије. п. ж. п.

ГУШТЕР. — Народ је веровао да се гуштер не сме убити, да он прориче време, а употребљавао се и у народној медицини. У предањима се говори како је некаква крилата змија (аждаја) „испила" два сунца а хтела је и треће, заправо оно које нас греје. Али у моменту кад је пошла да уништи треће сунце, долази гуштер, односно гуштерица, и у борби или преваром, уз помоћ ластавице, спасава сунце (в. даждевњак).
н. п.

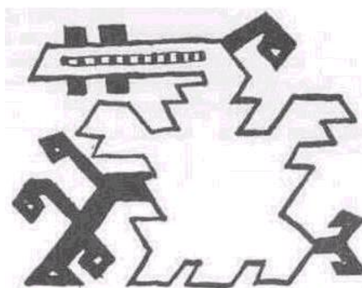

Орнамент „гуштер" са пиротског ћилима

ГУШТЕРИЦА, в. **аждаја,** ластавица.

Д

ДАБОГ у српским скаскама највећи је противник божји, који је био „силан као Господ Бог на небесима". У једној скаски из Мачве, означава се Дабог као „цар на земљи" који душе прождире, а у једној босанској варијанти место Дабога појављује се св. Арханђео, наследник старинског бога мртвих. У народној традицији главни ђаво назива се **Даба, Дабо** или **Хроми Даба,** као наследник старинског Дабога, који би одговарао руском Дажбогу. У српској традицији, Дабог је био бог вукова, што га карактерише као хтонично божанство, јер су вуци инкарнације душа. Још у свом вучјем, териоморфном облику, Дабог је имао функцију бога ситне стоке. У једној скаски брдо у коме је живео сребрни цар, демон рудника Кучајне, назива се **Дајбог,** из чега се закључује да је Дабог, као бог давалац, уједно био и бог злата и сребра, а по једној претпоставци, и бог проналазач и заштитник ковачке вештине. ш. к.

ДАЖДЕВЊАК је водоземац који, пред кишу, излази из воде и креће уз брдо, а када настане суша, онда иде води (потоку, реци). По архаичном називу дажд за кишу, добио је назив даждевњак; његова појава предсказује буру, па се назива и **бурњак, бурник.** У народу се верује — ако се даждевњак гони, он јако писне, па се може оглувети. Зато га нико не узнемирава. Гравидна жена не ваља да види даждевњака када иде узбрдо, нити ваља да јој пређе пут. Појава многих даждевњака предсказује добру летину. Верује се да ће онај ко стави даждевњака у недра постати добар мајстор. п. ж. п.

ДАН траје, по народном схватању, од сунчева изласка па до његова заласка, када настаје ноћ. Сваки дан има своје име. Њихова имена спомињу се у народним песмама и она су народна, осим суботе. По народним веровањима, седмични дани нису једнаки; једни су срећни, а други несрећни: „Родио се у срећни дан." Једни су варовни (табуисани) за рад, употребу јела и воћа, неке сточари посте због стоке, земљорадници због усева (среда и петак). Неки мартовски дани табуисани су због поплава, априлски због сетве, мајски и јунски због суше и града, јулски због жетве, новембарски због здравља. Многи обреди обављају се док напредује дан (од јутра до подне), да би било напретка: дизање у славу, венчање младенаца, крштење детета, итд. У народној прошлости дани у години били су посвећени неком божанству, сада свецу. У пословима људи се обраћају за помоћ: „Помози, Боже, и данашњи данче!" (мисли се на свеца коме је посвећен текући дан). Има дана преко године који се празнују због гусеница, скакаваца, змија, мишева, вукова, итд.

Бели дани (бели понедељак, бели уторак, итд.) падају у седмичну недељу по Тројицама (Духовима). Они су заветни многим селима због временских непогода (града, грома, олује, поплаве, суше и др.). И седмица уочи Ускршњег поста назива се Бела недеља, која се завршава „белим покладама" (почетком ускршњег поста). Има крајева у којима се тим именом називају Некрштени дани, када се крећу зимске маскиране поворке, карактеристичне за веровања у хтонске демоне. Назив је прастар, по свој прилици остатак из времена када је бела боја, супротно данашњем схватању, симболисала изнемоглост и жалост за умрлима. Пошто постоје „бели дани", онда су, нема сумње, постојајали и „црни дани", од којих су се одржали само Црни петак (в. **петак**) и Црни торник (в. **уторак**).

Заклопити дани или **Заклопци** су десет дана пред Св. Николу (6. XII). Тих дана држе се „заклопљене ножице" (маказе) под каменом, да миши не гризу тканине. Пошто се тих дана маказе не узимају у руке, то се тада ништа не кроји, не крпи и не шиша. Орачи не ору. Заклопита недеља је у Шумадији друга седмица по Ускрсу, а у селима источне Србије, то је трећа седмица Ускршњег поста. Тих дана женскиње не снује пређу, не измива се, а мушкарци се не брију.

Мучни дани су од 13. ло 15. децембра. По библијском предању, Богородица се замучила пред свој порођај. Тих дана гравидне жене избегавају неке женске радове.

Бадњи дан је дан када се уносе бадњаци у кућу,

Божји дан је други дан Божића,

Коњски дан је Тодорова субота (у седмици Чисте недеље), могућно и 25. XI,

Кокошији дан је 20. XII, понегде и 4. XII, када се кокошима даје панспермија,

Мечкин дан је 30. XI (в. **Андреја свети**; о седмичним данима в. под називима тих дана).

Бабини дани, који се називају и **Зајмљени дани, Зајемци,** су од 1. до 9. марта. О именима тих дана прича се да је нека баба у месецу сечку (фебруару) позајмила девет дана од марта, отерала јарад у планину, духнуо студени северац, па се она и јарад смрзли и окаменили.

Благи дани су посвећени свецима. Они се празнују (отуда и назив: празници) а свеци прослављају: „Иде јесен, иду благи дани." „Зачуше се звона, јављајући благи дан." „Благи светац прифати молитву."

Варовни дани су мањи празници које народ, углавном жеискиње, варује (светкује) уздржавањем од неких женских радова (мешења хлеба, прања рубља, предења, ткања и др.). Варује се због напретка, деце, стоке, сточних производа и због болести. У варовне дане убрајају се и они у које је био дан св. Јована Главосека (Усековања) у тој години.

Велики дани су у седмици Велике недеље пред Ускрс. У југоисточним пределима Србије Великденом се назива Ускрс, а то показује да су стари Срби имали у пролећном кругу празновања знатнију многобожачку свечаност у прослављању обновљене природе, која је замењена Ускрсом. Њени трагови одржали су се у прослављању Врбице и Цвети у седмици Велике или Ускршње недеље.

Заветни дани, који се у ј-и Србији називају и **оброчни дани,** општи су (сеоски, родовски), обавезни за све чланове друштвене заједнице. Дан је постао заветан зато што се некада у тај дан догодила временска непогода (поплава, град), епидемична болест, пожар и сл. (в. **завет**). У селима ј-и Србије верује се да свеци Герман и Унуфрије строго кажњавају људе који раде у оброчне дане.

Млади дани су они који настају од почетка пуњења месеца, његове младине, а **стари дани** настају од уштапа, месечева опадања. Млади дани су срећни за почетак сваког рада, па се користе и у народном лечењу (в. **млади дани**).

Некрштени дани и ноћи су од Божића до Богојављења, понегде настају од 26. XII и трају до 7. I. По веровању, тих дана се највише крећу и привиђају демони, некрштена умрла деца (појављују се халуцинације), па су по њима добили назив некрштени. Они се приписују и данима у које Христос није био крштен. И мртви су тада у покрету. Они су инкарнирани у маскираним учесницима зимских поворки.

Уз некрштене дане се не пости. Напољу се не оставља ништа што је бело, крије се домаћа светлост, не кува се пасуљ, ноћу не пије вода, не отварају гребени, не употребљава разбој. Ако се иде ноћу, онда се уза се носи било какав гвозденн предмет или вратило као заштита од демона. Верује се да ће дете које се роди уз некрштене дане бити често болесно.

Просени дани или **просенци** падају у децембру, понегде крајем децембра и у почетку јануара (од 6. до 25. XII, ређе од 30. XII до 14. I). Назив је остатак старог народног назива зимског месеца просинца (децембра). Тих дана женскиње ништа не ради на оделу од тканина, да се не би „просенило" (отрло).

Светли дани су три ускршња дана. Први дан недељне седмице је **понедељак** (понедељник), тј. први дан по недељи, други („втори") је **уторак** (уторник), **среда** је дан у средини седмичне недеље, **четвртак** је четврти, **петак** пети, **субота** шести дан седмице и **недеља** је седми дан, дан одмора када се не ради („не дела") (в. дане под њиховим називима). п. ж. п.

ДАНИЦА је име планете Венере када се појави као јутарња „звезда" која најављује дан и може се дању видети. Сматра се весницом зоре и дана. („Још зорица не забијелила, Ни Даница помолила лица"). Пред свануће на Бадњи дан, домаћин је излазио пред кућу, па кад угледа Даницу, каже: „Сјајна Даница на исток, а јаки Бог на помоћ." У народним песмама Даница се означава као сунчева или месечева сестра, па и као кћи сунца. У неким песмама Краљевић Марко назива Даницу посестримом.

Венера се у народу зове и **Вечерњача,** када се прва појави као вечерња „звезда", а **Зорњача** када се појави као прва јутарња. Још се за Венеру чује и назив **Преходница** или **Преодница,** због тога што се појављује на источној и на западној страни неба и по народном схваћању преходи (прелази) с једног краја небеског свода на други. ш. к.

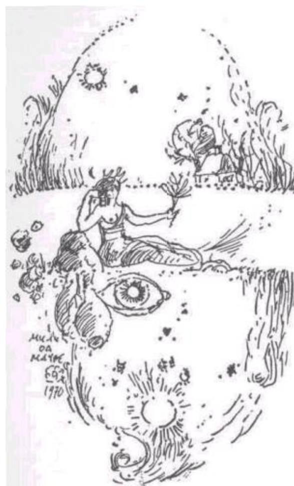

Даница,
цртеж Милића од Мачве

ДАЋА. — По веровању, покојници живе и после своје смрти. Они у загробном свету живе као што су живели на овом, земаљском, занимају се истим пословима, носе исто одело, у друштву су својих упокојених рођака, пријатеља и познаника, итд. Од свега што се спрема мртвима и њиховим душама, најпреча су за живот на другом свету јела и пића, као што су била потребна и на овом. Зато се њихови најближи рођаци старају да им удовоље све потребе, како се не би светили живима на земљи. На основу таквог веровања настале су даће, ритуалне гозбе у јелу и пићу на гробу покојника, а за време невремена пред кућом (али не и у кући). Оне се издају током прве године после покојникове смрти, и то: појутрица, (првог јутра после сахране), седмица (седмина, помана) (седам дана после смрти), дванаестица (само понегде), четрдесетница („софра, трпеза") (четрдесет дана након смрти), затим пола године и година. Даће се редовно издају у петак или у суботу уочи дана у који је умро покојник, али никако после дана смрти, јер би тада сто с јелом и пићем био на другом свету иза покојникових леђа. У Србији је главна даћа четрдесетница, а у Херцеговини (до 1870) седмина. Уобичајено је да учесници доносе на даће своје „прилоге" у јелу и пићу. У околини Костајнице о даћама ставља се на отворен прозор хлеб са чашом вина. У селима неготинске Крајине о четрдесетници пушта се низ реку окићена тиква са трокраком запаљеном свећом, па се вода заклиње и куми да је однесе покојнику.

За даће се обавезно спрема варена пшеница (кољиво, панаија), пресни хлеб (погача) с медом, црно вино, вода, тамјан, свећа, затим јела (у посне дане посна), посластица, воће и цвеће. Даће се издају на гробу, изузетно код цркве (нарочито онда када се не зна где је покојников гроб или ако је умро негде далеко у свету) и поред куће. Даћа пред кућом издавала се, а понегде се још и сада издаје у Подрињу, на дрвеном столу антропоидног облика, који представља покојника с главом, вратом (или без њега), раменима и издуженнм трупом (сада у реткој употреби). На њему се постављала погача, запаљена свећа и кадионица с тамјаном. На прву и на главну даћу позивају се сви учесници на погребу покојника, а једно место за столом остављало се празно за покојника, који невидљиво присуствује даћи. На наредну даћу позивају се исти учесници, али с једним мање, а последња мора бити с најмање учесника. Уз пиће се благосиља покоју (миру) душе покојникове, а живима дуг живот и здравље. Приликом благосиљања редовно се изливало неколико капи пића на земљу и изговарало: „Да Бог опрости грехове души покојниковој!" Од сваког јела са даће остављало се помало на гробу, уз надгробни крст, и намењивало покојнику. Обавезни душни (задушни) брав је крвна жртва покојнику, за мушкарце мушки, за женскиње женски. Не сме бити црне боје. Умрлом детету (до четрдесет дана живота) клао се бели голуб. По Вуку, о даћама се: по варошима шаље хапсеницима јела и пића и свијећа (лојаних).

У с-и Србији старији људи дају даћу (поману) за живота готово исто онако као што се даје сваком покојнику. Тамо се изјутра на Велику среду (уочи Ускрса) захвата вода на извору или бунару и излива, те намењује покојницима: „Ово за Н." (име покојника), „ово за М.", итд. Од првог дана покојникове смрти иде млада девојка, невина, од куће до куће и доноси им воду за четрдесет дана као поману (в. **помана**).

Било је људи, кучких Срба и Арбанаса, који су у старости себи за живота чинили прекаду (даћу). Онај који је то чинио постио је три дана, а на дан прекаде једноничио (није јео) спремљена јела и пиће за прекаду. У шумадијским селима има старијих људи који за своје даће спреме све потребе, али их за живота не издају, него то чине њихови наследници после смрти.

Стару слоненску даћу спомиње византијски писац Т. Симоката у првој половини VII века. Он казује да је словенски војсковођа Мужок „тога дана давао даћу (свом) покојном брату, као што је њихов обичај..." У 36. глави Студеничког типика наређује се, мимо осталог, и: „Да се свеноћним певањем почаствује спомен преблаженога и преподобног оца нашег и ктитора Симеона монаха (Немање), који пада дана 13. фебруара месеца и који ће се прославити сјајно, певањем и свећама, пићем и јестивом изобилним. И на вратима (манастирским) да се да јести и пити свакоме ко се тога дана деси. И заповедам још игуману да пред тај празник пошаље и на дунавску и на зетску страну (људе) да се набави рибе, нека би је било изобила на празник преподобнога оца нашег и ктитора господина Симеона" (в. **задушница, кумид, помана**). За душе умрлих, нарочито деце, чине се подушја поклонима: сиротињи у одећама и намирницама, болесницима у јелу и пићу, црквама у новцу. Жене које имају умрлу децу за подушје дају годишње првине (воће, млеко, млечне производе и сл.) деци својој и у суседству, па их тек онда и оне окушају. п. ж. п.

ДЕВЕТИ УТОРАК, в. **уторак**.

ДЕД, в. **старац**.

ДЕСНА и ЛЕВА СТРАНА. — Опште је народно веровање да је десна страна активна, а лева пасивна; прва је јача, напредна и срећна, а друга слабија, назадна и несрећна. Култном предмету или личности десна страна је мушка, а лева женска. Трокрака свећа симболише: краком у средини домаћина, десним мушкарце, а левим женскиње. На самртном часу Немања је саветовао: „За путеве на десној страни зна Бог, а на левој страни су развратни" (ђавољи). По биографу Теодосију, св. Сава „удари (пође) десним путем" (правилним). Од леве према десној страни крећу се младенци приликом венчања, коловођа у колу, поворка око култног предмета; тако се окрећу и култни колачи; здравице се упућују госту до десне руке; уочи Божића, домаћа чељад леже на десну страну. У Подибру, уочи Јереминдана (1. V), учесници са звонима крећу у поворкама са раскрснице десним путем, звоне и певају противу змија.

У Грбљу када се изјутра рано дође на раскрсницу, треба се три пута прекрстити, па пљунути на леву страну, зато што се на тој страни купе вештице, понекад и ђаволи. Враг се гони под лево колено, јер му је ту место; он виси о левом куку сваке козе или јој се пење и на леви рог. Ко пије опојно пиће пружено левом руком, тај ће се брзо опити. Ако се дете храни левом руком, онда ће се разболети. Ко устане из постеље нерасположен, каже му се да је устао на леву страну. Брадавица, као ђавоља ознака, трља се земљом узетом испод леве стопале, да би нестала. Гравидна жена носи женско дете на левој страни, а мушко на десној. Ако је мужу већи леви брк од десног, онда ће му жена родити женско дете. На десну страну стола посађују се мушкарци, а на леву женскиње. По чл. 68. Грбаљског законика: „Која се девојка не би уклонила мушкој глави с пута, и то с лијеве стране, да се обличи грднијем укором пред народом."

Врачања и бајања су магијске радње како би се демони умилостивили или насилно отерали. Зато се те радње обављају левом руком, јер: „Лева рука крста нема." У црној мађији предност се даје левој страни: облачи се прво леви рукав па десни, тако и ногавице; пљује се на леву страну, на којој су демони, итд.

У култу мртвих кађење и обредна кретања приређују се од десне стране према левој, дакле, супротно напредном животном кретању од леве на десну страну. Десна страна је страна живота, а лева смрти; знаке жалости носе ожалошћени на левој страни, гробу се прилази с леве стране; о даћама (гозбама за душе умрлих) послужује се од десне стране према левој. У верском животу десна и лева страна су дуалистичке: десна је позитивна, а лева негативна; десна је седиште добрих божанстава, а лева злих демона. Када се спомене име доброг божанства, онда човек окрене главу према својој десној страни и прекрсти се, а када се спомене демон, онда се окрене на леву и пљуне. Десном страном анђео

води човека, а левом ђаво. Од десне стране према левој кади се мртвац и његов гроб. Чаша с пићем пружа се на погребу и на даћи ономе учеснику који је на левој страни. Мртвачко коло око гроба води се од десне стране према левој. У на-родној песми **Женидба Милића барјактара** пева се о сватовима који пред мртвим Милићем „наопако копља окренуше, наопако коло поведоше, жалостиву пјесму запеваше".

Десна и лева рука. — У народном животу десна рука има предност над левом. После сваког умивања лица, прво се обрише десна рука, па лева; десном руком се поздравља и крсти. У народу се казује да се понекад треба прекрстити и левом руком. У чуђењу се изговори: „Да се прекрстим десном и левом" (руком). По народној песми, нека баба доспела је у пакао зато што је просјацима делила коре хлеба левом руком. Кад засврби десни длан, то предсказује неку добит; ако засврби леви, то је знак неког губитка. Чаша с пићем додаје се десном руком. Гост подиже здравицу: „Свети Луко, благослови десном руком домаћина и његов дом." Ко пије пиће левом руком или га прихвати левицом, опиће се. После јутарњег устајања, треба се прекрстити и пљунути преко леве руке, да се отерају зли духови. Леворук биће онај кога мајка прво задоји левом дојком. Одива прво облачи десни рукав одеће; она се изводи пред законике и сватове десном руком; десни девер прихвата одиву, он јој натиче прстен на прст десне руке; младић прихвата одиву и води је десном руком; приликом венчања младенци се држе десним рукама; у кућу одива улази испод десне руке младожењине, десном руком прихвата сито и друге посуде. Десном руком се меси чесница, уноси бадњак, ломи крсни (славски) колач, пружају и примају поклони; мало дете се брани од ђавола десном руком, па се зато она не повија; кроз детињи десни рукав пусти се ласта да одлети, да би дете било напредно у учењу. Купљени брав прихвата се и води десном руком.

Десно и лево раме. — Анђео лебди човеку на десном рамену и води га добрим делима, а ђаво му је на левом рамену и наводи га на зло. Невеста, после венчања, пред улазом у младожењину кућу баци жито из сита прво преко десног рамена, па онда преко левог. Приликом крвног умира, крвник пољуби увређеног у десно раме. Бадњаци се носе на десном рамену. Невеста, када пође на венчање, окрене главу према десном рамену.

Десна и лева нога. — На Ђурђевдан девојка гледа кроз десну детињу ногавицу у сунце, да би се убрзо удала; када пође на венчање, прво обује десну ногу, па леву; ручни девер ставља јој у десни опанак већи новчић, а у леви мањи; на венчање се полази десном ногом, у младожењину кућу ступа се исто тако. Тада се пева: „Ступај, прелепа девојко, десном ногом у кућу." Приликом свођења, младожења изује невести прво десну ногу. Породиља пије воду из десног мужевљевог опанка, а муж је привидно удара десним скутом да би лакше родила. Десном ногом: улази кум у кућу по повратку с крштења детета, уносилац бадњака, полазник на Божић; њему се изува десна нога и даје десна плећка печенице. Ако купљени брав пође десном ногом, биће напредан. Противу стомачне горушице прво се обува и изува лева нога. Приликом устајања из постеље, пође се десном ногом.

п. ж. п.

ДИВ је митски горостас, човек огромне снаге и узраста: обичног човека држи на длану, лопатом га пребацује преко велике реке, баца топуз под облаке, па га дочекује рукама; својим дахом претура ћосаву децу, а куће руши и разноси као перушине. Има једно око на челу или на врху главе, густе обрве као шума и магични камен на врху главе, а корак му је велик колико пут од сахат хода. Мајке дивова грћу жар својим дојкама, а њихове кћери (дивице, дивкиње) су милостиве. Дивове рађају виле с народним јунацима. Они су дволични и често глупи, па зато брзо наседају. Људима чине добра, али им и пакосте, па их и прождиру. Нерадници су, и све што им треба, отимају од људи. Сваки див има чаробни штап помоћу којег хвата жртве и прождире. Кад га изгубе или им се одузме, онда губе дивску снагу. Познају лековито биље. Живе у друштву у планинским пећинама а на улаз привађују огромне плоче. По једној народној песми, нека мајка са сином стигла у дивску планину, ту нашла студену пећину и у њој седамдесет дивова, међу њима дивски старешина. Кад су дивови спазили сина поред мајке, насрну да му одсеку главу, али је он имао добру сабљу и посекао их све.

По предању, један је див постао на необичан начин. Муж и жена били без деце. Једном отишли у планину и тамо нашли извор. Жена се напила воде са извора и затруднела. Добила је сина и дала му име Див. Дете порасло снажно и прождрљиво, па се отисло у свет. Успут наишло на возара који је претурио кола с гвожђем; помогне му да подигне кола и возар му да гвожђа, од којег направи велику секиру. После Див стигне у планину, где нађе човека с колима, а волове му појели вуци. Див ухвати два вука и упрегне у кола. Идући даље, Див стигне у млин, у коме га нападну духови, али их он све побије својом секиром. У млину спази камен како се сам окреће. Зачуди се, јер то није нигде видео, приђе му да га пољуби, а камен му, окрећући се, окрвави губицу. Тада се Див разболи и нестане га негде на путу.

У народу се казује да су људи били у далекој прошлости велики и снажни. Њихове девојке носиле су надгробне плоче од камена у прегачама. Оне су подизале куће од дивских костију. У једном босанском селу има на брежуљку старо Дивско гробље (мраморје), од којег је и сада остала покоја надгробна плоча. Прича се да су у селу некада живели дивови. Они су порушили Жељезна врата (Ђердап на Дунаву), па их је бог побио стрелом. Стараче (напуштена и суха речна корита) су, по веровању, остаци бразда од орања дивова. Див је био Вук Махнити, који је у Црној Гори презиђивао планине (в. **Дукљан**), затим његов брат, који је састављао Цијевну и Морачу, церски Тројан, дивљан народних приповедака и дивљи човек дубровачких песника. Див се претвара у животиње, тада живи у јами, посећује воденице и раскрснице. На „џиновску трпезу" (сто) не сме да се нагази. (в. **Тројан**)

Реч див је старословеиска, сродна иранској **dēv**, индијској **deva**, латинској **divus**, која значи божанство. Немачки назив **Dienstrag** за уторак остатак је од имена божанства **TIV**, старонемачки **div**. На наша веровања о постојању дивова деловали су туђи утицаји, оријентална и стара грчка веровања о киклопима. п. ж. п.

ДИВОКОЗА. — У Кучима (Црна Гора) веровало се да виле музу дивокозе и пију њихово млеко. У вези с овим веровањем је и прича у којој се говори како је један ловац из Куча, док је био у лову на дивокозе у планини Кому, чуо како из пећине вила зове пастира да приведе дивокозе на мужу, на шта јој је пастир одговорио: „Не даје ми Томица Мицанов" (ловац). н. п.

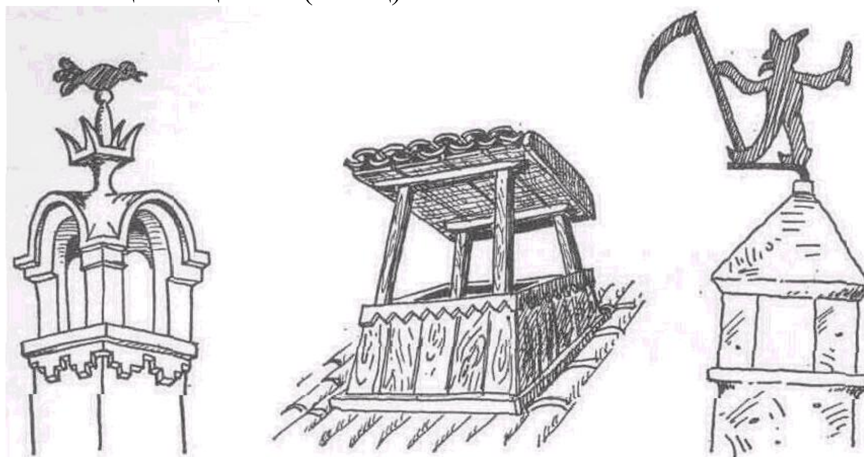

Димњаци

ДИМЊАК. — Димњак, исто као и огњиште и неки предмети уз њега, нпр. вериге, преклади, ватраљ, у вези је са духовима предака, односно демонима. Отуда веровање да кроз њега улазе или излазе ноћу вештица (јашући на вратилу или метли), вампир, ђаво, чума (персонификација куге), суђаје (које су одређивале детету судбину одмах по рођењу) и други демони. Ова бића, тобоже, и бораве у димњаку. Зими, кад дувају јаки ветрови, у старим и широким димњацима могло се чути звиждање, које је народ приписивао демонима. Из веровања да је у димњаку боравиште духова предака или демона, могао је настати обичај гледања у димњак приликом домаћих обреда око огњишта као култног места. Божићни полажeник џара ватру на огњишту, удара у бадњаке да одскачу варнице и повремено гледа у димњак. Ово би могао бити остатак од спаљивања демона. Доскора је млада невеста кад ступи у младожењин

дом, обилазила три пута око огњишта и гледала кроз димњак. Домаћица је бацала мало јела од Бадње вечери (панспермија) у димњак, свакако стога што су у њему душе предака.

У неким крајевима су стављали на димњак глогов трн (или грану), као заштиту од вампира и других демона, како не би могли ући у кућу. н. п.

ДЛАКА. — По митским предањима, у коњску длаку претвара се мора; ако длака падне у воду, од ње постаје змија; у златној длаци је вилин живот; помоћу длаке виле испијају очи ловцима, који брзо ослепе; помоћу ње виле одузимају живот људима; у риђој (црвенкастој) длаци чудотворне девојке записано је када се шта догађало од постанка света; када се прекине магијска длака, долази демонски Арапин. Неуредну косу имају вештице; виле имају дугачку, густу и русу или златну косу, која им је расплетена. Змајева снага је у његовој коси, а снага људи у њиховој бради. Када је нека девојка спазила да ће је коњаници стићи, ишчупала је длаку из главе, бацила је на земљу и од ње је израсла велика гора, која је омела коњанике да је стигну и ухвате.

Црна и повелика коса на принови (детету) предсказује његово сиромаштво. Ако се седа коса закопа под кућни праг, кућа ће да запусти. У Жепчу се косом узетом од женског детета зелених очију чува од урока. Да се болест не пренесе са болесника на другу чељад, ишчупа се мало његове косе, запали и над њом окаде здрави; верује се да ће болесник чија се коса узела и спалила, убрзо умрети. Длаке се употребљавају у врачању за завезивање болести и демона; њиховим везивањем стиче се наклоност и љубав.

Девојка која жели да има бујну косу чешља се на врби, да би јој коса била бујна као што је грање у врбе. Срећа девојачка је у њеној коси. Да би придобила младића, девојка ишчупа унакрсно по једну длаку на глави, спали их и говори: „Како длаке гореле, тако и Н. горео за мном". Младић добави длаку завољене девојке, прекине је и постави тако да између њених делова прође завољена девојка, па ће га, по веровању, заволети; неки младићи укују длаку завољене девојке у шљиву. Невеста иде на венчање расплетене косе, не сме бити сплетена ни завезана, да би се лако порађала. Женскиње се није чешљало петком. Оно је, приликом врачања, гатања и заклињања, расплетене косе.

Три длаке ишчупане из репа црног коња без белеге, или нејахана коња и ждребне кобиле сагорети, прахом посути ране мртвој девојци и она ће, по веровању, оживети. Ишчупана и спаљена длака из лисичијег репа магијски делује да се лисица претвори у девојку; ако се ишчупа из девојачке главе и спали, девојка се претвара у лисицу. Када се длака од лисице или вука протре о себе, они се створе пред оним ко их жели. Болесници од страве (страха) каде се напаљеном длаком ишчупаном од зверова (вука, медведа и др.). Када се прође поред лешине угинуле животиње, треба се повући за косу да не би болест налетела с лешине. п. ж. п.

ДОДОЛЕ су девојке које су у сушно време, обично између Ђурђевдана и Спасовдана, ишле у поворци по селу, од куће до куће, певајући и изводећи мађијску игру за кишу. Додоле су морале бити невине и зато су бирали што млађе девојчице (од 5 до 10 година). Једну између себе бирале су за **додолу** (додолку), а ова је морала бити сироче (без оца и мајке), или рођена после очеве смрти — „посмрче", али није смела бити „пороћена (тј. да њена мати није родила још какво дете после ње)". Додоле су ишле босе, одевене у похабано рухо, а на глави су носиле венац од траве, житарица, винове лозе и гранчица од воћака. По старијем обичају, главна додола се свлачила до кошуље и затим се гола покривала травом и цвећем. У неким местима источне Србије додоле су најпре ишле на гробље, где би узеле крст са незнаног гроба и потопиле га у оближњу реку или поток. Испред поворке ишла је главна додола, која је пред сваком кућом играла, а остале, две по две, певале додолске песме за кишу:

Удри кишо, ситна росо,
Еј, додо, еј, додоле,
Те пороси наша поља,
Еј, додо, еј, додоле.

Домаћица сваке куће залевала је додоле по глави и ногама, а затим их даривала брашном, вуном, новцем, сланином, али нипошто јајима, јер се верује да би у том случају град тукао усеве. У неким крајевима додоле су пролазиле и кроз поља певајући и прскајући воду. Негде су добивено брашно односиле жени удовици да им спреми „качамак", који су јеле из тањира наопако окренутог, пошто се под њим проспе свежа вода. По завршеном обреду, венце и киту којом су прскале по двориштима и пољима бацале су у текућу воду. На Косову, док им се ручак довршавао, додоле су се купале у реци.

Додоле, Бања Ковиљача

Назив **додола,** како се претпоставља, потиче од припева „Ој, додо, ој, додоле", а обичај се објашњава као обредна игра са мађијским елементима (прскање водом), који, по симпатичној мађији, треба да изазову кишу. Међутим, поред овог значења, обичај садржи и нека друга веровања. Гаспарини истиче да код германских народа, затим на Кавказу, у Индији и Индонезији, сличне обичаје за кишу такође изводе женска лица, а у Србији и код германских народа девојке у доба пубертета. Кићење грањем и травом такође би указивало на елементе иницијације и на везу са шумским духовима покојника. По његовом мишљењу, додола би представљала биће које је привидно умрло или, још вероватније, покојницу коју треба залити водом да би се на тај начин зауставила суша. Код Руса је био обичај да се против суше вода излије преко мртваца којега би за тај обред нарочито ископали. Према томе, додола би одговарала русалки, која би, по неким веровањима источних Словена, представљала душу младе утопљенице или детета које је умрло некрштено.

На везу са покојницима указивао би и наш обичај по којем главна додола мора бити посмрче или сирота, затим обичај да додоле бацају у реку крст са незнаног гроба, и, најзад, обичај да додоле једу са изврнутог тањира јело које им спрема удовица. Осим тога, и код Срба је познат обичај да се против суше раскопавају гробови дављеника и уопште људи који су умрли неприродном смрћу а затим залевају водом. У околини Алексинца „кад нема кише, ископају дављеника који се те године удавио, па га баце у реку и верују да ће киша после тога пасти". ш. к.

ДОЖИЊАЛИЦА је петао који се коље на свршетку жетве. Код Срба граничара верује се да ће летина родити „гдје се једе дожињалица". На Тоболићу жетелице вежу домаћицу, пале је, тобож, на ватри и под њу бацају запаљену сламу. Пусте је тек кад им обећа дожињалицу — „ороза или које друго живаче". Слични су обичаји забележени у северној Далмацији, где поливају домаћицу водом, „дочепају је и понесу, да је тобож пале или пеку на ватри, задевају јој срп за врат и сл.", како би им дала бољу вечеру. Обичај се негде изводио на завршетку вршидбе, када би домаћицу везали за стожер и држали је тако

везану „док гођ не обећа да ће дати **довршаницу**", обично вруће погаче, сира и пића. Ови наши жетвени обичаји у основи су идентични са жетвеним обичајима других европских народа, које Фрезер објашњава као успомену на некадашње убијање људског представника житног демона. Вероватно петао у обичају са Тоболића представља замену за некадашњу људску жртву, али се из обичаја уједно може закључити да се петао појављује и као првобитни представник житног демона. ш. к.

ДОЈКЕ. — По прастаром веровању, видовите жене имале су велике дојке, које су носиле преко рамена и, по потреби, њима гртале жар. Такве дојке имала је, по предању, и мајка народног јунака Милоша Обилића (XIV век).

У народу се сматра међу најтежим клетвама материна, када својим дојкама куне или заклиње своју децу. Мајка Краљевића Марка извадила је дојке и овако га заклињала: „Немој, Марко, моје чедо драго,... немој данас крви учинити, данас ти је крсно име красно!" По мотиву једне народне песме, младић, незадовољан девојком којом га жене, неће да прихвати девојку, али: „Вади мајка своју б'јелу дојку, па заклиње својом б'јелом дојком: ‚Проклета ти моја (х)рана била!'" Младића је уплашила мајчина клетва, па је прихватио девојку. У другој прилици мајка наговара сина да убије жену нероткињу, да би довео роткињу, а он то одбија. Онда горопадна мајка: „распучала на прса кавада и размиче везену кошуљу, извадила обадвије дојке...: ‚Ој Јоване, непослушни сине, ако стару не послушаш мајку, губало те материно млеко... што с' из ових дојак' посисао!' Препаде се дијете Јоване, од мајчине страховите клетве." — У селима у околини Ниша пред први невестин улазак у младожењину кућу сачека је младожењина мајка са извађеном десном дојком, коју младенци пољубе, па онда уђу у кућу.

Да би дете било напредно, мајка га први пут подоји десном дојком; левак постаје оно дете које је мајка први пут подојила левом дојком. Понекад се намерно тражи друга жена дојиља, да она прво задоји дете, па тек онда да настави мајка. Тражење друге дојиље јавља се онда када се родитељима не држе деца, када се рађају само женска и када се жели да дете наследи особине дојиљине, телесне и психичке. Има примера у народу да су младе и здраве Циганке задајале малу децу за награду, јер се веровало да ће та деца бити здрава и срећна у животу. По предањима, наше народне јунаке (Марка Краљевића, Милоша Обилића, Хајдук-Вељка и др.) задојиле су виле, па су одрасли снажни и неустрашиви. Ако дете престане да доји, па накнадно настави дојење, онда се верује да ће добити моћ урокљивих очију. п. ж. п.

ДРВЉАНИК. — Уочи дана св. Андреје (30. XI) домаћица однесе кувано кукурузно корење на дрвљаник као жртву медведу. На Бадње вече ту се остави секира и на њу стави парче шећера, да не би волови у јарму гулили врат. На Косову се на Игњатовдан (20. XII) изјутра, пре сунца, обавезно посећивао дрвљаник идући коленима и рукама, узимала се гранчица и њоме честитао домаћину празник. На дрвљаницима се обавља обред братимљења, баје се болесницима, узима иверје за бајање, купају болесници, просипа затечена вода после издисаја самртника и вода у којој се окупао мртвац. Дрвљаници се ноћу не посећују и заобилазе, јер су они станишта злих демона.

Уочи Богојављења (6. I) оду девојке на дрвљаник, баце на њега прегршт жита, па га завлаче својом сукњом. Пред спавање ставе сукњу под главу и верују да ће уснити своје младиће. На дрвљанику девојке вију свадбене венце и певају; на њему кум скине невести венчани венац на дан свадбе, па јој на главу стави црвену капицу (кајицу). Тиме је кум означио њен прелаз из девојаштва ка материнству. На дрвљанику се о Богојављењу глођу кости од пихтија, да не би болели зуби преко године. п. ж. п.

ДРЕКАВАЦ. — Дрекавац је, по народном веровању, сличан вампиру, а постаје од умрлог некрштеног детета. Тело му је шарено, дугачко и танко као вретено, несразмерно велике главе. Привиђа се ноћу, посебно у Некрштене дане (од Божића до Богојављења) и у рано пролеће, дакле у време кад се највише, по веровањима, појављују и крећу демони. Јавља се у облику детета или какве животиње. У облику детета слути нечију смрт а у животињском предсказује болест стоке. Појављује се на гробљу, у потоцима, селу, и дречи разним гласовима: као јарац (коза), плаче као мало дете, мауче као мачка, крешти као птица итд. Дрекавац каткад досађује својим родитељима, али ретко, јер се боји паса. Из свега се јасно види да је дрекавац само један облик вампира (в. **вампир**). н. п.

ДРЕН (Cornus mascula). — Верује се да својом тврдоћом утиче на здравље. Жели се да људи буду „здрави као дрен". Употребљава се као хамајлија против урока и болести. На Ђурђевдан опасују се врбом и дреном, а врата и прозоре на кући и осталим зградама оките лесковим, дреновим и грабовим гранчицама. Дреновом гранчицом прскају водом стоку и људе да буду јаки и истрајни као дреновина. На Младенце негде гутају дренов цвет „да буду здрави као дрен". На дрену се љуљају ради здравља. На Тодорицу причешћују децу вином у којем је одлежао дрен. У околини Шапца, на Божић ујутро омрсили би се дреновим или лесковим пупољком, верујући да ће бити здрави као пупољак. У неким крајевима Босне, на Божић пре зоре омрсили би се одломцима дреновог грања. Дреновом гранчицом негде шарају или закитe чесницу, а негде мећу у чесницу парченце дреновог дрвета, верујући да ће бити здрав онај ко га нађе у свом делу чеснице. Негде се дреновим дрветом вади жива ватра или се сирови дренови прутићи спусте у њу, „па тако мало нагорелим пецају стоку, која кроз ватре прође". Дренови се пупољци употребљавају у заврачаним јелима о живој ватри. ш. к.

ДРУГИ СВЕТ је замишљен у виду три света који стоје један над другим. Горњи свет је на небу, ту су божји престо, рај и пакао. Средњи свет је онај на коме људи живе, а доњи је под земљом. У горњем свету народ се опасује око врата или испод мишке, у средњем око појаса, а у доњем испод колена. У доњем свету влада ђаво, који је, у ствари, заменио бога доњег света (Дабога). Стога доњи свет није истоветан с паклом, иако се понекад, очито под библијским и хришћанским утицајем, пакао локализује у доњем свету. По неким народним приповеткама, други или онај свет, у који одлазе мртви, налази се негде иза мора. Јаме и пећине представљају улаз у доњи свет, а понекад се у њега улази воденим путем. У Хомољу се изводио пролећни обичај (на Велики четвртак) „пуштање воде", када су жене за сваког умрлог члана куће стављале на дашчицу пшеничне колачиће и онолико воштаних свећица колико је гробова у породици, и затим је спуштале у воду да отплови низ реку или поток, „то јест **да отпутује на онај свет**". У народу се верује да сваки човек на ономе свету има исте потребе какве је имао и на овоме. Стога се, пре свега, пази да мртвац буде обучен у најбоље или свечано одело, понекад и са оружјем. Поред мртваца стављају се и различите ствари „за које се држи да ће му на ономе свету бити од потребе: хлеб, вино, вода, ракија, чанак, кашика, преобука и друго". Мртвацу се даје новац како би могао платити „прелаз преко неког моста", или земљу, и да не би на оном свету био без пара или да би имао чиме купити кућу. Приликом сахране девојке или момка, погреб често садржи и неке елементе свадбе, са симболичним венчањем, како не би на оном свету живели усамљени. Народ верује да сваки покојник има на оном свету своју софру, на којој се нађе само оно што му је на земљи дано за душу. Стога се жене старају да приликом задушница што више поделе покојницима за душу. ш. к.

ДРУЖИЧАЛО, в. **ружичало**.

ДУБ ОСВЕШТАНИ. — У недавној прошлости Кучи нису имали ниједне целе цркве. Народ није имао где да се окупља нити да обавља верске обреде. Они су осећали потребу за ма каквим освећеним местом које би им замењивало цркву. У тој тежњи прибегавали су средству које је и у других Срба уобичајено и које, по свој прилици, има своје порекло још у врло давнашњем, прехришћанском поштовању дубова код Словена. То су освештани дубови. Какав израстао дуб који би се нашао на узвишеном и видном месту у селу, а бивало је да га на таквом месту и засаде, постао би светилиштем сеоског становништва. Код њега је свештеник обављао црквене обреде, око њега би људи сахрањивали своје мртве, ту би се скупљали на састанке и договоре о празницима. И сада се у многим кучким напуштеним гробљима виде врло стари дубови, а у селима која немају своје цркве, насред села налази се освештани дуб, око кога су поређане камене плоче за седење, а около је камени зид, што штити дуб од стоке (по Ј. Ердељановићу) (в. **запис, дрво, оброк**). п. ж. п.

ДУБРАВА. — Дубрава, гај, мања шума је место где се окупљају виле и ноћу воде коло (играју). Ово веровање је у вези са индоевропским веровањем о светим гајевима — местима где су се обављали пагански култни обреди (в. **гај**). н. п.

ДУГА. — За ову природну појаву (arcus pluvius) било је везано више веровања. Прво, да је то некакво живо биће које пије воду. У Босни је веровање одређеније — да је дуга аждаја.

Веровање познато многим народима да се проласком испод дуге може променити пол, било је врло раширено и у нашег народа. „Срби кажу: да мушко прође испод дуге, постало би женско, а женско да прође, постало би мушко." Поред овога, веровало се да дуга предсказује каква ће бити летина. Свака боја у дуги значила је одређену врсту усева — летине, нпр. жута редовно означава житарице, црвена — вино (грожђе); плава — шљиве; зелена — траву (сено) или уље (маслине) итд. Према томе која је боја заступљена највише, зна се који ће усев у тој години најбоље родити. Најзад, у Боки Которској је познато и веровање да дуга предсказује време. н. п.

ДУКЉАН(ИН). — По предању, постојао је неки силни и обесни цар Дукљан, који није веровао у Бога. Од цара Дукљана до цара Константина било је девет царева. Предање се односи на римског цара Диоклецијана (284—305), који је, по предању, подигао стари град Дукљу код ушћа Зете у Морачу. У Црној Гори кружи легенда да је цар Дукљан завезан у виру код Везирова моста ланцима које стално глође, и уочи Божића (по другом, уочи Ђурђевдана), таман да их преглође и свет да потуче, а Цигани ковачи сваки по једном удари великим маљем у наковањ и тако притврде ланце. По другом предању, он је веригама (кованим ланцем) прикован за стену и бачен у реку Морачу код остатака старог града Дукље. И сада народ верује да је Дукљан жив у Морачи. По трећем предању, цар Дукљан имао је дворове у Дукљи, гонио је хришћане, па је једном, пловећи Морачом стигао до Везировог моста, ту га народ ухватио, везао ланцима и бацио у неку пећину.

Неки опет казују да је умро и да је сахрањен у некој дубокој јами у Боки. За старе римске миљоказе код села Тузи, у околини Скадра, казује предање да их је бацао цар Дуклијан гађајући свог брата и сестру, који су бежали за Хум; на којим би местима пали, тамо би се и задржали, како тада тако и данас. Дукљан је, по народним дуалистичким мотивима, Божји противник.

У Херцеговачким и црногорским планинама има остатака зидина од сухомеђине: од Дубровника воде у правцу Бијеле горе повише Грахова, па преко Цуца, Кчевске планине, Острога, Разбијеног врха у Бјелопавлићима, Доње Мораче до кучког Кома (у дужини од 4 дана хода). Зидине се у народу називају Презида, Дукљанинова међа и Међа Вука Махнитога. По предању, она је била на граници старе Зете и Херцеговине. У повељи Ивана Црнојевића од 1482. спомиње се војвода Вук, кога је народ, због подизања огромно дугачке граничне међе, назвао Махнитим, а назив Дукљанинова међа настао је по тамном сећању на цара Диоклецијана.

По једној народној песми, цар Дуклијан скинуо је сунце с неба и однео на земљу. Свети Јован нађе Дуклијана, одведе га на море и баци јабуку у његове дубине. Дуклијан зарони да је извади, а Јован заледи море, зграби сунце и полети према небу. Дуклијан дохвати камен од хиљаду ока, разбије лед, пође у потеру, стигне Јована на небеским вратима, шчепа руком његово стопало и: што дохвати, оно и откиде (упоредити предање о Арханђелу Гаврилу). О цару Дукљанину везаном у ланце има неколико варијаната, а све су засноване на дуалистичком веровању. Мотив је познат многим старим народима, па га има и у иранском и вавилонском предању. п. ж. п.

ДУХ. — Дух (демон) је врло широк појам којим се у веровањима означавају безбројна бића, која су фантастичан одраз у људској свести свеколиког материјалног света. Све има свог духа, и човек, и животиње, и предмети, и биљке. Он је неуништив или се тешко може убити. Дух је често невидљив; али може имати различите облике и редовно има натприродну моћ. Често се јавља у множини (здухачи, виле, суђенице и др.) и на разним местима. Духови често ступају у односе са људима и животињама. Они могу ући у њих. У народу се веровало да је у ментално поремећене ушао некакав зао дух. Зато су такве људе одводили калуђерима да им читају молитве и „истерају" тај ђаволски дух из њих. За време молитве болесник би био везан, а после су га немилосрдно тукли, како би батинама истерали духа, или су захтевали да болесник каже име духа који се у њега завукао. Веровало се да из лудака говори дух. Тако, ако би оболели изговорио какво име, калуђер би то записао на папиру који би после спалио на ватри, верујући да на тај начин уништава злог духа и ослобађа болесника.

Исто тако, по веровањима, дух може напуштати тело и враћати се у њега, било да је у питању душа која излази као дух, било да дух напушта материјални облик и наставља да „живи" самостално. Познато је како здухачима, док им тело спава, дух лута и бори се са другим здухачима за добро свога рода, племена, народа. Слично и вештица оставља своје тело у кући, а њен дух лута и чини зла људима. Лептир, који излази кроз уста вампира, представља душу покојника, односно дух који и кад се уништи тело у гробу, "може самостално да живи и делује.

За седишта духова особито су се сматрале: воде, шуме, пећине, брда и планине, ветрови, облаци, гробља итд. Народ је веровао да виле највише обитавају у шумама и на брдима поред какве воде; у вировима и облацима су здухачи и але, у рекама и језерима аждаје и сличне немани, на гробљу су вампири итд. Ђаво, пак, биће у којем су се синкретизовала разна веровања и разни демони, јавља се свуда и на сваком месту, особито ноћу, увек спреман да напакости људима.

Духови су, по веровању, добри или зли. Од њих се страхује, али и тражи помоћ. Људи им се обраћају молитвом и жртвом како би их умилостивили, али их и „прогоне", „уништавају" и настоје да заварају. н. п. и п. ж. п.

Мерење душе,
детаљ фреске, Дечани

Дунавски водени дух је зао, патуљастог изгледа, с брадом до појаса и дугачким носом; ноге су му као у козе, на глави има рошчић и козје уши; глава му је покривена купастом капом или црвеним фесом. У Дунаву их има 99, а њихов старешина је стоти. Он носи бубањ и бич. Бубњем позива своје друштво, бичем кажњава потчињене и њиме хвата људе на реци и дави. Сви водени духови су непрестано будни, без сна. Његов патуљасти и полуљудски изглед упућује на тотемистички развитак верских представа, а његова црна боја указује на хтонско биће. Сродан је хришћанском ђаволу. Име му се избегава и замењује еуфемистички: нечастиви, онај стари, онај мали. Сваке године патуљци одржавају у један дан прославу на одређеном месту, часте се, а старешина им одређује шта ће који да ради преко године. Ту се веселе и играју у колу. Скупљају се код града у Поречу и код Воловске баре у Сипу. Казује се да своју

активност преносе и на речице, притоке Дунава. Жртве позивају именом, наређују где и када да дођу. Највише даве купаче у јулу, па се зато тада избегава купање у Дунаву. Одвлаче их на речно дно клештима, ланцима и бичем, који жртви обавију око ногу или око врата. Да би се нашао утопљеник, у народу се спрема неслана погача, па се „рајска" вишеструка свећа забоде у погачу и на њу стави метални новчић. Нага жена расплете косу, загази у воду између поноћи и првих петлова, па погачу са запаљеном свећом пусти низ воду и моли нечастивог да пусти утопљеника.

Власт нечастивог духа је само на води. Кад се човек прекрсти, нечастиви нестане. Ако га човек види, то предсказује неку несрећу или смрт. Без опасности могу га гледати само људи рођени у суботу. Има жена које ваде нечастиве духове из Дунава. Оне се скину голе, расплету косу, покрију гениталије судићем или јастучићем, бају и басмају. Гениталије заклањају да их нечастиви не напастују, јер би им мужеви помрли а оне би родиле децу без костију. Али има жена које им се подају и тако стичу неограничену власт над њима. Баје се са девет зрна жита, девет зрна соли или штапићем на чији се врх натакне чесно лука и удара по води. Ако бајалица, приликом бајања, погрешно изговори неку реч, онда би се дигла олуја и однела би је негде далеко. Када се нечастиви дух појави, у воду се баци новчић или му се обећа људска или сточна жртва. Људи су плаћали бајалицама да ваде нечастиве из воде у приликама када оду на суд, у лов када се тражи лопов, жели да се задобије љубав, итд. По веровању, жена може помоћи, у савезу са нечастивим духом, мужу или сроднику рибару, да има успеха у риболову. Али зато жена губи душу, јер се предала нечастивом, а рибар после неког времена умире на води.

Ако се виче на води, то изазива нечастивог да напада и дави рибаре. Рибари су давали свој причест нечастивим духовима просипајући га у воду, како би имали среће у лову, али зато не умиру природном смрћу. Они не спавају поред свог алата, да их не би нашао нечастиви: „Ни ђаво не зна где алас (рибар) спава" (по С. Зечевићу). п. ж. п.

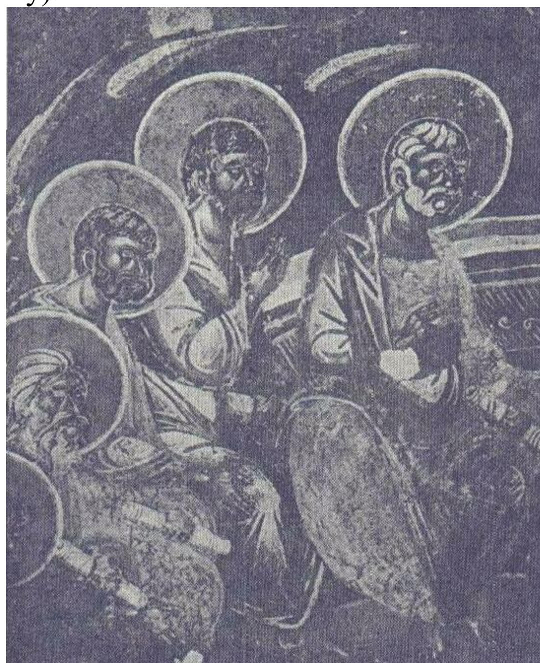

Духови**,**
Марков манастир, око 1375.

ДУХОВИ су покретан пролећни празник, у педесети дан по Ускрсу. Остаци веровања и обреда из прехришћанског времена, везани за овај дан, ретки су, јер су покривени плаштом хришћанских учења и обичаја. У Дубровнику и Котору дан Духова се назива **Русаље** и **Русаљи,** у Србији **Духови** и **Тројице,** а у ј-и Србији и **Пресвета**. Света Тројица се у народу персонификовала као светица: „Заспала света Тројица светом Петру на крило."

Из многобожачког времена је уношење биља у храмове на дан Духова, када се, уз клечање, праве венчићи од тог биља, носе кући, стављају на прозоре и на врата, сада и на иконе, противу демона. О

Духовима се избегава спавање. Срби у околини Сегедина верују да дете рођено на дан Духова неће бити срећно. У неколико села у пределу Звижду о Духовима падају русаље у транс и иду краљице да их буде (в. **русаље дубочке, краљице дубочке**), а у селима источне Србије ишле су краљице (в. **краљице**). У неким црквама се после службе спомињу мртви. У селима јужног Поморавља до првог дана Духова (Пресвете) не кида се орахов лист и не мирише, а на Духове се њиме ките надгробни крстови. У пиротским селима Пресвета је у недељу по Духовима. Тамо неколико села имају Пресвету за сеоску прославу. п. ж. п.

ДУША се по народном веровању налази у грудима, у крви („душа куца"), или у костима („душа се за кости запекла"), а код болесника и самртника — у носу („душа му у носу стоји"). Душа полази од ногу а завршава се у грлу. За време сна, душа може изићи из тела, а човек тада у сну прати њен ход. Душа се замишља као дах (или ветар), као магла или сенка која из човека изађе чим умре. Ако би укућани почели кукати пре него што самртник издахне, његова душа може да се „предвоји", тако да пола душе изађе, а пола остане у телу, због чега се самртник дуго мучи. Да би душа умрлог изашла из куће, отворе се прозори. По општем народном веровању, за четрдесет дана душа умрлога лута око куће и по оним местима где је покојник боравио или куда је пролазио. За то време душа улази и у кућу, па се стога негде за четрдесет дана оставља одшкринут прозор у соби у којој је покојник издахнуо. Из истог разлога вода се за четрдесет дана не просипа преко прага, да би мртвац, односно његова душа могла слободно прићи. У неким крајевима за четрдесет дана, свако вече по заласку сунца, на месту где је умрли издахнуо поставе на столицу кандило, чашу воде, некад и вина, и парче шећера. Крај столице принесу заостало покојниково одело и запале свећу. Негде међу хлеб, со и воду, понекад и вино, јер држе да ће се душа умрлог вратити. Кад ујутру нађу да је пиће у чаши мало усахнуло, верују да је душа умрлога те ноћи долазила. За четрдесет дана од покојникове смрти не започиње се никакав рад, плетење, снoвање, зидање неке зграде и сл.

ДУША, Пећка патријаршија, црква св. Димитрија,
детаљ композиције „Успење Богородице", 1334 —46 (фреска)

Наведени обичаји откривају веровање да се душа покојника задржава у најближем додиру са живима за четрдесет дана, односно до дана када распадање тела знатно одмакне. По једном руском

веровању, мртвацу се срце распадне четрдесетог дана. И по нашим обичајима и веровањима, после четрдесет дана душа више није у тако непосредној и блиској вези с кућом и сродницима, али како показују многи обичаји, код нас се верује да душа борави на земљи годину дана, односно док се тело сасвим не распадне. За то време дају се непосредне даће покојнику и том приликом оставља се за њега празно место, намењује му се део житног приноса или се рачуна да покојник за годину дана има свој део у кући, од којега се спрема даћа за његову душу. И надгробни споменик мора се поставити у току прве године после смрти покојника, јер је и по нашем народном веровању надгробни камен примарно служио као склониште душе. Исту примарну улогу имало је и дрвеће посађено на гробу.

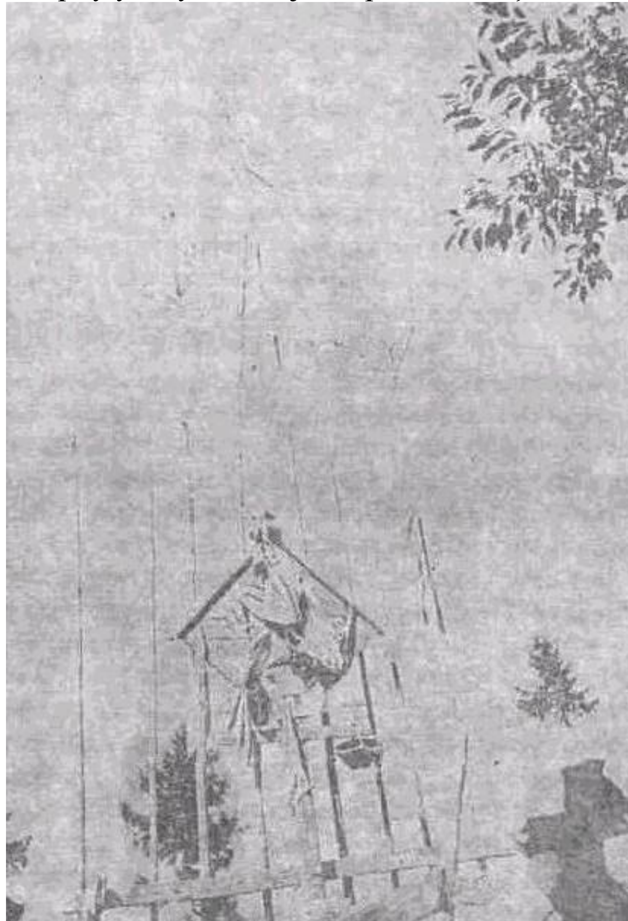

Барјаци које доноси родбина покојника на гробље,
околина манастира Студенице

По општем народном веровању, умрли највише оскудевају у води. Због тога негде родбина носи по саборима воду и нуди присутне целе прве године, а за првих четрдесет дана вода се сваког дана носи у четрдесет кућа. На овакав посредни, заправо симболични начин вода се даје другим лицима, а у ствари се намењује покојницима. Али исто се тако вода даје и директно покојнику. За мртвацем се носи суд с водом, крчаг с водом меће се у ковчег, а негде се сваког дана до четрдесетнице прелива гроб водом. Овакви су обичаји познати широм света, имају их и остали словенски народи, а по једном објашњењу, преливање гробова водом првобитно се вршило у намери да се убрза распадање тела, како би се душа што пре ослободила трулежи. Тело које не може да се распадне у Црној Гори су звали **очајаник** или **очајник** (чајати — чекати). Како је познато, стари су Словени ослобађали душу и спаљивањем мртваца. Саопштење да је тело цара Душана сахрањено уз свете ватре, као и обичај спаљивања мртваца за које се сматрало да су се повампирили, објашњавају се као траг овог старог словенског обичаја.

По народном веровању, душа може да пређе у неку животињу а затим од животиње у човека, негде се замишља као миш, негде као пчела, или се верује да душа умрлог лута четрдесет дана у облику птице, лептира или неке друге мање животиње око места где је покојник живео тражећи храну и пиће. Често је веровање да душа умрлог прелази у новорођено дете. Колико је живео човек у којега је душа

била раније, верује се да ће толико дуго живети и дете у које је душа прешла. Човекова душа „може само три пута да се у другог прероди". Верује се да су од Цветница до Пресвете душе умрлих „распуштене" и слободне те живе по цветним ливадама. За то време не скупља се кишница, да се нека душа не „удави". ш. к.

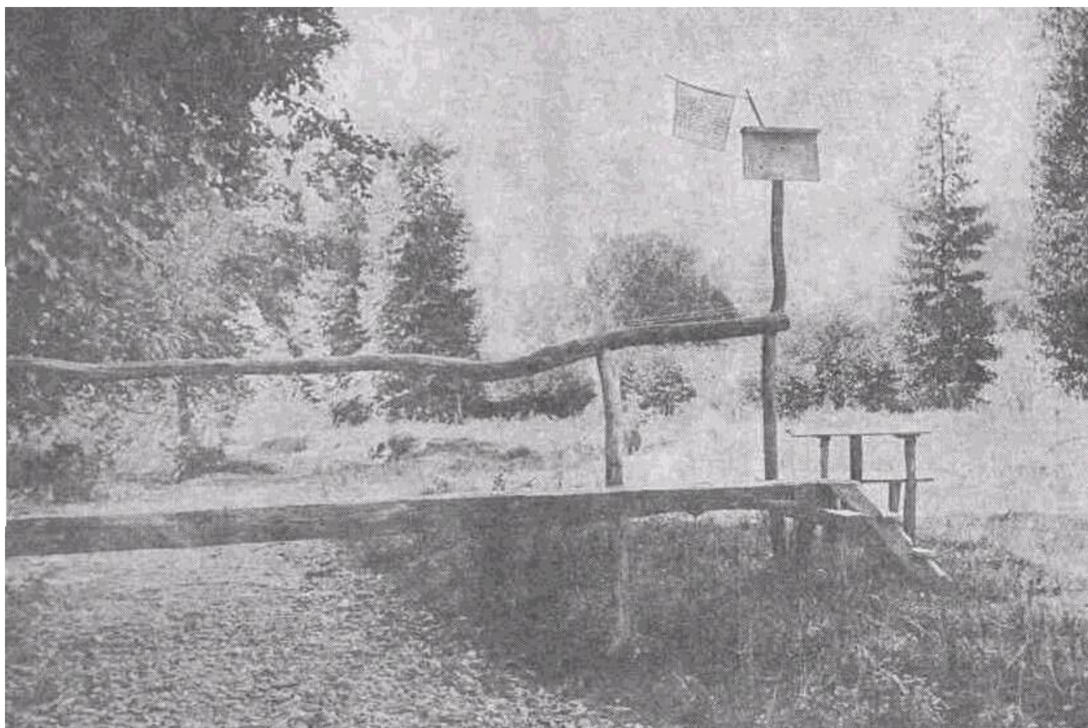

БРВНО — мост преко реке подигнут за душу умрлог,
село Дубока у Звижду

ДУШНИ БРАВ (подушни брав) коље се за душу умрлога, приликом сахране или о другим даћама, обично на четрдесетницу, а понекад и на опште задушнице. За мушкарце се обавезно коље ован или одрасло мушко јагње, а за женске овца или одрасло женско јагње. Душно бравче мора бити бело, јер се верује ако би заклали црно, „сва би кућа изумрла". (Црно бравче коље се на гробу вампира, дакле за нечисту душу). Коза и јарац никада се не кољу за душног брава, а по старијем обичају, нипошто ни свиња или кокош. Душног брава не сме јести нико из куће одакле је мртвац. ш. к.

Ђ

ЂАВО. — Враг је стари народни назив, познат у свим српским крајевима, али је углавном постао архаичан, потиснут, под утицајем цркве, грчким називом ђаво. Стари назив „бес" за ђавола одржао се углавном на Косову и Метохији. Име ђавола се не спомиње, јер: „Зло долази без позива." „Ми о вуку, а вук на врата." Када се спомене, онда се дода: „Далеко му лепа кућа." „Споменуо се, не повратио се." У Грбљу уз реч враг пљуне се на леву страну и изговори: „Налет га било." „Анатема га било." „Часни га крст убио." Зато се његово име радије замењује погрдним називима или еуфемизмима: некрштеник, налетник, нечастиви, нечастивник, нежид, брадаило, куси, репоња, рогоња, водац, матори, проклетник, анатемник, анђама.

По веровању, када је Бог створио земљу и небо, живео је сам, па му досадило. Једном спази свој лик у води, па га оживи. Тај оживели створ почне да квари божије послове. Онда Бог створи човека, супарника непослушног створа, ђавола. По другој верзији, најстарији анђео у рају постао је охол, често

се замерао Богу, па је покушао да постане старији од њега. У тој тежњи придобио је уза се неке анђеле, па пошли на Бога. Али их је Бог предухитрио и све истерао из раја: најгрешније је отерао у пакао, мање грешне је протерао с неба и они сада лутају по васиони, а колебљиве отправио на земљу. Тако су од непослушних анђела постале три врсте ђавола: паклењаци у паклу, ветрењаци у ветру и нечастиви на земљи. Сви они мрзе Бога и све што је он створио, па и људе. Пошто су ђаволи постали божији отпадници, то они не трпе њега и његово име, нити имају поздраве у којима се спомиње Бог.

Ђаво, цртеж В. Цветковић

Напослетку, постоји и веровање да се ђаво испилио из јајета које је снео петао од девет година, а које је човек носио под левим пазухом три месеца. Зато ђаво понекад помаже човеку у његовим невољама.

Ђаво има лик човека, али с малим роговима на врху чела, са избуљеним и крвавим очима, руњав је по целом телу, у лицу црн, са шиљастом брадицом унапред повијеном као у јарца, ретким брковима, а нос му је дугачак и повијен као у орла. Млађи ђаволи имају реп, а старији су куси, јер им је отпао. Уши и ноге у ђавола су као у козе, на рукама прсти са орловским ноктима. Ђаволи имају само једну кост, па и она је шупља. У поређењу се казује: „Ружан као ђаво." Он је демон загробног или тамног света, а све што је у том свету црно је, па је и он црн.

Од атрибута, ђаво има малу капицу, у којој је његова чаробна моћ. Ко успе да му је некако одузме, тај постаје видовит. Ђаво нуди све што се зажели да би повратио своју капицу. Он носи уза се црни чаробни штап. Ко успе да прибави његов штап, тај добија моћ опсењивања. Ако се штап изгуби, изгуби се и та моћ. Ђаво губи магијску моћ и кад стане пред гравидну жену, јер је она од Бога благословена зато што под срцем носи чедо. Пакленаци имају у паклу тророги штап у облику оста, којима гоне и набадају грешнике.

Станишта ђавола су вирови, ритови, дубоке реке с вртлозима, понори, језера, јаме, пећине, старе воденице, кућишта, бунари, дрвета, мостови и раскрснице. Ђаволи не улазе у судове који имају поклопце. Најрадије се задржавају под воденичним витлом. Они се непрестано крећу, никад нису на једном месту. Путују ноћу, нарочито за време некрштених дана. Пред зору ускачу у старе бунаре, да у њима предане. Има их у рупама, на буњиштима, дрвљаницима и свуда код вода. Кучи казују да највише ђавола има у Букумирском језеру, а Херцеговци у Нинчој јами у Гатачком пољу. Неки топоними су добили имена по ђавољим стаништима: Вражје језеро на Дурмитору, а са обе стране језера је по једна брдска Вражја главица, Вражје полице у Кучима, Ђавољи мост на реци Карашу, Вражогрнци, село на реци Рашкој код Новог Пазара, једно село на Тимоку код Зајечара и једно код Сјенице, Врагопеч је огранак Шаре, Вражица је врх у рашком Подгору, Вражји камен је у Пчињи, Вража глава је топоним у власинском селу Броду, Вражја глава је вис повише извора Темске. Сви наведени називи топонима, осим једног, су из времена пре појаве употребе туђег назива ђаво.

По предању, станиште ђавола је било у меху на дну мора. Кад су се намножили, прешли су на суху земљу, па их, тобож, сада има по старим гробљима, под кућном стрехом, на тавану, у запустелим и недовршеним кућама. Састају се на раскрсницама, у потоцима, старим или напуштеним воденицама, под старим мостовима и под орасима. Радо се веру по дрвећу, нарочито на врбу и зóву, завлаче се у

трску и трње. Привиђају се ноћу, али се невидљиво јављају и дању. Присуствују људским пословима. Кад се појави вихор, казује се да у њему играју ђаволи с вештицама.

Враг и паклењак су народни дуалистички називи за ђавола. Враг је смирен, добар ђаво. Отуда је настао назив враголан за шаљивчину. О добром врагу казује се: „Ни ђаво није тако црн као што људи говоре." „И ђаволу треба запалити свећу" (каже се када се избегне нека очигледна опасност). „Ужди (запали) свецу једну свећу, а ђаволу двије." „У невољама се и ђаво зове у помоћ." По предањима, ђаво је позајмио сиромаху врећу новаца, дао ловцу демонског пса, прихватио цареву кћер коју је отац проклео, наградио човека који му је спасао живот, одржао дату реч, вражја мајка је скривала јунака од погибије, итд. Ђаволи обилато помажу несрећне и сиромашне људе, али им зато односе душе у пакао. По предању, неки човек запалио ђаволу две свеће и молио му се да му покаже скривено благо, итд. Па ипак људи не препоручују никакав савез са ђаволима, јер: „Ко са ђаволом тикве сади, о главу му се лупају." Ђаво је извор пакости, зла, несреће, неугодности: „Не лези ђаволе." „Ђаво не оре и не копа, него само о злу мисли" (ради). Он је окретан и препреден, али је понекад глуп, па му и обичан човек доскаче. Паклењак је зао ђаво из пакла: „Ушао паклењак у кућу и од тада пође све наопако, прво свађом, па онда тучом."

Ђаво је представник деструктивности и сваке негације. Када је Бог створио овај наш свет, онда је ђаво, насупрот њему, створио свој ђавољи свет. Бог је створио човека, а ђаво жену, Бог овцу, а ђаво козу, Бог пса, ђаво мачку, Бог зеца, ђаво лисицу, Бог вола, ђаво коња, Бог јегуљу, ђаво змију, Бог пчелу, ђаво гусеницу, Бог правду, ђаво кривду, Бог винову лозу, ђаво купину, Бог босиљак, ђаво коприву, Бог изворску воду, ђаво ракију, Бог свиралу, ђаво гајде. Ђаво је створио вука, али без душе. Онда је Бог дао душу вуку и од тада вукови гоне ђаволе. Када човек посумња у присуство ђавола, онда изговори: „Вук ти на пут."

По веровању, дете је до крштења у власти ђавола. За време крштења дува се и пљује преко детета, да би се отерао ђаво. Када дете иде натрашке, онда га води „водац" (ђаво). Ђаволи не трпе људе који се крсте. Сваком човеку ђаво чучи на левом рамену и наводи га на грехове и зла дела. „Ђаво га нанео" (или: навео). „Ђаво га носи, неће да мирује." „Гони га куси." Када човек греши, онда се ђаво радује и подиграва. Ђаволи сврађају људе с правог пута, заводе их по пољима и потоцима, јашу их и хране нечистоћом. Они предводе насилнике и крче им пут. Њима народ приписује и све размирице на српским средњовековним дворовима. Немању су напала браћа „ђавољим навођењем". Краљ Првовенчани казује да се Стрез, „наведен ђаволом, одметнуо и пошао на мене".

Ђаволи присуствују људским радовима и кваре им послове: заустављају воденице, ловцима одапињу клопке, итд. Зато људи сваку несрећу и штету приписују кусим (старим, искусним) ђаволима. Да би придобили човека, ђаволи се довијају на разне начине и измишљају разна средства да га приволе. У тој тежњи они га упућују у своје ђавоље послове. Када то остане без успеха, онда узјашу јарчеве и људе, муте и пресушују изворе, заустављају воденице и изазивају буру. Они наводе самоубице у смрт, грешницима ваде душе и односе их у пакао, мртвацима деру кожу прве ноћи по сахрани, итд.

Ђаволи живе дуго година и за то време стекну многа искуства и знања. Зато су куси (стари) ђаволи опаснији од репоња (младих). Стари ђаволи знају многе мајсторије, пронашли су воденицу, косу, основали ковачки занат. Зато родитељи у источној Србији не дају децу на ковачки занат. Ђаволи познају лековито биље и лечење. Бајањем и басмањем ђаволи се призивају у помоћ болесницима. По предању, ковач Вид избио је ђаволу око и утерао га у мехове, да из њих дува у ватру. И жена је успела да надмудри ђавола који је пред њом оседео. Ђаво је хтео све да буде, само не шегрт, војник и воденичар.

У народним приповеткама чест је мотив о претварању ђавола у људе и животиње, како му кад затреба: у мајстора, трговца, вука, магарца, јарца, коња, копца, голуба, врапца, миша, итд., али најрадије у пса, мачку и јарца, обавезно црне боје, па се зато од куће гоне туђи пси, а туђе мачке се не пуштају у кућу. Човек-ђаво има једну ноздрву. Ђаво се може у све претворити, само не у овцу и пчелу, јер су оне благословене од Бога. По легенди, ђаво се претворио у теле, па изишао на пут. Наишла два човека с колима, спазили теле, па га намамили да пође с њима. Успут им теле поломило спице (паоце) на точковима. Онда се оба човека сете да је то ђаво, па се прекрсте и телета нестане. Кад се ђаво претвори у калуђера, онда је за њега боља кривда него правда. Претворени ђаво показује се човеку који се није прекрстио за четрдесет дана.

По легендама, ђаволи краду од Бога сунце и месец. Они носе сунце на левом рамену, а кукавицу на десном. Ђаволи гасе звезде и њима гађају људе на земљи (појава метеора). Када се појави помрачење сунца, људи пуцају из пушака према њему, да би растерали ђаволе који га нагризају. Из куће се износи вода у чистој посуди, да би сунце у њој видело с које га стране нагризају. Верује се да помрачење сунца и месеца настаје у тренутку када се св. Илија сукоби с ђаволима. Св. Илија је успео да једног ђавола громом прикује за месец, чији се лик и сада види на њему. Ђаво се боји св. Илије, Пантелије и Атанасија, затим освећене воде, грома, крста, петла, глога и светлости, плаши се од вука и змије. Када загрми, ђаво се сакрије човеку у леву ногавицу, жени под сукњу, затим под мотику, секиру, будак, у димњак, под дрво, крст на цркви и под леву козју ногу. Зато св. Илија гађа громом све те предмете. Чим загрми, ђаво се завуче у стомну (тестију) с водом, а св. Атанасије га у њој заклопи.

По легенди, неки рибар је извадио из мора стомну у којој је био ђаво. У страху од грома, ђаво се увлачи и у човека. Човек с ђаволом у себи постаје махнит, обестан, зао, склон нападу и убиству. Такве људе воде манастирима, да им монаси молитвама или претњама истерају ђавола из тела. Када гром удари у дрво, онда се верује да је под њим био ђаво. Дрво опаљено громом не употребљава се. У народу се казује да се ђаво може убити само једним ударцем; ако се удари двапут, онда оживи. По другој, супротној, верзији, ако се удари једном, онда ђаво моли да се удари и други пут, јер се од једног ударца створе два ђавола; ако се не удари други пут, онда оба цркну.

Људи се штите од ђавола хамајлијама, записима, ватром, трном, крстом и магичним кругом. Змија бежи од ватре, а ђаво од крста: „Бежи као ђаво од крста." Он се прогони глоговином, тисовином, црним петлом, дувањем и пљувањем. Када се појави вихор или црни облаци, ђаволи се гоне под лево колено и ту крепају. Када пада киша и истовремено сунце греје, у народу се казује да тада ђаво туче своју жену или да се ђаво жени с мечком. У западним крајевима казује се: „Бура гони, враг се жени." Једном се ђаво наљутио на козу, па јој зубима ишчупао реп, али се брзо покајао и зашио га под њену доњу вилицу. Тако је коза добила браду.

У многобожачком веровању европских народа ђаво није постојао. О њему се дознало преко хришћанства. Али стари словенски назив „чорт" за ђавола показује да су стари Словени веровали у ђавола и пре појаве хришћанства. У борби са старом вером, српска црква је тежила да уклони демоне и богове. Један од богова старе вере проглашен је за ђавола, противника Бога. Тако су германски бог Водан и стари словенски Црнобог постали ђаволи. Схватања о ђаволу код европских народа и код нас развијала су се самостално. Тако је ђаво асимиловао у себе многобројна бића из старих веровања и митова и постао нешто друго од онога што је био у најранијем хришћанству. Ђаво у српским веровањима и предањима је личност доста сложена. По својој спољашности, понашању, склоностима подсећа на старинске шумске и пољске демоне (по В. Чајкановићу) (в. **сотона, Хроми Даба**). п. ж. п.

ЂУБРЕ је место на којем се радо окупљају демони, душе умрлих. Поред тога, за ђубре као материју верује се да штити од злих демона. Оно се спаљује и од његовог непријатног мириса беже зле силе (в. **буњиште**). н. п.

ЂУРЂЕВДАН је велики пролећни празник којим се одваја нови, летњи период од зимског. То је, у ствари, празник оживљене природе, када се безбројним обичајним радњама настоји пренети снага оживљене природе, у првом реду нове вегетације, на људе и стоку, живину и пчеле, на усеве и винограде. Обичаји почињу брањем биља, трава и цвећа, којим се крми стока, плету венци, посебно за стоку, кућу и кошнице. Ради здравља и напретка умива се водом са натопљеним биљем, а младеж се купа у рекама, особито поред млинског точка, где хватају водене капи (омаја или омаха) и носе кући ради прскања. После купања опасују се врбовим или дреновим прућем, шибају децу њиме или копривом, а младеж се прољуља на дрену или се проваља у житу, како би се снага вегетативног демона пренела на њих и тако појачала животна снага и плодност. Особито су многобројни обичаји у вези са стоком, која се тога дана рано изгони на пашу, а у подне посебно крми. Поред разног биља, у крму се мeће од сваког јела што је преостало од Бадње вечери и божићне соли, а негде и нарочити колач у ту сврху спремљен на Св. Игњата. На Ђурђевдан жене обављају низ мађијских радњи којима је циљ да се сачувају здравље и млечност стоке. Тога дана негде свечано смењују планинку, а нову богато оките

разним биљем. Тада се обавља прва мужа, одваја се јагњад од оваца, први пут се окусе ново млеко, сир и јагњеће месо, или се први пут замете масло. На Ђурђевдан свака је кућа клала жртвено јагње, што се објашњава као „обичај ритуалног једења тотема". Плодотворна и заштитна снага новог биља преноси се и на усеве и винограде, на тај начин што се у њиве и винограде носе лескове младице или крстови од леске. Многи ђурђевдански обичаји, у суштини истоветни са обичајима других словенских и финских народа, доводе се у везу са првобитним поштовањем шумског демона или божанства, господара дрвећа и биља, шумских вода и животиња, којега је касније заменио св. Ђорђе хришћанске религије (в. **св. Ђорђе**). ш. к.

ЂУРЂИЦ, 3. XI, је први дан Мратинаца, када настаје празновање сточара, да им зверови не кољу стоку. п. ж. п.

Ж

ЖАБА се не сме убити, јер се верује да ће кућа изгорети или мајка умрети ономе ко је убије. Особито се поштује кућна жаба, поготово ако се налази под прагом, из чега се може назрети њено манистичко значење, по којем би могла представљати претка. У жабу може да се претвори и вампир, а у народним приповеткама у жабу се претвара девојка. Жаба предсказује време, носи се као хамајлија, служи за лек људима и стоци, употребљава се приликом клетве осумњичених за крађу. ш. к.

ЖДРАЛ се поштује као весник пролећа и добра. Поље на које падну ждралови добро ће родити. Ждралови својим летом предсказују каква ће бити година. Када рано дођу, најављују рану зиму. Ако високо лете, биће слаб род; ако лете ниско, година ће добро родити. По народним песмама, ждрал изгледа симбол снаге и јунаштва. По народном предању, коњ Милоша Обилића звао се Ждрал. ш. к.

ЖДРЕБАЦ (ждребе). — Веровало се да ждребац (пастух), особито вран и без белеге, неће прећи преко гроба у којем се налази вампир. Отуда, кад се мислило да у гробљу постоји вампир, доводио се вран ждребац и преводио преко гробова. Ако се деси да преко неког гроба неће да пређе, веровало се да је вампир пронађен (в. **вампир и коњ**).

Усмена народна традиција говори о томе како се у извесним случајевима мòра или које друго демонско биће претвара у ждребе. Ово долази од способности демона, према народном веровању, да се претварају у разне животиње. Али у овим веровањима се можда крије и давно териоморфно порекло демона. н. п.

ЖЕНСКИ БОЖИЋ у Кучима је назив за Нову годину, када се набере толико **бадњарица** „колико је женских у кући, те се увече мећу на огањ, а за вечеру се зготови каша с разним сјемењем". Женски бадњаци, у крају где су се били сачували знатни остаци материнске филијације, свакако представљају архаичнији облик поштовања бадњака, везан за женску земљорадњу. ш. к.

ЖИВА ВАТРА, в. **ватра**.

ЖИТНИ ДЕМОН, в. **амбар**.

ЖИТО И ВАРИВО употребљавају се неварени у верским обредима као бескрвна жртва божанствима. Она се бацају на пањ посеченог бадњака као жртва шумском божанству посеченог дрвета; када се бадњак унесе у кућу, на њега се и на уносача баци прегршт жита и варива, па се тако учини и када се бадњак положи преко ватре на огњишту; она се бацају и на божићњег полазника (првог посетиоца) из сита, да би била сита (родна) година, па се стављају у посуду у којој гори божићна свећа. Прегршт жита

и варива баци се изјутра на Божић у изворску воду, или поред ње, божанству воде и кише, која је преко потребна усевима; у исту сврху баца се и на крстоноше. На Косову о крсном имену баци се прегршт жита увис као жртва домаћем заштитнику и дароваоцу, да би подржао усеве на њивама; за невестом баца се када пође на венчање, а она га просипа пред улазом у младожењину кућу, да би дочарала плодност. Баца се и на путника који полази на пут, да би се срећно вратио (в. **варица, кољиво**). п. ж. п.

ЖРТВА. — У српским жртвеним обичајима могу се разликовати различити елементи који својим садржајем одговарају и разним етапама развоја старе српске религије. Нижим фазама припадали би обичаји из животињског култа, као и обичаји који одражавају поштовање мистичне снаге духова вегетације. Затим би следили обичаји везани за култ предака и разних демонских бића, и, најзад, обичаји из највише фазе развоја, који већ упућују на жртвовање неком вишем божанству. Међутим веома често они садрже и многе елементе из ранијих ступњева развитка наше старе религије.

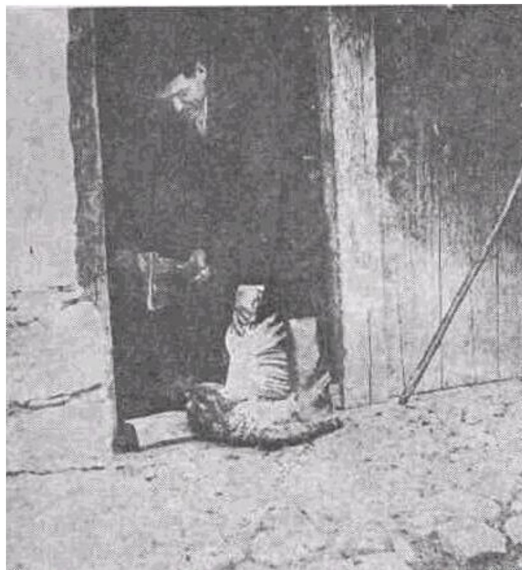

Клање петла на Божић на кућном прагу;
околина Аранђеловца

По једном мишљењу, све жртве у вину и колачима које се врше у култу покојника — о Божићу, крсном имену и о свадбама — представљале би жртве Дабогу. Као главна обедна жртва у част Дабога сматра се чесница, чије аналогије са великим колачем из Световидовог култа код полапских Словена наводе на идентификовање Дабога са Световидом. И последње пожњевено или пак остављено класје, које се понекад назива „божја брада", имало би се сматрати жртвом Дабогу, као што је код Немаца последњи откос жртвован Водану. Жртва од разних плодова — панспермија, карактеристична за култ покојника и хтонских демона, понекад се носила на раскршће или на буњиште митском вуку, који би представљао старинску форму Дабогову. Жртва у плодовима намењује се извору или реци, местима где бораве душе покојника, затим птицама, кокошима, вуку, мечки или се, пак, даје сиромасима, а сва ова бића представљала би инкарнацију душа предака. Да је жртва у плодовима намењена прецима, закључује се и по томе што се врши на Бадње вече и о неким другим празницима зимске сезоне, када се окупљају душе предака (Мратинци, Вариндан, Св. Игњат, Богојављење, Младенци), затим о свадби и приликом летњих процесија.

Међутим детаљнија анализа ових обичаја показује уједно да они садрже и многе елементе примарних веровања која упућују на поштовање житног демона и уопште демона вегетације. Иста веровања доследно садрже и многобројни обичаји у вези са чесницом и са неким другим култним хлебовима који су тек у једној вишој фази развоја наше старе религије могли примити и значење жртве неком вишем божанству (в. **варица, чесница, божићна слама, божићна кокош**). Посебну сакраменталну жртву представља божићна печеница, која потиче још из ловачког ступња и уједно

садржи неке елементе животињског представника духа жита (в. **божићна печеница, полаженик животињски**). Најизразитије значење житног демона имају кокош или петао, који се ритуално убијају о Божићу, затим приликом сетве, или по завршетку жетве и вршидбе. У овај круг обичаја спада и жртвовање петла о Св. Илији.

Међутим жртвовање петла, познатог атрибута хтонских демона, објашњава се и као жртва Дабогу, што би првенствено важило за жртвовање петла уочи Св. Мрате. Овај петао мора бити црне боје, коље се на прагу и приноси се увече. Обичај да се његов кљун утакне у вериге, које представљају фетиш домаћег заштитника, указује на могућност да је касније жртва била намењена врховном божанству Дабогу, који је заменио домаћег заштитника. Жртвовање јагњета о Ђурђевдану такође се приписује Дабогу, чији је култ делимично пренесен на св. Ђорђа. И ђурђевдански обичај ровашења свих јагањаца, осим онога које ће бити жртвовано, објашњава се као замена жртве свих јагањаца.

Вотив „Дете у повоју" од сребра дарују нероткиње цркви
у нади да ће добити дете, околина Ниша

Из легенде о св. Сави, који дели храну вуцима, закључује се да су некада приношене жртве „хромом" вуку, који би представљао териоморфну хипостазу Дабогову. Традиција везује и људске жртве за празник св. Саве, св. Арханђела и св. Мрате, који се такође сматрају Дабоговим заменицима. По народној скаски, људске су жртве приношене и цару Тројану, који би представљао Дабогову хипостазу. У народној традицији често се спомињу људске жртве или њихова замена приликом копања скривеног блага. Том приликом редовно се жртвују животиње црне боје, па се претпоставља да су и ове жртве биле упућене Дабогу, божанству подземног блага. ш. к.

Опште је веровање свих народа, старих и данашњих, да се божанства и демони (вила, аждаја, враг и др.), као више силе, могу умилостивити и придобити или им се треба захвалити приношењем крвних и бескрвних жртава, управо онако као што и сада чине чланови примитивних племена приношењем дарова својим верским и световним поглавицама. Молитве и жртве заузимају водеће место у верским обредима, а магија их прати. Примарне жртве деле се на крвне (људи, животиње, птице), бескрвне (плодови, одеће или њихови делови, новац, хлеб, со), либације у пићу (вино, ракија, млеко, уље), магијске и експијаторне (кајање, испаштање и сл.). Оне су се приносиле по начелу do ut des, у одређене дане преко целе године, код светилишта или посвећених места (извора, река, језера, пећина,

дрвета, у кући код огњишта и на гробу), затим уз орање, сетву, жетву, вршидбу, бербу плодова, бирање места за подизање зграда (куће, моста и др.), копање бунара и закопаног блага, када наступе прекомерне кише, суше и епидемичне болести. Заједничке жртве приносили су мушкарци, изузетно и женскиње, уз почетне радове и градње, да би напредовали, или на завршетку, из захвалности божанству за постигнути успех.

По веровањима племена на најнижем ступњу културе, божанствима су најомиљеније и најдрагоценије људске жртве. Зато су се у најстаријој људској прошлости највише жртвовала деца, девојке, младићи и невесте, па онда истакнуте верске и световне старешине. Они су касније замењени жртвовањем робова и ратних заробљеника. Људске жртве приносиле су се из различитих верских побуда и магијских разлога.

И наш народ приносио је људске жртве током целе своје прошлости. Срби, као и други Јужни Словени, донели су тај обичај из своје заједничке словенске домовине. Стари Словени жртвовали су младиће изабране коцком, затим ратне заробљенике и стоку. По хроничару Адаму Бременском (прва половина XI века), Словени су у балтичком граду Ретри принели на жртву богу Радогосту епископа Јована. Руски теолог Иларион (XI век) говорио је: „Ми се више не зовемо слуге идола, већ хришћани; не жртвујемо један другога, јер се Христос жртвовао за нас." По хроничару Хелмолду (XII век),

Словени су приносили злим демонима крв хришћана. После принете жртве, сели би за столове, јели, пили и веселили се уз игре. Подизали су пехаре један другоме уз благосиљање и говорили да свако добро долази од бога добра, а зло од бога зла. Даље Хелмолд казује да су трговци на острву Рујану, у Балтику, били обавезни да неки део своје робе принесу на жртву градском идолу. Балтички Словени приносили су људске жртве арконском богу Световиду, а стари Руси приносили су их после сваке победе у бојевима. По Несторовој хроници, када су Руси у једној борби 983. однели победу, кнез Владимир је отишао у Кијев, да принесе жртве идолима. Тада су жреци рекли: „Извуцимо ждребом (коцком) неког младића или девојку и на кога ждреб падне, тај ће бити жртвован боговима оличеним у идолима." Ждреб је пао на сина неког хришћанина Варјаге (Норманина). Али отац није дао да му се син принесе на жртву, већ се затворио у кућу и одговорио: „Нису то богови (идоли), него дрвета; данас постоје, а сутра ће иструнути; они не једу, не пију, не говоре, већ су израђени рукама у дрвету!" Због таквог скрнављења богова, Варјаг и његов син су погубљени.

По Длугошевој хроници, људске жртве приносиле су се у Пољској и у XV веку. За старе Прусе забележено је да су на жртву приносили своју децу и спаљивали заробљене ратнике. У одговору папе Николе I посланицима бугарског кнеза Бориса, спомињу се људске и животињске жртве када је кнез Крум у почетку IX века опсађивао Цариград. О људским жртвама код Бугара дознаје се и из говора презвитера Козме (с краја X века) противу јеретика. Иако се презвитер, као велики хришћанин, био нарочито окомио на многобошце и хришћанске јеретике у свом народу, ипак у његову говору има, мимо претераних напада и алузија, у суштини и истине.

Стари Словени и Германи били су суседи и живели готово под истим поднебљем и у истим природним приликама. Па ипак, по начину извођења, њихове људске жртве разликовале су се. По старим изворима, Германи су се радовали кад им се жртва утопи, јер су се онда надали успеху, ради кога су и принели људску жртву. Међутим, стари Словени имали су блажи облик жртвовања човека бацањем у воду. Код њих се, како се то види по остацима замене бацања крста у воду место човека о Богојављењу (в. **Богојављење**) и његова вађења из воде, људским жртвама препуштало спасавање — без обзира учиниле то оне саме или их спасао неко други.

Нема писаних спомена о људским жртвама код Срба. Њих је несумњиво било, како се то дознаје по многобројним остацима у веровањима, предањима, обичајима и супституцијама до наших дана. Анализом тих података види се да су стари Срби и Хрвати приносили, уз друге, и људске жртве. Оне су се сачувале као привидне жртве.

По народној легенди, Бог је створио језеро Засавицу у Мачви и у њој аждају, којој су многобошци сваки дан приносили као жртву по девојку. По другој легенди, св. Ђорђе је спасао девојку коју су људи принели на жртву аждаји у језеру под Тројановим градом на Пештерској висоравни. Стари Срби приносили су људске жртве највише за време дуге суше, да би пала киша. Остаци прастарих народних веровања и обреда поводом суше очували су се у молитвама, обичајима додолама и у ношењу

креста, где су јасно изражене привидне људске жртве као секуидарне појаве примарног и непосредног жртвовања људи (в. **крстоноше**).

Није познато како су стари Срби приносили људске жртве. Неке индиције у обичајима и предањима показују да су се оне потапале у воду, узиђивале, ређе и спаљивале. Радије се тражила добровољна жртва, јер се она више ценила од избора коцком или насилним жртвовањем. По једној народној песми, Ђерзелез Алија скочио је у провалију и погинуо „за царево здравље". Привидних људских жртава било је и у прошлом веку. Јевто Хаџи-Басаровић пошао је 1836. из Сарајева у Цариград ради трговине. Кад је стигао до Козје ћуприје, три човека на мосту скоче у воду, испливају, изиђу пред трговца и од њега приме награду. Добровољним људским жртвама припада и жртвовање сопствене деце, нарочито првенчади.

Опште је веровање у нашем народу да првенчад тешко остаје у животу, да њих не треба жалити или бар да не треба видно жалити прво умрло дете, не носити знаке жалости, нити родитељи треба да учествују у његовој сахрани. Прикривање јавне жалости за првим изгубљеним дететом настајало је из тежње добровољне родитељске жртве божанству, да би се поштедела друга деца. Како би се то постигло, за родитеље је било обавезно, ма и привидно, да поред детињег одра буду расположени, штавише и весели, окићени цвећем и накитом, да подигравају и певуше и да све те радње пропраћају грохотним смехом. Иако су подаци таквог привидног жртвовања деце у обичајима малобројни, данас готово изузетни, они су потврђени и у наше дане. Жртвовање деце употпуњују и следећи подаци из народа: Када настане пролећна суша, у селу Јелакцу, у крушевачкој Жупи, било је обавезно да се гравидне жене купају у реци, како би пала киша, а у селима тимочке Црне реке и у шумадијском селу Блазнави то се чинило обавезно, понекад и под притиском власти.

Пролећне кише су прека потреба усевима. Зато су се свуда у Србији и у суседним покрајинама носили крстови и држале молитве. У далекој народној прошлости тада су приношене људске жртве, а сада се то чини привидно. У заглавским селима, приликом ношења крста и прелаза поворке преко реке, људи су бацали свештеника у њу. Тако се чинило и у селима у околини Лесковца, а у качерским и горњојасеничким, под Рудником, свештеника су скидали с коња и преводили преко реке, да је обувен прегази. Обичај привидног жртвовања свештеника постојао је у западној и јужној Русији. Тамо понекад после службе божје у цркви парохијани обале свештеника у службеној одежди и исполивају га водом како би пала киша. Привидно жртвовање свештеника у Русији показује да је оно у Срба прастаро. Хришћански свештеник преузео је улогу жреца, који се сматрао за посредника између људи и божанства, а његовим жртвовањем, по веровању, приближавало се божанству.

Привидне људске жртве за дочаравање кише показују и ови подаци из народа. У пределу Хомоља младићи одлазе на реку па се у оделу загњуре у воду да би пала киша. У пиротском селу Јаловик-Извору крстоноше однесу носача крста на реку, па га загњуре у воду да престане суша. У селима у околини Лесковца и Алексинца насилно отисну неког од учесника у ношењу крста да падне у реку, а у Хомољу се потапала девојка. Иначе, свуда у Србији уочи Ђурђевдана младићи су бацали девојке у реку, што представља привидно жртвовање девојака пролећу. У селима копаоничког Ибра, за време суше долазе људи на јазове за наводњавање усева и поља, па се узајамно тискају у воду да би пала киша. Сродног обичаја привидног жртвовања људи за време суше било је код Бугара и Руса. У бугарском селу Карагачу за време суше народ се молио Богу да падне киша на следећи начин: свештеник и учесници загазе у воду до појаса у језеро Алпух, узајамно се прскају водом и говоре: „'Ајде да удавимо једног као курбан (жртву), да би пала киша." У западној Русији, за време суше жене се купају у рекама не скидајући одело са себе, а у Курску, покрајини јужне Русије, када је потребна киша усевима, жене ухвате намерника па га баце у реку или га полију водом, итд.

У народном обичају додолама (прпорушама), који се обавља за време пролећне суше, назире се остатак људске жртве божанству које даје кишу усевима (в. **додоле**).

Галипољски Срби су на дан Богојављења обавезно одводили младожење на реку и бацали их у воду. У народном обичају бацања крста у воду о Богојављењу, садржан је некадашњи општи обичај људске жртве о соларној новој години, јер је крст супституција човека (в. **Богојављење**).

Прскање водом неке личности или верске поворке настаје по начелу имитативне магије, да би се изазвала преко потребна киша у данима суше. Али то прскање може бити и примарни остатак некадашњег жртвовања људи божанству воде.

Пред крај прошлог века учињен је покушај да буде спаљен запажени мајстор Милован Тошић из Великог Зворника, када је насеље било у великом пожару. Зворнички погорелци веровали су да ће се божанство ватре и пожара умилостивити ако му се жртвује најугледнија личност. Између Новога Пазара и Сјенице једна река назива се Људска. Дављења људи у њој нису била само случајна него и намерна. Некада су се ту бацале људске жртве у дане суше.

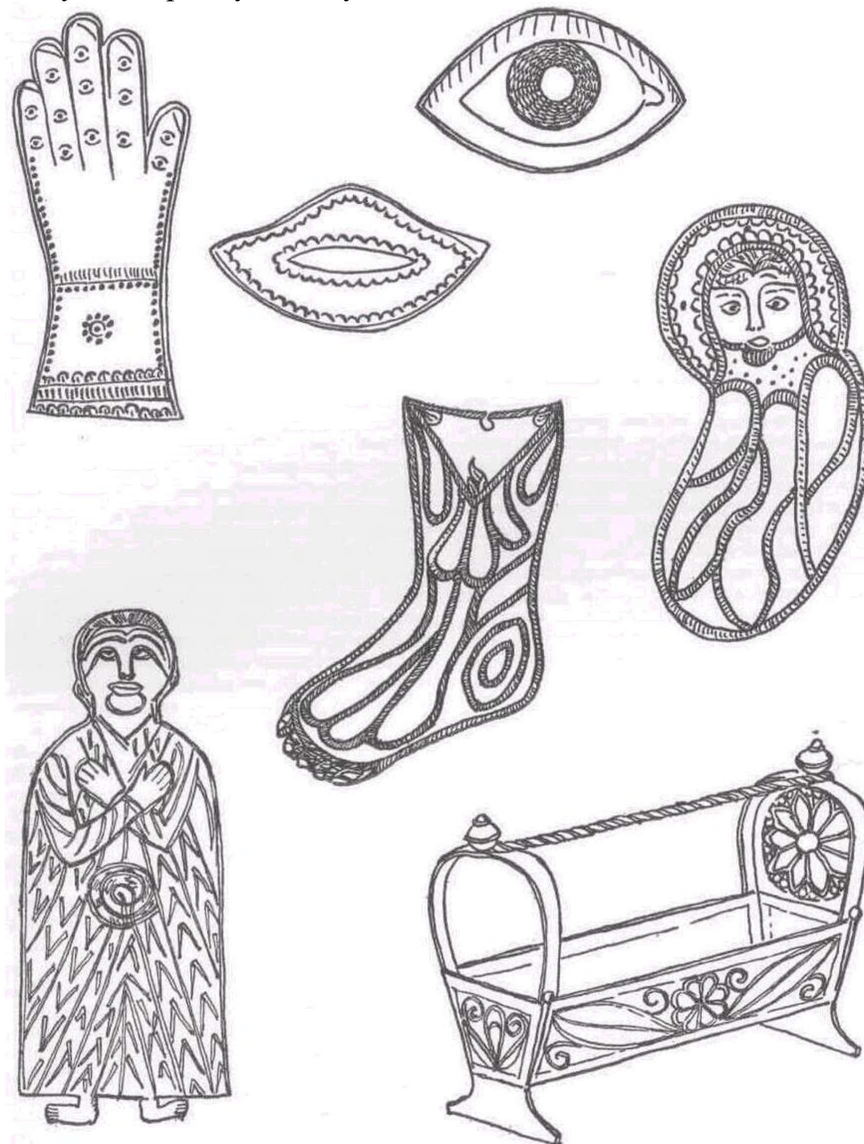

Вотиви,
из збирке Етнографског музеја у Београду

И бирање представника за народне свечаности у босанском пределу Бирчу је привидан остатак некадашњег жртвовања људи. Тамо о слави православног манастира Ломнице, непосредно пред ломљење славског колача, представник свечаности упита присутне људе: „Кога ћу ово убити, браћо?" На његов позив, неко се добровољно јави: „Удри мене, ћасом!" Питање и одговор карактеристични су за општи славски обред из даље народне прошлости. Сада постављено питање има преносно значење: с ким ће главни представник народне свечаности да преломи славски колач и да му преда верске обавезе за наредну годину.

Представниково питање није обична алузија, него је то прастари остатак бирања људске жртве. Ћаса је посуда у којој се држи посвећена вода у славском обреду. Данашњи одговор „удри ме ћасом"

има преносно значење: убити водом, тј. утопити, жртвовати дављењем. И као што се сада добровољно јави нови представник свечаности, тако се некада, у прастара времена, добровољно јављала жртва.

Изразита замена људских жртава садржана је у њиховим одећама. Када се види одело покојника, чини се као да се видео сам покојиик. Тако је настало изношење покојниковог одела на одар пред тужиље, да над њим туже као што су тужиле непосредно над покојником, па је отуд одело узето као замена људске жртве. У тој тежњи најчешће се узимала кошуља, јер је она примарна и непосредна одећа на човекову телу, а и зато што својим обликом представља његов телесни изглед. У мачванским селима, када се пође на сетву, испред кола са семеном простре се чиста кошуља, да точкови пређу преко ње, па се затим баци на кућни кров и ту остане за све време сетве. У истим селима, када се први пут облачи нова кошуља, претходно се згази петом њен оковратник, да би је власник надживео. У Морачи увије се пиле у болесникову кошуљу, па се пребаце преко куће, и где падну, ту се ископа рупа и закопају. Приликом освећења нове цркве, нероткиње обуку епископу нову кошуљу преко одежде, па, после освећења, поцепају је и парчад носе уза се.

Наведени примери очигледно показују да се кошуља жртвује као људска замена: по првом податку, да усев буде напредан, по другом, да болесник оздрави, по трећем, да нероткиње постану гравидне. Болесникове одеће бацају се у реку, да их вода однесе заједно с болешћу, или се вешају о сеновито дрвеће, понекад само кончић од њих. У македонском селу Рудару, код Кратова, када се пролази поред „оброчитог дуба", под којим се коље брав као жртва, са свог одела се откине кончић и завеже за дуб, да би се мирно прошло. Намерник у пролазу поред дуба тежи да кончићем са свога одела завара демона привидним жртвовањем. У многим селима Србије замахује се према градобитном облаку малим дететом или венчаном кошуљом или угарком од бадњака, да би се спречило падање града. Уз замахивање, говори се: „Усту, ало, овамо ти места нема!" Пошто исту улогу противу града имају мало дете и венчана кошуља (замена младенаца у најдражем добу живота), то је и угарак бадњака привидна замена људске жртве. У Гацку, када ветар јако дува, баци се у ватру део одеће, да би се стишао. Податак упућује на некадашње људске жртве божанству ветрова. Народни видари истопе олово, слију га у воду, те се тако добију разни облици бића па и човека. Добијене фигуре бацају се у реку као жртве воденим демонима. Жртвовање човека или његових телесних делова обавља се заменом помоћу вотива, лутке и животиње (в. **лутка, потрећити**). Људи се новцем откупљују од виших сила. Када се прелази преко већих река, у воду се баци метални новчић.

Људске жртве узиђивањем заснивају се на народним веровањима и предањима. Оне су познате многим народима, па и Србима. О таквим жртвама Вук казује: „У народу се нашем и сад приповеда да се никаква велика грађевина не може начинити док се у њу какво чељаде не узида." У народној песми о зидању Скадра казује се: „Град градили три године дана, три године са триста мајстора, не могаше темељ подигнути, а камоли саградити града; што мајстори за дан га саграде, то све вила за ноћ обаљује." Пошто су мајстори, по савету виле, узидали невесту у градски темељ, успели су да подигну град. По предању, један од косовских јунака браће Југовића узидао је своју невесту у темеље моста на Ситници, код Вучитрна на Косову. Тако је узидан неки човек приликом подизања моста на Дрини код Вишеграда. По старом обичају, узидан је око 1870. људски леш у темеље моста у Требињу.

На православним црквама могу се и сада видети, међу другим узиданим фигурама, и људске, чију употребу забрањује православна црква. По К. Јиречеку, оне су остатак замене људских жртава, њихова некадашња узиђивања у грађевине. Јиречек је видео узидане три људске фигуре од камена у тврђави деспота Ђурђа у Смедеревском граду и две у манастиру Рили у Бугарској. Таквих фигура има у Бугарској на неколико цркава, манастира, чесама и мостова, међу којима је посебно карактеристична рељефна фигура жене на своду каменог моста на реци Тополници, из 1819. год.

У нашем народу укорењено је веровање да ће личност од које се узме мера висине, или мера његове сенке, па се узида у темеље грађевине, убрзо умрети. Неколико података то потврђују. У босанској Власеници, када неко дође да посматра зидање неке зграде, неимар прутом измери његову сенку, па прут узида у темељ зграде. Верује се да ће онај коме је мера узета убрзо умрети, а зграда ће после његове смрти бити постојана. У Срему, зидар измери стопу пролазника па његову меру узида у зграду. Пошто се верује да ће власник измерене и узидане стопе ускоро умрети, то се брани деци да посећују и посматрају зидање зграда. Зарезивање болесникове висине на црквеним вратима у

драгачевским селима је привидно жртвовање болесника узиђивањем у цркву. Таквих зареза има неколико на довратницима цркве села Каленића у ужичкој Црној гори.

Антропоидна божанства и хероисани покојници у хтонском свету имају исте потребе као и људи на овом свету. Њима је у првом реду потребна храна и пиће (в. **даће**). По таквом схватању настао је култ хтоничних демона и покојника, којима су се приносиле жртве у жељи да се и они умилостиве, да се придобију њихове наклоности и бриге за потребе живих. Крв је најважнији део хтонске жртве. Месо жртвоване животиње није се јело. Оно је табу, па се спаљивало на жртвенику; сви предмети употребљени приликом жртвовања уништавали су се или су се делимично оштећивали, јер су табуисани (по М. Васићу).

Приношење живих људи на жртву било је варварско, призори су били језиви, па су људске жртве замењене животињским, вероватно пред крај многобожачког периода, под утицајима једнобожачких религија. Стари Словени су, поред приношења људских жртава, приносили и животињске. Саксо Граматик (умро у почетку XII в.) казује да становници (Словени) острва Рујана, у Балтику, жртвују сваке године после жетве покојег брава, па том приликом приреде обредну гозбу. Његов податак потврђује Хелмолд, нешто млађи Граматиков савременик. Он казује: „...Скупе се људи, жене и деца и принесу својим боговима волове и овнове..." Они тврде да богови нарочито воле крвне жртве. После обреда жрец прелије жртву крвљу, да би (жрец) боље разумео прорицање, па онда народ приступи гозби и весељу. Они су својим боговима приносили на жртву и црне петлове.

О приношењу животиња и птица на жртву у старих Срба има података код старих писаца. По Прокопију (VI век), Словени у Подунављу верују да је један од богова, творац муње, једини господар света, те му жртвују говеда и све друге животиње. У једном писму писаном око 865. год., цариградски патријарх жали се на непослушне Бугаре који кољу животиње и приносе их на жртву. Солунски архиепископ Никита (поч. XII в.) спомиње да Словени у околини Солуна приносе на жртву животиње. По једном православном пенитенцијалном зборнику из XIII— XIV века забрањује се свештеницима да читају молитве стоци коју људи доносе црквама, па их, после молитве, кољу. Сада се у народу животињске жртве приносе хришћанским свецима, који имају улогу прехришћанских божанстава. Болесник се заветује свецу да ће му, ако оздрави, принети неку жртву. На месту где падне падавичар, ископа се рупа и у њу закопа жив петао — ако је падавичар мушкарац, а ако је жена — онда кокош. Ако се појави епидемична болест, коље се црно пиле.

Одељена кућна заједница у новој кући нема умрлог домаћег заштитника. Зато се верује да ће домаћин те нове куће убрзо умрети. Да се то не догоди, коље се на кућњем прагу петао или кокош, па се крвљу попрскају кућни углови. Душни брав коље се као жртва умрлом за душу. У пролећним празновањима се готово обавезно коље јагњад, ређе и телад (на Ђурђевдан, Спасовдан и у заветне дане), а у јесен прасад, за напредак стоке. Код цркве у Петровој гори, код Лесковца, постоји камен на коме се о Петровдану коље говече, његово месо кува се и дели присутним.

По предању, када сточар достигне број од хиљаду оваца, „одјави" (издвоји) десетак и отера у гору зверовима. Да престане суша, баци се жива мачка у ватру да сагори, ако дуго пада киша, она се жива закопа у земљу, а глиста обеси о вериге. Уз сетву, заоре се у бразду риба, да би било кише потребне за усеве и да усев обилно уроди, аналогно обилном плођењу рибе. Петао се коље на стожеру после орања или после вршаја. Када су се подизале веће грађевине (куле, мостови, цркве и др.), животиње су се узиђивале живе, да би напредовао посао и грађевине биле постојане.

Стара школа у гружанском селу Пајсијевићу имала је широк димњак. Кад настану јаки зимски ветрови, у њему се могло чути рикање бика, који је, по веровању, узидан у темељ школе. Ако се посече сеновито дрво, на његову пању се закоље кокош. Када се пронађе место са закопаним благом, на њему се жртвује нека животиња чувару блага.

По предању, село Еленковци (сада Лисина), у Крајишту, названо је по јелену који је сам долазио на курбан (жртву).

Бескрвне жртве су многобројне. Међу њима се истичу обредни хлебови. Пред крај многобоштва, људску жртву је заменио хлеб у облику антропоидног крста, који се у одређене дане преко године трипут окрене и изломи (није се секао као што се данас чини, што указује на старост обреда). Сада су ти

хлебови округли, с равнокраким крстом преко средине. Они имају жртвену улогу дочаравања сваког напретка, успеха, среће и томе слично.

Мртвима се жртвују првине свих врста плодова. За првим умрлим дететом се не носе знаци жалости, па за њим не треба ни плакати, зато што је оно жртва божанству. Први кучићи бацају се за плот, а мачићи у море. Прву исплетену чарапу плетиља баци у ватру да изгори. Пред први улазак у нову кућу, закоље се петао на прагу. Прву ватру у новој кући наложи и запали старац или старица. Избегава се прво венчање и прво опело у новој цркви, прво сахрањивање мртваца на новом гробљу, да не би његова породица изумрла. Свака нова грађевина тражи жртву (мотив о зидању Скадра на Бојани, подизање ћуприје на Дрини код Вишеграда и др.). Тако траже жртве нове цркве и нова гробља.

Ниједна жена којој су деца умирала неће да окуси од новог рода (воћа, меса и др.) пре него што не би поделила за душу своје умрле деце. Када се с пролећа први пут окуси новина (воће, млеко, месо и др.), треба рећи: „Нове новине од нове године, на мене водица, на Турчина грозница." Првом купцу изјутра трговац даје робу с попустом, да би био срећан тога дана у трговању. Први посетилац (полазник) куће на Божић гости се, да би било среће у кући преко године. п. ж. п.

Дрвени надгробни крст са барјацима, Србија

З

ЗАВЕТ. — По Прокопију (VI век), подунавски Словени, чим им се смрт сасвим приближи, или их болест савлада, или се нађу у рату, одмах се заветују да ће, ако то избегну, истог тренутка принети богу жртву за свој живот и, ако добро прођу, то и чине и верују да су том жртвом искупили свој спас. Прокопијеви подаци потврђени су готово у целини данашњим обичајем заветовања: људи који западну у неку тешку невољу, нарочито болесници, заветују се свецима, често по препорукама народних видара и врачара, да ће их светковати ако се спасу или пак ако им он удовољи неку потребу, нарочито за децом,

да ће постити, гладовати, уздржавати се од неких јела и пића (не једу рибу, свињско месо, неко воће и др.), уздржавају се од брачне постеље, чине поклоне сиромашнима и црквама, итд. Дубровчанин се у каквој великој невољи заветује свецу да ће највећу грешницу узети за жену ако га Бог избави и то после учини (по Вуку). Мајка се заветује да ће за изгубљеним дететом носити црнину до своје смрти, а, по предању, сестре ће тужити за изгубљеним братом док су живе.

Завет је и изражена жеља, обично последња у животу старије личности, најчешће оца самртника синовима: да живе у љубави и слози, да се не замерају са суседима, да старији саветују и помажу млађе, имућни нејаке и богаље, сестре пристојно да разудају, итд. Синови примају завет и заветују се оцу да ће га за живота испуњавати, а, по потреби, преносиће га и на млађе: „Остављам у аманет божји" (то и то). Не примити или изневерити завет сматра се великим људским грехом, који се наслеђује до деветог колена. Код Куча, крвна освета предавала се у завет за девет колена. По предању, пошто синови сахране оца, почну премишљати шта ће и како ће, а највише о очином аманету (завету).

Општи заветни дани настају када неко село, његов крај или заселак снађе епидемична болест и помор људи и стоке, или када настрадају од неке временске непогоде (поплаве, града, суше), пожара, навале скакаваца, гусеница и др. Људи се заветују да заједнички празнују свеца онога дана у који се догодила несрећа. Веровало се да се непогода догодила као казна свеца, па се зато узима његов дан за заветан. Заветних дана има преко целе године, али их је највише пред крај зиме и у почетку пролећа. Код заветног или главног сеоског записа (освећеног места), често без свештеника, држи се заједничка заветна молитва (богомоља), коју обавља најстарији или најразборитији човек кађењем пред запаљеном свећом. Тада се не носе крста око записа и по пољу.

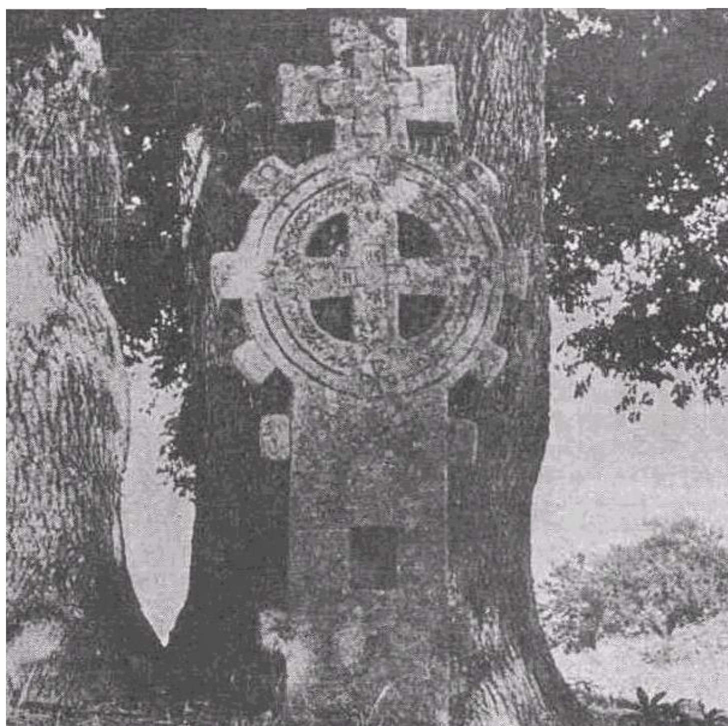

КАМЕНИ КРСТ са симболом сунца поред заветине (записа) — храста
на граници сеоског имања, околина Власотинца, XIX век

Понека села имају по два и три заветна дана у години, наслеђена из прошлости, а о којима се сада не зна ради чега су им се преци заветовали. О заветним данима примају се гости, часте се јелом и пићем, а омладина се скупља на зборно место, обично код заветног записа, на игру у колу.

У многим планинским селима је доскора било у обичају да се о заветном дану баци црквени крст у извор, реку или језеро. Том приликом се заветовани грабе да изваде крст из воде. У дежевском селу Тодорици крст се бацао у извор. Крст се бацао и у језера код села Страдова у рашком Подгору, на Јавору код села Жуњевића у рашкој Јошаници, у језеро повише села Грубетића на Рогозни, у планинска

језера на Мокрој у ибарском Колашину, Шари, Корабу, итд. Он се бацао у воду и када наступи суша. У планинским крајевима су и кратке суше кобне по усеве, па је разумљиво што се обичај бацања крста у воду одржао у планинским крајевима и до наших дана. Он је заменио многобожачку улогу људске жртве.

Из истих разлога заветне дане имају и појединци. Женскиње их има неколико у години. Ти дани се не празнују свечано, али се пропраћају једноничењем, уздржавањем од неких јела, пића, воћа, брачне постеље, а понеко и од радова. п. ж. п.

ЗАВЕТИНА. — Вук у свом Рјечнику каже да у Србији свако село има по један дан који слави и светкује (и то обично бива лети, од Васкрсенија до Петрова поста). Обичај се негде зове **заветина,** а негде се каже **носити крста** или **крстоноше** (они што иду с крстовима и с иконама по пољу и по селу). У Гружи овај обичај зову **литија,** а у неким крајевима источне Србије **литије** или **крсти**. У лесковачкој Морави је заветни дан онај када се у селу десио неки особити догађај (поплава, помор, пожар), који се у суштини разликује од обичаја **литије** или **крсти**. У неким крајевима постоје по две заветине, тако да једна служи као прекада. Поред главне заветине, у многим селима су постојале и споредне, у вези са неком несрећом која је задесила село, а негде има чак и посебних породичних заветина.

Обилажење поља (литије) у време летње сезоне, по народном веровању, имало је да утиче на род усева и да их сачува од непогода. Литија је негде обилазила сваку кућу, а било је и обичаја да литија пређе преко болесника. Главни верски елеменат обичаја представљало је обилажење посвећеног дрвета или **записа,** од којег се очекивало да утиче на летину и да је сачува од непогоде, а затим и приношење жртве. У ту сврху бирали су велика и граната стабла, најчешће храстово или орахово, а нарочито се пазило да дрво буде родно. Најстроже је било забрањено свако скрнављење записа, као и брање плодова, а посвећено се дрво није смело посећи све док се не сасуши. На Косову учесници литије су се утркивали ко ће први дотакнути свето дрво (дуб или крушку). На дан литије свештеник или домаћин славе урезао би крст на западној страни стабла или би обновио стари крст, који су понегде још и воском лепили. Литија је обилазила три пута око записа и то пре, а негде и после урезивања записа. У многим крајевима запис су обилазили с лева на десно, за десном руком, док су у неким селима Шумадије крстоноше обавезно обилазиле запис с десна на леву страну. У селима лесковачке Мораве после резања колача и после треће здравице на обредном ручку, девојке би повеле коло, које се лагано кретало с лева на десно, и то од зачеља софре. У колу је играо и крстоноша са кравајем („прекрсник") под мишком. Ако имамо у виду да је свето, сеновито дрво, како се види из неких обичаја, било везано и за душе покојника и да се понекад налази на гробљу, можемо претпостављати да је кретање с десна на лево било примарно, јер се обреди кретања у култу покојника редовно обављају у супротном правцу.

Тројановић је већ указао да су пољске заветине „на првом месту молбене жртве за **вегетацију,** а на другом месту за сву стоку". Аграрни карактер обичаја и приношења жртве у обичајима су веома јасни. Запис се обавезно прелије вином, а негде су у ту сврху бушили рупу сврдлом. Жртву представља и обичај да се око стабла увеже црвени конац за који би заденули цвеће и најбоље струкове усева, а затим и воће. Жртва се приносила и сечењем колача, од којега је по комадић добијао сваки учесник. По старијем обичају, код записа се обавезно ручало, па су за ту прилику клали сеоско, заједничко јагње, које очито представља жртву. На култни карактер обеда указују и здравице које се негде том приликом одрже, као и сечење колача. Негде се обредни обед одржавао навече, уочи литије, па су том приликом и колач секли. Заједничким доприносом у брашну, намирницама и новцу, које је давала свака кућа, у неким селима лесковачке Мораве спремали су заједничку вечеру. Од скупљеног брашна спремали су два колача: један који ће се сећи увече, уочи славе, и други на дан литије. Вечера се обављала поред записа, а пре вечере запалили би свеће за живе и мртве. У овим обредима сигурно је старији обичај да сви домаћини, поред записа, заједнички ломе обредни хлеб. Понегде је приликом обреда свештеник помињао имена живих домаћина, у чему Тројановић налази извесну аналогију са обичајима о крсном имену, претпостављајући да помињање живих такође има „карактер даће, као што провирује и из обичаја крсног имена".

На култ покојника јасно упућује и обичај неких крајева Шумадије да село има свој запис на гробљу. Иако је заветина заједнички сеоски обичај уз учешће свих кућа у селу, по неким обичајима

може се разабрати да је она првобитно имала родовски карактер. У Гружи „сваки крај (махала) или род у селу има свој запис". У Великој Плани, у Шумадији, досељеници из разних крајева задуго су имали засебне записе. У неким је селима свака породица имала код записа своју „софру". Домаћин славе или **колачар** обично се унапред одређивао за следећу годину, а негде домаћин славе „сече колач са оним по родовима на коме је ред", што такође показује да је ова слава првобитно била родовска са извесним елементима култа предака.

Негде се сматрало да је добро имати запис на свом земљишту и „зато се грабе да у имању подигну запис, због чега у понеким местима има више од 20 записа". Исто је тако пожељно да литија прође преко поља под усевима. Према свему томе, у овим су обичајима сачувани остаци старог словенског поштовања дрвећа и аграрних обреда помешаних са култом предака (в. запис). ш. к.

ЗАГОРКИЊА ВИЛА је вила која живи у планини, у шуми (в. **вила**). н. п.

ЗАДУЖБИНА јс добро дело које се чини за душу своју или неке заслужне личности. По народном схватању, највећа је задужбина била начинити манастир или цркву, као што су их подизали српски владаоци средњега века. По народној песми о зидању манастира Раванице, кнегиња Милица је замерила кнезу Лазару (1371—1389) што не подигне себи задужбину као што су их подизали Немањићи. Онда кнез одлучи да подигне Раваницу, а властела поздрави његову одлуку: „Гради, кнеже, биће ти за душу и за здравље (сину) Високом Стевану." По српским летописима, краљ Милутин (1282— 1321) подигао је четрдесет цркава и неколико болница, а по предањима, многе задужбинске цркве подигли су деспот Стеван и кнегиња Милица у почетку XI века. Год. 1824. наредио је кнез Милош да се дрвени мост у јасеничком селу Жабарима оправи, јер је „њихова стара задужбина". Јован пише брату, кнезу Милошу, марта 1829. и моли га за одобрење да подигне мост на Морави код Чачка: „за душу нашег Обрена." Затим га моли 1837. да настави изградњу цркве у Брусници, код Горњег Милановца, јер: „спомен овај ... рад сам подигнути за вечни спомен предрагог Обрена и Савке и прељубезне Круне наше..., да се спомен њин, међу познатим онде народом, назива". Задужбине су се подизале и због учињених грехова. Тако је кнез Милош подигао црквицу Покајницу у јасеничком селу Радовању, на месту на коме је, по његову наређењу, убијен Карађорђе, који му је био кум. Задужбина је и поплочати пут, довести воду поред пута, усадити и накалемити воћку близу њега, затим гладног нахранити, жедног напојити, голог оденути, болесног прихватити, итд. п. ж. п.

ЗАДУШНА НЕДЕЉА је седмица у којој су задушнице. У тој седмици не почињу се никакви радови. Уз јесењу задушну недељу не сеје се пшеница, јер би класје било штуро. п. ж. п.

ЗАДУШНИЦЕ. — По веровању старих Словена, душе покојника долазе у пролеће и у јесен из загробног света на овај, у походе својима и траже од њих јела и пића, огрев и купање. Оне су претиле осветом, неродицом у пољу и затирањем породице ако их живи рођаци забораве и занемаре. Зато су се у пролеће и у јесен, понекад и усред зиме (о Бадњој вечери), сваке године приређивале гозбе за душе покојника и предака у свакој породици (по А. Брикнеру).

Задушнице се и данас приређују у нашем народу: у суботу Месне недеље (фебруарске), у суботу пред Духове, које народ строго не држи, и у суботу пред Митровдан (митровске, јесење). Оне се покојнику почну издавати после истека прве године од његове смрти и трају док трају и сећања на њега. Јела о задушницама се не спремају као о даћама, али се без пића покојници не могу споменути. Обавезно је да се о задушницама спреми за сваког мушког покојника мали хлеб бабурица (поскурица је куповна) у облику равнокраког крста, а за женског — округао, без кракова, оба са отиснутим „словом" (дрвеним печатом). На гробу сваког покојника упали се свећа, прекади запаљеним тамњаном (прекада), прелије вином и обавезно спомене име покојника. Сада се то чини и у цркви. На „затворне задушнице" (јесење, 20. X), по веровању, затварају се сви гробови који су били отворени на „отворне задушнице" (зимске). Св. Петар их је отворио, па их он и затвара. Казује се да се приликом затварања гробова у њима може чути некакав тресак. п. ж. п.

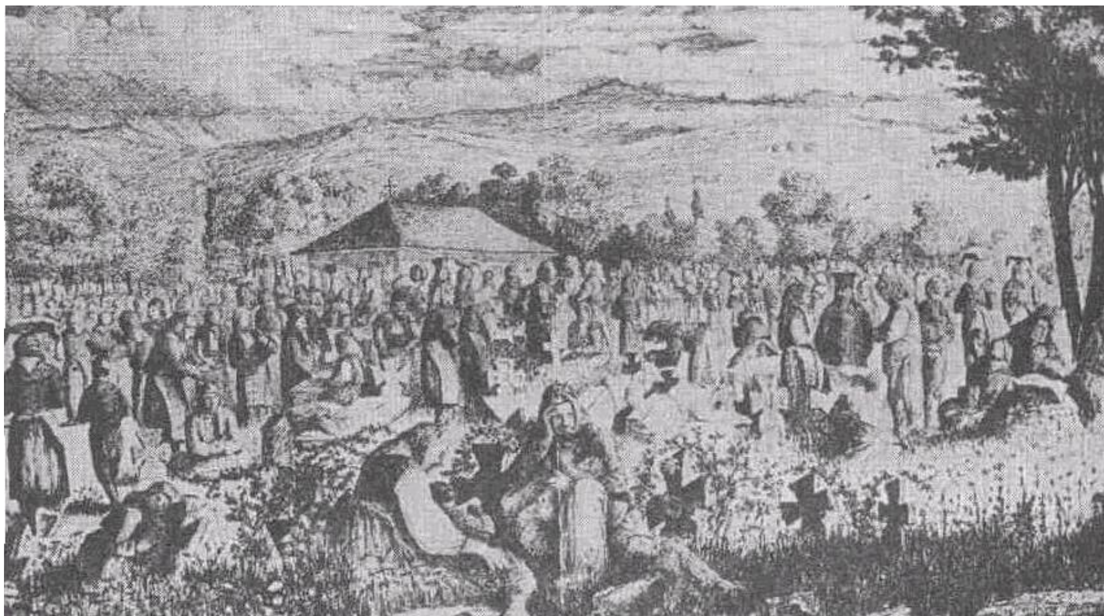

ЗАДУШНИЦЕ, фотографија цртежа В. Тителбаха

ЗАКЛАПАЊЕ у верском народном животу има улогу као и завезивање. Девојке држе своје скриње (сандуке) с рухом незаклопљене до венчања, да би се после удаје лако порађале. Ђаволи не улазе у куће које имају заклопе, нити у посуде са заклопцима (в. **братимство — о заклапању и отклапању**).

п. ж. п.

ЗАКЛОПИТА СУБОТА, в. **субота**.

ЗАКЛОПИТИ ЧЕТВРТАК, в. **четвртак**.

ЗАОБЛИЦА. — У Херцеговини и неким планинским деловима Босне, уместо свиње, за Божић ритуално кољу овцу, коју зову **заоблица** или **веселица** (в. **божићна печеница**).

ЗАПАД, в. **исток**.

ЗАПИС је култно место са освећеним дрветом или каменим стубом или пак крстом код којег се држе молитве (богомоље) о заветним данима. Тако се звао предмет на култном месту, дрво или камен, на коме је „записана" (изрезана или исклесана) ознака крста, која је заменила улогу идола, представника божанства. Готово свако насеље има свој главни запис у средини насеља, а родови имају своје записе у потесима своје приватне земље. По веровању, запис је станиште божанства поља и шума, које штити село од болести и грома, а поље са усевима од олује и града. Један такав запис „крстоношин храст" спомиње се из времена кнеза Лазара (1381) на источној граници села Поповца и Равенице у Мачви.

Средњовековни записи на границама сеоских потеса и приватне земље штитили су померање земљишних граница. Такви записи одржали су се у селима ваљевске Подгорине. У селу Брусници, код Горњег Милановца, има 45 приватних записа. На сваком запису изрезан је на стаблу дрвета или исклесан на камену крст на западној страни, па су верници који су окренути њему истовремено окренути и истоку, рађању сунца. Општа јутарња и вечерња молитва држе се код главног записа, а родовске обилази верска поворка (крстоноше) заветног дана. Сви записи су табуисани: не смеју се скрнавити, не секу се, на њих се не пење, нити се под њима спава, не користи се њихов плод. Изузетно се њихов плод може брати за болеснике, да би оздравили. Мушкарци су скидали капе у пролазу поред њих и крстили се, а женскиње се клањало (в. **оброк, дуб освештани**).

Запис је и нарочита магијска формула или речи које служе за различиту заштиту а које су негде записане (в. **хамајлија**). У нашем народу су у употреби по угледу на турске записе, а у вези са прастарим веровањима о демонима. Записе пишу хоџе, дервиши, попови, фратри и монаси. Пишу се на

папиру, ређе на оловним плочама и на јатаганима. Једном наредбом писаном у Фојници 1754. упозоравају се фратри да су Турци забранили, мимо осталог, и писање записа. Исписују се ставови из корана, библије, затим формуле (Соломоново слово, Антонов запис), отисак равнокраког крста са иници-јалима међу крацима ÈS ÕÐ ÍÈÊ¤ (Исус Христос победник), басма и жеља оног који потражује запис. У записима се позивају свеци у помоћ. Има их великих, који трају дуже (они су скупљи) и малих, који трају неколико дана. Оно што је записано не показује се јавно, да не би запис изгубио магијску моћ.

Један наш писац писао је око средине XVIII века (транскрибовано): „Многи писмени људи (у Банату) пишу записе и продају народу своју измишљену лаж о Сисојевом животу и ноћном путовању св. Гаврила." Записи се држе у навоштеном свитку у металним или дрвеним кутијицама, троугласгог, ваљкастог или српастог облика. Носе се помоћу ланчића о врату, појасу, пришивају се на одеће; записи противу сабље и пушке везивали су се о мишицу десне руке или су се носили у тоболцу уза се; животињама су се везивали о врат, рогове и на реп. Они се истичу на видним местима у торовима и на њивама, а ако су на оловним плочама, закопавају се у земљу.

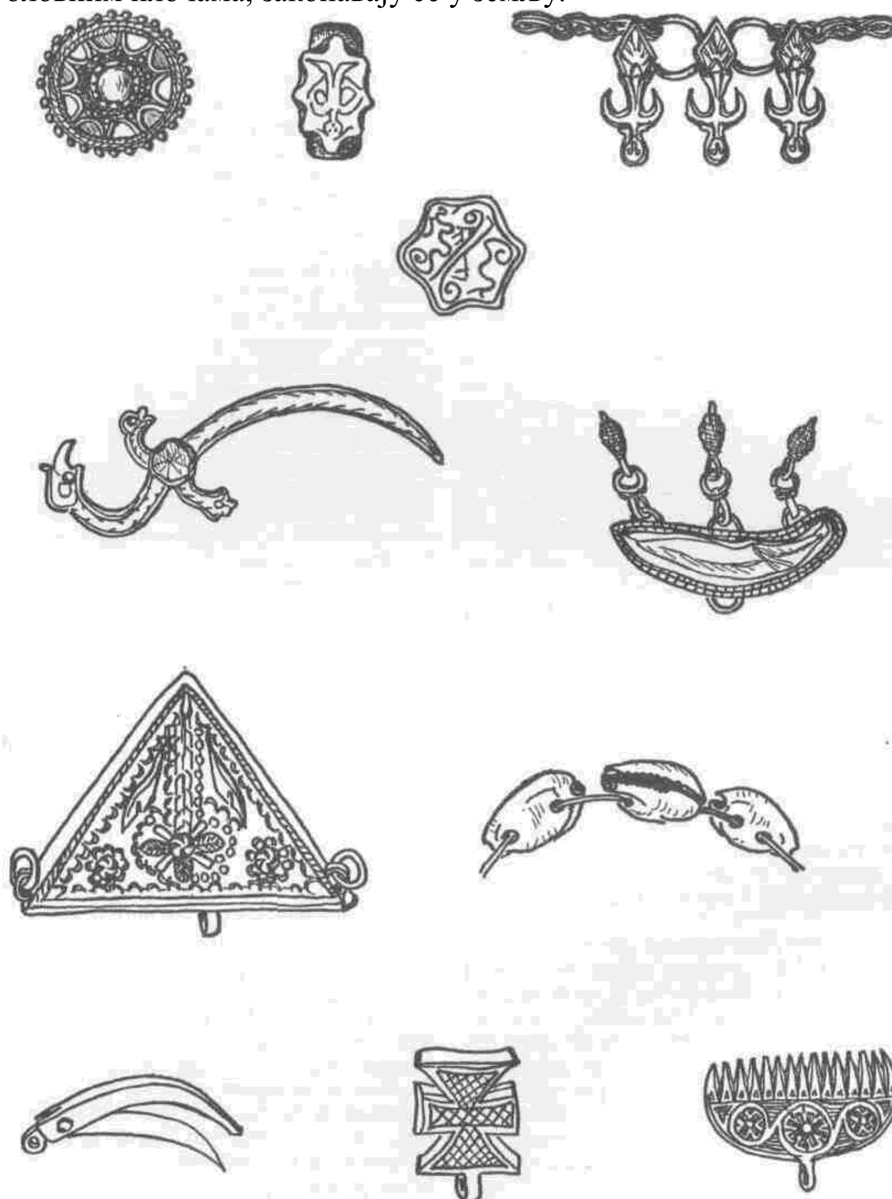

Хамајлије и детаљи накита са мађијским својствима,
из збирке Етнографског музеја у Београду

По веровању, записи штите од урока, болести, смрти, погибије, квара, штете, од временских непогода, уједа паса и змија, напада зверова, затим од рђавих снова, злих демона и духова. Противу лупежа напише се запис на четири листића, на сваком по једно име: Азрахил, Џебраил, Израил и Михаил — па се залепе уз углове зграда или на њиховим улазима; противу вештица носи се под левим пазухом, а почиње и завршава се с три крстића: „Налет те било, уклета проклетнице, налетна вјештице, са мном Бог и божји анђели, остали угодници и свети оци!" Употребљавају се у црној мађији (противу вражбина и чини). Ако девојка прође између два записа које је написао хоџа, заволеће младића који је набавио и поставио записе. Запис од главобоље: „Свети врач (лекар) иђаше гором Јелеонском на сиву коњу, у златном седлу, крваво копље у руци носаше. Срете га пречиста Мати и рече му: ‚Где идеш свети врачу?' — ‚Идем да изагнам проклету поганицу главобољу из раба божјег Н. (име болесника). Бежи, проклета поганице'!" Год. 1878. пронађен је у боровом стаблу у селу Кућанима на Златибору запис у навоштеној крпи. Садржај записа је молитва која се пева када се носе крста по пољу противу града. Стављен је у дрво да штити околину од града, скакаваца и гусеница. п. ж. п.

ЗАПИС у Братмиловцу код Лесковца

ЗАРИЦАЊЕ је, по народном схватању, кобно и није препоручљиво, јер уза све што се намерава да учини, треба се позвати на вишу силу, божанство: „Ако Бог да!" По стиховима народне песме **Зидање Девича,** неки Турчин се зарекао да ће порушити манастир и калуђеру извадити оба ока. Он се зарекао, али није рекао „ако Бог да", па је зато настрадао. п. ж. п.

ЗАЧЕЋЕ. — Постоји веровање код многих па и у нашем народу да се девојка и удовица могу оплодити партеногенезом. По предању, митски горостас Бисерко зачео се од зрна бисера које је прогутала његова мајка. По сродном мотиву, нека самохрана жена, без мужа, прогутала је зрно бисера и родила сина необично велике снаге. Опет, нека удовица зачела је када се напила чаробне воде. По једној народној песми, кћи цара Душана зачела је од праха људске лубање. Забележена су још два сродна мотива. По једном, неки цар погинуо а глава му остала на бојном пољу. Нашао је човек који није имао деце, ритнуо је ногом и рекао: „Еј, главо, док си царовала, ти си царовала, а сад се ваљаш по утрини!" Глава му одговорила: „Царовала сам и опет ћу царовати!" Онда човек узме главу, однесе је кући, сагори, истуца у прах и остави по страни. Његова жена нађе прах, па, мислећи да је кафа, скува га, попије и постане гравидна. Она је родила близнад, сина и кћер, а то су били цар Константин и царица Јелена.

По легенди, св. Андреју родила је девојка која је, у незнању, појела људско срце и зачела. По једној народној песми, неке жене у Никшићу скинуле су с коца одсечену главу Ровчанина Цала Вучелића, скувале је: „као и говеђу, све се од ње јухе насркаше, не би л' Цала којагођ зачела."

У народу постоји веровање да ће одрасло женско чељаде, ако преноћи голо на месечини, затруднети. Оно може да затрудни и ако у подне прође голо кроз њиву с класјем које је обасјано сунцем. Има веровања и предања да женско може затруднети после употребе магијског биљног корења, лишћа и плодова, затим пераја или крила од рибе „златокрилне". Када жена осети да јој се дете покренуло у утроби, она мисли да је у том часу ушао у њу дух који се налазио на месту где је она нагазила и постала гравидна. п. ж. п.

ЗАШТИТНА СРЕДСТВА (апотропејони) у веровањима су привидна заштита људи, стоке, пчела, усева и др. од злих духова, бића, урока, несреће, болести, суше, пожара, града, итд. У тој тежњи употребљавају се разне хамајлије (сечива, животињски зуби. рогови, бели лук, биљно корење, крст, запис и др.), затим бајање, врачање и молитве Богу и свецима. п. ж. п.

ЗВЕЗДЕ. — По народном веровању на небу има онолико звезда колико има људи на земљи, јер сваки човек има своју звезду која се јави када се он роди, а угаси када умре. Како дете расте, тако расте и његова звезда. Када људи путују, с њима путују и њихове звезде, а када људи спавају, оне стоје и гледају на њих. Звезде стално мотре на људе и прате их кроз све мене и животне невоље. Ако је нечија звезда јака, и он је јак, ако је слаба, и он је слаб. Од звезде зависи срећа човекова, па се стога каже: „Под срећну се звијезду родио." У фолклору звезде се јављају као митска бића (антропоморфизована), понекад као сестре Сунца и Месеца, удају се, играју и у изворима купају. ш. к.

ЗВУК у веровањима примењује се за плашење и гоњење злих духова и демона. Производи се виком и помоћу клепала, бубња, трубе од коре дрвета, лупањем у металне предмете, звоном, пуцањем из пушака и пиштоља. Када наступи суша, лупа се у металне предмете, да се отера змај који је проузроковао сушу, звони се у црквена звона и пуца из пушака противу ала које предводе градобитне облаке и кад наступи помрачење сунца и месеца. О Ђурђевдану, Спасовдану, понегде о Ивањдану и о Божићу пуца се преко торова и стоке, да се отерају демони, болести и чињарице. У планинским селима чобани преко дана трубе, обилазећи своју стоку и торове. У Боки се говори: „Колико се ова пушка надалеко чује, толико од вас (стоке били) гладни вуци и горски 'ајдуци."

Маскирани учесници у зимским и ранопролећним поворкама носе ручна звона и успут звоне, несумњиво у тежњи да отерају зле демоне у годишњем времену када се они, по веровању, највише јављају. О Јереминдану, понегде и других дана, иду ноћу поворке по селу, лупају у клепетуше противу змија, а жене обилазе око својих кућа лупајући у ожег, да би отерале змије, мишеве и другу гамад. Пуца се преко куће у којој се тешко порађа породиља. Болесно дете од страве (страха) обилази мајка, лупа ожегом у тигањ (таву) и говори: „Бежи, страво, гони те мајчина страва." Клепалима, сада црквеним звоном, оглашава се нечија смрт, а првобитно су се њиме терали демони који угрожавају покојникову душу.

У народу се највише пуцало из пушака уочи Божића и о ручку на дан Божића. Сада је то дан Христова рођења, који је заменио многобожачки дан рођења младог бога о зимском солстицију. У Црној Гори, када цркве нису имале звона за оглашавање молитава, оглашавало се пуцањем из пушака. Црногорци казују да је Богу свеједно: „или звона или пушка, само нека чује Бог да га Црногорци призивљу". У прошлости се виком и песмом објављивала победа у славу божанства које је помогло победу.

У женидбеним обичајима улоге пуцања су помешане: пуца се чим се утврди уговор о женидби, затим на дан свадбе, када се одива изведе пред законике и сватове и када напушта кућу својих родитеља. Има крајева у којима, пошто се младенци сведу, младожењини другови галаме око зграде у којој су они сведени, често непристојно; понегде ручни девер обилази око зграде где су младенци сведени и завија као вук. Пуца се и када се дете роди, да би се од куће отерали демони.

Црквена звона заменила су верску улогу примитивних клепала од дрвета и метала и бубњеве. Она су у употреби од V века, а у нашем народу тек после утврђивања хришћанства, вероватно пре Немањића. Клепала спомиње у једном сремском селу француски путописац М. Кикле 1658. год. Употреба звона је тројака: свечана — о Врбици и Цветима, када се прославља пролеће; верска — за призивање божанства заштитника усева о заветним данима и када иду крстоноше да измоле кишу за усеве; трећа улога им је противу злих демона и змија (уочи Благовести и Јереминдана). Верску улогу звона потврђује народно предање о човеку који се спасао ноћне немани када је доспео под звоно у звонари. У жалости за домаћином скида се чактар (звоно) са стоке. Девојка одреже парче конопца којим се потеже звоно да звони, па одрезак обнесе око свог нагог тела и говори: „Какав је глас мајке цркве, такав и мене девојке; како звоно јечало (звонило), тако да јечи и срце мога драгана док ме не види." Ако дете не проговори на време, онда се поји водом из клепетуше (овчарског звона). Звоно се ставља поред малог детета, да би дете имало леп глас. Када црквено звоно мукло звони, не слути добру, а ако се сања, онда ће се чути глас (новост). п. ж. п.

ЗДРАВИЦА. — У пределу Лужнице домаћин је на Бадње вече, пре вечере, износио на дрвљаник обредни хлеб, звани **срећа,** ракије и вина, а затим позивао св. Џермана на вечеру. Ово очигледно приношење жртве називали су здравицом. Домаћин је ишао на дрвљаник „са здравицу". Здравице које се свечано напијају о Божићу, о крсном имену, о свадби, у ствари представљају жртве у пићу — **либације**. О крсном имену прва се здравица напија у **славу божју,** а друга за **часне крсте** и **крсна имена** или за **свеце божје**. О Божићу се такође напија у **славу божју,** а приликом свадбе прва у **славу божју,** а друга за **све свеце**. Ово напијање у **славу божју,** како истиче Чајкановић, потпуно је исто што и германски Minnetrunk, који је напијао и прецима и боговима, у првом реду Водану. Да је овај обичај веома стар и да потиче још из индоевропске старине, доказује и то што су и стари Грци напијали здравице најпре врховном богу, а затим и прецима. По сведочанству хроничара из XII века, полапски су Словени напијали здравице Црнобогу, а у култу Световида изливали су вино уз обавезну здравицу, која по свом садржају подсећа на наше. Према свему томе, и наше напијање у **славу божју** примарно је било упућено врховном паганском божанству. Исто тако напијање **свецима и крсним именима** у старини је било намењено прецима, јер су Божић и крсно име уједно и празници предака, а о свадби жртве се такође упућују прецима. ш. к.

Здравица је либација вина или ракије, који се пију и изливају за здравље људи и и сваки њихов напредак. У народу се здравице пију о крсном имену (слави), Божићу и о другим већим празницима, затим о свадби, крштењу детета, на бабинама, о свечаним гозбама и весељима, при почетку и завршетку сваког већег рада. Уз здравице изражавају се најбоље жеље у облику молитве, упућене богу дароваоцу и свецу заштитнику, да подаре живот и здравље и сваки напредак. Здравице су кратке, сажете, често стиховане. Њима се жели да побуди милост божанства, имају одређено време употребе, а сродни благослови употребљавају се у указаним приликама. Здравица је народна реч, коју је употребио А. Контарино 1473. год.

У верским обредима главне су три здравице: прва **за помози Боже,** друга **у добри час** и трећа **за св. Тројицу**. Прве две су настале пре појаве хришћанства, а трећа је црквена, али је и она настала у вези са старим магичним бројем три и новијим именом св. Тројице, која је потиснула здравицу народном крсту на четврто место или је напуштена. Народне здравице од четврте или пете до дванаесте нису обредне. Оне се желе и упућују домаћину и домаћици, кумовима, пријатељима, суседима, итд.
Жеље уз прву здравицу о крсном имену: „За помози боже, дај добри час и добру срећу. Ко о чему, ми о добру, о лепу разговору, дао нам се Бог радовати и веселити: пити и добро бити, зла не имати. Чија је ово здравица (мисли се на домаћина), помогао му Бог и света Богородица!" Понегде се уз прву здравицу, али чешће уз другу, позива светац крсног имена: „Ко вино пије у славу бога, слава (светац крсног имена) и сила Бога свима помогла. Подижем чашу у славу божју, у славу светог (име свеца), домаћинова крсна имена. Молимо се богу и светом Н., који могу да помогну нашег брата домаћина, његове синове, браћу и пријатеље и све оне који му добра желе. Бог нам молитве услишио, живот и здравље поклонио и грехове

опростио. Помогао нас милостиви Бог и догодине се састајали у овом дому. Бог му помогао и његово крсно име. Здрав си, брате (име коме се предаје здравица), првом у добри час!"

Здравица друга пије се посреднику између људи и Бога (свецу, крсном имену): „Чашом другом, љубављу дугом, да Бог подужи живот и здравље, срећу, напредак и свако добро. Прву писмо за помози Боже, другу у добри час, добри (људи) помагали, бољи прискакали, о чему радили, срећу имали. Свети радосни празник дошао на милост, на домаћиново крсно име. Да сте ми здраво у име лепе славе божије. Славу славио, она му и помогла и од зла бранила, прву писмо у добри час, другу у бољи час, помогла оба у свако доба!" У веселом расположењу гости певају: „Ко вино пије у славу божју, помого му Бог и слава божја. Још Бога молио и пречисту славу, свети Никола, свима нам помози, ти нам дај вино весело пити, весело пити и у части бити."

„Здравицом трећом добром срећом у име Бога и свете Тројице и Богородице, која може да нам поможе сваком брату на сваком занату, а и нас грешне да не заборави, руку (нам) додала, из кала извадила, на срећан пут намерила. Где свету Тројицу спомињали, онде и ромагала из муке и невоље љуте, дању и ноћу!"

Старија трећа народна здравица је сада по реду четврта: „У име Бога и крста, ко га веровао, вазда помагао. За часног крста (сада хришћанског), четири ступа небеска (с хришћанским додатком:) и четири еванђелисте. Клањамо се Богу и часном крсту: да нам часни и сјајни крст сија души онога света као јарко сунце овога света и телу и души. Здрав си, десни друже. За светла часна крста и сваког напретка, часни крст да нам сја ко јарко сунце..., примакло лето, родило жито, примако коњ на путу, во на тегу, овца на млеку, пчела на цвету, сребро и злато у кеси, образ међу браћом и дружином и свака добра срећа!"

Пета здравица се пије домаћину, домаћици, њиховим чељадима и имовини: „Домаћине, чаша ти пуна, срце ти весело, веселио те Бог у овај дом, под овај кров. У твојој кући свака се срећа свила: у дому се рађала мушка дечица, у брду расла винова лозица, у пољу пшеница белица; торове ти напунио Бог витоногим коњима, виторогим воловима, овце ти се хиљадиле, пчеле ти небо помрачиле (да их буде много)." Или: „У име божије састали се код тебе (домаћине) ... од Бога ти милост, од срца радост, где год ходио, срећу находио, у свој дом доносио. Пред твојом кућом велики стог (жита), на њему седи свемогући Бог, који дели добра дела: неком шаком, а неком капом, а теби шаком, капом, врећом и срећом!" Или: „Домаћине, што сејао, нека (ти) роди, што крмио, нека се множи: у тору оваца, у кеси новаца, кокоши на буњишту, дечаци на огњишту; славио, на млађе оставио. Домаћине, за твоје главе, твоје домаћице, старих родитеља, синова, кћери, браће, братучеда, кумова, пријатеља и свега рода и порода.

Што ти Бог дао, Бог ти и удржао: за кутњега слемена и конопљана семена, виторогих волова, дугорепих крава, трмака (кошница) и крмака, тора и обора. Домаћин славу славио, слава му и помогла, што потрошио, Бог му надокнадио. Помози, Боже, и овесели, срећу удели, срећан дан, добар час, куда се пило, ту се добро вило, ко дава да му се не познава, ко пије да му ништа није. Бог нека ни (нас) живи и нека ни весели, од љубави да ни не одели. Дижем чашицу, напијам здравицу за господара у чији смо ступили дом, под овај кров. Бог му дао рајско стање, од људи поштовање. Родила му пшеница белица по дну бусата, по средини власата, по врху класата: да му буде сноп као поп, клас као ђак, стрњика као врљика, сви здраво и ја с вама!" Или: „Семе ти се семенило, поље ти се зеленило, рађала се у дому дечица, у брду винова лозица, у пољу пшеница белица, овце сјагње, краве телке, кобиле ждрепке. Коме ћу наздравити, добро ће му бити! У здравље домаћици, која се трудила и добро нас погостила. Нека ти Бог надокнади здрављем и весељем, сваком срећом. Невесте ти чеда носиле, Богу се молиле, па их са оружјем саставиле. У домаћинов дом се састајали бољари, ништи, убоги и суседи, да му је све срећно, дуговечно и непромењиво; семе на њиву носио, десном ногом корачио и Бога споменуо; од неба шкропило, од земље родило!" — У веселом расположењу гости певају: „Ово је вино црвено, попијмо га весело, нек нас чује све село, да смо здраво, весело!"

Шеста здравица се пије кумовима, пријатељима и суседима: „Домаћине, дао ти Бог кумова од богатих домова, пријатеља од врсних родова. Куд год ходио, све кумове и пријатеље находио, старе одржавао, младе придобијао. Врсне кумове сабирао у свој дом од добре воље, без невоље. Кумове не мењао, нове добијао!"

Седма здравица је испратница, остале су безредне. Њу држи најстарији гост: „Здрави сте ми, браћо. Брат домаћин крсну свећу прислужио и смирио (угасио), прислуживао је много лета он и његови синови након њега. Ко ће на пут, срећан му пут, ко остаје у дому, остао у великом добру, ако Бог да. За лаке ноћи, од Бога помоћи!" — На растанку с домаћином, жели се и ово: „Бога се бојали, душе не грешили, живе спомињали, мртвима спомен чинили, с људима се не мразили, образе не црнили, сироте не заборавили; Бог ослободио свога сужња (роба) и невољника из тамнице!"

Здравице о Божићу исте су као и славске, а многе се употребљавају у свадбеним обичајима, неке прилагођене свадбеним церемонијама: „Да смо добро дошли, још боље нашли весело и са срећом. Здрави сте, браћо, десно и лево, срећно у велики и добри час, дао Бог да нам ово весеље буде срећно! " Одиви се наздравља: „Из овог дома пошла у добри час, стигла у нови дом у бољи час. Да ти је срећан пут у твој дом. Бог ти дао сваку срећу и чест, да родиш синова шест и кћери двије, да ти жао није. Пођи (име одиве) у сто добрих часа, чувај роду поштенога гласа, пратила те срећа довека!" И здравице приликом крштења детета сродне су славским, прилагођене жељама да дете буде живо и здраво, да послуша родитеље, да доживи пушку носити, земљу бранити, девојку просити и оженити се, леп пород изродити, итд.

Јутром се наздравља: „Срећан уранак, миран данак, од Бога живот и здравље!" На раду: „За сретна рада, који рад радили, њега и вајдили (користили), радом се хвалили као срећна и честита браћа!" На састанку пријатеља и познаника: „Срећно виђење и састанак, дуга љубав, од Бога живот и здравље."

Као што се испијају здравице и чине жеље, тако се оне пију о сахрани и о подушјима, али се оне тако не називају: „Испијам ову чашу у жалост нашу; свима који сте дошли да испратимо покојника до његове вечне куће, нека је хвала. Да Бог дâ да вам се добрим враћало и на добро долазило; покојнику нека да Бог рајско насеље, а ми га задржали у најбољој успомени. Вама, пријатељи, кумови и другови, дао Бог дуг живот и сваку срећу."

У здравицама се понекад приказују сликовита гатања: „Вино виновито, биће лето кишовито, вино виноквас, биће добар клас, а ракија жеженица, биће добра пшеница и винова лозица." Здравице се редовно наздрављају госту на десној страни као напредној: „Здрав си, десни друже. Здрав си одеснују." У мртвачком култу оне се додају присутнима на левој страни. п. ж. п.

ЗДУХАЧ, или како се још чује: здуха, здухат, здува, здувач, стухаћ, стуха, стува, стуваћ (Босна, Херцеговина, Црна Гора и Санџак), вједогоња и једогоња (Бока Которска), је, по некадашњем веровању, човек који има изванредна натприродна својства, али само док спава. Управо, док спава из њега излази дух и води ветрове, гони облаке, доноси и односи град и туче се са другим здухачима. По другом тумачењу, здухач је неко чудно митско биће које живи по планинама, без нарочито изражених особина али највише подсећа на вампира.

Веровање у здухаче било је раширено у централним пределима наше земље, углавном у Босни, Херцеговини и особито у Црној Гори, али и тамо где има у већој маси ових досељеника. Сматрало се да сваки крај, племе и род има своје здухаче. Они воле своју околину, туку се па и гину за њезино добро у борби са суседним здухачима. Веровало се да могу прорицати будућност. За многе историјске личности веровало се да су били здухачи, између осталих за Марка Миљанова, Петра I Петровића и друге. Из овога јасно произилази да је здухач добар дух који чини само добро свом крају, штити га и бори се за њега, али истовремено наноси зло другом крају, земљи.

Здухачи су могли бити дете и жена, али су то обично одрасли мушкарци. И за неке животиње веровало се да могу бити здухачи, нпр. овчарски пас, во, крава, ован, коњ, јарац и др. За дете које се роди у кошуљици (плаценти) сматрало се да је предодређено да буде здухач. Негде се веровало да се здухачи рађају у црвеној, а негде опет у белој кошуљици. Мислило се да је врло важно сачувати кошуљицу у којој је рођено дете, како би, кад постане здухач, увек била уз њега, а особито кад је у акцији, али је морала стално бити скривена од погледа. У Кучима се некад веровало да здухач своју кошуљицу „крије под поклопницом од гробова сродничкијех, одакле се приликом здухачког ратовања узима". Има помена да се и мађијским радњама може постати здухач, као и супротних веровања — да здухач може бити само онај ко је рођењем за то предодређен.

По спољашњем изгледу, здухачи се не разликују много од обичних људи. Само они врло тврдо спавају и тешко их је проудити, а за то време дух им је одсутан. Обично су увек сањиви, ломни, имају дугачке нокте, а поред тога често су замишљени и озбиљни. Они су „срећне руке" за свој дом и своју околину; одолевају свакаквим тешкоћама, знају да се снађу у невољи и преброде разне недаће и неприлике. Они су снажнији него други људи. Често имају својство да предвиде сопствену смрт. Основна особина здухача је херојска. Здухачи једне области боре се са здухачима друге земље, како би отерали облаке с градом и олује које ови доводе, и тако сачували свој народ, земљу, усеве и друга добра свога краја. Тако нпр. „прекоморски здухачи (из Италије) војују здружено против здухача брдскијех, црногорскијех и арбанашкијех". И здухачи животиње се боре међусобно, од исхода ових борби зависи само напредак у стоци. Здухачи животиње често ступају у борбу, али обично само у одбрану свога стада.

ЗДУХАЧ, цртеж Милића од Мачве

Борбе међу здухачима воде се у одређено доба године и у одређено време дана, а на устаљени начин. Они се туку кад дувају јаки ветрови с пролећа, или у дуге јесење ноћи. Предводе их старешине и имају устројство у борби као војска. У борбу полазе с оружјем које је врло различито а исто тако и особено. Оружје им је комад луча зашиљен на крајевима, вретено и слично. Други се опет туку великим дрвећем: буквама, јелама, брестовима, храстовима, које ишчупају једном руком заједно са корењем. Ако нема дрвећа у близини, бију се огромним камењем које ни велики број људи не би био у стању да подигне. Али као најснажније здухачко оружје сматра се угарак луча нагорео на оба краја или било какав опаљен ивер од неког дрвета. Осим оружја, у борбу носе редовно још и каблове за млеко, лопату и метлу са житног гумна. Ови предмети су обично главни циљ до којег у борби треба доћи, односно отети од непријатеља, јер са њиме се, тобоже, односи плодност и благостање све док се не освоје поново.

Места на којима се здухачи бију позната су. То су висови, планине, морска обала. Њихове борбе су страшне и зато се тад надимају снажни ветрови и ковитлају вихори с прашином. Они уништавају летину, руше куће, а могу чак убити и човека ако би се нашао у њиховом средишту. Као и у свакој бици, тако и у овој има рањеника и мртвих. Отуда постоји веровање да је човек који умре напречац био здухач. Исто тако, веровало се да здухач који буде „рањен" или „погине" у борби здухача, неће дуго

живети после повратка духа у тело што га је напустио за време спавања. Уопште, после напорне борбе они су веома слаби и исцрпени, па многи од умора болују и дуже док се сасвим не опораве.

Из изложеног види се да здухач воли своју околину, брине о њој и бори се за њу. Он се сматра за благодат и срећу свог краја и дома. Здухач не спада у „зле душе" као други демони, али ако своју снагу и знање стави у службу ђавола, може се повампирити после смрти.

Веровање у здухаче је старо и потиче још из времена заједница са родовским уређењем. То потврђују и неке аналогије са Кавказом и родовски карактер здухача, односно његова везаност за одређени ужи завичај. Он се у веровањима управо јавља као заштитник своје куће, рода, племена, села или читавог краја. Здухач, поред тога, има извесне сродности са другим митским бићима која се јављају у вези са временским непогодама, а особито олујом и градом.

Вишеструка подударност са змајем у источној Србији несумњива је, како у карактеру бића, тако и у понашању. Али неких сродности има и са алом, односно митским бићима која предводе градобитне облаке (в. **ала**), као и са демонским душама утопљеника и самоубица, које су позивали верујући да могу отклонити непогоду од села.

Порекло имена и извесних особина здухача може се довести у везу са веровањем у **стухије,** богиње буре и олује у северној Албанији, које је тамо дошло из Грчке. Заправо, сматра се да је грчко στοιχεια сродно са здухач. н. п.

ЗЕЛЕНИ ЧЕТВРТАК, в. **четвртак**.

ЗЕМЉА, по народном веровању, лежи на четири стуба која „каткад попусте од силног терета, те се земља затресе". Претпоставља се да је ово веровање можда преузето преко хришћанства, јер се у Старом завету говори о стубовима на којима лежи земља. Особито је раширено веровање да земља стоји на волу, па кад во макне ухом, онда се земља затресе. Негде се верује да земљу држе четири вола или четири бика, а негде да земљу држе во и риба, па ако во махне ухом или риба отвори шкрге, земља се затресе. Ово веровање одговара схватањима Украјинаца и Пољака да земља стоји на риби. Негде верују да земља лежи на великој змији, смотаној у клупко. Оваква представа света налази се на једној вавилонској плочи из 1180. год. пре н. ере, где змија представља океан, као и на једном хетитском печату, а према једном нашем веровању, око земље је песковито море. Представа света међу роговима бика такође се налази на старим египатским рељефима, а претпоставља се да је овај мотив уведен досељавањем азијских сточара. По једном нашем веровању, „земља стоји на води, вода на огњу, а огањ на **змајогорчеву огњу**".

Другу групу чине веровања по којима земља стоји на једном стубу или гвозденом стожеру који ђаво настоји да прегризе, али у последњем тренутку не успева. У Црној Гори је забележено веровање да је „цар Дукљан у виру под Везировијем мостом свезан у синџир, који једнако глође, и уочи Божића таман да га преглође и свијет да ужди, а Циганин сваки по једном удари маљем у наковањ те притврде". Ово предање одговара веома старом обичају, распрострањеном од Алпа и Балкана до јужног Кавказа, по којем сваки ковач одређеног дана удари чекићем у наковањ да би тако утврдио ланац који ђаво преко целе године глође и само што га није преглодао. По српском обичају, ритуално ударање наковња чекићем врши се на Бадњи дан, када се наковањ кади и прелива вином. Чајкановић овај обичај доводи у везу са култом Дабога..

Неки обичаји указују на култ земље као станишта душа покојника. У неким крајевима покојнику мећу на прса мало земље, понегде са покојникове њиве или са кућног огњишта. Кад у селу неко умре, прекида се рад на њиви, пре свега орање. У кући где је неко умро забрањује се уношење земље, набијање пода, поправљање огњишта, израда црепуља, обично за годину дана. Заједно са земљом обавезно се наслеђује и слава, чак и по женској линији, ако нема мушких наследника. ш. к.

ЗЕЦ је, по народном веровању, демонска животиња. Ако се на путу сретне зец, значи несрећу. Трудна жена не сме да једе зечје месо, нити да види убијеног зеца. Зечја крв и поједини делови његовог тела (зуб, слезина, кожа, маст, длака) сматрају се лековитим. Зечеви могу и да предскажу време. Особита се моћ придаје зецу убијеном на Велики петак, када се намерно лови, а затим зецу убијеном на Св. Тому,

на Бадњи дан и на Св. Илију. Крв зеца убијеног на Св. Илију оставља се за болесника од великог кашља. У неким селима лесковачке Мораве у божићну печеницу неки стављају зеца. И у неким селима на граници Босне и Кордуна био је обичај да се у божићну печеницу обавезно метне зец. На Божић би се ритуално омрсили месом овог зеца најпре домаћин, а затим остали укућани. Глава овог зеца чувала се до Нове године, када се јела заједно са главом печенице. Од божићног зеца остављали су једну кост којој је придавана мистична моћ. Веровање да ова кост има лековито дејство на младу недељу одговара општепознатом веровању о лунарној природи зеца.

У једној руској народној песми месец је изједначен са зецом („Зече, месече, где си био?"). У једном бугарском народном колу два играча опонашају зечеве који играју на месечини. Зечју игру имали су и Пољаци, а у Херцеговини је забележено „зечко коло", које се изводило око ухваћеног зеца. На Косову је на Бадње вече домаћин позивао зеца, заједно са неким другим животињама, на вечеру, што веома јасно указује на његову демонску природу. ш. к.

ЗЛЕ ОЧИ. — Код свих народа на свету, још од најстаријих времена, било је познато веровање у „зле очи". Ово веровање је особито познато код народа на Блиском Истоку и око Средоземног мора.

Веровање у рђаве последице од погледа злих очију било је врло развијено и код Срба, а претпоставља се да је оно ојачано посредством Турака, који су донели исламску културу на Балканско полуострво. Њихов утицај на веровања у зле очи огледа се и у многобројним оријенталним елементима: терминологији, заштитним средствима и лековима за заштиту.

Животињске лобање у пчелињаку,
заштита од злих утицаја

Зле очи имају неки људи и неке животиње. Али они се обично не разликују много од своје средине. По мишљењу Т. Р. Ђорђевића, много шта је подложно утицају злих очију, а особито све што је младо, напредно и нејако, била то мала деца, момци и девојке, млада и напредна стока или добра летина, био то какав посао или предмет па чак и насеље. За заштиту и лечење од последица злих очију предузимане су разне мађијске радње и поступци. Тако се све оно што је, по народном веровању, посебно склоно утицају злих очију склањало од туђих погледа. Како се веровало да први поглед на објекат урицања има најснажније дејство, то се често настојало да се он скрене на оно што се не може урећи или што нема разлога да буде уречено. На пример, у соби где се налази новорођенче, у његову близину стављало се нешто упадно црвено, како би прво привукло поглед свакога ко прилази колевци. Нечистоћа је једно од средстава за заштиту од урока. Најзад и изговарањем разних магичних формула и речи настојало се на заштити од злих погледа. Најважнији начин заштите од злих очију свакако су хамајлије (в. **хамајлија**). н. п.

ЗМАЈ. — На основу народне традиције види се да је у нас било врло распрострањено веровање у змајеве, митска бића која су у разним крајевима и приликама и различито замишљана. Према веровањима о изгледу и неким особинама, можемо их поделити у три групе: змајеве који се

идентификују са метеоритима, змајеве-људе и змајеве-змије. У нашој народној традицији ретко се јављају змајеви као што су аждаје или, по некима, прави змајеви. Њима би по изгледу били најближи змајеви-змије. Такав би, донекле, био страшни змај из народне приповетке у којој се прича како је неки змијски цар-змај живео дању у планини Церу, а ноћи проводио у мачванском селу Ноћају. Хранио се децом од 4—5 година, коју су му Мачвани свако јутро доводили.

И поред тога што се могу разликовати три групе змајева, тешко их је доследно издвојити, јер се у скоро сваком веровању налазе поједини елементи из друге и треће групе. Заједничко је змајевима да нису у принципу зла бића. Нормално, изузетака има, и они нису тако ретки; најбројнији су у народној књижевности, што значи да могу бити много кад пренети и позајмљени из туђих народних предања.

Изглед змаја народна машта различито је уобличавала, повезујући га са предањима и дајући му одређене атрибуте, тако да је понекад тешко и замислити како је изгледао. Некад мења облик, некад има заједничке елементе из све три поменуте групе, док се каткад о њему прича без икаквих детаља. Ипак наводимо неколико примера. У источној Србији веровало се да је змај некаква птица са змијским репом која лети ноћу и из које избија свеглост. Змај би требало да постаје од шарана (рибе) кад напуни четрдесет година јер тад добије ноге и крила. Понекад се, опет, замишља као орао који води борбу са алама што предводе градобитне облаке. За неке домаће животиње, птице, верује се да могу бити силни змајеви, нпр. петао, ћуран и гусан. Они већ имају по једна крила, а кад им поред природних, никну још једна, мала, змајевска, постају веома снажни и моћни, посебно у борби с алама што воде облаке. Најзад, змај може имати и људски изглед. У источној Србији веровало се за поједине људе да су змајеви. Они, слично као и здухачи, бране своје село и крај од непогоде. За многе личности из наше народне епике каже се да су змајеви или да су рођени из односа змаја са вилом, односно обичном женом. Довољно је сетити се Змај-Огњеног Вука и стихова народне песме у којој се опева његово рођење кад Јерина говори Турцима:

У мог сина, слијепца Гргура,
У њега се мушко чедо нађе;
Није чедо чеда каквано су:
Вучја шапа и орлово крило,
И змајево коло под пазухом,
Из уста му модар пламен бије,
Матери се не да задојити.

Или у песми **Милош Обилић змајски син,** у којој се вели:

Што год има Србина јунака,
Свакога су одгајиле виле,
Многога су змајеви родили.

У истој песми се помињу као змајеви, поред Милоша Обилића, и Змај Огњени Вук, Реља Бошњанин, Бановић Секула, Бановић Страхиња, Љутица Богдан и Краљевић Марко.

Особине змаја зависе од групе којој припада, затим од предања, и од тога како је описиван у веровањима. Отуда су змајеви једног краја различити од оних из другог краја. Исто тако се змај из народних веровања често не подудара са змајем из усмене народне књижевности у истом крају, јер су му различите не само особине већ и порекло.

Змајеви које можемо идентификовати као метеорите, по правилу се јављају ноћу, а само изузетно дању. Они лете преко неба, светле, и при том се чује звиждање, хујање и понекад тресак. Кад овакав змај рашири своја „огњевита крила", народна песма каже:

Из крила му сипа ватра жива,
Сипа низ јелове гране,
Која падне на земљицу црну,
Све по земљи запаљује траву.

или:

Засија се Јастребац планина,
А полеће змаје од Јастрепца,
Од Змајевца од воде студене,
Те се прими уз Крушево равно...

У народној приповеци **Баш Челик** појава змаја изазвала је потресе и хуку у двору, а кад дође змајски цар, цео двор засветли и заблиста. Како сличне манифестације прате појаву метеорита, то се с правом може тврдити да наш народ змаја идентификује с овом природном појавом.

Поред овога, змај је и персонификација муње, односно ватре. Једна загонетка гласи: „Два дола суподола, међу њима змај лежи; ђе змај лежи, ту трава не расте." Одговор је: „Ватра међу прекладима." Змајеви-змије из народних веровања обично су описани у народним приповеткама. За њих се често каже да су крилате змије које лете, па би се могли упоредити са змајевима-метеоритима. Понашају се као људи, само су много снажнији од њих. По овој особини слични су змајевима-људима. Они су најчешће зла бића, а по томе су најближи аждаји из наших народних веровања, или, по некима, правом змају. Веза између змије и змаја види се у веровању да се змија, после извесног броја година, нпр. сто, претвара у змаја који постаје змијски цар. И негдашње веровање да змија смук брани од града, тј. да је смук змај који се бори са алама, свакако је још једна потврда везе змаја са змијама.

Змајеви-људи у нашој народној традицији врло су бројни, већ је поменуто и неколико имена наших епских јунака који се опевају као змајеви или змајски синови. У источној Србији се веровало да има обичних људи који су змајеви и да се они, кад наиђе непогода, умире и као заспе, а из тела им тад изађе дух (дупликат), који одлази у борбу с алама предводницама градобитних облака. По овом веровању, змајеви су могли да буду и мушкарци и жене. Исто тако, веровало се да је змај јачи што је млађи, чак се сматрало да је најјаче новорођенче-змај које још није ни задојено.

Змајеви-људи не чине зло људима, осим у изузетним случајевима. Они могу бити штетни ако дуже времена бораве у једном месту, зато што то изазива сушу. По општем мишљењу, змајеви су велики љубавници и радо воде љубав са лепим и младим женама. Народ је веровао да ће ако змај дуже времена проведе у неком месту због љубавних састанака, то изазвати сушу (в. **врзино коло**).

Мушки змајеви, веровало се у Хомољу, изаберу лепу невину девојку, а женски лепог момка и долазе им ноћу на љубавне састанке. Момци и девојке који имају односе са змајевима бледи су и испијени, јер их ови јако изнуре. Девојка може, тобоже, и дете родити са змајем — змајче или змајевито дете.

Из целог описа јасно произлази да је змај из народне митологије увелико антропоморфизовано биће, односно да има извесне исте особине као и човек. Он мисли и ради као обичан човек, само се одликује одређеним особинама, може да лети, има огромну снагу, има способност да се претвара из једног облика у други (од човека да постане орао и обрнуто; да у виду духа напусти тело и да се бори са другим демонима) итд. По својим добрим особинама и делатности, змај је врло близак здухачу.

Змај српске митологије није, како је мислио Вук Караџић, исто што и немачки Drache или Lindwurm, или латански draco. Напротив, он представља у великој мери нашу изузетност, јер га таквог не познају ни митологије осталих словенских народа. За змаја каквог познаје српска митологија зна и албанска. Постоји мишљење да би змај могао бити митски предак (в. **здухач, аждаја, ала**). н. п.

ЗМАЈ ОГЊЕНИ ВУК је деспот Вук, син слепог Гргура, унук деспота Ђурђа Бранковића (око 1440—1485), ступио у војску угарског краља Матеје и успешно се борио противу Турака. Имао је двор у сремском селу Купинову. По народној песми, Ђурђева Јерина казује о његову рођењу: „У мог сина слијепа Гргура, у њега се мушко чедо нађе, није чедо чеда каквано су: вучја шапа и орлово крило и змајево коло под пазухом, из уста му модар пламен бије, матери се не да задојити." По предању, Вук се једном вратио из боја, па му вила „ране пере, а змај му их отире". Када је Вукова жена саопштила шта је видела на њему, онда су вила и змај одлетели, а Вук је тада предосетио да мора умрети. По народној песми: „Змије њему биље донесоше, а вила му биље привијаше, а вук Вуку лиже ране љуте." Вукова

жена спази шта се ради и у том часу: „цичи змија, па под кам утече, а полеће у облаке вила, а завија у горици вуче." Змај Огњени је тада био на умору. п. ж. п.

ЗМИЈА је хладна и љута: „Цала као змија." „Ошине као гуја." Зиму преспава у земљи у свом мртвилу (зимовнику), а лети се хитро креће, иако нема ноге. Те њене особнне су необичне и одвратне људима, јер изазивају страх, одвратност и веровање да није обично природно биће. Име јој се не спомиње, јер, по веровању, ко је спомене, тога и уједе; колико пута се спомене, толико пута ће се срести. Место имена употребљавају се еуфемизми и погрдни називи: непоменица, окаменица, поганица, каменица, гадуља, баја, баурина, кућарица, дугачка, она из траве, итд. Змије народ дели на добре и зле: добре су корисне, јер тамане гамад и њих људи не гоне и не убијају; зле змије уједају и својим отровом трују људе и стоку, па се зато немилице гоне и тамане. Тако је настало дуалистичко веровање о добрим и злим змијама.

По предању, Бог је створио јегуљу, а ђаво змију. По другом предању, змија је постала од коњске длаке која је пала у воду и оживела. По предању, пастир св Димитрија убио је аждају, па се из њена леша излегла змија и друга гамад. Верује се да свака змија има ноге, али скривене и невидљиве: „Крије као гуја ноге." Ко би јој видео ноге, тај би убрзо умро. Ако би се змија бацила у ватру, онда би она показала својих девет ногу. Исто по предању, св. Тодор управљао је змијама које су имале ноге, ишле усправно и уједале људе. Онда су се људи пожалили св. Тодору, а он им је рекао да се бране штаповима, а змијама је одузео ноге. Од тада људи туку змије штаповима, а оне хитро беже пузећи. По другом предању, змија се називала краса, имала је ноге и била је добра. Када је преварила Еву и Адама у рају, прозвала се змијом и гујом и изгубила ноге. Има и сеновитих змија. Њих могу видети само коњ и во. Ко би видео сеновиту змију, тај би од страха умро. Глава јој је велика као котао. Може да запухне животињу, која, и без њена уједа, угине. Ко се намери на аловиту змију, тај се мора разболети и тешко остаје жив. Кад човек убије змију, Бог изговори: „Комарац уби алу!" Анђели се тада радују и кажу: „Мрав уби аждају!" И сунце се радује када неко убије змију.

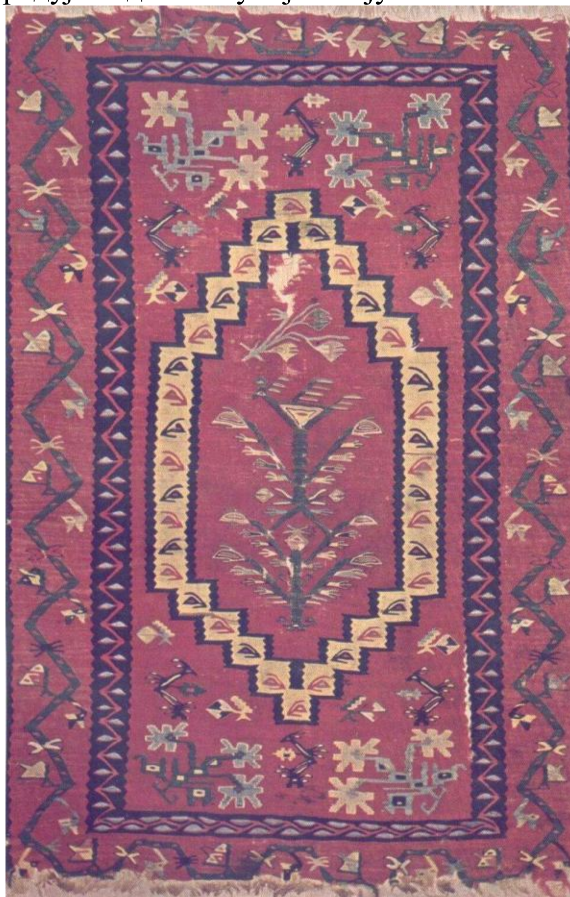

Ћилим са митолошким мотивима, Пирот

Зле змије су подземни зли демони. Од њихова уједа баје се: „Земља земљу ујела." Тиме се рекло да је човек од земље а змија из земље. Зато се противу злих змија предузимају магијска средства и радње. Између њих и људи постоји неповерење. Од змије се треба чувати и на спавању. Опасност од змијиног уједа спомиње барски родословац око средине XII века.

Змија не трпи бели лук и дим од запаљених крпа и дувана. У ту сврху пале се буњишта на Младенце, Благовести и на Ђурђевдан. Гоњењу змија посвећен је Јеремијиндан (1. V). Ко буде уједен од змије на тај дан, нема му лека.

По народном казивању змија блавор (главор, блор) је велика и шарена, огромне снаге: опаше говече и удави га. Било их је у Скадарском језеру. Када спази човека у чамцу, подигне главу изнад воде, звизне и устреми се на њега. Пред крај XVIII века појавио се велики блавор у језеру. Тада нису смели ићи каравани поред језера. Убио га је неки Турчин. У другим крајевима блавор није опасан. Изузетно напада само петком, и тада му је ујед опасан. По веровању, блавор убије дванаест змија а тринаеста убије њега.

За змију грабоносца казује се да је пушка не убија, јер има отпорну кожу. За најопаснију змију сматра се поскок. Он напада људе, животиње и птице. Птицу на грани хипнотише својим погледом и она му падне у чељусти.

Једна врста змије обитава око кућа и зграда, хватајући мишеве. Она је добро запажена у народу и назива се **кућарица, чуваркућа, чуварица** и **блазна**. У великом је народном поштовању, јер не напада, не уједа и није отровница. По веровању, змија кућарица се не гони не само зато што хвата мишеве него и што гони од куће змије отровнице. Због тога је настало веровање да ју је Бог поставио за чувара куће, њене чељади и напретка уопште. Кућа која нема змију чуварицу нема среће и напретка. Зато се чуварица не гони, не убија, па се о њој ружно и не говори. Њу ни мачка не напада. Ако се случајно убије, онда ће неко убрзо умрети у кући. То је дало повода веровању да је у домаћој змији сен домаћег умрлог чељадета. По предању, неки човек вадио мед из шупље стене до кога је дошао помоћу дугачког сукна. Из шупљине чуо се глас: „Доста!" — а човек одговорио: „Хоћу још!" Онда се показала змија, чуварица меда, како пузи низ платно право њему. Човек дохватио нож да је посече, али је посекао само сукно, пао је са стене и погинуо.

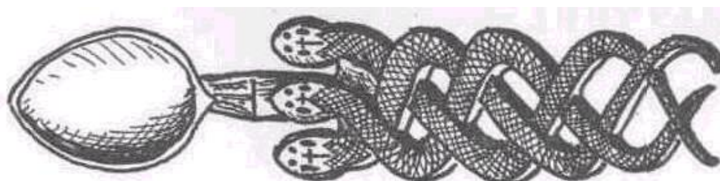

Кашика са изрезбареним сплетом змија

Има змија пољарица које чувају поља са усевима и виноградима од временских непогода. Када дозревају стрна жита на њивама, онда се често јавља поветарац који повија житно влаће и класје у виду валова. У народу се казује да то змија пољарица обилази жита. Она је, по веровању, житни демон. Змија се у селима источне Србије представља на божићњем колачу. Змија смук припада већим змијама: „Пије воду као смук." Поља и винограде у којима борави смук не туче град, јер се смук бије са алама које предводе градобитне облаке. Има и змија чуварица старих драгоцених остава и блага. Таква једна змија чуварица блага споменута је 1664. год. Оне су врло опасне и не допуштају ником да се приближи благу или остави. Змија ужак (слепић, слепак) је релативно мала, слична јегуљи. Никога не напада. Не убија се, јер ужак убије девет змија, а десета убије њега. Убијеном ушку одсече се глава, раставе му се чељусти и поставе са обе стране пута куда пролази завољена девојка (младић). Пошто девојка (односно младић) прође између растављених чељусти, оне се саставе и носе уза се. Змија се носи као жива хамајлија у тикви око села и његова потеса противу временских непогода. На отечено тело од змијиног уједа дува се и басма: „Сунце трчи низ поље без ногу, гони га псето без ногу, ухвати га без руку, закла без ножа, испече без ватре, изеде без зуба."

Добар је знак ако се с пролећа прво види жива змија, а рђав ако се види мртва. Ако рибар улови змију, биће добар лов. Трговац држи убијеног слепића (ушка) у радњи, да би посетиоци слепо долазили.

Ако се сретне змија која пузи низбрдо, биће среће, а узбрдо слути несрећу. Ако се змија туче, па побегне, онда онај који је тукао изгуби пола снаге. Ако уђе у кућу, предсказује смрт. Сањати змију, предсказује беду, треба се чувати непријатеља. У сну убити змију предсказује пораз непријатеља. Ако се змија изоре, предсказује смрт у кући.

Пре Благовести змије не излазе из свог зимовника, а до јесењег Крстовдана све су у зимовнику. Која се змија нађе после Крстовдана, она је „мрсница", јер је некога ујела па је земља не прима. Ко види змију пре Ђурђевдана, хvатаће га грозница преко године. На Благовести треба убити змију (неко то чини пре Благовести), одсећи јој главу, у њене че-љусти ставити чесно белог лука и закопати у земљу; пошто лук никне, онда се ишчупа, ушије у појас и носи уза се. Ко има такав лук, постаје видовит, познаје вештице. Да би се познале жене вештице, носи се у недрима глава змије која се прва видела и убила те године. Њено срце пришива се детету на капицу, да му чува здравље. Као хамајлија орнаментише се на одећама, а исклесана на камену, држи се на кућњем прагу да чува домаћу срећу. Турском цару послато је на поклон: „од злата синија, на синији од злата џамија, око ње је змија исплетена, на глави јој алем камен драги". Убијена змија не подиже се повише колена, да се не би прекратио живот. Гравидна жена избегава да види змију; ако је види, треба петом да јој стане на главу. Верује се да змија испија очи мртвацу трећи дан по сахрани. Змија разуме шта животиње говоре. Зато ко једе месо од змије, тај брзо научи немушти језик.

По веровању, змија коју човек не види за девет година, претвара се у змаја. Таква змија живи стотину година: када напуни стоту, добије крила и ноге и постане змај. У језерима живе шестокриле змије. Оне под крилима носе драги камен. Ко би се домогао тог камена постао би срећан и богат. Има их и са златним крилима, али их нико није видео. Изузетно неке змије живе триста година, а змијски старешина или цар живи хиљаду година.

У предањима највише се говори о претварању цареве кћери у змију, коју је цар уклео. Такве змије имају круну на глави и чувају царево скривено благо. И кћи последњег босанског краља претворила се, по веровању, у змију. Она лежи на краљевом закопаном благу у Грмеч-граду. Ако би неко пустио да га та змија пољуби изјутра на Ђурђевдан, краљева би се кћи повратила у девојку и тај би се њоме оженио. Пошто се нико није усудио да то учини, то краљева кћи, као змија, још и сада чека свога суђеника.

Има змија које, по предањима, поседују драго камење: „На глави јој алем камен драги, према ком' се може вечерати у по ноћи као у по дана." Или: „Изнесе му од злата синију, а око ње оплетена гуја, повисоко главу издигнула, камен драги држи у зубима." У народним приповеткама спомиње се змијски цар с круном на глави и са зеленом гранчицом у чељустима. Он звиждањем позива своје змије и наређује шта која има да ради. Спомиње се и змија с невидљивим златним крилима. Када змија крилатица пође према сунцу, онда она заслепи и, док сунце не одскочи за добро копље, ништа не види.

По веровању, змије познају лековито биље. По таквом веровању, змија је симбол здравља. Познаје биљку помоћу које се мртвац повраћа у живот. И траву живота познају само змије. Када се једна убије, друга донесе траву живота и оживи је. Грешнике у паклу прогоне змије. Грешнице које су подавале своје тело у паклу су наге, њихове дојке сишу змије отровнице. Тако и по народном стиху: „А висе јој змије о дојкама" (в. **аждаја, Благовести**). п. ж. п.

ЗМИЈАРИ су људи који голим рукама хватају и најопасније змије, без страха да ће их ујести или да ће им се догодити неко зло. То су, по веровању, видовите личности. Змијари и најопаснију отровницу стављају око врата или у недра. Они као да имају неки савез са змијама: змијар неће да убије змију за живу главу, нити ће њега змија ујести. Они познају места у којима се скривају змије и камење под којим су скотурене. У трагањима за њима, никада се нису преварили. Има змијара који звиждањем или свирањем позивају змије и оне му долазе. По предању, змијар направи магичан круг око себе, звизне, и змије похрле к њему, али ниједна не може да пређе круг.

Змијари казују да се змија убија само једним ударцем; ако се удари два пута, убијена змија проживи. Неки казују да се змија не може никако убити, јер ма како се размрскала, она проживи. Убија се само ако се баци у ватру и сагори. Змијари даље казују да се змија тешко креће када пузи према сунцу, па зато од ње треба бежати према сунцу. п. ж. п.

ЗМИЈИН СВЛАК. — Змије скидају свој свлак (кошуљицу) у пролеће провлачећи се кроз трње. Ко нађе свлак на Ђурђевдан или на Цвети, биће срећан у тој години. Свлак се носи уза се као хамајлија и ради среће. Он има заштитну улогу за пчеле у кошницама. Болесници се каде на запаљеном свлаку, умивају се водом у којој је био свлак, главобољни њиме трљају главу, а здрави шаке да им се не зноје. Истуцани свлак даје се стоци у храни да је не уједају змије.

По предању, жена родила змију која је дању била змија, а увече свлачила змијину кошуљу (свлак) и појављивала се као прекрасан младић. п. ж. п.

ЗОВА (Sambucus nigra). — Веровало се да зова има мисгичну снагу, наиме да открива тајне и да је добра за одбрану од злих сила. Моћ зове да открива тајне најбоље илуструје општепозната приповетка **У цара Тројана козје уши**. У неким крајевима, кад краву нису могли да помузу, насекли би зове, траве повратич, граба и леске, па све то замешано „неначетом" водом, заједно са мекињама, давали крави да једе. Док крава једе, говори се: „Зово! дозови ми моје; повратичу, поврати ми моје; грабићу, дограби ми моје, а, лешчице, по Богу сестрице, ти буди сведок свему томе!" По хомонимији, очекивало се постизање одређеног циља. Негде се сматра да зова може олакшати порођај. н. п.

ЗОРИЛО. — По предању била су три митска брата: Ноћило, Поноћило и Зорило. Прича се да су браћа дошла до некакве јаме па у њу спустили брата Зорила, који се нађе на другом свету, где пронађе цареве кћери. Зорило, под ударом чаробног бича, претвори једну цареву кћер у златну јабуку и стави је у недра. Браћа извуку из јаме цареве кћери, а Зорила, из пакости, оставе у њој. Зорила из јаме изнесе нека птица. Тако се он опет нађе на овом свету са својом златном јабуком у недрима. п. ж. п.

ЗОРЊАЧА, в. **Даница**.

И

ИВАЊДАН, 24. VI. — Свети Јован (Иван) прославља се годишње дванаест пута, али је највеће народно празновање о Ивањдану. У народу се верује да овога дана сунце на небу трипут застане или заигра од страха пред Богом, па се зато светац назива и Игритељ. Колико је у народном поштовању св. Јован, види се и по томе што се мобе приређују у данима празновања свих светаца сем о Ивањдану. Виноградари избегавају да раде у виноградима три дана пре и три дана после Ивањдана (вински кресови). Веровање о сунчеву игрању имају многи народи, па и Срби. То очито показује да је св. Јован (Иван) добио у нашем народу улогу многобожачког божанства светлости или сунца, које се празновало о летњем солстицију, па је, под утицајем цркве, померено на Ивањдан, како се то види из следећих података из народа.

Уочи Ивањдана пале се ватре код куће или на раскрсницама, а то је **крес** противу вештица и других злих демона. По врховима брда западне Србије чобани пале ватре (лилу), па буктиње бацају преко стоке због здравља стоке и плодности усева. Они прескачу ватру, газе по врућем пепелу и говоре: „Од Ивана до Ивана, да ме ноге не боле." У Попову, у Херцеговини, уочи Ивањдана палиле су се смрекове гранчице и слама по брдима, па су се уз песму и врисак прескакале ватре, а у Купресу пале се по врховима брда „свитњаци" од смреке. По томе се св. Јован назвао и Свитњак.

У шумадијском пределу Гружи девојке су се скупљале ноћу уочи Ивањдана на врхове брда, ложиле живу ватру (кресањем огњила о кремен, отуда назив: крес), с венцем од ивањског биља на глави, играле у колу око ватре уз обредну песму: „Ој, у гори огањ гори, око огња коло игра," итд. Оне су пазиле на повијање пламена и дима са огња и по њему гатале о суши и киши. После појаве сунца, девојке су се разилазиле и свака је носила по угарак, којим су кадиле кућна одељења против болести. У суседним рудничким селима Ивањдан се назива Св. Јован Игритељ. У народу се верује да је инсекат светлац (кријесница) постао од ивањданских буктиња.

Ноћу уочи Ивањдана бере се ивањско цвеће (Galium verum). Од њега се вију венци и стављају по стреси испред куће или по плоту (огради). Девојке, берући цвеће, певају, а жене благосиљају чељад, стоку, усеве и сваки домаћи напредак. У Срему девојке певају: „Ивањско цвеће петровско, Иван га бере, те бере, мајци га меће у крило, а мајка Петру на главу." У Будви певају младићи и девојке: „Рано рани ђевојчица на весели Ивањданак, Даници (звезди) се смјерно моли: ‚О, Данице, о, сестрице, подај мени свјетлост твоју, да наресим младост моју'..." У Рисну певају: „Прођох гору, прођох другу, зађеде ми јасен клобук. Стегох (зауставих) коња да ја видим, кад ли вила на јасену. Запех стр'јелу за тетиву, да устр'јелим б'јелу вилу... и устр'јелих б'јелу вилу." Породиља и дете каде се напаљеним венцем противу вештица; болесник се провлачи кроз њега, да би оздравио. Постоји, вероватно, мишљење да је ивањски венац симбол Сунца.

У поноћ уочи Ивањдана небо се отвара трипут (као уочи Богојављења, 6. I, пред зимски солстициј). Тада цвет папрати добија магичну моћ, а закопана блага почињу да горе плавичастим пламеном; ко то спази, треба да баци своју капу (замену људске жртве) на то место, па ће успети да ископа благо. Приликом изласка сунца, скаче се трипут према њему.

У Животопису руског кнеза Владимира, писаном око средине XVII века, чита се: „Пето божанство било је Купало, кога су (Руси) имали за бога летине, приносили му жртве у почетку жетве." Тако се чини и данас уочи Ивањдана. Увече се скупе младићи и девојке, вију венце од разног цвећа, стављају их на главу или опасују око појаса, затим запале ватру, певају спомињући Купала, измишљају и чине разне несташлуке, који се не могу записати. Купалом се назива и девојка коју изберу међу собом, завежу јој очи, па она дели свеже или увенуле венце девојкама што играју око ње. У Србији доскора се готово обавезно купало на Ивањдан у рекама, да би се опрале болести и свако зло те их река однела, у њу су се бацали ивањско биље и венци. Ивањска (јованска) вода има магијску снагу телесног освежавања и лечења, па се зато на Ивањдан купају људи и животиње.

Св. Јован, црква св. Николе у Студеници,
око 1240 (фреска)

Масло метено пре сунца овога дана је, по веровању, лековито. Сено уплашћено на Ивањдан упалиће гром или ће га однети олуја. Изузетно овога дана беру се метле (врста биљке с густим гранчицама), па се зато светац назива и Метлар. Око руку до шака омотавала се црвена пређа у виду наруквице и носила до Петровдана, да не трну руке; зато се светац назива и Наруквичар. Уочи Ивањдана девојке гатањем истражују срећу и будућност: којој се девојци не види сенка главе приликом заласка сунца, та ће, по веровању, умрети до идућег Ивањдана; понегде девојке метну у лонац земље и ту посеју неколико зрна пшенице, па на Петровдан гледају како је никла: ако су клице савијене као прстен, онда ће се оне у току године удати.

Ивањдан прославља црква као дан ро-ђења св. Јована. Она га назива Претечом и Крститељем, а народ Биљобером, Метларом, Свитњаком, Игритељом и Наруквичаром. Народна веровања и обреди у вези са Ивањданом су несумњиви остаци многобожачког соларног празновања летњег сунчева солстиција. По народу, од тог дана сунце се враћа од севера на југ („стане, заигра"), почиње да кулминира све ниже и ниже, и дани да краћају; људи пале ватре да му појачају снагу, купају се да би се озарили његовом снагом, употребљавају биље и венце да би одржали здравље. п. ж. п.

ИДОЛ. — По веровањима врло примитивних људи и племена, неке ствари које се истичу облицима или каквим другим особинама, седишта су духова. То су фетиши којима се изражава поштовање те се држе на нарочитим местима. На вишем ступњу људске културе, од фетиша се развио идол. Замишљало се да су ти духови преци људи, па су представљани у људском облику од глине, дрвета и камена. С временом они су почели да се обожавају те су постали супституције божанстава рата, здравља, земљорадње, стоке, итд.

Стари Словени имали су у својим отвореним и непокривеним храмовима идоле (сохе, модле, балване и др.), божанстава. Божје и демонске идоле градили су и поштовали пред крај својих многобожачких веровања, управо до појаве једнобожачких веровања. О балтичким и полапским словенским идолима говоре Титмар, Хелмолд и други стари писци. Када је браниборски бискуп Херберт, у почетку XII века, дошао међу полапске Словене да би их одвратио од многобоштва, уништио је многе њихове идоле. Стари писани извори спомињу да је свака руска кућа имала идоле, које су држали на полицама онако како се сада држе иконе светаца у Малорусији. У изворима се казује да су се идоли секли и спаљивали, а то значи да су прављени од дрвета, али их је било и од камена и драгоцених метала. По Несторову летопису (из поч. XII в.), Перунов кип био је постављен с другим идолима на једном хуму код Кијева. Он је био од дрвета, са сребрном главом и златним брковима. Стари словенски идоли имали су тунику (врста огртача), а атрибути су им били оружје и пехар или рог за пиће. Балтички идоли одликовали су се поликефализмом, чију је суштину тешко објаснити. По И. Фадлану (прва половина X века), руски трговци клањали су се ступовима с људским главама и њима жртвовали плодове и животиње.

На врло примитивне идоле који су претходили антропоидним, указују стари народни називи кап, соха, у значењу отесаног пања, затим, могућно, и назив високо, а од X века одомаћили су се туђи, турско-татарски називи балван, (и)стукан, кумир, стод, грчки идол, мађарски кип. Пошто су идоле имали Источни и Западни Словени, морали су их имати и Јужни Словени, који су се издвојили из словенске заједнице и, као многобошци, населили у првој половини VII века Балканско полуострво и суседне подунавске земље. Не постоји разлог да Јужни Словени чине изузетак међу другим Словенима и Индоевропљанима те да немају идоле у својој верској прошлости. Могућне су неке верске и психичке разлике, настале под другачијим поднебљем, као и оне које су настале под утицајима затечених балканских народа и њихових суседа, али то су секундарне тековине.

У одговору папе Николе I посланицима бугарског кнеза Бориса 865. споменути су идоли код Бугара. Камени и дрвени „кумири" спомињу се у проповедима презвитера Козме Бугарима у X веку, а у Житију св. Наума, с почетка X века, два пута се говори да је отац Наум ускраћивао македонским Словенима служење идолима (транскрибовано): „... Кумири бо камени и дрвени сут вештију (ствари које) ни видјат, ни слишат... еретици же не клањајутсја иконам, но кумири нарицајут сја." Угарски краљ Ладислав (1063—1074) основао је Загребачку бискупију, да би се повратили они које је заблуда идолопоклонства отуђила од поштовања правога Бога. Идоли се спомињу и у Животопису св. Симеуна (Немање) од краља Првовенчаног. По краљу Првовенчаном (1216), нека жена, кћи властелина, удата за мужа од „кривоверних", исповедала се Немањи пред окупљеним збором (у преводу): „И не могући трпети смрада глухих идола и мрске јереси" — напустила је мужа.

О истребљивању многобожаца (јеретика) у Немањиној држави Доментијан овако говори 1264. (транскрибовано): „... Мрак идолскије лети многобожија... и капишта разроушише се, и цркви Христове поставише се и идоли скрушише се." У Иловичкој крмчији, писаној 1262, забележено је, мимо осталог: „И в древех и в камених начеше чинити балвани... в древех останци идолослуженија... идолскаја

требишта подобает скроушати же и потреблјати рекше црквица их раскопавати, н' аште котори избт'к идолослуженија не остал се или в местех неких или в лесах и в дубравах..."

По предањима старих писаца, Иван Равењанин (око 1345—1420) очистио је Диоклецијанову гробницу у Сплиту од многобожачких кипова и посветио је за катедру Блаженој девици. У манастиру Дечанима једна фреска из 1348—1350. представља св. Ђорђа како обара идоле. По запису из 1567. у манастиру Војиловици, код Панчева, монах Тома жали се како су Турци од многих српских цркава направили своје мечите (мошеје) и: „капишта своја бесовскаја" (ђавоља). Иако стари писани извори хришћанских достојника могу бити алузија на идоле, ипак се они односе на стварне и постојеће идоле међу Јужним Словенима, јер их потврђују и други подаци.

О идолима код Срба говорио је почетком овога века К. Јиречек и дошао до закључка да они „по свој прилици нису познавали идоле, од којих код њих нема никаквог трага". На колебљиви Јиречеков закључак осврнуо се В. Чајкановић, по коме Јиречек: „није дубоко улазио у ово питање, иначе извесно не би смео да доведе у сумњу један тако важан детаљ из примитивног култа само зато што о њему није нашао директних података у старим споменицима". Пољски етнолог А. Брикнер отишао је још даље. Он је закључио да ни стари Словени нису имали својих идола, а уколико су их имали, да су били туђи. Међутим Г. Крек и Л. Нидерле утврдили су, по старијим писаним изворима, да су Западни и Источни Словени имали своје идоле. Према томе, и Јужни Словени, као трећа словенска грана, морали су их имати.

Надгробни споменик
у околини Аранђеловца, 1825.

После примања хришћанства, у Срба у IX веку, иконе светаца замениле су идоле у храмовима, а у кућама су биле изузетне. Ту се нису држале јер за њих, у примитивним српским зградама, није било места: нису могле да се држе у мрачном и димљивом одељењу са отвореним огњиштем, а у одељењима у којима су спавали брачни парови нису смеле бити због верског скрнављења. И сада људи радије поклањају иконе црквама него да их држе у кућама.

Хришћански „часни крст" сменио је народни, прехришћански крст, који за хришћанске проповеднике није био „часан". Тај народни крст, антропоидног облика, био је, у ствари, кућни идол, исто што и римски лари и пенати (в. **крст, пањ, соха, стожер, колац**). Народ је у идолима гледао ликове својих предака и божанстава у људском облику. Антропоидни крст има знатно упрошћену, регресивну представу човечијег тела са уздигнутим или рашириним или подвијеним рукама. Верници су од идола

очекивали помоћ онако као што сада очекују од хришћанских светаца у ликовима икона. Они су се обраћали идолима молитвама и метанисањима као што се сада обраћају иконама. Идоли су настали у народу, а иконе су туђе творевине, унете у народ с хришћанством. Мимо кућних (породичних) идола, имале су их и друштвене заједнице (родовске, племенске, сеоске). Ови други постављали су се на заједничким светилиштима, њима су се верници молили и приносили жртве за општу заштиту у невољама (од пожара, поплава, града, суше, болести, напада непријатеља и др.), а жртве су приносили из захвалности (видети: **запис — посвећено дрво, оброк**).

После примања хришћанства, како саопштавају стари писци, многобожачка светилишта и идоли рушени су, а на њиховим местима подизане су цркве. Идоле су заменили хришћански крст латинског типа, који је обликом ближи антропоидном народном крсту од крста грчког типа, који је знатно стилизован, и иконе. Утапање многобожачких елемената у хришћанске потврђују и народне пословице: „Нијед ан кип није пружио руку од себе, него сваки пригрлио к себи." Стару пословицу заменила је млађа, хришћанска: „Ниједан светац од себе руку не држи, него себе" (себи), — или: „Сваки светац к себи руке" (држи); у предању: „Поп никад не даје, него само узима." У једној народној пословици казује се: „Не ваља к'д ти дрвени бог суди!" У народној прошлости под Турцима, кад се Турчин наљути на Србина хришћанина, подвикне му: „Крсте липови!" То је остатак успомене на идола у облику крста од липовине, који су Срби употребљавали у својим молитвама. Материјални остаци старих српских идола нису откривени. Они су давно нестали, јер су се правили од дрвета, слабо печене или непечене глине и од сламе. Оно што се од идола није одржало у материјалним остацима, одржало се у веровањима, обредима и предањима (в. **старац**). п. ж. п.

ИЗЈЕЧ је комадић усирене крви који, како је народ веровао, вештица мора избљувати кад изједе нечије срце. Кад се, тобоже, нађе, онда се чува за лек против вештица, односно против њиховог дејства(в. **вештица**). н. п.

ИМЕЛА је врста паразитске биљке (Viscum album) на храсту, ређе и на некој другој биљци. Реч је прасловенска. О њој се у народу казује: „На којој би се лесци нашла имела, под њом је гуја с драгим каменом на глави или нека друга драгоцена остава." Прича се да се имела ретко налази на лесци. Римски писац Плиније (I век) спомиње је говорећи о веровањима. У вези са веровањем о храсту, Индоевропљани су поштовали и имелу. У нашем народном веровању као да је мало запажена и готово једва наговештена. п. ж. п.

ИСТОК и **ЗАПАД. —** Исток је извор светлости и топлоте, а запад је њихов увир. Та природна дуалистичка својства истока и запада утицала су и на дуалистичка верска схватања људи: на истоку је божанство светлости, топлоте и живота, а на западу је божанство таме и хладне смрти; на истоку је бог добра, а на западу бог зла. Сунце се на истоку „рађа", а на западу се „смирује" (почива). Сви народни обреди и молитве упућени према истоку су за напредак живота (здравља и имовине), а упућени западу су за душе покојника и предака. Обе стране, исток и запад, имају своје посебне култове, који се не скрнаве.

По члану 115. Устава руског митрополита Георгија (1073—1074) кажњава се онај: „аште кто помочитсја (мокри) на восток, да поклонитсја 300" (пута ради опроштаја греха). По једном рукопису Софијске библиотеке: „аште кто на восток или запад мочитсја, поста восем днеј. " И сада наши старији људи строго пазе да голи задњи део тела не окрећу истоку, западу и сунцу. „Најстарији начин оријентисања у простору код индоевропских народа било је окренути се лицем према истоку, управо сунцу које се рађа."

У нашем народу прехришћански крст представљао је божанство добра и сваког напретка. Он се редовно постављао на источној страни, а верници окренути њему окренути су и истоку. Тако је настало у народу да се источна страна назива и крсном страном: „Не зна му се крсно (источно) ни западно." И по предањима, Бог је на истоку. По народном стиху: „Ено Господ на источна врата." Он (бог сунце) јавља се на брду које је на истоку. Зато се хришћански верници, без црквених утицаја, редовно окрећу истоку

када се моле Богу. У једној славској здравици из околине Дубровника жели се домаћину: „К сунцу се у исток окренуо, крстом се прекрстио, Богу се помолио..."

Сточари на босанској планини Влашићу изјутра се не крсте по прописима цркве, него чекају излазак сунца. Када се оно појави, они, окренути лицем истоку, рашире руке и говоре: „Помози нам жарко сунце!" Култ истока прећутно је примило хришћанство. Хришћани се окрећу истоку, крсте се и призивају Бога и свеце у помоћ. Окретање верника истоку, односно рађању сунца, и кретања њему у сусрет су примарни облици обредних кретања (поворке, процесије); и кружна кретања од леве на десну страну, и обратно, привидна су и примарна; оба кретања су опосуна или наопосуна и, с верског гледишта, оба правилна: како треба, како ваља.

Крст на запису (посвећеном дрвету или камену) изрезан је на својој западној страни, па су тако верници окренути њему и истоку. Олтари на храмовима су на источној страни. Православни сахрањују своје мртве главом на западној страни, лицем окренутим истоку.

Исток је култна страна живота и сваког напретка. Верници држе јутарње молитве, крсте се и клањају за напредак дневних послова, окренути истоку. У селима с-и Србије народно причешће (сољу, хлебом, вином, пупољцима и копривом) узима се изјутра о Ускрсу, пошто се причесник окрене истоку и моли Богу за здравље своје и своје чељади и стоке. У селима у околини Ниша домаћица изнесе од сваког јела с бадње вечере пред кућу, окрене се истоку и позове све свеце на вечеру, а домаћин држи запаљену свећу окренут истоку, моли се Богу да му сачува усеве од поплава и града. Божићно прасе, као жртва божанству, коље се пошто му се глава окрене истоку; оно се ставља уз источни зид куће; чесница (обредни божићни хлеб) поставља се на сто лицем окренутим истоку; домаћа чељад леже на починак на десну страну, лицем према истоку.

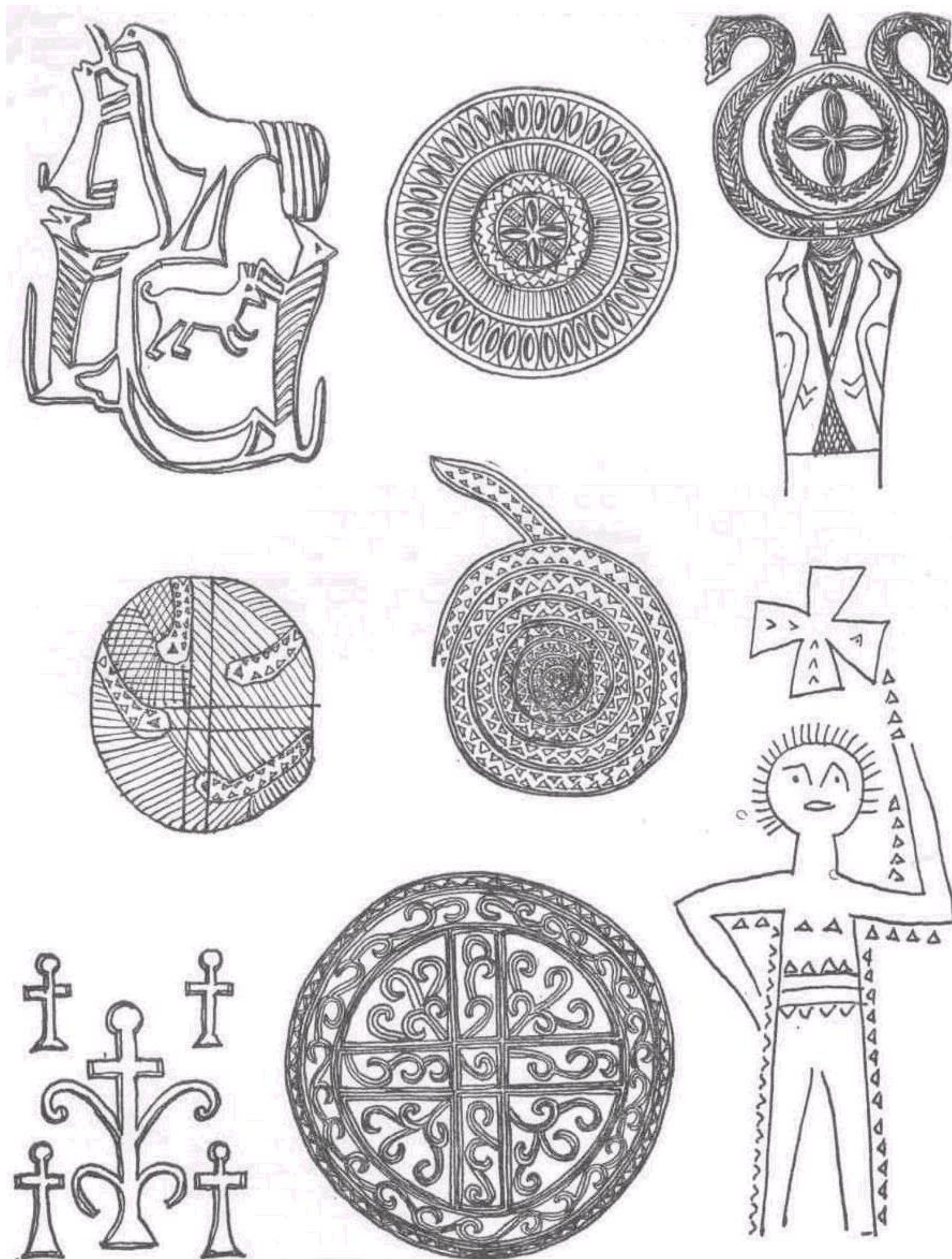

Митолошки мотиви са преслица, из Етнографског музеја у Београду

Бадњак се сече лицем окренутим према истоку, пада према истоку, носи се са посеченог места према истоку, па онда кући; уз кућу се ставља уз источни зид или стреху; божићни полазник помиче прегореле бадњаке према истоку, а новчић остави на источном делу огњишта; гатање са божићним орахом (пуним или празним) обавља се на кућњем крову, призивањем Бога на источној страни. Јутарња молитва о Богојављењу (Водици) на секири или на раонику обавља се лицем према истоку. На Ђурђевдан пуца се из пушака преко торова и стоке према истоку. Обреди о крсном имену обављају се уз запаљену свећу на источној страни стола. Болесници се купају код извора који теку према истоку, провлаче се на култним местима редовно од запада према истоку. Лековито биље бере се пошто се окрене источној страни. Када настане помор, онда се мртвац сахрањивао у седећем положају, окренут лицем према истоку. Вилина гора је на истоку.

Кад путник полази од куће на пут, окрене се истоку, прекрсти се и изговори: „Сунце на исток, а јаки Бог на помоћ!" Тако се учини и када се копа тајанствено закопано благо. У доживљају царева сина казује се: „Он виде да су ово ђавоља маштанија, прекрсти се пут истока и кликну јакога Бога у помоћ". На дан венчања девојка се облачи окренута истоку, девер је прстенује пошто је постави себи на источну страну; пред улаз у младожењину кућу, баца се жито на све стране, а јабуку, жртву плодности, према истоку. Њу благосиљају: „Истоку се окренула, крстом се крстила!" Једна сватовска песма завршава се: „Истоку се окренуо, Бога јаког (с)поменуо!" Девојка полази на венчање у правцу истока.

Када се дете први пут изнесе из куће, понесу га према истоку; када се изнесе из цркве у којој је први пут било, понесу га кући на источној страни; када дете проходa, први су му кораци управљени према истоку; кум први пут шиша дете пошто га окрене истоку. Ако се родитељима не држе деца, онда бабица стане с дететом на кућни праг, с њим замахне према истоку и упита: „Волиш ли сунце, јали месец?" Детиња мајка одговори: „Волим сунце!" Купљени брав поведе се према истоку, а код куће се баци поводник према истоку, да би брав био од користи.

На западу је тама и: „онај други свет" (покојника). И сунце се смирује на западу. Душе предака и покојника су на западу. Зато се свеће за њих пале на гробу и у цркви на западној страни и верници се окрећу њима према западу. Болести се шаљу западу: „Сунце за горицу, крупа (болест) у жутицу!" Болесникова одећа баца се преко куће у правцу запада, да би с њом отишла и болест. Пошто прође четрдесет дана од покојникове смрти, баце се камен, мало тамњана и вина од куће према западу. За врачање доноси се вода са извора који је на западној страни од куће. Ако варица која се вари на Вариндан навире према истоку, гата се да ће година бити родна; ако навире на западној страни, година ће бити лоша. Ако болесникова белега, убачена у обајану воду, пође према истоку, то је знак да ће болесник оздравити, ако пође западу, онда му нема спаса.

По митским предањима, душе покојника одлазе у царство мртвих, које је негде на западу. После митских предања настало је веровање да је царство мртвих на небу. Сеоба душа предака са запада на небо настала је пред крај многобоштва, управо пре појаве првих монотеистичких религија и њихових учења. Та сеоба душа проузроковала је веровање у једног бога, јер се запазило да примарне природне појаве долазе с једног места, с неба (светлост, топлота, киша, севање муња, пуцање и падање грома), од једног божанства са сједињеним особинама добра и зла. Тако се постепено прешло од политеизма на монотеизам. п. ж. п.

ИСТОЧНИ ПЕТАК, или **Себични петак,** први је по Ускрсу. Овога дана било је обавезно купање због здравља. Изјутра се одлазило на источник (извор на источној страни од места становања), на њему се умивало и вода пребацивала преко себе. Код воде се остављало обарено јаје. Срби из Сарајева ишли су на извор Пјенковац, а девојке из Мостара на Дјевојачку воду. Источни петак се није постио, јер се он понегде назива и Благи петак. У овај дан не ваља почети нити завршити било какав посао. п. ж. п.

J

ЈАБУЧИЛО је, по предању, био крилати коњ војводе Момчила (прва половина XIV века). У једној епској народној песми пева се да је војвода Момчило имао: „Јабучила коња крилатога, куд год хоће, прелећети може." Приповеда се да је негде у некаквом језеру био крилати коњ, па излазио ноћу и опасивао Момчилове кобиле, које су пасле по ливади око језера. Али како би коју кобилу опасао, он би је ударио ногама у трбух да изјалови, како не би ождребила крилата коња. Кад то дозна Момчило, узме бубњеве и таламбасе и остале којекакве справе што лупају, па оде дању и сакрије се код језера, а кобиле натера око језера. Кад ноћу изиђе коњ из језера и опасе једну кобилу, Момчило почне лупати у бубњеве и у остале справе, те се коњ поплаши, не изјалови кобилу, него утече у језеро, а кобила остане суждребна и ождреби Момчилу крилата коња Јабучила (по Вуку). п. ж. п.

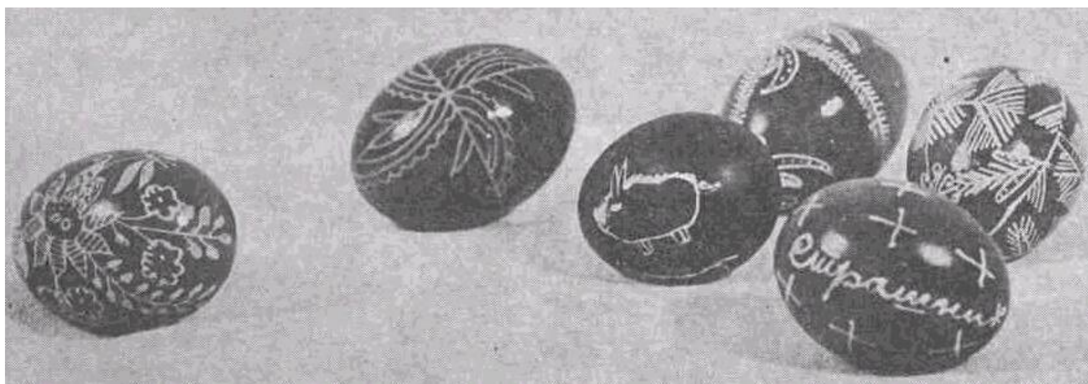

Ускршња јаја из Босне и Србије

JAJE. — У кори јајета возе се вештице. Негде разбију јаје на месту где је лежао мртвац. Јаје има значајну улогу у неким производним обичајима. Приликом првог орања, разбија се јаје о чело десном волу или о раоник, закопа се у бразду, њиме се промеша житно семе. Приликом муже уочи Ђурђевдана, јаје разбију о чело последње овце или га однесу у мравињак. Јаје и кора од јајета појављују се у врачбинама, али исто тако штите од урока. Јаје има улогу и у прорицању, а особито у народној медицини и обичајима ради здравља. ш. к.

Ускршња јаја. Србија

JAMA. — За дубоке јаме и бездане веома често су везана веровања и предања; обично се говори како тамо станују и живе ђаволи или зли демони. У основи ових веровања, јама је улаз у „доњи свет", или се он у њој налази (в. **бунар, пећина**). Предања по којима је јама улаз у доњи свет, по свему судећи, врло су стара, јер су позната многим индоевропским народима. н. п.

JAЊA. — У нашем фолклорном наслеђу Јања је име једне од вила. Али то је и име чобанице, легендарне мајке епског јунака Милоша Обилића. Предање каже како је чобаница Јања родила сина Милоша Обилића са змајем којег су виле у планини задајале све док није одрастао. Зато је Милош постао, по народном веровању, велики јунак. Чобаница Јања је била, по легенди, натприродне величине за обичну жену. Није искључено да се чобаница Јања може идентификовати са вилом. н. п.

ЈАРАЦ, по народном веровању, постао је од ђавола, а у народној књижевности ђаво се најчешће претвара у јарца. Црни јарац жртвовао се приликом зидања, а у Црној Гори козу су клали као сакраменталну жртву на Врачеве. Јарац се појављује и у неким обичајима ради плодности стоке. У Белој Реци на Лучиндан женско чељаде из куће узјаше овна или јарца да би се стока множила. Међу чаројичарима један од учесника преруши се у јарца који вречи око домаћице и других жена. Негде су коледарске маске „пришивене за овчију или козју кожу са роговима".

Према наведеним веровањима и обичајима, коза и јарац представљају хтонског демона који се уједно јавља и као демон плодности. Коза се доводи у везу и са последњим класовима остављеним на њиви као „божја брада". Када коза загризе ово класје, које јој се понуди, изваде јој из уста први „жавољак" и затим га чувају као лек. По народном веровању, козе могу предсказати време, а торба од кострети употребљава се у врачању против кише.

У једној скаски о постанку Ријеке Црнојевића прича се како је река потекла у тренутку када су ловци Ивана Црнојевића убили необично великог дивљег јарца који је, сав мокар, пред њих изашао из пећине. У другој скаски, такође из Црне Горе, говори се како се вода појавила када су људи ухватили јарца и одсекли му ухо. Ове представе доводе се у везу са јарећим роговима и сликом јарца на олтару посвећеном илирском богу извора Бинду у једном светилишту откривеном близу Бихаћа. Из тога се закључује да наведене скаске садрже остатак старе илирске религије, по којој су јарци жртвовани богу извора Бинду (в. **коза**). ш. к.

ЈАРАЦ ЖИВОДЕРАЦ. — Били старац и баба, сиромашни, имали само несташног јарца. Једног дана старац закоље јарца, одере га, посоли, натакне на ражањ и припече к ватри, а јарац скочи с ражња и побегне у лисичију јаму. Кад лисица дође, чује да има неко у њеној кући, не смедне ући унутра, него невесело пође од куће. Док је ишла, сретне је зец и упита шта тражи, а она му каже шта је и како је. „Хајде да видимо ко би то био" — рекао зец. „Кад дођу пред јаму, повиче зец: „Ко је у тетиној кући?" — а јарац одговори: „Ја сам, јарац живодерац, жив клан недоклан, жив сољен недосољен, жив печен недопечен, зуби су ми као колац, прегришћу те као конац!" Лисица и зец се поплаше и побегну. Бежећи, наиђу на вука, медведа, лава и јежа. Лисица и зец испричају им шта се догодило. Онда се дигну сви да би увели лију у њену кућу. Кад дођу пред јаму, повиче јеж: „Ко је то у тетиној кући?" Јарац одговори као и зецу. Онда јеж рекне: „Ја сам јеж, свему селу кнез, савићу се у трубицу, убошћу те у губицу." Јарац се уплаши и изиђе из тетине куће. Мотив нашег јарца живодерца је исто што и Торов јарац код Германа и Перкунов јарац код Летонаца (по Л. Нидерлу). п. ж. п.

ЈАРИЛО се назива заветина (7. VI) која се држала ради стоке у селу Загајици у јужном Банату. Кићење застава венцима од зеленог жита и посипање литије житом указује и на аграрне елементе обичаја. Назив Јарило упућује на руске обичаје о Св. Ивану, када су износили лутке од сламе, са разним именима (Купало, Кострома, Јарило). По томе је руски Јарило сродан српском Џерману или Герману у обичајима везаним за кишу и плодност (в. **Герман**). ш. к.

Узима се да је Јар или Јарило било божанство многобожачких Словена, које се празновало око средине јуна. На њега подсећају српски и бугарски Герман и св. Ђорђе. Србима је позната реч и лично мушко име који су изведени од корена јар: јара жита су она која се сеју у пролеће, међу њима и јарица пшеница; јарушан је млад зец који се окотио у пролеће; јара је летња врућина, жега и јака топлота која избија из пећи; јарки Бог и јарко Сунце, прво у значењу јак, свемоћан, а друго исто што и жарко лето. Мушко име Јарослав забележено је између 1293—1302, а Јарко у Дечанској повељи из XIV века. Подаци указују на бледе али несумњиве остатке верског обичаја и народног сећања на старо божанство Јара или Јарила, које се у Срба прослављало двапут годишње: у пролеће, у славу обновљене природе и клијања усева, и у лето, у славу дозревања раних жита и њихове жетве. п. ж. п.

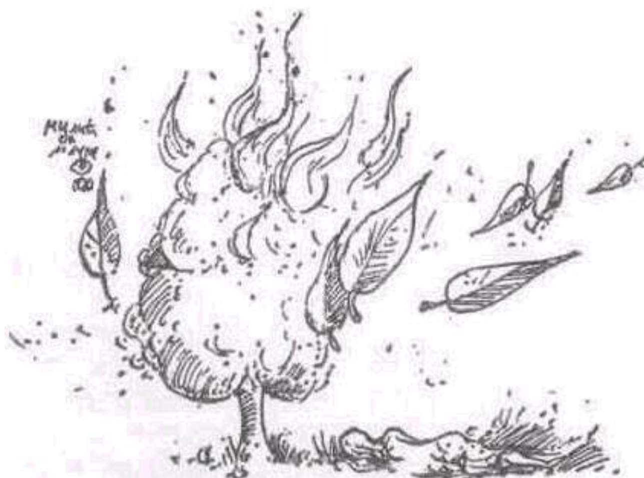

Јасенак, цртеж Милића од Мачве

ЈАСЕНАК (Dictamnus albus) је биљка која има лист сличан јасену, па је по њему добила назив. Цвета од Ђурђевдана до Спасовдана. У Срему се казује да ноћу уочи Спасовдана виле откину врх јасенку. Биљка испушта етар, који се у додиру с ваздухом пали и тако се на њему ноћу виде пламичци, понекад цела биљка у „пламен огрезне". Посета вила јасенку и његова светлост проузроковали су народно веровање о његовој чудотворној моћи лечења. Зато се доводе болесници јасенку, да под њим заспе, пошто код њега ставе колач, чашу воде, чашу вина и меда као дар вилама. Изјутра се копа под јасенком и шта се нађе (буба, црв и др.), даје се болеснику у води да попије као лек, који му је, тобож, оставила вила.

Прича се да ако се јасенак узбере и остави, нестане га на том месту, однесу га виле. Такво веровање о јасенку забележено је у Браничеву, а лечењем под њим користе се болесници и из удаљених крајева Србије на месту Јасенку, код смедеревског села Петријева. Тамо болесници долазе на лечење уочи Ђурђевдана, Спасовдана и Духова. Болесник за дана нађе јасенак, око њега обавије убрус као знак да је заузет. Глава болесника постави се испод цвета и поред њега се запали свећа. Тако се лече душевни болесници, који су, по веровању, задахнути злим дахом или су нагазили на нечисто место, затим они којима су одузети поједини делови тела. Верује се да су болести дошле од виших сила, па се посредством јасенка и вила тражи оздрављење (сугестивно лечење). п. ж. п.

ЈАУД је некаква ноћна наказа сродна дрекавцу; постаје од повампиреног недонешеног детета (в. **дрекавац**). Привиђа се о Некрштеним данима. п. ж. п.

ЈЕДНОДАНЦИ су деца истих родитеља која су се родила у дан истог имена. Верује се да је њихова судбина иста: ако једно дете умре, умреће и друго. Када се једно дете једноданче разболи, оба се измере, да би болесно оздравило; ако једно дете умре, живо се отклапа од мртвог: живо дете баци три жута цвета мртвом на одру и изговори: „Ја теби жут цвет, а ти мени бео свет!" После баченог трећег цвета, живо дете је „отклопљено" од мртвог. Обред је ублажен начин старијег заклапања и отклапања ноге живог детета с ногом мртвог детета, а које су обављали побратим или посестрима помоћу путила (в. **братимљење**). п. ж. п.

ЈЕДНОМЕСЕЧИЋИ су деца истих родитеља рођена у месецу истог имена. Кад се једно од једномесечића жени или удаје, друго не сме бити код куће, него га пошаљу у друго село, нити сме јести од оних јела што се готове за свадбу. Кад једно дете умре, стави се у путо једна нога мртвога и друга живога (детета једномесечића), па оно живо дозове неког младића (с којим се дружи) и рече му: „Да си ми по богу брат, пусти ме (одреши)!" Онда овај отвори путо и пусти га, и то су после побратими (ово гдешто чине жене које много гатају — по Вуку). п. ж. п.

ЈЕДНОНИЧИТИ, уздржавати се по завету од јела једног или више дана. Не једе се само преко дана: „дор (док) се ставни (смркне) и звезде покажу; или се једно(д)ничи само једним обедовањем преко дана".

Има више разлога једноничењу: због здравља, грехова, деце, стоке, противу зверова и др. Обичај је настао под утицајем цркве. По 123. члану Грбаљског законика: „Који се заветује у каквој муци коме дану да једноничи или у петак да не једе рибе или који му драго завет и који би преступио, да буде одлучен од цркве док се не покаје." У Босни једноуде и стари и млади. То чине неком свецу када се догодила нека невоља. Тамо девојке једноуде три дана Ускршње недеље због болести, временских непогода, глади, али највише да би добиле брачну срећу. Болесници од падавице једноуде за осамдесет дана, сваког понедеоника и среде или уторника и суботе. У Црној Гори једнониче већином старије личности. У источним пределима Србије једноничи се или тудоричи, тримери Чисте недеље. Да вукови не кољу стоку, једноничи се у дане Св. Данила (11. XI), Св. Андреје (30. XI) и Св. Игњата (20. XII). На Бадњи дан се једноничи у Ресави за пчеле, а у Зети да би се јагњило више женских јагњади, а чобани једноniче да им вукови не кољу стоку. Кад одрасли, мушкарци и женскиње, хоће да се причесте, онда једноуде недељу дана; многи то чине, нарочито старије личности, из преданости према својој вери. По предању, била бређа (гравидна) нека жена, па уснила да сваке седмице по један дан једноничи док се не породи; ако ли то не учини, онда ће јој се дете у утроби претворити у нешто друго. п. ж. п.

ЈЕДОГОЊА. — У Рисну се казује да човеку једогоњи у сну изиђе дух из њега. Духови једогоња изваљују у планини дрвета, па се њима бију међу собом и који надвладају, привуку род од летине на своју земљу. Једогоње ломе горе и ваљају велико камење. Кад умре човек који је био једогоња, забадају му глогово трње под нокте и ножем црних корица испресецају му жиле под коленима да не би излазио из гроба (као вампир). У изреци: „Јак као једогоња" (по Вуку). (в. **здухач**). п. ж. п.

ЈЕЗЕРО. — Народу су позната равничарска, пећинска и планинска језера (карсна и глечерска). Пећинска и планинска језера била су за старе Србе необична, са знатно више природних појава од оних у равницама, па зато о њима има више веровања и легенди. Нека карсна језера не мењају ниво лети ни зими, нека имају на стеновитом дну или по странама пукотине, кроз које ваздух, потиснут из земљине дубине, повремено избија на површину језера уз промукло звиждање и клобучање воде. Народ верује да су то гласови подземних бића и демона. Тако су настала веровања о анимизованим бићима у језерима (крилате змије или аждаје, бикови, коњи и др.). То је плашило људе да им се приближавају, нарочито ноћу, и нагонило их да о њима причају читаве бајке.

Путописац Француз М. Кикле прошао је 1658. између Дубровника и Мостара и у путу дознао за неку мочвару о којој су му сапутници причали да у њој живи огромна змија, која сваке године гута људе и коње у пролазу. На Пештерској висоравни, повише манастира Сопоћана, постојао је Тројанов град и под њим језеро. За тај град и језеро везује се позната легенда о св. Ђорђу и аждаји. Иста легенда везује се и за поље Змич између Ћуприје и Параћина, за град Ширин у Мачви, чије се становништво молило сребрном богу (идолу), за језеро у копаоничком селу Сочаници на Ибру; за Облачинско језеро у Добричу казује се да је у њему била троглава аждаја, коју су Турци убили; у језеру на Жељину, северном огранку Копаоника, живео је аждер (аждаја). На његову дну су гвоздене греде, приковане клинцима. Аждер покушава лети да излети из језера, али му сметају греде, па се језеро узмути и поцрвени од његове крви. У језеру планине Шаргана, код Вишеграда, била је аждаја, а у језеру на суседној планини Звијезди била је троглава аждаја. У Плавском језеру била је огромна змија која је рикала.

О језеру у кучкој планини Момоњеву прича се да су у њему живели нечастиви (ђаволи) и ко би се приближио језеру, они би га уморили. Једном два Букумира, од којих су данашњи Букумировићи, заноће близу језера. Да их не би напали нечастиви из језера, они завуку своје ноге у једне ногавице и заспе. У глухо доба ноћи нађу их нечастиви, па се зачуде необичном призору: две главе на једном трупу. И њихов старешина није знао да каже какво је то чудовиште, али, зато рече: „Знам шта нас може да затре у језеру, кад би људи знали да наложе ватру на две стене које су се наднеле на језеро, онда би се оне усијале, распрсле и побиле нас у језеру." Сутрадан скупе се Букумири да терају нечастиве. Наложе две

ватре, стене се усијају, распрсну и стропоштају у језеро, вода у њему узаври у крви и тако се језеро очисти од нечастивих. Али из воде искочи некакав старац и завапи: „Хеј, Букумире, крвав нож међу вас пао!" — па га нестане. Букумири се скупе да се почасте што су очистили језеро од нечастивих, па се посваде, многи изгину, а они који су остали живи раселе се. Сада расељених Букумира има по свој Србији и Босни. Око језера на планини Шатору, у Херцеговини, преко дана су овце брабоњале, а сутрадан јутром било је све почишћено; брабоњке је чистио човек који се претворио у вука.

Из Лукавичког језера и Манитог језера, у Црној Гори, излазили су коњи и претварали се у разне људске и животињске облике. У једном од језера на Дурмитору био је крилати коњ, који је ноћу пасао кобиле војводе Момчила. По предањима, било је бикова у многим безименим језерима: код старовлашког села Дајића, у Стришкој бари код Параћина, у Врановцу, код села Белог Поља у јужној подгорини Рудника, у осушеном језеру код шумадијског села Брајковца, у ресавском селу Језеру, итд. За језеро у селу Трстени, у врањском пределу Пољаници, прича се да је из њега излазио бик и убијао људе и стоку. Неки ковач оковао је гвожђем рогове свом волу, пустио га у језеро, и он прободе бика, а језеро отекне. Исто предање постоји и за језеро на Облику, у истом пределу, и за отекло језеро у споменутом селу Белом Пољу. О Бабљачком блату, на Косову, казује се да је у њему био велики бик који је редовно рикао пред променом времена.

По ђаволима једно језеро на Дурмитору названо је Вражје. Језера су омиљена купалишта вила. Марко Краљевић, као чобанин, спазио је виле на купању у језеру, прикрао се и покупио им одеће, а вратио их пошто су га подојиле и тако је постао јунак. И змај живи у језерима с нечистим духовима. Он сипа чаробну водицу у језеро, да би оживели утопљеници. По предању, краљ од Норина (Неретве) живео је у неком језеру, а опет из неког језера излазио је човек златне косе на крилатом коњу.

Постанак језера народ везује за чаробни штап. Позната је легенда о дворовима богатог Гавана које су порушили анђели, па се на њиховом месту створило језеро. За Црно језеро на Дурмитору, коме вода притиче, а привидно нигде не отиче, прича се да је на његову месту био неки манастир. Једном св. Сава заноћио у њему. Сутрадан калуђери му потурили петла у бисаге и обеде га да је украо. Онда светац прокуне манастир и калуђере. На месту манастира настало је језеро, у коме и сад кукуриче петао. Предање се везује и за Плавско језеро. За језеро у левачком селу Превешти казује се да не пресушује и да нема дна. По предању, постало је на чаробан начин: Муж и жена орали на дан св. Вартоломеја. Бог послао анђела да их укори, а човек рекао: „Нека Вратолома врти како зна, а ја вртим своју њиву како знам." Онда анђео прекрсти њиву штапом и она се претвори у језеро. И св. Илија је створио једно језеро ударом штапа о земљу. Језера има у горњем и доњем свету: у горњем свету змије отровнице прогоне грешнике и брачне преступнике, а у доњем живе шестокриле змије.

Језера у равницама била су у давној људској прошлости станишта људи. Поред њих подизала су се насеља на кољу, затим дворови и градови, чији се остаци сада виде или се откривају у води и муљу. Тако су по тим остацима настала предања да у језерима леже закопана блага и друге оставе. Због крекетања жаба, која одјекују као лупање у звона, настала су веровања о потонулим црквама у језерима. На месту Плавског језера била је варош. На његову дну пободен је дирек са алком у горњем делу која везује некакав казан. За језеро изнад села Вучја, код Лесковца, казује се да има вражјих воденица, које само ноћу раде. Од града краља Норина створило се језеро. У Блатиште, у Прешеву, бачена је некаква хазна (благајна).

У вези са веровањем да змајеви живе у језерима и да су они противници ала које предводе градобитне облаке, народ излази на језера када у пролеће настану суше, па код њих држи молитве за кишу. Поворка, с крстом на челу, обилази језеро и напослетку му крст и жртвује. Такве молитве држе се код језера у старовлашком селу Глеђици, под Црним врхом на Рогозни, на планини Мокрој у ибарском Колашину, код језера под Виником, код Шишког језера на Бјеласици, итд. Језера на Шари и Корабу посећују о Ђурђевдану и о Св. Илији хришћански и мухамедански верници, заједнички кољу курбан (овна као жртву), чију крв пуштају у језеро. Стока се жртвовала и код језера под градом Тројаном повише манастира Сопоћана (в. **аждаја**). п. ж. п.

ЈЕЛЕН. — Једно од најстаријих људских веровања је свакако поштовање јелена. Као света животиња познат је у Малој Азији још из друге половине трећег миленија. Код северних народа Азије и Европе

поштовање и веровања у вези са јеленом сачувала су се до наших дана. Код српског народа остали су, колико се сада зна, само трагови о томе да је јелен некада био света животиња.

У Јабланици (Србија), сваке године на дан 12. јула на Петровој гори одржавао се велики сабор. На том месту стоји камени жртвеник на којем је приношена жртва, обично овца, чија крв треба да га попрска. Легенда овако објашњава обичај. Некада је на пропланак где се приносила жртва сваке године долазио велики јелен са златним роговима да прими жртве. Једне године народ је заборавио да их донесе и тада је јелен наредио да њега принесу на жртву. Зато као успомена на ово легендарно жртвовање јелена са златним роговима, сваке године крв једног брава окићеног цвећем требало је да попрска жртвеник. Д. Срејовић мисли да се у овој легенди види траг ритуалног убијања јелена на крају жетве ради обезбеђења плодности за идућу годину. Обичај на Петровој гори упоређује са обичајем Буфонија у старој Атини, где се на крају жетве жртвовао један во. Обичај Буфонија веома сликовито одражава ратарску културу. Међутим, поштовање јелена припада ловачким културама, још од времена горњег палеолита, а јавља се и код сточара одгајивача јелена. Код Чукча, који гаје стада јелена, на годишњи празник симболично се приказује сусрет јелена са домаћим огњиштем, а постојао је и обичај да се сви чланови заједнице намажу крвљу жртвованог јелена.

И у развијеним културама јелен се везује за божанства која представљају заштитнике дивљачи. Аријан саопштава да су Келти сваке године приносили жртву Артемиди о њеном рођендану. Обичај јасно показује да су дивље животиње припадале богињи, и да јој се морала дати накнада за њихово убијање (за сваког зеца, лисицу и јелена које би убили у току године) закључује Фрезер. Гаји на Суматри, пре него што ће ловити јелене, сматрају да треба да добију дозволу од невидљивог господара шуме.

Артемида воли хајку, нарочито на јелене. Пошто је ухватила два пара јелена, живе их упреже у златне кочије и одјезди на север преко трачке планине Хајме. Артемиди је била посвећена Керинска кошута са бронзаним копитима и златним роговима као у јелена, па су стога ову кошуту и називали јеленом. Гревс претпоставља да је Актајон био свети краљ прехеленског култа јелена, растрзан на комаде на крају владавине од педесет месеци, и уједно сматра да овај ритуални обичај има много сличности са ритуалима описаним у ирским и велшким митовима из првог века пре наше ере.

Према свему томе, изгледа много вероватније да и јелен из наше народне легенде припада овом митолошком кругу и да представља шумско божанство, тим пре што је и на нашем терену нађен споменик који приказује Дијану како је „клекла на јелена, који је подвио ноге, те објема рукама чврсто ухватила животињу за рогове". Веома је значајна једна амфора из Винче са представом лова на јелене на коју указује и Д. Срејовић.

На основу података С. Тројановића, Д. Срејовић је довео у везу са јеленом и клоцалицу, дрвену маску, која би требало да представља јелена као хтонску животињу, јер се са њом изводе обичаји на Бадње вече, о Новој години и Месојеђу. На Бадње вече клоцалица иде са поворком других маскираних лица од куће до куће и скупља арове. Маске у облику животиње, обично **јарца** са чегртаљком, познате су и код Словака, Пољака и Румуна. У Дубровнику су уз месојеђе, такође, ишле маскиране поворке у којима је **турица** представљала најважнију маску. Турица је доведена у везу са **туром,** врстом дивљег бивола. Што се тиче маскираних поворки, оне треба да представљају духове предака или демоне доњега Света. Појава маске у виду **јелена,** јарца, тура или коња у овим поворкама вероватно је траг некадашњег поштовања животиња (в. **клоцалица**). н. п. и ш. к.

ЈЕМИТ ВОЈВОДА хајдуковао је са дружином у Загорју, пределу између Старе планине и Дунава. Био је велики јунак: кад је звиждао, од горе је лист падао. За седам година што би блага пошло за Цариград, њему би падало у руке. Једном кренула потера на њега. Он је тада, с друштвом, био у Старој планини и пекао овцу јаловицу. Кад је дознао да га тражи потера, пошаље дружину у сусрет, а са братом Џеравичетом, сином Матејанчетом и синовцем Маријанчетом остане код ватре. Потера му потуче дружину. Онда Јемит пошаље брата и сина у сусрет потери, али и они изгину. Кад му слуга то јави, Јемит се наљути, из уста му пламен избијао. Онда остави синовца да пече овцу, а он стане скакати низ планину, идући у сусрет потери. За собом је остављао трагове од скакања. Потукао је потеру тако да је

Топлим долом и Дојкинцима потекла људска крв, од које је постала Крвава бара, где је и сада вода црвена. Јемита је издао Арапину кум Илија Терзија (кројач).

По другом предању, Јемит је био на гласу као насилник. Хајдуковао је много година. Коња је поткивао наопако. Једном осване на Старој планини. Ту нађе свињара што свира у дудук, па му рекне: „Дижи се, бре!" — а свињар му одговори: „Прођи се, јер ако се дигнем, ти више нећеш да одиш" (идеш). Јемит пође свињару, а свињар га тресне својом тојагом и свали на земљу. Онда га Јемит стане молити и нудити пун бисаг пара да га остави у животу, а свињар му одговори да му хајдучке паре не требају, пусти га да оде, али никад да се не врати. п. ж. п.

ЈЕРЕМИЈИНДАН, 1. V, посвећен је пророку Јеремији, који се родио у Јудеји, у VI веку старе ере. По библијском предању, укротио је змије и крокодиле. Тако је у нашем народу настало веровање да је св. Јеремија заштитник од змија отровница. Изјутра на Јеремијиндан иду жене око куће и других зграда, лупају клепетушама или у какав метални предмет и говоре: „Јеремије у поље, а све змије у море". Или: „Јеремије у двору, љуте гује у мору." У Попову излазило се на брег, лупало у предмете, да би се отерале змије у море. Исти обичај постоји и код Бугара. У селима у којима нема змија отровница, звони се или лупа противу зверова (вука, јазавца, лисице), да не наносе штете. То су остаци некадашње поворке девојака које су, свечано обучене, ишле уочи Јеремијиндана од куће до куће, обилазиле их, звониле клепетушама, носећи их о врату, и певале: „Јеремије у поље, а све змије у море, само једна остала, за зло њено остала, оба ока избола на два трна глогова, на четири шипова." У посећеним кућама девојке су добијале поклоне у намирницама и новцу. Сутрадан су приређивале гозбу и весеље у кући коју изаберу, где су позивале дародавце (села у копаоничком Ибру). На Јеремијиндан не отварају се бритве, не вуче се ништа за собом, не ради иглом и концем и не чешља, да се не би изазвале змије. Избегавају се радови у пољу, осим што се могу сејати конопље. п. ж. п.

ЈЕРИСАВЉА, ЈЕРУСАВЉА. — Име једне од вила која се често спомиње и као њихов старешина:

Девет вила, девет сестреница,
И пред њима вила Јерисавља,
Што је њима старешина била.

или:

И пред њима вила најстарија
По имену вила Јерисавља.

н. п.

Марко Краљевић, Милош Обилић и Вила,
П. Јовановић, Народни музеј Београд

ЈУНАК НАРОДНИ. — Јунак, по нашој народној традицији, има доста сличности са херојима из грчке митологије. Многим историјским личностима из наше прошлости, усмена народна предања, поред легендарних дела, приписују натприродно порекло, извесну везу са демонима или их чак демонизирају. Тако се за неке јунаке веровало да су се родили из односа змаја са вилом, односно змаја са обичном женом, ређе овоземаљског мушкарца са вилом. Неки су натприродна својства стекли на тај начин што их је, по рођењу, уместо мајке задојила вила и тиме на њих пренела својства која немају обични људи, нпр. неизмерну снагу, особину да не могу бити рањени нити могу погинути и др.

Јунаци, по народном предању, често другују са вилама или су им оне посестриме па им помажу у тешким тренуцима и лече их од задобијених рана у бојевима (в. **Милош Обилић, Марко Краљевић, вила**).

Јунаци се боре против злих сила и демона које је народна машта често представљала у лику Арапина, Турчина и Латина. За неке знамените личности и јунаке из релативно ближе прошлости, у Црној Гори сматрало се да су здухачи (в. **здухач**). Тако нпр. веровало се да су владика Данило, Његош, Марко Миљанов и други били здухачи. н. п.

По народним веровањима, јунаци пркосе боговима, побеђују виле, аждаје и друге демоне, трпе „муке свакојаке", али пред лепим девојкама поклекну: „Славуј птица мала сваком покој дала, а мени јунаку три туге задала."

У селу Бањишту, на Косову, једна брдска главица назива се Јунакова Глава и на њој је место Јунаков Гроб. По предању, то је био косовски јунак одсечене главе, коју је држао у рукама, а његов виловити коњ понео га с Косова. Нека девојка месила хлеб, спазила јунака без главе на коњу, уплашила се и викнула: „Мајко, погледај јунака без главе на коњу!" Чим је то изговорила, јунак је пао с коња, а мајка је проклела ћерку: „Проклета да си, кћери!" Девојка се окаменила и то место се назвало Проклета Девојка; место на коме је пао коњ прозвало се Коњски Гроб; место на коме је пао јунак Јунаково Бупило. Јунак је сахрањен на месту Јунакову Гробу. У народу се веровало и казивало да се на Јунакову Гробу лечи свака болест ако га посети болесник и поклони му се. п. ж. п.

К

КАЂЕЊЕ у животу људи има практичну и лустративну верску улогу: да се загушљивим димом спаљених материја (вељим зељем, длакама, кожама, костима, роговима, крпама и др.) прогна гамад и свако зло од места становања. Кађењем гонили су се демони и болести. После сваке покладне вечере запреће се рог или животињска кожа у упрет (врућ пепео), јер од њихова дима беже вештице. Када се посумња у присуство суђеница, онда се дете и породиља каде. У народу се казује: „Где тамњан мирише, ту ђаво не кидише." Болесници се каде својом напаљеном косом противу урока или длакама узетих са животиња. Када неког спопадне кашаљ, онда се кади и увлачи дим у себе с напаљене крпе којом се бришу црепуље од пепела. За кађење тешких болесника узима се, жмурећи, смет са буњишта или се кади над запаљеним јежевим бодљама. Деца се каде напаљеним вучјим и медвеђим длакама противу страве (страха); стока се кади противу епидемичних болести сопственом балегом и димом живе ватре (укресане огњилом); кошнице са пчелама и стока се каде димом са запаљеног угарка од бадњака. Болест у телу гони се басмом: „Секиром те сечем, ватром те горим, тамњаном те кадим, водом те спирам." Уместо народних кађења разним запаљивим материјама, црква је завела кађење ароматичним димом запаљеног тамњана и сродних смола. Сви верски обреди претходно се обаве кађењем, па се онда врше. Заостало покојниково одело може се носити тек пошто се окади. У култу мртвих кађење се обавља кретањем од десне руке према левој (супротно магичном кретању за напредак). п. ж. п.

КАЛИНАРКЕ су девојке које у Сиринићу, од Св. Игњата до Божића, обилазе куће по селу, певајући разне песме (домаћину, нежењеном момку, испрошеној девојци и сл.). Две су представљале старце са брадама, једна је била одевена и накићена као невеста са кудељом за појасом, а пратило је четири до шест девојака. По времену када се јавља ова маскирана поворка, по лицима које представљају (старци, невеста) и по својој улози калинарке подсећају на коледарске поворке (в. **коледа**). ш. к.

КАМЕН, в. **остењак, белутак**.

КАМЕНИЦА. — Каменица је назив за вештицу кад се избегавало спомињање њеног имена. Истовремено, у овом имену је садржана жеља да се вештица претвори у камен (да се скамени), како не би могла чинити зла дела људима. н. п.

КАНТАР. — Помоћу кантара, како је народ веровао, могла се ухватити мора. Ово својство кантара долази свакако отуда што је направљен најчешће од гвожђа, метала који у религији и култу има посебан значај и својства. н. п.

КАПА у веровањима. — У народу се верује да има магичних капа, а ко носи такву капу добија магичну моћ. Ако се таква капа изгуби или одузме, онда и њен власник изгуби магичну моћ. Магична капа учини човека невидљивим. Она му може испунити сваку жељу и обогатити га. По предању, Ћосо је од ђавола измамио капу, која га је учинила невидљивим, и помоћу ње постао цар. У ђаволовој капи почива сва његова моћ. Ко се домогне црвене капице демона, тај ће од њега добити новаца колико зажели само да му је врати. Када му је неки радник бацио капу у ватру и она изгорела, онда га је демон казнио смрћу. Капа, као и хамајлија, брани од урока. На дан свадбе младожења за столом не скида капу с главе, јер га она брани од урока. Невестина капа перјаница (смиљевац) китила се ароматичним биљем, пауновим перјем са „окцима" и двама малим огледалима, једним на предњој а другим на задњој страни капе, да би је бранила од злих очију.

Највише божанство у загробном свету има на глави капу, док су друга божанства гологлава. Црвена капа је атрибут демона рудника и тинтилина. Она је карактеристичан атрибут света мртвих. Срби граничари су обавезно стављали мртвацу црвену капу на главу, а Левчани црвени фес. У Срему мртвац се сахрањивао с капом на глави, да у загробном свету не би био гологлав. По веровању, ко стави мртвачку капу на главу, не може је скинути. Чим самртник издахне, мушкарци поскидају капе и иду гологлави до његове сахране. У народном заклињању капа је имала нарочиту улогу. Марко Кра-љевић клео се кћери арапског краља на верност: „Скинух капу, метнух на кољено, па се кунем капи на кољену..." У неким приликама капа замењује човека. Болесникова капа слала се црногорском владици, да над њом чита молитву за оздрављење болесника. Тамо људи пију здравице за здравље капа (глава) „црковнијех". Замену главе капом потврђује и народно казивање: „Ко греје капу на огњу, заболеће га глава" (в. **одећа у веровањима**).

У динарским крајевима, када невеста први пут уђе у младожењину кућу, подметне јој се да седне на капе мушке деце, да би рађала мушку децу. У Црмничкој нахији носила се изврнута капа као знак жалости. Тако је било и у Србији. Сада се за знак жалости опшива црна трака око капе. Старе жене носиле су белу коњгу на глави као знак животне скрушености. п. ж. п.

КАПИШТЕ. — У старијим писаним изворима спомињу се места на којима су се приносиле жртве божанствима и држале молитве. Називом кап означавао се идол, а капиште је напуштено место на коме су били постављени идоли. Описујући Немањин рад на учвршћавању хришћанства, његов биограф Доментијан казује 1264. да је Немања гонио јеретике и многобошце и да је, тобож, још у његово време коначно ишчезло многобоштво у Србији. Немања је, прогонећи остатке многобоштва, рушио њихова капишта, подизао цркве, обарао идоле и постављао иконе. Друго спомињање капишта је у тзв. Вукмановићеву летопису, чији текст није јасан, али, поводећи се за Доментијаном, и он спомиње простор у коме су били смештени идоли. Доментијаново саопштење о рушењу капишта, подизању цркава, о обарању идола и постављању икона аналогно је казивању о истој ствари кијевског митрополита Илариона у Похвали кнезу Владимиру (XI век), па се посумњало у поузданост Доментијанових казивања о капиштима у Србији. Несумњива су Доментијанова угледања на Илариона, али су верска збивања у XI и XII веку била иста како у Русији тако и у Србији. Доментијан се за своју биографију о Немањи могао угледати на начин писања митрополита Илариона, податке је често узимао од биографа св. Саве и краља Првовенчаног, понешто по још свежем црквеном предању о Немањи и о цркви његова времена.

Капишта и идоли нису били јеретички (богомилски), јер их њихове верске догме нису признавале, него „пагански", народни. Трагови капишта код балканских Словена су утврђени на њихову тлу: Капиште, Бован, Бованиште, Својбог или Својбор, Борова Глава, Требиње. Једно мало острвце код острва Ластова назива се Капиште. Названо је по многобожачком храму или олтару. У једној чакавској исправи из 1185. са острва Брача споменут је назив капиште у значењу олтара; једна увала назива се Капиште; за острвце Лукавац казује се да је Под Капиште, а једно Капиште је према Сушцу. П. Скок оправдано претпоставља да се у називу и топонимима Капиште одржао траг неретљанског многобоштва. У повељи краља Милутина, писаној 1300. у манастиру св. Ђорђа код Скопља, споменут је Капешт'ц. У селу Доњем Водну, код Скопља, има три култна извора који се називају Капиштец.

Неки монах Козма записао је 1567: „... и трклета капишта своја бесовска" (ђавоља), а у другом запису из 1673. казује се да су Немци заузели од безбожних Мађара: капишта. У пештерском селу Углу једно место назива се Капеш, па се тако назива и део потеса села Штавља код Сјенице, селиште код Горњег Чичева у Тиквешу; Капеж је место ниже заглавског села Жуковца; Капешница је махала Пећи (сада Капишница); Копиште (капиште) је назив места у подгорском селу Ђонлијама код Новог Пазара. У бугарском говору капиштем се означава многобожачки храм. Спомињање капишта у старим изворима и у данашњем говору и приказани топоними, са изведеницама, довољно потврђују постојање многобожачких светилишта са идолима код балканских Словена (в. **идол, требиште, запис, дрво, оброк**). п. ж. п.

КАРАКОНЏУЛА је некакво замишљено биће светлих очију, с великим штапом којим туче непослушну децу, па их и прождире: „Изјешће те каранђелози." Лута ноћу за време Некрштених дана. На Косову се казује да караконџула седи на стреси изнад улазних врата и увече, чим ко изиђе из куће, баци му сач на главу, узјаше га, гони по реци, па чим петао запева или магаре стане да њаче, пусти га. И старији људи плашили су се караконџуле, па ноћу Некрштених дана нису излазили. Противу караконџула употребљавају се вратило, со и хлеб. Караконџулама се називају и учесници драматизоване и маскиране поворке у Некрштене дане. Поворке воде порекло од римског празновања Конзуалија у месецу јануару, то је име пренесено на црног демона каликандзара, па је, преко Турака, ушло и у наш народ као караконџула (в. **Кемза**). п. ж. п.

КАТРАН је средство за заштиту од разних демона. Својом црном бојом и непријатним мирисом требало би да одбија демоне. Катраном су се мазали крстови на вратима кућа и стаја и веровало се да су такве зграде заштићене од уласка вампира. н. п.

КЕМЗА. — У околини Шапца лађари верују да у Сави живи неман што личи на човека, али са репом као у змије. Ово биће чији изглед није потпуно јасан назива се Кемза. Оно је зло и стално вреба да некога удави, настоји да намами купаче у вир, где се вода окреће укруг, и да тамо репом заплете жртву, која се после тога више не може спасити. У околини Алексинца употребљава се у клетви: „Однеја те Кендза." Кемза је персонификација воденог духа диморфног изгледа; порекло му је свакако врло старо и слично као и других демона. н. п.

КЛЕТВА садржи речи које тајанствено делују на онога коме су упућене. Клетва је тешка, варварска, понека и свирепа. У народу се казује да је боље избити дете него клети. Клетва настаје као последица гнева, мржње, жеље за осветом, а у заклињању где влада разум, она се не чује. Куне увређен, понижен, потиштен, нејак моћног, просјак тврдицу, светац насилника. Куну стари и млади, женски и мушки: „Ђаволи ти разорили душу!" „Скаменио се!" „Гром те убио!" Куну напуштени љубавници, девојка: „Када куне, до Бога се чује, кад уздахне, листак траве сахне, кад заплаче, сва се земља тресе." Она куне и своје очи што нису виделе оно што је требало да виде.

По једном запису из друге половине XIV века дознаје се да су се и птице штеточине клеле: „Зде пиле прхну, да ми потр(е) — (не казује се шта), ор'л га изел!" Завидљивац куне бедевију: „Ја каква је, изјели је вуци!" Куну се и ствари: „Двори моји огњем сагорели!" Клетве се изричу непосредно и посредно, понекад условно и ублажено. Тврдо се верује да ће се клетва одразити на ономе који се куне; он постаје уклет или проклет. То потврђују народне приповетке: Материна клетва, Ластавица и кукавица, Растанак и клетва и многе друге; свети Сава је проклео коња да никад не буде сит, а овцу је благословио, проклео је јасику да вечито трепери.

Под претњом клетве Петар I Његош измирио је закрвљена братства Брајиће и Његоше крајем XVIII века. И тако се оба братства „Бога убојаше и од клетве уплашише" — да више никад неће једно другом говорити „крвниче и дужниче". Братства су се помирила из страха пред проклетством, које је највиши ступањ клетве. Позната је тешка народна клетва, приписана кнезу Лазару, пред полазак на Косово 1389, у сусрет турском надирању на Србију:

„Ко не дође у бој на Косово,
не имао од срца порода,
од руке му ништа не родило,
рујно вино ни пшеница бела,
рђом капо док му је колено!"

По предању, неки богати Велимир из Мионице, у области Ваљева, није желео да дочека кнеза Лазара, па га је зато кнез проклео и, казује се, клетва се испунила: један Велимиров син удавио се у реци, други пао с коња и погинуо, а трећег отац затвори у кулу, да би остао у животу. У јесен донесу грозд Велимировом сину да би по њему познао које је доба године, а из грозда измили мала гуја, уједе га и он од уједа умре. Тако се проклетство није могло избећи (в. **мазија, проклетија**). п. ж. п.

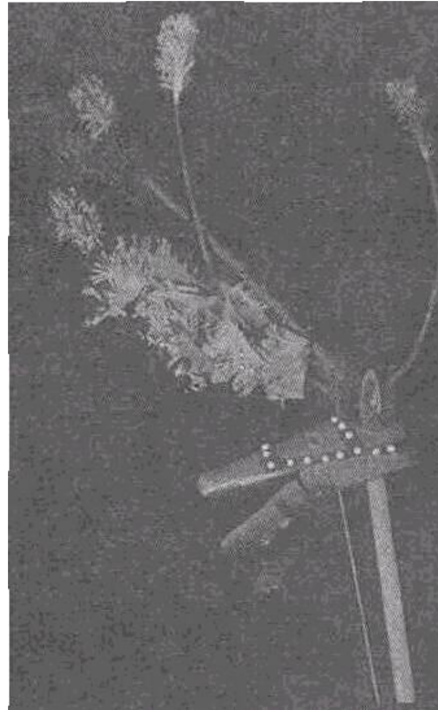

Клоцалица

КЛОЦАЛИЦА је дрвена маска уз месојеђе, која представља коњску главу, налик на главу дубровачке **турице**. У Пожаревцу, у двору кнеза Милоша, како каже Вук Караџић, „један се момак био обукао отприлике као турица, да му се људско ништа није видјело, па је горе клоцао клоцалицом те плашио жене и дјецу". У Дубровнику су уз месојеђе ишла по граду маскирана лица: **чороје, вила и турица**. „У турице, која је била као најглавнија међу њима, није се људска глава ни видјела, него је више ње на дугачкоме чупавоме врату била коњска с великијем зубима, која је тако начињена да су се уста одоздо могла ласно отворити и затворити, те је све клоцала, а ноге је имала све чупаве и на дну као у тице." Назив **турица** доводи се у везу са речи **тур** (жен. род **турица**), која је још у средњем веку означавала једну врсту дивљих бивола. Маска у облику животиње, обично јарца са чегртаљком, позната је и код Словака, Пољака, Румуна. Поворке под коњским маскама или уз вођење „кобиле" (где два до три играча под чаршавом, са маском коњске главе, представљају кобилу) одржаване су код развих словенских народа (Словенаца, Чеха, Пољака, Руса). Ове маскиране поворке представљале би духове предака или демоне доњег свијета. ш. к.

КЉУЧАОНИЦА. — Народ је веровао да се вештица, мора, ђаво и други демони могу провући кроз кључаоницу при уласку и изласку из куће. Ово веровање показује да народ демоне замишља као духове, односно, боље речено, да ова бића могу бити и нематеријална. н. п.

КОВАЧ. — Било је веома распрострањено веровање да је ковачки посао, више него ма који други, мистичан и да је ковач чаробник — човек који је у вези са мистичним силама, над којима често има и власт. Слична веровања су забележена код многих народа.

По српском народном предању, ковачки занат је измислио ђаво и зато се овим послом Срби готово уопште нису бавили. Слично је било и код других балканских народа. Овим занатом су се углавном бавили Цигани, чије је порекло, у веровањима, такође везивано за ђавола. У предањима ковач се јавља као противник ђавола и редовно га надмудрује. Некад се идентификује са њим, односно мислило се да је у вези са демонима доњега света (в. **ђаво, наковањ).** н. п.

КОВИЉЕ (Stipa pennata) је биљка за коју се веровало да је вилинска храна. У нашој народној традицији симболише девојачку невиност. У околини Невесиња људи су плели венце од ковиља и стављали их на дуге штапове изнад торова с овцама да их заштите од вукова. н. п.

КОВРТАЊ (ковртач), — Новогодишњи обредни хлеб (в. **Нова година, божићна слама**).

КОЗА. — Бог је створио овцу, а ђаво козу „по свом подобију" (лику). Једном је она наљутила ђавола, па јој је зубима одгризао реп. По другој верзији реп јој је ишчупао праотац Ноје када ју је уносио у лађу. Да коза није корисна људима, давно би је затрли. Пошто је њу створио ђаво, немогуће је урећи је, она је имуна на зле очи. Не коље се за душе покојника. Видовите бабе јашу козе. Виле и вампири се претварају у козе. Доји их вукодлак. У доњем свету чува их царевић. Ко у пролеће види пре јагње од јарета, биће срећан; у противном, биће несрећан.

По предањима, коза је намамила чобанина у јаму где су биле виле. Открила је воду што је долазила посади у опкољеном граду. Зидине порушеног града Козника су на десној страни реке Расине у истоименом пределу. Град је подигнут на окомитом врху, коме се може прићи само с једне стране. Приповеда се да га је зидала Ђурђева Јерина, и, због висине и врлети, камење се није могло износити друкчије до на козама, па се зато назвао Козник. По другом предању, непријатељ је узалудно опсађивао Козник. Онда је катраном намазао рогове козама па их запалио и козе ноћу убацио у град. Опсађена посада се поплашила и предала непријатељу. п. ж. п.

КОКОШИЊИ БОЖИЋ, в. **Св. Игњат**.

КОЛАЦ. — Свака незаузета и ненасељена површина земље сматрала се у народу за пусту, ничију и нечисту. У народној прошлости било је довољно да људи на таквој земљи пободу колац или да зарежу крст на стаблу дрвета па да се тако присвоји, очисти од демона и насели. Такве незаузете земље чистиле су се од демона и присвајале и у суседним областима западне Бугарске. У нашем народу било је у обичају да се приликом заузимања пусте земље и оснивања насеља, пободе колац у средишту потеса или насеља и тако означи њихово заузимање. У родовским предањима казује се да је предак овог или оног рода „први побио колац у селу", тј. он је основао данашње село. У рудничком селу Мрчајевцима прво се побадао колац на месту на коме ће се подићи кућа, па се тек онда она подизала.

Пободени колац био је табу. Он се није скрнавио, нити се померао са свог места. Његова табуисана улога открива се у обичајима и обредима и о њој се сада посредно дознаје (в. **проклетије, гроб**). Једном одређено место с побијеним коцем није се мењало. У примитивној људској заједници, без писаних закона, у којој су се правни односи решавали по праву јачега, било је потребно једно опште, заједничко веровање у магичну моћ предмета, које се представљало и обичним коцем, да би се пред њим или помоћу њега одржавали правичнији односи међу људима и обезбеђивала лична и друштвена имовина. Израз да је нечији предак „први побио колац у селу" показује да су такав колац побијали и други родови, али они нису били први. Према томе, преци свих родова побијали су сваки свој табу-колац на заузетој земљи и приликом насељавања. Када се повећало насеље, приратшајем и новим досељеним насељеницима, образовала се сеоска заједничка целина, управо заједнички потес у пољу и у планини. Тада се побијао и један општи, заједнички сеоски табу-колац на најприступачнијем месту за

све насељенике: обично поред пута или изворске воде, на раскршћу, али најчешће на средокраћи, у средишту насеља. Ту је било заједничко гробље, зборно и култно место за састанке (сада сеоска судница, школа, црква).

По веровању, ономе ко први побије колац у селу (први оснује насеље) потомци се не множе нити материјално напредују. По примитивним схватањима за такво дело подноси се крвна или бескрвна жртва. Такво верско схватање постоји и поводом оснивања новог гробља (в. **гробља**). Табу-кочеви побијали су се и на границама приватних и заједничких земљишних поседа. Они нису служили само као граничне ознаке земљишта него се помоћу њих, као и помоћу гробова, табуисало померање граница. Приликом разграничавања Србије и Турске у зиму 1834. нису могле да се копају хумке као граничне ознаке, него се привремено (до пролећа) приступило обележавању граница у равницама крстовима и кољем, а у планинама отесима на стаблима дрвета. Употреба коља и крстова за граничне ознаке није била случајна, него намерно узета, јер су, с верског гледишта, били поузданија заштита да се граница тајно не помери. У родовским предањима се не казује о начину како се побијао табу-колац, нити о обредима који су, нема сумње, пратили тај чин, па штавише ни због чега се побијао. О томе се казује у предањима о постављању табу-крста, који има исту улогу као и табу-колац (в. **крст као табу**).

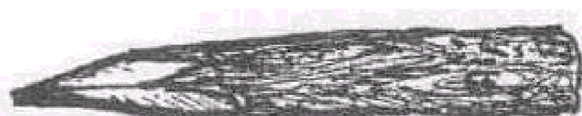

Глогов колац којим се пробадао покојник
за којег се веровало да ће се повампирити

У народној прошлости, понегде и данас, колац се употребљавао као ознака покојникова гроба; сада ту улогу има дрвени или камени крст. У селима Брестовцу, код Гроцке, и Добрачи, у јужној подгорини Рудника, нађени су у старим српским гробовима по један фрагменат дрвеног коца. Они су били побијени чело главе покојникове. Ебо, биограф бискупа Отона Бамбершког, споменуо је 1152.да су балтички Словени своје мртве сахрањивали по шумама и пољима и да су на гробовима побијали „штап", а то ће бити, свакако, табу-колац. И сада се у Босни употребљавају по два коца на гробу, један повише покојникове главе, други повише стопала. У Србији су замењени каменим стубићима (многи у облику стела). У Босни Срби праве мртвачка носила од два коца, па се, пошто се обави сахрана, пободу у гроб. Колац се побија на гробове повише покојникових стопала у лесковачким селима Злокућану и Разгојни, па се уз њега истреса из кадионице жар и пепео. Колац на гробу је табу и еквивалент мртваца у гробу. То се потврђује народним веровањем по коме се мртвац не сме окупати напољу па вратити у кућу; ако се тако учини, онда се: затвара кућа мртвим коцем. У селима у околини Лесковца, ако се у љутини опсује некоме колац, тиме му се опсовала кућа.

У нарочитим приликама табу-колац се употребљава за призивање божанства, сада Бога. У обичају „проклетијама", који се одржао у тимочким пределима Сврљигу и Заглавку („амина" у Херцеговини), проклињање непознатог кривца редовно се обавља на месту учињеног дела или на раскрсници: побије се колац (сада и крст дрвени) у земљу, па се уз њега баца камење и проклиње кривац, да га Бог свирепо казни.

После проклињања, колац се не помера са свог места све док не иструне и не однесу га кише. Има неколико топонима под тим именом. Они су настали несумњиво по коцу који је имао верску улогу, а не по обичном и безначајном. Дробњаци на Дурмитору наберу разног цвећа уочи Петровдана, оките колац и ставе на тор ради напретка стоке. У селима у околини Лесковца бајалице бају и поред коца, који је пободен на месту одакле су посматрале млад месец. Употреба коца као врло примитивног идола није потврђена у Срба. Коцем од црног глога пробада се у гробу мртвац за кога се сумња да се вампири; он се употребљава и у гоњењу вампира и вештица (в. **стожер**). п. ж. п.

КОЛЕДА. — Овим називом се у народу означава обичај по којем је од Божића до Богојављења група маскираних младића и млађих ожењених људи обилазила сваку кућу у селу и певала коледске песме, изводећи при томе и разне мађијске радње, све са жељом да се утиче на здравље укућана и да се дочара

обиље и напредак куће. **Колеђани** или **коледари** су заузврат добијали поклоне у храни од сваке куће. Код западних Срба обичај се давно изгубио, тако да су и подаци о њему веома ретки. Забележен је код Срба у Босни, на Озрену и око Маглаја, где су **коледавци** (**коледаре, коледарице, вјешалице**) у групама од 10 до 15 момака и млађих ожењених људи обилазили одређени заселак. Пошто отпевају песму, улазе у кућу, траже разне намирнице, а децу плаше да ће их вешати о вериге (отуда и назив **вјешалице**). Обичај је боље познат у источној и јужној Србији. Коледе се припремају на неколико дана пред Св. Игњата, негде већ од Никољдана, а главна припрема састоји се у изради маски.

У селима лесковачке Мораве колеђани (**оале**) су за ту прилику облачили подерана одела, а неки су опасивали и телеће коже, са репом позади, на чијем је крају звонце. Око појаса и више колена носе нанизана мала звона и клепетуше. Наоружани су сабљама или мочугама. Преко лица носе маске од лејки или дрвета, које су пришивене за овчју или козју кожу, тако да личе на пчеларску капу. На врху маске, беле, црвене или црне боје, налазе се рогови. Изнад великих очних дупљи истичу се веђе од црне вуне или нацртане црном бојом. Бркове и браду праве од вуне или од коњског репа, савијени нос од лејке, а на отвореним устима нанизани су зуби од пасуља. У Горњој Пчињи на главу стављају целу кожу од црне овце, а позади говеђи реп. На Косову је **дедица,** који уопште представља главно лице међу коледарима, поврх одела навлачио наопако бели или црни кожух, главу је покривао кожном торбом са отворима за очи и брадом и брковима од кучина, а позади је у виду репа носио за раоник обешено повесмо од кучина. Као и дедица, и остали колеђани морали су имати рукавице на рукама, а коловођа и прапорце пришивене за прсте рукавица и у рукама повелики штап.

Како се из овога види, коледари имају териоморфни изглед, негде их називају „оале" и сматрају их „алосаним", или их називају „лесници", како се претпоставља — од старе словенске речи **лешиј** — шумски дух. Коледарску младу представља мушкарац преобучен у женско рухо, са преслицом у руци, тако да за време обреда преде кучину. У коледаре не иду лица из куће у којој је те године неко умро, а коледари пет дана не смеју имати додир са женом.

Негде већ уочи Св. Игњата коледари преноће у дедице, одакле одмах после пола ноћи обилазе села. Уз вику и клепет звона, коледари својим оружјем терају демоне (**караконџуле**), „лече болеснике", а главна им је улога да кући дочарају плодност и напредак. Дедица је главно лице, које започиње коло и песму и врши разне мађијске радње: прска водом по кући, ако је хлеб печен, он ће га извадити, храну на огњишту промешати, започеће да преде или да плете итд. Домаћину зажели срећну нову годину и напредак у стоци и усевима, чепркајући по огњишту, или баци у оџак гранчицу, коју затим домаћин или домаћица забоде изнад огњишта, тако да по многочему подсећа на улогу полажeника. Коледари су добијали на поклон намењени им колач и дарове у храни, некад и у новцу. Негде се обред обављао око тањира на којем је колач са осталом храном. Коледари, на челу са дедицом, ухвате се за руке и трипут обилазе око тањира, с лева на десно, дедица први отпева стих а остали певају за њим. На крају сви заједно подигну тањир увис, а дедица благосиља. Коледске песме завршаване су и стиховима:

Ми из куће, коледо,
Бог у кућу, коледо!

Коледарски обичаји познати су свим словенским народима, а сам назив обичаја потиче од латинске речи **calendae**, која је означавала први дан у месецу, а затим и јануарске свечаности поводом зимских солстиција и празновања нове године. Ови обичаји, који су садржали и елементе римских Сатурналија, били су раширени по целом античком свету, па су се отуда надовезали и на старе словенске обреде у време зимског сунцоврата, који су несумњиво имали аграрни карактер. Коледски и уопште новогодишњи обичаји словенских народа садрже многе производно-мађијске радње, претежно аграрног карактера (симболично орање и сејање), а њихове коледске песме аграрно-мађијске мотиве у којима је изражена жеља да се постигне родна година и опште обиље. Оне веома често приказују симболично орање и сејање, и на крају симболичну жетву као резултат ових мађијских радњи. Исто значење имају и многи наши божићни и новогодишњи обичаји у вези са усевима и обредним хлебом, који у основи представља резултат ових мађијских радњи. При томе је занимљиво да у српским коледским песмама више долази до изражаја жеља да се плоди стока. Стога у претежно сточарском

карактеру неких српских коледских песама, па и неких коледских обичаја, можемо претпостављати и известан утицај старијег балканског становништва. Неке коледске песме са Косова директно се обраћају влашком бану:

„О, Јоване, коледо,
влашки бане, коледо!"

Обичај коледа (**каланда, калинда**), који, по мишљењу С. П. Толстова, са истим битним детаљима припада широј етнографској области скитско-сарматске традиције, познат је и код многих кавкаских народа (код Абхазаца, Грузина, Осетина). Коледари у Дагестану, као и српски коледари, облаче кожух, имају маске од коже, на рукавима су им прикачена звона, а у руци носе штап. Код Пшава коледарски дед дрвеним фалусом фингира акт са коледарском младом, а дрвени фалус имају и неки бугарски маскирани играчи. Гаспарини, штавише, сматра да су наши коледарски обичаји изворнији и рустичнији од коледарских обичаја на Кавказу и у средњој Азији. По мишљењу неких научника, наши маскирани коледари представљали би поворке духова предака, који су првобитно замишљани у животињском облику. Међутим, према нашим обичајима са животињским полажеником о Божићу и на Св. Игњата којега је касније заменио људски полаженик, у животињским маскама коледара можемо претпостављати и извесне елементе првобитног култа животиња. ш. к.

КОЛЕДАРСКА ГРОБЉА. — У неким крајевима Србије био је давнашњи обичај да се две коледарске групе приликом сусрета потуку. По предању, погинуле коледаре сахрањивали су на месту погибије, а та места називају се **коледарска гробља**. Више таквих гробаља спомиње се у јужном Поморављу и на Косову. У народу се верује да сусрет коледарских група доноси несрећу, а да сукоб изазива гра̀д. Ови сукоби касније су сведени на неколико симболичних удараца или на то да се групе без речи и уз непријатељске погледе мимоиђу. Обичај сукоба коледара, са предањима о гробљима изгинулих, раширен је на истоку до црноморских и егејских предела, а нашим обичајима налазимо најближе аналогије у обичајима Кубачинаца (Кавказ), где је свака половина села имала своју коледарску групу. Стога Гаспарини претпоставља да обичај води порекло из матријархалног родовског друштва, са две супротне брачне класе. ш. к.

КОЛЕЂАРКЕ су девојке које су на Божић у неким селима Ресаве ишле од куће до куће, играле и певале. Обично најмлађу оките гранчицама родног дрвећа и усевима, а свака носи дренову гранчицу. Када дођу пред кућу, окићена колеђарка игра, а остале певају. Затим окићена девојка улази у кућу, љуби бадњак и чара по ватри као и полаженик, говорећи: „Оваца и новаца, среће и кесе, живота и здравља понајвише..." Домаћица је посипа житом из сита као и полаженика, а на крају колеђарке добију на дар нарочито за њих умешен колач, сува меса, покоје повесмо тежине, кудељицу вуне и новаца. На поласку свака колеђарка удара дреновом гранчицом по кући и осталим зградама, по стоци и торовима, за добро здравље и напредак. По свом значењу колеђарке одговарају мушким коледарима, а главна колеђарка врши донекле и улогу полаженика. Према томе, колеђарке би представљале поворке женских предака, тако да се у њима вероватно крије архаичнији облик ових обичаја (в. **коледа**). ш. к.

КОЉИВО или **ПАНАИЈА** је кувана пшеница белија (за умрлу децу кува се пиринач), заслађена и с додацима ароматичних зачина. Она се спрема на дан сахране покојника и о даћама за годину дана од његове смрти; понегде, изузетно, спрема се и за прославу крсног имена (славе). Кољиво не кувају жене које имају сву живу децу. У градовима се кувана пшеница гњечи и замеси као тесто. Прелива се унакрсно вином, а у средини се забоде запаљена свећа. Окуша се пре употребе јела и пића која се издају о даћама. Од ње се мало остави за покојников гроб. Обе наведене речи за кувану пшеницу су грчког порекла. Употреба кољива настала је преко цркве, према грчком мртвачком култу. То је панспермија душама покојника и предака (в. **варица, жито**). п. ж. п.

КОЊ. — У српској народној традицији коњ се обично појављује у вези са демонима доњег света. У коње се претварају грешне душе, затим вештице, мора и вукодлак. Хтоничног демона представља црни коњ који помаже приликом откривања и копања скривеног блага, као и црни коњ који помаже приликом откривања вампира. Веровање да црни коњ никада неће нагазити на гроб у коме је вампир, сасвим јасно открива хтоничну природу овог коња. Хтонске демоне очито представљају и коњи у обичајима што се, у неким крајевима, обављају на Св. Тодора и о Божићу. У народној традицији, поред св. Ђорђа, на коњу се јављају св. Арханђел, св. Сава, св. Никола и нарочито Божић (в. **Божић, Јабучило**). ш. к.

КОРЊАЧА (жељка). — Кора, крв и јаја корњача употребљавају се у народној медицини. Верује се да травка коју донесе корњача може отворити сваки затвор. Стилизована фигура корњаче јавља се као орнамент на ћилимима, где, како изгледа, има заштитну улогу. ш. к.

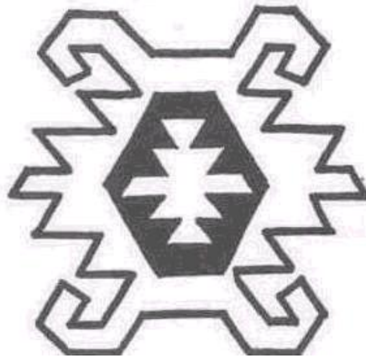

Орнамент „Жељка" (корњача)
са пиротског ћилима

КОШУЉА. — У народу се верује да кошуљу имају вампири и змајеви; ако змај изгуби своју кошуљу, онда с њом губи и своју моћ. Виле имају уместо кошуље бео провидан вео. Кошуља се често употребљава у врачањима као предохрана од болести, урока, демона, духова и смрти. Венчане кошуље су оне у којима су се младенци венчали. За годину од венчања младожења намерно подере своју венчану кошуљу, да би дуго живео. Таквом кошуљом покрива се кошница са пчелама, да би се пчеле привезале за њу. Њоме се маше на градобитни облак, како би се растурио. Да невеста рађа мушку децу, треба да јој брат обуче кошуљу на дан венчања или да се она гола провуче кроз мушку кошуљу. Нероткиња стави своју кошуљу у мужевљеву, па их остави на јарам да преноће и онда верује да ће добити дете. Када нероткиња посини туђе дете, онда скине своју кошуљу, од ње му сашије кошуљу, обуче је и на тај начин га усвоји, сматрајући да га је она родила. Када се детету први пут облачи нова кошуља, кроз њу се спусти жишка, да се спале демони у њој, и изговори: „Ову да поцепаш и још многе да промениш жив и здрав." Та прва кошуља треба да је дарована од кума, јер ће га само она чувати од болести. Једноданка кошуља је она која се уради за дан и ноћ. Таква кошуља добија моћ да штити од епидемичних болести и смрти. Ако родитељима умиру деца, онда се принови (детету) обуче једноданка кошуља.

Год. 1837. појавила се куга у Крагујевцу. Онда су девет голих баба сашиле кошуљу у глухо доба ноћи, кроз коју су се провукли кнез Милош, његова породица и сви војници, да би се заштитили од куге. Пред крај 19. века појавила се срдобоља (дизентерија) у космајском селу Влашкој. Нека старица скупила девет девојчица, свака била од по тринаест година. Оне су, ћутећи, изаткале платно и од њега сашиле кошуљу кроз коју се провлачио народ, да се сачува од болести. Ако се наговештава рат, онда се састану девет баба, па од поноћи до зоре, ћутећи, сашију кошуљу, кроз коју се провуку они који полазе у рат, да не би погинули. Људи не носе преврнуту кошуљу да не би добили непријатеља. После покладне вечере, уочи Великог поста, жене облаче деци преврнуту кошуљу да их вештице не нађу (в. **одећа**). п. ж. п.

КОШУЉИЦА матерична (secundi partes). — За дете које се роди у кошуљици мисли се да је видовито. У тимочким селима верује се да ће дете које се роди у „пометини" постати велики јунак. О Хајдук-Вељку казује се да се родио у таквој кошуљици. Ко се роди у белој кошуљици, биће срећан, па је треба

чувати да је не украду и срећа изгуби; ко се роди у црвеној, биће убојица, а у модрој — вештица; ведогоња се рађа у крвавој кошуљици. п. ж. п.

КРАЉЕВИЋ МАРКО (око 1335. до 1394), син краља Вукашина. Краљевски престо наследио је 1371, када му је отац погинуо на реци Марици у борби с Турцима. Престони град био му је Прилеп, у западној Македонији. Оженио се Јеленом, која је била кћи Хлапена, намесника Бера и Водена. Марко је био турски вазал. Он није учествовао у боју на Косову 1389, јер Турци нису имали поверења у њега и његову војску да ће се борити противу Срба. Погинуо је на Ровинама у Влашкој, борећи се на страни Турака. Марко није имао нарочитих стечених заслуга за српски народ, који га претерано велича. Његова популарност настала је отуда што је био краљевић, па су Срби старо народно предање о неком митском хероју и легенде о царевићима и краљевићима (по којима је прозван Краљевић) оживели у време народног робовања под Турцима. Народ је очекивао спас од тадашњег краља Марка, па су му се надали и после његове смрти. Млађа предања о њему настала су као излив осећања поробљених балканских народа у XIV и XV веку, а у чежњи за ослобођењем од Турака.

Нема Србина који не би знао за име легендарног Краљевића Марка, за његове јуначке подвиге и добра дела. О њему се у народу много пева и приповеда. Највећи је и најомиљенији не само српски јунак него и јужнословенски, па и балкански. Приписују му се јуначке особине и хумане врлине култног хероја. Он је јунак над јунацима: побеђује троглавог Арапина, Мусу Кесеџију с три срца, бори се и савлађује але, аждаје, виле, змајеве и дивове, све саме митске личности и бића. И рођење му је митско. По предању, његов отац успео је да погуби војводу Момчила, кога је издала жена. На самртном часу војвода Момчило заклео је Вукашина, Маркова оца, да не узме његову жену издајицу, јер ће и њега издати, него његову сестру, која ће му родити сина јунака. Тако се и догодило. Марко је наследио особине свог ујака Момчила.

По другом мотиву, Марко је постао јунак зато што га је задојила вила, а по варијанти, он је, као чобанин, спазио виле на купању у језеру па се усудио да им се неопажено приближи и покупи одеће, вративши им тек пошто га је подојила једна од њих. Тако је постао јунак. Од тада је Марко у друштву добрих и суревњивих вила, једне хоће да га, због јунаштва, устреле, а друге му истражују и доносе лековито биље, којим лече рањене јунаке, а погинуле оживљују. У једној сремској крчми Марко је насликан како једном руком држи старог вола носећи га на леђима. Имао је огромне бркове: као јагње од пола године. У његову буздовану, који је носио у једној руци и бацао га небу под облаке, било је шездесет и шест ока.

У народној песми из околине Пирота пева се:

„Лежи Марко у горе зелене...,
дијом (дахом) дија те јеле савија,
јеком јекне те гранке обара."

По другој песми, донели Марку с тавана суху дреновину од седам година, коју је стегао, а она прсла натроје и из ње исцедио две капи воде. Дизао је рало и волове и њима тукао Турке који су му газили орање. И сада се у народу по свој Србији, па и изван њених граница, показују отисци у камену од Маркових стопала, столица на којој је седео, кале (град) у коме је живео, стене које је бацао с брда на брдо и копите његова коња Шарца. Он није нигде ишао без тулумине вина и, према својој снази, могао је много да пије а да се не опије. Јунаци нису могли бити без добра коња. Марко је имао видовитог коња Шарца са шест невидљивих крила. О Шарцу једни приповедају да му га је поклонила вила, а други да га је купио од неких кириџија. Пре Шарца мењао је много коња, али га ниједан није могао носити; кад у кириџија види шарено губаво мушко ждребе, учини му се да ће од њега бити добар коњ, узме га за реп да омахне око себе као што је остале коње огледао, али се оно не даде помаћи с места. Онда га купи од кириџија, излечи од губе и научи га да пије вино:

„Пола пије (Марко),
пола Шарцу даје."

С њиме се није растављао, с њим је учествовао и у бојевима. Казује се да му је Шарац предсказао смрт.

Марко воли и брани истину, правду, јуначко име, част и слободу. Одан је својој вери и династији Немањића. Поштовао је своје старе родитеље, нарочито мајку, био је веран жени и волео је свој завичај; он помаже нејаке и угрожене у тамницама, ослобађа робље, укида свадбарину и бродарину, делио је двобоје, вршио освете, чинио добра, зле кажњавао. По предању, Марко је живео триста година. Пред своју смрт поломио је оружје које је носио уза се, да не би допало Турцима:

„Узе Марко перна буздована,
узе њега у десницу руку,
па га баци с Урвине планине,
а у сиње у дебело море."

О Марковој смрти различито се приповеда: једни веле да га је, негде у селу Ровинама, убио влашки војвода Мирчета златном стрелом кад су се Власи били с Турцима; други казују да му се у том боју заглибио Шарац у некој бари код Дунава и да су ту обоје пропали; у неготинској Крајини приповеда се да је то било у једној бари близу Неготина, испод извора Царичина; онде и сада постоји бара и зидине старе цркве, за коју говоре да је била начињена на Маркову гробу; неки, опет, казују да је у том боју толико људи изгинуло да су по крви пливали коњи и људи, а Марко пружио руке к небу и рекао: „Боже, шта ћу ја сад!" На то се Бог смиловао и неким чудним начином пренео њега и Шарца у некакву пећину, у којој и сад живе, пошто је забио сабљу за греду, легао је, заспао и непрестано спава, а разбудиће се када буде устребао народу; пред Шарцом стоји маховина коју полако једе; сабља помало излази испод греде, па када Шарац поједе маховину и сабља испадне, он ће се пробудити, опет изићи у свет и доћи међу своје Србе. Марко се није растао од своје сабље и тулумине ни у загробном свету. Једни говоре да је Марко у пећину побегао када је први пут видео пушку и, пошавши да је огледа, пробио сам себи длан, па онда рекао: „Сад не помаже јунаштво, јер најгора рђа може убити најбољег јунака" (по Вуку). п. ж. п.

КРАЉИЦЕ — обредна игра коју су на Духове, негде на Спасовдан, на Ђурђевдан или о летњем Св. Николи, изводиле искључиво девојке свечано одевене и окићене. Једна од њих, покривена белим пешкиром преко главе и лица, представљала је **краљицу.** Негде је поред краљице учествовала и девојка која је представљала **краља.** У источној Србији игру је изводило осам девојака: два **краља, краљица,** њена **дворкиња** и четири певачице. Обред је почињао игром код куће **краљичине,** а настављао се пред сваким домом у селу, где су краљичке песме намењиване домаћину, домаћици и разним другим лицима. Слични обичаји познати су у целој Европи, па и код неких других словенских народа, где се лице које представља духа вегетације такође назива **краљ** или **краљица.** Обичај би значио преношење вегетативне снаге пролећног биља, које доноси људима здравље и срећу, плодност у стоци и општи напредак. Саме игре садрже и неке астралне елементе, са покретима који симболички приказују кретање небеских тела, посебно месеца.

Краљице, Војводина

Вук је, на пример, забележио да девојке ухвате око краљице „коло као срп, па се окрећу налијево ступајући по двије стопе у напредак". А ово би, такође, потврђивало мишљење да краљице представљају дружину удавача са јасним траговима женске иницијативе за брак, и указивало на матријархално порекло обичаја. Неке краљичке песме, намењене момцима, непосредно изражавају женску иницијативу:

Ој, убаве, мале моме, ладо, ладо!
Ово ј' момче нежењено,
'Ајде да га оженимо.
Питајте га коју 'оће.

Рефрени **ладо, љељо** сматрају се као остатак словенске митологије, а назив **русаље,** којим се понегде означавају поворке краљица, могао би указивати и на извесне елементе култа покојника. ш. к.

КРАЉИЦЕ и **КРАЉЕВИ ДУБОЧКИ**. — Називи су настали по селу Дубокој у пределу Звижду. Они буде из заноса русаље (привидне падалице и праве падавичаре, епилептичаре) својом обредном игром, свирком (звуком) и сугестивним певањем уз замахивање ножевима, раније јатаганима, затим употребом знака крста, прескакањем, умивањем свежом водом, ароматичним биљем (пелином, белим луком и др.), потресањем делова тела, нарочито главе, и преношењем падалице преко Дубочке реке. Верује се да је у тело падавице (русаље) ушао зао дух и изазвао њен занос, па га треба истерати. Краљеви су три младића, а краљице три девојке, свечано обучени и сви телесно невини. Падалици прилази први краљ с ножем у десној руци, онда прва краљица с биљем и цвећем; тако доходе и остали краљеви и краљице. Затим се ухвате за појасеве, играју у колу отвореног типа с неједнаким корацима само унапред и уз подскакиваае. У колу се пева:

Asa-sa, iar asa, hei!
Op' sa iar'asa,
si nca o data iar'asa
asa bela iar'asa,
si din gura, ii,
aida, bela, ei!

(влашки стихови)

Тако, тако. хоп, хеј!
Устани, хоп, опет тако.
Тако бела, хоп,
и из уста још,
хајде, бела, хеј!

Бела је зао дух, који треба да изиђе из тела кроз уста падалице. Пошто три пута обиђу око падалице, полазећи од њене главе и десног рамена према левом и даље, онда вођа кола прекрсти ножем њене груди, па је прва два краља ухвате за руке, остали за труп и ноге, однесу је на друго место, понове обред, затим и на треће место, идући према реци удаљеној око стотину метара, непрестано уз свирање карабљице (сада уз виолину). По завршеном игрању, први краљ дотакне прилично снажно својом левом ногом падаличина стопала, да би се из њена тела истресао зао дух. Први краљ сажваће пелин, узме мало воде у уста и попрска падалицу по лицу. Она почиње да се буди из заноса. Краљице је подижу да устане, а краљеви укрсте ножеве изнад њене главе, сливају воду низ ножеве, која капље на главу падалице. Онда два краља направе лук својим десним рукама, испод којих се провуче падалица (понавља се три пута). Приликом буђења, падалица је узбуђена, с појачаним дисањем и пулсом, отима се из руку пратилаца, подврискује, крупно корача и звера на све стране. На реци је умивају и запајају водом. Неке се брзо буде, а неке спорије. Симуланти се теже буде, јер тиме истичу своју јачу видовиту моћ врачања и гатања.

Дубочке краљице као влашки обичај у којем понекад учествује и српско становништво разликују се од обичних краљица у другим крајевима. Улога им је да падалице и падавичаре враћају из заноса у нормално стање. У селима с-и Србије нису били ретки падавичари (епилептичари). Када их снађе „горска болест" (падавица), онда изгубе свест (привидно или право), падају на земљу (отуда назив). Има их који се крећу, насрћу на присутне, склони су тучи, па се смире и освесте. У народу се верује да им болест, у виду злог духа, наносе наве и русалке (виле). Оне су у словенској митологији демонске девојке расплетене косе, које се ноћу купају у валовима река, језера и мора, играју на обалама, љуљају на грању дрвећа или се скупљају по житима у пољу и опчињавају пролазеће смртнике. Име русалка настало је од римске розалије, прославе ружа.

Та бурна свечаност, баховски драматична, одржала се упркос хришћанству. С Балкана раширила се међу све Словене. Народно веровање у духове црква је подвргла празновању хришћанских Духова (Тројице). Обичај краљица је старог римског порекла, а оргијазам и екстаза русаља и њихов оргијашки промускуитет су одлике Дионисијева култа, трачко-фригијског порекла (по М. Васићу); (в. **Русаље дубочке**). п. ж. п.

КРАТЕЉ је персонификована нека болест зла као куга, која усмрти човека за ноћ. По предању, кратељ има једну краћу ногу (отуда назив). Када се у Србији појавила колера, људи су је називали кратељем. Код Хрвата је то шкрапец, што значи дивља жена, шумски враг. п. ж. п.

КРАТКА НЕДЕЉА је у тимочким селима седмица испред Месних поклада. Ове седмице се не обављају венчања младенаца, јер би им брак био кратак; не шију се одеће, јер се, по веровању, неће доживети да се поцепају. п. ж. п.

КРАЧУН. — Овај назив, који се у северних Руса јавља већ у XII веку, општи је словенски, има различита значења код појединих народа, а у науци се на разне начине објашњавају и његова етимологија и његово примарно значење. Док су неки научници реч **крачун** изводили из придева **кратак**, којим се означавао најкраћи дан у години (према лат. **bruma — brevissima**), други су овај назив изводили из латинске речи **creatio** у значењу рођење божје, јер се називом **Крачун** у неких словенских народа означава Божић, односно Бадњи дан. Али, како примећује Токарјев, овај назив не означава само зимски празник или време у које он пада него и много више. У Галицији и иначе у неким крајевима

Украјине реч **крачун** означава божићни обредни хлеб, као и код Румуна. Код карпатских Украјинаца Бадњи дан се назива **Керечун,** који поштују као божанство. У руском народном говору **корочун** значи смрт, а у сибирском говору реч **карачун** означава злог духа. Токарјев из тога закључује да је **Крачун** код неких словенских племена представљао божанство зиме и смрти, и да је прослављан у време зимског сунцоврата. Он уједно реч **крачун** доводи у везу са кореном **крт,** из којег је изведена и реч **чорт** — ђаво, па затим указује на Микаљијево извођење речи чорт из литавског **keréti**, односно истог корена **cer,** а у значењу чарати, чарање.

Један од главних богова код западних Словена, Радогост, у изворима се означава као „унук киртов", а код Словенаца **крт** значи огањ, затим небо и рај. Према свему томе, српски топоним **Крачуниште,** забележен 1348. год., могао би означавати култно место. ш. к.

КРЕС, в. **Ивањдан**.

КРЕШЕВИ или **КРЕСИВО** су три дана пред Петровдан и три пред Илиндан. Тих дана се не посећују виногради, не чупа конопље, не пере рубље, да не би Бог „кресао" градом и болешћу. У те дане кресала се „жива ватра" и њоме кадила стока противу болести (в. **ватра**). п. ж. п.

КРИВАЦ је црни петао који запева у невреме. По веровању, њега гони ђаво да пева па се зато, чим се чује, одмах коље, да не би наслутио домаћу несрећу. Тако се назива и ветар који се појави у невреме и са стране одакле се изузетно јавља. По веровању, не слути добру у крајевима где се појави. п. ж. п.

КРСНИК је, по веровању, човек који се родио у кошуљици (материчној постељици), а када напуни двадесет и прву годину, добије некакву капицу или поповско одело. Њему не могу да пакосте зли духови, не сме да се ода да је крсник, јер би одмах умро. Он зна и може да лечи од разних болести. Бити крсник није грехота. Он је противник и заклети непријатељ вукодлака и вештица. У народу се верује да свако племе и род има свог вукодлака и крсника: вукодлак пакости људима и наноси им штете, а крсник их брани од вукодлака и вештица. Крсник може да се прометне у разне животиње, обично беле боје, а вукодлак је редовно црн. Крсник се туче с вештицама и ваздушним демонима који спремају људима зло и, пошто их надвлада, не треба се бојати гра̀да (по П. Булату). п. ж. п.

КРСНО ИМЕ је прастари народни обичај прославе домаћег заштитника и даваоца, који су, међу Словенима, најбоље одржали Срби. Трагове тог обичаја имају или су га доскора имали сви Словени, па и Индоевропљани: Трачани, стари Грци, Дачани (са остацима у Малој Влашкој), Илири (са остацима код Цинцара и северних Арбанаса), Римљани (лар) и др. После примања хришћанства цркве су ревносно приступиле искорењавању многобожачких веровања и обичаја, међу којима је било и крсно име. Успех је био незнатан. Остаци прехришћанских веровања одржали су се понегде до данас код културно напредних народа, па и код српског.

Први српски архиепископ Сава (1174— 1235) поверио је свештенству да насилно и узалудно не прогоне стара народна веровања и обичаје, него да им даду хришћанско обележје. Слично су поступиле и друге цркве и једнобожачке религије. Уношењем хришћанских и других једнобожачких елемената у многобожачка веровања и обичаје, затим прилагођавањем неколиких сродних обичаја у један или растављањем једнога у неколико сродних, настале су знатније разлике у прослављању прехришћанских обичаја, па и крсног имена. Када се ти релативно новији елементи изузму из данашњег прослављања крсног имена код Срба и у њих унесу издвојени, очувани у божићним, заветним и другим обичајима, онда се долази до **крсног имена** и његове улоге у верском животу старих Срба, а затим и код словенских и других индоевропских народа. Аналогије потврђују старину тог заједничког обичаја још из индоевропске заједнице.

Постоји теорија да крсно име припада култу мртвих (М. Васић, В. Скарић, В. Чајкановић, Л. Нидерле и др.). Она се углавном позива на употребу кољива о крсном имену, које се употребљава у култу мртвих. Међутим кољиво је грчко, унето је преко цркве у наше градове, изузетно понегде и по селима у околини већих градова и манастира. Да је кољиво црквени елеменат, потврђује не само грчки

назив него и спремање два крсника (колача): један је народни, који се ломи у кући а други, излишни, носи се са кољивом цркви. И још неки елементи и индиције потврђују погрешност теорије да крсно име припада култу мртвих. У култу мртвих нема радосних расположења, а у крсном имену она настају пре прославе, за време гошћења, и трају до завршетка прославе. Према томе: „крсна слава свуда код нас обухвата редовно само живе, а тек изузетно и мртве... у већини случајева ритуал за живе, према данашњем стању ствари, заузима увек главни и најважнији део славе" (Р. Грујић).

У народним молитвама о крсном имену редовно се позивају Бог и свеци, као заштитници дома, његове чељади, и имовине, да подрже и унапреде, а у невољама да помогну. То је секундарна појава у прослављању крсног имена, настала под утицајем хришћанства, а примарни облик прославе био је везан за култ сунца, које се замишљало као божанство добра и дародавца обилне летине, од које је знатно зависио живот људи. То божанство се персонификовало и приказивало у облику антропоидног крста, који се редовно поставља према истоку, сунчеву рађању, у обреду опште народне молитве, а у обреду домаће представљен је на обредном хлебу крснику који се поставља на источној страни стола. Отуда се у народу источна страна назива и крсна: „Обишао крсно и западно." О крсном имену свећа, као еквиваленат сунца, пали се на источној страни, а мртвима на западној. О крсном имену верници су окренути крсту, запаљеној свећи и истоку, а у култу мртвих крст, запаљена свећа и учесници окренути су западу.

Неки Радин завештао је 5. јануара 1466. да се милостиња за његову душу има издавати осим о великим празницима, како је то прописала црква, још и о крсном имену јер је за Радина и крсно име велики домаћи празник: „И на дан светога Георгија, мога крснога имена."

Крсно име је прослава крста, његова имена. По данашњој аналогији: „Пођи у име Божје" — значи: Пођи уз Божју помоћ. У тој тежњи прославља се и крсно име, сада светац, домаћи заштитник. У народу се нигде о крсном имену не подижу и не пију здравице за покој душа покојника, као што се то чини у култу мртвих, него се испијају: „Да Бог помогне", „Да крсно име укрсти животом и здрављем а поље родом и берићетом" (летином). Стара српска црква прихватила је крсно име као спомен свеца заштитника дома и као спомен предака, па је у том смислу саставила најстарију молитву за благосиљање крснога колача и кољива.

СЛАВА У СРБИЈИ, по Каницу

Захваљујући том потезу српске цркве, обичај и обреди о крсном имену су опстали и најбоље су их одржали Срби.

Запаљена свећа о крсном имену је супституција огња из прехришћанског времена. Огњу су се приносиле крвне и бескрвне жртве: крсна свећа гори у посуди с разним врстама жита и варива, сада на крсном хлебу; она се пали на рогу вола и на посуди с вином. Све то показује привидно жртвовање жита, варива, вола и вина домаћем божанству и заштитнику. Понегде се и сада жито (зрна) жртвује о крсном имену бацањем увис. Њега је заменио колач крсник, а кољиво је завела црква као излишни и сувишни елеменат поред колача. Обредни колач (крсник) окреће се наопосуно (по сунцу), од леве (негативне)

стране према десној (позитивној), ради домаћег напретка, подиже се увис (дизање у славу), да се усеви подижу према сунцу и зру; он се редовно ломи: „Колач ломити, Бога молити" — (не сече се), а то показује његову употребу из времена када се у народу није располагало металним сечивима.

Св. Димитрије, икона на стаклу, Војводина

Данашњем колачу крснику претходио је хлеб без кваса (погача), као што је божићњем колачу претходила чесница. У обреду крснога имена народни назив за бесквасни хлеб потиснут је речју **погача,** речју старог поромањеног становништва на Балкану, а у божићњем се одржао — чесница — јер црква није успела да реформише божићне обреде као што је то успела са обредима о крсном имену. Уз помоћ чеснице, примитивног печења њеног и погаче, и облика оба хлеба, даје се пратити првобитни облик и симболика крсног хлеба. Сви округли обредни хлебови (колачи) који се спремају и других дана преко године, или у облику котура (са шупљом средином), па и они који се спремају за прославу крсног имена, симболишу сунце, а они који имају српасти облик спремају се само за обреде мртвачког култа, јер су супституција српастог месеца. Колач српастог облика нигде се не спрема за прославу крсног имена. Колач у обреду крсног имена спрема се у облику крста или има налепљен крст од теста преко горње површине. Крст је фигура божанства у људском облику с раширеним рукама, али је на округлој површини добио краке једнаке дужине, постао равнокрак; антропоидни крст (с доњим најдужим краком и горњим најкраћим) је идол из многобоштва, који је добио хришћанско обележје: часног крста — у данашњој прослави крсног имена. Крсна погача и божићна чесница пекле су се редовно у упрету

(врућем пепелу са жаром) на отвореном огњишту (примарној пећи), а то показује њихову далеку старину.

По Хелмолдовој хроници, која је писана о Словенима у XII веку, богови највише воле крвне жртве. Нема народа који их није приносио боговима, па су то чинили и наши далеки преци. Оне су биле честе, скупе и тешке, јер су се приносиле и људске као најдраже божанствима. Црква је крвну жртву заменила употребом вина (пуња) у обредима. Сада се о крсном имену спрема крвна жртва — животиња — и бескрвна — вино. Употреба вина у обреду и у гозби (части) крснога имена не припада култу мртвих него магији, којом се дочарава изобиље у домаћем напретку: „Колач се преливао вином, а дом миром, животом, здрављем и сваким добром!" У народним молитвама о крсном имену жели се: „Да се бачве преливају вином, куће чељадма, тор овцама и говедима, њиве класјем," итд., затим: „У чије се здравље вино пило, све му здраво и весело било, родило му и жито и вино, понајвише пшеница белица и у кући све мушка дечица!" По једној народној песми, нерасположени гост о крсном имену, било да је гладан, жедан и уплакан, скрнави крсно име. Зато се домаћин труди да о свом крсном имену изазове весело расположење гостију јелом и пићем, јер се по њиховом расположењу огледа и расположење домаћег заштитника, од којега се очекују помоћ, заштита и дарови. Крсно име је свечан и радостан дан домаћина, његове чељади, па и гостију.

У народним молитвама нема никаквог трага мртвачког култа. Устајање, дизање и напијање у прослави крсног имена су најсвечанији чинови. Устајањем се изражава поштовање првобитно сунцу, јер су сви учесници окренути истоку, а то се обавља, осим изузетака у нарочитим приликама (нпр. под Турцима), пре подне, док напредује дан. Сунце се заменило антропоидним идолом, крстом, сада хришћанским свецем. Наопосуно (по сунцу) окретање крсног колача показује да крсно име припада култу сунца. Тог окретања нема у култу мртвих.

У свакој години прослављају се два крсна имена: једна прослава је пролећна и општа, најчешће сеоске друштвене заједнице, када се моли божанство за кишу као преку потребу усевима, а друга се прославља у јесен, када су плодови летине убрани, као захвалност божанству. Под црквеним утицајем, прославе крсног имена распоређене су преко целе године. Остаци старијег временског прослављања крсног имена одржали су се у прослављању главне или велике славе (крсног имена) и мале или летње славе (славе као главне и преславе као мале славе).

Крсно име је везано за земљу која се користи, односно за њиве са усевима и за пасишта. Знатно касније оно се везало за породицу, а њеним разграњавањем, и за род и братство. Расељено становништво из својих матица носило је родовско или „крвно" крсно име, које је наслеђено од предака.

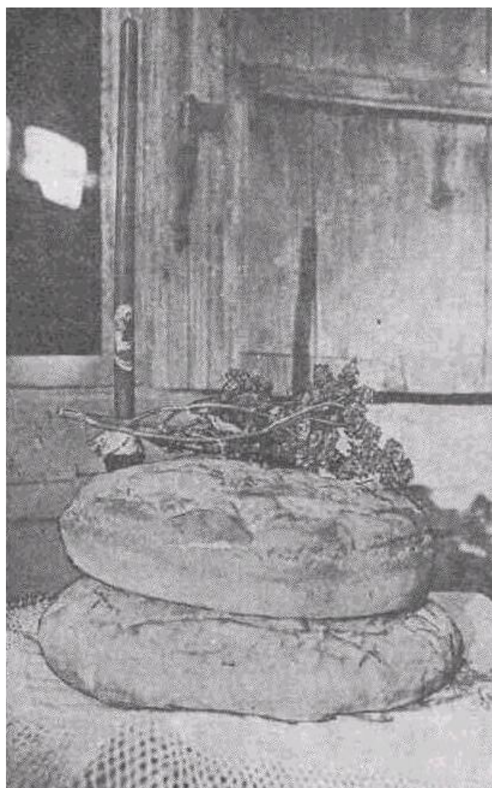

Славски колач стављен на хлеб,
Левач у Србији

По стиховима једне народне песме, старијег стила, певају се догађаји из 1571: „Пераштанима беше крсно име крстов данак, да би нас помогао, скупили се бијаху пред црквом светог крста и ту заједно јунаци хладно вино испијаху... једну чашу бијаху пили у славу крсна имена, славни Пераштани." По стиховима се дознаје да црква у Перасту није имала име хришћанског свеца, него похришћаненог старог народног крста, који није био потиснут ни у XVI веку. Осим тога, сви Пераштани, разних родова, славили су Крстовдан зато што је земљиште Пераштана било под окриљем крста. Остаци похришћаненог прослављања крсног имена везаног за земљу одржали су се понегде и до данас. И сада када муж оде жени у кућу, онда слави крсно име земље на коју је дошао, а своју „крвну" преславља. Људи који остану без земље не напуштају крсно име. Они га прослављају као заштитника дома и његове чељади. Такво крсно име је наслеђено, везано за род. Крсно име наслеђено од претка, а које није везано за земљу, дало је повода погрешном гледишту да је оно настало као култ заслужног претка. Такво гледиште прихватила је и црква, али она у том претку види првог родовског члана који је напустио многобоштво и прихватио хришћанство. п. ж. п.

КРСТ. — Археолошким истраживањима открило се да су прастари народи крст употребљавали знатно пре појаве монотеистичких религија. Најстарији крстови констатовани су на предметима из млађег каменог доба. Етнолошким истраживањима открило се да крст употребљавају на разним предметима многа нехришћанска племена на ниском културном ступњу у свим крајевима света. Египћанска божанства, Озирис и Изида, имала су по три крста, којима се означавала њихова бесмртност. Колумбо и његови пратиоци затекли су 1492. међу америчким урођеницима употребу крста као амајлије, а морепловац Џ. Кук видео је 1772. на Новом Зеланду урођенике који стављају крстове на гробове својих саплеменика.

Крст је старословенски назив. Он је старим Словенима био познат и употребљаван је знатно пре примања хришћанства. Као симбол хришћанства, настао је тек у III веку нове ере. Крст као украс који се носио на ланчићу о врату био је честа појава код старих Словена. Код Јужних Словена крст се употребљавао на разним предметима који су служили човеку током целог живота, па и после његове

смрти. Знатна употреба крста показује да је он имао значајну верску улогу, а украсну отуд што је био од племенитих метала. И стари Срби су знали и употребљавали крст пре примања хришћанства. Још и сада се у народу разликују две врсте крста: један је „часни", хришћански, док је други народни, који за цркву није био часни, већ „пагански" (по В. Чајкановићу).

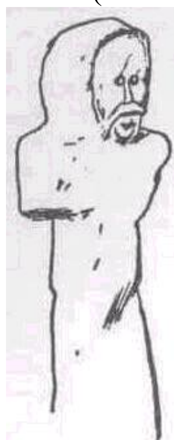

Антропоидни надгробни
стуб из Херцеговине

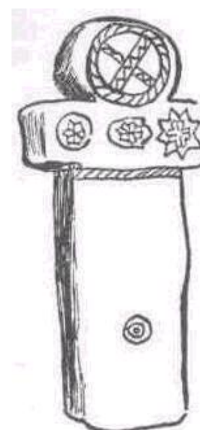

Антропоидни крст
са представом „Андрејиног крста"
из околине Мостара

Међу остацима српског средњовековног насеља код Сталаћа откривени су керамички фрагменти са отисцима крста. Релативно веома честа употреба знака крста на средњовековним стећцима потврђује да их нису клесали припадници богумилске верске секте, јер они нису признавали крст за хришћанско обележје. Али пошто крст на стећцима није хришћански него народни, могли су га употребљавати и богумили. На стећцима крст не означава припадност хришћанству, нити Христа, него је то стилизована антропоидна представа покојника у гробу испод стећка. Ако на стећку има неколико крстова, онда они представљају заслужне покојникове претке у загробном свету, међу којима је и покојник. Истраживачи симболичких представа на стећцима утврдили су да на њима има „чудних крстова", као што су необични и крстови на старим босанским повељама. Они нису хришћански, јер их прате атрибути из прехришћанског народног живота, међу којима се истичу: крст с главицом на горњем краку, крст с рукавима, с младим (српастим) месецом, с тордираним ужетом изнад крста, итд.

Наш народни крст није настао пуким случајем. Он је израз општег народног веровања у антропоидно божанство, које се представљало сохом (идолом) с раширеним рукама (в. **соха**). Тај прелаз од фигуре антропоидне сохе ка конкретном крсту види се, мимо других, на овом примеру. Да не би црепуља прсла приликом њена прва печења на отвореној ватри, на њу се стављала заштитна мала антропоидна фигура од глине, или би се, место ње, преко сирове црепуље запарао крст у истој улози. И првобитна улога крсних и сродних знакова на спољашњем дну народних земљаних лонаца била је иста. Од регресивне представе магичних фигура настао је антропоидни крст с једнаким положеним крацима: с горњим најкраћим, понеки уместо горњег крака има главицу, и доњим најдужим краком, дакле, антропоидни крст. Стилизовањем народног крста настала су два изразита хришћанска: један латински, који се по облику незнатно удаљио од народног (има, по величини, три једнака крака, а четврти, доњи, дужи је од њих); други је грчки тип крста, који се, под утицајем магијског круга и округлих посуда (нпр. црепуље), по облику знатније удаљио од народног крста; он има сва четири једнака крака.

Крст не потиче само од једног мотива — магијске фигуре, идола. Он је могао да настане и по другим мотивима, како се то дознаје по њиховим неједнаким облицима и улогама. Крст на човекову телу, његовој одећи, посуди, оруђу, колевци, итд. има заштитну улогу, а крст на надгробном дрвету или камену је представа покојника у гробу, који је понегде приказан са уздигнутим рукама на свом путу у загробни свет. Богови, нарочито нижа божанства, представљани су не само крстом него и табуисаним стожером, коцем, сохом или својим одговарајућим ознакама (видети код наведених речи).

Тау крст на надгробном стубу
из околине Сребрнице у Босни

Крст је супституција човека и покојника. Владика Петар I (1747—1830) препоручио је Црногорцима свештеника коме је дао свој крст „мјесто мене самога". Има доста архивских докумената по којима се види да је крст замењивао људе, односно њихове потписе. Такав је и један из 7. II 1775, када је поп Василије Злоковић из Бијеле потписао неписмене сведоке на једном завештењу, а сведоци поред својих потписаних имена ставили су „крст за вишу вјеру" (потврду онога што је записано у завештању). Или овај пример: по једном допису од 26. V 1838. дознаје се да је тада било у обичају у селима у околини Неготина да се пред сахрану мртваца његова нога и нога болесника сапну у путила, па болесник братими некога да отклопи путила са сапетих ногу. Тако се чини по свој Србији када се обавља братимљење, али се уместо покојникових ногу сапињу доњи крак надгробног крста и болесникова нога (в. **братимљење**). Крст од леда, сада црквени, замењује некадашњу људску жртву рекама или језерима (в. **Богојављење, крстоноше**). Крст на надгробном барјаку је супституција покојника у гробу. У шумадијском пределу Јасеници, дрвеном крсту спремљеном за умрло дете обуче се одело које је дете носило за живота, те тако изазива представу живог детета пред пратњом. Пред растанак с покојником стави се црквени крст на његове груди, па се тако посредно целива крст уместо мртваца.

Крст латинског типа заступљен је на народном надгробном камењу, на преслицама и орнаментима у Србији, Босни, Херцеговини, Црној Гори и Македонији, али знатно мање од крстова грчког типа, а у далматинским пределима чешће. Већи део старијих крстова ове врсте на надгробном камењу је антропоидан, а млађи су настали под утицајем цркве преко занатлија клесара и дуборезаца и имају хришћанска обележја. Крст грчког типа заступљен је код свих хришћана балканских Словена на надгробном камењу, улазним вратима на кућама, преслицама, ускршњим јајима, обредним хлебовима, земљаном посуђу, ручним и другим дрвеним справама и у орнаментици. Равнокраки крст хумског кнеза Мирослава записан је на његову уговору с Дубровником 17. јуна 1190. Он је заступљен на босанском надгробном камењу, од Кулинове надгробне плоче (1204) до стећка госта Милутина. Већи део крстова ове врсте сада има хришћанско обележје. Ретки су антропоиди (с главицом на горњем краку, више их има на старијим него на млађим плочама), јер су крстови ове врсте стилизовани. У народној текстилној орнаментици многи су настали техником укрштања разнобојних и разноврсних жица (покрстице) ради украшавања, а не из верских побуда.

Крстом или на њему обављала су се заклињања. Дубровчани су се заклињали краљу Владиславу (1234—1240): „К'лнемо се тебе (теби)... и у ч'стни и животворешчи крст." Краљица Јелена (1273—1314) поклања крст манастиру Сопоћанима и проклиње сваког који би га узео на силу из манастира „да га Бог убије и крст ч'стни". Краљ Милутин проклиње крстом сваког који би се дрзнуо да оспори права манастира Бањске, која су одређена повељом писаном око 1316: „И да га побије сила ч'снаго и животворештаго крста." У оба народна устанка, 1804. и 1815, учесници су се заклели на крсту на међусобну верност и народну корист. У парницама међу људима обављало се заклињање и на крсту, да би се поверовало њиховим исказима. Грци су, приликом одређивања спорних земљишних међа, носили у рукама крст (ставродијавасија). Под утицајем цркве и наши преци понекад су, уместо ношења бусена и

трна на темену главе приликом показивања земљишне границе, носили у рукама црквени крст, који је, нема сумње, заменио ношење народног крста као идола.

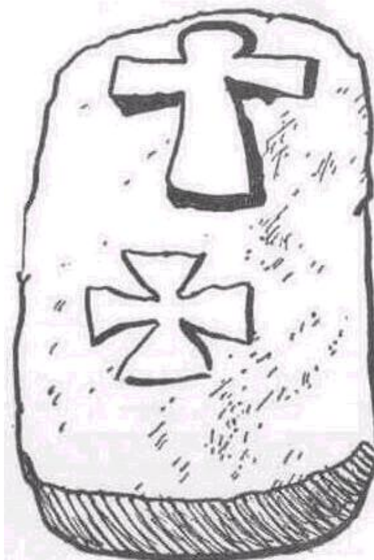

Надгробна плоча у Г. Студеницама код Љубушког;
горе антропоидни крст који представља покојника;
доле стилизовани хришћански крст грчког типа

Они су, по грчком начину, носили „часни и животворни крст" између 1391—1425, приликом одређивања границе земљишног поседа манастира Ватопеда у Светој Гори. Манастирски посед био је код села Невољана у области Струме.

Крст је имао и заштитну улогу. У народу је и данас веома честа употреба крста као заштите противу болести, демона, временских непогода и сваког зла. У животу људи употребљава се од рођења до после смрти. Дете се штити од урока и злих очију ако се обележи нагарављеним крстићем по челу и лицу, крст се реже на колевци, ушива у повој и детињу одећу, ако је од глога, носи се као амајлија, јер од њега беже демони: „Бежи као ђаво од крста." Ако се заноћи напољу на сумњивом месту, онда се око себе запара по земљи круг или четири крста. Ако се ноћу појави приказа, треба се прекрстити иње ће нестати. Одећу која није стављена под заштиту крста, односе ђаво или вила. Крст се ставља болеснику на оболели део тела: „Где крст прекрстио, ту и излечио!"

Крст је чувар куће, њених зграда и чељади од болести, демона и пожара, као што је чувају венац и сечива (нож, срп, маказе и др.). У једној народној молитви казује се: „Крст у кућу, крст на кућу, крсти, Боже, ово место..." Општа је употреба крста од новог теста на улазним вратима у кућу или на довратнику, који чува кућу од присуства сваког зла. На кућама са шиндраним крововима у ј-з нашим областима поставља се дрвени крст за заштиту од грома. Крст од катрана на кућним вратима и прозорима гони демоне од куће. Пошто се у кући увече запреће жар у упрет на огњишту, онда се по пепелу запара крст, да се вештице не скупљају око огњишта. Крст је чувар насеља од пожара, а становништва од болести. Путописац Дерншвам видео је 1553. на једном брежуљку испред села Белице код Цариброда (Димитровграда) два дрвена крста. По путопису, њима је означено хришћанско село. Тумачење је погрешно. То су били сеоски заветни крстови, вероватно дуалистички: један је био посвећен божанству добра, други божанству зла, код једног се држала јутарња молитва, код другог вечерња.

По веровању, крст штити и усеве. Бискуп у манастиру св. Ивана у Сутјесци посветио је 1642. неколико крстова, да се употребе: „противу злу облаку и граду". У тимочком селу Боровцу има дрвени крст с натписом: „Спасовдан обновљен 1. маја 1813. године у брду Орешју за берикат (летину) од град, подигну Милутин Јовановић..." Неки човек имао је у својој башти на Пештерској висоравни надгробни крст од камена, који се и сада назива, по власнику баште, Хусов крст. Власник је веровао да му покојник под крстом чува башту од временских непогода, па је крст брижљиво чувао од скрнављења.

У селима копаоничког Ибра људи праве крст од прегорелог бадњака, па га држе заденутог под стрехом, повише улазних врата у кућу. Када се појави градобитни облак, домаћин њиме маше према облаку и говори: „О, не иди чудо на чудо, овамо је веће чудо, овамо је божићни крст." У многим селима Србије крст од прегорелог бадњака држи се на крову куће, завезује се о стожер на гувну и побада у прву засејану њиву (в. **запис дрво**). Пошто се умеси тесто, по њему се закрсти, да би нарасло и да би усеви расли на њивама. Пре насађивања јаја под квочку, свако јаје се закрсти угљеном, да би се извело пиле, итд.

Крстови заветни (родовски, братственички, сеоски) штите усеве од временских непогода. У динарским областима су то посвећена дрвета са зарезаним крстом на стаблу (записи, молитве), ређе с каменим крстом или стубом уз стабло, а уколико се више иде истоку, превлађују камени крстови (оброци). Код њих се о заветном дану држи молитва, приређује гозба, а понегде је обавезно приношење курбана (сточне жртве). Многи такви крстови имају називе по некадашњим власницима њива у којима су се налазили.

Приватних и сеоских заветних крстова има доста по свој Македонији. Међу њима по-себно је карактеристичан назив Крст за црквину у тиквешком селу Камендолу. Очигледно, на том месту је био народни крст са заштитном улогом, који је замењен хришћанским крстом. Заменила га је црква, сада у рушевинама, која је задржала име Крст или је била посвећена крсту.

Антропоидне идоле на границама земљишних потеса имали су стари Словени у области Балтика. Таква два идола, један од црвеног а други од сивог гранита, откривена су у прошлом веку на границама села која су тада имала понемчена имена Мозгау и Гросхерцегвалд, сада у Пољској. У нашем народу нису откривени такви идоли, али има доста трагова и остатака (гробова, гробаља, црквина, кочева и крстова) који су имали апотропејску улогу старословенских идола на границама, и који су сада углавном замењени хришћанским крстовима. Крстови су, као и гробови (в. **гроб**), били чувари граница сеоских потеса и приватног земљишта од померања.

Као што се гроб, вечна кућа покојника, није смео померати са свога места из страха од покојникове освете, тако се и крст, као замена покојника, није померао с места на коме је постављен или обележен. Везу гроба, односно покојника у њему, и крста потврђују многобројни подаци из народа, међу којима и овај: Радин ступ је коса у насељу Суботињу, у Височкој нахији. На тој коси има два повисока камена; на мањем је исклесан рељефни крст. По предању, ту је погинуо неки Радин „на белези", па је ту и сахрањен. Гранични крстови били су дрвени и камени, или су се зарезивали на стаблу дрвета, на непомичном камену станцу и по стенама. И сада их употребљавају сви Јужни Словени као граничне ознаке.

Крстове као граничне ознаке земљишта спомињу наши стари писани извори. У једном документу из 1049. (сада у Светогорском архиву) записано је да је урезан црквени часни и животворни крст, али, нема сумње, који је имао улогу народног или прехришћанског крста. Архиепископ Сава Немањић купио је око 1192. у Светој Гори (Атону) земљу која је граничила: „даж до положенаго од нас камена... на нем же крст извајасмо", год. 1233. спомиње се крст на граници потеса Плавнице на Скадарском језеру; у Дечанској повељи забележен је 1330. крст на граници потеса села Градишта код Дечана; око 1316. краљ Милутин наредио је својим људима Добреји и Мутиводи да поставе крст на граници основаног земљишног поседа манастира Бањске, сада у пределу копаоничког Ибра, недалеко од манастира; у истој повељи спомињу се на границама: крст, крсти, како пут греде до крста, итд.; у Раваничкој повељи из 1381. споменут је Милованов крст на међи села Горњег Окопца, које је било негде између Кучајне и Велике Мораве; у повељи Ивана Црнојевића записан је 1489. Неноев крст на граници старих братстава Бјелошевића и Бајичића код Цетиња, год. 1811. споменут је „закрштени цер" на граници потеса Галовићког, Букорског и Радојевачког у шабачкој Посавини, а 1838. разграничавале су се Београдска и Рудничка нахија па је том приликом пронађен на месту Плочнику „белега закрштени камен", који је био на некој старој граници. У пределима јужног Поморавља гранични међник био је у облику крста, или је то био дрвени стуб на коме се урезивао крст. У Херцеговини се приликом деобе земљишни делови означавају камењем на које се исклеше крст или какав други знак и то онда зову: граница.

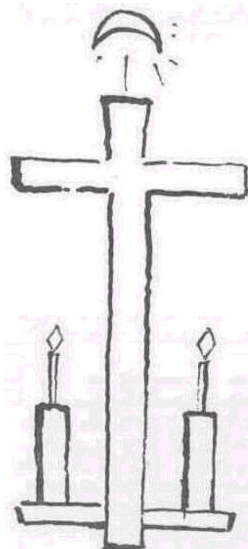

Крст на надгробном стубу Косте Поломца
у селу Бољковцу, Шумадија

Крст се носио испред верске и друштвене поворке, да би се њиме заштитили учесници у њој од сваког зла. Крстоноше су носиле крст (сада црквени) и црвени барјак, који је у средини поља имао бео крст (Херцеговина), барјактар је носио пред сватовима барјак с крстом на њему; крст је био заступљен и на војничким заставама: „И изнесе крстат свилен барјак, на коме је дванаест крстова." Крст на надгробном барјаку штитио је покојника у гробу.

Свака забрана означавала се крстом. Тако је крст, понегде и грана, била потка (ознака) забране паше, у шуми сече дрвета, у крчевини заузете њиве, затим прелаза преко њива са усевима, итд. По предању, на месту села Божурње, у шумадијској Јасеници, била је некада густа шума. Неколико лутајућих родова одлуче да се у тој шуми населе. Они населе неколико места у шуми, колико им је било потребно. Места означена крстовима нико није смео да заузме. По родовском предању Дрињака, у рудничком селу Такову, њихови преци пошли су из своје матице и стигли у Таково. Онда је поп прво изрезао крст на грму, па су се населили. Када се пронађе рој пчела, онда се на стаблу дрвета, на коме се задржао рој, изреже крст и тиме означи да је пронађен и заузет. Опасна места по живот (вучје јаме и клопке, трула брвна, несигуран мост, загађена вода и сл.) означавала су се крстом. Место на коме ће се копати гроб чисти се од нечистих сила: по површини места запара се крст, запали свећа, унакрсно прелије вином и окади тамјаном, па се онда копа гроб.

С примањем хришћанства у IX веку многобожачка народна веровања нису напуштена, већ су се настављала и наслеђивала до данашњих дана. Први хришћани међу нашим прецима били су то само привидно; стварно су били многобошци и потајно су обављали своје старе верске обреде. Да би искоренили многобоштво, хришћански проповедници су рушили многобожачка светилишта, култна места, а обреде замењивали и прилагођавали хришћанским. Тако су култну улогу коца, сохе и народног крста заменили хришћанским крстом, а светилишта храмом.

По Доментијану, у првој трећини XIII века, архиепископ Сава „украси от'ч'ство сваким благовернијем и светими црквами поља и удолија и брда, идјеже недостиже цркве створити, ту крст постави, да на високом месте име Божи(ј)е прославлјает се". Архиепископ је црквеним крстом заменио многобожачке фетише и идоле. Да су стари народни крстови замењени хришћанским, види се и по једном очуваном предању о оснивању села Гркаје на Ибру, под Рогозном. По том предању, прво се поставио дрвени крст на врху брда, који по њему сада носи назив Крстац, па се тек онда око брда основао најстарији крај села. Тај крст био је у време оснивања насеља хришћански, који је преузео улогу старог народног крста као заштитника насеља и становништва (в. **колац**).

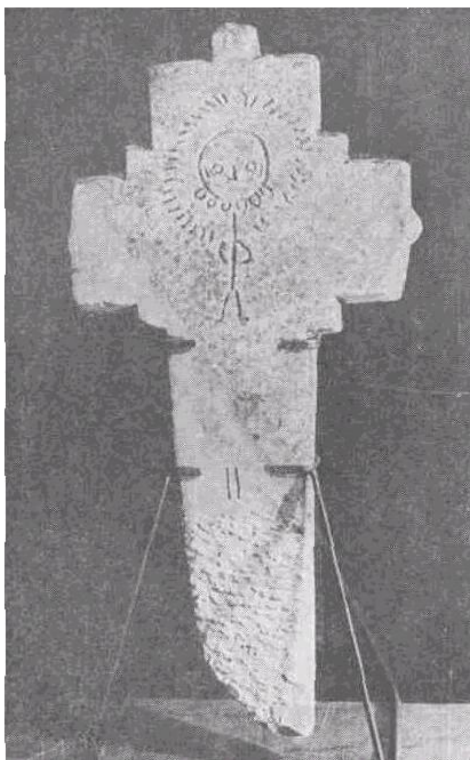

Надгробни споменик код Ариља,
прва половина XIX века

По приказаним подацима, крст је чувар земљишних граница од померања, винограда и поља са усевима од временских непогода, насеља од пожара, становништва и стоке од болести. По веровањима, крст је имао моћ лечења болесника, да заустави буру и ветрове на мору, да дочара кишу потребну усевима (в. **крстоноше**), прогони демоне, штити од злих очију, итд. У једној народној молитви из Левча, крст се истиче испред Христа: „Да се са страхом приклонимо часном крсту и благоме Христу!" У молитви је народни крст замењен хришћанским „часним" крстом.

Крст се правио од липовипе, лесковине, од делова прегорелог бадњака, од класја (в. **божја брада**), божићне сламе и од глине; држан је у кући поред огњишта, у њивама (в. **запис дрво, оброк**), поред извора или под дрветом, у средишту насеља. Веома патријархални Мориховци (у Македонији) називају крст у народној орнаментици „божјим знаком", а тиме се хоће рећи да је то знак који представља божанство. Крсту, као супституцији божанства, били су посвећени нарочити дани у години: зимски (5.1), и јесењи (14. IX), Крстовдан, Крступоклона недеља (трећа седмица Ускршњег поста), и родовска прослава крсног имена (славе). Штавише, црква је персонификовала крст у свеца, па су неке цркве посвећене светом Крсту. п. ж. п.

КРСТАЧА. — Именом крстача избегавало се изговарање назива **вештица** кад се помињала пред децом. И само спомињање њеног имена веровало се да је опасно, особито за децу. н. п.

КРСТОВДАН је посвећен празновању народног крста, који је санкционисала црква. У години се празнују два Крстовдана: један је зимски (5. I), а други јесењи (14. IX). Зимски Крстовдан припада кругу зимских обичаја и веровања, који су падали око соларне нове године. Остатака старих крстовданских обреда сада има мало, па су и они делимично померени на празновање Богојављења (5. I). То померање потврђује покрајински назив Водокршће за Богојављење, када се бацао крст у воду и на тај начин се она крстила (посвећивала). По предању, зимски Крстовдан се прозвао по укрштању ветрова на тај дан и гатању по њима. Иначе се овог дана строго постило; окушају се посна јела остављена од бадње вечере; крцају се ораси с бадње вечере и кувају пихтије за Богојављење. На Косову, о Нетки (Крстовдану) стављао се крст у воду: ако се вода заледи, онда се гатало да ће година бити здрава и родна. У Босни се

верује да душа умрлог на Крстовдан и на Богојављење одлази у рај. У градовима Србије овог дана се светила „водица" по кућама.

Зимски Крстовдан узимао се за велики народни празник. Он се на Косову и у областима које су населили Косовци назива Нетка и Најетка, оба назива су нејасног постанка. У нашим западним крајевима има неколико цркава посвећених крсту. У XVI веку спомиње се црква Пераштана, која је имала патрона Св. Крст, а црква св. Крижа у Нину, у Хрватској, је из IX века. Неколико родова код Макарске, у селима Подгори и Козици, прослављају Крстовдан као домаћег патрона. Пиперски род Станишићи имају заветни дан Крстовдан.

Јесењи Крстовдан припада кругу обичаја који се приређују у јесен. И на овај Крстовдан се строго пости. Стока се премазује катраном у виду крста, да би се заштитила од болести. У народу се казује да се до јесењег Крстовдана све змије повуку у своје зимовнике, а која се не повуче, грешна је, јер је земља не прима зато што је неког ујела; таква змија „заточеница" или „мрсница" угине. Брање босиљка овог дана и његово посвећивање настало је под црквеним утицајем. По црквеном предању, јесењи Крстовдан се прославља зато што се тога дана проносио Христов крст на коме је био распет. Међутим, култ крста је знатно старији од дана Христова распећа и смрти. Пада у очи да се зимски Крстовдан празнује у почетку нове соларне године, да би се божанство оличено у крсту умилостивило за општи напредак у наступајућој години, а јесењи се празнује после завршене коначне бербе усева и других биљних плодова и на почетку јесење сетве, прво из захвалности према божанству које је подарило и одржало летину, а друго — да се оно придобије да одржи сетву као и о зимском Крстовдану. На везу зимског и јесењег Крстовдана указује исти назив за оба празника. п. ж. п.

КРСТОНОШЕ су верске поворке („литије") које иду од првог дана Ускрса па до недеље после Духова, управо у пролеће, када је усевима најпотребнија киша. Свако село, понегде и заселак, има дан који се празнује, и тада се носе крст и иконе по пољу са усевима, поворка обилази записе (посвећена дрвета), реке, понегде и гробља. Код њих учесници држе молитве за кишу. Крст и иконе су заменили некадашње ношење идола по пољима са усевима (в. **заветина, запис-дрво, оброк**). п. ж. п.

КРСТУПОКЛОНА НЕДЕЉА је трећа седмица Ускршњег поста. Сада се ове седмице у српској цркви износи на јутрење часни крст (црквени), окићен биљем. Верници се пред њим крсте и клањају, љубе га и дарују. Клањати се крсту је старији облик ритуалног обреда но крстити се пред њим, а назив ове седмице упућује на то да је она некада била посвећена народном крсту као идолу коме се клањало. У овој седмици се не пере рубље због ушних болести. Зато се она назива и Глува, Глухна и Глушна недеља. п. ж. п.

КРТИЦА. — Кртицу је, по народном веровању, грехота убити. Шапа од кртице носила се као хамајлија. Деци су пришивали ноге од кртице на капу, да их штите од злих очију. Ово веровање у заштитну моћ кртичиних ногу свакако долази отуда што она живи у земљи па је тако у вези са покојницима и демонима доњег света. На ово упућује и предање о постанку прве кртице: Неки непоштен човек желео је да присвоји туђу земљу и зато је закопао свога сина и научио га како ће да одговара кад буду дошли прави власник и судија. Кад се обратио земљи приликом утврђивања истине, дете је из ње одговорило: „Твоја сам, твоја". Кад је хтео да откопа дете, није га нашао, а на позиве добијао је одговор, али све дубље из земље, јер се оно претворило у кртицу. н. п.

КРУГ ЧАРОБНИ знатно је заступљен у нашим народним веровањима, по којима има улогу заштитника од злих демона и духова. Веровање је прастаро, имају га многи народи, па и Срби. Заокруживањем простора кругом обележавају се границе преко којих не могу да пређу духови и демони у његову унутрашњост: све што је у том простору, заштићено је од спољашњих сила. Као што ватра у природи постаје на више начина у разне обредне сврхе, и магијски круг постаје на неколико начина: запаривањем по површини земље, кружним кретањем (обилажењем, обношењем), оборавањем, савијањем витког и врежастог биља и предмета (венац, котур, опасач, обруч и др.), бојењем по површинама и везом по текстилу и кожи.

Коме је потребан ђаво, а боји га се, тај се обезбеђује чаробним кругом. По веровању, папрат уочи Ивањдана око пола ноћи цвета и сазри. Ко има семенку од ње, тај разуме немушти језик. Али њено семе чувају ђаволи. Зато треба пред поноћ направити круг око себе и папрати, па ће доћи до семенке, јер ђаволи и дуси никако не могу да уђу у чаробни круг. Ако је чувар ноћу на стражи, онда направи круг око себе, да га не би напале виле, мòре и вукодлаци. У тимочким селима, после сахране мртваца, жена која му је упалила свећу цртаком (од плуга) запара круг око гроба и говори: „Н. (име умрлог), био ти добар или рђав, ја сам те опколила и образдила гвожђем од сунца и месеца, сродника и пријатеља и од целог света." Затим око гроба постави круг кучине и запали. У истој области покупе се недогореле свеће по гробовима па се од њих направи круг. Ако се кроз тај круг погледа на жену, она постаје бездетка; ако се погледа на судију, он не може оптуженог осудити. Гробна хумка покојника који је умро са високом температуром окружи се речним белуцима да би се његова болест задржала у гробу.

Ако се родитељима не држе деца, направи се круг од верига, па се кроз њега провуче донето детиње знамење (освећена вода) и дете се окупа. Од сламе на којој се родило дете направи се круг око породиље и детета па се круг сламе запали а породиља с дететом искочи из круга и изговори: „Прескочих ватру, не изгорех се!" Породиља и дете штите се од злих демона тиме што се око њих заокружи конопац и завеже, па се поред њих ставе сечива и гребени. Треће вечери по порођају, постави се дете између мајчиних ногу, па их опколе кругом од брашна, да би се тако заштитили од урока и злих демона. На Божић изјутра искупи се домаћа чељад па се окружи кучином и круг запали, да би били здрави преко године. Када дете падне и онесвести се, око њега се ножем запара круг. На отоку болесникова тела прави се круг врхом српа и басма се. На чесницу се стави круг од савијеног прута; после њена печења, круг се баци у реку, да би била кишна година. Изјутра на Божић, кокошке се нахране у кругу (вези) конопца у коме је донесена божићна слама, да би се заштитиле од птица грабљивица; понеко тај круг прави од конопца са самара или од верига, да би кокошке носиле јаја на једном месту.

Честа је употреба круга на обредним хлебовима, понекад у саставу сродних верских идеограма (обруча, котура, точка, прстена, венца) и других елемената, па је, без брижљивих истраживања, тешко поуздано говорити о њиховим улогама у нашој народној пематологији. Они су често заступљени и на народним одећама, нарочито на кошуљама. Сада имају украсну улогу, а првобитно су служили као апотропејони. Та се њихова улога појачавала концентричним круговима.

Исту улогу имају и кругови с крстом унутра на одећама, земљаном и дрвеном посуђу, оруђима и сл. О бадњој вечери опкроји се пита орашник, па се њена средина употреби за вечеру, а кружни окрајак, котур, чува се да зверови не нападају стоку. На дан венчања, девојка одива погледа на сунце кроз котур, који је изливен од свећа, и изговори: „Када се свадило сунце и месец, тада се свадили ја и мој младожења" (в. **венац, обруч**). п. ж. п.

КРУШКА (Pirus communis) спада у сеновито дрвеће на којем се скупљају и бораве демони. У нашим народним веровањима и предањима често се спомиње како се вештице скупљају на некој великој крушци или испод ње. Слично веровање констатовано је и код Лужичких Срба, што потврђује старину веровања, које, можда, потиче још из старе словенске заједнице. Веровање о крушци и другом сеновитом дрвећу које се доводи у везу са демонима (нпр. орах) па зато „није добро" под њим седети или спавати, може се повезати са култом демона. н. п.

КУЂЕЊЕ. — Једна народна песма завршава се стиховима: „Бог убио и стара и млада, ко раставља два мила и драга." Ко то учини не може лако да издахне, јер скудити девојку је већи грех него запалити цркву: скуђена девојка изгуби брачну срећу занавек, а на месту спаљене цркве може се подићи друга, нова. У једној песми старијег народног предања казује се о некој души у паклу како се огрешила говорећи оно што није видела, а по другој песми, грешнику у паклу зато гори лице под очима: „Кад је био на ономе (земаљском) свету, казиво је што видео није, опадо је своју браћу красну." По предању, неки хајдук извршио је 99 убистава, покајао се, па отишао свештенику на исповест и опроштај грехова. Последња жртва био му је кудилац који је трчао за просиоцима да скуди девојку. То му је било добро дело, веће од свих недела, па му свештеник опрости грехове (в. **свети Игњат**). п. ж. п.

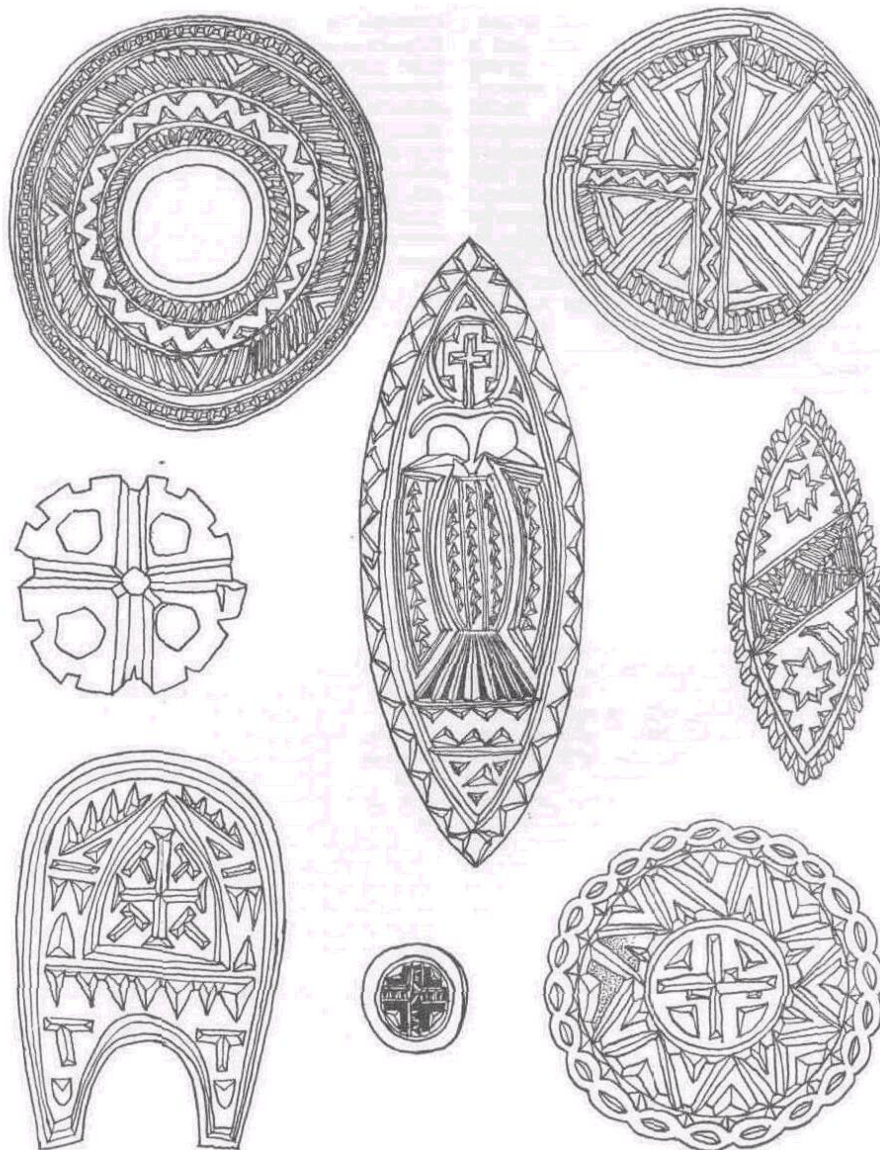

Шаралице (печати) за обредне хлебове,
из збирке Етнографског музеја у Београду

КУКАВИЦА у народном приповедању представља сестру која тужи за умрлим братом или, ређе, мајку која жали сина. „У Србији приповиједају," каже Вук, „да је кукавица била жена и имала брата, па јој брат умро и она за њим тако много тужила и кукала док се није претворила у тицу." У неким предањима, кукавице су Марта и Марија, сестре Лазареве, а по другима, кћери или сестре српског кнеза Лазара, које кукају за изгинулима у бици на Косову, пре свега за браћом Југовићима и за кнезом Лазаром. Због тога је, по општем веровању, грехота убити кукавицу. Њено кукање сматра се нарицањем и рђавим знамењем. Ако кукавица закука на нечијој кући или у близини куће, наговешта смрт у њој. По народном веровању, кукавица предсказује смрт и у случају када, на пролеће, први пут чује њено кукање човек који још ништа није појео. Као и код других европских народа, верује се да кукавица, ако се упита, својим кукањем може да предскаже колико ће година неко живети. Иако слична веровања о кукавици имају и други, нарочито словенски народи, нека српска предања о постанку кукавице која имају и северни Арбанаси представљала би посебан тип у европском фолклору. ш. к.

КУМА је назив за персонификацију куге или колере. У прошлости, кад је она морила, народ је ретко кад изговарао име куга или чума (чести назив за кугу; в. **чума**), него ју је обично називао кума. н. п.

КУМОВСКА СЛАМА (Кумова слама). — Овим се називом у народу означава сазвежђе **Млечни Пут.** По народном казивању, кум је од кума украо бреме сламе, „па како га је носио, слама испадала и просипала се путем, онако Бог оставио на небу за вјечни спомен". Ово народно објашњење потиче из једне оријенталне приче о лопову који је просипао крадену сламу. Међутим, у веровању многих народа, особито индоевропских, Кумовска Слама представља пут којим душе иду на небо и уопште на Онај свет и којим путују богови. Овим се путем вози и германски Водан, бог мртвих и предводник душа. Према томе, како закључује Чајкановић, Кумовска Слама је пут којим божански кум — по нашем народном веровању, св. Јован — води душе на Онај свет (в. **св. Јован**). ш. к.

КУМСТВО је старинска народна установа, старија од хришћанства. Црква је санкционисала кумство и дала му данашње обележје. Назив кум познат је свим Словенима. У писаним изворима спомиње се крајем IX века, за време Петра Гојниковића, управо непосредно после примања хришћанства. По том најстаријем спомену види се да су примарни облици кумства постојали и пре појаве хришћанства. Барски родословац (Дукљанин, око средине XII века) спомиње, по предању, кумство из времена жупана Војислава (око средине XI века). Краљица Јелена писала је 1304: „Љубавному ми сину и куму кнезу дубровачкому и всој опшчине." Год. 1433. кумче је био син неког Иваниша, а кум град Дубровник, који су заступали Иван Гундулић и Нико Ђорђић. Дубровник је издао наређење својим заступницима да: по домаћем обичају, приме кумство и, пошто дечаку остригу косу, да му у праменове косе замотају дар од 30 златника. По овом кумству јасно се види да су се њиме одржавали добри односи међу суседима, Босном и Дубровником. Једно кумство настало због вражде (убиства) спомиње се у Црној Гори 1442. године.

У народу постоје четири кумства: крштено (мокро), венчано и шишано (оба суха) и кумство у невољи, „кад ко кога у нужди окуми".

По својим улогама у верском народном животу, кумство и братимство су сродне установе, али не и исте. Обе установе су за народ свете, везане мистичним сродством за божанство. Када су свеци делили улоге, свети Јован је узео кумство, братимство и крстове од часног дрвета. Па ипак народ казује: „Прече је кумство од братимства." О крсном имену (слави) у Херцеговини испија се здравица: „крснијем кумовима"; побратим, ако није присутан, не спомиње се у здравицама. Срећно кумство је дуготрајно, напушта се само у изузетним приликама (због немања деце или њиховог раног умирања, али и онда када су кумови теренски врло удаљени). Братимство је краткотрајно, траје само за живота оба побратима. Кумство се наслеђује, оно је духовно сродство, па се третира као крвно, предаје се потомцима; братимство се не наслеђује и застарева. Под утицајем кумства и братимства настаје орођавање, и оно траје док су живи побратими (посестриме). По здравици: „Кумство се не променило од сад до суда божијега!"

У народу се за наслеђена стара кумства често не зна како су настала. Несумњиво је да нису изазвана једним утврђеним разлогом и на исти начин. По очуваним предањима и по оним која и сада настају, види се да се окумљује углавном за домаћи опстанак и напредак. Чим предстоји да се домаћинство гаси, онда се тражи срећнији кум, али и стари остаје у поштовању.

По предању, кумство настаје тек после трећег срећног кумовања (венчања и крштења). Напротив, ако кумство није срећно, онда се тражи друго: „Умре кумче, раскиде се кумство." У околини Добоја, у Босни, одржао се старији начин кумовања. Тамо се кум три пута узастопно окумљује обредним хлебом о крсном имену домаћина који се куми. Куми се за венчање младенаца, па кум у већини нашега народа, крсти и децу младенаца које је привенчао. Окумљује се овим речима: „Куме, кумим те Богом, часним крстом и св. Јованом! Кумим тебе (за себе или брата, синовца) и сву твоју чељад и твој род!" Кумљени држи десну руку на прсима, поклони се и одговори: „Куме, примам кумство Бога и светог Јована!" Кумовање оглашава трећи гост: „Хвала, домаћине, Бог ти дао, он ти поклонио. Нека ваше кумство буде срећно, напредно, темељито, непроменито, међу браћом неоговарано. Где се овај хлеб месио, ту се месила свака срећа, род, летина, здравље, весеље" — итд. Безразложно одбијање кумовања је велики грех. По мотиву једне народне песме због одбијеног кумства „од страха се потресе земљица!" По другом мотиву, Тодор Јакшић је повео испрошену девојку, а Иван Звијездић хтео да му је отме. Тодор га куми, али Иван одбија кумство, потеже мач да посече Тодора, али му га св. Јован задржава.

Кумство се сматрало за светињу а кум за свеца, јер се веровало да од њега зависи породични и домаћи напредак. Велико поштовање кума прелазило је у обожавање. У једној народној здравици казује се да је кум предодређен и послан од Бога. Кумство није шала. Кум се поштује као и родитељ. Кумова клетва је тешка. Пред кумом се скидала капа, дочекивао се на коленима и љубио у прса према срцу. По причању Гаје Пантелића, учесника у првом народном устанку, пред кумом се љубила земља. Он се први позивао на свадбу, без њега се није могло обавити венчање младенаца, за столом се посађивао на почасно место. Да не би искрсавале замерке међу кумовима, кумства су се тражила у другим селима. По једној народној песми, од три највећа греха један је изводити кума на суд. Кумство има вредност крвног сродства. Мухамеданке нису криле лице пред кумовима хришћанима. По мотиву једне народне песме, дužд од Млетака, који, као странац, није познавао српске обичаје, покушао је да обљуби своју лепу куму, а она му се обратила: „Болан, куме, дужде од Млетака, под нам' ће се земља провалити, а више нас небо проломити, како ће се кума миловати?"

Кумови се нису мењали без неке велике невоље. У народу и сада има приличан број удаљених кумова. Род Минићи, у селу Бањи код Аранђеловца, кумују Ђеровићима у гружанском селу Бечевици; Милосављевићи, у лепеничком селу Горњим Јарушицама, имају кумство у пределу Студеници. Врло су ретка народна саопштења, а још ређа предања о сукобима међу кумовима. По таквом једном предању из Мачве, Ј. М. Веселиновић написао је приповетку **Кумова клетва,** по другом предању, народног јунака Николу Скобалића издала је Турцима његова кума. Из новије прошлости познато је да је, по наређењу кнеза Милоша, погубљен његов кум (који му је кумовао) Карађорђе, по повратку из Русије 1817.

Стари кум се замењивао новим приликом женидбе, да би младенци имали децу. Он се мењао и у приликама када се родитељима рађају само женска деца, када су мала деца болесна или ако умиру: не држе се. Удовци не узимају старог кума за друго венчање, него траже другог. Под утицајем цркве, ако се из једне конфесије пређе у другу, старо кумство се замењивало другим међу људима примљене конфесије. Усвојеници и домазети примају домаће кумство за живота домаћина, а ако он није жив, онда је домазет задржавао своје кумство. Уобичајено је да се и мимо оправданог разлога тражи опроштај од кума који се напушта. Род Јевтовићи, у подибарском селу Рибници, напустио је старо кумство јер су му кумови били удаљени. Зато су их стари кумови проклели, па их никад не може бити више од две куће. У највише прилика, узимањем другог кумства, не напушта се старо: једни чланови држе старо кумство, а други ново.

Бирање новог кума је по прехришћанским веровањима. На неколико дана пре крштења, дете се однесе на пут или на раскрсницу, па ко први наиђе, тај постаје кум детету. На Косову дете се изнесе у колевци, окренуто лицем западу. Ко први наиђе окрене дете лицем истоку и изговори: „Бог нек те поживи и нек ти је срећно име Н." Скривена мајка се појави, па се обрати куму: „Нека ти је лака и срећна рука!" За венчање младенаца тражи се кум, човек без порока и који ужива углед у народу. По чл. 75. Грбаљског законика: „Који би се Грбљанин одрекао кумства мокрога (крштенога) да плати глобу Грбљу 50 цекина као одметник (од) Бога и св. Јована," а по чл. 76: „Кумство сухо (венчано и шишано) остаје на вољу ко хоће или ко неће; али за стидно нађосмо кад би ова два суха кумства одрекао."

По Вуку: „Значајан је обичај да убилац уз измирење моли противника да му буде крштени кум. То је, свакојако, једно због тога да би га лакше на мирење приволео, а друго, да би од дотадашњег непријатеља начинио искреног пријатеља. Понекад по више дана узастопце иду жене, дванаест на броју, с малом дјецом у колијевкама, и куме га Богом и светијем Јованом да се измире. Када се постигне умир, онда умирени постаје крштени и венчани кум убици и његовој деци, па је на тај начин осигуран мир." По чл. 114. Грбаљског законика: „Који би човјек човјека у нефаљ (нехотично) ранио или макар и убио, да га нема братство тражити (ради крвне освете); али ваља да је вазда покоран и да дâ братству колико је више могуће кумстава."

Шишано или стрижено кумство је општи обичај у Босни, без обзира на вероисповести. Њиме се не стиче сродство, али се појачава пријатељство. Кум одстриже бич косе кумчету, у који стави новац. Затим се кум части јелом и пићем и дарује. Ако дете слабо напредује, родитељи га изнесу на пут, па ко први наиђе, био то и иноверник, узима се за шишаног кума. Том приликом дете добије још једно незванично име. У околини Стоца шишано кумство назива се кризмано. Кумује се деци пријатеља, да би се утврдило пријатељство сада и за потомке. Оно постоји и између мухамеданских и хришћанских

верника. Шиша се само оно дете које се од рођења није никако шишало. Ошишана коса пада у суд с водом, у који кум убаци новчић. Од тада шишани кум постаје кумчету заштитник, па ће се за њега залагати и животом. После шишања кум се части и дарује. Шишано кумство траје док су кум и кумче живи, а када једно од њих умре, онда кумство престаје: „Кумство било, кумство се развргло."

У невољама се кумовало и с људима других вера: „Ој, Турчине, за невољу куме!" У једној пословици из Босне казује се: „Ако не могу бити кум крштени, могу стрижени (шишани)", јер венчано (црквено) могло је да буде само међу истоверницима. Срби су окумљивали мухамеданске вернике да би од њих имали заштиту од насилника или да се обезбеде од њихова насртања. Штавише, они су окумљивали и насилнике и лупеже, да би кумством заштитили своју имовину. Хајдуци су окумљивали или братимили своје јатаке, да би код њих на тај начин обезбедили уточишта. Према томе, било је две врсте кумства: верско и пријатељско. Ово друго настајало је уз већ постојеће верско кумство. Верски кум може бити само један, са својим наследницима, а пријатељских могло је бити неколико. Код Црногораца могло је бити посебних кумова за венчање, посебних за крштење, посебних за шишање, али је и код њих главни крштени кум. Верским кумством људи су се орођавали, а у пријатељском то није постојало; прво се наслеђивало, а друго није било наследно.

Кумство има видну улогу само у животу људи и њихову напретку, да су живи, здрави, и да имају потомство; ако тога нема, онда се кумство напушта и тражи друго, срећније, сродно мењању божићњег полазника. По мотиву једне народне песме, Сибињанин Јанко позвао је кума Ђурђа Смедеревца и оставио му у завет жену, децу и имовину. После Јанкове смрти Ђурђе је изневерио завет: куму је обљубио, децу затворио а имовину приграбио. Мотив очигледно не иде у прилог учествовању у култу мртвих. Што се деци радо дају имена предака, па, штавише, и живих родитеља, то се чини из пијетета према прецима, а не да би била у њихову окриљу, јер нико није рад да своје живо дете повери претку. По веровању, покојник повлачи за собом најмилије који су у животу: „Умро је, да си ти жив и здрав!" У поређењу са покојницима, каже се: „Не буди примењено!" Када се каже да унук личи на покојног деду, онда се дода: „По сунцу ходио!" — тј. да је унук жив, да га греје сунце.

У народу се верује да се кумством може обавезати змија да не уједе, вук да не коље стоку, миш да не чини штету, итд. Онда је разумљиво колико се цене и поштују готово до обожавања кумства међу људима. Кум уводи невесту у нову породицу и мистичним путем ствара породично сродство. Његовим учествовањем у обреду венчања осигурава се долазак потомства, које наставља домаћи култ, јача род и братство. Дете је с мајком, понегде и с оцем (кувада), нечисто, у власти ђавола — од рођења па до крштења. Кум преузима дете из власти ђавола, па га уводи у власт доброг божанства, сада Бога. п. ж. п.

КУПАЛО, в. **Ивањдан**.

КУРЈАЧЕ. — У сремској Посавини то је „мушкиње и женскиње које пред Бијеле покладе удари по селу у скитњу". Обичај би у суштини одговарао обичају **вучара** са истим значењем (в. **вучари**). ш. к.

КУЋНА ЗМИЈА (кућаница), в. **змија**.

КУЧИБАБА је некакво страшило које се у Херцеговини замишља као стара жена, погрбљена, наказна лица. Она носи две вреће на леђима, у које купи неваљалу и несташну децу и ону што из куће излазе ноћу у мрак. Покупљену децу кучибаба баца у некакву јаму. п. ж. п.

Л

ЛАЗАР, кнез („цар"), заробљен и посечен на Косову од Турака на Видовдан, 15. VI 1389. Он је, у култу свих Срба, опеван у народним песмама, а српска црква прогласила га је за свеца мученика, легализујући народни култ. п. ж. п.

ЛАЗАРЕВА СУБОТА је пролећна свечаност уочи Цвети. У градовима Србије деца иду свечано у поворци с врбицама, које добију у цркви, и звонцима, певајући о ускрснућу светога Лазара. Обичај се култно уздигао, симболишући долазак пролећа. Примитивнији облик обичаја изгледао је овако: неколико девојчица, „лазарица", „лазарки", окићених врбовим гранчицама, у пратњи одраслог дечака, иду од куће до куће, играју и певају песме намењене домаћој чељади. Младићу се пева:

Младо момче коња спрема, ладо, ладо,
(„ладо" се понавља уз сваки стих)
коња спрема, коњ му подиграва,
седло меће, седло му се креће.
Гледала га из града девојка:
,.Гледај, мајко, лепога јунака,
не бих знала шта б' за њега дала:
све бих моје дукате спопала,
па бих њему токе позлатила".. .
(чобаници се пева:)
Ој, овчарко гиздава,
твоје стадо гиздаво,...
(деца Цигана певају:)
Играј, играј лазарке,
голе, босе Циганке.
Ова кућа богата,
има доста дуката — итд.

Добијене намирнице лазарице поделе. Узима се да је посећивање кућа на Лазареву суботу настало по народној етимологији речи Лазар и „лазити" (пузити), лазарица и плазарица (змија). У Босни, уочи Лазареве суботе пастири говоре уз лупање у метални предмет: „Куца, куца лазарица, бјеж' од куће плазарица, бјежи плазо од куће, јер је Лазо код куће!" — или: „Бјеж'те, гује плазарице, ето свете Лазарице!" п.ж. п.

ЛАЗАРИЦЕ. — Обредна игра групе девојака (лазарке), везана за празник васкрсења Лазаревог, одржава се у пролеће као и **краљице,** и са многим истим елементима. Песме за плодност, срећу и напредак намењене су момцима, девојкама, удовицама, чобанину, понекад и покојнику, затим појединим животињама (коњу, свињи, кокошки), винограду, воденици и сл. Број учесница варира у разним крајевима (од 6 до 12), а поред **Лазара** и **Лазарица,** учествују **предњарке** и **крошњарке,** које носе котарицу („крошњу") са цвећем и скупљају дарове. У лазарице иду девојке удаваче, али и млађе, са извесним траговима иницијације, јер девојчица која први пут игра наступа последња, други пут као **предњица,** а трећи пут као женски или мушки **лазар.** Неке песме, као и краљичке, изражавају женску иницијативу за брак:

Море, момче намерниче,
коју волиш да намериш.

или:

Море, момче, младо момче,
како можеш сам да спијеш
у кревече без девојче?

Да су лазарице првобитно представљале затворене групе, које су се приликом сусрета могле и потући, као групе коледара или две свадбене поворке, показују ови стихови:

Сретоше се лазари.
Да ли да се побијев,
или да се разминев?

У неким селима лесковачке Мораве недавно се дешавало да се две групе лазарица приликом сусрета потуку, а локалитет **Лазаров забел,** по народном казивању, означавао би место где су покопане изгинуле лазарице. Затворени карактер женске групе, женска иницијатива за брак и обичај да понекад лазарке учествују колективно у жетви показују да и лазарице, као и краљице, првобитно потичу из матријархалне културе, као представнице шумских демона. ш. к.

ЛАМКАЊЕ је хватање зубима обешеног јајета, понегде јабуке. После покладовања, о Белим покладама привеже се концем обарено јаје о вериге или о таван, па се заљуља, а домаћа чељад га хвата зубима, без употребе руку: ко ухвати јаје или јабуку, тај преко године, по веровању, неће имати зубобољу. Након ламкања, конац којим је било привезано јаје спали се, да би се спалиле вештице. Понегде се конац прикачи баби на леђа и запали: ако изгори, баба је вештица.

Ламкању јајета или јабуке сродно је распаљивање жишке дувањем. То се чини у селима тимочке Црне реке, да би се тиме спалиле вештице. п. ж. п.

ЛАМЊА. — У јужној Србији и на Косову народ је веровао да постоји некакво митско биће женског рода које предводи градобитне облаке. Ову неман народ је називао **ламња,** а замишљао је као ружну утвару великих размера, сличну неком рептилу. Она је, по народном веровању, ненасита, осветољубива и глупа; али плаши се галаме, зато је народ, кад наиђу градобитни облаци, износио машице и вршник (предмети са огњишта, домаћег фетиша) и лупао њима верујући да ће је тако уплашити и отерати од села.

Назив ламња пренет је из грчког, у којем означава чудовиште што прождире људе а посебно децу. За ову неман знала је још стара грчка митологија, у којој њено име Ламија вероватно долази од **Lamyros** („прождрљива"). Ламија је била либијска богиња која из освете што јој је Хера у наступу љубоморе побила децу, уништава другу децу и понаша се веома свирепо, тако да јој је лице добило изглед утваре. Она делује и као **мòр**а, подаје се младићима а после им сише крв док спавају (в. **мòра**). По свему, ово демонско биће може се идентификовати са алом (в. **ала**). н. п.

ЛАСТАВИЦА се у народу веома поштује и не сме се убити, јер је сматрају „за жалосну птицу и кућњег пријатеља". Верује се да ластавица може човека „преварити" или „омрсти", тако да онај „ко наштину чује ласту или грлицу изгубиће нешто". Ластавице предсказују време. Кад рано дођу, верује се да ће и зима рано доћи. Када ластавице ниско лете, очекује се ружно време, док њихов високи лет предсказује лепо време. Ластавичје гнездо у кући или на крову значи срећу. ш. к.

ЛЕВА СТРАНА, в. **десна страна**.

ЛЕДЕНА СУБОТА, в. **субота**.

ЛЕПТИР. — У народним веровањима често се лептир повезује са представама демона — вештице, море, вампира. Заправо, веровало се да вештица најчешће, приликом претварања у животиње и ствари, узима облик какве птице или лептира. У овом облику она чини зла људима. Ако се убије лептир, уништи се и вештица. Слично се веровало и за мòру. Исто тако, веровало се да приликом спаљивања или пробадања тела вампира глоговим коцем, из њега може излетети лептир (или више лептира), којег треба убити, иначе се не постиже жељени циљ — уништење демона.

Из ових примера види се да је лептир један од облика демона, односно да представља душу која може да се креће независно од тела. Многи народи на нижем ступњу културе верују да душа напушта тело док човек спава и да лута по свету, слично веровањима у нас о вештицама и здухачима.   н. п.

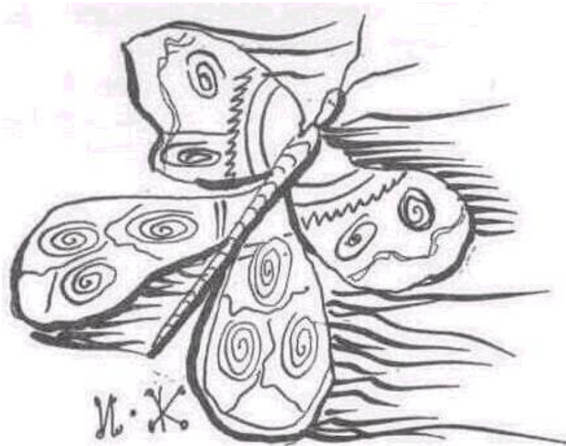

Лептир,
цртеж И. Живковић

ЛЕСКА (Corylus avellana) се сматра за свето дрво и народ је понегде зове „божија сестрица". Употребљавала се у многим обичајима и мађијским радњама, а често је служила и као заштита. Нарочито се ценила једногодишња лескова младица — летораст, којој је придавана изузетна мађијска моћ. На Ђурђевдан, лесковим су гранама китили куће и стаје „ради напретка", а у неким крајевима лескове гране или крстове од лесковине мећали су по њивама, „да град не нашкоди житу и да жито боље роди". Негде се то радило рано на Спасовдан. И чесницу, божићни обредни хлеб који симболички представља усеве, негде су шарали, запретали и китили лесковим гранчицама.

Лесковином се и стока штити од урока или се лечи, јер се веровало да леска утиче на здравље и плодност стоке. У западној Босни првог дана Божића домаћин и домаћица пропуштали су благо између себе, а затим су му давали жита са леском. У неким селима болесне свиње провлачили су кроз обруч од леске. Посуђе за млеко обично је имало обруче од леске, а кошнице су често плели од лесковог прућа. На Божић и у време када се пчеле роје, у кошнице су стављали лескове гранчице, „да пчеле боље напредују". У Срнетици сељаци су стављали за појас леске када би угледали вука, јер су веровали да им тада неће нападати овце. Из истог разлога везивали су комадић леске за кожу убијеног вука.

Лесци је придавана лековита моћ. Пословицу: „Није саставио око лијеске" Вук је објаснио: „Није у глави као што би требало". Кад неко није при здравој памети, водили су га трипут око леске „не би ли саставио". Лечење се изводило и купањем испод леске, а том приликом остављали су и нешто новца. Ако би кућу задесило неко зло, укућани су трипут обилазили око леске, молећи бога да зло отклони. Леска, по народном веровању, олакшава порођај, а у ту сврху најрадије се узимао лесков прут којим је неко раставио жабу од змије.

У неким селима западне Босне на Нову годину тукли су децу лесковим прутом, да боље расту. Ритуално шибање лесковим прутом познато је и код Германа. Млади Спартанци шибани су лесковим прутом у храму Артемиде, која је обожавана у лесковом пруњу. Шибањем се настојало да божанска снага Артемиде, богиње плодности, пређе на младиће. У западној Босни сматра се да је добро имати у кући лескову гранчицу, коју обично задену изнад кревета. Леска служи и као хамајлија. Жене су стављале у косу комадић леске, а детету у бешици стављали су комадић леске под главу. Одрезак косе при крштењу намотавали су на комадић леске, а кад дете одрасте, леску са косом ушивали су му у хаљине. Кад неко умре у кући, укућани су стављали комадић леске у поруб од рукава, а у неким селима усадили би мали крст од лесковине више гроба покојника, „да се не би повампирио", као што су код Германа полагали лешнике у гроб.

Леска, цртеж Милића од Мачве

Лесковим дрветом босански Срби су правили живи огањ за прву ватру у новој кући. И у неким крајевима Србије на живој ватри ложили су лесковину као „благословено дрво". У околини Ужица и у Рашкој вадили су живу ватру на суво лесково дрво. Особито је раширено веровање да леска штнти од грома. За време грмљавине народ се склањао под леску или је стављао лесковине за капу. У Босни се веровало да је леска света и да у њу гром не удара. У околини Двора на снопове су стављали лескову грану, да не би гром запалио пшеницу. Приликом градње куће, стављали су на кућни рог лескову грану, да гром не удари у кућу. Исто веровање имали су и Пољаци, Руси и германски народи, који леску доводе у везу са богом грома Донаром.

Код нас се леска доводи у везу са св. Илијом Громовником, Перуновим наследником. Ако грми уочи Св. Илије или на Илиндан, верује се да ће лешници „омаћати". И, најзад, како истиче Чајкановић, верујући да је леска божанска, народ је осећао потребу да се, с времена на време, дивинизира њоме. У околини Шапца, рано на Божић причешћивали су се лесковим пупољком. У неким селима западне Босне, рано на Ускрс, пре него што би се омрсили, сељаци би окусили пупа од леске, а негде су после причешћа јели лешник, који се смео само каменом разбити. У истом крају веровало се да се тежак грешник може исповедити лески и да ће му она грехе опростити. ш. к.

ЛЕСНИК је шумски демон, који се тако назива у селима у околини Лесковца. Лес је старословенска реч за шуму, по којој је демон добио назив. Коледари из села Брзе, код Лесковца, иду око Нове године (1. I) од куће до куће. Њихове вође су маскиране личности, лесници. Обучени су у овчје коже, имају козје рогове, на лицу животињску маску, око појаса и ногу привезане клепетуше, у једној руци носе дрвену сабљу а у другој дренов штап. Кад стигну пред кућу, несносно галаме, бучно улазе у кућу, играју, скачу, свуда завирују, ударају штаповима по поду и зидовима, сабљама машу по ваздуху терајући караконџуле, прећу по ватри на огњишту, ваљају се по пепелу и задиркују маскирану „снашку" (мушкарца). По веровању, лесници су шумски демони, заштитници стоке. Античке паралеле лесника су углавном козјег изгледа. То су Пан, Сатир, Силен, Фаун, Силван и други. Ближа му је аналогија руско шумско божанство Лиесник (Љешак, Љешиј), које се замишља као човек у одећи од овчје коже, делимично с јарчијим роговима, ушима и ногама, појављујући се уз буку.

Сви словенски народи познају обредно маскирање о зимском солстицију. Међу њиховим машкарама јављају се и маскирана бића слична нашим лесницима, која носе клоцалицу у облику јареће главе. Сродност нашег лесника и руског лиесника указује на њихово старословенско порекло, па, могућно, и на индоевропско. п. ж. п.

ЛЕТНИК, 1. III. — Име представља остатак преживелог обичаја о прослави пролећа (пролетника). Уочи летника припрема се одбрана од демона и гамади (мрава, мишева, змија и др.). Изјутра се спаљују буњишта. У селима Црногорског приморја пале се буњишта, а на кућна врата и прозоре стављају се рогови, корњачина коруба и говеђи чапоњци; у зетским селима се звони клепетушама, лупа у металне предмете и галами по свим кућним одељењима. п. ж. п.

ЛИЛА (ОЛАЛИЈА). — Обичај пред Велике покладе, уочи Ивањдана, Петровдана, Спасовдана или Ђурђевдана, када је млађи свет палио **лиле** (осушена брезова или трешњева кора која се мећe у процеп), бацао их увис, пре свега преко торова, или их је носио око њих и по селу. Ношење и бацање лила праћено је разним повицима („Лила гори, жито роди", или: „Машала, весело нам лиле горе, да нам краве добро воде!"), а обичај се завршавао песмом и игром. У неким крајевима на покладе су палили гомиле сламе (негде их зову **олалије**), које би затим деца, момци и девојке прескакали „ради здравља". Сви ови обичаји, који су се изводили у сумрак, изражавају првобитно настојање да се ватром и виком одагнају демонска бића. Према томе, „буктиње нису ништа друго до покретне ватре којима се тежи да учини чаробни круг око куће или сточарских станова, преко кога не могу да пређу зла бића".

Извођење обичаја олалија у Тимоку

Слични обичаји познати су код свих Словена и код многих других народа Европе. На наше обичаје могли су утицати сродни обичаји поромањених балканских староседелаца, што би се одражавало и у неким њиховим именима. По једном мишљењу, у називу **олалије** очувани су трагови римског обичаја **Parilia,** посвећеног богу или богињи **Pales,** који су римски па-стири празновали 21. априла, са жељом да им стока напредује. Наш назив **лила** могао би представљати скраћени облик изведен од имена **олалија,** уколико не долази од имена покожице трешњеве или брезове коре, која се пали за време извођења обичаја. Имена **оратник, оратница** и сл., којима се негде означава овај обичај, изводе се из старословенског корена **ора,** сачуваног у речи **орита** (песма се ори). ш. к.

ЛИПА (Tilia). — Веровања о липи нису тако распрострањена код Срба. Иначе, она је у старих Словена, исто као и храст, била особито поштована. Постоји мишљење да балканско поднебље није тако погодно за липу као некадашња постојбина Словена, па се стога и култ липе свео на остатке. У Босни и Херцеговини веровало се да је липа свето дрво и зато се сматрало за грех ако је неко посече. По једном

извештају из XVII века, види се да је народ у Босни обожавао једну липу у пустом крају. Око ње се окупљало много света са заветним даровима, свећама и др. сваке прве недеље „девете луне". Свештеник је ту служио службу божију. Људи су призивали липу, целивали је и клањали јој се као светињи. Веровало се да је она чудотворна и да услишава молитве оних који јој се заветују и приносе јој жртву за оздрављење. У неким крајевима туберкулозни болесници одлазили су за четрдесет дана под липу рано изјутра, верујући да ће се тако излечити. Нека стара липа код Малог Врпоља била је особито поштована. Нико ништа од ње није смео узети, близу ње није се смело настанити, нити се под њом одмарати или спавати. Неки човек узео од ње грану, али му због тога коњ побесни. Кад је вратио грану, коњ је оздравио.

Липовина је често употребљавана кад се вадила жива ватра, нарочито кад се то чинило за оздрављење стоке.

Веровало се, ако некога ко опаше липовом ликом, да ће га упропастити. Украјинци, Пољаци и Чеси веровали су да се липовом ликом или уздом начињеном од лике може најуспешније ухватити вампир, водени човек, као и други зли демони.

Из овога јасно излази да је и липа спадала у сеновито дрвеће, као и то да је у култу дрвећа заузимала одређено место. н. п.

ЛУДА СРЕДА, в. **среда**.

ЛУТКА. — Замена људске жртве лутком позната је многим народима. Стари Египћани бацали су лутку у Нил уместо девојке, Римљани су је бацали у Тибар, итд. И код Срба има остатака замене људске жртве лутком. Када настане летња суша, понегде се у селима јужне Србије бацала лутка у реку, да је вода однесе. Лутка је тамо замена људске жртве воденом демону (в. **Герман**). Смрт другог или трећег домаћег члана у једној години замењује се лутком (в. **потрећити**).

У околини манастира Нимика, код Голупца, нероткиња прави воштану лутку величине бебе, однесе је на гробље и сахрани као жртву божанству, да би постала гравидна. Лутка се ставља међу кошнице са пчелама, да их чува од урока. п. ж. п.

ЛУЧИНДАН, 18. X, прослава је св. Луке, Христовог савременика, грчког порекла. По митском предању, Бог је претворио св. Луку у вола. У Црној Гори казују да је небеска дуга појас св. Луке. У народу постоји узречица: „Свети Лука, ето вука." Зато се упреденом врпцом опасују торови, да вукови не даве стоку. п. ж. п.

Љ

ЉУЉАЊЕ на љуљашкама и витлање на витловима је магијско. Обавља се у дане зимског периода, управо како где, од Божића до Ђурђевдана. Најраспрострањеније је у седмици Беле недеље пред ускршњи пост. У народу се приређивало као катартично средство, да би се тело ослободило злих зимских духова, затим као лустративно, а сада служи за забаву омладини. п. ж. п.

ЉУТИЦА БОГДАН. — У лику Љутице Бодана, опеваном у нашој народној епици, претпоставља се да су се слила историјска сећања на две личности: на Богдана, савременика цара Душана и господара југоисточне Македоније, и Љутицу Богдана, загорског јунака из XVII века.

По једној народној песми, Љутица Богдан жени се „бијелом из планине вилом, из језера више Колашина". Ово је само потврда више о веровању у извесна виша својства и однос с натприродним бићима јунака наших епских песама, као и о њиховој сродности са грчким херојима. н. п.

M

МАЂИОНИК. — Мађионик је, по Вуку, некакво мало створење које би требало да личи на вештицу, само што нема способност да се претвара у разне животиње. Мађионик носи разне предмете за подметање мађија; то су: игле без ушица, одсечени нокти, седе власи, црна вуна и др. Кад науми нанети некоме зло, он зна које од његових „мађија" треба саставити и за какво их зло наменити. Људи у Боки Которској су веровали да су овако омађијани појединци, пошто би свештеник над њима очитао молитву, повраћали све оне предмете којима су били замађијани и најзад чак и своје срце. н. п.

МАЗИЈА је челик, тврдо гвожђе, а тако су се називала и метална клепала што су служила место звона. Било је у обичају да, у недостатку доказа, осумњичени за крађу, паљевину, убиство и друга кривична дела, ваде голим рукама загрејану мазију из вреле воде и, уз призивање Бога, тако докажу своју невиност: „Кад на каква човека реку да је што украо, а он се одговара да није, узваре пун казан воде па у њу метну комад усијана гвожђа или камен, па осумљичени засуче рукаве и са обе руке извади гвожђе из воде. Ако не буде украо оно што на њега говоре, неће се ожећи, ако ли буде украо, изгореће му руке" (по Вуку). У Херцеговини се може чути: „Он је поштен, ја бих за њега вадио мазију." Мазију ваде кад ко кога криви ради нечега, а нема сведока да је извршио крађу, запалио појату или кућу, убио, кад девојка или удовица роди дете па окриви неку личност да је дете његово. Окриви се један или више њих.

Када се вади мазија, скупе се осумњичени па се свак моли Богу јавно, окренут истоку. Док они то чине, дотле се на ватру стави котао, а под њега мазија — секира или коњска плоча. Пошто вода проври и мазија се усија, људи се ухвате у коло око котла, а они који ваде мазију загрну рукаве до лаката, умију руке сапуном, одрежу нокте и добро их очисте па, један по један, прилазе котлу и заклињу воду: „О, водо, тако ти свевишњега Бога и земаљских недара из којих си изишла, тако ти св. Јована и св. оца Николе Чудотворца, стани, не вриј, немој ме ожећи, а ако сам крив, узаври стоструко! Сажежи ми руке до рамена, да се браћа уклањају од мене као од губавца!" Присутни аминају. Затим клештима извади усијану мазију, убаци је у котао с врелом водом, загњури руке у воду, хитро извади мазију и баци је на траву. Ако остане неповређен, није крив. Тако учине и други осумњичени. Пошто се на овај начин не нађе кривац, онда им приђе онај што их је сумњичио, моли их за опроштај и пољубе се. Осумњичени то радо чекају, јер више воле да ваде мазију него да остану под сумњом. Вађење мазије спомиње се у Душанову законику (1348). По члану 106, пронијари правдали су се поротом, а себри вађењем мазије из котла; по чл. 150, осумњичени је носио загрејану мазију од црквених врата до престола у олтару.

Због настале сумње да је нека жена отровала свога мужа и девера, крајем XVIII века братство Брајићи и Његоши нудили су међусобно вађење мазије, али до њега није дошло, јер је владика Петар I успео, под претњом тешке клетве, да их измири. Казује се да је Карађорђе, љут због спаљених државних сена, претио у првој четврти XIX века Милутину Савићу, из Гараша у Шумадији, да ће га натерати да вади мазију. Неки осумњичени човек нудио је 1823, у гружанском селу Борчу, да вади мазију, како би са себе скинуо сумњу о рушењу некакве ограде. Последње вађење мазије у Херцеговини догодило се око 1860, у селу Кифину код Невесиња. У Куча се вадила мазија и у другој половини XIX века. У казан се убацивао усијан раоник, секира или коњска плоча. Пред вађење мазије присутни су се молили Богу да поштеди руке невином, а кривца да прокаже тиме што ће му обе руке опржити. Осумњичени је пред вађење мазије прао руке и мазао их маслиновим уљем. Тамо се најчешће вадила мазија када се посумња у брачну верност. И у Грбљу се вадила мазија, па се примењивала и у Босни. У Грбљу је неки поп принудио, у првој половини XIX века, своју жену да пред њим вади мазију, јер ју је сумњичио због прељубе. У селима крушевачке Жупе и сада постоји узречица у претњи: „'Оћеш да вадиш мазију!" (в. **проклетије**).

Сродно обичају вађења мазије је испитивање кривице или невиности помоћу воде. Оно је местимично постојало у народу да би се утврдила поузданост заклетве и брачна верност жене. Осумњичена личност бацала се у воду (реку, језеро) и гледало се: ако потоне, правична је, ако плива,

крива је, јер преступника вода не прима у себе, као што и мајка земља „истура" кости грешника из себе. По мотиву једне народне приповетке, некада се испитивало да ли је новчић заслужен или није на тај начин што се бацао у воду: ако плива, заслужен је (супротно од личности бачене у воду), ако потоне — није. Мотив је био познат и старим Грцима. п. ж. п.

МАКАВЕЈ, „Макивије", 1. VIII, су седморо браће из Јудеје, који су посечени у Сирији 186. год. старе ере. У народу се светкују по народној етимологији имена, „не макну памећу". Овог дана се понегде свети вода и млади босиљак. Не купа се у рекама. Три девојке купале се у реци па су две „смакнуте" (полуделе), а трећа је поштеђена, да би причала шта се догодило. По веровању, ко ради на дан Макивија разболеће се и неће оздравити. Пошто су Макивије први дан поста Велике Госпође, то се остатак покладне вечере раздели Циганима. п. ж. п.

МАКАЗЕ. — За маказе као шиљат предмет, уз то још од метала који може да сече, попут гребена, ножа, бритве, веровало се да штите од злих демона, првенствено од вештица. н. п.

МАЛИ БОЖИЋ, в. **Нова година**.

МАЛИ УСКРС, в. **Ускрс**.

МАРИЈА САМОУДАВЉЕНИЦА. — Народ на Косову веровао је да дух неке Марије, која се сама удавила у води, има моћ да растера градобитне и олујне облаке. У многим крајевима било је познато веровање да душе самоубица и утопљеника предводе градоносне облаке па су их њихови мештани позивали и молили да преведу град на други крај и спасу њихово село. Тако су људи и на Косову лети, кад наиђу црни облаци са градом, позивали вичући Марију Самоудављеницу да им помогне. Она би, веле, изашла из облака на трећи позив и растеривала град. н. п.

МАРКОВДАН, 25. IV. — Апостол Марко био је Грк, родио се 43. год. нове ере, умро у Александрији. Марковдан је „благи дан земљорадника". Они на тај дан не спавају, да не би дремали преко године, посећују гробове својих умрлих, побусавају хумке и на сваки гроб ставе јаје намењено покојницима. По веровању, апостол Марко носи гра̀д у корпи и ономе ко ради на његов дан, туче градом усеве. п. ж. п.

МАРТИН ДАН је 1. марта. У селима Тимочке Крајине овога дана се не ради у пољу због града. п. ж. п.

КОЛЕДАРСКА МАСКА, околина Лесковца

МАСКА је магијски реквизит у народним обредима, помоћу ње маскирани треба да се ослободи своје личности и добије магијску моћ у прогањању злих духова и демона који пакосте људима у времену када

сунце побеђује сурову зиму. Маскиране поворке настале су због прастарих веровања да се божанства јављају људима у мистичном људском или животињском облику.

Маска је у употреби код многих примитивних народа, а код Срба се одржала као рудимент прастарих култова, сада у забавној улози. п. ж. п.

МАТЕРИЦЕ су друге недеље пре Божића. Тог дана изјутра жене дају деци орахе и сухо воће као откуп да је не завежу. п. ж. п.

МАЋЕХА (или свекрва) је, по нашим народним приповеткама, персонификација љуте зиме. Она се замишља као пакосна и одвратна жена, која немилосрдно прогони своју пасторчад (снахе). Биљку „маћеху" (Viola tricolor) народ је назвао тако што у њеним латицама види маћеху с две своје кћери и две пасторке: маћеха седи на две столице (чашични листићи), кћери на по једној, а обе пасторке на једној столици.

Код Деспотовца, у Ресави, има два брда: Маћија и Пасторка. На њиховим врховима има остатака од камених утврђења. Могућно је претпоставити да се у називима брда крију некадашња дуалистичка светилишта на врховима тих брда, која су била посвећена божанству зла (маћехе) и божанству добра (пасторке). п. ж. п.

МАЧКА, по народном веровању, има зле очи, може урећи, доноси несрећу, особито ако некоме пређе пут. Верује се да мачка може предсказати време, долазак госта или лопова, добро и зло, особито смрт. Ако пређе преко мртваца, верује се да ће се овај повампирити, па стога се на њега ставља ражањ, срп и сл. По општем веровању, киша неће дуго падати ако се закопа жива мачка. Када грми, мачке терају од ватре. По скандинавској митологији, богиња Фреја, која је изливала плодоносну летњу кишу, возила се у небеским колима са упрегнутим мачкама. Тројановић претпоставља да су и стари Словени могли имати неко слично божанство и да би наш обичај закопавања живе мачке против кише могао представљати жртву овом божанству. Да би се нова мачка задржала у кући, обносе је три пута око куће или око верига над огњиштем. Негде јој концем измере реп, па конац ставе под огњиште. ш. к.

МЕД има видну улогу у култу мртвих. Ниједна даћа у јелу и пићу, била она у току прве године од покојникове смрти или оне о задушницама, не може се обавити без употребе меда не само код Срба него и код других словенских народа, па и индоевропских.

По веровању, мед постаје од јутарње росе и руменила као дар богова, расут по цвећу и лишћу, а пчеле га скупљају. Због свога пријатног укуса, мед је омиљено јело богова и покојника. Зато се обавезно употребљава приликом издавања даћа и подушја покојницима: њиме се премазује погача (хлеб, без кваса) и прелива кољиво, који се деле присутнима пре свих јела и пића за покојникову душу. Ради тога износи се на Бадње вече, када се једе заједно са орасима, који такође представљају хтонично јело. Овај божићни мед чува се затим као лек. Медом се премазује и погача која се даје породиљи. Он се употребљава и у женидбеним обичајима. На дан свадбе, пред први невестин улаз у младожењину кућу, намаже се довратник медом, који младенци лизну (сада се њиме послуже), да им буде сладак брачни живот као што је мед сладак. п. ж. п.

МЕДВЕД. — У народу се верује да медвед, јер може и усправно да хода, представља човека по казни претвореног у животињу. У Кучима је некада медвед, „по причању, био човјек па је прометнут међедом ради тога што је ногама хљеб мијесио" (в. **Мечкин дан**). ш. к.

МЕЂЕДОВИЋ је митски горостас. Мајка га је родила у пећини, а отац му је био медвед, по коме је и назван Међедовић. Он га је хранио док није постао толико снажан да може ишчупати букву из корена. Међедовић је могао да поједе ручак од неколико стотина оброка, носио је на рамену огромну кијачу с насађеним буздованом, коју је бацао према небу и дочекивао на својим леђима. Од Међедовића био је снажнији Брко, а од њега и од Брке био је још снажнији неки сејач поља. Када је Међедовић једном бежао од Брке, сејач га је сакрио у један свој шупљи зуб и тако га спасао Бркина гнева. Увече изишао

Међедовић из сејачева зуба, а сејач му рекао: „Умало те нисам прогутао." Међедовић га упита како му се покварио зуб, а он му испричао да је с друштвом куповао со у Дубровнику, да су је купили од неке чобанице која је држала со у својој корпи за плетење, натоварили је на коње, па у повратку омркли на врху Чемерне, заноћили у пећини, а изјутра видели да то није била пећина него огромна људска лубања, коју је пудар, с људима, коњима и сољу, ставио у своју праћку, завитлао је изнад главе гађајући чворке, па су пали на неко брдо и тада му је прснуо зуб. п. ж. п.

МЕЂУДНЕВИЦЕ су дани од Велике Госпође (15. VIII) до Мале Госпође (8. IX). Тих дана народни травари и видари беру лековито биље. Уз Међудневице: ко се разболи, дуго ће боловати; започети женски радови завршавају се, нови се не почињу; женскиње не снује пређу, а мушкарци не плету плотове (ограде), да се вукови не снују око торова; не венчава се због среће у браку. Уз Међудневицу змије су најљуће. п. ж. п.

МЕСЕЦ. — У српској народној традицији и фолклору месец је персонифициран. У народним песмама и приповеткама месец има мајку, он је сунчев брат, жени се муњом од облака или звездом Даницом, има деце: „Проси Месец за свог Месечића." У народним веровањима обраћа се велика пажња месечевим менама, а особито се поштује млад месец и њему се обраћа као бићу које даје здравље, срећу и весеље. Месец помаже и у бајању и прорицању, а веровање у мистичну снагу месеца изражено је и у забрани да се млад месец не сме у кући спомињати, ни прстом показивати.

Постоји низ веровања у вези са младим или пуним месецом. О младом месецу не ваља прати хаљине, белити платно, пређу бојити, ни сејати, косити или виноград резати. Пољске радове треба обављати док месец расте, а не ваља их обављати када месец почне да опада. Пун месец добро је спомињати, јер ће и кућа бити пуна свега. Дете не ваља одбити од сисе у новом месецу, већ у пуном. Болесно дете износи се при пуном месецу, којему се обраћа речима: „Мјесече, или ову тикву налиј или разбиј". Овде се јавља познато индоевропско веровање о месецу као суду који садржи воду живота или пиће бесмртности. По народном веровању, месец привлачи душе покојника. Мрље на месецу у народу се објашњавају као глава Шарца Краљевића Марка или пса. На териоморфна схватања месеца упућују и неке загонетке у којима је месец замишљен као коњ или крава. Мрље на месецу народ објашњава и као човечју слику или се верује да се на месецу налази ковач или анђео коме је ђаво направио удубљење на табану. Месецу се обраћа као оцу („Млад мјесече, мој по богу оче"...), а у неким крајевима зову га „дедо". У Рисну за мало дете не ваља рећи да има три или четири месеца, „него мјесто мјесеца реку **ђеда**". Гаспарини у овоме налази траг веровања о месецу као митском праоцу.

Полазећи од Милићевићевог податка о метанисању сунцу и месецу приликом славе, Нодило је закључио да је месец код Јужних Словена поштован као божанство. Иако се овај податак не односи на Србе, него на влашко становништво источне Србије, забрана клањања сунцу или месецу, коју садржи један глаголски исповедник из 1452. године, потврђивала би Нодилову претпоставку. Како примећује Гаспарини, научници нису нашли трагове лунарних божанстава код Словена, али нису водили ни рачуна о томе да је месец у словенским језицима мушког рода, да могу бити лунарни полицефални идоли балтичких Словена и да су сигурно лунарна сва осакаћена бића типа баба-Јаге. По његовом мишљењу, кружно коло словенско симболички приказује месечеве фазе, а бугарски назив за месец „дедо Господ, дедо Боже" указује на божанску природу месеца као праоца (родоначелника) човечанства. ш. к.

МЕСОЈЕЂЕ, на Косову **МЕСНИЦЕ.** — Тако се називају дани — како где — од Божића или од Богојављења до Месних поклада, негде до Беле недеље, у босанској Крајини од Божића до Ускршњих поклада. Месојеђе трају од шест до десет недеља, што зависи од Ускрса, који је покретан празник. Уз Месојеђе приређују се прошевине девојака, свадбе и народне забаве (посела, седељке, игранке и др.). По градовима, понегде и по селима, уз Месојеђе иду маскиране поворке, међу којима се истичу сватови са мушком невестом и старим младожењом.

Уз Месојеђе, у Срему девојке и шипарице свако вече ложе велику ватру насред села од сламе и сметлишта, играјући и певајући око ње. Мушкарци нису учествовали. Назив обичаја је „букара", која

означава ватру што букти. Обичај је прастар, приређивао се после зимског солстиција, да би се појачала снага сунца приликом његовог вечерњег „смиривања" у време када дани почињу да дужају. п. ж. п.

МЕТЛА је атрибут вештица и мòра и њихова супституција. Јашу је вештице место коња када полазе на састанке. Демонска снага метле преноси се на децу нехотичним или намерним ударом. По веровању, чим се дете удари метлом, оно престаје да расте. Када се то догоди, пљуне се преко метле а она се изгази. Младић и девојка се не ударају метлом, јер се неће моћи оженити, односно удати. Метлом се замахује на породиљу, да би се лакше породила. Стара метла не уноси се у нову кућу, да не би сметала домаћем животу. Она се не употребљава док је мртвац у кући, да се не омете кућна срећа.

Метла је корисна у домаћем животу. Њоме се брише нечистоћа, па се сматра за чувара здравља. Зато се стара метла не гори, а ко то учини, заболеће га зуб. Када је породиља принуђена да за часак напусти дете, она га покрије метлом, да га сачува од демона. У Заглавку, чим се дете роди, принесу поред њега и породиље разна сечива и метлу. Испод болесника положи се метла, да га чува од мòра (в. **бајање**). п. ж. п.

МЕЧКИН ДАН је дан када се врше разни обичаји у вези са првобитним култом медведа. По народном веровању, дан св. Андреје празнује се „због медведа". Тада се не сме поменути име мечка, већ се медвед назива **она** или **тета**. Уочи или рано на дан св. Андреје домаћице су кувале кукуруз и износиле мечки за вечеру на кочину, дрвљаник или на кућни кров, што се објашњава као жртва прецима који се јављају у животињском облику. У народној традицији постоји веровање да жена може имати деце са медведом или да мечка може зачети од човека (Мећедовић, Мећедић). Поједини делови медведова тела употребљавали су се у народној медицини. У Хомољу су св. Саву светковали „као светитеља који чува од мечке" (в. **св. Андреја**). ш. к.

МЕЧКИ ПОВОЈНИЦА је у Ресави колач који се спрема на дан св. Василија (1. I). На Косову се верује да се на Св. Василија коте мечке, „због тога им свака кућа прави коломбоћне **баренице** за повојницу". ш. к.

МЕЧКОДАВА је у околини Бољевца понуда у житу која се на дан св. Андреја спрема за медведицу (**тета**). ш. к.

МЕШИНА. — Народ је веровао да се вампир, поред осталих облика које може узети, јавља и у виду мешине. Некад се она замишља аморфно, а некад, опет, то је надувена кожа покојника без тела и пуна крви. У многим предањима о вампирима управо се говори да изгледају као надувена мешина и да су црвени од крви која се налази у њима. По неким веровањима, вампир је само мешина, без тела, заогрнута белим покровом, зато ако се убоде и пробуши, онда издува и нестане. Познато је да су духови замишљани, а тако их и ликовно представљају, као бестелесне причини које личе на надувену мешину увијену у бели огртач. н. п.

МИЛАТИ СЕ. — У свом Рјечнику, Вук Караџић уз глагол **милати** се каже: „Приповиједају да се у Херцеговини милају на Божић с чесницом, тј. узму двојица чесницу, па је окрећу међу собом и пита један другога: ‚Милам ли се?' (тј. помила ли се иза чеснице). Овај му одговори: ‚Милаш мало'. А онај први онда рече: ‚Сад мало, а догодине нимало' (тј. да роди жито добро, и да тако велика буде чесница да се нимало не помила иза ње)." Љубомир Пећо забележио је исти обичај и код Хрвата, у селу Забрђу у Босни. Обичај има јасан мађијски карактер, а вршио се с намером да се, по симпатичној или имитативној мађији, утиче на плодност и тако изазове обилна жетва у следећој години. О новој години или приликом задушница, овај се обичај сачувао и код неких других словенских народа, а да потиче још из словенске старине, показује и то што је исти обичај забележен код Балтичких Словена још у XII веку, и то као саставни део Световидовог култа на острву Рујану. Приликом великих свечаности које су на свршетку жетве одржаване у Аркони на острву Рујану, свештеник је узимао рог с вином из руке Световидовог идола и по стању вина у рогу прорицао је каква ће бити летина идуће године. Затим је

узимао округли хлеб, скоро висине човека, стављао га између себе и народа, и тада би упитао да ли га (свештеника) виде. Када би му одговорили да га виде, свештеник је изјављивао жељу да га догодине не виде. Овим — како каже Саксо Граматик, који нам је описао обичај — није желео смрт ни себи ни својим земљацима, него обиље за будућу жетву.

Код нас је овај обичај ушао у склоп божићних обичаја, али за његово објашњење значајно је баш то што се он у култу Световида појављује на свршетку жетве. Сам обичај и жеља коју је том приликом изражавао свештеник из Арконе показује да овај обредни хлеб симболично представља усеве. Код Украјинаца и Белоруса налазимо варијанту овог обичаја — тамо божићне хлебове замењује сноп жита. У старој Србији и Македонији домаћин сакривен иза чеснице говорио је на крају укућанима: „Дабогда и ове године не видили ме иза великих класова". Да чесница симболично представља ново жито, види се и по томе што се обичај **милања** и код Срба понегде обављао по свршетку жетве, и то са новим житом.

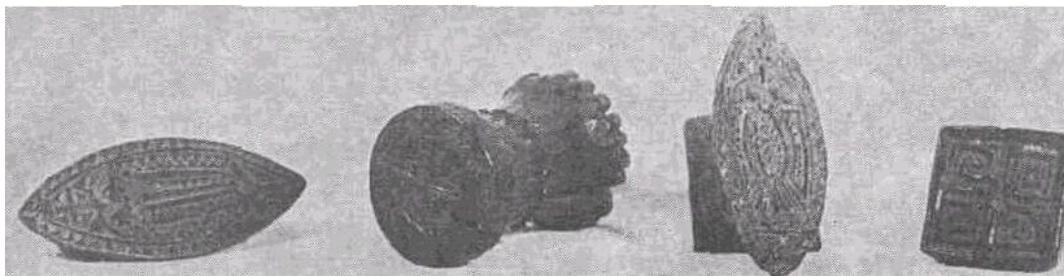

Шаралице за обредне хлебове из Србије, Босне и Лике

У селу Грмљанима код Требиња био је обичај да приликом вршидбе на гумну начине хрпу жита, а затим би на супротним странама стала два посленика, па би први упитао: „Видиш ли ме?" — „Не виђу", одговарао би други, а први му је на то узвраћао: „Не видио ме ни догодине!" Међутим, у једном обичају, који нам је најбоље познат из Босанске Крајине, налазимо директну потврду да је чесница првобитно представљала обредни хлеб од новог жита. У једном опису божићних обичаја из 1875. године имамо овај податак: „Сатрвен је венац жетелачки, пребрано је зрно по зрно шенице да се самеље, да се меси честница." У многим местима Босне памти се да се жетвени венац, односно последњи или први сноп пшенице чувао до пред Божић, када се ова пшеница употребљавала за чесницу. Из свега тога јасно се види да је чесница првобитно представљала хлеб од новог жита и да се у обичају **милања** појављује у истој улози и у истом значењу као и хлеб у Световидовом култу код Балтичких Словена. ш. к.

МИЛОШ ОБИЛИЋ је био властелин кнеза Лазара у другој половини XIV века. Не зна се место и завичај његова рођења. Он је на Видовдан 1389. погубио турског цара Мурата на Косову, па су га разјарени Турци ухватили и посекли. Тако је Обилић постао средишна личност епских народних песама косовског циклуса, симбол високе части, јуначког подвига, херој који не преза од очигледне смрти. Црногорци су и у недавним борбама клицањем призивали Обилића у помоћ: „Ха, потеци, Обилићу!" О његову јунаштву пева се и у арбанашким народним песмама. У старијим српским и страним иззворима Милош се презива Кобилић и Кобиловић, а од 1765. Обилић. Његово необично презиме утицало је на народну машту и предања о Обилићеву рођењу — да га је кобила задојила (отуда Кобилић). По другом предању, задојила га је вила Јелисавка, а по бајци, она му је била мајка. По народним песмама, отац му је био змај, па је зато био змајевит (на телу је имао змајеву белегу, ознаку), а његов коњ Ждралин био је видовит. По једној варијанти Милоша је родила девојка Јања, чобаница код оваца у планини. Остала је гравидна од змаја. Кад се породила, оставила је дете у планини, нашла га вила, задојила и отхранила. Када је Милош одрастао, био је необично снажан. Мајка му је, по предању, била груба жена, носила је дојке преко рамена. Када ју је кнез Лазар спазио, рекао је: „Каква ружна кобила родила великог јунака!" Од тада се Милош прозове Кобилић.

Други казују да је силни цар Стефан (Душан), ловећи по планини Церу, угледао на једном месту како се гране на дрвећу савијају доле и узвијају горе. Кад дође на оно место, а то дете код оваца ударило секиру у кладу, па легло на леђа и спава: кад дахне ваздух из себе, гране се узвијају горе, а када повуче у

се, савијају се к земљи. Кад је то видео цар, зачуди се, па пружи руку с коња да му узме секиру, али хоћеш, не може да је извади из кладе. Брже-боље сјашу слуге и војводе с коња, огледају сви редом обема рукама да изваде секиру, али је ниједан није могао ни помаћи. Онда пробуде дете и цар га запита: „Како ти је име?"—а оно одговорило: „Милош". — ;,Имаш ли оца и мајку?" — „Мајку имам, а отац ми је умро." — „Хајде да нас водиш кући." И тако га којекако намоли да пође пред њима кући. Сад су они ради знати и видети шта ће он радити са секиром, како ће је извадити из кладе, или ће је онако оставити. Кад Милош крене овце, он узме секиру једном руком и заметне је на раме. Како дођу кући, Милош остави овце и непознате госте, па замакне међу зграде да потражи мајку. Пошто цар сјаше коња, пође и он за Милошем да гледа да му се где не сакрије, кад погледа кроз брвна у једну зграду, а то му мајка меси хлеб, па пребацила десну сису преко левог рамена, леву преко деснога, а он остраг сиса. Онда цар рече: „Међер обила (велика) мајка родила обила јунака!" Цар узме Милоша од мајке, одведе га своме двору и од тада се назвао Обилић (по Вуку).

Милош Обилић, цртеж Милића од Мачве

Народ, из патриотских побуда и поноса, вуче Обилићево место рођења у свој крај. По предањима, он се родио и живео у Поцерини. Ту има село Двориште, а повише њега су остаци Милошеве коњушнице; одатле недалеко били су његови двори. У селу има неки стари гроб с великим каменом чело главе. Казује се да је то гроб Милошеве сестре. Она је плевила пшеницу, а Милош, мислећи да је кошута, гађао је буздованом с Тројанова града на Видојевици и на месту је убио. У Поцерини је река Нечаја. По народној песми, после косовске битке дошао гласоноша с Косова, нашао Милошеву мајку код оваца поред реке, па јој рекао: „Не чај (очајавај) више, Милошева мајко, одбиј овце у то пусто поље, Милош ти је погинуо!"

У Поцерини су и два брега, Табор и Црквине; на првом брегу је Милош одмарао војску, а на другом је причестио када је полазио на Косово. Једно место у суседном пределу Јадру назива се Милошева Скакала. Ту има четири камена, два су на месту одакле је Милош скочио, а два докле је наводно скочио, али је то камење раздалеко, па се приповеда о тако великом Милошеву скоку. По другом предању, Милош је био из предела Пореча у с-и Србији. Једно место са зидинама у Поречу назива се Милошева кула, која се приписује Обилићу. Он је у суседном пределу Звижду држао ергелу; кобиле је позивао звиждуком, па се по томе прозвао предео.

Други казују да је Обилић био из села Кобиља код Крушевца, па је по том селу добио презиме. Недалеко одатле су рушевине каменог утврђења које се приписује Обилићу. Путописац Ст. Герлах забележио је 1578. предање хришћана у Пироту да су зидине замка у околини Пирота остаци дворова Милоша Обилића. По Андрији Качићу и турским изворима, Обилић је био из Новог Пазара. По једној

народној песми, он је био из Херцеговине, а по другој — с Косова. Напослетку, по једном предању, Милош је био из села Обилића у Дреници.

Милош је био у друштву косовских јунака. Он се дружио и с вилама, од којих га је једна устрелила у грло зато што је лепше певао од ње. По предању, када је Обилић распорио цара Мурата на Косову, ободе коња и стане да бежи. Турци појуре за њим, али никако да га стигну и ухвате. Онда нека баба, црна као крља, научи Турке и они стигну Милоша, ухвате га и хтедоше да га посеку. Али је јунак имао на себи оклоп. Онда она иста баба научи Турке да Милоша баце на огањ. Они тако учине, Милош отвори оклоп и Турци му одрубе главу. Јунак устане, стави своју главу под мишку и побегне им. Али нека девојка копала кукуруз с мајком, спазила јунака, па се обратила мајци: „Видиш, мајко, човека без главе, носи је под мишком!" А мајка јој: „Ћути, не гледај тамо, да не би урекла јунака!" У тај час Милош падне на земљу и ту га укопају. Сада се на Косову прича да је Милошев гроб у Лабу.

Милошево витештво и лично пожртвовање у боју на Косову утицало је на стварање култа у народу о њему, па га је српска црква прогласила за свеца, а Видовдан, дан косовске погибије, одређен је за евоцирање те погибије. У саборној цркви Хиландара међу свецима је и Милошев лик са записом: „Свети Милош пострадавши на Косову." У црквама села Горњих Матејеваца и Габровца, оба код Ниша, налази се Милошев лик: „Свјати Милош Обилић." Његов лик постоји и у црквама македонских села Кучевишта и Кшања с натписом: „Св. Милош Обилић." п.ж. п.

МИРБОЖАЊЕ, в. **Божић**.

МИТРОВДАН је прослава св. Димитрија, 26. X, који је погубљен у солунској тамници 306. год. По предању, он је у младости убио 99 људи, а стото убиство није му се узело у грех, јер је тај стоти трчао за просиоцима да скуди девојку. За своја недела покајао се (в. **кућење**). Узео је у заштиту презрену мајку, а њене синове и снахе претворио у камење, унука, који је звао своју бабу да се врати, у златног голуба. Уочи Митровдана и Ђурђевдана треба да је свак код своје куће, јер су ти дани „главе од године". На Митровдан се не спава изван своје куће. У сваки угао стави се камен белутак противу мишева. У седмици пред Митровдан: не окреће се вретено, не отварају се маказе и бритва, да се не отварају чељусти зверовима; стока се држи у торовима; брав се не издваја из тора; убразди се њива за орање и сејање озимних жита. По веровању — какво је време о Митровдану, такво ће бити и преко зиме; ако пада снег, каже се да је св. Димитрије дошао на белу коњу. п. ж. п.

МИХОЉДАН, 29. IX. — Свети Киријак, прозван Миховил и Михољ, био је коринтски пустињак, живео око средине V века наше ере. Заштитник је морепловаца. Има приличан број родова којима је домаћи заштитник (крсна слава), а Конављанима је прислужба. Верује се да овога дана угину сви пољски мишеви који нису спремили зимницу. Ако је лепо време око Михољдана, онда се ти дани називају Михољско или Сиротињско лето. п. ж. п.

МИШ. — У Кучима се верује да се човек може заштитити од миша ако се с њим окуми. У Босни се субота уочи Часних поклада зове **Миша субота**. Тога дана „сеоске жене неће да раде никаквих женских послова, а нарочито о пртенини". У Заглавку, у источној Србији, дан по Митровдану (27. IX) назива се **Мишји** или **Мишулов** дан, који се празнује да мишеви не би по хамбару и кући штету наносили. По народном веровању, мишеви могу да предскажу време, сеобу, сиромаштво, смрт, из чега се такође да закључити да представљају демонске животиње. И по веровању неких других европских народа, душе умрлих могу се претворити у мишеве. ш. к.

МИШЈА СУБОТА, в. **субота**.

МИШТРОВДАН (Мишји дан), 27. X. — У народу се верује да ће све што се уради овога дана уништити мишеви, не додирује се кош с кукурузом да не би мишеви чинили штету; на Косову се не отварају ковчези с рубљем да се не би отварале чељусти змијама и сипцима (в. **субота мишја**). п. ж. п.

МЛАДА НЕДЕЉА је свака седмица која настаје после почетка пуњења месеца, његове младине. Тада многи болесници посећују видарице (изворе, дубове, гробове), цркве и манастире да би оздравили. У народу се замишља да је Млада Недеља светица, па се зато женскиње уздржава да тада ради ручне радове. По веровању, ако нека жена преступи, светица се претвори у змију и вреба је да јој напакости. Уз ову седмицу многе жене врачају. п. ж. п.

МЛАДЕНЦИ, 9. III, дан су прославе четрдесет спаљених хришћанских мученика 9. марта 320. год. наше ере, па се по њима назива и **Дан мученика**. Као успомена на њих, за Дан младенаца спрема се четрдесет „младенчића" (колачића), који се премазују медом. У селима источне Србије младенчићи имају разне облике: ножа, маказа, сабље, овце, пилета и др., и дају се укућанима и гостима. Пре Младенаца неједе се ништа што је младо, од нове године, а овога дана треба окусити мед и јести куване младе коприве и зеље, да би се „очистила крв". У градовима дају се младенцима (венчаним у прошлој години, пре Младенаца) поклони у посуђу и другим потребама.

Изјутра се пале буњишта, понегде пред улазом у кућу и ватра, да би се од куће отерало свако зло. На буњишту се спали и стара метла. Ватра се прескаче, гаром се трља по лицу, да би чељад била здрава преко године, мала деца се преносе преко ватре, да би се очистила од болести. Ватре се пале и противу змија, па се по тој улози у Хомољу овај дан назива и **Змијин дан**. Код ватре испред кућњег улаза окупе се женска деца и ту први пут почињу да плету иглама.

Иначе, одрасло женскиње овога дана не узима игле у руке, да не би преко лета змије нападале стоку. У старовлашким селима се због змија не употребљава чешаљ. Ко на Младенце види змију треба трипут да изговори: „Камен, железо". По веровању, тада се змији укоче чељусти; она се ухвати и баци у ватру да изгори, па се очекује да из ње испадне драги камен. Око куће и других зграда просипа се просо или пепео, да би се спречило присуство змија. Баци се камен између ногу и изговори: „Колико је камен далеко од мене, толико да су далеко и змије." Из истог разлога се ките млекари (зграде) младим кукуреком, а ставља се поред карлица с разливеним млеком. У кућу се кукурек не уноси.

У селу Мокрој, код Беле Паланке, девојке дочекују Дан младенаца око пола ноћи на сеоској раскрсници уз песму: „Девојке пошле у дрење, момчетија у виле..." Одатле оду у планину, да беру „дрење" (дренове гранчице), њиме се ките, а врбовим гранчицама се опасују. Свака девојка прогута дренов цвет, да би била здрава и јака као дрен. Пред зору се враћају у село уз певање:

Једно чедо низ горицу слезе,
једно чедо убаве девојће;
оне носе расцватало дрење,
здравје селу, а подиг у стоку.

На сеоском раскршћу девојке поведу оро (коло) уз певање, па се онда разиђу кућама. Успут шибају дреновим гранчицама оне које сретну и изговарају: „Да си здрав како дрен." Код куће шибају укућане и стоку у тору. И домаћа чељад гута дренов цвет, да би била здрава преко године.

У пиротским селима на Младенце, који се тамо називају и **Св. Младен,** доведене невесте први пут излазе на оро (зборно место за игру) и ту се клањају присутним. Људи пију здравице: „Свети Младен да омлади напретком."

Младенци, 29. XII, помен страдања невине деце у Витлејему. У Херцеговини и у околини Дервенте нека старица из суседства прутићем шиба децу на спавању изговарајући: „Пушти зло, узми добро" — па им онда подели суха воћа и колачића, а родитељи почасте старицу (в. **шибање**). п. ж. п.

МЛАДИ БОЖИЋ, в. **Нова година**.

МЛАДИ УСКРС, в. **Ускрс**.

МЛАДИ ДАНИ настају од почетка пуњења месеца (мене, младине), па до његова уштапа (опадања); стари дани настају од уштапа до младине. По симпатичној аналогији, послови започети младих дана напредоваће: ако се овце ошишају уз младе дане, онда ће вуна на њима брзо расти; када се спази млад месец, затресе се кеса с металним новцем, па ће се она поступно пунити као што се пуни млад месец; о младини се не коси трава, јер би је стока слабо јела; избегава се сеча дрвећа, јер би од њега била слаба корист; ракови су за млађака празни, а за пуна месеца пуни. Болесници младих дана посећују видарице (изворе, гробове, црквине, пећине, манастире), пале свеће и остављају дарове у нади за оздрављење. Тих дана обављају се и братимљења. У старе дане, после уштапа, избегава се сваки почетак рада, а започети се довршава (в. **дан, месец**). п. ж. п.

МОРА је женско биће, слично вештици. У себи има зао дух који ноћу излази у различитим облицима и лута. Напада људе у сну, притискује их, гњави и сише им крв. Позната је изрека: „Притисну‌о ме ко мора". Најчешће се веровало да само девојка може бити мора. Она, као и вештица, има способност да се претвара у разне ствари и животиње. Обично се претвара у кокош или лептира, али и у друге животиње, посебно оне које лете. Мора постаје од женског детета које се роди у крвавој кошуљици. Али може постати и од девојке која дође у везу са ђаволом. Кад се мора уда, постаје вештица. Иначе, она може отворити свака врата и може се провући кроз сваку рупу, а најрадије се провлачи кроз кључаоницу.

Најпознатији пример о својству и способности море да се појављује у разним облицима је приповетка у **Српском рјечнику** Вука Ст. Караџића: „Приповиједа се да је некаквога човјека тако морила мора да већ најпослије није могао заспати, и досади му се код куће живљети, него узјаше на свога бијела коња и побјегне у свијет не знајући ни куд ни камо; али му је и то било залуд, јер и на путу како би склопио очи, одмах мора на њ. Идући тако по свијету, дође на конак неком терзији. Кад послије вечере терзија узме свој посао и стане шити, гост му се потужи како га мори мора, „него" вели, „док ти још радиш, лећи ћу овдје крај тебе, не бих ли могао мало заспати." Потом се покрије гуњем и легне. Кад заспи, одмах га мора притисне, и кроз сан стане викати и као отимати се. Кад терзија то чује, он дигне свијећу да види како се гост мучи, кад тамо, а то по његовом гуњу којијем се био покрио миче се велика бијела длака тако брзо као змија кад трчи. Кад терзија то види, он својијем ножицама, које су му се у руци десиле, длаку пресијече, и као се ова престане мицати, гост се одмах ућути, и тако је спавао мирно док ујутру сунце није огријало. Кад се пробуди, захвали Богу што је тако спавао и опоравио се, па одмах потрчи ка коњу да га види и намири, кад тамо, а то коњ у кошари лежи мртав. Пошто му терзија приповједи како га је мора давила и како му је он длаку на његову гуњу пресјекао, онда дознаду да му је коњ био мора која га је притискала и морила."

Људи различито поступају да би се заштитили од море. Многе радње су мађијског садржаја и веома сличне онима за заштиту од вештица (в. **вештица**). Моћ море престаје њеном смрћу. Али она и за живота, слично као и вештица, може да постане обична и добра жена ако се сама открије и зарекне да неће више чинити зло људима.

Веровања о мори стара су и општесловенска, а име је познато код свих Словена у истом значењу као и код Срба. Мора се први пут помиње у једном чешком извору из XIV века. Неки лингвисти претпостављају да је назив преузет из германског **тага** или из грчког μωρα, док неки налазе да је реч старог индоевропског порекла чији се корен сачувао у француском **cauchemar,** енглеском **nightmare** и немачком **Nachtmare**. н. п.

МОСТ је омиљено место на коме се ђаволи одмарају и чекају жртве. Ту се ноћу привиђају разне приказе, па се зато мост сматра за нечисто место. Када сватови иду преко моста, девојка одива, прелазећи преко њега, баци новчић у воду, као жртву демону воде, и изговори: „Пређох воду, не угазих, родих дете, не осетих!" По предању, камени мост преко Ситнице у Вучитрну, на Косову, подигла су браћа Југовићи: деветоро браће подигли девет стубова, сваки брат по један. Најмлађи брат узидао је у стуб своју жену, да би се мост одржао. п. ж. п.

МОТОВИЛО. — Његова улога смотавања предива дала је повода веровању да се вукови изазивају и мотају око торова са стоком. Зато жене не употребљавају мотовило у неке дане преко године.

Мотовилом се не дотичу деца, јер дотакнуто дете, по веровању, престане да расте. Веровање је настало по магијској аналогији: приликом намотавања пређе, мотовило расте у ширину, а висина му остаје непромењена. п. ж. п.

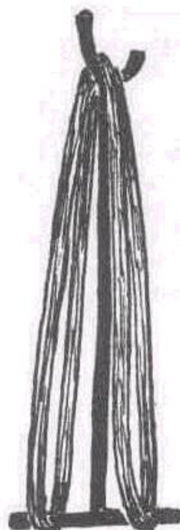

Мотовило

МРАТИНЦИ су вучји празници од 9. до 14. XI, понегде од 9. до 17. XI, у Боки до 6. XII. У селима јужног Поморавља ти дани се називају **Мратинци**. По веровању, св. Мрата (в. **св. Мрата**) управља вуцима и упућује их за време Мратинаца куда треба да иду и чију стоку да кољу (в. **св. Сава**). Последњег дана Мратинаца, који се назива „растурњак", Мрата распушта вукове, међу којима је и хроми, али најопаснији вук, „кривељан". Када га „напрати светац" у тор са стоком, онда га нико не може да омете. То је старинско божанство у вучјем облику (по В. Чајкановићу).

Првог дана Мратинаца обавезно се клало црно пиле, ређе црн петао. Коље се жмурећи и ћутећи на кућњем прагу, понегде на дрвљанику, пошто му се кљун завеже црвеним концем; одсечена глава завеже се црвеним концем о вериге, па се чува и, по потреби, употребљава за бајање. За време Мратинаца ништа се не даје из куће. Ступа (за со и др.) поклопи се и не употребљава, не преде се вуна, не пере рубље, не кроје вунене тканине, не крпе одела да се не би срео вук; склопљени гребени и маказе не отварају се, вериге се завезују. Око стоке се ништа не ради, осим што се храни и поји. Понеко упреде врпцу са свињском длаком, па је првог дана Мратинаца баци на раскршће вуковима. Ако Мратинци падну у младе дане, онда ће бити оштра зима; ако је магловито, зима ће бити променљива; ако је ведро, биће суха и „љута" зима. п. ж. п.

МРАЧНИК. — Мрачници су врста демона који се јављају, како је народ веровао, у групама, лете ноћу, бљују ватру и трују воду. Свакако да мрачници спадају у групу демона типа вампира, а представљају душе предака. н. п.

МУСА КЕСЕЏИЈА је средњовековни друмски насилник у Качаничкој клисури, необичне људске снаге: „Топузину баца у облаке, дочекује у бијеле руке." Имао је сабљу којом је, једним замахом, секао наковањ. У двобоју с Краљевићем Марком подлегао је, јер је Марка научила вила како да га савлада. Марко га је распорио и у његовој утроби спазио: „Три срца јуначка, троја ребра једна по другијем; једно му се срце уморило, а друго се јако разиграло, на трећему љута гуја спава." Марко му је одсекао главу, однео је цару у Стамболу, цар се преплашио, а Марко му рекао: „Не бој ми се, царе господине, како би га жива дочекао кад од мртве главе поиграваш?" п. ж. п.

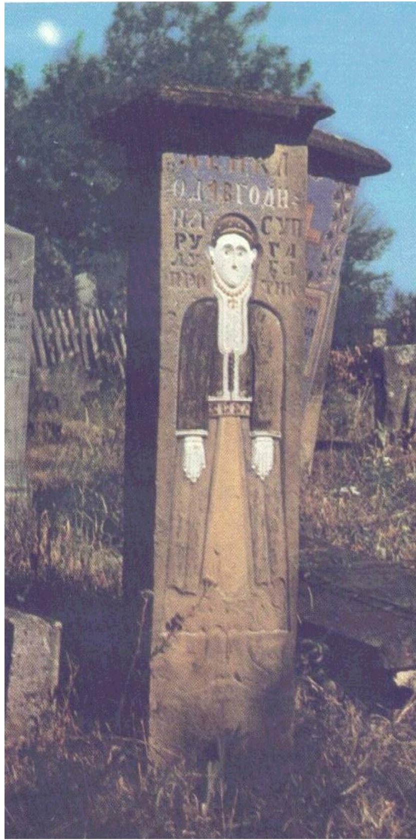

Надгробни споменици, Србија

Н

НАВ је демонско биће које постаје од умрлог некрштеног детета. Наве су исто што и руске навке, деца утопљена и некрштена. Душа умрлог некрштеног детета уђе у птицу, која постаје нав. Кад се појави нав, треба рећи: „Крстим те у име оца и сина и духа светога" — па ће нестати. Старословенска реч нав значи: душа мртвога. Према томе, данашња реч нав има значење душе детета које је умрло насилно или пре крштења, још док је било у власти демона. Код Руса и Чеха употребљава се и у значењу загробног света. У западној Македонији то је зао дух који напада породиље за четрдесет дана (в. **некрштенац, свирац, дрекавац**). п. ж. п.

НАДГРОБНИ СПОМЕНИК. в. **гроб, гробови, (споменици „крајпуташи"), гробље, крст**.

НАКОВАЊ. — Као што је раоник окултни предмет земљорадника, тако је наковањ окултан за коваче, јер је сваки алат светиња за свог занатлију. Наковањ искивају девет ковача ноћу уочи суботе када је пун месец. Његову ковању не присуствује женскиње. Уочи сваке недеље и већих празника, ковачи су кадили тамјаном свој наковањ, на њему лепили запаљену свећу и пред њим се молили Богу; на Божић га каде и преливају вином, као што то чине и на Бадњак. Ковачи се заклињу на наковњу, стављајући руке на њега.

Строго се пази да се наковањ не оскрнави било чим. Неки младић са села дошао у ковачницу у Пећ и, не знајући за ковачки култ наковња, сео на њега. Ковач (Закић), када га је спазио на наковњу, згрануо се. Младић је, као опарен, брзо устао, поклонио се наковњу, пољубио га, а ковача молио за опроштај. Наковањ, као и вериге, био је фетиш у далекој народној прошлости. Сваки ковач једног одређеног дана лупи чекићем у наковањ, да би тако обновио ланац којим је везан ђаво, глође га

непрестано, да би се ослободио везе. Неки то чине на Бадњидан (в. **Дукљан**). Наши Цигани ковачи лупају чекићем о наковањ противу ђавола, који се непрестано врзмају око њега. Према томе, ударање о наковањ има апотропејски карактер. Као култни предмет употребљава се у лечењу. Он се попрска водом, па се хвата и даје болеснику за лек. п. ж. п.

НЕБО се замишља као тврда материја у виду сача. По народним песмама небески свод је од камена:

Ведро би се небо проломило,
А пануло студено камење.

И бог на небу има престо од камена („На камену престолу божијем"). Схватање да је небо од камена познато је индијским и иранским народима, на шта указују и речи истог корена којима се означавају небо и камен (санскрт. **asman**, ст. перс. **asman** — стена, камен, небо). Словенски назив **небо** одговара латинском **nubes**, летонском **debes** — облак. Према томе, реч **небо** примарно је означавала облачно небо, спојено са земљом, на шта би указивала и санскритска реч **nabhas** — спајати.

У народној књижевности нашој често се замишља како је небо причвршћено за планине на крају света, а спомињу се и небеска врата, позната у старом индоевропском веровању. Из свега тога може се закључити да је у старини замишљано двоструко небо, горње ведро и сјајно, на којем се налазио врховни бог, и доње небо облака и других атмосферских појава, са громовником и осталим божанствима.

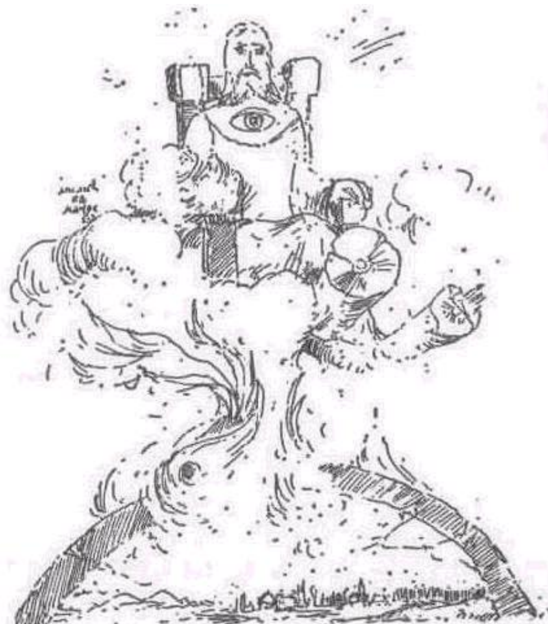

Небо, цртеж Милића од Мачве

У народним приповеткама говори се и о седам небеса, а у једној нашој народној песми спомиње се и девето небо. Веровање у седам, понекад и девет небеса опште је раширено код урало-алтајских и старосибирских народа. У науци се претпоставља првобитно вавилонско порекло овог веровања, које је на евро-азијски континент допрло посредством индијских и иранских народа. Код нас се не искључује ни грчко порекло ових веровања. ш. к.

НЕДЕЉА је старословенски назив, познат свим словенским језицима. То је дан одмора радних људи, па је по томе настао и назив (не „делати"). Одмор је био обавезан, те се узимао за свети дан, да би се боље поштовала та општа обавеза: „Једно јутро у свету недељу". По народној песми, гуја је обавила Краљевића Марка да га удави што је пошао у лов у недељу. Свети Пантелија спазио неког човека да ради у недељу па је узвикнуо: „Удри громом громовит Илија, удри огњем Огњена Марија, а ја ветром

свети Пантелија." Недељом од подне моби се у изузетним приликама и невољама, јер је то хумани рад. И девојци је опроштен њен женски ручни рад, јер она ради за три куће: родитељску, свекрову и своју.

Недеља се у народу сматра за светицу: „Заспала света Недеља светом Петру на крила." Она је кћи св. Петке. По веровању, она је највећа мученица, јер се у њено тело сваког њеног дана (недеље) забадају справе (игле, шила, сечива и др.) оних занатлија који раде у њен дан. Народ се обраћа у молитвама св. Недељи да заштити и помогне: „Света Недеља помагала, здравље и срећу напраћала" (упућивала). Заклињало се њеним именом. По предању, нека жена ишла по дрва у недељу па је срео старац беле браде и укорио. Кад је и трећи пут погрешила, онда је старац казнио да подоји две змије. Недељом се носи свечано одело као знак празновања одмора и светице. Има цркава које су посвећене св. Недељи. У XIV веку спомиње се Недељина цр'к'в'. У Подрињу постоје села Горња и Доња Недјелица.

Уочи недеље обављају се испити младенаца; не преде се, а ко то чини, казује се да ће побеснети.

Недеља слепог је пред Спасовдан. О **Младим недељама** (кад се пуни месец) врача се и баје, болесници посећују видарице. По легенди, светица Млада Недеља прометнула се у шестокрилог змаја са четири главе, да казни Краљевића Марка што је у њену недељу ишао у лов. **Царица Недеља** је прва после Илиндана. п. ж. п.

НЕЖИД је зао дух који се увуче у човечије тело, нагриза га, па човек нити живи, нити умире. Из тела се изгони басмом или молитвом: „Нежид иде путем, срете га анђео Гаврило и упита куда иде, а он му одговори: 'Идем у човекову главу, да је сваком муком мучим.' ,Не можеш тамо ићи, већ иди у воду.' А нежид: Ја ћу из воде у рибу, из рибе у траву, из траве у свињску сурлу (њушку). Свињу ће појести човек, па ћу опетући у њега.'" — Молитвом се изгони: „Нежида изгна из главе рабу божију..." Нежит је у бугарском зао дух, у чешком пришт, пољски niezid је кијавица, руски нежить је чемеран живот. п. ж. п.

НЕКРШТЕНАЦ (некрштеник). — У околини Пирота народ је веровао да сва деца која умру некрштена постају нарочити створови типа вампира, а називали су их некрштеници, ређе навије. Народна машта обликовала је ово створење као птицу која истовремено личи на мало дете. Некрштеници су осуђени да вечито ноћу лутају и никако се не смирују. По веровању, они су зли и пакосни демони који даве малу, нарочито некрштену децу и одузимају мајкама млеко. Децу нарочито нападају у време некрштених дана (од 1. до 8. јануара). Њих никако није било могуће видети, само се могло чути њихово пиштање и хучање. Од некрштеника су нарочито страховали сточари, јер су веровали да ови демони досађују и млечној стоци, овцама и козама, и одузимају млеко. Зато су чобани, кад би „чули" звиждање некрштеника, палили ватре око својих торова да их одагнају. Некрштеницима су слична или су истоветна бића: свирац, лорго, мацић, нав и сл. н. п.

НЕМАНИ су неприродна бића која обични људи не могу да виде. Крећу се само ноћу и пакосте људима и стоци. Нарочито су опасне водене немани. Чим запевају петлови у зору, онда их нестане. п. ж. п.

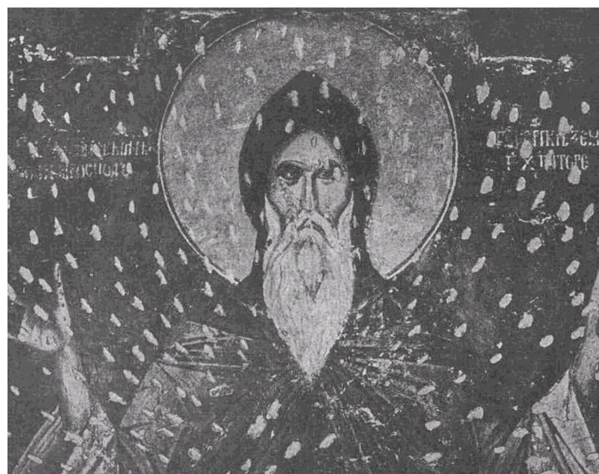

Св. Симеон Немања, Богородица Љевишка, 1307/8 (фреска)

НЕМАЊА, велики жупан, родио се у избеглиштву, у Рибници (данашњем Титограду) око 1114, умро 13. II 1200. у Хиландару. Он је оснивач династије Немањића. Успешно је ратовао противу Византинаца и од њих ослободио Рашку и Зету. О њему се одржало бледо предање као змајевитом човеку, по веровању које је настало услед његових ратних успеха у борбама с моћном Византијом. По предању, био је прождрљив јер се у њега увукла ала, па је било потребно и њу хранити. Немања је за ручак јео печеног вола, у њему печеног овна, у овну печену кокош и у њој печено јаје. По ручку није ништа остајало од јела. Једном о ручку Немања био код сина Саве и затражио да руча. Сава му пружио поскурицу, а ала зинула да је дохвати. Онда Сава зграбио алу и бацио је у море. п.ж. п.

НЕМУШТИ ЈЕЗИК је, по веровању, тајанствени говор свих живих бића, природних појава, замишљених бића, ређе и ствари. Народни војвода Момчило куне свога коња: „Јабучило, изели те вуци!" — а коњ му „њиском" одговара: „Господару, војвода Момчило, нит' ме куни, нити ме изгони!" По једној народној причи, муж јахао коња, а жена кобилу. Успут кобила почела да изостаје. Онда коњ упита кобилу зашто изостаје, а она му одговори: „Лако је теби, јер ти носиш две душе, а ја четири: своју и свог ждребета (у утроби), женину и њеног детета, па зато изостајем." По другој причи, неком бегу, који је клањао јутарњу молитву, долетела птица и рекла: „Беже, сутра ће ти угинути коњ!" Опет у једној казује се да је неки цар купио рибу и понео кући, а она му успут рекла: „Царе, свари ме и поједи, па ћеш знати немушти језик; али ако даш да ме и други једе, онда ће и тај знати што и ти знаш." По другој чобанин нашао ватру и у њој змију, уплашио се и хтео да побегне, а она га замолила да јој спасе живот. Чобанин се сажалио, пружио јој штап и извадио из ватре; онда змија повела чобанина змијској царици, која му је пљунула под језик и од тада је чобанин знао шта говоре животиње. По веровању, ко би метнуо у уста месо од змије што живи под леском, тај би разумео говор животиња; а ко би појео њено срце, томе би свака травка рекла од чега је лек. И ко уза се носи чаробну бурму, тај чује шта траве и птице говоре, па онда шта говоре и неме ствари. Две девојке „отпаднице" и младић легли у нов кревет с даскама. Онда једна даска упитала другу да ли јој је тешко, а она одговорила: „Није ми тежак младић, али су ми тешке ове две отпаднице."

Тајанствени немушти говор знају и људи необичне способности, заслужне и племените душе. Они га добијају као дар од виших бића, али га могу и изгубити. Први човек Адам знао је тај говор, али га је изгубио с првим грехом. Знају га и оне личности које уочи Ивањдана, у поноћ, уберу цвет од папрати око које су играле виле или вештице. Изузетно и обични људи могу разумети немушти говор за часак о Благовестима (25. III). Они чују у певању птица њихов говор. Птица сеница, када се належе, пева: „Сучи, преди, голо гнездо." У пролеће дивљи голуб гуче: „Сиј лук, сиј лук." — а голуб гривњаш: „Шта ти ту чучиш, проклети попе, код туђе жене, код туђе деце."

До веровања у постојање немуштог говора дошло је под утицајем природних појава и човечијег споразумевања помоћу говора. Када су радознали људи упитали гласно да ли је један народни јунак заиста жив, онда се у одјеку чула само крајња реч у питању: „жив!" (в. **одјек**). Све што се креће и од себе даје шум, звук или глас — живо је и, аналогно говору живог човека, говори својим немуштим, човеку несхватљивим, говором. По веровању, сва жива бића, било да говоре или да дају глас и шум од себе, имају душу. Према томе, немушти говор припада прастаром народном веровању о душама, анимизму. Пошто се верује да душе покојника одлазе у дрво и камен (в. **душа**), то је настало и веровање да и биљке и неме ствари поседују способност немуштог говора. п. ж. п.

НЕТКА, в. **Крстовдан**.

НЕЧИСТА МЕСТА су, по веровањима, станишта демона и болести на којима се може догодити или се догађала људима нека несрећа. Та се места ноћу, а понека и дању, заобилазе, јер се на њима привиђају разне прикојасе и немани, па се може награјисати. Таква места су: старе воденице, мостови, бунари, гробљишта, селишта, кућишта, градине, буњишта, раскрснице, дрвета, игралишта вила, врзино коло, сугреби, провалије, загађени извори, пећине, језера, вирови и вртлози у рекама. И свако незаузето и ненасељено место сматрало се за нечисто. Пре него што би се заузело такво место, пободе се колац или

се на стаблу дрвета изреже крст, да се отерају демони. Врачарице и чињарице тамо бацају чини, корубе од јаја, обајану воду, болесникову белегу и др. На многим местима се заиста може, због њиховог природног положаја и одлика, уз мало непажње, да догоди тешка несрећа. Када се, осим тога, узму у обзир ноћно време, халуцинације, народна веровања и хиперболична препричавања, онда је разумљиво зашто се у народу та места сматрају нечистим. п. ж. п.

НОВА ГОДИНА у народу се обично зове Мали Божић или Млади Божић, понекад и Васиљевдан. Многи новогодишњи обичаји у ствари представљају продужетак или понављање неких божићних обичаја. Тако у неким крајевима уочи Малог Божића „уносе бадњаке онако исто као и уочи Великог Божића". У Боки Которској на Бадњи дан су припремали бадњаке, „те половину наложе уочи Божића, а половину на вече Васиљева дне". Уопште, код западних Срба остатке божићних бадњака налажу уочи Нове године, али трагова овог обичаја има и у другим крајевима. На Косову су на Нову годину поново палили крај од бадњака који би преостао од Бадње вечери. У Темнићу су остављали комад божићног бадњака, од којег су на Нову годину правили крстиће и стављали их на кућну стреху, у виноград, у посејану пшеницу и у кошару. За Нову годину се обавезно оставља глава, негде и плећка од печенице, затим пола чеснице или божићног хлеба, божићна свећа и божићна слама.

У западној Босни, Банији и Кордуну божићну су сламу износили на гумно, где се на Нову годину обављао обичај мађијског вршења (в. **божићна слама**). У ту сврху спремао се још на Божић колач — **ковртањ** или **ковртач,** у средини шупаљ и према ободу ишаран „урезима", и то од истог теста од којег и чесница, и са истом пажњом као и чесница. Поред улоге коју је имао у мађијском вршењу, ковртањ су стављали волу дешњаку на рог, па се гатало каква ће бити летина према томе на коју страну колач падне. Ковртањ је морао да окуси сваки укућанин, а пре свануђа ковртањ се морао дати и свој стоци. Остатака и трагова мађијског вршења било је и у другим крајевима. У околини Маглаја на Мали Божић, пре сунца, износили су сламу на гумно, па би децу протерали по слами.

На Косову се веровало да се на дан св. Василија коте мечке и „због тога им свака кућа прави коломбоћне баренице за повојницу". Баренице међу деци по парче у чанак, „а она са том бареницом трче на гувно код стожера, те је ту поједу, што значи да ће се жито лако грувати при вршидби". Бареница. у ствари, одговара чесници, јер у њу међу „мале шљивове гранчице и по једну пару, намењену на сваку врсту стоке, пчела и на здравље људи, па гледају шта ће ко од кућне чељади наћи". У неким се крајевима колач среће месио и за Нову годину. У Левчу и Темнићу „најглавнији обичај о овом празнику јесте прављење чеснице или грује", поред обичаја који су везани за божићну чесницу. У Војводини „не месе свуда чесницу за Божић, гдикоји то на Мали Божић чине". Код Срба граничара на Божић су, поред чеснице, спремали **василицу,** коју су јели на Нову годину. У ужичком крају па Нову годину месили су **васиљицу** од пројиног брашна. У Хомољу се тога дана прже мали пшенични колачи — **василице** — и деле деци из куће за покој мртвих. Негде се новогодишњи колач зове **масленица,** у Ресави **мечки повојница,** а у Лесковачкој Морави **попареница**. У Гружи на Мали Божић полазници добијају од домаћица које су полазили о Божићу бушну погачу. О ручку се обавезно поједе глава божићне печенице, а после ручка испраћа се полазник. ш. к.

НОЖ. — У нашој народној религији многа оруђа, посебно ако су направљена од гвожђа, и то са оштрицом или шиљатим врхом, добро су заштитно средство против злих духова. Тако је и нож, особито црних корица, био врло често употребљаван као заштита од невидљивих сила (в. **бритва**). Нарочито се често употребљавао за заштиту породиље и новорођенчета од порођајних демона (бабица). н. п.

НОКТИ се не секу недељом и о свим већим празницима, а одрезани бацају се на буњиште или се спаљују, да их неко не би употребио у врачању и тиме нанео пакост. Они се детету не режу прву годину дана, да не би крало када одрасте. Мокри нокти не стресају се на ватри, да се не добију заноктице. Нокти, канџе и шапе употребљавају се као апотропејони. п. ж. п.

НОРИН је био краљ од Норина, римског града Нароне код ушћа Неретве. По предању, он није могао да нађе за себе девојку. Био је необично моћан и нико у свету није могао да му угоди. Имао је нос од

биљура, а главу прасећу. Био је бесан и, као дух пропасти, бацио је у воду цркву, њена звона и град, и тако се створило језеро. Живео је негде у дубини Неретве као немиран дух, стално незадовољан. Од њега је постала риба делфин, спасилац дављеника. п. ж. п.

НОЋ својим мраком улива страх људима. По веровању, то је време кретања демона (бића, духова и душа умрлих). Ноћу се отварају гробови и устају мртваци. По заласку сунца демонима се приносе жртве. По мраку се из куће не износи сметлиште, мрве и отпаци од вечере, да се не би намерило на демоне који чекају вечеру. Путовање ноћу избегава се, јер разне животиње прелазе пут, а ђаволи наводе путнике на странпутице све док у зору не запевају петлови. Ноћу се из куће не даје ватра, оцат, квасац и сито. Ко се чешља после заласка сунца, помреће му браћа. Ноћу се не огледа, да деца не би била ружна.

Некада је, по предању, небо било ниско, близу земље, па су сунце и месец непрестано светлели. Тада су девојке непрекидно везле. Досадило се некој девојци да стално везе, па се баци блатом на месец. Онда се небо повуче високо и са собом повуче сунце и месец, те тако од сунца постане дан, а од месеца ноћ. п. ж. п.

НОЋИЛО, в. **Зорило**.

НОЋНИЦА је ноћни демон који се, намамљен домаћом светлошћу, увлачи у кућу, па по мраку тумара и претура посуђе (мачке и мишеви). Зато се од њих крије домаћа светлост. У с-з Босни верује се да ноћнице туку децу, а у Левчу да их доје. Када мушкарца заболе сисе и отврдну, онда се казује да су га ноћнице сисале. п. ж. п.

Ноћница је, по народном веровању, исто што и мòра, или јој је врло слична. Она човеку за спавања чини разне непријатности. н. п.

О

ОБЕТИНА је у ужичкој области са Старим Влахом, ужичком Црном гором и рудничким Поморављем исто што у другим српским крајевима заветина, заветни дан у години. Свако село има своју обетину када прославља свеца, свог заштитника (в. **заветина**). Реч обет, објет, објат у значењу заветног обећања, позната је свим Словенима. Обетиште у Срба је место на коме су се држале заветне молитве. Једно насеље у племену Васојевићима има назив Обетиште. Тако се назвало, нема сумње, зато што се ту некада обетовало. Карактеристично је чешко „објетиште", у значењу места на коме су се приносиле жртве. Тако се дознаје примарно значење српске обетине, која је означавала обавезно приношење заветне жртве божанству заштитнику, сада свецу заштитнику села или рода. Обет у значењу завета и обавезе спомиње 1240. босански бан Нинослав Дубровчанима: „А сизи (овај) мир и сизи обет; 15. јуна 1253." Дубровачка општина потврђује: „Си об'т бугарском цару Асену." п. ж. п.

ОБИЛАЖЕЊЕ кружно, опкољавање (circumvenire) у народном животу има неколико верских функција. Кућа се обилази да би се магијски везало за њу. Доведену невесту скину с коња пред улазним вратима, па ручни девер објаше коња трипут око куће, да би младенце заштитио од набачених чини; свекрва прихвати невесту код огњишта, опаше је својим појасом, обиђу трипут око огњишта и тако је уведе у домаћи култ. Приликом поступаонице дете се води трипут око куће. У Подрињу, изјутра на Божић, гола нероткиња обиђе око куће, да би постала гравидна. У Братоножићима, на Божић изјутра, домаћин обилази око куће и гласно тражи од Бога све што зажели, а чељад у кући понавља његове речи. У селима Босанске Крајине купљено говече трипут се проведе око куће да би за њу било „као венчано" (везано). На Бадње вече домаћица обиђе кућу, да јој кокошке носе јаја у своја гнезда. Уместо куће, понегде се обилази домаће огњиште или сто. Први божићни полазник трипут обиђе огњиште, а домаћа

чељад трипут обилазе око постављеног ручка на Божић па онда седну да ручају. Младенци приликом венчања трипут обилазе око стола у цркви; тим чином су се венчали (везали).

У босанским селима обилази се око болесника да би оздравио. Мајка обилази око болесног детета и лупа у металне предмете да би из детета истерала болест. Пред залазак сунца одведе се болесно дете под крушку жутицу (која има жут плод), обиђе се трипут око њена стабла и говори: „Сунце за горицу, крупа (болест) у жутицу!" — па се детињом главом туцне о стабло крушке. У Црној Гори болесник, са запаљеном свећом, обиђе врбу и легне под њу да би оздравио. У селу Бућићима, код Травника, болесници на коленима обилазе гроб неког веома побожног фратра. Болесни коњ води се око гроба, негде око гробља, да би оздравио, а у косовским селима се стока гони око црквине да би се заштитила од епидемије.

Магијско обилажење има заштитну улогу сличну магијском кругу. Уочи Ђурђевдана и Спасовдана сточари обилазе торове са стоком да би се заштитили од чињарица. На Божић изјутра обилазе се кошнице са пчелама да не би бежали ројеви. Уз Младу недељу (седмицу) обилази се њива са пшеницом противу снети (кукоља). Крстоноше обилазе око култног дрвета. Појединачно магијско обилажење прешло је у општи обичај. У Босни пред појаву епидемије изаберу се три младића и три девојке, који за три ноћи по трипут обиђу село, да би га заштитили од болести. После обреда младићи и девојке сматрају се као браћа и сестре. п. ж. п.

ОБЛАК. — У нашој народној митологији облак се јавља најчешће као место боравка разних демона али и божанстава, а некад је, вероватно, и сам представљао божанство. Добро је познато да народна машта често замишља обитавалиште вила у облацима. Осим тога, по веровањима, градобитне облаке су предводиле але, душе самоубица или утопљеника, против којих се боре змајеви или здухачи. По Чајкановићу, сам облак је представљао божанство или је у њему присутан врховни бог — Дабог, у време некадашњих његових празника који су замењени Божићем и Ђурђевданом.

Исто тако, он види Дабогову епифанију у облаку и у веровањима везаним за сезону некадашњих Дабогових празника: „На Крстовдан народ верује да ће у потесу добро родити она страна на коју путују облаци, а неће родити она с које путују облаци"; веровало се исто тако да ће она страна у потесу најбоље родити с које се на Видовдан увече појаве облаци. Плодност би требало да буде изазвана присуством божанства у облаку. н. п.

ОБНОШЕЊЕ (circumgestatio) неког предмета је магијска радња којом се, по веровању, може придобити наклоност и љубав, да се заштите усеви од временских непогода, затим домаћа чељад, кућа, стока и пчеле од урока, набачених чини и болести. Просилац девојке обнесе слепог миша око куће девојачких родитеља да би се девојка слепо заљубила у младића који је проси. Девојка умеси бушан колач, прогледа кроз њега на младића којег је заволела и, ако успе да га обнесе око њега, онда ће га придобити за себе. Девојка узме соли и хлеба, обнесе их око завољеног младића и изговори: „Када могао живети без соли и хлеба, онда могао и без мене!" Девојка обнесе киту цвећа или венчић око завољеног младића, па онда верује да ће и он њу убрзо заволети. Младић обнесе око завољене девојке прстен скинут с мртваца, па ће се и она, тобож, смртно заљубити у њега. Младић узме земље с гроба, обнесе је око девојке и изговори: „Како се самртник патио, тако се и ти (девојка) патила док се са мном не венчала!" — или одсече део одеће на мртвацу па га обнесе око девојке и изговори: „Како умирао самртник, тако и ти умирала за мном!"

Противу главобоље трипут се обнесе метални новчић око болесникове главе и баци на раскршће. Око болесника се обнесе вучји зев да би оздравио. Када се детету појави крупица (оспе) по телу, онда се уз Младу недељу дете обнесе пре сунца око беле трешње и изговори: „Трешњо, дете те моли да примиш његову крупицу!" Дете које не може да проговори обнесу с петлом око куће пре сунца и изговоре: „Запевај, певче, проговори, немче (неми)!" Жетеоци пред жетву обнесу срп око себе да их не боле леђа. Кад наступи епидемија, онда се трипут обнесе око куће запаљен угарак и говори: „Од огња огњем ограђујем своју кућу!" Око болесног коња обноси се трипут слама узета између кажипрста и малог прста.

Око села и његова потеса обноси се вода узета испод воденице противу временских непогода, или се обноси воденичка устава. Уочи Ђурђевдана обноси се око села пиле које се излегло пре Благовести (25. III); пошто се обиђе унаоколо, пиле се закоље као жртва, испече, почасти се и пуца из пушака на ону страну одакле долазе градобитни облаци. У околини Маглаја, уочи Ђурђевдана, у глухо доба ноћи, искупе се младићи на раскршће, надују црну мешину, па с њом обиђу око села, врате се на полазно место и ту очекују долазак жена вештица. У Левчу се обноси божићна слама око винограда. У јадарским селима се уочи Ђурђевдана обноси око села нож којим је неко убијен, змија у тикви с водом и пиле; после обношења змија се пусти да оде, а пиле се живо закопа. На Божић изјутра се обноси угарак од бадњака око кошница са пчелама. Кад наиђу туђе пчеле и односе мед из кошница, онда се око њих обнесе сврдло, а кошница покрије мушким гаћама. Противу крађе и паљевине обнесу се око зграда са стоком путила скинута с коња кога је удавио вук. Јаја за насад обнесу се око верига, па се насађују. Да се нађена мачка припитоми, обноси се око верига. Штене се обнесе око куће да би било зло.

Има дана у години који су посвећени магичним обношењем уз обилажење, као што су већ наведени Божић и Ђурђевдан. Тако се уочи Петровдана са запаљеним лилама (буктињама) обилазе сточни торови да се заштите од болести и чињарица. На Јереминдан изјутра обилази се кућа и њене зграде и лупа се у металне предмете противу змија и друге гамади. На Ђурђевдан изјутра стави се сребрна пара у опанак, обиђу се торови са стоком и говори се: „Кад чињарица дошла у сребрним опанцима, онда и нашој стоци учинила!" п.ж. п.

ОБОРАВАЊЕ је превентивно кружно заоравање око села и његова потеса противу појаве епидемије, демона, привиђања, урока и градобитних облака. Изорана бразда има улогу магијског круга који штити све што је у њему од спољашњих деструктивних сила. У магијском обреду оборавања употребљавало се рало са гвозденим раоником или плуг, јер демони беже од гвожђа, затим узимали су се невини младићи и девојке, браћа близанци и волови близанци црни, изузетно и бели. Кад се оснивало село Божурња, у Горњој Јасеници, онда су се, по предању, ноћу појавили вампири и вештице и давили људе. Искупили се најстарији људи да се посаветују шта да раде. Неки старац им је рекао: „Ми смо заборавили да село около заоремо." Онда су узели два брата близанца, плуг, упрегли два вола близанца и заорали бразду око села. Од тада је у селу, казује се, нестало вампира и вештица, нити се што ноћу привиђа. У неким селима у Срему људи у кужно доба (кад наступи зараза) обору село, тј. изору бразду око њега, да куга у њега не би дошла. У том оборавању, место волова плуг вуку шест голих девојака мезимица, а најстарији човек из оног села плужи. То се ради ноћу у глухо доба (по Вуку). Големо село у пределу Пољаници оборавала су два брата с два вола близнака и од тада се чума (куга) није никада појављивала у селу. Из истог разлога тако су се оборавала села: Суботинац код Алексинца, Селиште села Клиновца у пределу Прешеву, село Обрва у рудничком Поморављу, Глеђица у Старом Влаху, итд. Потес села Придворице у шумадијском Поморављу оборан је и зато га, тобож, никад не туче град.

Нека села добила су имена по негдашњем њихову оборавању: Оборци код Новога Пазара и истоимени заселак на Лиму, село и црква Ображда у Топлици и друга села са синонимним именима (по М. Мајзнеру). Село Обровац код манастира Гомионице, код Бањалуке, оборале су две девојке, које су претходно три дана једноничиле, да не би куга ушла у село. Кад се крајем XVIII века појавила куга у Лушци Паланки код Санског Моста, у Босни, онда су људи заорали бразду око села са четири бела вола. У Црмничкој нахији, у Црној Гори, оборавала су се говеда кад наступи епидемија. Она се из села дотерају на једно место, па се око њих заоре. У тимочкој Црној Реци, уочи Ђурђевдана раоником се запара круг око пчеланика, да би се пчеле заштитиле од урока.

Код Руса постојало је оборавање села противу болести људских и сточних, па су се оборавала села и код многих других народа. п. ж. п.

ОБРЕТЕЊЕ, в. **Сретење**.

ОБРОК.—Од развођа Мораве и Тимока, па на ј-и до обала Белог (Јегејског) мора и одатле до Црног мора, оброчиште је место на коме се држи заветна молитва, а оброк је антропоидни камени крст или крст урезан на стаблу дрвета, па се назива и: крст. У већини прилика оброк је у средишту насеља или на

њему оближњој купастој главици брда. Оброком Срби данас називају време јела, ручка, а по старим писаним иворима, од 1233, и по свим млађим споменицима, оброк је означавао јело, дажбину, награду. У Врањској повељи краља Милутина, писаној крајем XIII века, наређује се и: „ни да прикладају оброка".

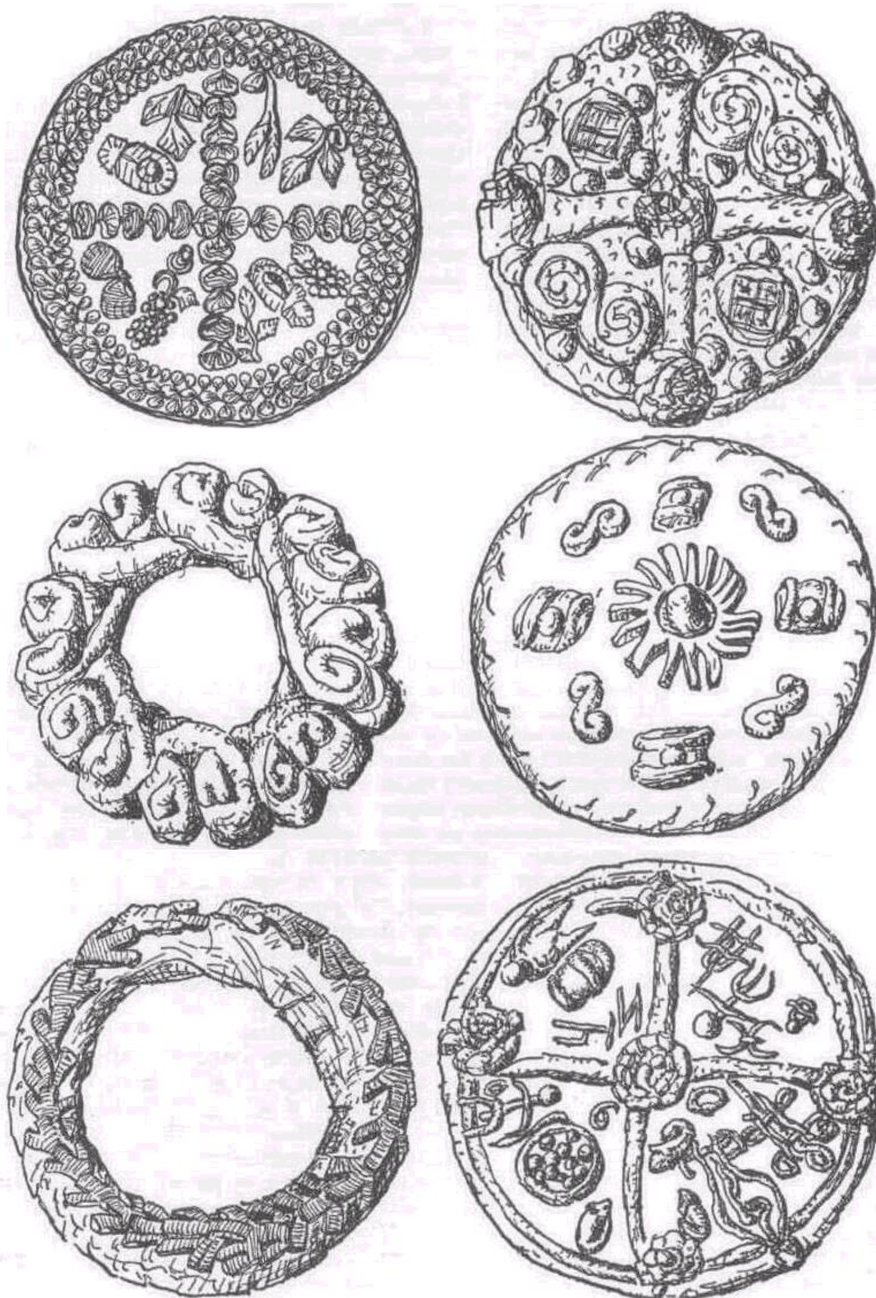

Обредни хлебови,
из збирке Етнографског музеја у Београду

Српски споменици показују обредно (касније и обавезно) приношење јела и пића као жртве при оброку и обредно обедовање људи једног насеља о заветном дану; бугарски оброк има више значења: нешто обећано или завештано да се обави: „Дал сам оброк да иду на сватиј Иван"; службу (слава) свецу покровитељу (заштитнику); крст, запис: „Имам оброк на свјатиј Илију"; означава и завет Богу или свецу, испунити обећање (завет). У западној Бугарској оброчишта су посвећена, обично означена каменим крстом. Тракијски Бугари скупљали су се на дан летњег Св. Атанаса (5. VII) на оброчиште и доносили јела и пића. У селима у околини Титова Велеса код Македонаца оброчишта су места на којима се коље брав као сеоска жртва. У селима у околини Лесковца оброчити (заветни) дани су Духови,

Петровдан, дан св. Илије, Арханђеловдан и Ваведење. Обречени празник у лужичким селима Масуровцу и Радињцима је Ђурђевдан, када се код крста (оброка) приреди сеоски ручак.

Оброчиште, српско и бугарско, место је на коме се одржавају или су се доскора одржавале молитве у пролеће Богу и свецима, некада божанствима, да заштите усеве од временских непогода. По народном веровању, оброк је сен, а оброчит значи сеновит. По прастаром веровању, у камену оброку је сен или дух божанства, исто онако као што се веровало у постојање сеновитих дрвета. После примања хришћанства, оброци су добили хришћанска обележја, посвећени су хришћанским свецима, али су се задржали многобожачки обреди. По предању тракијских Бугара, на дан св. Пантелије (27. VII) на оброчиште је долазио јелен, који је имао некакву белегу на глави, да се сам жртвује божанству. Карактеристично је то што нека села имају по два оброка; код њих су се приносиле две жртве, једна божанству добра, а друга божанству зла. По два оброка имају: села Завој и Темска, код Пирота; у Завоју је један посвећен Арханђелу, а други св. Петки; у Темској подигнути су на црквинама; на десној страни реке Темштице је оброк посвећен св. Спасу, а на левој Трновској Петки. Два оброка има и село Рударе код Кратова, у источној Македонији. У велешким селима камени оброк је облика крста, назива се оброчина, посвећен је св. Илији, када се приноси општа жртва: закоље се во, па се месо скува и раздели присутним. У Вратчанском пољу, у с-з Бугарској, неке праисторијске могиле релативно новијег датума имају култну улогу оброка. На њима су намештени камени крстови, око којих се народ скупља на Ђурђевдан на молитву и приноси заједнички курбан (жртву).

За заветне дане на оброчиштима спрема се колач, који се на оброку ломи редовно увече пред запаљеном свећом; о Ђурђевдану коље се јагње и спрема колач. У пиротском селу Гостуши заветни дан је Св. Јеремија, када се коље јагње беле боје, и то по подне; камени оброк (крст) подигнут је једне неродне године. У неким пиротским селима о заветном дану код оброка свештају се масла (неварена пшеница у којој гори свећа) и свети водица. У селима око горње Нишаве крстом се назива ограђено место у селу, које у средини има камени крст; око крста поређано је камење у круг и свака породица има на том камењу своје место за седење приликом обедовања (в. **запис, дрво**). п. ж. п.

ОБРУЧ, дрвени или метални, има апотропејску улогу магијског круга. Кроз њега се на Божић, пре сунца, протерују свиње, да би се заштитиле од болести и зверова. Обруч, скинут с каце, штити од вукодлака (вампира) и вила. Жене труднице (гравидне) не пију воду из посуђа које има обручеве, да се не би тешко порађале. Кроз чаробни обруч виде се виле (в. **круг, венац**). п. ж. п.

ОВЦА се сматра благословеном животињом која је „из раја искочила". У разним приликама коље се овца као жртва (на Божић, о свадби, приликом подушја, за темељ нове куће, јагње на Ђурђевдан, Спасовдан). Ради заштите и напретка оваца, одређених дана у години обавља се низ обичаја или се забрањује рад око стоке (Бадњидан, Божић, Ђурђевдан, Тодорова среда, Спасовдан, Св. Вартоломије, Тројичина недеља, Младенци). О Божићу за овце се спрема посебан колач (овчарица) или им се намени део божићног колача. У западним крајевима ован је често полаженик о Божићу. Верује се да овце могу предсказати промену времена. Делови овце служе као лек у народној медицини. У народној књижевности овца се јавља као сеновита животиња, а овце чува и лечи св. Сава, као наследник старинског божанства стоке. ш. к.

ОГЛЕДАЛО. — Није познато када је огледало ушло у нашу народну употребу, али је, по свој прилици, у даљој прошлости било ретко. Оно се спомиње у нашим средњовековним списима и у народним лирским песмама: „У марами сјајно огледало и на њему слика девојачка." Иако је огледало било ретко у даљој народној прошлости, ипак се нашла могућност огледања у бистрој води, растопљеном маслу и меду: „Анђелија воду лила, над воду се надносила, сама себи говорила: ‚Боже мили, л'јепа ти сам!'" У народној песми о смрти Краљевића Марка казује се: „Наднесе се над бунар на воду, над водом је лице огледао... виђе Марко кад ће умријети." Растопљена маст служила је за огледање при врачању и гатању. Било је у обичају да се о ручку на Божић изнесу растопљено масло и мед, па се, пре употребе, огледала домаћа чељад: ко види свој лик у растопу, тај ће живети у току године, а ко га не види, онда то није

добар знак, може да се разболи, па може и да умре. Кад се месец једе (кад наступи помрачење), онда се изнесе чиста посуда с водом и окрене према месецу да би се видело ко га нагриза и с које стране.

Готово свуда је у народу обавезно да свекрва донесе огледало испрошеној девојци. У тимочким селима, када девојка пође на венчање, онда држи пред собом мало огледало, да би од себе одбила урокљиве очи. У шумадијским селима невесте су имале огледала на предњој и задњој страни украсне капе смиљевца као апотропејоне. Такве капе с малим огледалима у области Рашке називају се перјанице. У Босни девојка гата помоћу огледала. Она у глухо доба ноћи унакрсно обрише под, сметлиште скупи насред куће, стави на њега огледало, запали четири воштане свеће, па гледа у огледало да би у њему спазила младића који ће је испросити или ће у њему видети свој гроб. Друге девојке чине то исто, али оне нађу у гробљу људску кост, ставе је поред огледала, па је гледају у њему све дотле док не спазе своје младиће. И уочи Богојављења девојка тражи свога младића у огледалу: ако га види да лежи, онда је умро, ако је жив, он се смеје, ако је болестан, он се налактио, итд.

Ноћу се не огледа, јер се тада огледају врагови, па се може ограисати (на зло намерити). По другом веровању, ко се ноћу огледа брзо ће остарити. Гравидна жена ноћу се не огледа, да јој дете не буде разроко. Ако се жена огледа ноћу, онда ће рађати ружну децу. Девојке се ноћу не огледају, јер им виле могу однети лепоту. Не ваља се огледати на речној води, јер водени дух може да повуче у воду и удави. Дању, када грми, не треба стајати поред огледала, јер се ђаво крије под њим, па га ту гађа гром. Ако дуго пада киша, онда се стави огледало према сунцу да би киша престала. Да би био ведар дан, треба увече ставити огледало у наћве. Оно се увече ставља повише кревета против мòра. Ако се разбије, онда слути на неку невољу или штету.

Дете се не огледа у првој години, да се не би уплашило од свог двојника у огледалу. Његовим огледањем се слути смрт. По другом веровању, ако се дете огледа, онда ће му мајка убрзо затруднети, а по трећем, огледањем дете губи боју свога лица и постаје староликo.

Када самртник издахне, огледало се покрије убрусом или се изврне. Умрлим младићима и девојкама ставља се огледало у џеп, да би га имали у загробном свету. Огледало се вешало на надгробне барјаке, а сада се урезује у надгробни камен (у околини Београда). п. ж. п.

ОГЊЕНА МАРИЈА је, вероватно, према народној традицији, хришћански назив за сестру св. Илије. Празнује се 17. јула, када жене не раде, а негде се и никакав тежачки посао не обавља. По народним песмама, Огњена Марија представља персонификацију муње. Она бије или пали огњем, гађа или пали муњом и стрелом. У народној песми **Свеци благо дијеле** Марија добија муње и стријеле, а по једној другој песми, у Муњиним и Месечевим сватовима звезда Даница јој поклања живи огањ. По народној традицији, св. Илија увек пита сестру Огњену Марију када је његов дан, а она то забашурује, „јер би св. Илија толико пуцао громовима да би од весеља и шенлучења сав свет побио". ш. к.

ОГЊЕНИ ЗМАЈ, в. **змај**.

ОГЊИШТЕ. — Старо српско огњиште било је укопано у средини једноћелијског кућњег пода. У његову удубљењу ложио се огањ (ватра), а непосредни простор око њега, обично поплочан, назива се **огњиште**. Око ватре и на огњишту усредсређивао се домаћи живот, обављала договарања, препричавала предања и веровања. Оно је било особито поштовано како у словенској заједници, тако и у домовини Срба. У народном изразу „набити огњиште" (неком) открива се да су се гости примали и посађивали поред огњишта као почасног места и ту частили јелом и пићем. Код њега се прима и гости први новогодишњи полазник (в. **полаженик**). На огњишту се давао, узимао и враћао зајам радије и с више поверења него пред сведоцима.

Оно што је олтар у храму, то је огњиште било у кући. Готово сви домаћи обреди обављали су се од рођења до смрти на огњишту. Код Црногораца је тешка заклетва огњиштем. Оно се није скрнавило било чим. Гравидне жене га нису брисале. Грешници су се исповедали на огњишту. Стари људи умирали су на њему. У једној здравици из Заплања, домаћину се жели, мимо осталог, да му Бог да кокоши на буњишту и дечице на огњишту. У пределу Пчињи, дете се први пут окупа на домаћем огњишту, да би се везало за кућу и да би било живо. Одива, свуда у Србији, пред полазак на венчање,

љуби огњиште својих родитеља, а по венчању љуби огњиште младожењиних родитеља и три пута га обилази. Око њега обноси се божићна слама, налажу бадњаци, пеку чесница и печеница (в. **бадње вече, чесница, ватра, димњак**). п. ж. п.

ОДЕЋА. — По легенди, када је Бог стварао свет, дао је Арханђелу Михаилу две одеће, једна је била боготкана а друга богоплетена. Онда је Арханђео дошао међу људе, па кога је хтео, уморио је, а кога му је било воља, остављао је живим. Видели то анђели па га оптужили Богу, а он им је одговорио: „Ја сам му дао боготкану и богоплетену одећу, па му сада не могу ништа." Када су анђели преваром узели обе одеће од Арханђела, он је изгубио моћ да људима вади душе. Тако су, по легенди, одеће добиле у веровању магијску улогу. По народној причи, девојка која се била претворила у змију и имала змијску круну на глави дала је свом младићу кабаницу да би, кад се њом огрне, постао невидљив. По веровању, ко се огрне магијском кабаницом! нико га не може видети. По једној народној причи, св. Сава је покрио својом горњом одећом (огртачем) неког попа на ломачи и тако је поп остао жив. Кабаницом, као мушком одећом, огрће се невеста када је прстенује ручни девер, коју она стресе са себе да би се лако порађала. Огртач је атрибут божанства и демона у свету мртвих (в. **покров**). Виле су обавијене белим и провидним велом, а змајеви имају сребрну кошуљу (в. **аздија**).

Ако пелене ухвати мрак напољу, онда се унесу у кућу и истресају на пламену, да би се одстранили демони (инсекти). Када се детету први пут облачи нова одећа, преко ње се пребаци жишка у истој тежњи, па се онда штипа дете и пожели му се: „Колико жица, толико годиница!" Деци се не свлаче одеће према глави, него редовно наниже према ногама, да не би, по веровању, престало да расте. Болесник се окупа и обрише било којом венчаном одећом, да би оздравио. После посете видарици (извору, реци, гробу, шупљем камену) болесник се пресвуче у нову одећу, а стару остави, да би с њом оставио и болест. Они често завезују део своје одеће (крпу, конац) за сеновито дрво, да би са себе пренели и завезали болест за дрво. Болесници дарују манастирима нова одела да би оздравили. Одело замењује болесника кад му се чита молитва у манастиру и када му се басма, врача и гата. Кад ратник погине и не зна му се гроб, онда се над његовим оделом тужи, па се однесе у гробље, сахрани и на гробу издају даће као да је погинули ту сахрањен. Тако се чини и са оделом непронађених утопљеника. У народу се верује да ће самртник, после смрти, бити у загробном свету у оним одећама у којима је био када је издахнуо. У кожној одећи нико се не сахрањује, јер ће у загробном свету свака животиња познати своју кожу, узеће је и тако би покојник остао го. Ако се мртвац сахрани у опанцима, онда ће те године бити суша. Пошто се заостало покојниково одело окади, онда се може употребљавати. Ако се одело или неки његов део закопа у нечији гроб, његов ће се власник разболети. Четрдесет дана од смрти покојникове ожалошћени носе своје одеће изврнуте да би се прерушили пред покојниковом душом ако би јој се нечим замерили и изазвали њен гнев. Одеће се носе преврнуте и противу злих очију. Када се иде ноћу, онда многи људи преврну неку своју одећу да би се заштитили од ноћних демона. У народној прошлости, као знак жалости за покојником, носило се бело одело. По живопису у Сопоћанима, краљ Урош (1242—1276) обучен је у бело одело у знак жалости за умрлом мајком. По једној фресци у манастиру св. Арханђела у Прилепу с краја 14. века, Марко Краљевић је у белој владарској одећи за погинулим оцем 1371. год. За трајања жалости није се носио накит. По једној народној песми, сестре су покидале пуцад са својих долама за умрлим братом. Понегде је било у обичају да се надгробни крст обуче у покојниково одело, да се на тај начин оживи сећање на покојника или се обеси о надгробни барјак и ту иструне.

Преко године има табуисаних дана у које се не шију и не крпе одеће (у средоносну среду, девети уторник, на Андрејевдан, Лазаревдан, итд.). Ако се крпи или пришива спона или дугме на обученој одећи, онда личност на којој се то ради држи сламку у зубима, казује се — „због зверова". Венчаном одећом покривају се кошнице приликомројења, да би се ројеви смирили и вратили у кошницу. п. ж. п.

ОДЈЕК. — Природну појаву одјека народ је запазио, али је није разумео. Он верује да одјек долази као одговор или ругање демона са супротне стране. Радознали људи користили су се том појавом да дознаду да ли је Марко Краљевић, највећи народни јунак, заиста жив како се то приповеда, па би викнули гласно: „Марко, јеси ли жив?" — а у одјеку се јасно чује последња реч:„жив". Тако је у народу настало

тврдо уверење да је Марко заиста жив и данас. У околини Дебра, у западној Македонији, када се приликом говора понавља одјек речи, верује се да их понавља ђаво.

Пратиоци Никифора Грегоре, који су посетили Србију 1326, певали су успут тужне песме, а брежуљци који су их окруживали негде после прелаза Струме примали су њихове оштре узвике и као жива бића, не мењајући их, понављали са истом интонацијом, враћајући их поступно одјеком, као у хору. Опат А. Фортис казује, у другој половини XIII века, да Морлаци верују у дух одјека: када људи гласно говоре, онда се чује да им неко одговара, али се не види. То је дух који не чини никаква зла, али се руга, па се треба њега бојати. п. ж. п.

ОДОЉЕН (Valeriana officinalis). — Веровало се да је одољен врло моћно заштитно средство против вештица и других злих сила.

Да зна женска глава
Што ј' одољен трава,
Свагда би га брала,
У пас ушивала,
Уза се носила.

Од свих трава сматра се за најбољу против злих очију. Корен одољена пришивао се деци на капу и стављао у колевке с убеђењем да је тако дете заштићено од злих погледа. Уз то веровало се да је и изванредно лековита биљка. Тако се прича како је загоркиња вила, док је брала лековито биље по планини, говорила: „Да зна мајка што ј' одољен травка, никад не би укопала синка." н. п.

ОЖИВЉАВАЊЕ. — У народу се тврдо верује у оживљавање и устајање мртваца из својих гробова (в. **вампир**). Нарочито оживљавају самоубице, утопљеници и они који су уморени насилном смрћу; они ноћу лутају по местима која су им позната за живота и наносећи разне пакости. Тако је настао страх од оживелих мртваца, па се зато покојницима приносе дарови у јелу и пићу.

Оживљавање мртвих и погубљених обављају виле, змајеви, свеци и видовите личности које познају средства за оживљавање. Оживљава се помоћу магијске гранчице, чаробног штапића, свирале, биља, воде и праха. Виле познају биље којим лече ране јунацима а погинуле њиме оживљавају. Змај узео лескову гранчицу, њоме прекрстио браћу и они оживе; он је оживео и браћу митског горостаса Бисерка, које је био погубио; змај донео чудотворну водицу из пећине, прелио је преко два мртва брата и они оживели. Посечени царевић, поливен водом донетом с Јордана, оживео и скочио на ноге. У једној приповетки казује се: „Голуб ће донети живе воде, којом ћеш полити одсечену главу младића и он ће опет оживети и бити као што је био." По другом предању: „Прахом од по три спаљене длаке црна коња без белеге, беле бедевије (кобиле) без белеге, хата нејахана и кобиле ждребне посути преко мртве кћери и она ће оживети." Нека баба, идући гором, нађе девојку без главе, а глава била поред ње, сажали се видећи је такву, па стаде брати некакво биље и оживи је; та баба била је Сунчева мајка. Нека жена имала само једно дете, па рекла: „Кад имам једно (дете), као да немам ниједно!" Чуо то Бог, расрдио се и умори јој дете. Она непрестано тужила за њим. Св. Сава се претвори у бабу, сретне тужну мајку и научи је да оде у планину, да куцне у букву и зовне сина по имену. Она тако учини, син јој изиђе из букве и дође кући. Отац свирао у чаробну свиралу од јутарњег зрака до вечерњег мрака над главом мртве кћери и оживео је. У манастиру Дечанима једна фреска из 1348. представља св. Ђорђа како оживљава умрлог. У народној песми о смрти Краљевића Марка казује се да он и данас спава у некој пећини и да ће се, кад устреба народу, пробудити (в. **ускрснуће**). п. ж. п.

ОКАМЕЊЕНИЦА кажу у Херцеговини кад не желе да помену име вештице (в. **вештица**). н. п.

ОЛАЛИЈА је ноћно биће, често невидљиво, или које се претвара у човека, псето, мачку, јаре, козу, краву и бивола. Иде у друштву попут сватова, гостију, пијаних људи што траже пут. Када сретну човека, онда га позову у друштво, нуде га вином и с њим играју у колу. Одводе га на непозната места и на

гробља, пењу се на висока дрвета. Веселе се, ударају у бубњеве и свирају у гајде. Све се то догађа до пред зору и певање петлова. Када се човек који је био у њихову друштву отрезни, спази да у руци држи, уместо оканице (посуде с пићем), коњску главу. п. ж. п.

ОЛОВО се у народу користило у практичне и верске сврхе. Служило је као апотропејон у врачањима. Девојка преполови пушчано зрно од олова па половине постави са обе стране пута куда пролази завољени младић. Пошто младић прође, она узме обе половине, излије их у зрно и изговори: „Како се ово олово састало, тако се и ја саставила с Н." (име младића); затим оловно зрно носи уза се као амајлију, с тврдим уверењем да ће је завољени младић испросити у родитеља. Чињарица преполови олово избачено из пушке, па и она половине постави са обе стране пута куда треба да прођу сватови с младенцима. Пошто сватови прођу, она обе половине излије у зрно и говори: „Када се ово зрно опет раставило, онда и невеста понела дете и с њиме се раставила." О Божићу избачено оловно зрно из пушке преполови се па се између половина протера стока. Затим се обе половине саставе и чувају уз веровање да се тиме стока заштитила од болести. Пушчано зрно избачено из пушке на Ђурђевдан носе чобани уза се да им вукови не кољу стоку. Оловна плочица у облику срца пришива се као амајлија на дечје одеће противу урока. Олово се стављало у семе, да би род био тежак као олово.

Растопљено олово слива се у воду и по саливеним облицима олова траже се болести и чињарице које су нанеле болест. У љубавном животу истражују се суђеници (суђенице) или се гата будућност по фигурама изливеног олова.

Постоји укорењено веровање у народу да неке личности не убија оловно зрно из пушке. По предањима, неповредими су били народни јунаци Хајдук Вељко, Јово Курсула, Богдан Зимонић, Петар Пеција, војсковођа Ђура Хрватовић и др. Али ко казује да га олово не може убити, тај губи магичну заштиту од олова. У стиховима једне народне песме казује се: „Да не б'јеше ријеч говорио да те зрно од олова неће, ја те не бих мого погубити." Оно није убијало хајдуке. Турци су говорили да рацко (српско) пушчано зрно није убијало праве Турке. п. ж. п.

ОЛУЈА, в. **аждаја, вихор**.

ОМАЈ је зло ноћно биће које се претвара у овцу, козу, јаре, бивола и пса. Оно изненада протрчи поред човека, а он појури да га ухвати и никад да га стигне. Трчећи за њим, човек падне у занос и тако га омај заведе далеко, на брег или у понор. Једном су људи ухватили омаја као биволицу, затворили је у кошару и закључали. Изјутра кошара била закључана, а од биволице ни трага. п. ж. п.

ОМАН (Inula helenium). — У народу се оман зове још: велико зеље, велики корен, девесиље итд. Ова биљка често се употребљавала као одбојно средство против урока и у разним врачањима. н. п.

ОНАЈ СВЕТ, в. **други свет**.

ОПАСИВАЊЕ магијско је у знатној примени у народу: опасују се невесте и нероткиње да би затруднеле, труднице (гравидне жене) да би лако родиле, породиља и дете да се не урекну, болесници да би оздравили, здрави да задрже здравље, кућа, пчеланици, торови и воћке да се заштите од демона, цркве да би се умилостивила божанства, гробови да се завежу мртваци за гроб због вукодлачења (вампирења).

У женидбеним обичајима појас и опасивање симболишу повезивање младенаца у брачну заједницу, а у разводу брака пререзани појас или прегача значе да су тиме муж и жена разведени. У братимљењу, опашу се једним појасом несродни мушкарац и женско пред свештеником па су од тада као брат и сестра. Пред венчање девојка се опаше позлаћеном жицом, да би била чиста у браку као што је злато. Неке одиве опасују се мушким појасом или свитњаком, да би рађале мушку децу. У црногорским приморским насељима вереник пошаље вереници уочи дана венчања подвезу с десне своје ноге, да њоме подвеже своју десну ногу како би добила мушку децу. На дан венчања девојка се опаше танком ликом или концем, па чим чује први сватовски пуцањ из пушке, она га прекине, да би се лако

порађала; понека га носи непрекинутог све док не пожели да рађа, па га онда прекине. Пред улазом у младожењину кућу невеста прими мушко дете наконче и опаше га црвеним концем.

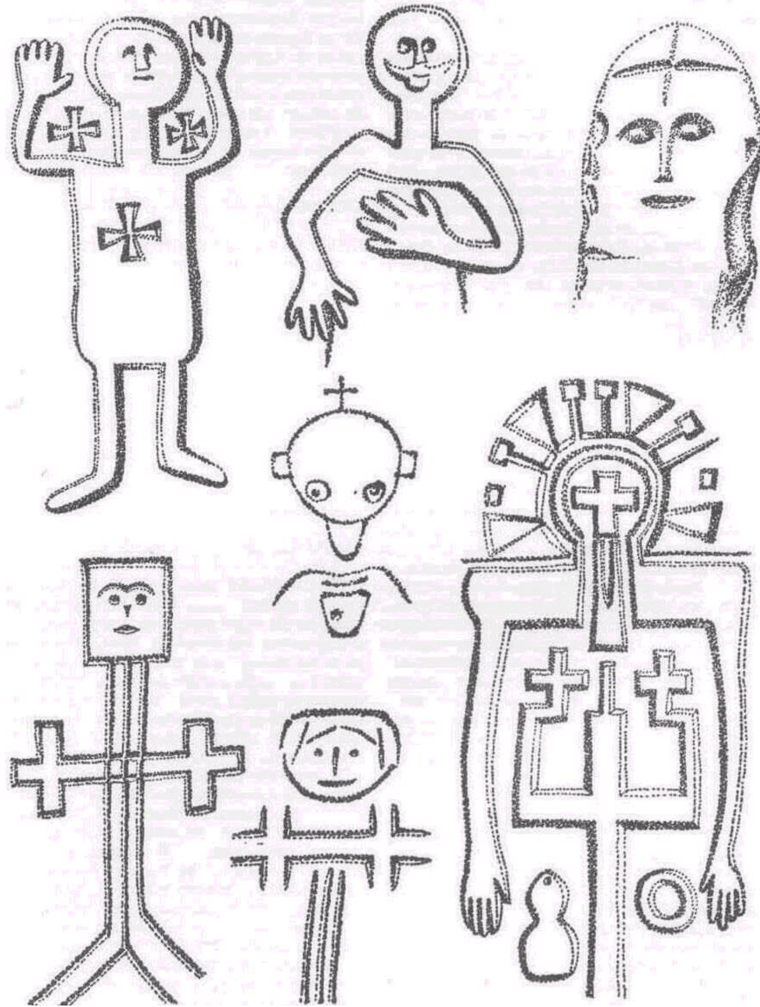

Фигуре са надгробних споменика

У селима јужног Поморавља свекрва опаше невесту на дан свадбе својим појасом, па је једним крајем појаса уведе у кућу. Пред брачном постељом младожења распаше невести прегачу, да би се лако порађала. На Мурат-турбеси (турбету) у Приштини нероткиње стављају бели конац да преноћи, па га после опашу како би затруднеле. У околини Лесковца оне се опасују поповим појасом. Жена која не жели да рађа опасује се свитњаком умрлог човека. Када жена остане гравидна, узме вуне од жене којој је име Стана, испреде врпцу, па се њоме опаше, да би се дете одржало у животу. Када змија носи рибу у чељустима, онда се скине појас и њиме се ослободи риба. На тај начин појас је постао магичан, њиме се опасују породиље да би се лако порађале. Породиља стави уже на Богородичину икону да преноћи, па се њиме опаше, како би се заштитила од урока. Породиља и дете опашу се врежом беле бундеве, да их штити од болести. У Фочи се жена опаше мужевљевим појасом, обуче његову кошуљу, па онда легне у постељу поред детета. Ако породиљи нестане млеко у дојкама, онда оде на извор, захвати воду у посуду коју опаше детињим повојем: водом попрска место на коме се породила и детињу колевку. Жене којима се не држе деца нађу три девојке, које једноноиче један дан, па у глуво доба ноћи исплету црн повој и њиме се повије дете; или узму од двет Стана или Стоја девет праменова вуне, испреду и исплету повој којим повијају децу. Невин младић ковач искује у глуво доба ноћи од гвожђа танак ланац, опаше га жени до коже и закује крајеве. Ако дете добије падавицу, измери му се дужина провлаком (од свеће), па се њиме опаше. У селима горње Нишаве, пошто се мртво дете сахрани, мајка опаше живу децу тканицама, да би јој остала у животу.

На Ђурђевдан изјутра обавља се опасивање деце врбовим прутићима, да буду бујна као врба, дреновим да буду здрава и јака као дрен, а копривом да их штити од урока. На Божић, пре сунца, девојка завеже почетак упредене жице за врата на пчеланику па, предући, обиђе пчеланик и крај жице привеже за њен почетак; тако се чини да не би ројеви бежали. Испреденом жицом на Божић опасује се говече када му стане мокраћа или када се надује. На Бадње вече опасују се узицом торови противу вукова. Трећи дан Божића опасују се стабла воћака божићном сламом.

Противу болести опасују се: вѐзом божићне печенице или веригама око врата од гушобоље; свећом око главе од главобоље; противу разних болести опасује се бројаницама у Исак-бабу турбету у Јањеву и Данијал-турбету у Приштини.

Култни предмети (храмови, турбета, камен, стена, дрво и др.) опасују се платном или танким навоштеним провлаком. Када се освећује нова црква, нероткиње је опасују да би затруднеле. Мајка душевно оболелог сина опасала је платном манастир Студеницу да би јој син оздравио; мајка чији се син обесио опасала је платном цркву у колубарском селу Цветановцу да је у сну не посећује, итд. Гроб и мртвац се опасују црвеним концем, кучином, да би се мртвац привезао за гроб. Обавезно се опасује мало мртво дете око појаса, да му не би испадало цвеће из недара на другом свету:

„Ој, Бога ти, преоднице звездо...
јеси л' вид'ла моје мушко чедо,
да л' је босо, да л' је распасито?"

Када неко пође на суђење, опаше се ликом да би се одбранио од осуде. Опасује се и онај који прелази преко реке како се не би удавио. У једној басми казује се: „Отуд иду триста опасаних и поред њих триста припасаних... да тоноте (хватају замкама) виле и вештице". п. ж. п.

ОПОСУН је архаична реч из прехришћанског периода, која се и сада понегде употребљава у народу у значењу обредног кретања и окретања за сунцем, руски: посолонь. У верским обредима наши римокатолици крећу се опосуно, тј. за сунцем, полазећи од истока према западу, онако како се привидно креће и сунце; православни се крећу у правцу који је супротан кретању римокатолика, они полазе од запада према истоку, усусрет сунцу, а кружно кретање култног предмета (хлеб и др.), обе конфесије, врши се од леве стране према напредној десној (в. **десно и лево**). Таква кретања су наопослена (израз који је заменио архаичне), у верском смислу: правилна. И једни и други верници казују да би се очекивале рђаве последице погрешног ритуалног кретања и окретања ако би се друкчије кретало. Тако су управљене верске поворке око култних предмета (посвећених извора, језера, дрвета, крстова, огњишта, куће, храма и др.), тако вереник окреће своју вереницу око себе, младожења невесту, тако се окрећу обредни хлебови и др. Разлике у неједнаким обредним кретањима православних и римокатолика настале су због неједнаког полазног култног места у односу према сунцу: први усусрет сунцу, други за сунцем. У магији (врачању, гатању) и у култу мртвих обредна кретања су супротна начелима обе конфесије. п. ж. п.

Орао са пафте (копче)

ОРАО. — Веровања о орлу, изгледа, нису била тако разноврсна како би се могло очекивати. Код Срба који говоре тимочко-призренским и косовско-ресавским говорима било је раширено веровање о орлу

као предводнику градобитних облака, а често је он у тим веровањима идентификован са **алом**. Сличних веровања било је и у других наших народа, односно појединих целина које говоре старијим говорима. Међутим у Босни и Херцеговини било је раширено веровање да је грех убити орла, особито крсташа. Дакле, био је табуисана птица. Уз ово, веровало се да се вештица може претворити у сваку птицу осим у орла крсташа и голуба. Иначе, орао је у соларним религијама и у племена са великим ловом симбол сунца.

Орлове канџе штите од урока па стога „канџе народ окива у сребро и пришива малој деци, особито мушкој, на капу, да им зле очи не би нахудиле". н. п.

Орао и ала, детаљ бифоре, Дечани

ОРАХ (Juglans regia) је у народном веровању дрво подземнога света, вештица и злих духова. Веровало се да се на ораху окупљају вештице, па стога не ваља под њим заспати. Орахово дрво пред својом кућом не ваља посећи, јер се верује да ће умрети онај који би га посекао. Негде је био обичај да се болесници провлаче испод ораховог корења, а негде се ово провлачење изводило превентивно, да би се спречила болест. У Грлишту код Зајечара нађу „орах у обали, чије су жиле оголићене, па испод једне уздужне жиле прокопају скроз рупу, тако да је само жила као лук наткрива. Испод те жиле провлаче се деца, а могу и матори, па онда између живих ватара прођу'. Негде су приликом провлачења стоке кроз живу ватру копали прокоп испод жила ораховиx. Служи као свето дрво — **запис**.

У околини Бољевца сељаци су остављали на тавану за чуму (кугу) воду, сапун, чешаљ и орахе, а зна се да куга, персонификована „тетка", представља подземног демона болести. На Бадње вече, које је посвећено покојницима, домаћин је бацао по један орах у сваки угао собе, што се објашњава као жртва покојницима. Ове орахе нико не узима, а остале укућани разграбе и једу. „Ораси се једу само овога вечера; за сва три дана Божића нити се једу. нити се узимају у руке." Ораси се доводе у везу и са св. Илијом, јер се верује да ће поцрвљати ако грми на дан св. Илије. Историјски извори XII века спомињу посвећени орах код балтичких Словена, а веровање да се на ораху купе ђаволи познато је у разних народа, индоевропских и семитских. По једној легенди, Артемидина свештеница била је претворена у орахово дрво, а девојке „каријатиде", које су ту играле коло, побегле су на орах и ту остале". Чајкановић

указује да је и Артемида првобитно била богиња смрти и доњег света (у овом случају, истоветна са Хекатом). ш. к.

ОРИСНИЦЕ, в. **суђенице**.

ОРУЉА. — Тако су понекад у Војводини називали вештицу (в. **вештица**). н. п.

ОСВРТАЊЕ. — Табуисано осртање је остатак хтоничних обреда. Када се успут пролази поред „нечистог места", или се ноћу иде по мраку, онда се не осврће, да се не „призре" (нешто не привиди, не халуцинира). У повратку са прошевине, девојке учеснице се не осврћу. Када девојка одива пође на венчање, рођаци је позивају да се за часак окрене месту одакле је пошла. Ако одива воли свога младожењу, неће се окренути. Учесници пратње мртваца у повратку с гробља не осврћу се, да их мртвац не би пожелео. После вађења живе ватре, не осврће се према месту где се она вадила, да се не би ослабила њена магијска снага. Не осврће се пре и после постављања чини. На Божић однесе се вуку вечера на раскршће, па се у повратку не осврће. п. ж. п.

ОСОВИТА НЕДЕЉА је, на Косову, седмица уз Меснице (Месојеђе). Тада се не пере глава, да не би опадала коса. п. ж. п.

ОСТЕЊАК је природна стена која има људски облик (андроид), или облик животиње, птице и било каквог природног предмета. Најизразитији природни остењак у Србији је Момин камен у Грделичкој клисури, који има облик девојке са огртачем и шеширом на глави. У науци је добро познат настанак природних остењака, али их народ објашњава на свој начин. Он верује да се људи, животиње, птице и др. претварају у камење у истом облику какви су били у природи. Такво веровање је познато многим народима, па и нашем. Легендарни народни јунак Срђа Злопоглеђа својим злим очима окаменио је вилу, Арапина и Турчина.

Момин камен у Грделичкој клисури, по В. Карићу

У нашим народним приповеткама чест је мотив о баби чаробници која има моћ да некога окамени. Тако баба чаробница седела на камену станцу у планини, у једној руци јој био штап, а у другој некаква трава. Одвела је коњаника са псом и коњем у двориште које је било ограђено костима јунака. Чим је коњаник ступио у њено двориште, а оно се он, коњ и пас окаменили на месту на коме су се нашли. Баба златне косе својим погледом претвара човека у камен; ловац се превари, узме од бабе три длаке и стави их на своје хртове, а баба дохвати жабу, па њоме удари зеца скоро печеног, који скочи и побегне, а ловац и хртови се окамене. На врху неког брда има баба златне косе која дан и ноћ седи и у скуту држи птицу. Ко буде у стању да добави њену птицу, тај ће бити најсрећнији на свету. Зато треба бабу, ако ти пође за руком, да ухватиш за косу пре него што те спази, иначе ћеш се окаменити где си, као што се догодило од оних младића који стоје окамењени као мраморје (надгробно камење). Приповеда се да је нека баба истерала јарад у планину, па духнуо север и ударио снег, а она пркосно рекла: „Прц Марцу, не бојим те се, моји јарићи су петорошчићи." На то се расрдио Март, узајмио од фебруара неколико дана, навалио снегом и мразом, па се смрзну и окамене баба и њена јарад.

Казује се да се и данас може видети у некој планини (где се то догодило) оно камење што је постало од бабе и њених јаради: баба стоји у средини, а јарад око ње. Остењака бабе с јарићима има у планини Козјаку, код власотиначког села Калне. По једној народној песми, Бог је претворио у камен станац човека који је убио игумана и његовог калуђера. Увређени св. Сава скаменио је чобаниново сено и његове овце у Тодорову долу под Дурмитором. Он је окаменио аждају, младића и девојку у виру код манастира Студенице, па се и сада могу тамо такви видети. Занимљиво је име селу Коџаџику у дебарској Жупи. То је турски превод имена Старац, који је настао по остењаку у облику старца. За брдо Остењак, које је на тромеђи колубарских села Рудовца, Даросаве (сада Партизана) и Прогорелаца, казује се да је неки ловац пошао у лов о празнику, па кад је стигао с керовима на ово брдо, он се, керови и зечеви остене. По мотиву једне народне песме, синови су послали своју мајку у планину да би је растргли зверови, па зато буду претворени: „девет сина, девет каменова, девет сна'а, девет љутих змија, па се змије по камењу вију", итд.

Има предања о скамењеним девојкама које су бежале испред Турчина насилника, о скамењеним сватовима. По једној народној песми из Бачке, деспот Ђурађ и његова жена деспотица Јерина у очајању пред Турцима насилницима: „узеше се обоје за руке... обоје се у камен створише." По предањима: „Кад дођеш онамо, настаће рика и граја около тебе велика од хиљаду људи, а никога нећеш видети и нико те неће ни прстом такнути, а камоли убити, али немој да се обазиреш за собом без свога чуда, јер ћеш се на оно место окаменити. Дуго ћете путовати на мору, па ћете најпосле доћи између две планине, онда ће се галије окаменити."

У разноврсном пећинском накиту народ види скамењене гранчице, завесе, засторе, полилеје, олтаре, кубета, људске и животињске главе, крила орлова, стопе светаца, народних јунака и натприродних бића; у леденим пећинским капљицама види сузе грешника и покојника, у мрачним просторијама гробнице дивова и вила пештеркиња, у жуборењу подземне воде и промуклом струјању ваздуха кроз пукотине чује разговор подземних духова, њихово лупање у бубњеве, клопарање подземних воденица и ткање вилинских разбоја. Тако је настало оно живо народно казивање да су многи пећински облици од бигра скамењени столови вила, дивова, пустињских испосника и светаца. У Преконошкој пећини један сталагмит има облик окамењене мајке с дететом.

За њега Сврљижани причају да је била нека преступница која се пред мужевљевим гневом сакрила у пећину и у њој се скаменила заједно с дететом. За један купасти сталагмит у Попшичкој пећиии, у Сврљигу, казује се да је кум украо куму кошницу с пчелама па је сакрио у пећину, а она се скаменила. Облик је место у потесу студеничког села Биљановца, које је тако названо по камену станцу купастог облика. Према предању, путовао св. Сава по народу и стигао тамо те затекао косача како коси ливаду. Он затражи од њега да му да мало сена за коња, а ковач одговори како га нема. Онда св. Сава прокуне да му се стог сена остени (окамени). И данас стоји на том месту камен као стог. За њега се у народу казује да је лековит.

Веровања о природним андроидима потврђују и народне клетве: „У камен се претворио!" ‚Скаменио се да Бог да!" Сродни народни изрази употребљавају се и фигуративно када се неко зачуди или се у страху запрепасти: „Главари се скаменили." п. ж. п.

ОЧАЈНИК (очајаник) — нерастворено тело у гробу (в. **душа**).

П

ПАКАО се некад замишља у горњем, а некад у доњем свету, али све познате представе о паклу настале су искључиво под утицајем хришћанства. Стара словенска реч пьклъ, позната пре примања хришћанства, доводи се у везу са литванским речима **pikulas, piktis** — **ђаво**. Полазећи од значења речи **пакао — смола** (у зап. крајевима), Нодило објашњава пакао као зажарено небо при заласку сунца, куда су ишле душе умрлих. ш. к.

ПАКЛЕНИК в. **ђаво**.

ПАНАИЈА, в. **кољиво**.

ПАЊ као идол. — Некадашњу употребу, најчешће трешњевог или вишњевог, пања као идола потврђују пословице из народа: „Из сваког пања идол не бива"; „Из сваког пања не може се светац истесати"; „Стоји као дрвени бог."

У околини Сомбора, у Бачкој, свака ознака на међама земљишних поседа назива се пањ. То нису обични пањеви који би имали само улогу граничне ознаке, него идоли што штите граничне међе од померања (видети: **гробови на границама, колац на границама**). У бачким селима се дрвени стубић, укопан на улазу у двориште, назива **поп**. О стубић се ослањају двојна врата (вратнице), која су намештена о стубове ограде, а по средини улаза врата додирују доњим ивицама о ниски стубић. У прошлом веку стубић се тесао у облику старца или попа с брадом, па је по његову изгледу добио назив поп. Сада је улога стубића практична, али његов назив, антропоидни облик и положај на улазу у домаће двориште показују да је стубић-поп имао магично-апотропејску улогу (заштиту куће и стогова у дворишту од пожара и гамади, имовине од урока, и домаће чељади од болести).

Пањ антропоидног облика

У Срему се за радована (бадњак) употребљавао пањ са жилама. Изглед таквог пања је особит: горњи део је са равним врхом (ако је стабло стругано), или је перјаст (ако је стабло сечено секиром), или шиљат (ако је врх пања тесан у облику купе); део пања под капом (стаблом) је наборане коре и маховинаст, а жиле су коврчасте, у облику издужене људске браде. Такав природни изглед пања, нарочито од дивље трешње или вишње, оставља утисак идола или божанства у облику старца дугачке браде, што је и побуђивало вернике да му припишу неку тајанствену моћ. Бадњак се редовно секао тако да се зацепи од пања, не заруби се, него остане зацепак као брада у свештеника. На огњу бадњак прегори ниже средине, према дебљем крају са зацепком. Тај његов дебљи крај са зацепком има облик људске главе с дугачком брадом. Држао се у кући годину дана, управо до наредног бадњака. То је у кући био идол пред којим се домаћа чељад, с домаћином на челу, молила Богу.

Забележено је једно саопштење (још необјављено) „у копаоничком селу Лукову, да су људи у старо време вадили трешњеве пањеве, уносили их у своје куће и сматрали их као нешто свето". Пању у кући клањали су се и њему молили. Употреба трешњева пања за идола очувала се у народном поштовању трешње. Она је била табуисана за практичне потребе. Св. Сава је благословио род трешње да се може јести, али је дрво проклео. Зато није добро да се она уноси у кућу, нити је треба ложити на

огњишту. У Босни трешњу, па било колико да је стара, нико неће посећи. Наложити трешњу на ватру био би велики грех, који би заслужио божју казну. О тешким народним приликама под Турцима народни певач пева: „Олтар му је пањ у гори, а икона небо са звездама."

У околини Плава и Гусиња, после сечења првог бадњака, на његов пањ сипа се мало ракије, стави комадић хлеба и баци жито из рукавице говорећи: „Ово птицама богомољицама, које Бога моле да нам жито роди и да нам Бог здравља да!" Пошто се посеку сви бадњаци, бадњачари се скупе око пања првог посеченог бадњака, попију ракију и поједу колач уз благосиљање.

Галипољски Срби довозили су колима пањ пред цркву и запалили би га уочи Ускрса. Он је горео три дана, па би од његова огња носили жар кућама и потпаљивали ватру на огњишту. Окупљени младићи седели су око запаљеног пања читаву ноћ. П пању као супституцији идола сачувало се ово предање: Негде у околини Сарајева постојао је пањ од „криве јелике", на који су пролазници бацали грану и говорили: „Крива јело, ето теби гране, нек' ме не боле ни леђа ни глава." Казује се да је неко запалио грање на том пању па је боловао пола године. Заштитну улогу од болова у леђима и глави може имати, по веровању, само култни пањ, а не обични.

Има остатака преживелих супституција пања у улози идола. У млавским селима, уочи Божића, у гатањима пањ представља заљубљеног младића или девојку. Македонци у једној народној игри, типа затвореног кола, играју ради напретка усева око једне личности која се назива пањ (пењушка). Да је то остатак обредне игре око пања-идола, види се по називу медијума, тј. младића (или девојке) у средишту кола, затим по обредном кретању кола и по магијској улози која се придаје игрању у колу.

У народу има бледих трагова о црном пању, који упућују на дуалистички црни и бели пањ, односно божанства: „Бог у црној ноћи на црном пању црног мрава види, бахат му чује и помисли (његове) зна"; у загонетки: „Сву шуму обиђох, а једног црног пања не могох" (сенка). У једној народној песми из Црне Горе старац се упоређује с пањем: „Огријала мјесечина ка'но био дан, зацрње се ђедетина као црни пањ." По предањима, постојали су и чудотворни пањеви. Према веровању, за вољу неке више силе и сухи пањ може да оживи и да постане зелен.

Пања Галава је заселак код Прибоја на Лиму, а један врх (1511) Дурмитора, источно од Жабљака, назива се Ковачев пањ. Једна брдска главица на лакту планине Рогозне назива се Љескова глава. Она има два риолитска врха, од којих се један назива Бели пањ а други Закршће. По називима оба врха види се да су они у прошлости овога краја имали верску улогу. На врху Закршћа било је светилиште са многобожачким крстом као представом злог или црног божанства, а на врху Белог пања светилиште с пањем који је представљао бело или добро божанство. Није искључена поставка да је на врху Закршћа стављен хришћански крст, који је потиснуо улогу црног пања, а који је био антитеза дуалистичком светилишту, белом пању. После постављања хришћанског крста на месту црног пања настао је данашњи хришћански назив Закршће. У Србији има приличан број топонима Пањ и Пањевац. Многи међу њима су настали према култном пању. Подаци показују да су постојали домаћи (кућни) и општи (родовски, племенски и сеоски) идоли у облику пања (в. **бадњак**). п. ж. п.

ПАС. — Прва штенад бацају се за плот или у воду да се подаве, јер ће, по веровању, да побесне. Пред падање града пси се гоне од куће јер су „нечисте животиње", њихов задах „иде сто лаката у земљу". Они у сугребу остављају свој свраб, он прелази на онога што нагази сугреб, па може и да се полуди. Зато се на сугреб пљује, а свраб се скида трљањем по телу венчаном одећом. Дете не јаше пса јер неће моћи да расте, а може да остане и немо. Страх детета лечи се кађењем напаљене псеће длаке. Болесник се купа у води у којој се кувала псећа кост. Девојка не удара пса ногом јер се неће моћи удати. О Божићу пси се хране кроз прозор окренут истоку. Вештице се боје паса. Ко води уза се црног пса, тај је обезбеђен од ноћних демона. Пас и вук су духови зрелих жита (по Џ. Фрезеру). Промуклим завијањем пас наслућује смрт или рат. Ако чобански пас завија или се ваља по земљи, онда ће, по веровању, бити штете у стоци или ће се променити време. Ако се кучка спари с вуком, настаће епидемија стоке. Ако пас залаје о Бадњој вечери, тиме слути на смрт у кући, па му се каже: „Тамо теби и твојој глави!"

Пас је веран пратилац човека. У народној орнаментици симболише верност, а представа његове шапе на одећама и у накиту има заштитну улогу (в. **Пасја недеља**). п. ж. п.

ПАСЈА НЕДЕЉА је седмица зимске сезоне. Василијевдан (1. I), празник паса, био је посвећен псима. И Чисти понедељак је дан пасјег празника. То време било је препуштено слугиној разузданости (слично је и у римским Сатурналијама). Неки слуга служио господара и после погодбе и испуњене обавезе, али је у то време радио „само оно што хоће". Прича је алузија настала на празнике паса. Некада су се пси у зимско време пуштали у поље да гоне вукове. Људи су ишли по селу и убијали завезане псе. На Косову су их тукли на Василијев дан и на Богојављење. Македонци у Битољу казују: „Ће пројде како пците (пси) на Василица." п. ж. п.

ПАСЈА СРЕДА, в. **среда**.

ПАСЈИ УТОРАК, в. **уторак**.

ПАТУЉАК је веома мали човек, домишљат и препреден, супротан огромном и глупом диву, дивљану. Тако се о њему верује код свих Словена. У Срба се о патуљцима зна само по приповеткама. Тако се казује да је св. Петар путовао по свету, видео све саме људе патуљке, па приговорио Богу што их је створио када се од њих нема никакве користи. Тада Бог створи огромне дивове, од којих такође није било користи. Онда Бог створи данашње људе, који нису ни патуљци ни дивови. У народу се верује да ће настати и четврти људски род, који ће телесно и умно заостајати за данашњим људима. По једној народној причи, патуљци, велики колико чеперак (пед), живе у језерима (в. **дух водени**), претварају се у жабе и имају магичну снагу. п. ж. п.

ПЕЈЧИНДАН, в. **Света Петка Параскева**.

ПЕПЕЉАВА СРЕДА, в. **среда**.

ПЕРУН. — Саопштење византијског писца Прокопија (VI век) да Словени поштују бога господара грома односи се првенствено на Јужне Словене. Међутим, у многобројним топографским називима, на разним странама наше земље, сачувало се и име бога Перуна: **Перун** је брдо у источној Истри, гора у Далмацији, вис између Сутјеске и Вареша у Босни, врело испод планине Озрена, локалитет у Рами и брдо у Македонији (Маријово). Поред ових назива, који су идентични са именом бога Перуна источних Словена, неки научници доводе у везу са Перуном и биљку **перунику,** која се негде зове **богита** (Iris germanica), и претпостављају да је некада ова биљка имала одређену улогу у Перуновом култу.

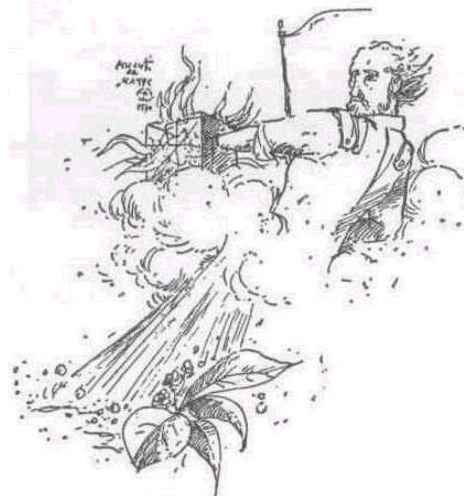

Перун, цртеж Милића од Мачве

Како наведени називи редовно означавају висове или изворе, сам карактер ових географских објеката указује на култ Перуна, божанства грома и кише. Занимљиво је да се и многа брда и висови на југословенском земљишту називају **св. Илија,** дакле именом светитеља који, по народном веровању,

влада громом и по својим функцијама и атрибутима представља наследника старинског бога громовника. Трагови Перунова култа са-чувани су у обичајима и веровањима везаним за поштовање храста, и особито у празновању четвртка, које, како се види из многих веровања и обичаја, пре свега треба да сачува усеве од временских непогода (в. **богита, четвртак**). ш. к.

ПЕТАК је пети дан недељне седмице, па је по томе и добио назив. Старословенски назив **пет'к'** код нас је забележен у XIV веку. Он је персонификован као светица Петка: „Помогле ти света Петка и Недеља." Петком се строго постило, нарочито се уздржавало од млечних производа. То показује да је петак био дан светковања сточара. Бог је опростио грешници грехове јер је постила три петка. Многе жене имају петак за заветни дан: не месе хлеб и не перу рубље. Овога дана се из куће не износе млечни производи да не би вуци клали стоку; не стрижу се овце и не прерађује вуна да змије не нападају стоку; не преде се да овце не побрљаве; уочи петка женскиње не ради женске ручне радове исто онако као и уочи недеље и већих празника; не чешља се због главобоље и зато што би свака пета длака оседела: „Која селе нема брата, нек' у петак русе косе не чешља." Три су „тешке петке" у години: Велики петак пред Ускрс, петак пред Духове и петак пред Божић. Тих дана послује се само око стоке.

У години има „дванаест великих петака": први петак у месецу марту, други пред Благовести, трећи пред Ускрс, четврти пред Христово узнесење, пети пред Пентикостију, шести пред Петровдан, седми пред Преображење, осми пред Богородичино успеље, девети пред Усековање, десети пред Подизање часног крста, једанаести пред Св. Андреју и дванаести — први петак по Божићу. У све те „петке" женскиње не ради женске ручне радове, а старије жене једноничe. Људи се петком не шишају и не брију. Сваког петка уз Међудневицу (од 15. VIII до 8. IX) држе се овце преко дана у тору, па се тек у време заранака пуштају на пашу. У петак Беле недеље (седмице) не пости се. Од Великог петка па до дана св. Илије не пере се рубље ни у један петак; сваки почети рад у те дане неће напредовати. И иначе у сваки петак никаква срећа (човеку) није пробитачна: волови се не прежу, осим оних који су већ на путу; не посећују се уљаници; не издаје се млеко, да га стока не би изгубила. Петком вампири не излазе из гробова, нити су се мртваци сахрањивали, да се не би вампирили.

Има петака преко године са нарочитим називима: **Бабљи петак** је уочи зимских задушница. **Водених петака** Има три у години: један је у седмици Беле недеље, други у петак по Ђурђевдану и трећи пред Петров пост. Празнују се као мали празници (сусветице) због поплава. **Луди петак** је први у Ускршњем посту, светкује се због лудила. **Светли петак** је први по Ускрсу, **Руса(л)ни петак** је први по Духовима, **Ђурин петак** је 30. II, у значењу: никада (јер 30. II не постоји); „црни петак" је сваки дан у који се неком догоди каква несрећа или смрт: „И њему је дошао црни петак" (уловљеном мишу). О **Младим петкама** (уз пуњење месеца) болесници посећују видарице (в. **Велики петак, Биљани петак, Благи петак, Источни петак**). п. ж. п.

ПЕТАО (кокош). — У многим обичајима и веровањима петао и кокош појављују се као изразито демонске животиње. По народном веровању, петао, кокош и пиле су видовити и могу да предскажу време, долазак госта, пут или смрт. Кад кокош пропева, то се сматра злом слутњом. Зло предсказују и певци који певају ван обичног, редовног времена, такозвани **кривци**. Демонску природу ових петлова открива и веровање да **кривци** могу бити само црни петлови, који су постали од ђавола. У не-ким крајевима радо негују црне петлове, „јер су они од ђавола" и стога штите од њега. Поједини делови петла и кокоши имају значајну улогу и у народној медицини, као лек или као предохрана. И овде се посебна моћ придаје кокоши, петлу или пилету црне боје. Као жртва, петао или кокош коље се у случају болести, приликом зидања куће или усељавања у нову кућу, као и када се обара веће или сеновито дрво. Кокош и петао имају посебну улогу и у свадбеним обичајима, где долази до изражаја веровање у њихово деловање на плодност.

У култу мртвих петао се често јавља као жртва замене. Када у кратком временском размаку умру два члана куће или један од једномесечића, мора се заклати петао или пак заједно са другим мртвацем сахранити жив петао (в. **потрећити**). У многим крајевима Србије био је обичај да се на Св. Илију обавезно коље петао. Крвљу овог петла месили су колач који је служио као лек за стоку. Из обичаја да овог петла мора заклати странац, закључује се да он представља и тотемску животињу. Понегде га зову

старац, а како Св. Илија пада на свршетку жетве, могућно је да је овај петао првобитно имао везе са жетвеним петлом што се ритуално убијао на свршетку жетве или вршидбе. Петао **старац,** аналогно обичајима и веровањима неких других европских народа, могао је представљати демона зрелог жита, који се убија зато што му је снага већ на измаку. На везу између петла представника духа жита и Св. Илије указивао би и руски обичај да се на свршетку жетве остави руковет везаног класја у част пророка Илије, што се звало „везивање браде св. Илије".

У многим селима јужног Поморавља, Лужнице и Нишаве обично су по свршетку вршидбе клали петла за ручак или вечеру. У нишком крају, пошто оврху последње жито, закољу петла на стожеру, тако да крв истече на пшеницу. Овог петла поједу посленици, а главни део добије орач. Приликом сејања озимице мора се прво посејати пшеница која је после вршаја накапана петловом крвљу. Да је овај петао првобитно представљао житног демона, показује обичај да се петао коље на гувну, на самом стожеру, и то над пшеницом која се последња оврше. Његово деловање на плодност изражено је у обичају да се пшеница натопљена петловом крвљу приликом сејања прва посеје. У селима Лужнице, уочи дана када ће почети сетва или на сам дан сејања, износили су из хамбара мало жита у шинику, крај жита запалили би свећу и затим заклали петла, чију би крв нацедили на жито. Орач би тада жито натопљено петловом крвљу помешао са осталим семеном које ће тога дана сејати.

У Нишави су клали петла или пиле директно над житом, настојећи да глава падне у њега. Орачи су затим главу петла или пилета закопавали у прву бразду. За ручак тога дана носили су орачима јело спремљено од петла или пилета закланог на тај начин. У овим обичајима петао се као демон жита јавља приликом сејања или орања. Његовом крвљу оживљава се плодоносна снага жита, очувана у семену. Сличне обичаје са потпуно истим значењем срећемо и у неким другим крајевима. На Косову, приликом сејања заклали би на стожеру црвеног петла за ручак орачима, да би пшеница била црвена. У Драгачеву су клали петла на свршетку орања, „ради добра рода". Здравица коју су на вечери изговарали такође показује да се од овог петла очекивало деловање на род усева.Петао је у старој словенској религији изразито демонска животиња, а био је посвећен Сварогу, богу светла или сунца. На извесну везу са божанством светла указује и наше народно веровање да се сва ноћна демонска бића повлаче чим први петли запевају. Петао је уопште соларна животиња, али уједно је и у вези са хтонским божанствима и често представља њихов атрибут. У српској народној традицији петао је повезан са св. Савом и са св. Мратом, којему је црни петао приношен на жртву и с којим је понекад био и идентификован. Петао је био атрибут св. Саве, односно божанства које је он заменио. Народна традиција каже да је св. Сава увек носио уза се петла, а култна веза види се и у томе што је, по народном веровању, св. Сава благословио петла. Да је петао био атрибут св. Саве, показују и многобројне приповетке у којима се казује како је св. Сави, када је путовао, подметнут петао у бисаге. ш. к.

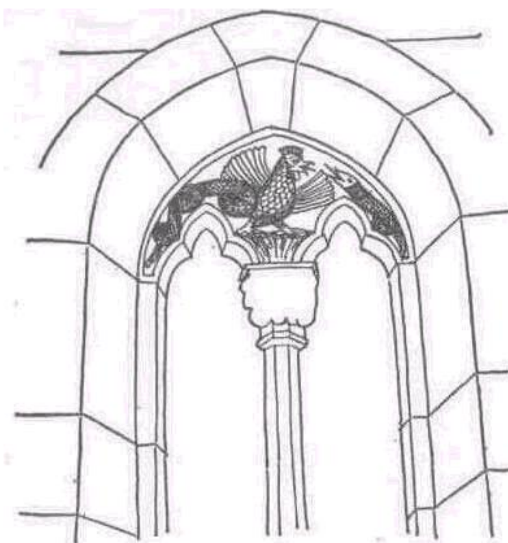

Петао - змај и ала, детаљ бифоре, Дечани

ПЕТАО-ЗМАЈ. — Веровало се да петао, а затим ћуран и гусан могу бити змајеви. Они су веома силни змајеви јер кад им поред њихових природних крила никну још и змајевска, добијају фантастичну снагу. У једном месту у Србији прича се да је био један петао-змај који би, чим би се небо наоблачило, одлазио под праг и тамо би му, тобож, остајало тело док је дух одлазио да се бори са алама што предводе облаке. По једном мишљењу, петао је еквивалент човеков (в. **потрећити**), а у овом случају би, следствено предњем тврђењу, требало да буде еквивалент претка, јер је праг место испод којег бораве, по народној религији, душе предака који су ту некада и сахрањивани. Како се у источној Србији веровало да има људи који су змајеви и да се они боре против предводника облака (демона), ово тумачење је прихватљиво тим пре ако се узме у обзир и то да је змај можда и митски предак (в. **змај**). н. п.

ПЕТОЗАРНИ МУЧЕНИЦИ су дани од 13. до 25. децембра. Гравидне жене светкују те дане да им деца не би добила падавицу. п. ж. п.

ПЕТРОВДАН, 29. VI, посвећен је апостолу Пегру. Када су свеци делили улоге, онда је св. Петар узео вино, пшеницу и кључеве од небеског царства. По легендама, св. Петар је добио кључеве од раја. Он је поставио ковача на Месец; небеска слама (Млечни Пут) и небески крст (констелација Лабуда) су његови; он чува стуб на коме је земља, да га привезани црни пас не прегризе; прерушен путује по свету и куша људе; откупљује сеновите овце; с Христом је сејао брда; доноси топло време да зру жита; променио је вериге са св. Савом: од њега је узео хладне, па су зато дани око Петровдана свежи, а св. Сави је дао своје, вруће, па су зато неки зимски дани понекад благи. Људи се заклињу именом св. Петра. По веровању, св. Петар дели јабуке деци у загробном свету. Када мајка умрле деце није поделила јабуке за њихове душе, њима и св. Петар не даје јабуке. Зато многе мајке почињу да једу јабуке тек од Петровдана.

Уочи Петровдана пале се ватре на раскрсницама, па се прескачу и говори се: „У име св. Петра изгорела вештичина крила!" Чобани пале буктиње „лиле" код торова (в. **лила**). По једном предању оне се пале зато што је св. Петар жњео ноћу и палио лиле да би видео, а по другом — то је успомена на његово спаљивање. Изјутра се стока прска водом да би била здрава. Чобани плету венце од разног биља па их стављају стоци на рог; увече се скине један венац с рога и стави на кућну стреху, а један у млекар (зграду). Понегде се венци стављају на кровове кућа, зграда, на кошнице и торове. Било је у обичају свуда у Србији да се на Петровдан стављају животињске лубање на ограде и кољa као магијска одбрана од урока. п.ж. п.

ПЕЋИНА. — Улога пећина у животу људи била је знатна у време појаве најстаријих живих бића и људи на Земљи. Оне су биле њихова природна склоништа. Мимо практичне улоге, пећине су биле и култна места пећинских људи. Мрачна тајанственост пећина, њени разноврсни и необични облици сталоженог и окамењеног бигра (сталактита, сталагмита, набораних завеса, облика људских и животињских глава, итд.), промукло жуборење пећинске и подземне воде дуж пукотина, студена језера, стравично кретање ваздуха на пећинским улазима побуђивали су људску машту и приче о пећинама као становиштима прастарих, митских бића: о вилама пештеркињама, змајевима, дивовима, дивљим бабама и другим демонима; у пећинама се чује клопарање вилинских разбоја (натре), сакривених и окамењених кошница које је кум куму украо; дугачким и непроходним пећинским каналима силази се у доњи, подземни свет.

Таква веровања очувала су се у народним предањима нашега народа, међу којима је и оно по коме народни јунак Марко Краљевић није умро, већ живи у некој пећини заједно са својим коњем Шарцом. У једном старом тексту (**Слово о закону и благодати**) казује се: „... И примише вси скриша в пештерах кумира своја." Приликом примања хришћанства идоли су се односили у пећине и у њима крили, а по једном рукопису, писаном око средине XV века, у Црноречкој пећини, у ибарском Колашину, становали су: „беси (ђаволи) и змајеви". За пећину на извору Јаломице, под планином Румијом, прича се да је била станиште неког чаробњака, који је у пећину односио младе и лепе девојке, па је понекад грабио и веренице испред олтара. По таквим веровањима настали су неки обичаји у народу који су се вршили у пећинама или пред њиховим улазима.

У селу Јарменовцу, под Рудником, скупљао се народ из околине на Ђурђевдан на месту Пећине и ту се веселио уз игру. Код Рисна има пећина из које истиче речица Шпиља. У њеној подземној дворани скупљао се народ и забављао певањем и пуцањем из пушака. Из босанске варошице Сутјеске одлазили су младићи и девојке на Чисти понедељак (први Ускршњег поста) до Радонића пећи (пећине) и ту играли у колу. У селу Дубокој, у Звижду, скупљао се народ у сеоској пећини на Биљани петак (пред Ђурђевдан). У њој се ложила ватра. О том обичају један посматрач пише: „Огромна просторија (пећинска) трептала је од светлости, а сталактити и сталагмити огледали су се у бистрој води пећинске речице Понора. Са свих страна чуле су се гајде и свирале, а групе младића и девојака играли су око ватре..." (в. **русаље**). Пећине су служиле и за испаштање верника. Ту су они проводили усамљени и испоснички живот, а касније су на њиховим улазима подизали храмове. Таквих испосница и пећинских цркава има и у нашем народу: манастир Петра Коришког у Црној Реци (ибарски Колашин), црквица у штавичком селу Пављу, Рибница код Ваљева, Дајша у Пеку, Острог у Црној Гори; у селу Калишту, на обалама Охридског језера, има две пећинске црквице, а код Прешева има пећина с фрескама, итд. (в. **остењак**). п. ж. п.

ПЛАКАВАЦ је исто што и вампир, само што је мали. Веровало се да постаје од новорођенчета које мајка удави. Причало се како ноћу устаје из гроба, обилази око материне куће и вришти. Иначе, не може никоме ништа зло учинити (в. **вампир**). Веровање је забележено у Херцеговини. Плакавац је истоветан, по веровању, са дрекавцем, букавцем, навама, некрштеницима и сличним бићима која поред општих заједничких особина имају и нека локална обележја. н. п.

ПЉУВАЊЕ. — Када се спомену демони, онда се пљује на леву страну, да би се отерали. Пљује се на сугреб и на сва сумњива места с набаченим чинима. Привидно се пљује на мало дете, да се не би урекло, затим преко красте на телу, лешине птица и животиња. п. ж. п.

ПОДНЕ је време дана када се јављају зли духови и демони. **Подне рогато** је некакав демон с руњавим ногама као у козе; на глави има мале рогове. Привиђа се око подне под орасима. п. ж. п.

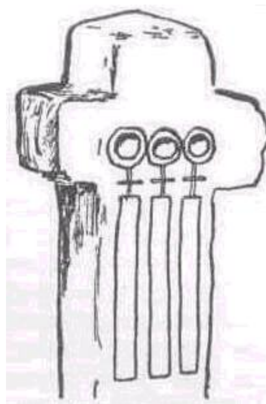

Три мртвачка стола на надгробном крсту, херцеговина

ПОДУШЈЕ. — За душе умрлих, нарочито деце, приређују се подушја у поклонима: сиротињи у одећама и намирницама, болесницима и тамничарима у јелу и пићу, црквама у новцу. Жене које имају умрлу децу за подушје дају деци својој и у суседству годишње првине (воће, млеко, млечне производе, месо и др.) па их тек онда и оне окушају (в. **даћа**). п. ж. п.

ПОБУСАНИ ПОНЕДЕЉАК је први понедељак после Ускрса. То је Ускрс покојника. Тога дана се побусавају гробне хумке и деле бојена јаја нарочито спремљена за душе покојника. У пределима западне Србије и у Босни, око гробне хумке постављају се дрвени или камени оклопници (опсеци), па се гроб побуса између оклопница. У неким босанским селима се обавезно ожењеним покојницима постављају

овога дана два камена стубића, један повише главе, а други повише стопала. Има босанских села у којима се гробне хумке побусавају на Марковдан (24. IV) (в. **ружичала**). п. ж. п.

ПОЈАС, ПÂС. — На дан венчања девојка се опаше мушким појасом, да би рађала мушку децу. Пошто први пут уђе у младожењину кућу, она се провуче кроз мушки појас у истој тежњи. На Бадње вече чобанин постави свој појас на улаз у стругу (тор), да преко њега пређе стока, па га затим опаше око себе. Болесник од мо̀ре (сипње, астме) пред спавање стави појас преко свог покривача да би се заштитио од мо̀ре, коју замишља у женском облику. п. ж. п.

ПОКЛАДЕ су домаће гозбе свих окупљених чланова породице или задружне куће уочи већих постова. Оне се називају по постовима уочи којих се покладује (Ускршње, Божићне, Петрове и др.), неке имају нарочите називе (Беле покладе, Проштене и др.), неке по томе шта се покладује (Месне, Сирне). За покладовање спрема се у изобиљу јела и пића, која се износе за вечеру покладног дана. Имућне породице позивају покладног дана сиромашне и инокосне породице па им дају бесплатно потребне намирнице за покладовање. У Херцеговини омладина је ишла на врхове брда, забављала се уз певање и играње, а увече приређивала заједничко покладно посело.

По веровању, о покладној вечери купе се вештице око кућа. Зато се, после покладовања, противу њих завезују вериге, у ватру запреће рог или парче овчје коже, да их њихов несносни дим отера од куће, у ватру бацају се корубе употребљених јаја, да се у њима не би возиле вештице, у Херцеговини се чељад кади напаљеним кореном великог зеља, трља белим луком пазухе и табане и говори: „Вештица као конац, у мени зуби као колац". Малој деци се облаче преврнуте кошуље, да их вештице не пронађу; код њих сву ноћ гори свећа или луч, да светлост осујети присуство вештица. Од вечере на Ускршње покладе остави се од сваког јела помало за Благовести, па се тог дана мажу вимена кравама а другој стоци губице противу змија.

Од свих поклада које се приређују преко године Беле или Ускршње покладе се посебно истичу својим обичајима. Назив **Беле покладе** настао је по Белој недељи (седмици), у којој падају, **Велике покладе** зато што су испред највећег поста у години, **Ускршње** по ускршњем посту, **Завршне** (у Попову) зато што су последње међу зимским покла-дама, **Проштене покладе** или **Прочка** зато што на дан ових поклада људи међусобно опраштају увреде и замерке: „Опрости, улазимо у пост као у море", — а одговара се: „Нека је од Бога опроштено, опрости и ти мени." Кумчад одлазе својим кумовима, сестрићи ујацима да измоле опроштај, а венчани младенци куму, старом свату (младићеву ујаку), ручном девери и ташти (невестиној мајци) да „узму опроштај".

По веровању, вештице се највише крећу у ноћи уочи Белих поклада. Оне се скупљају на медена (рударска) гувна, ту певају и играју, па онда одлазе да посећују куће. Зато се упорно настојало да се њихово присуство спречи: на прозоре се стављало глогово трње, покривачи да се не види домаћа светлост, завезивале се вериге, забадали ножеви на улазна врата у кућу, спаљивала стара обућа на огњишту, пуцало из пушака преко куће, итд. У Попову, после покладне вечере мушкарац из куће узме приганицу (пржени колачић), стави је међу зубе, попне се на кућње слеме и гледа на све стране одакле ће вештице да полете. У пределима источне Србије пале се против вештица ватре олалије (в. **олалија**), у селима јужног Поморавља оне се називају „каравештице", а у североисточним приређивао се привег. По свој Србији жене су спаљивале буњишта, а деца их прескакала и гаравила се по лицу. Малој деци гаравио се мали крстић на челу, све то противу вештица. Кучи су у покладне вечери приређивали последње зимско посело, на које су долазиле маскиране „караче", да збијају шале.

После покладовања спаљивале су се коробе од употребљених јаја или су се низале на прут и стављале повише улазних врата куће противу вештица и других демона; чељад је трљала белим луком табане, дланове, прса и пазуха, затим су дувањем распаљивали жишку и ламкали скувано јаје; пред спавање девојке су гатале: стављале су под свој јастук јаје, огледало и последњи залогај покладне вечере, да би усниле своје младиће; жене су стављале два пшенична или конопљана зрна на загрејани жарач, па су једна зрна намењивале младићима а друга девојкама: чије се зрно распукне, намењени ће се у току године оженити, односно удати, а ако се не распукне, онда се намењени неће оженити, удати.

Месне покладе су уочи седмице Беле недеље. Оне се у Попову називају **Мале покладе.** Од тада се запости (не једе) месо до Ускрса. У Херцеговини се у вечери ових поклада скупљају суседи по гувнима, забављају се разним играма уз запаљену ватру и веселе до после пола ноћи. О **Сирним покладама** се запосте млечни производи. п. ж. п.

Покладне маске, Србија

ПОКЛАДНИ СВАТОВИ.—У време пролећних поклада, пред ускршњи пост, у неким крајевима биле су у обичају маскиране поворке које понекад представљају сватове. Некад се у овим сватовима уз невесту, коју представља мушкарац у женским хаљинама, јавља **девер,** а некад се маскирани момци зову **ђедови,** док је онај у женским хаљинама **ђедова баба.** У Рисну **ђедови** су се облачили „у кожне хаљине изврнувши длаку напоље", а прикачени репови истицали су њихов териоморфни изглед. Ове свадбене поворке одговарају светим свадбама из Хериног култа и симболичној свадби о старом германском празнику богиње Нерте, која је представљала мајку Земљу. Као што је код Грка у свадби замишљана Хера, а код Германа Нерта, тако је у нашим сватовима главно лице **баба** у улози невесте, која представља женског претка, а можда и старинско божанство пољске плодности (в. **баба**). **Ђедови,** као и **дедица,** са изврнутим кожухом међу коледарима, такође представљају душе предака. Назив **дедови** одговара сличним називима других словенских народа којима се означавају преци (белор. дзъдь, украјин. дид, пољ. dziad и сл.). У Бугарској коледаре понекад називају **старци,** као што и Мијаци

глинене подметаче на огњишту (топке), седишта духова предака, такође зову **старци,** односно **дедови,** приносећи њима на Бадње вече жртву ради плодности поља. (в. **Бела недеља**). ш. к.

ПОКРИЖАК.— Вук Караџић у свом **Рјечнику** забележио је да се у Јадру Спасовдан назива **Покрижак.** У околини Сребренице реч „покрижак" означавала је спасовске житне молитве, а том приликом жртвовали су заједничког овна (в. **заветине**). У западној Босни Покрижак је духовски или спасовски четвртак, „чобанска слава", када чобани себи спремају свечани ручак и полевају се киселим млеком (в. **четвртак**). ш. к.

ПОКОРИЗМИЋ су дани од Ускрса до Ђурђевдана. Трајање Покоризмића је неједнако, јер је Ускрс покретан празник. Назив је забележен и у ужичкој области, а настао је од речи коризма (пост) поромањених сточара („влаха"). Тих дана девојке хватају кишницу, којом перу косу да им боље расте. п. ж. п.

ПОКРОВ је платнени покривач мртваца, неизоставан у погребном обреду, па га зато старије личности спремају још за живота. У употреби је код свих индоевропских народа, па и нашег. У народу се реже оштрим каменом (остатак употребе камена из каменог доба), најрадије од ланеног и конопљаног платна. У народним песмама спомиње се: танани покров. По веровању, вукодлаци се ноћу појављују са огрнутим покровом или га носе о рамену; ако вукодлак изгуби покров, онда изгуби и магијску снагу, и може се не повратити у свој гроб. п. ж. п.

Испраћај полаженика у Шумадији

ПОЛАЖЕНИК. — Рано на Божић, негде и на Нову годину, у источној Србији и на дан св. Игњата, сваку кућу полази одрасли мушкарац, понекад и мушко дете, а у неким крајевима источне Србије улогу полаженика може обављати и девојка или жена за коју се иначе сматра да је срећна. Полаженик долази сам или је унапред одређен зато што се сматра срећним човеком. Већ код своје куће полаженик се нарочито припрема. Он тамо не једе, јер ће се ритуално омрсити у кући коју полази, узима нарочито спремљен полазнички колач који ће дати домаћици, вина или ракије за домаћина, нешто металног новца којим ће даривати бадњак или огњиште, и пшенице у рукавици. Идући кући коју ће полазити, избегава сусрете, јер не сме никоме честитати док не стигне до одређене куће. Када стигне пред кућу, закорачи преко прага десном ногом, затим, честитајући, проспе пшеницу по кући, а у исти мах неко од укућана, обично домаћица, њега поспе пшеницом или сваковрсним житом. Негде полаженик превеси повесмо преко кућних врата, па затим прилази огњишту и гранчицама од бадњака или нарочитим чаркачем (негде ватраљем) који га спремљен чека пред кућом чарка по бадњацима и огњишту, да би што више варнице врцале, и при томе пожели да буде толико оваца, говеда, коња, крмака, кошница, новаца, чељади, среће и напретка колико је варница. Полаженик и помера бадњаке унапред (три пута) ради напретка, па затим меће новац на бадњак или на огњиште.

Полаженик

У неким местима Херцеговине полаженик се том приликом провуче испод подигнутог бадњака, а за њим и остала чељад. У старој Црној Гори полаженик уноси у кућу бадњак који је нарочито за њега спремљен и њиме чарка по ватри изражавајући жељу да буде толико оваца, коза, среће и благостања колико је варница. На бадњак ставља јабуку са забоденим новцима, које узима домаћица. Полаженик треба да се наједе и напије, јер се верује да је добро ако се побљује или ако заспи од пића. У неким крајевима полаженик са домаћином или заједно са осталим мушким члановима куће ломи чесницу или велики колач, а негде домаћин парче чеснице намењује полаженику. Понекад он први начиње кокош из печенице, а често се печеница износи тек када дође полаженик и тада он начиње главу печенице или му остављају парче, обично плећку, на којој он и гата. На поласку полаженика дарују марамом, чарапама, назувцима и поклањају му нарочито за њега спремљени колач и оките га кокошијим батацима или му поклоне плећку печенице.

Према овим обичајима може се закључити да полаженик представља митско биће, највероватније митског претка који у новогодишњој сезони доноси плодност и мађијским радњама настоји да дочара срећу и напредак у новој години. Међутим, такође се види да је полаженик директно повезан са житом и чесницом, која се некад спрема од жита из последњих класова, а исто тако и са божићном кокоши и божићном печеницом, које су уједно представљале житног демона. Штавише, наши обичаји показују да је људски полаженик заменио донекле животињског полаженика, као примарног представника животињске врсте, а затим и као животињског представника житног демона. По нашим обичајима, полаженик се пре свега доводи у везу са кокошима. Обично се настоји да полаженик седне на јастук или на троножац, како би квочке боље лежале на јајима. Поред мађијског значења, овде полаженик на неки начин представља квочку а заправо он се са њом идентификује.

Још је значајнији обичај да полаженик обавезно нахрани кокоши, често у кругу конопца у којем је донесена божићна слама, и да једну од њих или петла закоље. У Ресави, Левчу и Темнићу полаженик закоље кокош коју одмах пеку за главни ручак, а крвљу ове кокоши домаћица намаже горњи кућни праг. У Гружи полаженик нахрани живад у кругу конопца у којем је донесена божићна слама, па затим ухвати петла и закоље га „на прагу куће у којој је огњиште".

У Босни, у околини Прњавора, полаженик посече кокош, коју затим испеку и изнесу на софру, а батацима заките полаженика кад пође кући. Из обичаја се јасно види да ова кокош представља демонску животињу која се ритуално коље и једе, а по неким обичајима божићну кокош можемо довести у везу са кокоши што се убија приликом жетве или вршидбе и очито представља житног демона. На Божић кокоши се често нахране на гувну, у кругу начињеном од „вршаног конопца" или конопцем у којем је донесена божићна слама, која, у ствари, представља духа жита.

У источној Србији Игњатовдан зову **Кокошињи Божић** и тога дана сваку кућу обилази **кокошињи положајник,** чије име а и неки обичаји у вези са њим показују да он, у ствари, замењује кокош као првобитног животињског полаженика. Он опонаша кокош на тај начин што седне на јастук „да би се кокошке што чешће легле" и при томе не сме ни да се помери с места, „да се не би кокошке с гнезда померале". Иначе његова улога потпуно одговара улози полаженика о Божићу, јер и он најпре подстиче варнице желећи плодност у стоци и усевима. И поред мађијско-имитативних елемената, опонашање кокоши у ствари показује да је првобитни полаженик била кокош и да је људски полаженик заменио животињског полаженика. На Косову је на Св. Игњата улогу полаженика обављало дете, и то на тај начин што „иде на рукама и коленима на дрвљаник, узме у зубе гранчицу и **лазећи** носи је у кућу". Овај занимљиви обичај јасно показује да је првобитни полаженик била нека четвороножна животиња, коју је касније заменио људски полаженик, а по неким обичајима може се доста поуздано закључити да је то била свиња.

У околини Бољевца, на Св. Игњата, пре него што дође полаженик, домаћин „утера свињче у кућу, баци му мало жита, па чим жито поједе, истера га напоље". У истом крају, сланину од свиње коју би неко тога дана заклао узимали су као лек у неким болестима. Обичај указује на демонски карактер ове свиње, а по неким аналогијама може се претпоставити да је некада на Св. Игњата и код нас она ритуално убијана, али да је касније тај обичај пренесен на Божић. У Закарпатској Украјини на Св. Игњата свињу кољу ритуално, и то обавезно, на исти начин као што се код Срба свиња ритуално коље о Божићу. Као што се код Срба глава божићне свиње обично оставља за Нову годину, тако су исто Украјинци остављали за Нову годину главу свиње коју су убијали на Св. Игњата. Из ових обичаја видимо да се свиња на Св. Игњата у Закарпатској Украјини појављује као сакраментална жртва, а код Срба, иако само локално, у улози животињског полаженика. А све то упућује на мисао да су животињски полаженик и животињска жртва о божићним празницима првобитно представљали две стране, два битна елемента једног јединственог обичаја, којему налазимо истоветне аналогије у обичајима неких ловачких племена.

И у нашим обичајима има симболичних трагова жртвовања полаженика, који највероватније само замењује првобитну животињску жртву. Измицање столице, на коју полаженик обавезно мора да седне, врши се крадом и изненада, а поњаву, покровац или врећу набацују му преко главе на такав начин као да га желе зграбити и заробити. На Нову годину у неким селима Груже полаженику су једним повесмом везивали теме и доњу вилицу, а другим чело и потиљак, тобоже „да зверови не нападају стоку". И по маћијском значењу овог народног објашњења полаженик би овде, у ствари, представљао звер, а сам обичај пре би указивао на везивање жртве.

Међутим, у једном обичају Срба граничара који се обављао на први дан Великог поста, сачуван је директан траг некадашњег жртвовања животињског полаженика. Онога ко тога дана први дође у кућу зову „квочка". Он мора одмах сести насред собе, а домаћица га затим покрије „дебелом поњавом по глави и плећима". Тада га посипају просом, баце сламу око њега и затим је запале. Паљење сламе око покривеног полаженика, уз просипање проса, може само представљати симболични траг некадашњег стварног жртвовања животињског полаженика, у овом случају кокоши.

Огртање полаженика

Кокош и свиња у примарној улози животињског полаженика веома јасно упућују на женску мотичку земљорадњу са гајењем свиња и кокоши. На аграрно-матријархалну културу упућује и обичај у неким крајевима Србије, по којем полаженик на Св. Игњата или о Божићу може бити жена. У околини Бољевца, на Св. Игњата, поред свиње и мушког полаженика, у тој улози појављује се и жена, обично домаћица исте куће. Овде су се у извесном облику сачувале све три фазе обичаја, тако да се у улози полаженика, једно поред другог, појављују: свиња, женско чељаде и мушки полаженик. У Левчу и Темнићу жена која на Божић ујутро иде по воду, када уђе у кућу, гранчицом од бадњаковог врха чара по ватри говорећи: „Оваца, новаца, среће и кесе, живота и здравља!" У Ресави исто ради коледарка, која уђе у кућу, пољуби бадњак и тарка ватру дреновом гранчицом док је домаћица посипа житом као и полаженика. Из свега тога може се са много разлога закључити да је кокош и свињу у улози полаженика примарно заменило женско чељаде, и да је улога мушког полаженика секундарна.

У многим крајевима, поред људског полаженика, на кућном прагу дочекује се као полаженик во дешњак, а у неким сточарским крајевима овца или ован. У неким селима Груже људски је полаженик изостављен, тако да кућу полази само во. Животињског полаженика уводи домаћин, а дочекује га домаћица и посипа житом. За вола полаженика спрема се нарочити колач, а уз то му дају и комаде других божићних хлебова, погаче са бадњака и другу храну која је на Бадње вече за њега остављена. У неким селима западне Босне волу полаженику давали су комаде њушке свињске печенице. Негде волу полаженику прелију рогове ракијом или га залију вином, а врло је чест обичај да му се натакне на рог колач, по којем се затим гата каква ће бити летина. Обичаји изражавају жељу да се на вола полаженика пренесе мистична снага божићних хлебова, која потиче од новог жита, остављеног у последњем снопу.

Неке елементе ових обичаја налазимо у грчком обичају Диполија или Буфонија, који се одржавао на завршетку жетве или на почетку вршидбе. Према обичају, у Зеусовом храму, на бронзану трпезу стављали су колаче од новог жита, а затим су у храм пуштали волове. Када би један од њих појео део колача, обарали су га секиром, његово месо делили су свима присутнима, а кожу су испуњавали сламом, па би тако начињеног вола упрегнули у плуг. Изгледа да и у неким нашим обичајима можемо назрети траг некадашњег убијања вола полаженика. Уз обасипање житом и преношење на вола полаженика мистичне снаге божићних хлебова, уз гатање о летини, у многим местима вола, теле или овна полаженика огртали су поњавом, ћебетом или ћилимом. Какво је првобитно значење могао имати овај обичај? Чини се да одговор можемо наћи у једном старом мексичком обичају, где су дерали кожу убијене жртве и затим њоме огртали животињу коју ће жртвовати идуће године. Обичај је представљао поновно рађање аграрног духа. Да би се одржао континуитет, да би се плодотворна снага жртве пренела на животињу која ће идуће године утеловити и представљати духа вегетације, огртали су је кожом жртвоване животиње. Наша поњава је, највероватније, заменила кожу којом је примарно огртан животињски полаженик. Сличну замену налазимо и у неким другим обичајима. На Косову је био обичај да људског полаженика огрну кожухом, што очевидно указује на везу са животињским полажеником, а вероватно и на обичај када је животињски полаженик огртан кожом прошлогодишње жртве, коју су касније заменили поњава, биљац, ћебе или ћилим.

Обичаји са волом полажеником очевидно потичу из аграрно-сточарске културе са гајењем говеда и употребом рала, а неки наши обичаји и веровања прилично јасно указују на манистичко поштовање вола. Можда у овим веровањима о волу као представнику душе претка лежи и основни разлог за одвајање обичаја животињског полаженика од обичаја животињске божићне жртве, који су примарно, како се по свему види, представљали један јединствени обичај. ш. к.

ПОЉОБРАНИЈА. — То је дан (2. V) када се не ради у пољу због временских непогода, животиња и птица које наносе штету усевима по пољима. Рекло би се по називу да је тај дан био посвећен неком божанству које је бранило поља са усевима. У селима лесковачког Поморавља поља су била под заштитом св. Јеремије. п. ж. п.

ПОМАНА је обичај у селима с-и Србије који се приређује на Велику среду код изворске воде. Приређују га само они који су имали смртни случај у кући у току протекле године. Вода се захвати на извору и изговори: „Ово за душу Н." (име умрлог) — и проспе ниже извора да отекне. У селима

Неготинске Крајине девојка из куће умрлог иде по селу у четрдесет кућа и носи им воду за четрдесет дана као поман (спомен) умрлом. Тамо се даћа о седмици назива: помана. У млавским селима људи подижу или обнављају изворе као поман (успомену) умрлом, а понеко то чини себи за живота. Подизање или обнављање извора сматра се за најбољи спомен покојнику: коме се подижу извори, томе се опраштају греhови. По народним песмама, пошто се мртвац сахрани, онда: „Чело главе воду изведоше, око воде клупе пградише... ко је жедан нека воду пије."

Надгробни споменик, околина манастира Студенице. XVII-XVIII век

Обичај помана најбоље се одржао у хомољским селима, а обавља се о Великом четвртку. Већ сама чињеница што се обавља у четвртак показује да потиче из далеке старине. Тамо свака жена којој је умро ма ко у кући или у роду спреми неколико колачића, онолико воштаних свећа колико има гробова, врг, букову дашчицу, отесану на дан св. Јована, и буков жар у кадионици. Све то стави у корпу, исплетену за дан, и однесе на реку. Жена загази у воду, окрене се ка истоку, прекрсти се, па по води тражи округле камене белутке — пет, седам или тринаест. Сваки нађени белутак пољуби и поређа их преко крпе потопљене у води. Дашчицу положи на обалу и на њу залепи свеће. Свака свећа запали се на жару у кадионици. На жару горе тамњан, босиљак и чубар, окади свеће, врг и колачиће. Затим „пушта воду" за душе мртвима: вргом захвати воду у реци, сипа је преко белутака на крпи и говори: „Да се види на оном свету Јовану, Милисаву," итд., спомене имена својих мртвих. За сваког покојника захвата се и просипа по три врга воде. Пошто се заврши захватање и изливање воде мртвима, онда се излива за Сунце, Месец и друга небеска тела, да би Бог подарио живот и здравље живима. По завршеном обреду деле се колачићи присутним женама за душе умрлих. Кадионица се не враћа кући, него се разбије или остави крај реке. Преостали колачићи деле се успут личностима које се сретну или стигну, и деци у кући. Неке жене обављају овај обред код куће, у одељењу у коме је огњиште, воду просипају преко прага (крпа се не употребљава).

Обред припада култу мртвих. Верује се да покојници на другом свету трпе жеђ, па се зато за њих „пушта вода" (упућује), да им река однесе у загробни свет. Назив помана је словенски, познат Србима, Бугарима, Украјинцима и Русима.

Кумид је даћа живој личности. Одржава се у селима предела Звижда у с-и Србнји. Приређују га оне личности које немају потомака или сумњају да ће им потомци издавати даће после смрти, а то би било, по веровању, неповољно по њихове душе. Спрема се као свака даћа: јела, пиће, свеће. На кумид се позивају рођаци, пријатељи, па и свештеник. Док траје кумид (обред, обед и запаљена свећа), личност којој се издаје кумид лежи под столом са запаљеном свећом у руци. У селу Дубокој кумид или помана

издаје се мртвима и живима на први дан Духова. На сто се поставе варено жито и јаја, бели лук, медени колачи у облику равнокраког крста (погрешно по извештачу: точка са четири једнака паоца, јер паоци немају наплатке), запаљене свеће, пиће и цвеће. Сваки од присутних и пролазници могу да једу и пију за душе покојника и живих личности којима се чини кумид (в. **даћа, задушнице, подушје**). Обичај да се живим личностима издаје даћа је, по свој прилици, дачански, донели су га у Звижд досељеници из Румуније. п. ж. п.

ПОНЕДЕЉАК (понедеоник) је први седмични дан у недељи, па је по томе и добио назив: први по недељи. Услед таквога редоследа настало је веровање да је понедељак најсрећнији дан за почетак сваког рада, па су и деца која се роде овога дана срећна. У многим селима сетва почиње понедеоником. Девојке се најрадије просе у понедељак. Трговци не дају робу у понедељак на почек („вересију"). И људи на селу нерадо дају тада ствари у послугу или на зајам било шта, а женскиње не даје игле.

Светли понедељак је ускршњи. **Велики понедељак** је понедељак испред Ускрса. Изјутра овога дана поливају се водом они који се успавају, да не би дремали преко године. **Водени понедељак** је у војвођанским селима други дан Ускрса. Ко овога дана не посети цркву, тога поливају водом (в. **Ружичало**). п. ж. п.

Поноћ, цртеж Милића од Мачве

ПОНОЋ. — Уто време излазе вампири из гробова, долазе на белим коњима својим женама, гурбети (скитачи) у поноћ надувају мртваца; сан пре поноћи је лажан, а после поноћи је, тобож, истинит. Од поноћи до зоре или „до првих петлова" настаје „неко доба" или „глуво доба", када се крећу ноћни демони. п. ж. п.

ПОНОЋИЛО, в. **Зорило**.

ПОСТ је уздржавање од употребе табуисаног животињског меса и њихових меснатих и млечних производа у нарочите дане и у одређено време. По ритуалним обредима о покладама може се закључити да пост настаје тако што животиње у одређене дане или у временским периодима постају сеновите, па се због тога њихово месо не употребљава за исхрану у то време. Прехришћанску улогу поста прихватила је црква и прилагодила га својим прописима и верским начелима. Данашњи пост у народу је синкретизам народних схватања и хришћанских учења о њему. За време поста нису се употребљавали месо, јаја, млеко, млечни производи, риба и уље од рибе. Постом су се душе верника чистиле слабијом исхраном — по црквеном гледишту ради верског уздизања, а по народном за придобијање више милости. Посте се: Божићни пост шест седмица, Ускршњи седам седмица, по две седмице: Петровски, Госпођински и Славски пред своје крсно име, а Мратински и Светосавски пост по једну седмицу. Од понедеоника до четвртка Чисте недеље (седмице) није се јело кашикама, а то указује на старост поста. Сточари су строже постили од земљорадника, јер су више зависили од стоке него од земљорадње.

Пост се строго одржавао у народу. Постили су се сви постови, а осим њих и готово свака среда и петак. Свештеници су забрањивали болесницима и породиљама да мрсе. У народу се казује да ако неко прекрши пост, онда га домаћин кажњава три или више дана да једноничи. По народном схватању и веровању, ко премрси пост, тај губи божју милост и образ пред људима. По чл. 122. Грбаљског законика: „Који би јавно премрсио четверо поста а не би био болестан, да буде застиђен грднијем

укором пред цијелијем народом, а коме допусти поп, ништа." Карактеристична је забелешка о једној старој Ришњанки (жени из Рисна), по којој је она, осим уобичајених општих народних постова, постила још три заветна поста: седмицу уочи Арханђеловдана за своју душу, седмицу уочи дана св. Саве за здравље своје деце, и седмицу задушну (уочи зимских задушница) за душе својих родитеља. Мратинци и пост уочи св. Саве постили су се да вуци не даве стоку. Од прошлих ратова пост је у наглом опадању: „Дође гост и растури пост."

У народу пост није био само у јелу. Он се огледао и у телесном уздржавању и ограничавању људских страсти, пожуда, бучних весеља и других уживања, да би се спасла душа. Ова врста поста настала је по старозаветном учењу да је људска душа божја (небеска), а његово тело ђаволско (земаљско). За загробни живот потребно је уздржавати се од телесних прохтева (јела, пића, коитуса и др.). Чим наступи пост, онда верници не треба да посећују јавне забаве.

Непосредно после поста у јелу настаје омршај. О Ускрсу прво се омрси ускршњим јајетом, а о Божићу печеницом, њеном машћу или јабуком и дуњом које су извађене из ње. Изузетно се понегде омрси печеним врапцом, да би искушеник био лак и издржљив као што су врапци. Женскиње је омршај узимало помоћу српа, а мушкарци помоћу раоника. Омршајем се завршавао пост. п. ж. п.

ПОТРЕЋИТИ. — Опште је народно веровање да ако у току године у кући умру двоје чељади, онда ће умрети и неко трећи: потрећити. Да се то не догоди, коље се жртва божанству како би поштедело трећег домаћег члана; или се божанство завара на тај начин што се с другим мртвацом сахрани замена трећег члана. Као жртва коље се кокош или петао на кућњем прагу и сахрањује с мртвацом. У селима Неготинске Крајине стави се жив петао, па се заједно сахране. Понегде се с другим мртвацом сахрањује лутка од крпа или глава која се одреже од вратила. Еквиваленат трећег мртваца може бити и мера узета с мртваца који је умро други по реду: узме се црвени конац или прут шипурка (дивље руже), измери се мртвац па се конац или прут сахране заједно с њим. На тај начин је, по веровању, кућа обезбеђена од треће смрти. п. ж. п.

ПРАЗНИЦЕ су седмични дани пре Митровдана (26. X), и три дана пре и три дана после Михољдана (29. IX). Тих дана се ништа не ради с воловима за себе, али се моби (помаже) безволницима орањем; женскиње не ради женске ручне радове, да не би мишеви гризли рубље. п. ж. п.

ПРАЗНИ ЧЕТВРТАК, в. **четвртак**.

ПРВОПОСНИ ЧЕТВРТАК, в. **четвртак**.

ПРЕОБРАЖЕЊЕ, 6. VIII, првобитно је била прослава преображаја природе (топлоте, воде, дрвећа и др.) када добија другу снагу: дани и вода постају хладнији, лишће на дрвећу почиње да жути, вене и опада. О Преображењу је последњи дан купања у рекама. Пре Преображења се не једе грожђе, али се могу прогутати само три зрна. Ни риба се не једе. На Преображење се носи бело грожђе у цркву да се освети и од тада се почиње јести; у цркви се место нафоре дели грожђе. Преко дана се не спава, да се не би дремало преко године. Мајке пришивају малој деци парице на одеће, да би их заштитиле од демона. Подрезује се саће у кошницама.

ПРЕОБРАЖЕЊЕ, Пећка патријаршија,
црква св. Димитрија, 1338-46. (фреска)

У тимочким селима девојке се договоре да увече на Преображење приреде седељку у кући коју изаберу. После вечере оне се скупе на скровито место у некој згради, донесу дрва и наложе ватру. Једна девојка се свуче гола, узјаше кросно (вратило), а друге девојке држе сукала (оклагије) и обилазе око ватре. Тако се чини да би се младићи вртели око девојака. Затим пређу по ватри и говоре: „Колико искре, толико момци." Ако је на Преображење ведро, онда то предсказује слабу летину у наредној години. п. ж. п.

ПРЕПОЛОВНА СРЕДА, в. **среда**.

ПРЕРУШАВАЊЕ (маскирање, облачење другог руха). — По митским предањима, божанства, свеци и преци често се прерушавају у странце, путнике, намернике и просјаке, иду по свету и кушају људе: „Он отиде кући, па се преруши: обуче пастирске хаљине и узме пастирски штап у руке те се учини пастир, па пође у свет." Зато се и сада у народу строго пази да се намерник дочека, угости и пристојно испрати (в. **маска**). п. ж. п.

ПРЕСКАКАЊЕ у веровањима. — Ако се дете прескочи, оно престане да расте. Породиља двапут прескочи реку да би се лакше породила. Ако дете не прохода на време, узме се летораст (млада грана) са дрвета, стави под црквени праг, да га народ прескочи приликом уласка у цркву. Затим се дете ошине трипут леторастом и изговори: „Устај, лени, на голени." Ако је дете непрестано болесно", поклопи се коритом па се натерају свиње да га прескоче. Ако дете добије падавицу, прескочи га гола мајка. Кад старији добије падавицу, изнесу га на пут и покрију, да га прескоче крстоноше. Ако мртваца на одру прескочи мачка, миш или кокош, онда се верује да ће се мртвац повукодлачити (повампирити). п. ж. п.

ПРЕТВАРАЊА (метаморфозе) настају, по митским предањима, из различитих узрока. Ако се човек напије воде из змајеве тиквице, онда се може у свашта претворити. Преци се претварају у животиње које постају сеновите јер су у њима душе предака. Неки цар удовац хтео да узме своју кћер за жену, али се она претвори у овцу. Митски краљ Норин претворио се у делфина. Птице, животиње и мртве ствари претварају се најчешће после додира чаробним штапићем. Пауница ноћу слети на кревет царева сина и претвори се у најлепшу девојку у царевини, па се пред зору опет претвори у пауницу и одлети. Краљев син, дохвативши се птице, почне да је љуби од милине и љубећи је преметну му се најлепша девојка, а то је била девојка коју је нека баба замађијала и у птицу прометнула, па њоме мами младиће. Слуга се претворио у камен, па, поливен људском крвљу, повратио се опет у слугу. Змај се претворио у лепа

коња са златном уздом и седлом да би га узјахала лепа царева кћи, па да је тако однесе себи за жену; пошто није успео да је намами, он се претвори у пчелу, затим у огњевита човека, засени је својим очима и одведе је. Жаба се претворила у красну девојку, па тако дању жаба, а ноћу девојка какве лепше нема под небом. Струк босиљка прометнуо се у девојку златне косе.

Претварају се вештице у коња, мачка у муху, мòра у кокош, мачку, прасећу главу и коња, тинтилин у јарца, куга у вихор, ђаво у пса и лепу девојку, бабини чобани у птице, дечко у голубицу, девојка у змију чуваркућу и златну рибу, свекрва у змаја, жена у вука, лисица у девојку, слама у златнике, закопано благо у угљен, итд. Претвара их Бог, св. Илија, анђео, ђаво, Месечева и Сунчева мајка, ала, кћи дива. Претвара се додиром или ударом чаробног штапа, шибљике, лесковим прутом, запаљеном длаком; повраћа се помоћу вештичине масти и дувањем (в. **прерушавање**). п. ж. п.

ПРЕТИЛА (дебела) **НЕДЕЉА,** в. **Себична недеља**.

ПРЕХОДНИЦА, в. **Даница**.

ПРИВИЂЕЊЕ (привид, причини, утвара). — Народ је веровао да се разни демони привиђају или се „јављају" појединцима, најчешће ноћу и у болесном стању. Помисао и приче о привиђењима изазивали су страх код људи. Зато су се бојали да прођу у глухо доба ноћи поред гробља, рушевина старих кула и градова, воденица, поред потока и раскрсница, као и свих других места за која се веровало да су састајалишта демона. Тако се прича: Ишао човек сам у глуво доба ноћи. Наједанпут чуо да му у сусрет иду сватови с песмом и свирком уз гајде. Видео је невесту, девера, војводу с чутуром. у руци и друге сватове. Дохватили га сватови да с њима игра у колу. Играо он, па су га спопале беле пене. Кад је посустао од играња, војвода му пружи чутуру да наздрави. Човек прихватио чутуру и, по обичају, прекрстио се, а у тај мах свадбе и сватова нестало, а он држао у рукама коњску лубању место чутуре. После тог догађаја боловао неколико дана.

— Нека девојка у поноћ отворила прозор и спазила на месе-чини нечију пратњу. Позвала мајку, али она није видела ништа. — Нека црква била ноћу осветљена. У њу ушао човек и видео бледе калуђере како држе запаљене свеће. Кад се разданило, а он држи кост мртвог човека. — Не може привиђати, нити се опсенити онај коме је чарапа или који други део одеће преврнут, а исто тако и онај који носи уза се какву амајлију (в. **авет, прикојаса, воденица, раскршће**). п. ж. п. и н. п.

ПРИКОЈАСА је ноћна и дневна варка, привиђење, по предању има девојачку главу, козје ноге а тело као у змије; замишља се и с девојачком главом и телом као у гуске или лабуда, живи у планинским језерима, а по месечини залази и у шуму. п. ж. п.

ПРОВАЛИЈА. — Веровало се да су провалије улази у „доњи свет" (в. **јама, пећина**). н. п.

ПРОВЛАЧЕЊЕ. — По веровању, магијским провлачењем се свлаче болести с тела, штити од епидемичних болести и урока, помаже породиљама да лакше роде, нероткињама да постану гравидне. Провлачи се испод кућњег прага, кроз баџу на крову, вериге, вресло на котлу, брдила, ните, одеће (кошуљу, ногавицу), између ногу (мајке, оца, мужа), прокоп, камен и дрво који су шупљи, испод надгробне плоче, жила дрвета, кроз плот, процеп, обруч, венац, купину, вињагу, вучји зев, итд. Провлачења су позната у свим крајевима у којима живе Срби. Она се редовно обављају о празницима, провлачи се од запада према истоку. Провлачење не посматрају непознати и странци, да се не би изгубила магијска моћ. Провлачи се пре сунца.

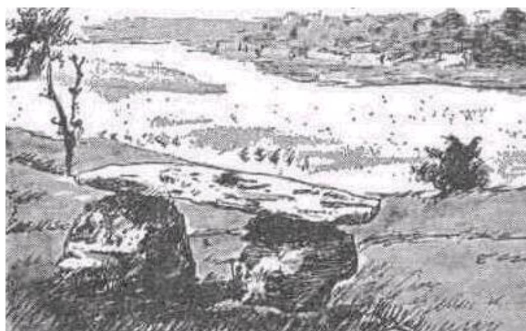
Плоча у селу Разгојни, Јужно Поморавље,
испод које се провлаче болесници

Мала здрава деца провлаче се у тежњи да се заштите од урока, а болесна да би оздравила. Провлаче се кроз ивањски венац, обруч, вериге, праг, ните, брдила, вресло, плот, очеве ногавице, храстове жиле и између точкова на колима. Из истих разлога одрасли се провлаче испод бадњака, кроз шупаљ камен или дрво, купину, вињагу, итд. Кад наступи епидемија, провлачи се кроз кошуљу коју су спремиле девет голих баба у глуво доба ноћи, а стока кроз ископани прокоп, на чијим странама горе две живе ватре или две запаљене свеће. Култних надгробних плоча за провлачење болесника има код црквине на брду Комиги код Курвинграда, у селу Печењевцима код Лесковца, Орљану у Добричу, старом напуштеном јеврејском гробљу у Нишу, итд.

Пред полазак на венчање девојка се провуче мајци између ногу да би се лако порађала; када ступи у младожењину кућу, провуче се кроз савијен мушки појас да би рађала мушку децу; ако рађа само женску, провуче се кроз мушку кошуљу. У тимочким селима младожења се пред полазак на венчање провуче мајци испод десне ноге на кућњем прагу противу урока. Ако се жена тешко порађа, провуче се између мужевљевих голих ногу, па је том приликом муж привидно удара свитњаком или било којом венчаном одећом; ако то не помогне, онда се муж провуче између њених ногу. Да би дете било живо, гравидна жена се провлачи испод стеоне краве или ждребне кобиле. Неротке, да би затруднеле, провлаче се између ногу суждребне кобиле, или кроз заму (колут) смотане пређе или пролазе испод моста. По веровању, ко успе да се провуче испод дуге, промениће пол.

По народној песми, цар Степан нашао мушко дете у гори, однео га у двор, а царица: „Прометну га кроз недра свилена, да б' се дете од срца назвало." У Босни помајка провуче дете кроз своје широке ногавице као да га је она родила. У Србији поочим провуче дете кроз своју ногавицу и онда сматра „као да му је од срца пало". Стојана Добриловића усинио је неки Чупић из мачванског села Ноћаја. Он га је, док је био дете, приликом усиновљења провукао кроз своју ногавицу и тако му је постао као прави син, па је по очуху добио презиме Чупић. п. ж. п.

ПРОКЛЕТА ЈЕРИНА, жена деспота Ђурђа (владао 1427—1457), Гркиња, од рода Кантакузина, удата 1414, у време када је српски народ преживљавао и очекивао тешке дане пред навалом Турака: кулучио на подизању утврђења за одбрану, ишао у борбе против својих суседа хришћана на страни Турака, итд. Њеној, тобож обесној, вољи народ приписује подизање нових и оправљање старих градина у деспотовини: Смедеревског града, Жрнова (Авале) код Београда, Словца код Ваљева, Ждрела на Млави, Жупањца у Левчу, Брвеника на Ибру и многих других, па и неких у пограничним крајевима Црне Горе, северне Арбаније и Румуније. Мучно су се подизала та утврђења, сва о народном „круху и руху", камење се додавало из руке у руку или се преносило на јарчевима. Све своје невоље народ је касније приписао недужној Јерини, која је с народом очекивала свиреп бич завојевача и доживела да види своја два сина које су Турци ослепили. Сви напори да се народ одупре Турцима били су узалудни, а затим је и њена политичка склоност да се повинује завојевачу појачала мржњу народа, који ју је драстично назвао Проклета Јерина:

„Зло чинила Ђурђева Јерина,
зло чинила, горе дочекала."

Предања је приказују у најцрњим бојама. Под градом Јелечом, на Рогозни, показују се два места: на једном је седела Јеринина сестра Јелица и ту ниче бујна трава, а на другом Јерина, где је трава стално спржена. За планину Тикву, која је у саставу гружанско-левчких планина, казује се да је добила име по глави коју је одсекла Јерина своме зету. Због тобож почињених недаћа народу, Јерина и њен муж Ђурађ везани су „леђа уз леђа" и бачени у море у коме и сада живе. Тек кад буду ослобођени почињених дела и других испаштања, окрenуће се једно другом. п. ж. п.

ПРОКЛЕТИЈА је обичај проклињања непознатог кривца за учињено рђаво дело. У проклињању призивају се Бог и свеци, да покажу и да казне кривца. Обичај се одржао до данас у источним пределима Србије, а у прошлом веку примењивао се у Херцеговини, Црној Гори, понегде и у другим нашим крајевима. Проклиње се непознати кривац за нанету штету (крађу, потру, паљевину и др.), убиство, издају и сл. Проклетија или темија (од: анатема) приређује се недељом и о празницима. Оштећени пријави штету сеоској власти и моли да се позову људи на проклињање непознатог кривца. У одређени дан позову се и скупе људи на месту где се догодила штета, или на раскрсници, незнаном гробу (у Звижду), под записом (посвећеним дрветом), на врху купастог брда или код сеоске суднице. На месту проклињања пободе се колац или дрвени крст (често од нагорелих дирека спаљене зграде), па се људи искупе око коца или крста, поскидају капе, крсте се окренути сунцу и проклињу онога који је нанео штету тешким клетвама, призивајући Бога и свеце. За време проклињања сваки учесник баци по неколико каменова уз колац или крст. Тако се око тог предмета направи купаста гомила од камења, коју, после проклињања, нико не растура, нити се колац или крст померају, они су табуисани на том месту. Штавише, и касније би сваки пролазник поред гомиле бацио уз њу камен или грану и проклињао кривца. У селима горње Нишаве, проклетијом се сада назива ограђено место на које сваки пролазник баци камен и изговори: „Проклет био ко уби Н!" (име погинулог).

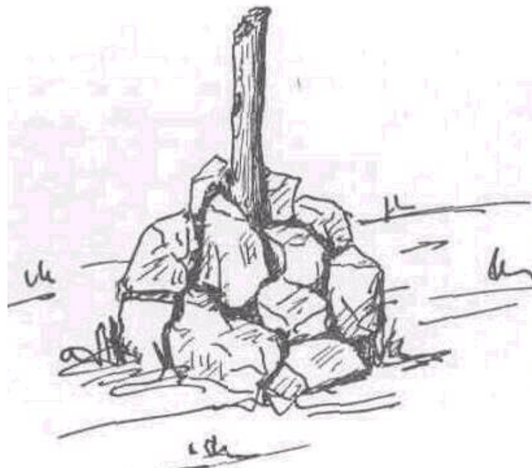
Проклетија, у Сврљигу

И по власинским селима приређују се проклетије, готово редовно када се догоди подметнута паљевина. Тамо поставе „гламњу" (угарак) од сагореле зграде, па свак баца камење уз њу и проклиње: „Проклет да је ко запали!" Гомила се не растура; има их у Заплању и у суседном пределу Знепољу, у Бугарској.

Да се одржи дата реч на веру или да се не изневери донета одлука на народном скупу, Кучи су се заклињали на тај начин што би један учесник изговарао тешку клетву, а присутни су „аминали" и бацали камење на гомилу. Аминовало се и приликом крађе, тајно нанете штете — на исти начин — уз призивање Бога и светаца, али са остављеним роком да се украдено потајно врати власнику. Васојевићи су приређивали **амине** до средине XIX века. На збору је народни судија држао у једној руци камен, а у другој суху палицу, подигне их увис да их свак види и проклиње кривца, да му се свака ствар скамени као што је камен, да му се руке осуше као што је суха палица, да му зло падне на главу, да му се траг утре, кућа ископа (затре), крсна свећа угаси, да му се грех преноси до деветог колена, итд. Присутни

непрестано аминају. Крајем XIX века приредио се („стављао") амин и проклињао лупеж у једном зетском селу због украденог роја пчела. Обред се обавио на врху брежуљка усред села. Један речит старац држао је у руци камен а у другој суху гранчицу и проклињао лупежа, а присутни су аминали.

У старој Црној Гори има доста топонима с називом Гомила, па се тако називају и неколико брдских врхова, а у јужној Херцеговини, у селу Сливници, једно брдо има назив Клетвена гомила. Једне амине забележене су 1751. у Бјелопавлићима.

У Попову, када се некоме нешто украде и не може да се пронађе лупеж, оштећени се обрати сеоском старешини да га пронађе аминама. Старешина позове људе, нарочито оне на које се сумња. Позвани обавезно долазе на заказани збор. Пошто се објасни циљ збора, људи повичу: „Дајте амине" — — тј. старешина се позива да одобри проклињање лупежа у одређени дан. Прво проклиње оштећени. Он скине капу, прекрсти се и проклиње: „Ко ми је украо или знао за ту ствар (или што било) и не казао или ми не вратио, дабогда грдних рана допануо, па ни умро, нити преболео!" — а присутни одговарају: „Амин!" Затим проклиње: „Остао без вида, од њега живо месо отпадало! Не имао среће ни напретка, ни порода," итд.

У Горњој Херцеговини понекад се може чути после одржане богомоље у цркви: „А ну, попе, чини амина. Неко ми је украо коња (или запалио појату и др.), па га не могу пронаћи, но нека га Бог смете, да другоме не краде." Поп му одговори да се стрпи, јер је неко то учинио у пијанству или у махнитости, па се сада каје. „Ко је то учинио нека се строго поверљиво јави, штету намири и о томе неће нико знати, па ни црна земља." Амина се свак боји, јер се не препоручују многи благослови, а још мање клетве. Ако се за одређено време нико не јави, овда се скупе људи на одређено место и проклињу: „Волови му не букали, коњи не рзали, јагњад не блекала, теоци не рикали, глас детињи и гусала не чуо се у кући", итд., а окупљени људи вичу: „Амин, амин!" п. ж. п.

ПРОКЛЕТСТВО је исход клетве, проклињања (в. **клетва, проклетије**). Ако родитељима умиру деца, онда се верује да пате због неког проклетства свог или својих предака. Ако се у породици или роду појави нека наследна или дуготрајна болест (слепило, туберкулоза костију и сл.), онда се казује да долази од неког проклетства које се наслеђује за девет колена. Кад се неко покаје што је набацио проклетство, онда, да би га скинуо, трипут куцне прстом о камен. Између људи села Грабовице и Руђинаца, код Трстеника, настао је спор око неке баре. Слабија страна бацила је проклетство на јачу, а ова се жалила кнезу Милошу да им се скине проклетство.

Бог је проклео орлове да не пију воду уз крешеве (јулске жеге), Богородица је проклела јасику да непрестано трепери њено лишће, врбу да не рађа, коња да је ненасит; св. Сава проклео је неке калуђере, па они и манастир потонули у Црно језеро на Дурмитору. По предању, неки ујак проклео врбу да нема рода што је сакрила ђавола који му је однео сестрића. п. ж. п.

ПРОКОПИЈЕВДАН, 8. VII, посвећен је св. Прокопију, који се родио у Јерусалиму. Као младић био је дворанин римског цара Диоклецијана (284—305). Издали су га цару као хришћанина, па је посечен 8. јула 303. По народној етимологији, свечево име доводи се у везу са копати, укопавати. Верује се да је његов дан „тежак" празник: тада камен у води и дрво у гори „прокопне" (круни се, троши). Св. Прокопије штити од уједа змија, ветрова, грома и паљевине. Неки Херцеговац пластио на његов дан. Сусед га опоменуо да не пласти, а он му одговорио: „Нека Прокоп копа куда хоће, а ја ћу да пластим." У тај час пукне гром, спали му уплашено сено и њега убије. Жене строго празнују овога свеца због деце. Славе га рудари као заштитника, јер они раде у рударским прокопима. На његов дан се не пере рубље, не измива се и не купа у рекама. Пчелари подрезују саће у кошницама и окушају нови мед. п. ж. п.

ПРПОРУШЕ су момци „који у Далмацији, у Котару, кад је суша иду (од Ђурђева дне до Петрова дне) од куће до куће са зеленијем гранама и са цвијећем те играју и пјевају да би ударила киша (као у другијем мјестима додоле). Старјешина или коловођа од прпоруша зове се **прпац,** и њега увију павитином и драчом." Играње, певање, полевање водом и даривање учесника потпуно одговара обичају додола са истим значењем обреда за кишу (в. **додола**). Гаваци истиче да је и назив прпоруша женског рода и сматра да је мушка улога у обреду секундарна, а затим указује да назив **додола** припада

средишњој области Балкана, док на Истоку превладава назив **пеперуда**, **пеперуна**, а на крајњем северозападу, **прпоруша**, **препоруша**. Код Бугара се јављају називи **пеперуда**, **пеперуга** и сл., а у источној Србији, у пиротском крају, **пеперуђе**. Како се овај назив јавља и код Румуна — **paparuda,** код Цинцара **pirpiruna,** код Арбанаса **perperone**, код Грка περπερουνα, претпоставља се да он води порекло од неког старијег балканског идиома. Неки научници овај назив доводе у везу са латинском речи **papilio,** односно са талијанским обликом **parpaglione**, лептир. Како лептир и по нашем народном веровању представља вештицу или вампира, ова би етимологија такође могла указивати да прпоруша (додола) представља душу жене умрле прераном или неприродном смрћу. Да назив **прпоруша** и слични називи примарно означавају лептира или свакако неко биће које лети, указивао би и стих: „Лет, лети, пеперуга", из једне додолске песме у Лесковачкој Морави (в. **додоле**). ш. к.

ПСОГЛАВ. — У неким крајевима Босне и Црне Горе веровало се да постоје хтонични демони који имају тело као човек, а главу као у пса, само са гвозденим зубима. Имају једно око на врх чела, ноге као у коња. За псоглаве, као и друге демоне, замишљало се да живе у пећинама, односно у некој мрачној земљи у којој има много драгог камења али „гђе дан не свиће и сунце не свијетли". Они су канибали; нападају људе, али ископавају и мртваце да би их пождерали.

Да су псоглави хтонични демони, по Чајкановићу, говори њихов изглед, место пребивања (пећина, „мрачна земља") и можда њихов канибализам. Поред овога, они се боје воде. Псоглави имају сличности са грчким киклопима. н. п.

ПУРГО. — Љ. Пећо је забележио да се у неким крајевима Босне Бог назива **Пурго**. Каже се да „зове Пурго на орање" (Виторога). У Барама, у Сарајевском пољу, после венчања „звече млађарија, разгрћу ватру с ријечима: ‚Зове Пурго на орање'." Божанство са именом **Porguini** или **Purgine-paz** (како се мисли, од литванског **Perkunas**) имају Мордвини, а када се њиме означава громовник, онда се то божанство сматра сином или зетом небеског бога **Шкај** или **Шки.** Понекад се **Purgine** изједначава са св. Илијом. Веза бога **Пурго** са орањем (макар и симболичним), коју садржи наша изрека, такође би указивала да од њега зависи време погодно за орање.

Неки научници мордвински назив **Purgine** доводе у везу са старим обликом **Parganya** за индијско божанство **Parjanya**. ш. к.

ПУСТОЛОВИЦА. — На југу Црногорског приморја веровало се да постоји зло демонско биће које се појављује ноћу, као и други демони, у облику жене са дугом расплетеном косом и ногама као у козе. Појављивала се, тобоже, само у јесен и зиму, али доста ретко. Глас је могла да мења, да јој буде као човечији, козји или друкчији. Веровало се да пустоловица има неко велико платно у које може увити човека и однети га, стога су се ње необично бојали. н. п.

ПУТ (мењање пута). —Другим путем враћа се дете с крштења, сватови с невестом после венчања, а у двориште улазе на нов улаз (кроз разграђену ограду у селима јужног Поморавља); тако се чини да би се избегле постављене магије. И учесници на погребу враћају се другим путем, да би се заварао траг покојниковој души.

У народу је уобичајено да се, приликом кретања, редовно држи десна страна пута. У свадбеним обичајима кретало се горњом страном као срећнијом. Такво кретање било је често кобно по сватове који су се на путу сретали, искрсавали су сукоби, проливала се људска крв и догађале погибије. п. ж. п.

ПЧЕЛА се сматра за свету и благословену животињу. Велики је грех убити пчелу, а верује се да ће назадак у сваком раду снаћи и онога ко је нехотице убије. Када пчела угине, каже се да је умрла. Негде се верује да душа умрлога прелази у пчелу. ш. к.

Р

РАВИЈОЈЛА је име виле која је, по познатој народној песми „Марко Краљевић и вила", устрелила Милоша Обилића у грло и срце, а Марко Краљевић ју је присилио да му извида побратима (в. **вила**).
н. п.

РАДОВАН. — У неким крајевима божићног полаженика називају **Радован**. Чајкановић, уопште, у имену Радован претпоставља култни назив и доводи га у везу са митским царем Радованом, демоном рудника и господаром рудног блага. Штавише, он сматра да је „цар Радован" идентичан са Дабогом.

Негде се и во полаженик назива **Радован,** а у Попову Пољу, у Херцеговини, сва три дана Божића не говоре: „Идем ишћерати коња или вола", него: „Идем ишћерати Радована" (в. **полаженик, во**). ш. к.

РАЖАЊ у веровањима. — Ражњом божићне печенице привидно се удара девојка уседелица да би се брзо удала: „Хајде дома, није ти више у род чекање." Њиме се дотичу болесникове плећке да би престали болови. У Нишу је породиља, седам дана после порођаја, носила у десној руци ражањ о коме су били обешени бели лук и кокошија нога. Ражњом се дотичу говеда на Божић да их преко лета не би нападали обад и мухе, а краве да би брзо водиле; он се забада у купусар противу кртица, гусеница и бухаћа, или у ограду дворишта противу птица грабљивица, а у земљу пред појавом градобитног облака да би се разбио. У Попову се ражњом дотичу кућни углови и говори: „Ђе год кока (х)одила, у куп јаја носила." По улози божићње печенице, ражањ је у веровањима добио плодотворну моћ. п. ж. п.

РАЈ се замишља као зелени и цветни врт у најлепшем делу неба („Гле цвијета од онога свијета"), што би одговарало и старој словенској представи раја забележеној још 922. године (арапски писац Ибн-Фадлан). Општа словенска реч **рај,** пореклом још из времена пре примања хришћанства, означавала је место где бораве душе умрлих, а преузета је из иранског језика са првобитним значењем богатства и среће. У њеном каснијем значењу боравишта душа не искључује се хебрејски и хришћански утицај.
ш. к.

РАНИЛО је свечаност девојака, понегде и младића, а остатак је некадашњег прослављања бујне младости у време почетка соларне нове године и подмлађене нове природе у пролеће. У Сиринићу девојке „калинарке" ишле су пред сваку зору од Игњатовдана до Божића на „ранило" у поље, ложиле ватру и певале. У свануће враћале су се у село прерушене: две су представљале два старца с брадама, једна је била невеста с преслицом за појасом, за њом су ишле четири до шест девојака које су, упарађене, певале песме са завршним припевом „водо ле": „Отвор'те се граду врата, да улегну (уђу) калинарке..."

У тимочкој Црној Реци девојке су се скупљале на рану (ранило) изјутра пре зоре на Младенце и ложиле ватру на сеоском игришту. Њима су се придруживали и младићи и играли у колу до зоре. У зору су ишли на реку, младићи напред а девојке за њима, и успут певали љубавне песме. Младићи су се пели на врбе, секли гранчице и бацали девојкама. Оне су се њима китиле и опасивале, затим су се узајамно шибали с младићима врбовим гранчицама и изговарали: „Да си здрав(а) као дрен, да си брз(а) као јелен и да растеш као врба." Затим су се, уз певање, враћали у село.

На Цвети, понегде на Благовести, ујутру девојке поране пре сунца на „ранило" на воду, па онда ухвате коло, играју и певају разне песме: „Пораниле девојке, Јело ле, Јело, добра девојко, ал' на води јеленче, Јело ле, Јело добра девојко..." (по Вуку). У селима источне Србије ранило приређују девојке, понегде с младићима, како где: уочи дана св. Тодора, Младенаца или Деветог уторника, Благовести или уочи Цвети, играју и певају уз запаљену ватру. Младићи наизменично кличу „рана", а девојке певају: „Ој, цвеће раниче, јеси л' скоро брано, " итд., или: „Љељо, љељо омрко, замрко сред горе зелене, брата чекајући из лова да дође, лова да донесе. " У Левчу девојке и младићи, после играња и певања око ватре, одлазе на реку, носећи по угарак, који потопе у воду и говоре: „Колико воде, толико жита." Затим се ухвате у коло, играју уз песму, па се онда разилазе. п. ж. п.

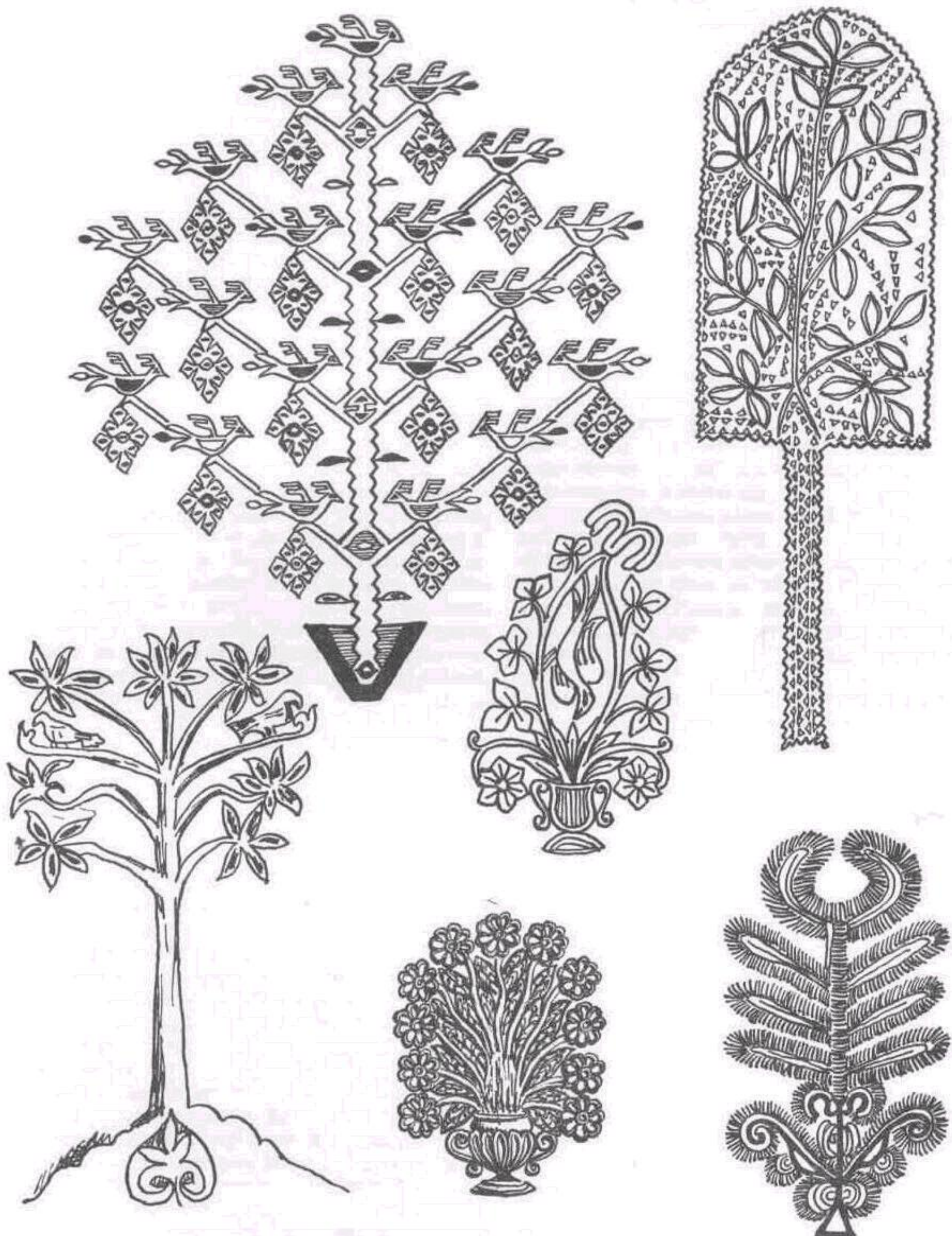

Мотиви „Дрво живота"

РАОНИК је у веровањима магијско оруђе противу злих демона. Апотропејску моћ је добио због гвожђа, од којег беже демони. Фигура раоника се носи уза се као амајлија. У раоник се удара када наиђу градобитни облаци. Употребљавао се за оборавање насеља и потеса противу болести и града.

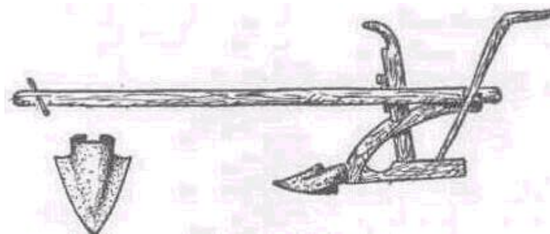

Рало и раоник

Пред орање волови се преводе преко раоника са жаром, да би се очистили од демона. Раоник, окаљен волујском мокраћом, има магичну снагу да куда се њим заоре не ниче коров. Семе за сетву окади се жаром на раонику уз запаљену свећу. Пред сетву се раоник посипа брашном, млеком, жаром и о њега се разбије јаје. Њиме се прекрсти чесница, па се она, помоћу раоника, запреће и извади из упрета. О Бадњој вечери гори свећа на раонику, који је стављен у посуду с разним житима. Раоником се дотичу говеда, да се лети не обадају. Унесу га у кућу и ставе поред бадњака на огњишту. Коњима се даје зоб са раоника. Употребљава се у гатању: стави се распаљено („живо") угљевље на њега и намењује врста жита за сваки угљен: жито које је намењено првом угашеном угљену — слабо ће родити у тој години.

Раоник се употребљавао у заклињању. Ставе се на њега со и хлеб, скине капа, прекрсти се и то пољуби, затим се положе три прста десне руке на раоник и заклиње се: „Тако ми овога хранитеља, овако је било... Како истину говорио, тако здрав био!" Раоник се употребљавао и као мазија у истраживању криваца (в. **мазија**).

О новој години у селима у околини Лесковца спрема се попарница за доручак. У њу се стави новчић, који домаћин потом даје ковачу за клепање раоника. У истим селима славски гости пред полазак с гозбе стављају новчиће на сто, који се затим употребе за клепање раоника. У Попову, ако испуцају табани, на кућни праг се стави лемеш (раоник), згази на њега и оперу се ноге. п. ж. п.

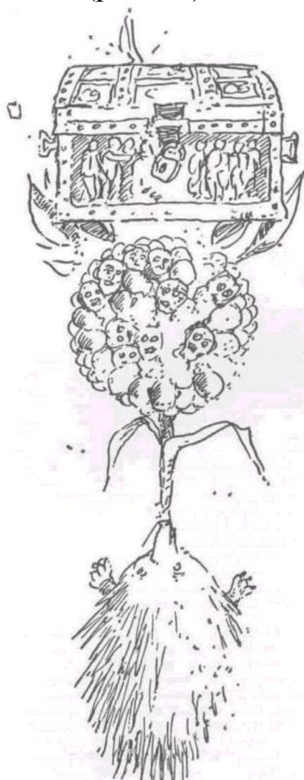

Расковник, цртеж Милића од Мачве

РАСКОВНИК је, по веровању, нека магијска трава којом се може отворити сваки заклоп. Ову траву желе да имају они који траже у земљи новаца, јер су они, нарочито када их има много, тако затворени да

се без расковника не могу отворити и извадити. У Земуну се приповеда да је ондашњи трговац, желећи да нађе такву траву, неку бабу метнуо у букагије, па је пустио ноћу да иде по ливади: када би се букагије саме од себе отвориле, онде мора бити расковник (по Вуку). По другом предању, благо митског цара Радована је у некаквој згради која на вратима има заклопљене браве и катанце, па се до блага може доћи само помоћу расковника, али се он не може наћи.

У народу се зна за име расковника и за његову улогу, али нико не зна да га покаже. Казује се да само јеж (по некима корњача) познаје биљку расковник. Треба наћи мале јежеве и заклопити у сандук. Онда ће јеж наћи расковник, њиме отворити сандук и пустити мале јежеве. Али је од јежа тешко уграбити траву, јер он, пошто отвори сандук, прогута траву. п. ж. п.

РАСКРШЋЕ, раскрсница. — Постоје индиције да су се некада на раскршћу сахрањивали мртваци. Општи је обичај у Срба да се на раскршћу спушта мртвац на земљу и прекади. Сметлиште обрисане куће, после изношења мртваца из ње, баца се на раскршће. Ту се износе тешки болесници, да од пролазника траже опроштај, како би лако издахнули. На раскршћу су људи позивали своје покојнике и проклињали злочинце и лопове (в. **проклетије**). У селима у околини Лесковца на раскршћима су се судиле мање кривице. Родитељи којима се не држе деца остављају мало дете пре сунца на раскршћу, па ко први наиђе узме га и тако се окуми. Купањем пре сунца на раскршћу болесници скидају своју болест. Девојка оде изјутра на раскршће, окрене се трипут и изговори: „Ја се окрећем на пети, да сам момцима на памети."

Многи приповедају да су ноћу привиђали понешто на раскршћу. На раскршћу се скупљају демони: ђаволи, вештице, караконџуле, вампири, прикојасе и виле. Тамо се у глухо доба ноћи појављује краљ дивова на коњу. Зато се раскршћа избегавају ноћу, нарочито за време Некрштених дана, јер тада настају жива кретања демона. У Срему се пале ватре на раскршћима изјутра на Благовести и на Цвети, да би се отерали демони. То су била „ранила", сада „букаре". Кад се изјутра стигне на раскршће, онда се треба прекрстити и пљунути на леву страну, да би се у пролазу заштитило од демона. У зимској сезони постављају се витлови за витлање, да би се очистили зли духови из тела. На Бадње вече износи се јело од бадње вечери на раскршће и оставља демонским зверовима. Због таквих веровања раскршћа се у народу сматрају за нечиста места. На њима се остављају чини, скида се сугреб, просипа вода у којој су се окупали болесници и мртваци, на њима су „смућени ветрови", лече се болесници „од намета", остављају крпе од одела болесника и новац, да би их пролазници нагазили и да се болест пренесе на њих. Зато све што се нађе на раскрсницама, не узима се. п. ж. п.

РАТАРСКИ ПИР (прослава), в. **четвртак**.

РЕДОВНА НЕДЕЉА, в. **Себична недеља**.

РОГ (рогови). — Улога рога у митологији разних народа је вишеструка. У нашим народним веровањима и предањима сачували су се, углавном, само неки трагови који подсећају на некадашњи значај рога у култу и веровањима.

Рог се најчешће употребљавао као заштитно средство против злих сила. Малој деци се као хамајлија пришивају рогови бубе јеленка на капицу. У Хомољу је свака сеоска кућа имала пребијен врх козјег или говеђег рога, у који се, једне среде између Ускрса и Божића, сипао катран. Кад наиђе каква зараза, запали се овај катран, да гори заједно са рогом. Веровало се да од тог дима, непријатног мириса., бежи свака болест. Црни овчији рог употребљава се за корице бритве која се гради у међудневице за бајање и заштиту од временских непогода и болести које доносе демони.

У веровању неких народа рогови се јављају као знамење плодности, обиља и богатства. На ово у нас подсећа обичај да у неким крајевима волу полаженику прелију рогове ракијом или га залију вином, а врло је чест обичај да му се натакне на рог шупаљ округао колач **ковртањ,** по којем се, кад спадне волу с рога, гата каква ће бити летина. У вези са плодношћу и обиљем сигурно стоји и легенда о јелену са златним роговима. У Јабланици (Србија) сваке године је, на дан 12. јула, приношена жртва (обична овца) на Петровој гори. Некада је, по легенди, на то место долазио велики јелен са **златним роговима**

да је прими. Али једне године људи су заборавили да донесу жртве. Тада је јелен наредио да њега жртвују. Д. Срејовић закључује да овај јелен са **златним роговима** представља типичну тотемску појаву.

Најзад, да кажемо да је Саксо Граматик забележио још у XII веку, код Балтичких Словена, обичај са **рогом обиља** као саставни део Световидовог култа на острву Рујану. На крају жетве одржаване су велике свечаности у Аркони. Том приликом свештеник је узимао **рог** с вином из руку Световидовог идола и по стању вина у рогу прорицао каква ће бити летина идуће године. После тога је узимао велик округао хлеб, висок готово као човек, стављао га испред себе и питао народ да ли га види. Народ би одговорио потврдно, а свештеник је изрицао жељу да га идуће године не виде. На овај начин желео је обиље за будућу годину, односно хлеб већи од себе. Нидерле констатује да је рог обиља врло раширен атрибут на многим словенским и несловенским споменицима из тог времена (в. **милати се**). н. п.

РОГУЉА. — У Грбљу (Црна Гора) кад се пред децом говорило о вештици, рекло би се рогуља, да се њено име не помене (в. **вештица**). н. п.

РОГУША. — Синоним за вештицу, помиње се у Горском вијенцу. н. п.

РОДА, по народном веровању, постала је од човека, па ју је грехота убити. Сматра се за свету и срећну птицу, али се пази да неког „на штину" не изненади („превари" или „омрси"). Родин кљун употребљава се у мађији. ш. к.

РУЖИЧАЛО (ДРУЖИЧАЛО) је први понедељак по Ускрсу, када жене облажу (бусају) гробове бусењем траве, па се стога овај дан зове још и **Побусани понедеоник**. Овај празник спада у опште задушнице, када се прекађују гробови, пале свеће на гробовима и деле бојена јаја за покојнике. У неким местима на овај дан „скупе се момчад и дјевојке послије подне, па играју и **дружичају** се (понајвише мушко с мушкијем, а женско са женскијем), тј. оплету вијенац од врбовијех младица, па се кроз њих љубе и мијењају јаја (шарена и црвена)", измене венце и на тај начин мушкарци постану **побратими,** а девојке **друге** за годину дана. Назив **ружичало** или **дружичало** потиче од лат. **rosalia** (pascha rosarum), преузетог преко грчког језика. Римска **rosalia** била су спојена са манистичким празником **parentalia** (dies parentales), а неке словенске русаљске игре такође садрже извесне елементе култа покојника. ш. к.

РУСА(Л)НА НЕДЕЉА је седмица у којој су Тројице (Духови), па се назива и **Тројичка недеља;** понегде је у недељној седмици после Тројица (**русни дани** трају од Духова до Петрових поклада). Русне седмице жене посте, да им деца не добију русу (оспе по кожи). п. ж. п.

РУСА(Л)НА СРЕДА је четврта по Ускрсу, припада **русним данима** између Духова и Петрових поклада. Тог дана се не кувају јела, не пере рубље, не купа се у рекама, не брије и не чешља. У врањском Поморављу мајке плету венчиће од жутог пољског цвећа, па их стављају деци на главу, да их заштите од главобоље. Кад неко добије русу (кожне пликове), онда се спали венчић и његовим пепелом се посипају русе. Уочи Русне среде копа се ума и остави у њиви с јечмом да преноћи. Ума се чува за лек од русе, краста и посекотина. п. ж. п.

РУСАЉЕ дубочке. — У селу Дубокој и у неколико суседних села у пределу Звижду, у с-и Србији, одржао се прастари обичај padања женскиња у занос и њиховог обредног буђења. Обичај се обављао испред пећине у Дубокој, на Тодоров петак (прве седмице Ускршњег поста), а сада на раскрсници усред села првог дана Духова, ређе и за време духовске седмице. Пред пећином играло се у колу и оргијало. У суседним селима играло се и оргијало на Мале духове (у недељу по Духовима). Дубочке русаље истичу се популарношћу над осталим русаљама у суседним селима зато што у Дубокој има пећина из које истиче речица Понор с тобож тајанственом пећинском водом, помоћу које се русаље (падалице) буде из заноса.

Русаља падалица. село Дубока, Звижд

Обичај оргијања и падања женскиња у занос стари Срби затекли су код аутохтоног становништва у Дубокој и њеној околини. У Еврипидовим баханалијама истицала се улога жене као главне представнице култног оргијазма. Оне се у народу називају **падалице** и **русаље**. Овај други назив, русаље, настао је од латинског rosalia (дан ружа), који се из Италије пренео међу балканске народе, а од њих га прихватили досељени Словени. У време свечаности римских ружа Словени су призивали неко своје божанство, и те су обреде задржали и после примања хришћанства. Тако се назив светковине ружа, односно пролећа, розалије, русалије и русаље пренео на словенско празновање духова и спојило с хришћанским празнованем Духова (Тројице). Назив русаље је провинцијалан, стар, забележен у XIII веку за прославу Духова, која је почињала од зимског солстиција (Божића), или зимских задушница и трајала до обнове нове природе (Ускрса) па све до Духова. Тако се именом розалија обухватило неколико сукцесивних и синкретичних обреда с посебним улогама. И сада у нашем народу иду верске поворке коледара о новој години (око Божића), учесници ружичала (дружичала, код Руса роданице) о зимским задушницама, русалије код Македонаца о Ускрсу, краљице о Духовима. Обично се узима да су дубочке русаље и краљице (у обичају и код Хрвата) исти или сродни обичаји. Међутим они су само повезани или интерполисани. Назив русаље употребљава се и у јужној Далмацији. Тако се називају дубочке падалице, па се русалкама називају и неке виле.

Русаље у Дубокој и њеној околини су само женскиње влашког порекла (досељеника из Влашке у Румунији), и то од појаве њихова пубертета па до климактерија, а изузетно пре и после тога времена. Оне у време духовске свечаности добијају хистерично-епилептични напад и падају у транс: затварају очи, надимају се, бунцају, вриште, повремено се грчевито трзају, цепају одећу на себи и склоне су да покажу своју наготу. У занос падају у колу (игри), стојећи и седећи. Русаља у заносу разговара с покојницима, одговара на питања која јој постављају учесници а која се односе на живот покојника у загробном свету и, као сомнабула, проriче. Приликом падања у занос, изјављује жељу ко треба да је буди из заноса.

Данас има три врсте русаља: једне падају у занос зато што их ухвати неко нејасно осећање узбуђења, оне плачу и смеју се; друге се истичу хистеричним понављањем, оргијају у заносу; треће симулирају занос (врачаре, бајалице, гатаре), рекламирајући наивном народу своју моћ прорицања и лечења — јасно, ради стицања материјалне користи. И приликом буђења русаља је узбуђена, има појачано дисање, отима се из руку пратилаца, повремено подврискује, крупно корача, показује наги доњи део тела и звера на све стране. На реци се умива и запаја водом. Неке се брзо буде, неке спорије; неке уз кретање насрћу на присутне, склоне су тучи, затим се смире и освесте (в. **краљице дубочке**).

Сада се у Дубокој првог дана Духова издају помане умрлим и живим личностима (в. **помана**). Изјутра иде поворка женскиња и мушкараца са носачем заставе на челу; на застави су извезена имена

покојника који су умрли у току протекле године дана. Учесници су окићени цвећем, чарапама, марамицама, преко рамена имају убрус с пришивеним малим огледалом, носи се кувано жито, колач, јела и пића; на крају поворке иде неколико мушкараца с ножевима у рукама (раније с јатаганима), а за њима су свирачи. Они обилазе главни сеоски запис (посвећено дрво), сада цркву, уз заглушну музику од бубњева, зурла и двојница. У колу се игра бесомучно. Приликом играња женскиње почиње да пада у занос. Казује се да оне већ унапред знају да ће падати, па се за то припремају неколико дана пре Духова.

О Духовима се Дубочани скупљају на раскрсници, играју у кружном колу за душу покојника. Плати се свирачу, који уђе у састављено коло са инструментом (сада виолином), на коме је запаљена свећа намењена души покојниковој. Играчи, наизменично мушки и женски, ухваћени за појасеве, играју умерену потресуљку (у месту, са лаким потресањем тела). Свирач приђе играчици (ако је покојник за чију се душу игра мушкарац) или играчу (ако је жена), убрзава такт свирања, а играчица (играч) игра готово до изнемоглости. Играчице имају око врата низове од металног новца, који, приликом играња, одскачу на грудима и звецкају. Пошто се свирач уклони, играчица настави да игра умерено као и остали. Затим свирич прилази другој играчици, која игра као и претходна. По завршеном игрању свећа на инструменту се угаси.

Оргијашки обичај русаља у Дубокој и околини сродан је обичају нестенерида (анестерида) у бугарској области Кости, недалеко од западне обале Црнога мора. Испитивањима је утврђено да русаље и обреди око њихова буђења из заноса постоје и у западним областима Бугарске и Румуније. Међу њима има неких разлика, али су им основне карактеристике исте. Сродан обичај постоји и у Тесалији, Епиру и Тракији, која се сматра колевком Дионисова култа, а приређује се за оживљавање вегетације у пролеће. Херодот казује о оргијама у култу Мајке богова на малоазијској обали. Обичаји у Дубокој и у Кости нису исти, али су сродни. Главна тежња им је обезбеђење плодне године и богате жетве, као и напредак свега што живи на Земљи. Оргијазам и екстаза русаља и њихов оргијашки промускуитет су одлике Дионисова култа, трачко-фригијског порекла. У Дубочкој обичај су пренели грчки (јелинизовани трачки) рудари и испирачи злата у реци Пеку (по М. Васићу). п. ж. п.

Сан кнеза Лазара, непознати аутор, Народни музеј Београд, уље

С

САВИЦА је пост од седам или петнаест дана пред Савиндан (14. I). Посте га пастири, да им вуци не кољу стоку. У Старом Влаху прича се како је св. Сава једном слао вукове у торове да вечерају. Један стари вук приђе му и рекне да је стар и немоћан и да зато не може ићи у ничији тор. Онда св. Сава погледа око себе, спази сакривеног чобанина, пружи штаку на њега и рекне: „Ето ти вечере!" — па оде. Чобанин, дрхћући, дође колиби и каже друговима шта је чуо и видео. Он их замоли да у средини спава с њима. Вук дође ноћу и дрмне крајњег чобанина за ногу. Он се само промигољи и вук га остави; онда вук дрмне другог и он се промигољи; кад дрмне оног у средини, а он се укочио као колац, па не сме да мрдне. „Ово је мој" — рекне вук, па га шчепа, извуче пред колибу и поједе. Сутрадан нађу му другови само главу пред колибом. п. ж. п.

САМОВИЛА. — У источној Србији за вилу понекад се чује назив **самовила**. Ово име вероватно су донели досељеници из Македоније, где је много чешће у употреби. На Косову самовилом су називали и жену која, по веровању, има везу са вилама и зна да прориче. н. п.

САЏАК. — Кад киша превише пада, износио се саџак (троножац) са огњишта у двориште и постављао наопако, ногу окренутих према небу. Зна се да предмети са огњишта имају мађијску снагу а исто тако и гвожђе. Како се веровало да демони доносе превише кише, против њих су се предузимале разне мађијске радње и поступци, међу које спада и изношење саџака. н. п.

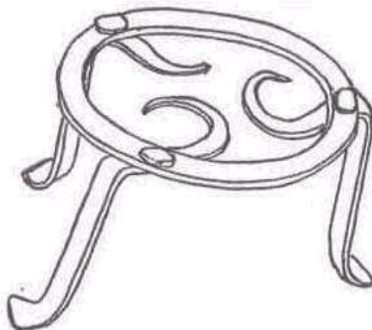

Саџак

СВЕТ, в. **други свет**.

СВЕТА АНА, в. **Анино зачеће**.

СВЕТА ЈЕВДОКИЈА, 1. III. — Многе старије жене су јој заветне због здравља. Њено име се не спомиње због зверова. Из куће се ништа не даје. Овог дана изјутра, пре сунца, протерује се стока између две „живе ватре" или запаљене свеће. Ако је облачно на дан св. Јевдокије, онда ће бити родна година. п. ж. п.

СВЕТА ПЕТКА ПАРАСКЕВА, 14. X. — Светица је била монахиња, живела је крајем X и у почетку XI века. У селима источне Србије њен дан се назива **Пејчиндан**. На њен гроб у цркви св. апостола Петра и Павла, у Цариграду, лежу болесници да би оздравили. Њене мошти пренете су 14. X 1641. из Цариграда у румунски град Јаш. За овај дан спрема се у народу колач и ломи за здравље стоке. Црквиште код Лапљег Села, на Косову, посвећено св. Петки Параскеви, посећују нероткиње да би постале гравидне. Жене које су јој заветоване посте седам дана, а на њен дан носе поклоне црквама. Име Петка Параскева настало је по многобожачком празновању дана петка с додатком црквеног имена Параскева. п. ж. п.

У Грделици, код Лесковца, на дан св. Петке испеку сеоско теле и секу домаћински колач сеоског записа — стабла. У Босни се св. Петка слави, такође, као женски светац, па жене пре сунца вежу око руке црвено плетиво „петковицу", да их руке не боле, а скидају га тек на зимњи Јовандан. Петковача је прва и општа јесења слава у Лужници и Нишави. Сви сељаци тог дана месе колач и припремају жито. Колач се намењује више за здравље стоке.

Св. Петка је и код источних Словена поштована као заштитница женских послова, па је тога дана било строго забрањено прести и ткати. На основу народних веровања и обичаја, Токарјев закључује да су на св. Петку пренесене функције паганске богиње заштитнице женских радова. Веома је вероватно, мисли Токарјев, да је то била богиња **Мокош,** једино женско божанство старих Словена, о којем говоре и писани извори. У једном Летопису из 980. године, међу божанствима чије је „кумире" (идоле) поставио кијевски кнез Владимир, наводи се и богиња Мокош. Етимолошки њено име Аничков доводи у везу са именом финског племена Мокша (мордвинско племе) и претпоставља да је Мокош примарно била финско божанство. Иљински, полазећи од веровања да је Мокош заштитница предења и плетења, доводи њено име у везу са литванском речи **makstyti —** плести. Машек, међутим, име богиње Мокош изводи од санскритске речи **makha:** племенит, богат. ш. к.

СВЕТАЦ је могао да постане побожан човек, одан верским начелима, који је живео испосничким животом. Многи су и гинули за своја верска убеђења. После њихове смрти посвећивали су их верници проглашујући их за свеце. По заслугама се деле на мале свеце, сусветице, угоднике и на веће, „огњене" свеце или „страшнике". Као што има добрих и злих духова, тако има добрих и злих светаца: добри помажу а зли кажњавају. По веровању, свеци се рађају партеногенезом.

Свеци су преузели улоге божанстава из политеистичких веровања. По народним предањима, они су заменили и хероисане претке (св. Ђорђе, Димитрије, Тодор Тирон и др.). Народ им се обраћа онако као што се некада обраћао својим прастарим боговима који су му били оличења знаменитих предака или природних појава или каквих других прилика значајних по његов живот (по Ј. Ердељановићу). Тако је св. Никола постао заштитник бродара, Арханђео људских душа, св. Илија узео муње и громове, св. Пантелија ветрове, св. Петар врућине, св. Сава мразеве, св. Богородица постала заштитница породиља, св. Ђорђе заштитник ратника, св. Димитрије заштитник градова (Митровице), итд. По хагиографским предањима, свеци су чудотворни, управљају природним појавама: дају кишу, мраз, жегу, сушу, лепо време, стишавају буру, отварају изворе у камену, пресушују реке, оживљавају мртве, лече болеснике; својим проклетством претварају градове у језера, за трен ока прелазе велике даљине. Они се претварају у путнике, намернике, просјаке и животиње. Добре људе и њихова дела награђују, а зле кажњавају.

По прастаром веровању, сваки напредак зависио је од божанства, сада од свеца који се празнује. Али свака црква (односно светац коме је она посвећена) не помаже: „Нема црква за крстење" (да се у њој крсти и моли светац). Тако се казује када посао или потхват не напредује. Сва та светачка својства су из прехришћанских веровања. п. ж. п.

СВЕТАЦ НА РАМЕНУ (заштитник). — У народу је било раширено веровање да сваки човек има свога заштитника, анђела или свеца, који му стоји на десном рамену. Он се стара о свом штићенику, човеку, од његова рођења до смрти, али га кажњава или напушта кад је увређен и запостављен. Ово веровање најбоље илуструје позната народна песма „Како се крсно име служи". У песми се прича како је цар Степан славио славу Св. Арханђела. Он, као домаћин, цело је време стајао и служио званице, али је на њихово наваљивање сео за трпезу, чиме је увредио свог заштитника и зато га је Арханђел напустио.

Док цар Степан на ногу стајаше,
Стајаше му свети Аранђео,
Стајаше му на десном рамену,
Милује га крилом по образу;
Кад цар Степан седе за трпезу,
Расрди се свети Аранђео,
Уд'ри цара крилом по образу,

Па отиде из царева двора.

У веровањима се некад говорило о свецу а некад о анђелу заштитнику на десном рамену. То су свакако християнизирани демони заштитници који су некад замењени свецем, односно анђелом. Познато је да код многих народа постоји веровање у личне демоне заштитнике, као и код старих Грка и Римљана. У старој словенској религији десно раме је било одређено за претка заштитника. Уз ово познато нам је да су хришћански свеци, анђели и зли демони — ђаволи — заменили демоне и богове старих религија, па су често наслеђивали и понешто од њихових својстава и атрибута.

Према томе, и у нашем веровању у заштитника који се јавља у лику анђела или свеца треба видети доброг демона чије је порекло манистичко — управо то је предак заштитник. н. п.

СВЕТИ АЛЕМПИЈЕ (Алимпије), 26. XI, заштитник је стоке, па се зато на његов дан не упреже теглећа стока. По предању, он је прегазио кугу и од тада се она не јавља. п. ж. п.

СВЕТИ АНДРЕЈА, 30. XI, савременик Христов, разапет је у грчком граду Патрасу на крсту који је имао косе краке, па се такав крст и назива **Андрејин крст**. По предању, Андреју је родила девојка партеногенезом (в. **зачеће**). По веровању, он је укротио мечку (медведицу) и јахао је. Између Сења и манастира Раванице има пећинска поткапина која је била испосница једног од седморицс Синајаца, св. Андреје, који је дошао у овај крај данашње Србије. У то време у граду Тројану, данашњој Ћуприји, становао је владика и када је дознао за његов долазак, позвао га на исповест. Андреја је зауздао мечку змијом, узјахао је и дошао владици, који га укори што у посне дане не једе рибу, него пије млеко. Онда испосник затражи рибу и млека, прекрсти рибу и из ње потече крв, затим прекрсти млеко и од њега никну трава. Када је то видео владика, отпусти га.

Био је обичај, који се проширио и на крајеве у којима није било медведа, да се уочи Андрејевог дана кува кукуруз за медведе. Скувани кукуруз преноћи на кућњем крову, па се изјутра узима на празан стомак за здравље људи и стоке. Било је села у којима се место кукуруза спремао колач „мечкина повојница", којим се тобоже завезивала чељуст медведу, да не коље стоку.

По веровању, ко прави опанке на Андрејев дан, тога ће удавити медвед. Увече су се склапали гребени и маказе, да би се медведима и другим зверовима склопиле чељусти. Напаљеном медвеђом длаком жене су накађивале малу децу противу страха. Од Андрејевдана до Савиндана није се употребљавало мотовило, да се зверови не мотају око торова. На одећама се ништа не ради, да их медвед не би поцепао, јер: „Св. Андреја мечку довеја". Он „напрати"медведа у тор оних људи који не празнују његов дан. Веровања показују да је св. Андреја заштитник сточара и стоке.

У селима лесковачког Поморавља, на Андрејевдан, рано изјутра, иду полазници да полазе куће и пожеле сваки напредак.

У источној Србији дан св. Андреје назива се Мечкин дан. п. ж. п.

СВ. АНТОНИЈЕ ВЕЛИКИ, 17. I, празник је сточара, који на његов дан посте да зверови не кољу стоку. Увече се поједе колач нарочито спремљен за тај дан. п. ж. п.

СВ. АТАНАСИЈЕ ВЕЛИКИ, 18. I, заштитник је од куге, па се зато његов дан у народу назива и **Чуминдан**. По веровању, ко се разболи на његов дан неће остати жив. Женскиње не преде тога дана.

п. ж. п.

СВ. АТАНАС СВЕТОГОРСКИ, 5. VII, заштитник је од олује. Његов култ је знатно више заступљен у јужним крајевима Србије, а опада према северу. У народу постоји веровање да чим загрми, ђаво побегне у стомну (тестију). Зато се, када настане грмљавина, покривају судови с водом, да у њих не уђе ђаво. На основу таквог веровања настало је ово предање. Атанас је био испосник. Његов живот досадио је ђаволу. Ђаво се претвори у лепу девојку, дође испоснику и зажели да се покалуђери. Атанас јој поверује и узме је да га слуша. Ђаво-девојка стане одвраћати испосника од Бога говорећи да су ђаво и она моћнији од Бога, а он јој рекне: „Кад си толико моћна, да ли можеш да уђеш у стомну?" Ђаво-девојка постане дух, уђе у стомну, а испосник зачепи отвор, па стомну баци у море. Неки рибар ловио мрежом и извукао

стомну из воде. Била је необично тешка па јој отчепи отвор да би видео шта је у њој, а ђаво-девојка искочи из ње и тако ђаво опет дође међу људе. п. ж. п.

СВЕТИ ВРАЧЕВИ, в. **Врачи**.

СВ. ДИМИТРИЈЕ, в. **Митровдан**.

СВ. ЂОРЂЕ, 23. IV, је у народној традицији, као и код других словенских народа, заштитник ситне стоке. У легендама и у култу св. Ђорђе се јавља и као заштитник вукова. Он о свом дану скупља вукове и дели им храну. Ђурђевданска недеља празнује се да вуци не би клали овце, а у истом циљу уочи Ђурђевдана завезују се вериге. Из тога Чајкановић закључује да је св. Ђорђе заменио хтонско божанство. Једна легенда из Рашке везује св. Ђорђа за Тројанград, а обичај приношења жртве у јагњету, који је обављан на Ђурђевдан, Чајкановић објашњава као приношење жртве демону језера под Тројан-градом. Демон је био божанство Тројан, некадашњи заштитник и епоним града.

У околини Новог Пазара, на гроб троглавог Арапина народ је на Ђурђевдан, „ноћу и тајно", на гробу клао јагње или птицу, у ствари жртву троглавом хтонском божанству (в. **Тројан** и **Арапин троглави**). У симболичном обичају неких крајева источне Србије да се девојке у шали бацају у реку, Чајкановић види успомену на људску жртву божанству које је св. Ђорђе заменио. ш. к.

СВ. ИГЊАТ, 20. XII. — У источној и јужној Србији од Св. Игњата почињу божићни, односно новогодишњи обичаји. У лесковачкој Морави „од Игњата почиње нова година", па тога дана полаженици обилазе домове честитајући је. Полаженик седне крај огњишта и храстовом гранчицом џара по њему, желећи плодност, а домаћица га посипа пшеницом. Од Св. Игњата и коледари почињу да обилазе куће у неким селима овога краја. Многи од ових обичаја одговарају божићним или се везују за њих, тако да је понекад то понављање истих обичаја. И нека веровања везују се подједнако за Св. Игњата и за Божић. У неким крајевима Србије, особито у источној Србији, Св. Игњат се још зове и **Кокошињи Божић,** по томе што се тога дана обављају ритуални обичаји са кокошима, делимичио иначе везани за Божић.

У Левчу и Темнићу домаћица рано изјутра сваби кокошке и осталу живад, па их нахрани оним житом које је кувано на Варицу (4. XII) и за овај дан нарочито сачувано. Пре него што ће жито дати кокошима, млађе женско чељаде из куће стављало га је у сито, па би затим, огрнуто поњавом, обилазило око куће и пред кућним вратима питало домаћицу где јој носе кокоши. Поред мађијског значења обичаја којим се хтело постићи да кокоши носе јаја у близини куће, ова жена огрнута поњавом подсећа на полаженика. Иначе, у овом крају полаженика о Св. Игњату зову **кокошињи полаженик**. Већ само његово име и неки обичаји показују да он, у ствари, замењује кокош као првобитног животињског полаженика.

Храњење живине у кругу од конопца на Игњатовдан
(Кокошињи Божић)

На Косову сви укућани, чим устану, узму једну гранчицу са дрвљаника, којом затим машу изнад огњишта и пожеле здравље, напредак у стоци и добар род усева. Жене иду саме или шаљу кћери да полазе кошнице са пчелама. Неко мање дете „иде на рукама и коленима на дрвљаник, узме у зубе гранчицу и **лазећи** носи је кући", чиме очевидно опонаша животињског полаженика. (За објашњење обичаја в. **полаженик**). ш. к.

СВ. ИЛИЈА, 20. VII, је по свом спољашњем изгледу, карактеру и функцијама наследник старинског бога громовника. По народној традицији, он се вози на ватреним колима која вуку четири коња, из чијих ноздрва избија пламен (муње). Грмљавина је тутњава његових кола, којима се он вози по небу и облацима. Као громовник, он је уједно и бог олује и времена уопште, који бије градом, доноси кишу или изазива сушу. Када грми, верује се да св. Илија гађа ђаволе или аждају. Где год удари гром, верује се да је на том месту стајао ђаво. Ударајући громовима и олујом, често се у бесу толико заборави да не штеди ни људе, ни стоку, ни усеве. По општем веровању, св. Илија увек пита сестру Огњену Марију када је његов дан, али она избегава одговор, јер би иначе тога дана толико ударао громовима да би цео свет побио. На Илиндан (20. VII) не ради се никакав тежачки посао, јер се верује да би рад изазвао сушу или град. У многим крајевима на дан св. Илије народ излази на горске висове и ту се весели уз пуцњаву. Тога дана у неким крајевима Србије жртвују најстаријег петла или петла годишњака, који примарно представља жетвеног петла, односно житног демона. Мед који се вади на Илиндан, пре сунца, служи као лек, а њиме тога дана мажу децу по челу. На Илиндан се у неким крајевима обавезно једу јела спремљена с медом. Мед би овде значио жртву, као што жртву представља и обичај да свака кућа зором на Илиндан скуха кукурузна зрна са три клипа, која ритуално једу укућани и уједно их дају деци из суседства. Сличне жртве у житном класју и меду на дан св. Илије познате су и код неких других словенских народа, а објашњавају се као остатак култа бога громовника.

Ако грми на Св. Илију, сматра се да ће поцрвљати ораси и лешници. Као и код других словенских народа, верује се да леска штити од грома. Исто веровање имају и Немци, који леску доводе у везу са богом Донаром, што би указивало да је леска и код словенских народа била посвећена богу громовнику.

Понегде св. Илију славе сви воденичари, што се објашњава као остатак култа старинског божанства које управља кишом и сушом. Пошто се св. Илија, као и св. Арханђел Михаило, сматра живим свецем, о слави му се не кува кољиво (в. **Перун**). ш. к.

СВЕТИ ЈЕЛИСЕЈ, 14. VI, живео је у IX веку пре наше ере. Св. Илија, пошто се узнео на небо, бацио је свој огртач Јелисеју и тако му предао свој пророчки дар. Јелисеј је излечио сиријског војсковођу од проказе. Његов дан је заветан многим болесницима од очију; ништа се није радило у пољу, осим што се сејао просо: „Јелисије просо сије, иде Виде да обиде" (обиђе). п. ж. п.

СВЕТИ ЈОВАН ГЛАВОСЕК, в. **Усековање**.

СВЕТИ ЈЕРЕМИЈА, в. **Јеремијиндан**.

СВ. ЈОВАН, 7. I. — У народном веровању имао је особито висок ранг. Св. Јован Крститељ сматра се „једним од највећих страшника" (светитеља). „Над Јованом вишега и прибранијега свеца нема." У веровањима, о св. Јовану сачувани су трагови старинског божанства мртвих (в. **Јованова струга**). Св. Јован је божански заштитник кумства и братимства. У митолошким песмама о свецима који деле „благо", тј. одређују своје функције, св. Јован добија кумство и братимство. При склапању кумства и братимства, св. Јован је увек обавезно апострофиран. Кумство представља „увођење, иницијацију детета у породицу и домаћи култ и давање имена", а св. Јован се при томе појављује као митски „родоначелник целога рода". Кумство и братимство, по народном схватању, имају вредност крвнога сродства, па је, према томе, св. Јован божанство крвнога сродства.

У народној песми **Цар Дукљан и Крститељ Јован** садржан је етиолошки мит о удубљењу на табанима, а св. Јован, којему је ђаво откинуо комад ноге, појављује се као први човек, родоначелник људског рода. На основу мотива осакаћења, Гаспарини закључује да је у питању лунарни предак. Атрибути св. Јована су капа, огртач и штап или штака, који припадају божанствима доњега света (в. **Ивањдан, Усековање**). ш. к.

СВЕТИ ЈОВАН ЗЛАТОУСТ, 13. XI, – родио се око 347. у Антиохији, умро 407. Ко овога дана прекине нит (жицу), прекинуо је и свој живот. Зато се тада не употребљавају игле за шивење и плетење и разбој за ткање. п. ж. п.

Свети Јован Златоуст,
Богородичина црква у Студеници, 1209. година

СВЕТИ ЈОВАН ПРЕТЕЧА, ГРМОДОЛ, 25. V. — Овог дана се не ради у пољу због грмљавине, громова и снажних ветрова, који односе пластове са ливада. У селима јужног Поморавља назива се Грмодол. п.ж. п.

СВЕТИ КИРИЈАК, в. **Михољдан**.

СВЕТИ ЛУКА, в. **Лучиндан**.

СВЕТИ МАРКО, в. **Марковдан**.

СВЕТИ МРАТА 11. XI. — Некада се 11. новембра прослављао св. Мартин, па је црква завела да то буде српски краљ Стефан Дечански (1321—1331), оснивач манастира Дечана, по коме је и добио име. Њега је народ по св. Мартину прозвао **Мрата** (в. **Мратинци**; о његову мистичном враћању вида в. **Арханђео Михаило**). п. ж. п.

СВЕТИ НЕСТОР, 27. X, био је шегрт код св. Димитрија. Он је убио алу и од њена леша постали су мишеви, змије, гуштери и друга гамад. У Левчу се овога дана ништа не узима из коша са житом, да не би мишеви затирали усеве. п. ж. п.

СВ. НИКОЛА, 6. XII, подсећа на божанство Водановог типа, а донекле и на Посидона. Св. Никола превози душе са овога на онај свет. На св. Николу, који је, по схватању грчке цркве, господар вода и божански бродар, пренесене су функције бога мртвих, а вода, елеменат св. Николе, схваћена је као вода смрти, тј. као река која дели „овај" свет од „онога". По традицији, св. Никола вади душу. „Пре него што је свети Аранђео почео вадити душу људима, радио је то свети Никола." Св. Никола се понекад јавља и као коњаник, као и код Германа, где је наследио Водана, бога мртвих. Он се апострофира као „путник", којему се у једној молитви на Бадње вече обраћа домаћин када се унесу бадњаци. Чајкановић у томе види епифанију старинског бога.

Свети Никола. цртеж Милића од Мачве

Као што је Деметра стављала у ватру малог Демофона да би постао бесмртан, тако је, по једној нашој легенди, св. Сава метнуо у ватру дете које се посветило и постало св. Никола. ш. к.

СВЕТИ ПАНТЕЛИЈА, 27. VII. — По народној песми, када су свеци делили улоге, св. Пантелија је добио велике врућине. Он је заштитник од олује, буре и пожара. У источној Србији и суседној Бугарској назива се и Путник, јер је заштитник путника. На његов дан се не жњу жита због паљевине. п. ж. п.

СВЕТИ ПЕТАР, в. **Петровдан**.

СВЕТИ ПРОКОПИЈЕ, в. **Прокопијевдан**.

СВЕТИ САВА је Растко Немањић, трећи син великог жупана Немање, покалуђерио се око 1190. год. у Светој Гори (Атону), а 1219. постао први српски архиепископ. За српску цркву, државу и народ имао је знатних заслуга. У XIII веку он се, са својим оцем, сматрао заштитником српског народа и цркве. Црква га је прогласила за свеца, прославља га 14. I, на дан када је стигла вест о његовој смрти (умро је 12. I у бугарском граду Трнову). Тело му је пренето 1237. у манастир Милешево, а одатле мошти 1594. у Београд, где су их Турци спалили на Врачару.

Болесници су му посећивали гроб у Милешеви да би оздравили. Веровало се да је св. Сава жив, као што су живи Арханђео Михаило и св. Илија. Народ му приписује нека старозаветна предања (Аврамову жртву, Мојсијев штап и др.), затим стара црквена и апокрифна предања и легенде. Од атрибута имао је магичну штаку и вериге, једино он уз св. Петра и св. Хрисогона. Сава учествује у стварању света и његовој обнови. Он је путујуће божанство, путује по српским земљама, заводи ред и благостање, учи народ како да оре, копа, кресањем огњила како да добије ватру, жене учи да кувају, месе хлеб, тку, плету, праве сир и кисело млеко, коваче да кују вруће гвожђе, затим како се сади лоза, како се добија вино, итд.

Све те његове улоге упућују на поставку да је на њега пренета улога старословенског божанства Дабога. По једној народној песми, када су свеци делили улоге, св. Сава је узео лед и мраз. По легендама, он је одузео ђаволу Сунце, повратио слепом вид, оживљавао мртве, болесницима враћао здравље, окаменио чобанина са овцама, претворио скоруп у камење а своје хртове у вукове, разговарао са животињама, проклињао свакога ко би му пркосио, клетве би му се испуњавале. Благосиљао је милосрђе и петла, који му је постао атрибут. Додиром његове штаке потекла би вода из камена, претварао је људе у животиње, помагао породиљама да се лако породе, отварао закључана врата, пресушивао воде, спасавао људе од ђаволове власти, покретао планине, градове претварао у језера, створио медведа, вука, веверицу, итд. Пред њим беже ђаволи, жабе престају да крекећу.

Св. Сава, Краљева црта у Студеници, 1314. г.

Као заштитник вукова, он је вучје божанство. На свој дан Сава се попне на крушку, позове све вукове, нахрани их и одреди чије торове има да посећују за годину дана.

По народном предању, једном је св. Сава дошао у неку мрачну земљу пуну мишева који су наносили пустош. Онда Сава створи мачку од своје рукавице и она подави све мишеве. Мрачна земља је доњи или други свет, а мишеви су сеновити, у њих су ушле душе покојника. По предању, Савино тело није могло да изгори на Врачару, код Београда, на обичној ватри. Онда је наложена ватра од винове сухе лозе и маслинова грања те је тако сагорело. Док му је тело горело, догодило се помрачење Сунца.

Када је људима била потребна Савина помоћ у невољама, позивали су га са врхова брда. По веровањима, св. Сава предводи градобитне облаке. Када наиђу, гласно се говорило: „Свети Саво, своја говеда врати из нашег села." За дан св. Саве пости се седам или петнаест дана (в. **савица**): не једе се месо четвороножних животиња, да не би вуци клали стоку. За време поста не ваде се ножеви из ножница, ни бритве из корица, гребени и маказе су склопљени, не употребљавају се вретена и мотовила, да се вуци не мотају око торова. Ако загрми на дан св. Саве, овда ће, по веровању, настати велики догађаји у земљи: „Гром загрме на св. Саву, гром загрме кад му време није." Има приличан број извора који имају називе по св. Сави и они су, по веровању, лековити; неке од њих је св. Сава отворио додиром

своје штаке о камен. Он је у херцеговачком пределу Подвележју штаком пресушио многе изворе и реке. Нека места прозвана су по њему, јер се на њима одмарао: Почивала св. Саве, Столица св. Саве, Трпеза св. Саве, Лакат св. Саве, итд. п. ж. п.

СВЕТИ СИМЕОН, 1. IX, родом је из Кападохије у Сирији, а умро је 1. септембра 460. нове ере. Од његова дана почиње јесења сетва жита. Он је заштитник орача, па га зато они прослављају. На Косову се носи тада прегршт жита у цркву да се освети, затим се помеша са семеном и посеје. п. ж. п.

СВЕТИ СИСОЈЕ, 6. VII, прогони демоне који нападају децу. Због такве његове улоге мајке му заветују своју немоћну децу, па и себе саме молитвом, постом и празновањем. п. ж. п.

СВЕТИ СПИРИДОН, 12. XII, кипарски угодник и чудотворац, умро 12. децембра 348. Његове мошти чувају се на острву Крфу. Излечио је тешко болесног сина цара Константина. Њему се заветују болесници и деца. Комадић његових ципела употребљавао се као амајлија. Као заштитника га прослављају обућари и прерађивачи кожа. п. ж. п.

СВЕТИ СРЂ, в. **Срђевдан**.

СВЕТИ СТЕВАН ВЕТРОВИТИ, 2. VIII, наследио је улогу многобожачког божанства ветрова. По предању, неки човек денуо је сено на дан Стевана Ветровитог, али духне снажан ветар и однесе сено и њега. Празнује се и због ветрова који доносе болести. п. ж. п.

СВЕТИ ТОДОР, в. **Тодорова субота**.

СВЕТИ ТОМА, в. **Томиндан**.

СВЕТИ ТРИФУН, в. **Трифундан**.

СВЕТИ ЋИРИК, в. **Ћириловдан**.

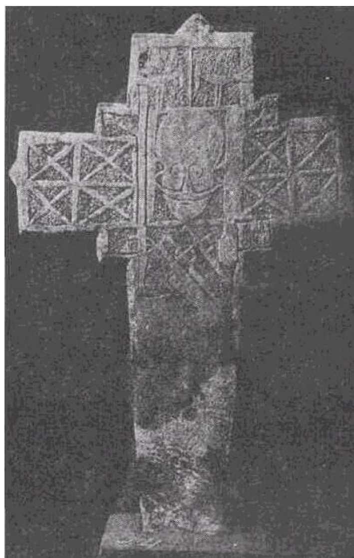

Надгробни споменик
из околине манастира Студеница, XVIII век

СВЕТИЛИШТА су култна места где су се одржавале молитве и приносиле крвне и бескрвне жртве божанствима. Има их у свим крајевима у којима живе Срби. Деле се на посебна или породична (кућна, домаћа), и на општа (родовска, братственичка, племенска, сеоска и предеона, жупска). Породични култови обављали су се или се обављају и сада на домаћем огњишту, код стожера на гувну, код извора

чија се вода употребљава за пиће и домаће потребе, и на гробовима предака. Родовски, братственички, племенски, сеоски и предеони култови обављали су се под дрветима, на врховима брда, ртовима коса, у гајевима, код врела, језера, на рекама и у пећинама, затим на раскрсницама и у средиштима насеља и предела. Општа светилишта била су под отвореним небом (в. **ватра, огњиште, стожер, гроб, запис-дрво, оброк, гај, врхови брда, језеро, пећина**).

Општа светилишта означавала су се каквим горостасним дрветом или каменом. Стара словенска светилишта имала су настрешнице, олтар у коме су се држали идоли, а то су били зачеци храмова. Такве настрешнице нису утврђене код старих Срба. Изузетно се помишља да је полукружну настрешницу имало светилиште чије су се основе делимично одржале у Петровој цркви код Новога Пазара. п. ж. п.

СВЕТИЊЕ су места која посећују болесници и тамо се путем сугестије лече. То су стара дрвета, биљке (јасенак), извори, потајнице, пећине, гробови, црквине и манастиришта. Готово сваки српски крај има светињу као култно место. Народ их посећује о празницима и младим данима (уз месечеву мену). Болесници пале свеће, каде их тамјаном, изливају уље, лежу да би заспали, пију воду, умивају се, купају, остављају своје одеће или крпе са одела, прстење, гривне, вотивне фигуре да би оздравили. За та места постоје два општа народна назива: светиња и видарица, па су многа таква места постала топоними Светиња и Видарица.

По веровању, светиње штите село или читав крај од временских непогода и болести, а када се оскрнаве, настаје помор у народу и стоци, наилазе скакавци и гусенице. Једно скрнављење светиње у Србији споменуто је 1553 (в. **нечиста места**). п. ж. п.

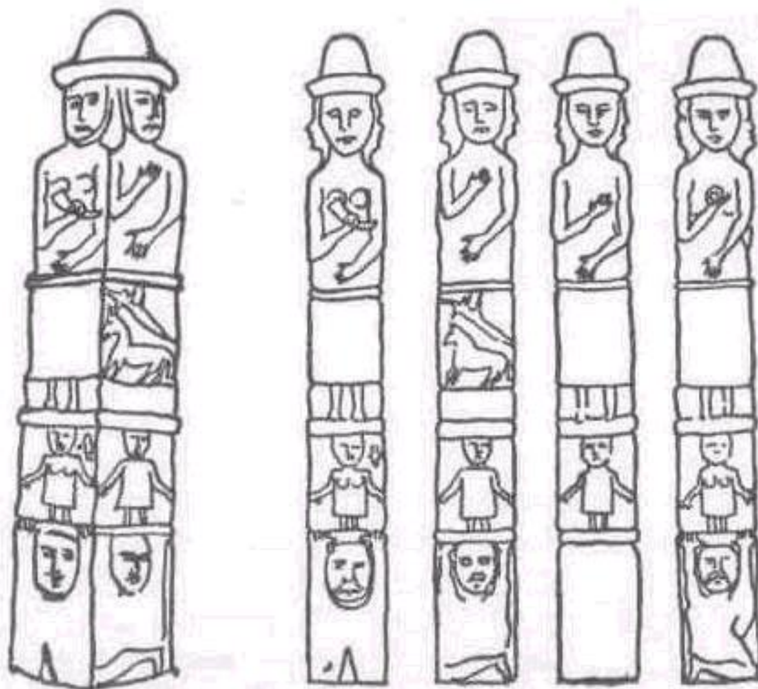

СПОМЕНИК из Бруча, чува се у Кракову,
претпоставља се да представља Световида (по Нидерлеу)

СВЕТОВИД. — У једној народној песми описује се повратак белог Вида после дужег ратовања: „Војевао бели Виде, коледо!" Вид је у песми ратник који, као и Световид балтичких Словена, ратује против непријатеља. У песми се помињу и Видови коњи, а коњ је био и Световидов атрибут. Епитет **бели** указивао би да је Вид божанство светлости. Световид балтичких Словена у основи је хтонично божанство, ноћни коњаник, али уједно и ратно божанство, као и германски Водан. Име **Световид** (силни, моћни Вид) је старо, прасловенско, а према неким историјским изворима може се закључити да је Световид био врховни бог свих Словена, иако је у разних словенских народа могао имати разна имена. Балтичком

Световиду донекле би одговарао наш Дабог (в. **Дабог**). У нашим народним обичајима сачувао се веома значајан детаљ из култа балтичког Световида (в. **милати се, чесница**). ш. к.

СВИЊА представља демонску животињу, а по једном мишљењу има и значење тотема. Када се новорођенче први пут износи из куће, носи се „прво ка истоку, а затим код свиња". Или дете које „кркља" мора мајка подојити са свиње. У неким крајевима, уочи Ђурђевдана или Нове године девојке изводе мађијске радње са свињама ради удаје. По веровању, свиња је моћан утук против злих демона, у првом реду против демона непогоде. Свињска крв и делови свиње употребљавају се у народној медицини, а особиту лековиту и плодотворну моћ имају делови свиње која се коље о Божићу (в. **божићна печеница**). Свиња, по народном веровању, предсказује време, кишу, снег и мраз или може да предскаже весеље, несрећу и смрт. ш. к.

СВИЊАРУША или **СВИЊАРКА** изгледа да је такође народни назив за звезду Сиријус, као и **Волујара, Воларица**. Када се ујутру ова звезда појави, негде пуштају свиње у жир. ш. к.

СВИРАЛА тајанствена. — Неки младић, који је посматрао играње вила у колу, постао је нем и слеп. Долетео крилати човек и, кад је видео њега немог и слепог, извадио иза паса малу златну свиралу, попео се на дрво и стао свирати, док ето ти са свих страна вила и вилењака, његових посестрима и побратима, берући по гори лековито биље, које дадоше младићу па он у онај час стече вид и разговор бољи него што је имао.

Кад се засвира у магичну свиралу, овда свак заигра, мртви устају из гроба; на њен звук скупљају се ђаволи, змајеви и демони уопште, крећу се кола без запрежне стоке; козе, кад чују чобанинову свиралу, почну да играју; из језера изиђе крилати човек, засвира у свиралу, шарену као највећа змија, онда се камење и грање зањише; Цициново дете изишло из дворишта, свиралом ударило црну мачку на буњишту, па у тај час дете постало хромо. п. ж. п.

СВИРЦИ су умрла мала и некрштена деца која се претварају у птице, одлећу под градобитне облаке и свирањем (цикањем) јављају опасност од града. п. ж. п.

СВРАКА предсказује долазак гостију. Ако падне на орање, значи да ће бити слаб род. Сврачије месо употребљава се у народној медицини. ш. к.

СЕБИЧНА НЕДЕЉА је седмица испред зимских задушница, управо прва седмица Месојеђа. Тако се назива зато што се „посебно" (изузетно) те седмице не пости средом и петком. Она има неколико назива, како где: **Трапава, Уршна** (медвеђа) у тимочким селима, **Претила** (дебела) и **Редовна недеља,** у Црној Гори и Србији **Редовита** и **Шарена недеља** (в. **шарена недеља**). п. ж. п.

СЕДЕЊЕ магично. — Код Срба посетилац куће треба да седне, по аналогној магији, да би и срећа села. Божићњем полазнику потајно се измиче столица да би сео на под куће и тиме набио срећу у кућу. Пошто је божански гост, од њега зависи општа домаћа плодност, па се зато она његовим седењем везује или придобија за кућу. Када се квочка насади, треба сести поред ње, да би мирно лежала на јајима и извела пилиће. После сахране покојника треба мало седети поред гроба, по свој прилици зато да би и покојникова душа села и смирила се. У народној песми **Женидба Милића Барјактара** казује се да су сватови на гробу његове заручнице посадили руже, а поред гроба клупе поградише. Да би престао помор у народу, мртваци су се сахрањивали седећи, леђима окренути истоку. У поласку на венчање невеста не сме да седи у колима због урока. п. ж. п.

СЕКИРА је у веровањима код Срба, по Чајкановићу, имала улогу фетиша. Њена употреба у многобројним народним веровањима потврђује изнету тврдњу. Пре свега она се употребљава као одбрамбено средство против злих демона и као утук против мађија. Њом се пресеца пут вештици и вампиру. Модел секире начињен од потковице угинулог коња служио је као заштитно средство против

порођајних демона. Ова симболична секира правила се уочи петка, у глуво доба ноћи. Било је обавезно да је сачине муж и жена. За све време док су градили секиру, морали су бити голи и нису смели изговорити ни једну једину реч, у противном не би имала одређену магијску снагу. Стављала се новорођенчету, које ју је после носило целога живота као заштиту од злих сила.

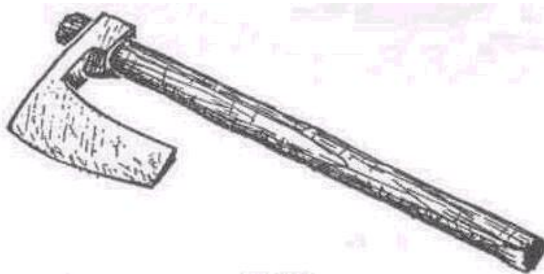

Секира

Кад је падао град, секира се стављала под кућну стреху или се износила у двориште и постављала сечива окренутог према облацима да би, како се веровало, престало даље падање града. (Познато је да градобитне облаке предводе демони, в. **ала**).

Било је обавезно прелажење преко секире после магијског чишћења ватром. За лакши порођај жене су пиле воду у којој је опрана оштрица секире. У овршено жито, кад остаје преко ноћи ван амбара, стављала се секира као заштита од ноћних демона. Млада невеста је у неким крајевима бацала секиру преко куће кад је доведу пред нови дом, а познато је да се веровало да у поткровљу бораве демони. По секири се негде гатало каква ће бити зима. Све ово довољно илуструје значај секире у народним веровањима и њен некадашњи култни значај. Али поменути писац иде још и даље и секиру сматра за фетиш некадашњег врховног божанства. Ово поткрепљује, поред наведеног, и чињеницом да је постојао обичај по којем се о Бадњој вечери, као празнику врховног божанства, стављала испод сламе секира, како би и она узела учешћа у обедној жртви, која се у том моменту приноси. Поред свега изложеног треба напоменути да је култ секире постојао још од неолита. Она је била свети предмет свих медитеранских и индоевропских народа. У млађим историјским епохама чувало се веровање да су камене праисторијске секире — „стрелице од грома", које имају магијску снагу заштите. Ово веровање у моћ „стреле громовне", „стрелице од грома" било је добро познато и код Срба (в. **гром**). н. п.

СЕН се идентификује са сенком, али у народним веровањима та два појма нису исто: сен је невидљив, а сенка се види; на сен се не може стати, а на сенку може; сен је мушког рода, а сенка је женског; сен је у телу човека и животиња, у дрвећу, камењу, стенама и др. Сен је двојник душе, а сенка је двојник тела и предмета у природи (в. **сенка**). Сен и сенка су синоними, али се у веровањима разликују.

По Вуку, нека велика дрвета су сеновита (у Грбљу). Она имају такву силу да онај ко их посече одмах умре или болује до смрти. Ако неко посече такво дрво, онда треба на његовом пању да одсече главу живој кокоши (принесе жртву), па му неће бити ништа, ма било дрво и сеновито. Сеновит човек је онај који изгуби свој сен, па као луд тумара по свету без сена као и сен без њега. Али као да се и два сена не трпе у човеку. Помоћу чула вида сен се увуче човеку у главу, опсени га и помути му разум.

По народним песмама, сени су персонификовани. У једној песми се пева како је младић молио Бога да му да златне рогове и сребрне парошчиће: „Да прободем бору кору, да ја виђу шта ј(е) у бору." Бог му испунио жељу: „те прободе бору кору; ал' у бору млада мома, пак засија као сунце". У народној песми **Урош и Мрњавчевићи** говори се да је краљ Вукашин покушао, после смрти цара Душана (1355), да преузме царство од царева сина и наследника Уроша. Онда се састала српска господа код цркве Самодреже, на Косову, и на том састанку Марко, син Вукашинов, погледао је у стару књигу и објавио: „Књига каже: на Уроша царство! Од оца је остануло сину." Вукашин потегне ханџар на сина, а Марку се не пристоји „са својим се бити родитељем", већ уђе у цркву: „за њиме се врата затворила; краљ (Вукашин) допаде на црквена врата, по диреку удари ханџаром, из дирека крвца покапала..." У неколико

народних песама пева се како из гробова заљубљених, младића и девојака, ниче цвеће (или дрвеће) које се узајамно сплиће (в. **старац**). п. ж. п.

СЕНКА прати човека, животињу, дрво, стену и све предмете у природи, она је њихов дупликат, alter ego. Сенка у води је дупликат природе која опкољава ту воду, то је: **други свет**. Сенка је видљива, а сен то није (в. **сен**). У примитивним друштвима сенка се сматра као део човека и што се њој догоди, мора се догодити и оном чија је сенка: „Никоме ни на сенку није стао." Човек и сенка су еквиваленти. У поворци се крстоноше крећу у сусрет сунцу, да не би газили своју сенку. Сенка је замена људске жртве. За подизање већих и значајнијих зграда приносила се боговима људска жртва, да би зграда била постојана. Тешка људска жртва замењена је узиђивањем људске сенке. Веровало се да ће личност чија се сенка узида ускоро умрети. Зато мајке нису давале деци да посећују зидаре на грађевини, да им не би узидали сенку. (Из истог разлога и сада старије личности избегавају да се фотографишу, да им се не би слика узидала.)

Ако човек изгуби своју сенку (при слабој светлости), онда то није повољан знак по његов живот. Да би проверио хоће ли живети у новој соларној години, он тражи своју сенку при запаљеној божићној свећи или у растопљеном маслу и меду. И о летњој солстицији (Ивањдану) тражи се на исти начин своја сенка.

У Црној Гори и Херцеговини општа је тежња да се мртвац сахрани у сенци цркве, јер, тако сахрањен, он је у њеном окриљу. На сеоском скупу у околини Требиња један учесник је рекао: „Ко није наш брат нека зна да га нећемо у шјен (сенку) црковни но ван укопати." Самоубице се не сахрањују под црквену сенку. п. ж. п.

СИБИЊАНИН ЈАНКО је личност из народних епских песама, а то је војвода Јанош Хуњади (око 1387. до 1456), отац мађарског краља Матеје. Народ га је назвао Сибињанин по ердељском граду Сибињу. О његову рођењу прича се следеће: деспот Стеван је идући из Московске (Русије) у Србију, стигао у Будим (по песми у Сибињ) на преноћиште. Сибињска господа, видећи га онако висока и лепа, зажеле да од њега имају порода. Увече му пошаљу лепу девојку да преноћи с њим. Узалуд се деспот изговарао, али напослетку прими девојку, преноћи с њоме и, сутрадан, на растанку, даде јој прстен и рекне ако роди мушко да му надене име Јанко, ако ли роди женско, онда Јања, па пошто дете одрасте, да му да тај прстен. Одатле деспот крене и оде у Србију, а девојка после девет месеци роди двоје, мушко и женско, и по деспотовој жељи надене мушком име Јанко а женском Јања. Пошто Јанко мало поодрасте и стане се с децом играти, где се скаче, он одскаче, где се рве, он обара, где се камена меће, он одмеће, где се трчи, он утече. Зато му стану деца завидети и, као подсмевајући му се, говорити да он нема оца него да је копиле. Кад је Јанку досадило, навали на своју матер да му каже ко је његов отац; на то му мати даде онај прстен, а кад се он у њега загледа и проучи шта на њему пише, рече: „Међер сам ја једнога цара син" — и зато је после ишао у Србију и био се с Турцима као тражећи своју очевину. Јања се уда и роди сина Секулу, који је, по песмама, пратио свог ујака (по Вуку).

Јанкову војску поразили су Турци 1448. на Косову: „Страдао као Јанко на Косову." По предању, приликом повлачења с Косова, Јанко је закопао благо у селу Досуђу, код Гусиња, које су Турци открили и однели. У повлачењу Јанко је с остатком војске прошао клисуром између Блаца и Крушевца, која је тада добила назив Јанкова клисура. п. ж. п.

СИРНА или **СИРОПУСНА НЕДЕЉА** се понегде назива седмица Беле недеље пред Ускршњи пост. У овој седмици једу се сви млечни производи, па и сир, по коме је и дат назив. Уз ову седмицу почињу љуљања на љуљашкама и витлања на витловима, а завршавају се на Беле покладе. п. ж. п.

СИРОПУСНА НЕДЕЉА, в. **Сирна недеља**.

СИРОВАРИ — група младића која у неким крајевима јужне Србије, ноћу уочи Нове године („Васуљице"), обилази куће честитајући празник. Нису маскирани, носе „сирове", штапове са главом у виду топуза, и звечку („трескало"). Када уђу у кућу, онај што скупља вуну џара штапом по огњишту и

благосиља. На дар добивају вуну, брашно, сир, сланину и новац. По свом значењу, у основи одговарају коледарима и представљају духове предака (в. **коледа**). ш. к.

СЛАВА, в. **крсно име**.

СЛАВА О ИЗДИГУ. — Бјелопавлићи и друга црногорска племена кад су с пролећа изгонили стоку на своје катуне, заједнички су прослављали тај дан, за срећан састанак, здравље, напредак и плодност стоке и здравље чељади. Свако племе је имало свој дан посвећен неком свецу. На катуну сваки домаћин је клао по једног брава, које су заједнички пекли на ражњу. Обично је и свештеник благосиљао почетак обеда. Био је обичај да се пошаље плећка од печеног брава својој кући у село. н. п.

СЛЕПИ МИШ. — Ниједно живо биће не страда због свог назива као што страда наивни слепи миш. Због свог имена ушао је у љубавну магију, али не као слеп, него као заслепљен на дневној светлости, а у преносном смислу као опсењен, опчињен. Хвата се да би се дошло до његових крила и костију: крила или кости осуше се, истуцају у прах и стављају у јело или пиће завољеној личности, да би се, после употребе, тобож, слепо заљубила у онога ко је магију припремио или у оног коме је она намењена. Просилац обнесе слепог миша око куће девојке коју проси да би се слепо заљубила у младића за кога је проси. У исту сврху заљубљени машу крилима слепог миша једно на друго. Девојка закоље слепог миша сребрним или златним новцем па га уочи Ђурђевдана обнесе око завољеног младића, или пробуши крила слепог миша, па кроз отворе погледа на младића, да би га придобила. Угоститељи у Босни закољу слепог миша, закопају га под праг своје радње, да би придобили посетиоце. Ако слепи миш улеће на кућну бацу и излеће, онда је то знак кућњег напретка и нико га не гони; ако улети у кућу, онда слути на домаћу неслогу. Ради среће носи се његово крило уза се. п. ж. п.

СМЕРАЊЕ ДЕТЕТА је унакрсно дотицање детињег десног лакта и левог колена, затим левог лакта и десног колена после купања. Тако се чини противу вештица, да би дете лако спавало. п. ж. п.

СМЕХ магијски. — Када родитељима умре прво дете, онда им се препоручује да га не жале. Штавише, детињу смрт треба пропратити привидним весељем, задовољством, кићењем и смехом. За њим родитељи не носе знаке жалости, нити учествују у погребу. По стиховима народне песме, мајка над мртвим царом Урошем „није њега сузом поливала, већ се гроктом (грохотом) на њег' насмијала". Тако се чини због прастарог веровања да се умрло дете жртвује божанству. Осим тога, такво расположење родитеља је најбољи утук на смрт и демоне, да не би напали живу децу (по В. Чајкановићу). п. ж. п.

СМРТ настаје с престанком живота, по верском схватању — када душа напусти тело. Њеним одласком самртник престаје да дише, а срце и дамари (pulsus) утишају се, престану да раде, смрт наступа и самртник умире. Лака је смрт праведника, а тешка грешника. Ако самртник тешко умире, онда га спуштају непосредно на земљу, да би лакше издахнуо, тј. испустио душу. Од смрти се страхује. По народној причи, дошла смрт у кућу, да некога усмрти, па пришла баби, а она јој: „Иди, смрче, на унуче." По другој причи, препеваној, отишао старац у планину, накупио бреме суха грања, упртио на леђа и понео кући. У повратку сео да се одмори, уздахнуо и рекао: „Е, смрти проклета, где си да ми скратиш моја тужна лета" (године). А смрт се појавила и упитала старца зашто ју је звао. Онда се старац предомислио и рекао: „Звао сам те да ми помогнеш подићи ово бреме дрва, морам кући ићи."

По веровањима, када човек умре, наступа његова смрт на Земљи, а он одлази у загробни свет. Смрт не настаје као природна појава, већ зато што је то Божја воља или услед магијских деловања да се промени свет. п. ж. п.

СОВА (јејина, буљина, ћук) по народном веровању представља болест која се претворила у птицу, или злу душу која може дете уморити. Веровало се да ће се онај кога сова „превари" (затекне наште срца или босог) подбијати и убадати у табанима. Сова предсказује промену времена. Ако се чује у селу и особито близу куће, предсказује смрт.

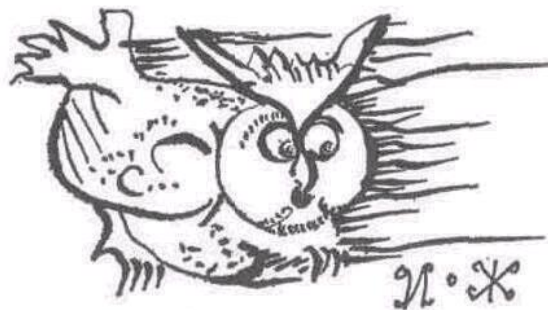

Сова, цртеж И. Живковић

Сова је, по предању, постала од лење девојке која је покрала другим девојкама дарове за свадбу. Или од анђела који је отказао Богу послушност.

Занимљиво је и веровање да сова сваког дана поједе по једну птицу која јој сама дође. н. п.

СОТОНА, грчки сатанас. — У нашем народу су се о њој испреплела политеистичка веровања, митска, библијска и хришћанска предања. Мимо Бога и његових пратилаца, анђела и светаца, ниједно верско биће није толико присутно у веровањима колико сотона и његови пратиоци ђаволи. Очигледан верски дуализам: с једне стране бог добра, светлости и сваког напретка, а с друге сотона, божји отпадник и супарник, бог зла, таме и пакости.

Исти дуализам огледа се у словенским космогенским митовима, по којима су се бог и сотона удружили да заједнички учествују у стварању света: бог је створио земљу, а сотона море, бог створио анђеле, а сотона ђаволе, бог створио винову лозу од капи крви из свог прста, а сотона купину итд.

Наша народна веровања и предања о постанку сотоне нису једнака. По једном предању, Бог је створио сотону од своје сенке и дао јој знања колико га и сам има. Али је сотона хтео да зна више од Бога и откаже му послушност. Онда Бог отера сотону и тако он постане божји отпадник. По другом предању, **сатанаило** (сотона) био је божји брат, па је нешто згрешио. Онда га Бог завеже за ступ на коме лежи земља. Да би се ослободио везе, сатанаило стаде да нагриза ступ и тек да га прегризе, а оно прегрижено место зарасте. У љутини сатанаило затресе ступ и тако настане земљотрес. По трећем предању, Бог је имао престо на небу, где нико није смео да седне јер би постао моћан као Бог. Једном Бог пошао на пут, а код престола поставио анђела **Натанаила,** да му га чува. Али чим је Бог замакао, Натанаило седне у божји престо и тако постане моћан и свезнајући. Када се Бог повратио, прокуне га: „Био си добар Натанаило, а одсад си проклет сатанаило и нека ти вода буде кућа!" По четвртом предању, Бог је створио сотону пре људи, да не би био сам, и одредио му станиште негде у мору. У манастиру Дечанима једна фреска из 1348. представља сусрет Христов са Натанаилом.

Вољи сотоне покоравају се сви ђаволи и зли људи. Она јаше зеца и у њега се претвара. Власник је пакла. Повремено из пакла силази на земљу, ноћу вреба људе код извора. Зато када неко хоће ноћу да пије воде на извору, треба да се прекрсти, да га сотона не би опсенила и напакостила. Верује се да сотоне постају и од безверника и самоубица. Такве сотоне станују у рекама. Када човек иде преко брвна, онда га сотона опсени и стрмоглави у воду (в. **ђаво**). п. ж. п.

СОФРА (сто, синија). — За одбрану од града, народ је, особито и Мачви и западној Србији, износио софру пред кућу. На њу би се стављао остатак од славске свеће, сланик, комад божићне чеснице (или комад обичног хлеба), поскурник, венчани прстен и „чувадар" (јаје које се пре изласка сунца на Велики петак прво обојило у варзилу), а поред софре коса или секира оштрицом окренута према облаку.

Улога изношења ових предмета на софру постаје јасна кад се зна да су све те ствари на известан начин у вези са душама покојника или божанствима заштитницима рода а самим тим и поља са летином. Секира је, по једном мишљењу, чак фетиш некадашњег врховног божанства (в. **секира**). Како облаке предводе зли демони, на овај начин им се посредно супротстављају одговарајуће митске силе које би требало да спрече непогоду. н. п.

СОХА. — Стари Словени имали су идоле које су називали, мимо других назива, и **сохом**. То је данашње чешко име за идола, а првобитно се њиме називала **грана,** што упућује на претпоставку да се од фетиша развио идол.

Идоле су имали и стари Срби и називали су их сохом. Хришћанство је успело да потисне идоле, али не и њихове трагове, који су се одржали као топоними за култна места, где су верници приносили жртве идолима и молили им се. Током векова известан број топонима Соха и деривата тога топонима, који указују на идоле, ишчезао је, неки свакако још нису откривени, али је приличан број потврђен.

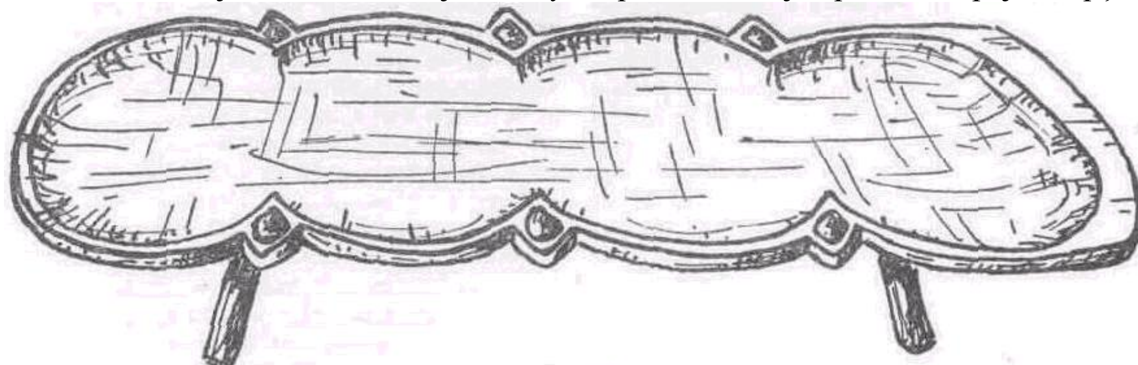

Софра

Једна претпоставка, која је доста поуздана, више него вероватна, упућује на закључак да су називи Соха, као и други са сродним улогама, замењени називима Крст, Крстац, Крсташ. Они су тако названи, осим изузетака, по хришћанским култним местима, да би се потиснула многобожачка. Народ је, и после примања хришћанства, штавише и до наших дана, био одан старој вери и радо посећивао њена култна места. Курбаништа су места на којима су се, понегде и данас, приносиле крвне жртве, али без идола.

По Бањској повељи, која је писана око 1316, граница манастирског земљишта водила је од Ибра, код данашњег села Сочанице ниже Митровице: „... на Узриничу у Соху, па страном у Кукно." Топоними Бањске повеље одржали су се у селу Сочаници, на десној страни Ибра: Узринич је Зрички поток или Зрича, Кукно извор Кутње, а Соха је данашње брдо Со (по Рад. Љ. Павловићу: Соха, Соа, Со). У Девичком катастиху споменута је, у другој половини XVIII в., Со-планина, по којој је названо село Сочаница на Ибру. У народном предању прошлога века брдо Со код Сочанице звало се Со(х)а. Соха је крај села Пријаковића, а Сочани су село, оба код Фоче. Сохе (и Соје) су део Дурмитора, источно од Шкрка; једно село Сочаница је код Прибоја на Лиму, друго код Вршца у Банату, треће код Двора на Уни у Босни, а Велика Сочаница и Мала Сочаница су села код Дервенте у Босни. Сочанице су село код Доње Праче у Босни. Једно место с њивама у селу Носољину, код Новог Пазара, има назив Со(х)а, једно с њивама у селу Лопужњу, на Рогозни, назива се Со(х)е, а ливада до Сохе има назив Ступ. Оба назива у Лопужњу упућују на чињеницу да су на том месту биле постављене сохе (идоли) на ступу (постољу — в. **ступ**); један врх брда у селу Пустој (старој) Тушимљи, код Новог Пазара, назива се Небеска со(х)а, а село Горња Ловница, код Рожаја, издвојено је од засеока Злоглавља брдом Небеском сохом. Обе Небеске сохе биле су са по једном сохом, представником идола, а по називима у множини: Сохе, Сочанице, Сочани, дознаје се да се на тим местима постављало неколико соха за неколико идола. Назив Злоглавље за заселак Горње Ловнице је карактеристичан. Он показује да је у том данашњем засеоку била постављена глава (идола) злог божанства, а на суседном месту, Небеској сохи, била је соха доброг демона. На верски дуализам соха указују и два назива за села Велика Сочаница и Мала Сочаница код Дервенте у Босни. п. ж. п.

СПАСОВДАН је у четрдесети дан по Ускрсу. Има их два, оба падају у четвртак: Велики Спасовдан је испред Духова, а Мали Спасовдан је по Духовима. За Спасовдан се обавезно клало јагње као жртва свецу, приносили су га сточари и ратари. Спасовнице у Босни су заједничке сеоске гозбе, које се приређују на врховима брда уз народно весеље. Примају се гости и из других села. У селима у околини

Сребрнице гозби и весељу претходиле су молитве за усеве и клао се ован као заједничка сеоска жртва. У молитвама се спомињу само живи и напредак стоке и усева. У Босанској Крајини чобани скупљају по селу „спасовину" у јелу и пићу, па се увече приреди заједничка гозба свих чобана из села. Тада се обавезно спремала цицвара (врста млечног варива), а у околини Вишеграда пита „спасовница". У височком селу Соврлама приређује се сваке године спасовница о Спасовдану на Спасову брду. У војвођанским селима ишла је по пољу око Спасовдана поворка, с крстом на челу, да би свештеник благословио усеве. Иначе су у Србији поворке крстоноша ишле око потеса у селима у којима је Спасовдан заветан, да би се усеви заштитили од временских непогода.

У Срему и суседној Славонији о Спасовдану иду поворке „крстара" или „крижара" женске деце, пред којима се носи повелики дрвени крст, окићен биљем. У Будви рано изјутра одлазило се на брдо Спас. Девојке и младићи су свечано обучени, с венцем од биља и цвећа на глави. На врху брда одржале су се зидине цркве св. Спаса и „вилино гумно". Младићи с једне стране, а девојке с друге, ухвате се за руке, играју на гувну уз певање: „Добро јутро, беле виле, и нама га дајте" (венац), итд. После игре поседају око гувна да ручају. По ручку игра се у колу помешано, мушко и женско, уз певање: „Виша је гора од горе, највише брдо Спасово..., вилински у њој станови, ђе виле танце изводе..."

Изјутра на Спасовдан по селима се износе лескове гранчице и забадају се по њивама са житима. Готово у свим крајевима Србије и Босне спремају се крстићи од лескових грана, па се изјутра стављају на кровове кућа, зграда, на торове, и забадају по њивама са усевима противу громова и других временских непогода. Васојевићи их постављају и на места за која се казује да су легла ђавола, да би се прогнали; у Босни се понегде постављају на слеме куће и на висока дрвета, па се могу издалека видети.

У неколико ссла Доње Гружe прави се повелики сеоски крст од дрвета и поставља на раскршћу, а у селима у околини Сребрнице ставља се у њиве, да би чувао усеве од града. Око Петриње пастири подижу дрвене крстове по брдима, па око њих играју и веселе се.

Спасовдан је празник колико ратара толико и сточара. У Босни се плету венци од биљке млечике и њима се кити стока око врата, рогова и трбуха. У Попову се исплете повелики венац од ковиља, па се изјутра на Спасовдан протерује стока испод њега и гони на попасак. У планинским селима јагњад се обележава ровашењем ушију, па се одресци бацају у мравињак, да би стоке било колико и мрава. Пре Спасовдана није се окушало млеко од нове године (понегде пре Ђурђевдана), а када се окуси, онда се чобанима водом попрска врат, да би млека било као воде. У многим селима се уочи Спасовдана пале лиле (буктиње) и обносе се око торова (в. **лила**). Пре Спасовдана краве се не гоне поред ватре, да им се не би „препражило" (усахло) млеко. На Спасовдан људи се не брију, жене се не умивају и деца не купају. Не спава се преко дана, да се не би дремало преко године. Младићи и девојке гатају по цвету, кидајући му латице, и изговарају: „Љубиш ме — не љубиш ме! " Верује се да ће бити онако како се изговори приликом кидања последње латице.

Многобројни су топопими села, брда, цркава, црквина и њива у Србији, суседној Босни, Црној Гори и Македонији (Спас, Спасов брег, Спасово брдо, Спасовина, Спасовица, итд.) који су настали отуд што су та места била посвећена св. Спасу или су се на њима обављали прастари обреди о Спасовдану.

Обичаји о Спасовдану су из прехришћанског времена. Они упућују на божанство које је имало улогу заштите и спасавања, па се отуда и звало Спас. Народ му се обраћа молитвом: „Свети Спасе, спаси душе наше! " У Конавлима невестина мајка на растанку благосиља младенце: „Сусрео вас свети Спас." Кад су, по народној песми, свеци делили улоге, Спас је узео житни клас. По другој народној песми из Црне Горе, свети Спас је добио житни цвет. Држи се да је св. Спас у народним песмама Христос, како то узима и црква. Биограф Теодосије спомиње у почетку XIV века празник:
Христа Спаса и Бога нашег. Спас и Спасовдан су из прехришћанских веровања, а припадају кругу пролећних обичаја. Спас је био заштитник, а Спасовдан многобожачки дан празновања главног четвртка у години. Руси називају „божју браду" од класја: Спасова борода. Громовник Перун тукао је, по веровању, громовима и градом усеве, а божанство Спас имало је супротну улогу: да спасава усеве од туче. Божанства Спас и Перун имали су дуалистичку верску улогу у народном многобоштву, а везани су за празновање четвртка (в. **четвртак**). У народу су се очували обичаји и веровања о многобожачком Спасу, али су делимично похришћањени. Спасовдански и ђурђевдански обичаји имају доста

заједничких елемената. По свој прилици, неке је спасовданске обичаје црква пренела на празновање Ђурђевдана. п. ж. п.

СРЂЕВДАН, 7. X. — Због народне етимологије његова имена светкују га или му се заветују болесници од срдобоље (дизентерије). Тога дана се не ради са воловима у пољу, јер је св. Срђ „волујски светац". п. ж. п.

СРЕБРНИ ЦАР. — Божанство или демон рудара у Србији има народне називе: земаљски или подземни дух, рударски цар или чувар, и сребрни цар. Подземни дух претвара се у дечака, патуљка, рудара и рударског надзорника. Не може сваки рудар да га види. Он се јавља само чистим (безгрешним) рударима. Ако проговори, то је знак рударске среће; ако лупа по рударском рову, предсказује несрећу. Рудари су налазили у окнима мале стопе као што су у патуљака.

О сребрном цару приповедају људи у Србији који су копали руде. У рударском крају Старе Кучајне прича се да се тамо вадила руда за време кнеза Лазара, па су то чинили и Турци, који су желели да поваде све сребро, па и човека од сребра што седи на дну рударског окна. Када су дошли до њега, сребрни човек је узвикнуо: „Дунаве, Саво, и све остале реке, помозите ми!" Тада наиђе вода са свих страна и потопи рударе. Од тада престане да се вади руда у Кучајни. По другом предању, у Кучајни се вадила руда од памтивека. Једном рудари ископају некакву ствар која се сијала као сунце. Глава јој је била од сребра. То је био сребрни цар. Рудари су хтели да га изнесу из окна, али он проговори: „Махните се, јер сам вам доста дао сребра и злата!" Рудари га не послушаше. Онда сребрни цар позове суседне реке у помоћ, од којих се одазове само река Дагудин. Она се пробије кроз земљу и потопи сва рудна окна у у њима рударе. Дагудин и сада чува сребрног цара. Чим се рудари приближе њему, одмах се појави велика вода у окнима.

У Старој Кучајни има брдо које се назива Дајбог. У њему је живео сребрни цар. Нека чобаница нађе под леском сребрни штап. Она то каже људима, па они стану да копају на том месту и раскопају сребрна човека. Хтели су да га ископају, али им он рекне да га не дирају, јер их може потопити речица Дагудин. Копачи се нису поплашили, већ га стану вадити из земље. Наједном се појави велика вода из брда Дајбога и подави све копаче осим једнога, који се противио да се сребрни цар извади из земље. Сада на том месту извире врело Бања.

О граду Ширину на Сави, повише мачванске Митровице, прича се да је у њему живео неки народ који се није молио Богу, него богу сребрном. За казну Бог створи језеро Засавицу и у њему аждају, којој је свака кућа давала чељад на жртву. Дошао ред да се и царева кћи жртвује аждаји. Док је чекала да је аждаја прождере, наиђе св. Ђорђе и рекне јој: „Моли се Богу, а не богу сребрном" (идолу). Она га послуша. Када се аждаја појави из језера, св. Ђорђе је убије и тако спасе цареву кћерку од смрти.

У једној народној песми из Херцеговине опеван је мотив о сребрном цару или сребрном богу. По тој песми, становништво неког града било је огрезло у пороке и грехове, па се, мимо осталог, казује: „Не моле се Богу истиноме, нег' од сребра бога саковали, па се моле богу сребрноме..." Исти мотив забележен је у рударској области Копаоника: „Колико се беже осилио, не моли се Богу истиноме, но се моли богу сребрноме." Напослетку, добро је познато народно предање о благу цара Радована, а тај цар је митски демон, сопственик рудног блага, заштитник или тлачилац рудара.

Неједнака су мишљења о пореклу мотива о сребрном цару и рударском подземном духу. Једни писци указују на то да су тај мотив унели у народ немачки рудари који су у Србији вадили руде у средњем веку и неко време у првој половини XVIII века. Има писаца који поузданије доказују да је мотив старословенског порекла. Стари Словени имали су богове од сребра или су им пак делови тела били сребрни. Њихово божанство Триглав у Штетину имало је три сребрне главе. По Несторовој хроници из 980. год., бог Перун био је од дрвета, али му је глава била сребрна, уста од злата, а јасмундски Црноглав имао је сребрну браду. Сребрни цар је био подземни дух, постао је митски цар, српски подземни бог (по В. Чајкановићу). п. ж. п.

СРЕДА је трећи или средишни дан недељне седмице, па је по томе и добила назив. Убраја се у напредне дане за сваки почетак рада. Ако овога дана прохода мало дете, верује се да ће бити напредно и срећно. Женскиње замишља среду као светицу, свету Среду, па се зато уздржава од неких послова:

не меси хлеб, не чешља се, не стриже овце, не купа децу. Средом, као и петком, пости се. Има болесника који су заветовани светој Среди. По предању, неку жену која је прела у среду хтела је светица живу да скува у котлу.

Неке среде имају нарочите називе: **Чиста** или **Пепељава среда** је прве седмице Ускршњег поста. **Луда среда** је у седмици Тодорове недеље. Празнује се због главобоље, нарочито то чине оне личности које испољавају знаке расејаности и заборава. Женскиње не ради своје ручне радове због лудила. Из истог разлога оно се овога дана не чешља. У селима лесковачког Поморавља женска деца овог дана почињу први пут да плету, везу и ткају. **Средопосна среда** (в. **Средопосница**) се у Ријечкој нахији (Црна Гора) назива **Преполовна среда**. **Светла среда** је прва по Ускрсу. **Пасја среда** је између Духова и Петрова поста (в. **Руса(л)на среда**). п. ж. п.

СРЕДОПОСНИЦА је среда Средопосне (ускршњег поста) седмичне недеље. Овога дана жене издвајају јаја поред огњишта за насад. То чине за напредак кокошију и да би квочке мирно лежале на насађеним јајима. Понегде се пече јаје у упрету као жртва за домаћу пилеж. Има равничарских села којима је Средопосница заветни дан због поплава. У Боки се овога дана ништа не издаје из куће. п. ж. п.

СРЕТЕЊЕ, 2. II. — Овог дана срећу се зима и лето, па је по том сусрету, како узима народ, и дошло до назива Сретење. Постоји и назив **Обретење,** јер се овога дана „обреће", прелази из зиме у лето. Срели се лето и зима, па лето поздравило зиму: „Добро јутро, смрдљива зимо," — а зима одговорила: „Бог ти помогао, љигаво лето." Према другој варијанти, зима рекла лету: „Ти мени дајеш голе и босе људе, а ја теби обучене и обувене," — а лето одговорило: „Истина је, али се они мени више радују него теби." На дан Сретења мечка излази из своје јазбине и погледа низ сунце: ако спази своју сенку, онда ће се вратити у јазбину да продужи спавање још шест недеља, а ако је не спази, упути се по шуми да тражи храну. Девојка пази какву ће личност да спази или да сретне (по душевним и телесним особинама) и верује да ће јој такав бити младић који ће је запросити. Ако је облачно овога дана, онда ће крај зиме бити леп, а ако је ведро, биће хладан и ветровит. До Сретења врапци бирају своје изабранице, а на Сретење се венчавају. Стари гробови се прекађују, а на новим се пале свеће. п. ж. п.

СРЕЋА. — Веровање у срећу постојало је код старих Срба. Она се називала старословенском речју: **с'решта**. Замишљала се као необично лепа девојка, која људима преде златну нит: „Срећу ако не сретнеш, нећеш је стићи". Њу има онај коме је досуђена приликом доласка на овај свет: „Роди ме, мајко, срећна, па ме на буњиште баци." „Срећном и петлови јајца носе." Она чува људима њиве, напаса стада, помаже јунацима у борбама, а детету у колевци доноси сан. „Ако Бог да и срећа јуначка." „Јуначка те срећа не издала." „Бог срећу дели." У здравицама се редовно желе домаћину дуг живот, здравље и добра срећа, или: „да му се свије свака срећа." Кад се одива испраћа на венчање, онда јој се пожели: „Срећан ти пут у твој дом, бог ти дао сваку срећу". О срећи се казује: „Дај ми, Боже, више среће него памети". „Боље је драм среће него сто ока памети." По веровању, ко је срећан, томе све добро полази за руком. Нека девојка се жалила: „Он је моју срећу ускратио, али на њу не може стати." Највећа кућна срећа је (дете) у колевци. Срећно може бити чељаде, животиња (овца, коњ, пас), новац, прстен и друго. (Млађе сазнање о срећи је: „Сваки је ковач своје среће").

Доброј срећи супротставља се зла срећа или несрећа: „То је срећа дала, ал' несрећа." Она се замишља као седа старица с мутним очима и сањива: „Несрећа танко преде." Кад се неко намери на зло, онда се каже: „Не даје му зла срећа." По народним песмама срећа и несрећа јављају се као самостална бића, која се узајамно прате: „Где је срећа, ту је и несрећа." Оне прате човека на сваком кораку. Зато се путнику жели: „Срећан пут, где ходио, срећу находио." У Црној Гори и Херцеговини на поздрав се отпоздравља: „Добра ти срећа!" Нека несрећна девојка јадала се: „Да се, јадна, за зелен бор ухватим, и он би се зелен осушио." „Худом (несрећном) кућа и на леду гори." У народу се казује да се несрећнику не може помоћи. Неки имућан човек пожелео да помогне несрећника, али да то он не зна. Човек оставио кесу с новцем на брвно куда је несрећник пролазио преко реке. Кад несрећник дође до брвна, онда помисли: „Доста пута сам ово брвно прелазио, а сада ћу покушати да га пређем жмурећи." Тако и учини. Није имао срећу да нађе остављену кесу с новцем. п. ж. п.

СРКАЧА је назив за вештицу у Васојевићима.

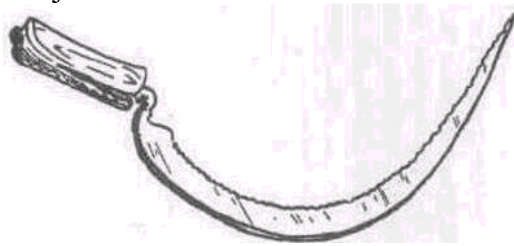

Срп

СРП, попут других сечива, има у народним веровањима улогу заштите и одбране од демона. Он се ставља у колевку детета да би га чувао од урока, вештица и других демона. У Заглавку, чим се дете роди, поред њега се ставе срп и друга сечива. Положи се и преко груди мртваца, да би се домаћа чељад заштитила од његове душе. Жетелац обнесе срп око себе, да га, приликом жетве, не би болела леђа, али, вероватније, да се тако заштити од житног демона што му односи класје (по Џ. Фрезеру).

Жетеоци међу собом не дају српове из руке у руку, него их бацају на земљу и онда узимају. Тако се чини да би се заштитили од посекотина које наносе житни демони. У околини Пећи српови се, по завршеној жетви, бацају према сунцу уз гатање: чија се дршка баченог српа окрене од жетеоца или се врхом пободе у земљу, тај ће умрети у тој години; ако се пак окрене према власнику, дочекаће жетву у идућој години. Има крајева у којима жетеоци, по завршеној жетви, бацају срп преко свог рамена па онда гатају према томе како се поставио на земљи. Жетеоци оките срп па га ставе домаћину на десно раме, а он их дарује новцем. У тимочким селима срп се употребљава у бајању као што се употребљавају и друга сечива за гоњење демона, болести и урока. п. ж. п.

СТАРАЦ, ДЕД. — Готово код свих Словена постојало је веровање да један од најзаслужнијих предака станује у кући у виду сени. То је прастара многобожачка представа митског претка с најраспрострањенијим називима **старац** и **дед.** Апелативи уз та имена показују његово станиште у кући: код Руса дједушка домовој, дјед запећниј, код Хуцула дид, код Пољака домовик, код Срба сен, старац, код Бугара стапан, итд. То биће јавља се и као женски предак с називима: баба, бапка, житна баба и сл.

Кућни дед замишља се као старац који се може претворити у животињу, најчешће у кућну змију. Старац штити кућу, њену чељад и имовину. По веровању, у њему је преткова душа. Нове куће га немају, а добију га тек када умре први домаћин те куће. Призивао се у помоћ и приносиле су му се жртве у јелу и пићу.

Руси су свог кућњег претка представљали у облику антропоидног идола. По арапском географу Мас'удиу (X век), руска краљица подигла је зграду (храм) негде у јужној Русији, на Црном брду. Зграда је била опточена водом чудноватог укуса. У њој је велики лик човека са изгледом старца. У руци му штап, којим вади из гробова мртвачке кости и оживљава их. И стари Срби имали су идоле које су називали старац или дед. У пределу Тимока старац на огњишту је од печене глине, купастог облика, и назива се: поп. Тако се зове и у пределима западне Бугарске. У селима западне Македоније старцем се назива камени или земљани стубић, подупирач црепуља на огњишту. Он је персонификовани идол, коме се приноси јело и пиће: „'Ајде, дедо, да вечерамо." У пределу Голо брдо, код Дебра, гвоздени преклад на огњишту назива се старац. Тако се дознаје да је глинени или камени старац на огњишту замењен гвозденим, а старо име се задржало. Назив поп за старца идола настао је после примања хришћанства. У Србији се усправни диреци подупирачи, који држе кровне греде, називају попом. У Левчу, жена која жели да роди мушко дете треба да стави постељицу (плаценту) од последњег порођаја на поткровни дирек који се назива поп и да изговори: „На попа те мећем, да поп бога моли, да ми да мушко чедо." Подаци показују да су се идоли држали не само поред огњишта него и на тавану. У селима западних Македонаца четвртасти дирек који је укопан у земљу у ваљалици назива се старац. Податак упућује на поставку да су се кућни идоли држали не само у кући него и у радионицама за израду примитивног земљаног посуђа, за прераду млечних производа и у млиновима.

Улогу кућњег старца идола потврђују народни верски обреди. Њему се о Бадњој вечери приносе јела и пића и позива се на вечеру, а као уздарје од њега се очекује кућна заштита, пољска и сточна плодност и напредак у занатској радиности.

У Бачкој попом се називају камен међаш и дрвени стубић на улазу у двориште који придржава крила од вратнице. У македонском селу Галичнику камен међаш назива се старец, исто као и у Бугарској, а у дебарској Жупи су то старци. По предањима, балкански Словени имали су кућне и пољске идоле. То потврђују и топоними врхова брда, поља, извора и насеља чији су називи настали по светилиштима на којима су били постављени старци идоли и где су верници држали молитве и приносили жртве за напредак усева и стоке. У Бањској повељи забележено је око 1316. место Дјед'ц, код подгорског насеља Буцата, недалеко од Новог Пазара. Оно је било на данашњем врху брда Молитве, на коме се и сада држи заветна молитва у пролеће. У једном хрватском статуту од 1331. споменуто је брдо Старац.

Оба назива су несумњиво старија од времена када су записана. Старац је извор у селу Азањи код Смедерева, врх на граници Дробњака према планини Сињавини, брдо повише манастира св. Прохора у Пчињи, брдо код манастира Чокешине, врх на тромеђи развођа Дрима, пећке Бистрице и дечанске Бистрице. Старац и Баба (верски дуализам) су два врха на Проклетијама; Два Старца су у кичевском селу Малковецу; Старци су заселак у крушевачкој Жупи, Старци или Старчиње у дебарском селу Житинану добили су називе по међашима од камена. Дедиње је брдо код Београда, село на Ибру; Ђедовац је брдо у подринском селу Борини, а Ђедовак врх брда (1083) и под њим место Богомоља, јужно од Пљеваља; Дедина столица је брдо (810) код села Биљановца на Ибру, а у суседном насељу Покрвенику има место Гост, итд.

Пољски идоли старац или дед били су сточарски, за заштиту стоке и сточних производа, и земљорадника за заштиту усева. Дан прославе митског претка оличеног у идолу старцу, падао је у пролеће, када су се држале молитве и приносиле жртве за заштиту усева од временских непогода и приликом издига стоке на пасишта у планине, а пред јесен и у јесен прослављао се из захвалности претку који је очувао усеве у дозревању, о жетви и приликом повратка стоке са пасишта у планинама. Пролећно празновање одржало се и у обичају ношења крста (в. **крстоноше**), а у јесен у спремању божје браде (в. **божја брада**).

Старац или дед био је и жрец (народни свештеник) који је обављао обред жртвовања. Као жреци спомињу се у списима X и XI века. У босанској народној цркви употребљавао се 1578. назив старац уместо дед и дид, а у XIII и XIV веку тако су се називали српски монаси. Пре архиепископа Саве Немањића у Србији су свештеници били људи из народа, као што су били и у Босни: носили су народно одело, имали народна имена, заклињали се по старим народним обичајима, итд., али их је архиепископ Сава, под утицајем грчке цркве, заменио црквеним људима и дао им грчке називе и чинове. И сада се дедом називају виши свештеници у ј-и областима Србије, у Македонији и у западној Бугарској. Називи старац и дед су остаци из предхришћанског времена.

Срби су поштовали старе људе, побожне и правичне душе, као успомену на многобожачка веровања о душама предака. Они су се узимали за утврђивање померених граница на земљишним поседима, које спомиње, око средине XII века, барски родословац (Поп Дукљанин). У пределима старе државе Рашке назив старац је почастан за људе који су добро познавали и неговали народна предања. Доскора је готово свако мијачко село, у западној Македонији, имало веће стараца за решавање спорова међу људима. Такве људе имали су и Црногорци. п. ж. п.

СТАРЕШИНА ВИЛА. — У народу је постојало веровање да је једна од вила старешина. У извесним народним песмама се каже да је то вила Јерисавља (в. **Јерисавља, вила**). н. п.

СТОЖЕР је дебљи колац пободен у средини гувна за вршај житних снопова. Понегде се употребљавају и самоникли стожери. По својој улози, стожер је у нарочитом народном поштовању. Он се не скрнави не само из практичних разлога него и из верских. Стожер се не гори, да не би усеви сагорели од сунца. Када наступи суша, онда се сипа вода за стожер, да би пала киша, јер су тада и богови жедни. За време вршидбе ставља се на њега божја брада (в. **божја брада**), да се на тај начин призове дух или божанство

жита. Стари и дотрајали стожер се не баца. Ставља се међу кошнице са пчелама, да их чува од урока и да ројеви не одлећу. Не мења се све време док трају напредне летине, а чим оне попусте, стари стожер се замени новим. Стожер има култну улогу домаћег идола, односно божанства жита и домаће заштите. Он се стављао у средиште гувна као идол када су се снопови млатили на гувну помоћу млата (цепца).

У Пчињи се крстић прави од бадњака, окити се и завеже за стожер. У врањском пределу Пољаници на стожер се стави кошница, па се обилази око њих, да би летина била пуна као што је била пуна кошница. У многим селима, када загрми, на стожер се стави лопар са запаљеном свећом. На Бадње вече домаћица стави погачу на стожер, па је домаћа чељад окрену три пута од леве руке према десној, изломе је и поједу, затим се на стожер стави врећа и тамо остане три дана, да би се дочарала плодност усева. У многим селима се на Божић о ручку изломи чесница на стожеру; у ужичким селима се том приликом моли Бог да подржи летину. У неким селима Србије и Босне односи се божићна слама и простре око стожера, па се привидно врше, да би била плодна наступајућа летина. О новој години ставља се на стожер бушан колач „ковртањ", а понегде се колач ломи као и о Божићу.

Кићење стожера после вршидбе,
околина Крушевца

На Косову се тада даје деци бареница, коју поједу код стожера. Код њега се обављају крвне жртве. Пред сетву се разбије јаје о стожер. Пред вршидбу се у селима источне Србије набоде први сноп на стожер; он је жртва захвалности житном божанству. После вршидбе коље се петао на стожеру. У околини Лесковца младожења се уочи венчања окупа помоћу земљаног лонца, који затим баца преко стожера и разбије га. Стожер у средини гувна представља се на божићњем обредном хлебу. Нероткиње стружу кору са самониклог стожера, па струготину пију с водом, да би постале гравидне. Парче од стожера носи се уза се као амајлија.

Кучи, који и сада имају у свом говору знатан број архаичних речи, називају стожер ступом и сохом, а ступац или соха је дирек којим је подупрта таванска греда. У славонском селу Отоку стожер се назива ступац. Називи соха и ступ (в. **соха, ступ**) упућују на поставку да је стожер на гувну био кућни идол, па је, с развитком породице, постао родовски, јер је свако домаћинство обављало обреде код својих стожера.

Има и општих, родовских и сеоских, стожера, који су заједнички за обављање обреда. У многим рашким и старовлашким селима крста се носе у пролеће мимо других места и око стожера на гувнима, па се код њих држе и опште молитве за време суше да падне киша. Тако се о Спасовдану ставља лесков крстић искићен биљем, да би се усеви заштитили од временских непогода. Сеоски зборови држали су се у Црној Гори и Херцеговини на гувнима, јер у присуству култног стожера нико није смео криво да говори (в. **колац, ступ**).

Има приличан број топонима Стожер, али се за све не може сматрати да су постали по култном стожеру. Неки од њих могли су да добију назив по свом средишном положају у насељу, пределу или племену. У динарским крајевима стожером се назива заједнички и неотуђиви део земље породичне задруге или читавог рода или села. На тим местима је предак, приликом оснивања насеља и земљишног

поседа, побио у земљу стожер, по њему су се место и земља око њега назвали стожером, па је по томе настао и топоним Стожер. Као култни родовски објекат, стожер је утицао да се „стожер ' — земља не дели и не отуђује. Опште је народно веровање, које је данас већ пало у заборав, да се Земља држи на стожеру (в. **земља**). п. ж. п.

СТРАВА, в. **гатање**.

СТРУГА ЈОВАНОВА, по народном веровању, у западним српским крајевима означава божанску капију кроз коју душе покојника обавезно морају проћи. Јованова струга се налази на небу и кроз њу се иде и у рај и у пакао. Све мора доћи на Јованову стругу. Свако чељаде после смрти мора доћи на Јованову стругу на небу. На ту стругу грну јатомице душе умрлих. Струга очевидно представља улаз у „онај" свет, а име Јован односи се на св. Јована, који је овде заменио некадашњег бога мртвих. ш. к.

СТУП је, по нашим старим писаним изворима, земља која се оре, орница, па је означавао и потес, земљишни посед једне друштвене заједнице. У Црној Гори ступом се назива искрчен, очишћен и ограничен земљишни простор, а код Хрвата у Дувну је то зиратна земља једног власника која се држи у целини и у чијем опсегу нема туђе земље. Подаци из области старе Рашке и они из архаичног говора црногорских племена показују да је на месту заузетог земљишта поставио ступ (стуб), дрвени или камени, као знак о заузетости те земље, па се по породичном или родовском култном ступу назвала и та основна земља. Тако је земља ступ постала родовска, заједничка, недељива и неотуђива, јер је на то утицала култна улога ступа. Ступ (ager) као назив за земљу спомиње се у повељи манастира Дечана краља Дечанског 1330. год.

Старији храмови и култни објекти у Србији подизали су се на местима многобожачких светилишта, да би се на тај начин искоренила њихова многобожачка улога. Камени и дрвени ступови на границама земљишних поседа били су имагинарни идоли, који су штитили од померања граница. Употреба ступа од камена одржала се и до данас код записа (посвећених дрвета), а остали су и као надгробни споменици од камена. Од њега је настао крст типа тау у народној верској симболици (в. **крст тау**).

Има доста топонима Ступ и Ступови готово у свим српским областима, нарочито у динарским крајевима. Неки од њих спомињу се у старим српским изворима. Сви ти топоними се односе на насеља, изворе, врхове брда и на поља: село Ступ, код Пећи, споменуто је у Жичкој повељи (1222—1228) као Стлпези. Године 1330. основао је краљ Дечански манастир Дечане и даровао му земље с границама које су ишле: „од локве делом посред Стлпа низ Дубоки поток". Краљ Душан је даровао 1336— 1347. цркви Богородици у Липљану (на Косову) земље чије су границе ишле: „и до стлпа гребнога (гробног) више Добротина... и на Другов стлп посред Суходола", итд. Код Цетиња је село Лешев Ступ; Ступ је вис у Кучима, тако се зову два насеља код Сјенице, брдо у босанском селу Соврлама. Постоје Ступска чесма и Ступске ливаде повише села Медовине на источним падинама Јавора, Четири ступа су део планине Јухора повише цркве св. Николе у темнићком селу Обрежу, итд. Дрвени или камени ступови нису били само обични стубови него их је било и с верском улогом у народном животу, а то се види и по топонимима који имају назив Злоступ. Тако се дознаје да је било ступова посвећених добром божанству и злом божанству (верски дуализам). И они се, као и сродни култни објекти: колац, стожер, крст, пањ и други (в. наведене речи), највећим делом односе на изворе, насеља и врхове брда: Злоступ је село код Никшића, тако се назива врх Оштрика (1090) код Пријепоља, градина на вису код села Тубића у околини Косјерића, врх (1273) код кањона Пиве у Дробњаку, насеље у Подрињу, па их има и међу Рудничким селима у Шумадији. Злоступ је верска антитеза дуалистичком ступу добра, који је потиснут неким хришћанским обележјем, крстом или храмом (в. **колац, стожер**). п. ж. п.

СТУХА. — Стуха и слични називи — стува, здува, струха, здуха, здухат и др. — синоними су за **здухач**. н. п.

СТУХАЋ (в. **здухач**). — У Херцеговини се веровало да је стухаћ врста демона, „ђаво или вила", који борави у великим планинама и камењарима. Изглед овог демона није нигде описан, једина његова

карактеристика су гужве од људских жила на ногама — да се не би клизао по планинским странама и камењу. Ако му се пак гужва прекине, он неком човеку ишчупа жиле из ногу и начини нову. н. п.

СУБОТА није добра за почетак радова, јер неће напредовати, нити ће човек од њих имати користи. То је дан мртвих. Уочи суботе или на сам дан издају се подушја (даће и задушнице). Тада вампири спавају. Сестра која нема браће суботом не мете кућу. У мартовске суботе не прежу се волови и не раде пољски радови, да град не би тукао летину. По предању, Бог је одобрио жени да може тући мужа само суботом. По веровању, дете рођено овога дана неће бити срећно, привиђаће демоне: „Лепо га је сачувала мајка од суботе и од уторника." У селима јужног Поморавља, дете рођено у суботу назива се **суботан,** а у тимочким **суботњак**. Оно има моћ да види вештице. Њега вампир не напада.

Бела субота је прва по Духовима. Овога дана **самовиле** одређују време када ће падати град и на којим местима. У многим селима о Белој суботи носе се крста по пољу, да би се заштитили усеви од временских непогода.

Велика субота је уочи Ускрса. Срби у Босни и Херцеговини називају је и **Црвена субота**, јер се тога дана боје и шарају ускршња јаја у црвено. Уочи овог дана ставља се биље у воду, па се изјутра умива њоме.

Дубровчани одлазе на текућу воду, па се тамо умивају. У Боки се после сунчева заласка коље јагње или петао на кућњем прагу за омрсак на Ускрс. Ко се роди на Велику суботу, тај може да види црвени ветар (болест) и да покаже места са закопаним благом.

Водених субота има три у години: једна је у седмици Беле недеље, друга по Ђурђевдану, а трећа по Ускрсу. Тих дана се не ради у пољу због поплава.

Заклопиту суботу, која је испред Белих поклада, понегде у суботу Чисте недеље, светкују само жене. Уочи овог дана стављају се маказе под камен, да мишеви не чине штету.

Ледена субота је испред Ђурђевдана. У селима јужног Поморавља не ради се у пољу због „леда" (града); тамо се казује да се „лед сири" у четвртак, у петак се распоређује у која села ће пасти, а у суботу туче усеве.

Мишја субота је непосредно после деветог уторника по Божићу. Овог дана се не ради ништа што је пртено (конопљано), да га мишеви не би изгризли (в. **Лазарева субота**). п. ж. п.

СУБОТАН, СУБОТЊАК, в. **субота**.

СУГРЕБ је нечисто место на коме је пас копао (гребао) шапама и, како се верује, оставио своју свраб. Кад деца нађу сугреб у пољу, пљуну у њега. Казују да по човеку могу изићи некакви шклопци (пљузге) када се нагази на сугреб а не пљуне се у њега. Неки Влахуша наступио на сугреб па добио по телу црне пљускавице. Стара Маре ставила уже у врећу, коју је затресла девојка, па га ужетом истрљала. Оздравио Влахуша као да му није било ништа. Верује се да и душевне болести настају када се нагази на сугреб: „Бјеше ми се снаха помамила... неко каже: на сугреб је стала". п. ж. п.

СУДБИНА. — Срби су тврдо веровали у судбину, у нешто што је унапред одређено у животу. То веровање су јасно нагласили у својим предањима, мистичним и магијским радњама, приписујући судбину вољи неке више надземаљске силе, божанству. Судбину досуђује усуд, суђаја (в. **суђеница**) и Бог: „Тако јесте од Бога суђено: неком се јаја пеку, а неком сузе теку." По једној народној песми, син се исповедао мајци о немању деце, што је: тако од Бога суђено. По предању, судбином управља св. Сава.

Сваком човеку је суђено колико ће живети, чиме ће се бавити, како ће се оженити (удати) и када ће умрети. Југ Богдан је дознао из књиге „староставне" да је његова кћи суђеница кнеза Лазара. И по народном стиху: „Милица је Лазу суђеница." Дан и час смрти су унапред предодређени: „Нема смрти без суђена дана." „Мука душу не вади, него суђени дан." „А кад мени суђен данак дође." У избору било чега: „Није коме је речено, него коме је суђено." Судбина се не може избећи и заменити. Приповеда се да је неки цар имао кћер, за коју му је гатар рекао да ће умрети од змијиног уједа. Онда цар направи двор од стакла, у који се ни мрав није могао да увуче, а камоли змија, па у њега затвори своју кћер. Али

се судбина тиме није могла да спречи. Кад царевој кћери дође суђени дан, она затражи грожђа. Слуге јој донесу грозд, у коме је унутра била сакривена мала змија отровница; она је уједе и зада јој смрт.

Веровање у судбину утицало је да се људи брзо мире с приликама када западну у какву невољу, када их снађе несрећа или нечија смрт. За њих је такво веровање често била корисна утеха, па се зато још и данас одржава у народу.

Наведени примери о веровању у судбину у нашем народу демантују Прокопијеву вест да подунавски Словени: „Не знају за судбину, нити признају да међу људима (она) врши неки одлучнији утицај." По свој прилици, старо словенско, па онда и српско, веровање о судбини разликовало се од веровања античких Грка, па је Прокопије о словенском веровању имао погрешно схватање. п. ж. п.

СУЂЕНИЦЕ. — Трећег дана (ређе првог или седмог) увече по рођењу детета, веровало се да долазе суђенице (суђаје, ориснице), које новом члану породице одређују судбину за цео живот. То вече кад се очекивао долазак суђеница, породиља се припремала за дочек. Настојала је да све у кући буде чисто и уредно. Облачила се у чисте хаљине, а исто тако окупала би дете и повила у чисте пелене. Те ноћи је и бабица (примаља) код детета да га чува. Око новорођенчета су стављали: погачу, вино, босиљак и златни, односно сребрни новац. Сви укућани су се увече молили Богу, што иначе није у обичају.

Суђаје су, по веровању, долазиле у поноћ. Мајка или бабица морала је у сну разговарати са суђајама. У ствари, сматрало се да се препире и погађа око судбине детета, па да зато понекад то пређе и у гласну препирку. Било је најбоље ако бабица те ноћи никако не заспи.

Веровало се да постоје три суђаје. Најстарија је на досуђивању обично увек желела смрт, средња какве телесне недостатке, док је најмлађа, по чијим се жељама, тобоже, обично поступало, била најмилостивија и она је говорила колико ће дете живети, кад ће се оженити (удати), какве ће среће у животу бити, и све остало шта ће му се десити. Оно што суђенице те ноћи досуде, никаква сила не може изменити и цео се живот човеков мора одвијати по утврђеној судбини. Отуда вероватно и изрека: „Тако му је суђено", „Нема смрти без суђена дана," или: „Ако му има века, има и лека."

„Судбина" (Суђаја).
Краљева црква у Студеници, 1314. г.

Суђенице нису индивидуализоване, али се негде верује да су то девојке које нико не може видети. Оне долазе у кућу кроз димњак. Чајкановић је мишљења да су ова бића митске прабабе, што би иначе значило душе предака.

Веровање у демоне, односно божанства судбине опште је словенско, али исто тако и опште индоевропско. Скоро у свим веровањима разних народа о суђеницама увек се јављају три, а само изузетно једна. Врло су сличне моирама у старих Грка и паркама у старих Римљана (в. **бабице**). н. п.

СУЗА. — Црногорци казују да киша постаје од Божјих суза а да је Црнојевића ријека постала од суза Ива Црнојевића, које је лио гледајући патње Црногораца. По предању, када је нека девојка спазила да ће је стићи коњаници, пустила је сузу, од које су постале бујне **реке,** па се замало сви коњаници нису потопили. У Херцеговини пазе да што мање пролију суза за умрлим, да га не би још на овом свету утопили, те да не могне да оде на други свет. Опште је народно веровање да за малим дететом не треба плакати, како се не би на другом свету купало у врелим сузама. На мртваца не смеју да падају сузе јер би на другом свету био мокар, а по другом веровању, повампирио би се. Има веровања да сузе пеку покојника на другом свету или да ће му земља бити тешка. У сузама сиротих и убогих купају се немилостиви на другом свету. У народној песми о смрти Краљевића Марка казује се да је његов коњ Шарац, пред Маркову смрт, почео да посрће и сузе рони. Када се јагње закоље, засузе му очи што прерано губи живот (в. **очага**). п. ж. п.

СУНЦЕ. — У народној књижевности сунце је приказано као живо биће које се рађа и смирује, има своје функције и своје потребе. Месец му је брат или стриц, а звезде сестре, особито Венера (Даница, Преходница), која се у једној песми јавља као жена сунчева. Занимљиво је да по народној поезији од родитеља сунце има само мајку и да понекад оно представља ујака. Као симболи сунца јављају се: коло, јабука, птица, петао, коњ, изузетно и во, или га представљају лица са златном косом, златним рукама или златним јабукама.

У народним песмама сачувано је опште индоевропско схватање да се сунце вози на колима или јаше на коњу. Постоји и веровање да сунце умре чим зађе и да се сваког јутра рађа ново, као и схватање да оно ноћу путује испод земље, од запада натраг ка истоку. По једном веровању, сунце увече пада у море и ујутро из мора поново излази. На ноћно сунце и на његов боравак у доњем свету указивало би и веровање да сунце које се рађа из воде напада аждаја коју тада св. Илија опали громом. Посебно је занимљиво схватање да је сунце „божије око" — иначе веома распрострањено у религијама неких индоевропских, као и многих других народа. У неким народним обичајима који имају култно значење обавезно је кретање ,.за сунцем", а о празницима у време краткодневице, затим на пролеће и за време дугодневице (Бадње вече, Ђурђевдан, Ивањдан, Петровдан) врше се и обичаји који садрже елементе култа сунца (бадњак, венци, крес). Иако у историјским изворима нема директних података о култу сунца какве налазимо за неке друге словенске народе, трагови поштовања сунца могу се назрети у традицији у вези са неким вишим божанствима (Божић).

Остатак култа летњег сунца представљало би и веровање да на Ивањдан сунце три пута стане, као што се код Немаца веровало да на Ускрс сунце три пута радосно поскочи. ш. к.

СУСРЕТ у веровањима Срба свуда је добро познат. Он је предодређен од неке надземаљске више силе. У једној народној песми пева се: „Зарекох се и захвалих... да ја нећу никад поћи девојци пред двор, бог наведе, коњ нанесе баш драгој пред двор." На растанку мајка благосиља кћер одиву која полази на венчање: „Срећан ти пут! У путу стигла верна путника, у сусрету сретника, а најбоље свога суђеника!" Добро и срећно је ако се у путу сретне водоноша с пуним судовима, млада личност лепих телесних и душевних особина, не слути добру ако се сретне прења с преслицом, намћор, угурсуз, стар човек, поп, жена за коју се казује да је вештица, нити кад зец претрчи пут и када се успут нађе жаба запухача. На сусрет нарочито пазе ловци. Девојка пази какву ће личност прво да сретне на Сретење (2. II) — јер такав ће бити и њен вереник (смеђ, здрав, веран, болестан, имућан, сиромах, итд.). Продавци пазе каква ће им личност прва изјутра ући у радњу: ако је добре нарави, биће добра и продаја, а ако је зле, слабо ће проћи. Нарочито се пази на првог божићног полазника куће, јер, по веровању, од њега зависи домаћа срећа за годину дана, управо до другог божићног полазника. п. ж. п.

Т

ТАВАН. — Старе српске куће у народу нису имале тавана. Кад се почео изграђивати и употребљавати, веровања о кућњем крову пренела су се на њега. Кров и таван су места на којима радо бораве душе предака и демони. Суђаје, које одређују деци судбину, обитавају на тавану или на крову, тамо се договарају, а у кућу улазе кроз баџу или димњак. На тавану је и чума. Кад се она појави у селу, онда се на таван стављају јела, вода, сапун и чешаљ за њу. О дану св. Андреје ставља се на кров скувани кукуруз за медведа, у коме је, претпоставља се, душа претка. Пребацивање угарка преко кућњег крова о Божићу је утук на зле демоне. Тога дана пење се домаћин на кров куће, па код димњака гата у орах (плод) о домаћем напретку. Када се породиља у кући тешко порађа, онда се пуца преко куће, да би се отерао демон. На Ђурђевдан пре зоре попне се девојка с хлебом на глави на кућни кров, па на питање какво је време, одговара: „По свом небу ведрина, на нашој кући облачина." Хлеб је жртва демону, који улази у кућу с крова кроз димњак, а небеском облачином се дочарава кишна година за усеве. О свадби невеста баца жито и сито на кућни кров, а понегде се баца и колач као жртва демону. У босанској Крајини она баца на кров машице или ожег, јер демони беже од гвожђа. Свуда у Србији сватовски војвода пење се на кућни кров, пуца, а за димњак везује бели лук и паприку да би спречио улаз демона у кућу (в. **баба Коризма, Божић**). п. ж. п.

„ТАМО ОНА", „ТАМО ОН". — У извесним приликама вештица се није смела назвати никаквим именом, већ се само говорило „тамо она". Исто тако, кад се није смело из страха поменути име ђавола или неког другог демона доњег света, говорило се „тамо он". н. п.

ТЕЖАЧКА СЛАВА, в. **четвртак**.

ТРАПАВА НЕДЕЉА, в. **Себична недеља**.

ТЕЉИГ од тисовине у који је био упрегнут црни во пребаци се преко цркве и онда све жене које су вештице изиђу из ње. п. ж. п.

ТЕНАЦ. — Синоним вампира (вукодлак).

ТИКВА је магијски предмет и редовни атрибут светога Саве. Она се стављала у мртвачки сандук или гроб, напуњена вином или водом. У неким крајевима, тиква или други суд разбијао се кад се износио мртвац из куће. Мађијска радња разбијања суда имала је карактер заштите, односно уништења оног који проузрокује зло. Мистична својства тикве се огледају и у другим видовима некадашње мађијске праксе. Употребљавала се као средство за распознавање вештица и за хватање вампира, а циљ је такође заштита од злих демона. н. п.

ТИСА (Taxus baccata) сматра се за свето дрво. Око ње се скупљају виле. Тисовина, по народном веровању, штити од вештица, од урока и сваког другог зла. Комадић тисовине ушива се као хамајлија или се ставља детету у колевку. Предмети од тисовине (кашика, цигарлук) служе као заштита. Тисов прут штити путника. Комадић тисовине меће се у тор, везује се стоци за рог или се заврти у рог. Од тисовине израђују јармове, тељиг или макар шпицу на јарму ради заштите стоке. Телету или ждребету веша се око врата тисово дрво ради заштите. Особиту заштиту пружа „предворена тисовина", коју будно, до зоре, „предворе, ушчувају међу собом три лица" (Кучи). У Васојевићима је такође био обичај да „невин момак и невина девојка целе ноћи не спавају, већ ложе ватру и дворе тисовину". Предворена тисовина употребљава се против урока и уопште ради заштите. ш. к.

ТОДОРОВА (Тудорова) **НЕДЕЉА** је понегде назив за Чисту недељу, прву седмицу Ускршњег поста. п. ж. п.

ТОДОРОВА СУБОТА је покретни празник, који редовно пада прве суботе Ускршњег поста. Празник је добио назив по св. Тодору Тирону (спаљеном 306. год.), кога народ сматра за заштитника стоке, нарочито коња. Српска црква празнује св. Тодора 17. II, али народ светкује Тодорову суботу или

Тодорицу. О дану св. Тодора нема веровања и обичаја у народу, али их има за Тодорову суботу и дане око ње. У селима Горње Пчиње празнује се петак уочи Тодорове суботе за коње, а субота за волове. У селима тимочке Црне Реке и у околини Врања, Тодорова субота је коњски Велигдан (Ускрс). Тај дан је на прелазу од зиме у лето, односно у почетку пролећа и видне обнове природе. Веровања и обичаји о Тодоровој суботи одржали су се до наших дана у источном делу Балканског полуострва и уколико се више иде на запад, они су ређи или су сасвим напуштени.

Код Срба у Војводини и Румуна у Банату раширено је веровање да ноћу уочи Тодорове суботе иду поворке белих невидљивих коња и њихових јахача и задају страх становништву. Међу коњима било је хромих, који су веома опасни. У Банату се друга седмица Ускршњег поста назива „'рома недеља", по предању, такав је назив добила по хромим коњима св. Тодора. Тодорове коње јашу невидљиви јахачи, међу којима има и женскиња: коњи лете, гоне се метлом или веригама, а из ноздрва им избија пламен. Зато се избегавало ноћно путовање, да се не би настрадало од мистичних коња; на прозоре стављала су се разна сечива, а уза се носило се чесно лука за заштиту од њих. У селима лесковачког Поморавља казује се да на дан Тодорице Марко Краљевић јаше свог Шарца по мору. Тада се неки невидљиви јунаци туку по морима и јашу силне коње.

На Тодорову суботу се у Метохији нису упрезали коњи, осим што се свечано пројашу кроз село. У Хомољу се тога дана готово обавезно јашу коњи без седала и одлази на извор или на реку. У лужничким и нишавским селима Тодорова субота се празнује за здравље коња, а у пределу Пустој реци да не би ударали копитима. У селима у околини Београда верује се да ће онај ко ради с коњима иа Тодорову суботу погинути од коња. У многим селима се овога дана не преже и друга стока. Тада у селима источне Србије иду поворке коњаника, а у пределима Лужници и Нишави они су маскирани и, пошто оптрче око цркве, оду у село, купе прилоге у јелу и пићу, па се увече часте и веселе. У Бугарској то су „кукери", који иду по селима на Чисти понедељак, али без коња.

На Чисти понедељак не хране се пси, да не би побеснели, или се туку тога дана. У Битољу се на дан св. Василија (1.I) пси убијају, па је настала изрека: „Ће пројде како пците (пси) на Василица." У македонском пределу Малешеву уочи Нове године (1. I) младићи терају псе у поље да би гонили вукове, а завезане убијају.

По веровању, на Тодорицу почињу да излазе из својих зимовника прве змије. Противу њих стока се кади сухом балегом (Косово); понегде се тога дана боде иглом по платну да би се тиме изболе очи змијама. По веровању у Темнићу, св. Тодор управља змијама, које су имале ноге. Оне су му постале непослушне и уједале су људе. Зато св. Тодор научи људе да туку змије штаповима, а змијама одузме ноге. У пролећне дане пале се буњишта и лупа се у металне предмете противу змија, па се то чини и уочи Тодорове суботе. У прешевским селима тада се пале свеће, као супституција ватре, које се налепљују стоци на рогове.

У многим селима источне Србије варе се пшеница и друга жита на Тодорову суботу. По веровању, ко овога дана окуси „кољиво" сањаће добру будућност, а младићима ће се у сну јавити њихове изабранице. Жито и кољиво замењени су спремањем колача за коње, а понегде и за стоку. На колачу је представа коња, а у његовој средини забоден је клинац извађен из потковице. У околини Вршца спремају се „тодорчићи", мали колачи у облику коњске копите, а у околини Лесковца — у облику коњске потковице; понегде је колач шупаљ, у облику котура.

Народни култ св. Тодора настао је по прастарим веровањима и обичајима од којих су само неки делимично хришћански. У Србији Тодорова субота је изразит празник који се светкује за здравље стоке, првенствено коња. Неке индиције из народних веровања и обичаја показују да је св. Тодор супституција соларног божанства. У селима у околини Лесковца казује се: „Свети Тодор коња кове (кује), зиму односи, лето доноси. На дан Тодорове суботе коњи се јашу да би св. Тодор, као коњаник, отишао и донео лето. У Прокупљу се казује да на дан св. Тодора почиње лето. Има села у којима се верује да рода поткива свог невидљивог коња на Тодорицу и полази из далеког краја, а код нас стиже на Младенце (22. III), дакле у дан који припада кругу обичаја око Тодорове суботе. На основу таквих веровања настало је гатање: „Каква је Тодорица, таква је годиница", тј. таква ће бити летина те године.

У дане на прелазу из зиме у лето пале се буњишта, а и уочи Тодорове суботе пале се противу змија. Змије су међу првим весницима доласка лета после сурове зиме. Има села у којима се за Тодорову

суботу спрема округао шупаљ колач, у облику котура, којим се несумњиво представља Сунце; такав колач спрема се у северној Србији и за божићњег полазника, а то је први посетилац куће од наредне нове године. О Тодорици домаћин пије здравицу коњима, за њихово здравље и напредак. Паљење ватре уочи Тодорове суботе, кађење стоке и употреба запаљене свеће, као супституција ватре, припадају култу Сунца, да се појача на почетку лета. Спремање жита коњима и другој стоци је бескрвна жртва лету које долази, односно Сунцу. Кољиво је реквизит мртвачког култа, грчког порекла, које спрема црква за Тодорову суботу, а понегде изузетно под утицајем цркве, и народ. Ово је настало тек с примањем хришћанства. И субота је, као и кољиво, посвећена мртвима, али и она тек од примања хришћанства.

Према томе, кољиво (које треба разликовати од некуваног жита) и дан суботе не припадају старијим многобожачким обичајима, него млађим, хришћанским; они нису карактеристични за култ св. Тодора, односно њиме замењеног божанства из многобоштва. Весело расположење маскираних коњаника и њихова вечера уочи Тодорице немају хтонско обележје, не припадају мртвачком култу.

И ритуално љуљање омладине на дан Тодорове суботе није везано само за тај дан, него и за друге на прелазу из зиме у лето. По народним веровањима Руса, крилата женска бића, на коњима или без њих, пратиоци су небеског божанства које по њима шаље благостање људима на земљи, преко потребно у пролеће, када се природа подмлађује и ничу или бујају усеви.

Народна веровања и обичаји везани углавном за Тодорову суботу верски су синкретизам, као што га има и о Божићу, крсном имену и др. Које је многобожачко божанство заменио св. Тодор и шта је супстрат народних веровања и обичаја о Тодоровој суботи данас, после прохујалих многих векова, тешко је сасвим поуздано одговорити. Постоји мишљење да су обичаји о Тодоровој суботи настали под утицајем тзв. „трачког коњаника". Једно је јасно — да у тим веровањима и обичајима има и соларних елемената, па се зато није смело тврдити да су св. Тодору хришћански мисионари дали улогу соларног божанства. Наша народна веровања и обичаји око Тодорове суботе имају аналогије код других народа, словенских и несловенских. п. ж. п.

Томиндан, цртеж Милића од Мачве

ТОМИНДАН је посвећен апостолу Томи, 6. X. Он је из Галилеје, погинуо је у Индији као хришћански проповедник. Кад су, по народној песми, свеци делили улоге, св. Тома је узео „печат од облака". Прослављају га дрводеље, јер је и он био дрводеља. Кушао га ђаво и успео да га превари. Тома је тесао дрво на камену и никада се није преварио да удари брадвом о камен. Онда се ђаво претворио у лепу девојку, па се Тома загледао у њу, брадвом ударио о камен и тако је иступио. Св. Тома је продавао своје савете. На Томиндан се не спомиње вук, а ко га спомене, тај ће се сретати с њим преко зиме. У многим пределима је св. Тома домаћи заштитник (крсна слава). п. ж. п.

ТОТЕМИЗАМ. — По мишљењу Нидерлеа, у веровању старих Словена, као и код германских народа, није било основних верских ни социјалних елемената поштовања животиња као митских прародитеља и заштитника рода и племена. И змија, која у тотемистичким култовима заузима прво место, у веровању словенских народа појављује се тек као представник предака, истиче Нидерле. Међутим, као и у

веровању других словенских народа, у српском и црногорском народном веровању веома је изражено поштовање кућне змије (в. **змија**). Као и код источних Словена, и код Срба је постојало веровање да смук сише кравама млеко, али је свакако још занимљивије казивање, забележено у српског народа, да кућна змија сише млеко жена дојиља. У српском фолклору веома је често казивање о преобраћању људских бића у змију или у змаја, посебно у причама о змији младожењи. Како каже Чајкановић, „из фазе тотемизма изашао је наш народ још давно, али су се ипак, с колена на колено, сачувала наивна веровања да између животиња и људи може бити сродничке везе. Таква веровања нашла су свој израз у приповеткама и митовима. Међедовићев отац био је медвед, Милоша Обилића родила је кобила, по једној традицији, а по другој змај." У народним песмама за многе се јунаке каже да су их родили змајеви.

У многих народа срећу се митолошке скаске о везама жена са неким животињама, које са њима и потомство рађају. Без обзира на то што се ова веровања срећу у скаскама, она су, по мишљењу Токарјева, својим постанком историјски везана са прастаром вером у тотемистичку инкарнацију. И у српској и црногорској традицији забележена су предања о медведу који је отео неку жену или девојку и са њом имао пород. Исто тако у народној традицији налазимо и веровање да мечка може зачети са човеком (в. **Међедовић**).

По једном предању, забележеном у Кучима, медвед је „био човјек, па је прометнут međедом ради тога што је хљеб мијесио". Слична су казивања позната и у старих сибирских племена, где се веровало да медвед потиче од човека којега су проклели родитељи или сам бог. У српским народним обичајима сачувани су и остаци поштовања медведа, посебно мечке, познатог на Балкану још код старих Пелазга (в. **медвед, Мечкин дан, св. Андреја**).

У веровању српског народа, међу зверима прво место припада вуку, а веровање да се од вука може заштитити ако се са њим окуми или побратими, непосредније би указивало на извесне трагове тотемизма (в. **вук, вукови, вучари**). У једном каталогу из старе књижевности, где је сваки народ везан за понеку животињу, Србин је означен као вук који је, по мишљењу Чајкановића, „митски сродник и предак Србинов, уопште митски представник српског народа". Као и код Грка, Германа и Келта, у српском и црногорском народу постојало је веровање да се душа покојника може инкарнирати у вука. Таква душа називала се **вукодлак**, а негде **вук** (в. **вукодлак**).

Сама реч **вукодлак,** позната у свим словенским језицима, по Бернекеровом објашњењу етимологије (вук-длака), примарно је означавала биће са вучјом длаком. И веровања о вукодлацима била су раширена код свих словенских народа. а најстарији спомен назива **вукодлак,** забележен је у једном српском извору из средине XIII века. Да је овај назив и знатно старији, Нидерле закључује по томе што га је преузео и новогрчки језик, вероватно још у VI веку, када су Словени почели да упадају у грчке крајеве. И Херодотово казивање да се сваки Неур за неколико дана претвара у вука, а затим поново поприма људски лик, по мишљењу многих научника, односи се на старо становништво садашње Белорусије, које је историјски изједначено са старим Словенима.

Према томе, у овој традицији сачуван је најстарији спомен словенског веровања о преобраћању људског бића у вука. које се затим јавља и у спеву **Слово о пуку Игоревом,** где се каже како је кнез Вшеслав ноћу у облику вука побегао из Кијева. ш. к.

ТРЕБИШТЕ. — Старословенски **треб** и **треба** подразумевају оно што богови траже на жртву, а требишта су напуштена светилишта на којима су се некада приносиле жртве. **Требником** се називао олтар словенског многобожачког светилишта. Према напуштеним требиштима настали су топоними Требиште који означавају места где су се обављали верски обреди и приносиле жртве боговима. Таквих и сродних топонима има доста у српским областима, али није поуздано да ли су сви постали по некадашњем приношењу жртава на тим местима. Многи су добили називе по другим улогама. Могла су то бити места која су се требила, тј. крчила и чистила од шибља, корова и камења, па се претварала у оранице, а нека су настала и од личних имена с кореном **треб** (в. **капиште, оброк**). п. ж. п.

ТРЕШЊА, в. **пањ**.

ТРЗАН или **ТРЗНА** је у босанским селима средсело с празним простором и са изворском водом. Ту је било сеоско зборно место за разговор људи, а омладина се забављала играњем у колу и приређивањем утакмице. Ређи су трзани изван сеоског средишта, али су и они били редовно на сеоском раскршћу путева. Назив упућује на старословенску **тризну,** игру ратничких вештина која се приређивала заслужним покојницима пре њихова спаљивања. Та реч се одржала у руском, украјинском и чешком, а у другим словенским језицима је нема. Изузетно је записана у једном хомилијару, завршеном 1574. и чува се у манастиру св. Јована под Овчаром у Србији.

По Несторовој хроници (1056—1116): „Аште кто умрјаше, творјаше тризну над ним." Зато се оправдано сматра да су босански називи трзан и трзна остатак старословенског обичаја тризне, који се приређивао уз свечане игре (по В. Скарићу). п. ж. п.

ТРИВУНЦИ су дани од 1. до 5. фебруара који се празнују у пределу Заглавку, да вуци не даве стоку. п. ж. п.

ТРИЗНА, в. **трзан**.

ТРИ ЈЕРАРХА — св. Василије Велики, Григорије Богослов и Јован Златоуст (XI век) — прослављају се 30. I. Они су заштитници људи и животиња од студених и злих ветрова. п. ж. п.

ТРИФУНДАН, 1. II, је прослава св. Трифуна из Фригије, погубљеног у Никеји у III веку наше ере. По предању, од дана његове смрти нестали су инсекти који су уништавали винову лозу па су виноградари узели св. Трифуна за заштитника винограда. Као заштитник виноградара и винограда спомиње се у једном рукопису из XVII века. У селима источне Србије назива се **Орезач** и **Заризој,** јер се на његов дан обавезно зарежу једна или три гиџе, а одрезана лоза прелије се вином. У тимочким селима гравидне жене иду у виноград да обрежу чокот, да би виноград добро родио. Светог Трифуна заједнички прослављају виноградари као што се прославља сеоска слава.

У Ресави они су имали заједнички запис (место молитве) код једног виноградарског подрума, ту су доносили одрезану лозу, преливали је вином и приређивали заједничку гозбу. Домаћин гозбе, који се сваке године мењао, спремао је колач и „дизао у славу". Он је био искићен одрезаном лозом и гранчицама разних воћака. Нови домаћин добијао је половину колача од старог домаћина, доносио је вино из свог подрума и чашћавао госте и пријатеље. Када су нестали подруми у виноградима, прослава се одржавала у колачаревом винограду или код његове куће.

У црквеном живопису св. Трифун представљао се с косиром у руци као виноградар. Многе цркве су му посвећене, град Котор је под његовом заштитом, а око хиљаду породица славе га као домаћег заштитника. Прослављају га и гостионичари који продају вино. Има села у којима је Трифундан заветан, да не би падао град преко године, или због птица штеточина, а у селима Попова због гусеница и скакаваца, понегде пак противу мишева и гамади. У тимочким селима се на Трифундан пуца преко градина (башта) да се протерају кртице, не врти се вретено да се птице не би вртеле око усева и не употребљавају се сечива.

О томе постоји ово предање: Кад се навршило четрдесет дана од Христова рођења, пошла његова мати у цркву на молитву. Успут срела код једне речице св. Трифуна. Прелазећи преко реке, подигла је сукњу до колена да је не укваси, а Трифун јој примети: „Марија, имаш беле ноге!" Она му није ништа одговорила, али је нашла његову жену и рекла јој да однесе мелем мужу, јер је косиром нехотично одсекао свој нос. Св. Трифун је имао сугестивну моћ да својим погледом лечи нервне болеснике. Предање му приписује познати мотив о убиству деведесет деветоро људи, а стоти му је био кудилац девојке (в. св. **Андреја**).

Његов дан је приметно одужао, па се у народу казује: „Триша забо угарак у земљу, па зато снег и лед почињу да се топе." Гата се: ако на Трифундан пада снег или киша, онда ће бити кишна и родна година, ако је ведро, година ће бити сушна и неродна. п. ж. п..

ТРНОВА ПЕТКА.— Живела је у XII веку наше ере, посечена је 26. VII, па се тај дан узео за њено прослављање. Бугарски цар Асен пренео је 1238. њене мошти у град Трново, те је по том граду и названа

Трнова Петка. Посвећене су јој многе цркве, а у неким селима је њен дан заветан — да се волови у јарму не убијају у врат. И многи болесници су јој заветни. Нека народна веровања о многобожачком дану петку пренела су се на дан Трнове Петке: не преде се, не меси хлеб, не пере рубље и не износи пепео из куће да не би „трнела снага" (тело). То је углавном празник женскиња. Здравице се пију у њено име, па се њеним именом и заклиње.

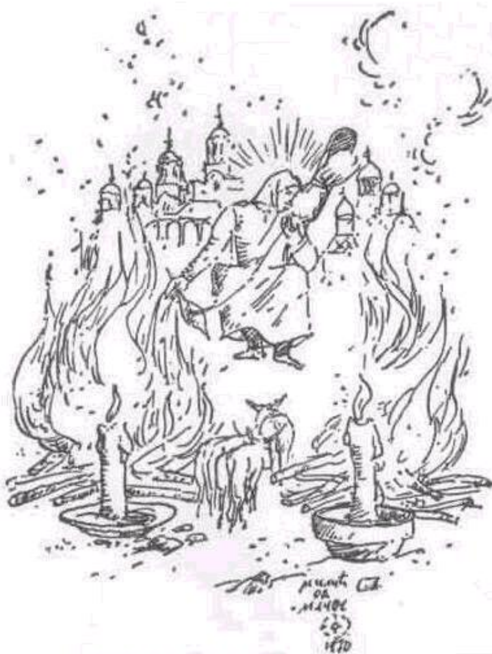

Трнова петка, цртеж Милића од Мачве

По предању, она је прела на златној преслици. Осушила је руку цару многобошцу. На њен дан изјутра протерује се стока између две запаљене „живе" ватре, сада између две запаљене свеће, и кроз прокоп, да би се заштитила од болести. У Хомољу жене се у молитви обраћају прво Богу па св. Петки, а тек после тога осталим свецима (в. св. **Петка Параскева**). п. ж. п.

ТРОГЛАВ (**троглавост**). — У народним веровањима и народној књижевности налазе се често легенде, предања и веровања о троглавим митским бићима (аждаја, змај и др.) и дивинизираним легендарним а понекад и историјским личностима (црни Арапин, војвода Балачко, цар Трајан). Чајкановић и неки други писци у црном троглавом Арапину, као и другим троглавим митским бићима, виде демоне доњега света и упоређују их са Триглавом, старим божанством балтичких Словена.

Овакав закључак намеће се на основу многобројних аналогија у другим религијама (грчка, келтска, германска), у којима се демони и божанства доњега света редовно представљају са три главе (в. **аждаја, Арапин, Тројан**).

Постоји мишљење да су полицефална божанства, какав је и старословенски Световид из Арконе на острву Рујану, била истовремено хтонска и лунарна божанства. Трачки коњаник се, такође, на неким рељефима јавља са три главе, а уз то има неке особине које се подударају са Световидом, и што је најзанимљивије, неке његове представе биле су посвећене женским божанствима (Дијани, Афродити). Најзад да поменемо да су стари Римљани имали двоглаву богињу месеца звану **Iana Luna,** а грчки бог Хермес понекад се такође представља са три главе. н. п.

ТРОЈАН. — У једној скаски која објашњава име Тројанов-града (зидине на Церу, више Дворишта) описан је цар Тројан са три главе. Тројан се бојао сунца, па се због тога кретао ноћу, а најзад је и погинуо када га је сунце на путу затекло. Чајкановић је Тројана из ове скаске изједначио са Триглавом балтичких Словена, који је, као и Световид, био ноћни коњаник и бог рата, сродан са германским Воданом. Нидерле у траговима Тројановог култа код Руса и у фолклору балканских Словена налази спајање старе традиције о Мидасу (козје уши), Дедалу и Икару — са поштовањем моћног римског цара

Трајана, преузетим код Словена из влашке традиције. По мишљењу Нидерлеа, као и неких других научника, култ Тројана код Словена потиче од дивинизације римског цара Трајана, који је имао и епитет **божански,** и чији је култ био и званично подржаван. ш. к.

ТУРИЦА, в. клоцалица.

ТУЦИНДАН (ТУЧИНДАН). — Дан уочи Бадњег дана, када се ритуално туче, убија божићно прасе (в. **божићна печеница**). ш. к.

Ћ

ЋИРИЛОВДАН, 15. VII. — Св. Ћирик и Јулита су заштитници од птица грабљивица и штеточина. Неки човек вејао пшеницу на Ћириловдан, па га свеци опоменули да то не ради, а он им одговорио: „Нека Ћирик ћирикће (по народној етимологији: цвркуће), мени треба пшенице!" У тај час, казује се, ударио гром и спалио му пшеницу. Овог дана се не бију деца, да не би добила чиреве. п.ж.п.

ЋОРАВА АНЂЕЛИЈА. — Тако се назива мећава која подиже сухи снег и засипа очи. У народу се одржало тамно предање о имагинарном женском божанству Ћоравој Анђелији (Марији) које управља студеним ветровима. Услед слабог вида (отуда: ћорава), она пушта студене ветрове и онда када људи не заслужују њен гнев. По легенди, бура је направила двор од леда, па позвала југ (топли јужни ветар) на весеље. Југ откравио лед, па се двор расуо. Онда се бура наљутила и југу избила око. Од тада се бура назива Ћорава Анђелија (Марија), а југ Балом. Сада постоји само успомена на култ ветра оличен у Ћоравој Анђелији, која се спомиње у зиму када настану мећаве. п. ж. п.

ЋОСА. — Због неприродних особина и необичног изгледа, ћосавим људима се приписивала тајанствена моћ. Осим тога, ћоси је урођено да учини превару, ма и немао од ње никакве користи. Зато га људи избегавају, јер сматрају да га је Бог апострофирао одузимањем бркова. Неки цар је наредио своме зету да у сватове не поведе ћосу. Иначе, ћоса је мудар, али и лукав, а понекад и необично препреден. Зато се о њему више прича него што се верује у његову тајанственост. Прича се да је ћоса довео ветар северац у нашу земљу. Некада се у њој било намножило много змија и друге гамади, па људи послали ћосу да доведе северац као непријатеља гамади. Ћоса их послуша и оде северцу у некој далекој земљи. Северац га упита шта једе и где спава, а он му одговори: „Једем печено прасе од године дана, девет печених пилића, девет погача од брашна просејаног на девет сита и пијем деведесет и девет ока вина од девет година; спавам у подруму дубоком девет аршина, покривам се с девет бивољих кожа и с деведесет и девет вунених ћилима." Онда преконоћ стане да дува студени ветар, да би смрзао ћосу. Али он је ипак остао жив. Тада северац упита ћосу куда се иде у његову земљу, а он му одговори да скаче с брда на брдо и тако стиже у своју земљу. Онда северац пође брдима, а ћоса долинама; успут северац смрзне све змије и гамад по високим брдима.

Ћоса је преварио и алу. Једном покушала ала да убије ћосу на спавању, а он подметнуо камен под покривач и тако остао жив. Онда алина мајка појури за њим да га погуби, а ћоса извади нож па њиме тобож себе удари у трбух, да би му било лакше да бежи, а алина мајка, када је то спазила, учини то исто и погине. Једном ћоса удао своје три кћери за дивове и од њих добио посуду која даје свакојака јела, магаре што балега дукате, батину која бије чим јој се нареди. Он се некако попео на небо, па се спустио на земљу пошто је свој појас везао за небо; по варијанти, спустио се на земљу помоћу сопствене косе, која му је била врло дугачка: када стоји, допирала му је до земље, а кад седи, до ушију; повезао је длаку за длаку и тако стигао на земљу.

Он је надмудрио и ђавола. Ћосо, као прост војник, био на стражи на којој су гинули многи војници. На стражарском месту направи око себе круг и седне у њега. Дошао ђаво, али не може да уђе у

круг. Ћосо измами од ђавола рог којим је могао да скупи војске колико је хтео, капу која га чинила невидљивим и кесу у којој је било стално новаца. Тако је ћосо постао цар. п. ж. п.

ЋУРАН (ЋУРКА). — Ћуран је демонска животиња. Поред многобројних облика које је вештица, по веровањима, могла да прими, изричито се помиње и ћурка. Да је ово демонска животиња, потврђује и некадашње веровање по којем ћуран може бити веома силан змај ако му, поред природних, „израсту" још и змајевска крила. Поред овога, ћуран се у извесним случајевима клао на темељу нове грађевине (куће) као жртва. Најзад, и ћураново перје некад је употребљавано у магијске сврхе. н. п.

ЋУТАЊЕ је тајанствено обављање неке магијске радње. Ћутећи се израђују амајлије, игра „врзино коло", тражи и копа сакривено закопано благо, постављају чини, у глухо доба ноћи ћутећи кува се на раскршћу жив мачак или петао за изналажење магичне кости, извија жива ватра, ћутећи девет голих баба шију магичну кошуљу противу болести, ћутећи се боје ускршња јаја, налаже бадњак на ватру, стока поји о Божићу, хране кокоши на Божић, врача за удају. У селима Горње Ресаве спрема се ћутећи „мутава проја" у петак пред венчање младенаца, у Црној Гори ћути ручни девер када се уноси „ђевојачка погача" и стави на сто, ћути и ташта када носи прћију (отпрему) у зетову кућу, када похођани предају младенцима дарове; када се породиља порађа, онда девер ћути; за нероткињу се ћутећи шије кошуља да би остала гравидна; ако се жени не држе деца, онда три испрошене девојке уз ћутање шију детету пелене (Косово); ћутећи се обноси вода око потеса, да би пала киша, убразди прва бразда противу птица штеточина, носе српови и последње пожњевено класје домаћину.

У Херцеговини чобани ћуте на Бадњи дан због вукова, па се ћутећи прогони стока кроз прокопани прогон противу болести. Баје се ћутећи, а басме се изговарају шапутањем. Кад некога погоди гром, онда га треба ћутећи померити с места. п. ж. п.

У

УДАВЉЕНИЦИ. — За све оне који нису умрли природном смрћу, за утопљенике, самоубице, погинуле несрећним случајем или убијене, народ је веровао да не могу отићи на „онај свет", већ им душа лута и удружује се са злим демонима који предводе градобитне облаке, односно сами их предводе. Зато се у неким крајевима, кад би се лети небо натмурило и изгледало да ће доћи до олује и града, обраћало погибаоцима из села да отклоне непогоду. То је обично чинила нека старија жена. Она би се скинула гола или би само задигла кошуљу, изашла пред кућу и окренувши се према облацима, викала: „О (име покојника), Марко, не дај твојим говедима у наш атар, помози ми и врати их..." (обично каже неко место, нпр. планину или воду где град не може да учини већу штету). Веровало се да душе ових покојника увек желе да помогну свом селу и да га спасу од непогоде. н. п.

УРЕЗНИК, в. **хамајлија**.

УРОК је магијска опсена која настаје погледом злих или урокљивих очију, затим речима уз изненађење, чуђење, и хвалисањем некога или нечега. Урицање може бити непосредно и посредно, из пакости и милости. Зато детету не треба рећи да је лепо, паметно, не треба га хвалити, јер се тиме урече. По веровању, моћ урицања имају личности које су, као дете, дојиле дуже него што је потребно или оне које су прекидале дојење па га настављале. Злоочник је личност злих очију, која може својим погледом да урекне. По једној народној приповеци, виле су својим погледом устрелиле младића који их је, сакривен, посматрао.

Уричу углавном старије личности, које имају густе и састављене обрве и оне које имају продоран поглед својих црних, плавих и зелених очију, и вештице. Огњевит човек (змај) засенио је својим очима лепу цареву кћер и одвео је са собом. У народу се казује да урокљиве очи горе посеку од сабље;

или: „Више је људи отишло под земљу од урока него од болести." По веровању, у Срему су жене вештице својим урокљивим очима обарале човека с коња. И лисица својим злим погледом обара кокоши са седала. Младић испросио лепу девојку, па зажелео да јој види лице. Он је имао урокљиве очи „те урочи лепоту девојку", која падне мртва. И девојке су имале урокљиве очи, којима су убијале младиће. По мотиву једне народне песме, нека мајка изгубила је од урока девет кћери спремних за удају. Урећи се може све, али нарочито оно што је лепо, драго и напредно. Породиље и деца су највише подложни уроцима. Уречено дете постаје узнемирено, зева, плаче и слабо спава. Од урока усеви вену и суше се, животиње малаксавају и угину, ројеви пчела одлећу из кошница и даве се, послови не напредују или се завршавају са штетом, итд. Све што је подложно уроку склања се, крије и штити амајлијама, урочицама и узречицама: „Не било урока!" „Да није урока!"

Уроци су персонификовани: „Урок седи на пут, урочица под пут." „У урока девет брата..." „Устук уроци, како дошли, тако прошли." Мала деца се зову погрдним именима или надимцима, да би се заштитила и сакрила од урока. Причају да вештица не може детету наудити ако му имена не зна; зато се у нашим крајевима многи зову надимцима до смрти. Мала деца гараве се по лицу да их урок не препозна. Уреченом детету се баје: „Урок ти вода однела, моме чеду здравље донела." Уреченом се гаси угљевље, а урок се скида омађијаним прстом.

У Горњој Крајини проспе се вода на кров куће, прихвати се и процеди кроз брдо од таре (разбоја), па се у њој дете окупа и проспе на дрвљаник. У Нишу се код породиље и детета обеси црвени конац, на коме су нанизани прстен, кокошија нога, кљун, бели и црни лук. Противу урока носе се уза се или пришивају записи и урочице (зуб дивљег вепра, каменчић, сребрн или златан новац, крстић од тисовине, стрелица од грома и др.), затим перо од десног крила патке, коса ошишана на детињем крштењу, глогов трн, итд. Телету се о врат или за реп завеже црвеном пређом крња кашика. Наши легендарни јунаци стављали су на оружје вештачке очи (од камена, метала, стакла) као урочице противу урока: „У Момчила сабља са очима, не боји се никога до Бога." п. ж. п.

УРОЧИЦА је врста амајлије која се носи уза се или се пришива на одеће за заштиту од урока (в. **урок**). п. ж. п.

УРШНА (медвеђа) **НЕДЕЉА,** в. **Себична недеља**.

УСЕКОВАЊЕ. — Св. Јован Крститељ је савременик Христов, из Јудеје, посечен у тамници 29. VIII, па се тај дан узео за прославу његове одсечене главе. Зато се св. Јован назива и **Главосеком**. Дан његове смрти строго се пости. Не једе се и не пије ништа што је црвено (месо, грожђе, паприка, парадајз, лубеница, вино и др.), јер та боја подсећа на Јованову проливену крв. Старије личности једнониче тога дана. Стоци се не даје со. Не ради се ништа око семена. У дан када пада Усековање целе године се не почињу никакви радови. На дан Усековања жене не снују пређу, да зверови не снују (обилазе) торове. п. ж. п.

УСКРС је пролећни покретни празник. У празновању Ускрса превладали су црквени елементи као успомена на Христову смрт и његово ускрснуће. Понешто је преузето из многобожачких веровања о новој оживелој природи и њеном ускрснућу из зимског сна.

На Ускрс изјутра народ се умива свежом и неначетом водом, у коју су претходно стављени црвено обојено јаје, босиљак и здравац. Приликом умивања јајетом се трља по лицу, да би били црвени као јаје и здрави. После седмонедељног поста омрси се обојеним јајетом. У селима источне Србије причешћивало се куваном копривом испод неке младе воћке. Срби у Босни исповедали су се под леском и причешћивали њеним пупољком. Свако чељаде добије ускршње јаје. Деца се међусобно туцају. Изузетно се чобанима не дају ускршња јаја због неке сточне болести („јајчаника").

Сваком посетиоцу куће на Ускрс даје се ускршње јаје. Прво обарено и обојено ускршње јаје чува се годину дана, а назива се „чуваркућа"; понегде се оно закопа у њиву са усевима као жртва божанству које штити усеве. Корубе од ускршњих јаја бацају се у мравињак, да би кокошке обилато носиле. Кад мало дете дуго не проговори, онда га мајка стави у врећу и, чим чује јутарња црквена звона, обнесе га око куће да би брзо проговорило.

Ускрс, Пећка патријаршија,
Богородичина црква, 1330 (фреска)

У сремским селима, пре јутрења, народ са свештеником носи крст око села, а затим настаје народно весеље и прва игра у колу после ускршњег поста, када се није играло. За Ускрс се спрема колач „буздован" (у Срему), „витица" (у Шумадији), у који се стави јаје и испече заједно са колачем. Ускршњи колач ломи о ручку домаћин са чељадма. Тада се говори: „Све нам крсло (оживело) и воскрсло" (ускрсло). У селима Средачке жупе скупља се народ по подне на одређено место да свечано пропрати ускршњи празник. Том приликом се пева: „Долете челка (пчела) од Бога, (она) казује лето богато: Великдан шарен, прешарен, Ђурђевдан травком и шумом, Петровдан белим јечменом." На Ускрс не ваља спавати, да се не дрема преко године. По веровању, ко умре на Ускрс, душа му одлази у рај, јер су о Ускрсу отворена рајска врата.

У народним обичајима о Ускрсу истиче се култ природе, њено ускрснуће, које се приказује и представама биља (гранчица и цветова) на ускршњим јајима и њиховом црвеном бојом, која симболише живот нове природе.

Млади ускрс, који се у Попову назива **Мали ускрс,** је у недељу по Ускрсу. У Осијеку и његовој околини српске жене овога дана баре и боје јаја за децу, а по подне одлазе на гробље, да им свештеник вином прелије и окади гробове покојника. п. ж. п.

УСКРСНУЋЕ ПОКОЈНИКА. — Мртвац не побуђује само жаљење за собом него и веровања. Он живи у сећању својих блиских рођака на јави и у сну, а утеха им је веровање да мртви продужавају живот у загробном свету. У далекој нашој народној прошлости људска смрт схватала се као привидна, слично сну и јави. Покојник, после оживљавања, аналогно оживљавању природе после зимског сна, ускрснућем одлеће у загробни свет. Такво прастаро веровање прихватиле су и једнобожачке религије, али с том разликом што народ верује да покојник одлази у загробни свет телом и тамо наставља живот као што га је имао на земљи, а по учењима једнобожачких религија, у загробни свет одлази само његова душа. На веровања о животу после смрти указују многи елементи у народном верском животу. О покојнику се говори само похвално; ако се говори неповољно, може му се замерити и од њега очекивати грозна освета.

Ускрснуће покојника,
на надгробној плочи у Ковачићима код Невесиња

По веровањима, покојници су у покоју (миру) негде на западу, иза мора. За мртвим сином мајка се окреће „на заходу сунца" и говори: „Благо мени, ето сина мога." По другом веровању, загробни свет мртвих је на месецу. По Уставу руског митрополита Георгија (1073—1074) свак: „аште кто целует месјац, да буде проклјат!" Сви словенски народи, па и наш, као и многи други, одају поштовање младом месецу. Нису ретки босански стећци и старије надгробне плоче у области старе Рашке на којима су покојници представљени уздигнутих руку у полету за други свет. Барељефна представа човека уздигнутих руку, исклесана 1870, види се на источном црквеном прозорском оквиру у селу Трговишту код Белограчика у Бугарској.

Ускршња јаја, из збирке Етнографског музеја у Београду

Док покојник стигне у загробни свет на месецу, потребно је да протекне година дана. За то време издају се даће и подушја у јелу и пићу. Све потребе у загробном свету (старцима штап, ратницима стрела, штит, мач, сада пушка, младићу свирала, девојци огледало, итд.) покојници носе уза се, управо стављају се уза њих и сахрањују са њима. То се често приказује и на надгробном камењу.

Покојници се спомињу у народним молитвама, а у невољама се позивају у помоћ. Црногорски кнез Данило (1851—1860) проклињао је потурице: „Сучим ћете изаћ пред Милоша (Обилића) и пред друге српске витезове" (у загробном свету). Народне тужиље уз нарицање поручују преко умрлог на одру да посети покојнике у загробном свету и да их извести о приликама потомака на овом, земаљском свету. По предању: „Нико није с оног свијета разбијене главе дошао." За Марка Краљевића казује се да је жив на другом свету и да ће се вратити на овај земаљски када буде потребан народу. Све то показује

да је народно веровање да су покојници живи у загробном свету, да се крећу, једу и пију у друштву својих рођака и пријатеља, дубоко укорењено.

Неке индиције показују да су стари Срби сахрањивани у положају полета, односно ускрснућа за загробни свет. Већина костура у старим словенским гробовима и могилама имају руке испружене низ бедра, али су откривени и такви који су имали уздигнуте руке у висини лубање. У народу се још и сада строго пази да се мртвац не сахрани завезаних руку и ногу, како би могао ускрснути.

Једна еминентна верска обавеза покојникових потомака је да му подигну надгробно обележје од дрвета или од камена, његову „вечну кућу" на земљи, ради сећања, спомињања, и да му се не изгуби овоземаљски траг. Народне представе ускрснућа покојника одржале су се не само у веровањима него и приказима на надгробном камењу, што је наро-чито добро очувано у Босни, Херцеговини и у области старе Рашке. Покојници су реалистички представљени у полету у загробни свет, уздигнутих руку, испружених или раскорачених ногу. Најизразитије представе ускрснућа су барељефне фигуре покојника на стећцима. Оне имају карактеристичне атрибуте који их прате: пун или српаст месец, антропоидни крст, којим се симболише предак у загробном свету, затим розета, лук, стрела, итд.

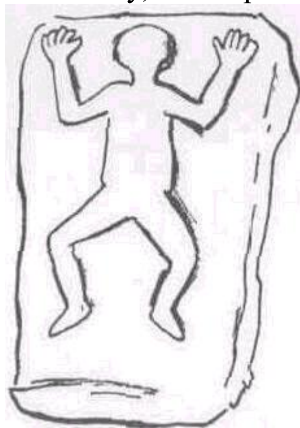

Представа ускрснућа покојника,
на стећку у Радимиљи код Стоца

Народни мотив ускрснућа покојника је често регресивно упрошћен и тако се дошло до идеографских представа, којих углавном има три врсте: један је крст с косим крацима, други је антропоидан, сродан типу латинског крста, и трећи, као дериват антропоидног крста, је антропоидни трозубац. Упадљиво је, иако није искључиво тако, да су крстови с косим крацима на надгробиом камењу женских покојника, а антропоидни на камењу мушких покојника. Подвојено обележавање мушких и женских покојника настало је из верских разлога, јер у култовима и у верским обредима мушкарци и женскиње не учествују подједнако. Све три идеографске представе ускрснућа у народној орнаментици деформисане су украсним додацима у тежњи украшавања (в. **оживљавање**). п. ж. п.

УСОВИ. — Тако се назива уторак Сирне недеље (седмице), који се светкује због стоке. п. ж. п.

УСУД, в. **суђенице, судбина**.

УТВАРА је зао дух који се јавља у глухо доба ноћи. Зборна места утвара су раскрснице, пометна гувна, перила (на којима се пере рубље), дрвљаници, буњишта, бродови на којима се прелазе реке и гробља. Утваре не нападају људе, али им задају страх, од којег кости пуцају. п. ж. п.

УТОРАК је други („втори") дан седмице, несрећан за почетак сваког рада. Деца рођена овога дана биће несрећна у животу. Казује се да се и вук чува несреће у уторак више него других дана. Петрија, кћи кнеза Милоша, тешко се одлучила да у уторак пређе из Београда у Земун приликом своје удаје. Уторак је дан мађија: тада се највише баје, врача и набацују чини. Не секу се нокти, рубље се не пере сваког уторка од Великог четвртка па до дана св. Илије. Уторником се не приређују венчања и не крсте деца.

Међутим, на Косову се казује да је уторак најсрећнији дан за радове. Тамо уторником почиње сетва и расађује се расад. Дете рођено уторником биће срећно, али ће мало живети.

Девети уторак је девети по Божићу (19. II). Дете рођено овога дана неће бити срећно. Не преде се: „Чува мајка свог јединка синка од ујемка и од урежника и од жице деветог уторка." Жица испредена овога дана неће користити ни псу. Гравидне жене празнују девети уторак да дете не би добило лудило или падавицу. **Пасји уторак** пада између Духова и Петровдана. **Црни 'торник** је први после Ђурђевдана. У пиротским селима празнује се да вране и чавке не би тамaниле њиве с кукурузом. п. ж. п.

X

ХАМАЈЛИЈА је предмет коме се приписује тајанствена заштитна моћ. Назив је дошао од латинског amuletum и одомаћен је за средство којим се уклања свако зло. Реч су прихватили Арапи као himalet, а преко Турака ушла је у наш језик као: хамајлија. Независио од туђих назива има и народних (урочица, урочник, одбојник, страшник и др.), који потврђују употребу хамајлија и пре доласка Турака на Балкан. То је, по мистичном веровању, најуспешнији апотропејон од демона, злих духова и бића (вештица, авети, караконџула и других немани), урока, злих очију, несреће, од уједа змије, од сугреба (ограме), грома, штете, болести! смрти итд. У употреби је данас код многих примитивних народа и неких који су културно одмакли, па и код Срба.

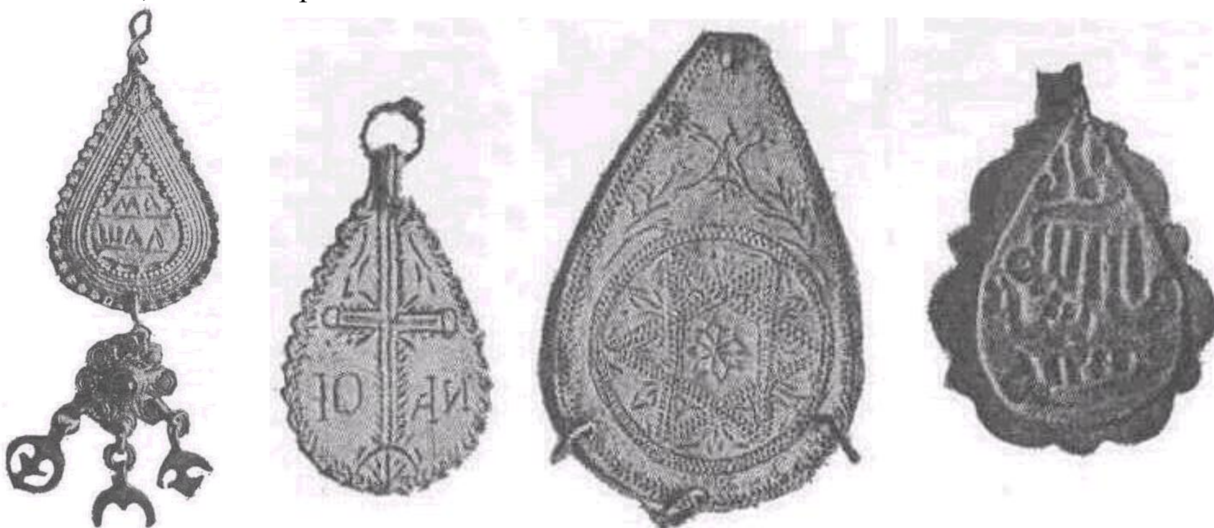

Огрлица са иконицама и крстовима служи као хамајлија, Србија

Средином XVIII века забележен је у Банату овај податак (транскрибован): „Деца првенчад потајно носе кесе, у којима су разне кости и друго, ушивају их (у одеће), да би мајци живела много година и да се сачувају од вила и вештица." — 24. априла 1822. набављена је хамајлија у Старом Влаху за кнеза Милоша.

Заштитни елементи хамајлија су разноврсни, углавном они који су имали улогу одбране или напада у животу људи и животиња (очњаци дивљег вепра, рогови, нокти, канџе, шапе, вучја и медвеђа длака, и др.), затим ароматично биље (бели лук, коприва, оман, одољен, тамњан, катран и др.), разна сечива у облику фигура, егзотични предмети (морски пужићи, шкољке, корали, драго камење, скупоцени метали и др.), предмети којима се приписује нека магична моћ: моћи од помоћи, крст, запис, тетовисани знак, восак, божићна свећа, парче ужета којим се неко обесио, со, мрва хлеба и др. Хамајлију чине један или више елемената, које састављају видовите личности (врачаре, гатаре, видари), хоџе и попови. Када се родитељима не држе деца, онда се мајка обрати ковачу да јој, го, у глухо доба ноћи

искује металну хамајлију у облику сечива, пушке, самокреса, змије, жабе, зеца и др., које се нанижу на црвени конац, па се тим нанизом повије дете уместо повоја.

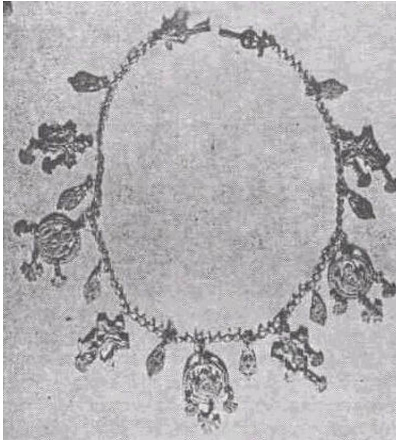

Огрлица са иконама и крстовима,
служи као хамајлија, Србија

Једна хамајлија ушива се непосредно на одећу, а оне које су састављене од више елемената носе сс у кесицама од навоштене тканине или у металним кутијицама. Кесице и кутијице су троугластог, четвртастог, српастог, ваљкастог и плочастог облика, украшене орнаментима или верским знацима, па се носе уза се и у улози накита (џиџе). Најрадије се носе на ланчићу о врату, на појасу, капи, сплетене у коси, ушивене у одећи, а стоци се стављају о врат, реп и на рогове. Носе их деца, ловци, ратници, јединци у родитеља, лепе девојке, затим добри коњи, млечне краве и њихови младунци. Оне се стављају и у уљаник код пчела, на торове и оборе, а у кући се држе ради заштите дома. Хамајлија од тисовог дрвета је у знатној употреби, носи се непосредно до тела или се утискује у предмете (колевку, јарам, преслицу, гусле и др.). У саставу хамајлија редовно учествује бели лук, његово чесно: „Чувај ме од ноката, а ја ћу тебе од ока и урока" (в. **запис**). По народној песми, Краљевић Марко је добио од виле: „златну хамајлију, са којом је добио мејдана (двобоја) колико је у години дана".

Урезник је конац који се одреже од основе тканине пред крај ткања. Њиме се ништа не шије: „Виле хоће да устреле, понајприје дијете Тадију, што га мајка није варовала (чувала) од урока и од урезника и од оног дана уторника." У околини Лесковца урезницима се завежу паприка, чесно белог лука, породиљин прстен, па се то обеси код детета да га штити од урока и вештица. Урезници се уплету крави и телету у реп да их штити од урока. п. ж. п.

ХИЉАДНИЦИ. — У Херцеговини, када би неко намирио хиљаду оваца, десет је остављао у гори или би вишак преко хиљаде терао у планину и тамо остављао. Обичај представља крвну жртву карактеристичну за номадске сточаре. ш. к.

ХРАСТ (Quercus). — У Срба, као и других Јужних Словена, остаци култа храста сачували су се до најновијих времена у обилажењу записа о извесним празницима, када је свештеник на симболичан начин приносио и жртву.

За неке храстове, слично као и за нека друга шумска стабла, веровало се да су сеновита — ту спадају и сви записи — и они се нису смели посећи јер би онај ко то учини могао одмах умрети или би дуго боловао и најзад умро. Чак се ни гране од записа не узимају за било какву употребу јер је „грехота". Међутим, да би се дрвосеча осигурао од последица које га очекују ако би посекао сеновито дрво, у Грбљу се веровало да је довољно ако секиром којом је дрво одрубљено одсече главу кокоши на пању посеченог дрвета, и неће му се ништа десити. У Србији, код села Рударе, налази се један **оброчити дуб** за који су људи веровали да се код њега ноћу појављују пас, бик и друге неке животиње, и зато су се бојали туда проћи. Ако би ипак неко туда морао проћи ноћу, ваљало је да отргне неки кончић од своје одеће и окачи га на дрво. Поред овога, за бадњак се обично секло храстово дрво или њему врло сродна гранчица, цер и др.

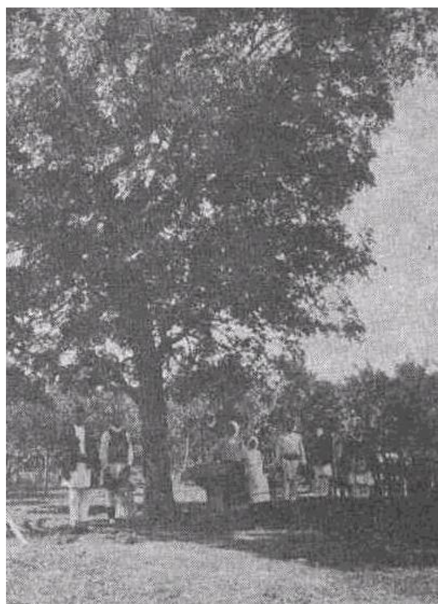
Храст — запис, село Пољана, Србија

О улози храстовог дрвета у веровањима казује и његова некадашња употреба за вађење „живе ватре", кад се заједно са липовим дрветом трљало све док не дође до паљења.

Из ових примера очигледно је да су у питању остаци култа, што употпуњавају примери и објашњења уз појмове **дуб освештани, бадњак и запис**.

Најзад, храст је заузимао видно место и у митологији старих Словена, а био је од особитог значаја и у митологији других индоевропских народа. Неки извори говоре о томе да је храст био посвећен старом словенском божанству Перуну. н. п.

ХРОМА НЕДЕЉА је у банатским селима друга седмица Ускршњег поста. По предању, тако се назвала по мистичним хромим коњима св. Тодора (17. II) (в. **Тодорова субота**). п. ж. п.

ХРОМИ ДАБА је, по годинама живота, најстарији ђаво, па се зато назива еуфемизмом: старац. По веровању, Бог је дао св. Илији муње и громове да побије ђаволе. Св. Илија их је побио све, само му се сакрио Хроми Даба у циганском ћеманету и тако остао жив. Од њега су се напатили данашњи ђаволи. Постоји хипотеза да је хроми Даба Дајбог, српски митски бог, који је приликом примања хришћанства проглашен за злог демона и изједначен са ђаволом (в. **сотона**). Назив Даба је хипокористик од Дабог (в. **Дабог, Арханђео Гаврило**). п. ж. п.

Ц

ЦАР РАДОВАН, в. **благо**.

ЦВЕТИ су у недељу испред Ускрса, припадају кругу пролећних обичаја. То је дан празновања пробуђене природе. У суботу уочи Цвети, која се назива и Цветна субота, Лазарева субота, Врбица (по градовима), деца се такмиче ко ће највише набрати разноврсног цвећа. Она највише беру красуљак, да би била красна, дреновину, да би била јака, љубичицу, да би била љубазна, и врбове гранчице, да би била напредна. Убрано цвеће и биље се не уноси под кров куће, већ се држи у дворишту, у посуди с водом. Изјутра се деца грабе ко ће први да устане, умије се и искити цвећем.

Овог дана скупљају се младићи и девојке на одређено место, па међусобно мењају цвеће и на тај начин откривају своје жеље и љубав. Тада се не игра у колу и не весели, јер траје ускршњи пост и настаје Велика или Страсна недеља (седмица). У нашим западним крајевима нема личности која се на Цвети не би закитила цветом ради здравља, а девојке и да би се удале те године. Убрано цвеће уочи Цвети стави се у воду са златним или сребрним прстеном, па се сутрадан умива том водом. Од Цветнице до Пресвете (Духова) душе умрлих су у ливадским цветовима, па се зато тада цвеће не бере. п. ж. п.

ЦВЕТНА НЕДЕЉА је шеста седмица Ускршњег поста. Ове седмице се бере, мимо другог пољског цвећа и биља, и красуљак, којим се ките зграде и домаћа чељад; девојке се опасују врбовим прутом, да би телесно напредовале и биле једре као врба, а одрасли се ките копривом, да им чува здравље. п. ж. п.

ЦВЕТНА СУБОТА, в. **Цвети**.

ЦИГАНИ се сматрају за срећне кућне посетиоце о Божићу, понегде и о Малом Божићу. По веровању, дете ће бити здраво и напредно ако га прво задоји Циганка. Цигани су ушли у народна веровања због своје тамне пути. п. ж. п.

ЦИКАВАЦ се замишљао као некаква крилата животињица (птица) с дугим кљуном и кесом. Излеже се из јајета што га жена чинилица држи под пазухом четрдесет дана. Ко хоће да има цикавца, треба да узме јаје од црне кокоши, да се, док га носи под пазухом, не исповеда свештенику, да не реже нокте, да се не умива и не моли Богу. По народном веровању, цикавац сиса мед из туђих кошница и млеко туђе стоке, па све то доноси чинилици — власнику. Власнику испуњава сваку жељу, а омогућава му да разуме немушти језик. Зато се каже: „Лако је њему, све му цикавац (до)носи." н. п.

ЦРВЕНА СУБОТА, в. **субота**.

ЦРНИ БОГ, в. **Бели бог**.

ЦРНИ 'ТОРНИК, в. **уторак**.

ЦРНОЈЕВИЋ ИВО је био зетски владалац 1465—1490, са седиштем у Жабљаку, касније на Цетињу, у коме је 1484. подигао манастир. Његов живот и владавина били су пуни криза. Пред турским навалама у XV веку Црногорци су од њега очекивали спас, па је тако постао легендарна личност. Кад муња сине и загрми, онда Црногорац вели да се тада љути Иво Црнојевић; кад настане суша, па изненада удари киша, онда вели: „Пропиштао Иво Богу под пријестолом гледајући муку сиротињску, па је небо сузом проронило." Црногорац се куне именом Ива Црнојевића. Ако му је нанета неправда, онда одлази у пећину и позива га да изрекне правду. Он тврдо верује да Иво није умро, него се, као и Краљевић Марко, жив склонио у пећину и, кад куцне час, протераће Турке насилнике. Кад ветар зафијуче преко брда, онда се казује да Иво оштри мач. Неки Црногорци казују да виђају Иву о Ђурђевдану како шета по рушевинама града Обода. За Црнојевића Ријеку говори се да је настала од проливених Ивиних суза, због мука свога народа. По народној легенди, Иван Црнојевић је у лову пред пећином убио огромног дивљег јарца, који је био мокар. Тада је из пећине изненада потекла велика река, а то је данашња Црнојевића Ријека. п. ж. п.

Ч

ЧАВКА је, као и гавран, злослутна птица, предсказује штету, несрећу и смрт. Појава многих чавки је знак гладне године; када узнемирено лете, онда слуте кишу; ако вију око куће, онда слуте на смрт у кући. п. ж. п.

ЧАРАТАН. — По веровању у Боки, ако преко некрштеног детета које се родило у месецу марту пређе мачка или друга каква нечиста животиња, оно ће постати несрећно и неће моћи научити никаквог заната нити постојаног посла, него ће се смуцати којекуда, забављати људе својом мајсторијом, игром и шалом, варајући их и измамљујући им новце, али му ни ови новци не могу бити пробитачни, него како дођу тако и оду (по Вуку). п. ж. п.

ЧАРОЈИЦЕ су код западних Срба поворке маскираних младића које обилазе по селу, негде од Св. Николе до Божића, а обичније уочи Малог Никољдана (20. V). Чаројичари се преруше у старо одело и нагараве, један у женском оделу представља „бабу" с којом иде „дид", а једнога „начине као јарца, привежу му браду од кучине, објесе му звоно". Он вречи око домаћице и око других жена тражећи соли. Клепећући звонима, чаројичари играју и певају пред сваком кућом у селу и скупљају дарове у храни.

У неким селима Ливањског поља чаројичари обилазе само куће свог засеока. Чаројичари би представљали поворке душа предака које доносе плодност и у суштини би одговарале поворкама коледара. Код Бјелоруса у сличним обичајима главну улогу има лице које представља козу, а попратна песма каже да ће жито порасти куда коза гази. **Дед** и **баба** изводе игру уз непристојне покрете, што би по имитативној мађији имало да утиче на плодност. Према једном опису муслиманских чаројица у Рами, **дид** такође „скаче на младу и изводи покрете као код акта". У Имљанима, где се веровало да ће летина боље родити оним домаћинствима која посете чаројичари, „старац" се обавезно удвара „млади". Чаројице у овом крају подсећају на симболичне сватове (цура, баба, старац, барјактар, девер), а у вези са веровањем да се две групе чаројичара морају потући, постоји и локалитет **Чаројичарско гробље** (уп. **коледарска гробља** и **сватовска гробља**). Неки научници претпостављају старобалканско порекло овог обичаја, иако општи словенски називи (чари, чаровник, чаровница, чаровати и сл.), од којих се неки јављају већ у изворима IX — XI века (чари, чародеиство, чаротворение), указују на стари словенски назив обичаја. ш. к.

ЧАС је предодређено време сваком човеку када ће се родити, оженити (удати) и умрети. Он може бити срећан (добар) и несрећан (зао): „У несрећни час се родио." Здравице се пију: „У добри час међу нас!" Отац благосиља ћерку одиву: „Пођи збогом у сто добрих часа, чувај роду поштенога гласа!" Људи се заклињу: „Умрлог ми часа!" У клетви: „У зао ти час било!" п. ж. п.

ЧЕП. — **У** тимочким селима младић преполови чеп од каце или бурета па његове половине стави с обе стране пута куда пролази девојка коју воли и верује да се она онда не може удати за другог младића. Кад младожења пође на венчање, стави чеп у џеп, да би му невеста рађала мушку децу, јер је чеп мушког рода. Младожења је одводио невесту у подрум и говорио јој да се ухвати за чеп на бурету, да би рађала мушку децу. Чеп представља фалус, који треба да проузрокује невестину плодност. п. ж. п.

ЧЕСНИЦА у многим крајевима представља главни божићни хлеб, поред тога што се негде јавља под другим именом (веселица, погача) или се меси за Нову годину (у Темнићу и у Војводини), некад и са другим именом. Међутим, многобројни обичаји веома доследно показују да чесница представља примарни тип наших божићних и новогодишњих обредних хлебова, пореклом још из словенске старине, чије име потиче од „чест, дио, срећа, јер се ломи на дијелове и свакоме даје по дио, по коме се и срећа прориче". Код западних Срба чесница је „најпречи божићни хљеб", а обичаји у вези са чесницом показују да она у суштини симболично представља усеве, односно њиву под усевима, и уједно откривају доследно веровање да од овог хлеба зависи род усева, размножавање стоке, здравље укућана, напредак у пословима и благостање целе куће. Чесницу већином меси и запреће сам домаћин или орач, уопште онај који насејава усеве и бави се око рала, плуга и волова. Лице које меси чесницу мора имати рукавицу на десној руци, а понегде га приликом мешења покрију поњавом, „да година буде родна", или га домаћица огрне „овчијом мешином".

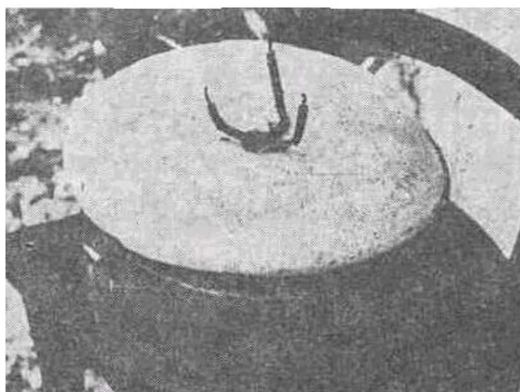

Чесница на ситу на којој гори трокрака свећа, Шумадија

Према другим обичајима у вези са мешењем и запретањем чеснице, можемо у овом обичају претпостављати мађијски чин ради плодности, а можда и ради заштите од свих злих утицаја тако важног обредног хлеба, од којег зависе срећа, плодност и обиље у новој години. Међутим, како се негде кожухом покрива полаженик (или поњавом, која је секундарно заменила кожух), коледарски **дедица,** некад и чауш, који представљају митска бића, највероватније митске претке, првобитно замишљане у животињском облику, могућно је да и лице које меси обредни хлеб од пресудног значаја симболично представља митског претка, првобитно замишљеног у териоморфном виду, па се стога огрће животињском кожом.

У селу Оровљанима код Мркоњић-града домаћин је покривао главу **бошчом,** марамом коју жене носе у том крају, а скидао је тек пошто би чесницу запретао. Овај обичај највероватније указује да су примарно чесницу месиле жене. У источној Србији, где некад и сам обред ломљења обавља домаћица, божићне хлебове редовно месе жене, а из западних крајева такође има података по којима се може закључити да су примарно жене месиле овај аграрно-мађијски хлеб. У неким селима Херцеговине пазило се да чесницу умеси млађе чељаде, без обзира да ли је момак или девојка, док је у неким селима Босанске Крајине чесницу могла месити само она жена која је родила мушко дете.

Чесница се меси неначетом, „јаковном" водом са извора или из бунара, а лице које иде по воду обаспе извор сваковрсним житом, по чему се дозна да је неко начео воду. По општем религиозном веровању, у извору или бунару налазе се душе предака, а обасипање сваковрсним житом (панспермија), и то пре сунца, показује да овај обичај представља жртву намењену прецима. Водара који донесе воду за чесницу укућани посипају житом из рукавице. У Горњој Крајини на Божић рано домаћин иде у хамбар „те свако жито помијеси, буди сјемена". Тек пошто овако „пробуди" свако житно семе, награби у какву посуду смешана жита којим ће посипати онога што донесе воду за чесницу.

Чесница се обично замеси, запреће и шара нарочитим, за ту сврху усеченим, обично дреновим или лесковим гранчицама, које негде зову „бадњаци" и одсеку их заједно са бадњацима. Лескове гранчице којима је замешена и запретана чесница остављају затим у пчелињак, у хамбар или у само житно семе. Негде их подбаце под прву бразду, „да жито боље роди", или њима промешају свако жито које ће те године сејати. Негде чесницу, која симболично представља њиву, заките лесковом гранчицом, негде босиоком или гранчицом ловорике, коју после задену посред њиве која слабо рађа. Чесница је бесквасна погача која се по правилу пече под пепелом, а само изузетно и свакако секундарно под сачем. Л. Грђић каже да се чесница „не плеште на лопару, него на вуненој врећи, и то не голијем рукама, но треба на руке навући рукавице, да би на овцама била вуна напредна. Чесница се не пече под сачем или саксијом, него у упрету."

Чесница се највише меси од пшеничног брашна, понекад и брашна помешаног од сваког жита, али у њу се обавезно ставља сваковрсно семење, затим посебни знаци за сваку врсту животиња и за сваки посао. Поред семења, у чесницу се меће „белег за овце, за кошнице, за волове, за плуг, и за сваку врсту рада и имања, па кад се на ручку чесница тако разломи да сваком дође по део, онда у чијем делу буде ода шта знак, држи се да ће тај те године бити срећан". У свим овим обичајима налазимо изражено

веровање у мистичну снагу чеснице, чије се деловање настоји пренети на усеве, на животиње, укућане и на сваки посао који је за кућу од животног значаја.

Стога, према обичају неких крајева, свак треба да сеје онај усев чију семенку нађе или да обавља онај посао чији знак нађе у чесници, Јер се претпоставља да ће у том случају усев боље родити и посао боље успевати. На тај начин преношење мистичне снаге овог обредног хлеба уједно је спојено и са прорицањем среће у послу за сваког члана куће. На тој мистичној основи врши се извесна расподела послова за идућу годину. У чесницу се обично меће и метални новац. Опште је веровање да ће те године бити срећан онај ко у свом делу нађе новац из чеснице, али се из обичаја уједно види да се ту првенствено подразумева срећа у пословима од којих зависи благостање и напредак целе куће. Негде се новац у чесници намењује „за кућу", а негде домаћин откупљује новац из чеснице од лица које га нађе у свом делу, јер домаћинова срећа, у ствари, значи напредак и благостање целе задруге. Верује се да новац из чеснице утиче на род усева, па стога онај ко нађе новац из чеснице преко целе године сва семена започиње сејати. По народном објашњењу, новац се меће у чесницу „ради чистоће жита", па се стога новац из чеснице оставља у семену, а негде се и посеје заједно са њим.

Да чесница у ствари представља усеве и да се од ње у првом реду очекује деловање на род усева, најбоље се види по начину како се чесница шара и запреће. У Босни је општи обичај да се на чесници повуче толико уреза колико врста жита сеју, јер се верује да ће оно жито боље родити чији урез боље испуца и нарасте. На запретану чесницу обично се меће толико живих угљенова колико се врста жита сеје, па се сваки угљен намени одређеном житу. Верује се да ће оно жито боље родити чији угљен буде боље окићен пепелом.

У околини Ужица „наређају толико угљенова колико у кући има разне имовине и усева (али ништа не оставе а да му се не намени угљен), па који се угљен покрије најдебљим пухором, оно ће бити најнапредније те године". Веза између чеснице и усева најбоље је изражена у речима које се говоре док се чесница запреће. У Босни, у Горњој Крајини, док запрећу чесницу, говоре: „Благословио те Бог и данашњи год, у пољу нарастала, српом се нажињала, на вршају се навршила, у амбару се насипала, а у млину се намилала, у наћвама се накувавала, у ватри се напјецала, а на столу се размрвила!" Ове речи убедљиво показују да се чесница меси и пече првенствено са намером да се утиче на род жита. Чесница је овде заправо идентификована са житом.

Херцеговини, кад разгрћу упрет под којим се чесница пекла, говоре: „Како мени било лако разгртати овај упрет, тако и мојим воловима било лако орати и земљу разгртати." Као што чесница симболично представља усев на њиви, тако овде пепео очевидно представља њиву. На то би указивао и обичај да се ватра за чесницу разгрне раоником и да се чесница шара и запреће раоником. Пепелу у којем се чесница пекла такође се приписује плодотворно деловање. Пепелом са чеснице негде посипају свилене бубе, „да их буде доста као и прашака у пепелу", или напуне кесу пепелом па је носе око говеда, а пепео дају говедима преко године „ради здравља". Мистична снага пепела и жара у којем је печена чесница преноси се и на људе. У овим обичајима жар и пепео служе као превентивно средство које чува од болести. Исто деловање приписује се и огњишту на којем се чесница пекла.

Да се од чеснице очекује деловање на род усева, на размножавање стоке, на здравље укућана и напредак целе куће, показују и обичаји који прате завршни обредни чин са чесницом. И овим чином настоји се пренети на њиве, на животиње, на људе, на кућу и послове мистична снага чеснице. У обреду учествују сви укућани, али док су жене пасивни учесници, извршиоци обреда су мушки чланови породице. Негде се обред започиње тиме што сви мушкарци из куће додирну чесницу десном руком у рукавици. Затим је обично ломи домаћин са мушким члановима куће, негде са полажеником, а некад је ломе орачи. Домаћин даје ритуално по парче чеснице сваком члану породице.

Цели обред има два основна елемента: ломљење чеснице уз намењивање сваког комада на здравље орача, копача, пастира, а затим заједничко ритуално једење. Негде домаћин преломи чесницу преко своје главе, а негде на глави највишег мушкарца, и то стојећи, „да би жито што веће одрасло". Како чесница симболично представља усеве, подизање и ломљење чеснице над главом највишег мушкарца, на основу имитативне мађије, треба да делује на раст пшенице и свих других усева. Завршни чин обреда састоји се у томе да сваки члан породице мора окусити комадић чеснице, чиме директно у себе уноси животворну снагу овог обредног хлеба.

Према обичају, забележеном у неким крајевима, да се чесница меси од жита из последњег снопа или жетвеног венца, односно од пшенице која је одвојена приликом вршења, види се да је чесница првобитно представљала хлеб од новог жита, од којег потиче и њена мистична снага. У овим обичајима налазимо општепознато веровање у мистичну снагу нових плодова, који се после жетве или бербе једу на посебној свечаности. Првобитни циљ ових обичаја састојао се у томе да се животворно деловање нових плодова, у којем се претпоставља демон вегетације, пренесе на људе, на нове усеве и на животиње.

Да је чесница првобитно имала ово значење и овакву улогу, поред наведених обичаја, показује и један други, веома занимљив, у којем се чесница појављује у истој улози и у истом значењу као и познати хлеб из Световидовог култа на острву Рујану, који се обављао на свршетку жетве (в. **милати се**). Према нашим обичајима, сасвим је очито да чесница води првобитно порекло од обредног хлеба који је имао своју улогу у аграрним производно-мађијским обичајима, у чијој основи леже анимистичка схватања о животворном деловању духа новог жита. Иако су у нашим обичајима са чесницом елементи жртве неком вишем бићу веома оскудни (негде се намењује Богу), могућно је да је и чесница, као и хлеб из Световидовог култа код балтичких Словена, у даљем развоју наше старе религије, примила касније и значење жртве неком вишем божанству. ш. к.

ЧЕТВРТАК је, по народном веровању, срећан дан. Стога су у неким крајевима настојали да орање започну у четвртак. Особито се поштује низ четвртака од пролећа до жетве, обично од Великог четвртка па до Спасовдана, који увек пада у четвртак, или до духовског четвртка. У Србији у све четвртке „од Васкрса до Тројица сељаци не ору, нити хоће да хватају волове у јарам. Те дане многи зову **Зелени четвртци.** Њих светкују да не би град тукао летину." Из истог разлога у Мачви „**од Великог четвртка** па у **сваки четвртак до Спасовадне** нико није смео орати, копати, терати кола, прати, без белити".

Како је правилно указао С. Тројановић, овоме не противречи обичај у неким крајевима да се орање обавезно започне у четвртак, јер „почетак је само део рада, а чини се што тако ,ваља', и чим се, на пример, орање започне, после два часа посао се остави за продужење сутрадан. После тога, кад је рад већ у току, рецимо по нашем примеру **орање,** оно се у даље четвртке изоставља."

Из овога се очито види да се примарно у четвртак обављао само ритуални почетак орања. На то би указивала и чињеница да се Велики четвртак означава као **ратарски пир,** а затим и неки обичаји који су се обављали тога дана. Код манастира Троноше у србијанском Подрињу на Велики четвртак палили су у цркви **орачку свећу,** а у околини Сарајева ову су свећу звали „тежачка слава". Из тога се закључује да Велики четвртак представља орачку или тежачку славу. У селу Чечави, у Босни, тежачку свећу обнављали су на Спасовдан и носили је у литији. Из овога видимо да се тежачка свећа обнављала и у други четвртак, а не само на Велики, што такође потврђује да су ови обичаји, у ствари, везани за четвртак. У источној Србији свих седам четвртака од Ускрса па до Спасовдана зову се **велики.** У многим селима западне Босне, од Великог четвртка до Спасовдана, или док не падне први сноп, жене нису шиле, прале ни стерале рубље „због града". Ове забране оснивају се на хомеопатичној мађији. Избегава се шивење, прање и стерање рубља да оно својом белином или у додиру с водом не би, по хомеопатичној вези, изазвало град и олују, и тако угрозило усеве.

Према свему томе, за четвртак се везује цели комплекс обичаја и веровања аграрног карактера, чија је основна тежња да се постигне обилан род и да се усеви сачувају од непогоде. Међутим, неки се обичаји ових дана обављају ради стоке. У Херцеговини су давали стоци со „само у **четвртак** или у понедељак". Пећанци су на Ђурђевдан мрсили стоку из торбе која је у ту сврху била израђена на Велики четвртак. У неким крајевима Босне духовски четвртак или Спасовдан сматрали су за **чобанску славу**. Чобани су тога дана имали свечан заједнички ручак, и тада су се вијали и поливали киселим млеком. У неким српским селима Хрватске пастири су тога дана дизали крстове на куће и на дрвеће.

О Спасовдану обично се стока **бележила,** што би, поред практичног значаја, садржавало и жртвену радњу. У неким селима су тога дана и женској деци бушили уши, што, по једном мишљењу, такође представља жртву.

Већ је на први поглед јасно да су се наведени обичаји обављали на Велики и духовски четвртак, или на Спасовдан, због тога што ови хришћански празници падају у четвртак, а цели комплекс обичаја,

особито оних који треба да сачувају усеве од непогода, указује да је четвртак био посвећен неком паганском божанству, првенствено господару облака и громова. Међутим, једино је код балтичких Словена четвртак називан **perendan** или **perűndan**. Ако се ово и јавило под германским утицајем (према Donnerstag), како истиче Нидерле, оно ипак указује на поштовање персонификоване „муње — Перуна, аналогног Донару".

Ровински и Нидерле истичу да су Црногорци у четвртак поштовали громовника због града. Занимљиво је да су у многам крајевима на Спасовдан, а то значи у четвртак, лесковим гранама китили зграде и њиве да град не би нашкодио усевима. По нашем народном веровању да леска штити од грома, она се може доводити у везу са богом громовником, аналогно Донаровом култу код Германа, тим пре што се нека веровања о лески везују за св. Илију. Ако грми уочи Св. Илије или на Илиндан, верује се да ће лешници „омаћати", а негде се сматрало да „на лесковином закићеног чобанина никако и неће св. Илија да гађа".

У томе што су јужни Словени пренели знамење бога громовника на св. Илију, на којега су и Руси пренели функције бога Перуна, Нидерле налази исту суштину и исту основу тог процеса, а многобројна веровања везана за четвртак показују да је тај дан некада и код Срба био посвећен богу громовнику, као што је и код Римљана четвртак био Јупитеров дан (**Jovis dies**) или код Германа Донаров дан (**Donnerstag**). ш. к.

У народу се казује: „Сви су дани добри дани, а четвртак понајбољи." Испити младенаца за ступање у брак најрадије се обављају уочи четвртка и уочи недеље. У четвртак од Благовести (25. III) до Малог Спасовдана није се носило на себи што је бело, јер је бела боја била знак жалости; бело рубље за сушење није се простирало по огради, да не би тукао град.

Велики четвртак је у Страсној недељи, седмици испред Ускрса. По веровању, о Великом четвртку се отварају рајска врата: све што се удели сиротињи овога дана види се у рају. У многим босанским и херцеговачким селима музе се стока пре сунца, да би млека било у изобиљу преко године; ставља се камен на шљиве, да не буде рогача (врста обољења плода); не кувају се јела, али се кува и једе млада коприва, јер: неће гром у коприве, ни болест на онога ко их тога дана једе. У селима тимочке Црне Реке закопа се јаје у посејане конопље, да их чува од града. Од овога дана до Спасовдана не износи се ватра из куће због млечних производа.

Празни четвртак је први по Ускрсу. Има послова који су за мушкарце табуисани за овај дан. Девети четвртак по Ускрсу је **Заклопити четвртак**. **Првопосни четвртак** је први у Ускршњем посту. Тада се у селима Јужног Поморавља спремају колачи за коње и говеда, па им се даје по парче на Тодорову суботу; не преде се, да не би чавке таманиле поља са кукурузом. **Бели четвртак** је први по Духовима. У Сириничу се казује да се овога дана град „сири" (постаје), а на Белу суботу пада (в. **Спасовдан**). п. ж. п.

ЧЕШАЉ. — Било је у обичају, понегде је још и данас, да свекрва обавезно даје чешаљ, уз друге дарове, испрошеној девојци. Мало дете се не чешља чешљем, да му не би били ретки зуби. Пред сетву стави се чешаљ у семе, да струкови на њиви буду чести као зупци у њему. У бајању се употребљава чешаљ којим се очешљао мртвац. Има неколико дана у години када женскиње не употребљава чешаљ, не чешља се, што је настало по веровању да је змија постала од оживеле длаке у води. п. ж. п.

ЧИНИ су разноврсни предмети помоћу којих се опчињава и пакости: кљун, канџе, шапе, зуби, нокти (одресци), длаке, замршена коса, корубе од јаја, мртвачка кост, мртвачка свећа и др; чини од биља: луч, катран, трн од глога, бели лук, оман, костолом, вратолом и др.; затим два кључа, два катанца, гребени, парче сечива и др. По Вуку, пристави се лончић с чинима уз ватру, па када стане да ври, онда онај за кога се чинило мора одмах да дође па био где био; ако је врло далеко, онда долази јашући на трсци место коња. Чини се постављају на прилазним и приступачним местима. Чињарица завије чини у завежљај и баци на пут, па ко их нагази, томе ће се догодити неко зло. Или се поставе два заклопљена катанца са обе стране пута, па ко прође између њих, томе ће се зауставити напредак. Неке чињарице однесу траве у туђа сточна солила, па када стока лиже со, она поједе и те траве, од којих јој „штукне" (усахне) млеко, опет нека окрвави палицу болесниковом крвљу, па је баци на раскрсницу и ко је нагази

или узме, онда болест пређе на њега. Чини се подмећу под праг, стављају на кров куће, у пепељак код огњишта, на улазе, пролазе и на раскрснице. Када се открију, онда се пажљиво покупе да се не растуре и спале.

Ако неко ода своје чини, онда оне изгубе магичну моћ. Не може се учинити (не могу се набацити чини) оном ко се измерио на кантар, ко има катанац на кући, ко носи преврнуте ногавице, црн обојак, трнов или глогов штап или штап од тисовине и ко је путовао по мору. Противу чина делују амајлије, мења се пут да се избегну, отвара нов улаз на огради око дворишта, просипа пепео или просо. Ко је нагазио на чини, купа се у води донетој са три чесме што теку према истоку, па се после купања вода проспе за врбу.

Љубавне чини су блаже, али и међу њима има грозних и нечистих. По предањима, завидљива жена сковала је девет катанаца и тако раздвојила Адембеговицу од мужа. Ако се завољени младић (или девојка) додирне костима слепог миша или попрска водом омахом, узетом с воденичног кола, онда ће младић заволети девојку (или девојка младића). Нека девојка закопала живо јагње у земљу, а живу змију бацила у ватру, да би младић за њом блејао као јагње за мајком и пискао као змија у ватри. По једној песми, напуштена девојка поставила је два кључа, између којих је прошао њен младић, па је тако проузроковала његову смрт.

Да би се избегле намештене чини, сватови с младенцима мењају пут у повратку с венчања. Штавише, они руше део ограде на дворишту да добију нов улаз, јер се претпоставља да су на старом чињарице наместиле чини. И пратиоци мртваца у повратку с гробља мењају пут. п. ж. п.

ЧИСТА НЕДЕЉА је прва седмица Великог или Ускршњег поста. Назива се и **Тудорова недеља.** Стари људи су прва три дана ове седмице једноничили. Прва два дана ове седмице, понегде и четири, не кувају се јела; тада се кокају кокице (врста ситног кукуруза) на пламену; до четвртка не употребљавају се кашике, да не би птице нападале усеве; девојке не носе накит; не пева се и не игра у колу. Наредна седмица назива се **Пачиста недеља.** п. ж. п.

ЧИСТИ ПОНЕДЕЉАК је први дан Чисте недеље. Пошто су уочи овог дана биле покладе, то се изјутра чисти посуђе од масноће. Истог јутра почисти се кућа, сметлиште се баци на туђе земљиште, да би се с њим однела и кућна нечистоћа; у повратку се не освrће. Буњишта се пале противу гамади, а запаљена крпа обноси око куће, да се отерају змије. Мушкарци се шишају и брију. Обавезно је купање, јер ко је чист овога дана, биће чист преко целе године. На вратима кучких кућа осване равнокраки крст налепљен од теста. Жене казују својој деци да је крст направила Баба Коризма, која пази на децу да се не омрсе уз пост.

Први посетилац куће назива се „квочка". У селима с-з Босне „квочку" посаде на сламу поред огњишта, части се загрејаном ракијом и преда погача. Жене запајају вином децу помоћу корубе од јајета, а одрасли из њих пију воду, да не би добили гушобољу. Кости од кокошке за покладну вечеру вежу се о вериге, па се истуцају и дају стоци уз другу храну.

Сви започети радови овога дана биће напредни. Људи одлазе на њиве и баце прегршт жита, да би усев био чист (без корова), а у винограду се обреже чокот, да би грожђе било чисто. Женскиње не преде; не обедује се кашиком, да вране не једу кукуруз; окушају се куване коприве због здравља; многе старије личности једнониче. Ништа се не издаје из куће. Трговци не дају робу на „вересију" (почек). У неколико села лесковачког Поморавља пси се не хране, да не би побеснели, а у селу Богојевцу дечаци их туку и прогоне (в. **Тодорова субота**). п. ж. п.

ЧОБАНИН. — На Бадње вече и Божић чобанину се указивала посебна почаст. Са њим се поступало као са највећим гостом и нико му није смео ништа нажао учинити. Негде је чобанин био полаженик. У овом поштовању чобанина на Божић В. Чајкановић види остатак култа божанству стоке, које се првобитно јавља, како он мисли, у облику вука, а доцније антропоморфизирано. У прилог овој тези би ишло то што се св. Сава често помиње као чобанин, који чува и музе овце, одевен у чобанску опрему са штапом и свиралом, атрибутима божанских чобана у других народа.

У народној књижевности се и Краљевић Марко јавља као чобанин. И св. Сава и Краљевић Марко су личности са изразитим митолошким карактеристикама, особито први. Најзад, у народној књижевности чобани се често помињу у вези са вилама па се њима и жене. н. п.

Посебно је занимљиво то што у неким динарским крајевима чобанин представља изворног, архаичног полаженика. У Грбљу, када на Бадње вече пред мрак стигне чобанин с паше, „домаћин му изнесе пред кућу неколике запаљење свијеће, на лопату ватре с тамјаном, колач крува и пун бардак вина. Чобан узме свијеће и завија их уједно и говори: ‚Овако се завила свака срећа око домаћинове куће'." Затим узме колач па са три краја угризе три залогаја, стави их у со коју ће дати стоци и каже: „Колико на колачу зрнаца, толико Бог дао чобану јањаца". У Босни чобанина на Бадње вече држе „као највећег госта". а негде на Бадњи дан „чобан мора прије сунца усјећи бадњак, или растов, или грабов, или љесков, који има доста ресе, и донијети га кући".

У Црмници, када чобанин на Бадње вече дође кући, домаћица му даје колач. У Кривошијама шију божићног пецива остављали су чобанину, а он је чувао до Нове године, као што се иначе чува глава божићње печенице. У Грбљу, поред печенице која се коље за кућу, чобани су налагали велику ватру и клали овна. Да се ту ради о обредној жртви, види се из веровања да им је то „сама Богородица наредила". У Србији су негде бадњак тако налагали „да му дебљи крај прилично премаши преко ватре, како ће се преко њега изљубити чобани".

Према овим обичајима, чобанин је митско, божанско биће којему се даје колач или део божићног пецива. Он негде изводи цели обред благосиљања, и угризањем залогаја од колача, који ће се дати стоци, преноси своју мистичну снагу на стоку. Он доноси бадњак, а негде чобани кољу жртвеног овна. Чајкановић је нашег „божанског чобанина" упоредио са Атисом, Дионисом и Хермесом, који су представљали божанског пастира, али према студији Д. Рендића-Миочевића, чини ми се да на на-шем терену можемо наћи божанство много ближе нашем „божанском чобанину", можда и полаженику уопште, у домаћем илирском богу Силвану, тако названом по римској интерпретацији. Силвану „на свим овим споменицима дају изразито обиљежје божанског пастира, односно пастирског бога: јаре и псето". Према Рендићевој анализи, илирски Силван редовно је приказан са штапом у руци и свиралом, а на неким споменицима има потпуно антропоморфни лик, често је огрнут, понекад животињском кожом, као и наш полаженик. Из чињенице да је илирски Силван често приказан у ходу, „као путник", може се сагледати познато својство божанства које посећује домове верника у одређено доба године. На неким споменицима Силван је ухватио јаре за предње ноге, а на некима за рогове, у чему Рендић претпоставља жртвени ритус. Веза између нашег полаженика и божићне жртве, а посебно обичај да чобанин коље божићну жртву — садрже суштину овог ритуала. ш. к.

ЧОБАНСКА СЛАВА, в. **четвртак**.

ЧУДОТВОРНА ДЕВОЈКА. — Приповеда се да су чудотворну девојку створиле виле од снега који су извадиле из јаме без дна, окренуте према илинском (јулском) сунцу. Ветар ју је оживео, роса је подојила, гора лишћем обукла и ливада цвећем закитила. Била је бења од зоре, руменија од руже, сјајнија од сунца. Она огласи утакмицу: који је младић на коњу претрчи, да ће се за њега удати. Имала је потајна крилца под пазусима и, без коња, претрчала све младиће.

У гори, на извору једне реке, живела је девојка сјајна као сунце, с косом низ плећа, гола као од мајке рођена, у глави имала је длаку црвену као крв која ваља небројена блага. Она везе на ђерђеву платно, коме су жице од јуначких перчина. п. ж. п.

ЧУМА (куга). — Опште је уверење било да је чума живо биће и да личи на жену. Многи су је замишљали као бабу, ређе као младу жену, увек одевену у бело. Чуме, тобоже, живе у некој далекој прекоморској земљи, а кад крену у свет да море људе, њихови мужеви остају код куће да обрађују земљу.

У многим крајевима, кад би се ова страшна болест појавила, народ јој је спремао „дочек". Чистила се кућа, све се прало, сви су се умивали, јер тешко оној кући где чума затекне нечистоћу. Понегде се чак увече остављало на софри као жртва: погача замотана у чист пешкир, затим со, чанак

чисте воде, струк босиљка и чешаљ да се очешља. Ако би на софри ујутру било ма шта нађено друкчије него што је увече остављено, веровало се да је долазила „кума" (чума), али је отишла задовољна не наневши зла укућанима. У Ресави су једном изгонили чуму из села на следећи начин: један човек је узео пљоску ракије, чутуру вина, погачу, печену кокош и киту цвећа да би испратио „тетку" у друго село. С овим даром отишао је у атар суседног села, све што је понео оставио је тамо на земљи и без освртања се вратио ћутећи кући. н. п.

У једном запису из 1764. казује се да је куга (Pestis) морила по свету, од ње се бежало у планине, али је она и тамо толико морила „да нема ко копат" мртве. По предању „чума" (куга) је поморила готово све село Панково на Млави. Народ је кугу персонификовао: Срби кажу да је куга жива као жена. Многи казују да су је виђали с повезаном белом марамом, неки су је носили (на леђима); дође пред кућу и каже: „Ја сам куга, већ хајде да ме носиш тамо и тамо." Онај је упрти и однесе без икакве муке. Куге имају преко мора своју земљу у којој живе, па их Бог шаље међу људе кад раде зло и много греше и каже им колико ће да поморе људи; али пропадне их много од паса (по Вуку). Њен долазак оглашава црни петао, па се зато боји и њих.

Куге долазе из своје земље у наш свет у друштву. У кућу улазе с тавана или кроз димњак. То су старе жене, ружна лица, буљавих очију и с неочешљаном дугачком косом. Претварају се у животиње, најчешће у мачку, а од ње у жену, која своју косу пере умом. Куга носи земљани лончић са стрелама којима убија жртве. Кући у којој се настане не пакосте. Постоји веровање да је куга жена необично велике снаге и моћи; има велике дојке које носи преко рамена, обучена је у белу одећу, пред собом држи метлу. Нестаје је у вихору. У сну се појављује као мршава жена танких ногу као у козе.

По предањима, куга је црна, дебелих образа и с ресом под грлом. Име јој се избегава и еуфемистички се назива: кума, тета. Ако се назове кумом, онда не напада. Кућу која јој се замери подупире „мртвачким коцем". Увече се не остављају неопрани судови, јер оне, када дођу ноћу, гребу посуђе и затрују га. Од ње се треба чувати, јер све што дохвати однесе са собом: „Купи као чума децу" — или: „Не избива као куга из Сарајева." Жене је преклињу да им поштеди децу. Заштита од ње је бели лук. Села су се некада оборавала да би се заштитила од њена доласка. О њој се много прича на зимским поселима. Кугу, са псом, видела је нека жена у гробљу. Када се прекрстила, ње је нестало.

О имену села Ковачице у ваљевској Колубари прича се следеће: некада је кроз село прошла куга. Идући преко сеоских камењара, подбила се и пала. Људи је ухватили, довели на свој састанак и решили да је поткују како би лакше отишла из села. Она је, поткована, отишла и није селу учинила никакве пакости. Кад су је у путу срели и упитали откуда иде, одговорила је: „Идем из Ковачића ковача."

п. ж. п.

Ш

ШАКАЛ. — У Црној Гори сматрали су „за получовека и шакала, који ноћу тужно завија као какво дете". ш. к.

ШАРЕНА или РЕДОВИТА НЕДЕЉА је седмица испред Задушне недеље (седмице); у тој седмици се не пости средом и петком. п. ж. п.

ШЕСТАЦИ. — Некада се веровало да месец у време помрачења наизменично нападају и једу га: велико црно јуне са дугим роговима, ушима и репом, затим велики црни вепар с дугом њушком и огроман црни вук с врло великим устима и дугачким репом. Све ове животиње, по предању, имају шест прстију на ногама, а на месец насрћу с великом брзином, једна за другом, и свака од њих откида по комад. Кад свака поменута животиња по три пута откине по комад месеца, претвори се у човека са шест прстију, који опет с великом снагом напада на месец гвозденим вилама. Отуда је у народу постојало веровање да су људи рођени са шест прстију постали од ала које прождиру месец (в. **ала**). Од њих се народ

прибојавао а сматрали су их и проклетим од Бога. Услед тога веровало се да не могу ништа стећи, макар били вреднији од осталих људи.

Из овога потиче избегавање шестака, са њима људи нису волели ни да се сретну а још мање да обављају какав посао у заједници. н. п.

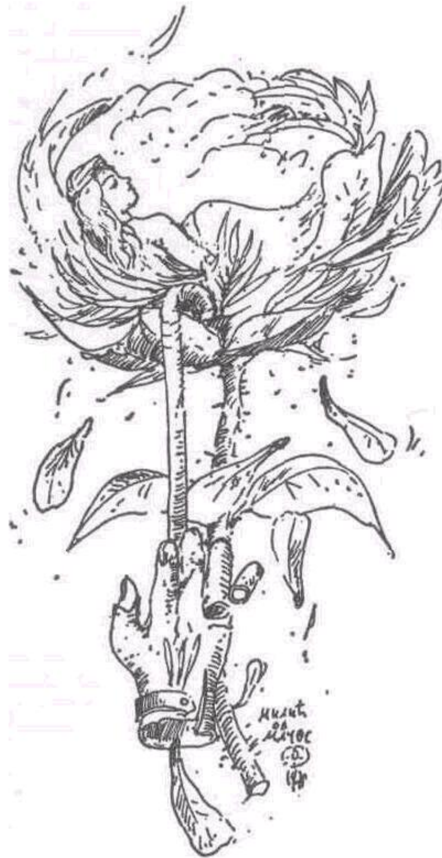

Штап, цртеж Милића од Мачве

ШИБАЊЕ. — Било је у обичају, а понегде је још и данас, да се деца изјутра на Божић шибају по ушима дреновим прутом. У Боки мајке на Младенце (27, нетде 28. XII) набаве лиснату грану (ловорике, маслине или шимшира), изјутра је наднесу на ватру, па њоме шибају децу и говоре: „Пусти зло, узми добро!" или: „Пусти леност, узми крепост!" И у Црној Гори и Херцеговини изјутра на Младенце (22. III) шибају децу и говоре: „Да растеш као врбица и да се гојиш као гица" (прасе); деца се међусобно шибају преко дана. Она се шибају врбицом и на дан Цвети (недеља уочи Ускрса).

У Шумадији деца се обавезно купају изјутра на Ђурђевдан, па их, по купању, голу шибају копривом, да би била здрава. По једној народној песми, мајка буди кћер „тананом шибљиком", да би јој била „танка и висока". О рођендану дете се вуче за уши увис, пожели му се сваки напредак и части. У околини Бијељине, другог дана Ускрса, младић одреже лесков прутић, оде својој девојци ведре ноћи уочи Ђурђевдана и чека да „звезда полети" (метеор), па кад то спази, привидно ошине девојку прутом и верује да ће га заволети. У которском Загорју, пошто се младенци венчају, младожења привидно хоће да удари шаком невесту у плећа. У селима Горње Нишаве младожења на дан свадбе изведе невесту из куће, одведе је на дрвљаник, стави јој на главу каицу (капу), па је удари по глави. У градовима Шумадије, пред свођење младенаца, невеста поведе „шарено коло", до ње се ухвати младожења, па их војвода пред крај игре ошине упреденим појасом, а они побегну у одељење у коме ће заједно да преноће. У Бачкој, пошто кум сведе младенце, по три пута их ошине прутом.

Изјутра на Божић посети жену нероткињу њена пријатељица, па је изненада удари и упита: „Хоћеш ли родити?" — а она одговори: „Хоћу!" Батином којом се отела жаба из змијиних чељусти шиба се породиља да би се лако породила. Чим се јагње ојагњи, чобанин га повуче за уши и изговори: „Пусти врбово, узми дреново!" У Црној Гори, кад чобанин дође кући од стоке, нека жена га привидно удари

вратилом преко леђа, да би стока била напредна. Понегде о Божићу или непосредно по Божићу ударају рогом од божићне печенице нероднy воћку по жилама уз изговор: „Ја тебе рогом, а ти мене плодом!"

Опште је веровање у народу да децу не треба тући на Туциндан, понегде на Бадњи-дан, а у ресавским селима од Игњатовдана (20. XII) до трећег дана Божића, да не би добила чиреве. Она се не туку за врат и по табанима, јер би престала да расту. Из истог разлога не бију се метлом, а у Бачкој трском.

Магијско шибање има ритуалне одлике. Оно се обавља у одређене дане, о Месојеђама и у пролеће. Шибају се: породиља да лакше роди, деца да буду здрава и напредна, младићи и девојке да би се придобила љубав и животна снага, нероткиња да постане гравидна, животиње да буду напредне и корисне, воћке да добро роде, понегде и земља, да би усеви понели и одржали род; шибају се и умни болесници, да би се из њих истерао зао дух. Шибање је, после теофагије, најстарији метод за пренос божанске снаге (по В. Чајкановићу). Њиме се стиче постојаност, чврстина и отпорност. Шибање спартанских младића обављало се приликом њихова пубертета у тежњи да се појача моћ плођења (по Џ. Фрезеру); њихова крв морала је да попрска олтар богиње Артемиде. п. ж. п.

ШТАП је служио световним и црквеним људима као знак поверене или наслеђене власти (жезло, патерица), а у народу је био знак ожењена човека. Штака је стални атрибут св. Саве и св. Јована. Црногорски брђани заклињали су се на међусобну верност тако што би свак руком ухватио за штап или за појас и што би том приликом укрстили оружје (пушке и ножеве). Штап од тисовине или глоговине имао је заштитну улогу од демона, па се зато носио уза се као амајлија. Лесков штап стављао се старијим личностима у мртвачки сандук, да би га имале у загробном свету. Када змија ухвати жабу, раставе их помоћу штапа. Ако се крава тешко тели, привидно се удари тим штапом и изговори: „Раздвој се телетом као змија жабом." Штап којим се убила змија пре Ђурђевдана добија магијску моћ. У штап се стави змијин свлак, па се њиме гони стока на продају да би се добро продала.

Нагорелим штапом се стока не гони. Ђаво има црн штап, којим опсењава људе. Ко успе да му га измами или отме, постаће, по веровању, чаробник. Кад ђаво уступи свој штап другом, онда изгуби моћ опсењавања. Магијски штапић (шипку, прут) имају и вештице. Он је црне или црвене боје. Вештице помоћу њега претварају људе у животиње, набацују болести, опсењавају, опчињавају, раздвајају помешана жита, итд. По веровањима, ако дете не проходa на време, преведу га преко штапа који се узме од слепе личности; ако дете муца, слепи га привидно избије својим штапом; ако се породиља тешко порађа, привидно је бију штапом којим су од змије отете жабе, птице или риба.

По народним предањима, помоћу чаробног штапа заустављају се поплаве, отклања град, гаси пожар, одводи вода, зауставља воденица. Њиме се гоне ђаволи и мишеви из куће, отварају заклопи, одузима стоци млеко, итд.; ако се штап сломи, онда изгуби магијску моћ. Св. Сава је својом чаробном штаком изводио воду из камена, претварао градове у језера, оживљавао мртве, слепом давао вид, жени олакшавао порођај, нероткињи да роди. Војник је помоћу чаробног штапа стрпао ђавола у кожну торбу. По предању, рекла жена мужу: „Иди ту и ту и удари штапом ружицу, па ће из ње изићи моја сестра"... Он удари штапом по ружици, кад ли изиђе девојка лепа као сунце. п.ж. п.

ВАЖНИЈА ЛИТЕРАТУРА

Барјактаровић М. Р., Ђаво у нашим народним веровањима, „Гласник Етнографског института", књ. VII, Београд, 1959.

Беговић Н., Живот и обичаји Срба граничара, Загреб, 1887, Босанска Вила, Сарајево, 1886. и д.

Bošković-Stulli M., Istarske narodne priče, Zagreb, 1959. Братство, Београд, 1887. и д.

Bulat P., Pogled u botaničku mitologiju, Etnološka biblioteka 18, Zagreb, 1932.

Vendryes J. La religion des Celtes („Mana"), Paris, 1948.

Вешовић Р. В., Племе Васојевићи, Сарајево, 1935.

Врчевић В., Три главне народне свечаности, Панчево, 1883.

Врчевић В., Помање српске народне свечаности, Панчево, 1888.

Врчевић В., Српске народне приповетке, Београд, 1868.

Vukanović T. P., Les élémentes de mythologie païenne et de traditions chrétiennes dans l'épopée Serbo-croate, L'Ethnographie, Nouvelle Série, № 54, Paris, 1960.

Gasparini E., I riti popolari slavi, Venezia, 1952.

Gasparini E., Danze e fiabe del mondo slavo, Venezia, 1955.

Gasparini E., La civiltà matriarcale degli Slavi, Venezia, 1956.

Gasparini E., Questioni di mitologia slava, Slovenski etnograf, Ljubljana, 1961.

Gasparini E., Il matriarcato slavo, Venezia, 1964.

Gasparini E., Gli astri nella mitologia e nelle credenze popolari dei Balto-Slavi, Etnološki pregled, Beograd, 1965.

Геземан Г., Ерлангенски рукопис, Карловци, 1925.

Гласник Етнографског музеја, Београд, 1926. и д.

Гласник Земаљског музеја, Сарајево, 1889. и д.

Гласник Српског ученог друштва, Београд, 1847. и д.

Годишњица Н. Чупића, Београд, 1877. и д.

Грђић-Бјелокосић Л., Из народа и о народу, I—II, Мостар, без године.

Grevs R. Grčki mitovi, Beograd 1969.

Grenier A., Les religions étrusque et romaine ("Mana"), Paris, 1948.

Димитријевић Ст., Свети Сава у народном предању, Београд, 1926.

Дробњаковић Б., Етнологија народа Југославије, Београд, 1960.

Ђорђевић Т. Р., Наш народни живот I—X, Београд, 1930—1934.

Ђорђевић Т. Р., Белешке о нашој народној поезији, Београд, 1939.

Ђорђевић Т. Р., Зле очи у веровању Јужних Словена, Београд, 1938.

Ђорђевић Т. Р., Деца у веровањима и обичајима нашег народа, Београд, 1941.

Ђорђевић Т. Р., Вештица и вила у нашем народном веровању и предању, Београд, 1953.

Ђорђевић Т. Р., Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању, Београд, 1953.

Ђорђевић Т. Р., Природа у веровању и предању нашег народа, Београд, 1958.

Ердељановић Ј., Етничко сродство Бокеља и Црногораца, „Глас САН", XLVI, 1895.

Ердељановић Ј., О пореклу Буњеваца, Београд, 1930.

Ердељановић Ј., О почецима вере и о другим етнолошким проблемима, Београд, 1938.

Етнологија (часопис), Скопље, 1940—1941.

Etnološki pregled, Beograd, 1959. i d.

Зборник Матице српске, Нови Сад, 1950. и д.

Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, (JAZU), Zagreb, 1896. i d.

Зечевић С., Десна и лева страна у српском народном веровању, „Гласник Етнографског музеја", 26, Београд, 1963.

Зечевић С., Љељеново коло, „Народно стваралаштво", 9—10, Београд, 1964.

Зечевић С., Култ велике мајке у српској народној драми, Рад Савеза удружења фолклориста Југославије на Цетињу, Цетиње, 1964.

Зечевић С., Оргијастичке свечаности летње солстиције, „Народно стваралаштво", 13—14, Београд, 1965.

Зечевић С., Одређивање судбине при рођењу, „Народно стваралаштво", 15—16, Београд, 1965.

Зечевић С., Лесници — лесковачки шумски духови, „Лесковачки зборник", V, Лесковац, 1965.

Зечевић С., Таласони — митска бића, заштитници грађевина и закопаног блага, „Гласник Етнографског музеја", 28—29, Београд, 1966.

Зечевић С., „Привег" и друге ватре из култа мртвих у источној Србији, „Развитак", 3, Зајечар, 1966.

Зечевић С., Дунавски водени духови у народном веровању становништва приобалних насеља источне Србије, „Развитак", 6, Зајечар, 1966.

Јанковић Љ. и Д., Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији, Београд, 1957.

Јанковић Н. Ђ., Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба, Београд, 1951.

Јиречек К., Историја Срба, I, Београд, 1922.

Caraman P., Obrzęd Kolędowania u Słovian i u Rumunów, Krakow, 1933.

Караџић В. Ст., Српски рјечник, Београд.

Караџић В. Ст., Српске народне пјесме.

Караџић В. Ст., Српске народне приповетке.

Караџић В. Ст., Српске народне пословице.

Караџић В. Ст., Црна Гора и Бока Которска, Београд, 1922.

Караџић В. Ст., Живот и обичаји народа српског, Београд, 1957.

Караџић В. Ст., Ковчежић за историју, језик и обичаје, Беч, 1849.

Караџић (часопис), I—IV, Алексинац, 1899. и д.

Književni sever I—IX, Subotica, 1925—1936.

Краткий научно-атеистичкий словарь, Москва, 1964.

Костић П., Разлике у новогодишњим обичајима у областима косовско-ресавског и млађег херцеговачког говора, Гл. ЕМ, 26, Београд, 1963.

Кулишић Ш., О светковању четвртка, „Гласник Етнографског музеја", Београд, 1939.

Кулишић Ш., Објашњење двеју божићних песама, „Етнологија", Скопље, 1940.

Кулишић Ш., Божићна печеница, „Гласник Етнографског музеја", Београд, 1940.

Kulišić Lj., Porijeklo i značenje božićnog obrednog hljeba u Južnih Slovena, „Glasnik Zemaljskog muzeja," Sarajevo, 1953.

Kulišić Š., O ulozi i značenju životinjskog i ljudskog polaženika, „Etnološki pregled", 6—7, Beograd, 1965.

Kulišić Š., Neke kavkasko-balkanske kulturne podudarnosti, Godišnjak IV Akad. nauka i umjetnosti, Sarajevo, 1966.

Кулишић Ш., Из старе српске религије Српска књижевна задруга Београд, 1970.

Леже Л., Словенска митологија, Београд, 1904. Летопис Матице српске, Будим, 1825. и д.

Маринов, Народна вѣра и религиозни народни обичаи, Сборник за народ умотворения и народопис XXVIII, София, 1914.

Machal H., Nákres slovanského bájeslovi, Praha, 1891.

Медаковић М. Г., Живот и обичаји Црногораца, Нови Сад, 1860.

Милићевић М. Ђ., Кнежевина Србија, Београд, 1876.

Милићевић М. Ђ., Краљевина Србија, 1884.

Миодраговић Ј., Народна педагогија у Срба, Београд, 1914.

Moszynski K., Kultura Ludova Słowian, II, Kultura duchowa, Kraków, 1934.

Murko M., Das Grab als Tisch, Vörter und Sachen, Heidelberg, 1910.

Niederle L., Život starych Slovanů, odíl kulturní, dílu II, sv. I, Praha, 1924.

Нишевљанин (П. Софрић), Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба, Београд, 1912.

Nodilo N., Religija Srba i Hrvata, „Rad" (JAZU), Zagreb.

Павловић Ј., Качер и Качерци, Београд, 1928.

Pantelić N., Jedan stočarski običaj u okolini Beoprada, Godišnjak Muzeja grada Beograda, knj. IV, Beograd, 1957.

Петровић П. Ж., Лила, олалија и сродни обичаји, „Гласник Етнографског музеја", II, Београд, 1927.

Петровић П. Ж., Опасивање цркава, „Гласник Етнографског музеја", VII, Београд, 1932.

Петровић П. Ж., Једна обредна песма у Шумадији, Прилози за проучавање народне поезије, V, Београд, 1938.

Петровић П. Ж., Култ Перуна код Јужних Словена, „Гласник Етнограф. института", I, Београд, 1952.

Петровић П. Ж., О проблему крсног имена, Известия на Етнографския институт и музей, књ. VI, София, 1963.

Pettazzoni R., L'Onniscienza di Dio, Einaudi, 1955.

Pólak V., Slovanské nabožénstvi (Eisner, Vzník a počatky Slovanů), Praha, 1956.

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд. Развитак, Бањалука, 1909—1910, 1937—1940

Rendić-Miočević D., Ilirska predstava Silvana na kultnim slikama sa područja Dalmata, „Glasnik Zemaljskog muzeja"', Sarajevo 1955. (arheologija) sv. X

Срејовић Д., Јелен у народним обичајима, „Гласник Етнографског музеја", књ, XVIII, Београд 1955.
Српски етнографски зборник, САН, Београд, 1894. и д.

Токарев С. А., Религиозные верования восточнославянских народов, Москва, 1957.

Токарев С. А., Религия в историй народов мира, Москва, 1964.

Тројановић С., Главни српски жртвени обичаји, Београд, 1911.

Тројановић С., Ватра у обичајима и животу српског народа, Београд, 1930.

Tonnelat E., La religion des Germains („Mana"), Paris, 1948.

Ћоровић В., Свети Сава у народном предању, Београд, 1927.

Unbegaun O. B., La religion des anciens Slaves („Mana"), Paris, 1948.

Филиповић М. С., Трагови Перунова култа код Јужних Словена, „Гласник Земаљског музеја", Сарајево, 1948.

Филиповић М. С., Трачки коњаник у обичајима и веровањима савремених балканских народа, Нови Сад, 1950.

Филиповић М. С., Мађијско разбијање судова, Научни зборник Матице српске.св. 1,1950, Нови Сад.

Филиповић М. С., Јарило, Зборник Матице српске, св. 8, Нови Сад, 1955.

Фрезер Џ. Џ., Златна грана, Београд, 1937.

Hubert et Mause, Mélanges d'histoire des religions, Paris, 1909.

Чајкановић В., Неколике примедбе уз српски Бадњи дан и Божић, Год. Н. Чупића, XXXIV, Београд.

Чајкановић В., Студије из религије и фолклора, С. е. зборник, XXXI, Београд.

Чајкановић В., Српске народне приповетке, Београд, 1927.

Чајкановић В., Неколике опште појаве у старој српској религији, Год. Н. Чупића, XLI, Београд, 1932.

Чајкановић В., Светац на десном рамену, Прилози за проучавање народне поезије, Београд, 1935.

Чајкановић В., Божић, његово порекло и значај, „Српски књижевни гласник", књ. LXII, св. I, Београд, 1941.

Чајкановић В., О српском врховном богу, Београд, 1941.

Schmidt W., Manuale di storia comparata delle religioni, Brescia, 1949.

Schneeweis E., Serbokroatische Volkskunde, I, Berlin, 1961.

Schroeder L., Arische Religion, Leipzig, 1923.

Ш. КУЛИШИЋ, П. Ж. ПЕТРОВИЋ Н. ПАНТЕЛИЋ

СРПСКИ МИТОЛОШКИ РЕЧНИК

*

АМБЛЕМ НА КОРИЦАМА И ОМОТУ
ДУШАН РИСТИЋ

*

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК БОГДАН ЋУРЧИН

*

КОРЕКТОР
ДОБРИЛА МАКСИМОВИЋ

*

ШТАМПА
ШТАМПАРСКО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ СРБИЈА
БЕОГРАД, МИЈЕ КОВАЧЕВИЋА 5